PETRI LOMBARDI

LIBRI IV SENTENTIARUM

STUDIO ET CURA

PP. COLLEGII S. BONAVENTURAE

IN LUCEM EDITI

LIBER III. ET IV.

TOMUS II.

SECUNDA EDITIO

AD FIDEM ANTIQUIORUM CODICUM MSS. ITERUM RECOGNITA

AD CLARAS AQUAS

prope Florentiam

EX TYPOGRAPHIA COLLEGII S. BONAVENTURAE

1916.

LIBER TERTIUS

INCIPIUNT CAPITULA LIBRI TERTII.

---

[a] Z add. *scilicet.* [b] Ed. *utrum.* [c] U om. [d] Ed. et V *intelligendum sit.* [e] Z *accepta.* [f] U *anima.* [g] D *prius.* [h] V ita quaestionem ponit: *De carne quam Verbum assumsit, et qualis assumta sit.* [i] B om. [k] V om. hoc cap. [l] D add. *in;* V add. *cum caro quam accepit, in eo fuit peccato obnoxia.* [m] V hoc modo quaestionem proponit: *Qua ratione caro Christi in Scriptura dicta est non fuisse peccatrix, sed similis, quo aperitur quare obligata peccato non fuerit.*

---

[a] U add. *etc.* et sequentia om. [b] Ita U D; ed. add. *est.* [c] B *incarnatum;* V B om. *in.* [d] B *auctores.* [e] Ita U V; ed. add. *esse;* Z *ea.* [f] B *quibus.* [g] Z om. [h] B om. *t. s. i. i.* [i] V *ponit.* [k] Z om. *ex naturis.* [l] B om. *a. h. v.* [m] D *corpore.* [n] D *vestimento.* [o] U *includit.* [p] Ita U; ed. *distinguuntur;* B *dicuntur.* [q] Z *nondum,* pro *Quod non.* [r] Z *divinitus.* [s] Ed. et V D *qui bis.* [t] U V B om. hoc cap.; D om. *vel aliquid.*

Distinctio XI.

Cap. I. Utrum Christus sit creatura [a], vel factus.
» II. De perfidia et poena Arii.
» III. An homo ille semper fuerit.

Distinctio XII.

Cap. I. An Deus alium sumere potuerit, vel aliunde quam de genere Adae.
» II. Si homo ille potuerit peccare, vel non esse Deus.
» III. Si Deus potuit assumere hominem in sexu muliebri [b].

Distinctio XIII.

Cap. unicum. De sapientia et gratia Christi hominis, an in eis proficere potuerit.

Distinctio XIV.

Cap. I. Si anima Christi habuerit sapientiam parem cum Deo, et si omnia scit, quae Deus.
» II. Quare Deus non dedit illi [c] animae potentiam omnium, ut scientiam.

Distinctio XV.

Cap. I. De hominis defectibus, quos assumsit Christus.
» II. De propassione et passione timoris vel tristitiae.
» III. De quibusdam capitulis Hilarii obscuris, quibus a carne [d] Christi passionis [e] dolores submoveri videntur.
» IV. De tristitia Christi et eius causa secundum eundem.

Distinctio XVI.

Cap. I. An in Christo fuit necessitas patiendi [f] et moriendi, quae est generalis defectus.
» II. De statibus hominis [g], et quid Christus [h] de singulis acceperit.

Distinctio XVII.

Cap. I. Si omnis [i] Christi oratio, vel voluntas impleta sit.
» II. De voluntatibus Christi secundum duas naturas.
» III. De capitulis quibusdam Ambrosii et Hilarii, ubi de dubitatione et timore Christi [k] agitur.

Distinctio XVIII.

Cap. I. Si Christus meruit sibi et nobis, et quid sibi, et quid nobis.
» II. Quod a conceptu meruit Christus sibi idem quod per passionem.
» III. De eo quod scriptum est: Donavit illi nomen, quod est supra omne nomen [l].

---

[a] Z *natura*. [b] U *feminino; Z mulieris*. [c] D om. [d] D *animae*, pro *a carne*. [e] Ed. om.; U add. *scilicet*. [f] Z *peccandi*. [g] B om. [h] D om. [i] U *hominis*. [k] D om. [l] B om.

DISTINCTIO XIX.

DISTINCTIO XX.

DISTINCTIO XXI.

DISTINCTIO XXII.

DISTINCTIO XXIII.

---

[a] Z om. [b] U *humano.* [c] Z *abstinuit.* [d] Z om. [e] U add. *et.* [f] Z *est.* [g] Z *Deus.* [h] V *et; Z vel.* [i] D *dicitur; Z dicitur quod sit.* [k] B om. hoc cap. [l] Z add. *Christi.* [m] Z add. *cum.* [n] B om. [o] V om. *possint... hominis.* [p] Ita U D; ed. *ut;* Z om. [q] B *Deo.* [r] B *videntur.*

Distinctio XXIV.

Distinctio XXV.

Distinctio XXVI.

Distinctio XXVII.

Distinctio XXVIII.

Distinctio XXIX.

---

[a] D om. hoc cap. [b] V D *qualitate*. [c] V *fides*. [d] Ita omnes codd.; ed. hoc cap. om. [e] B *impletitudine*. [f] B *quod;* Z add. *illo praecepto*. [g] U *totos proximos,* pro *t. p.* [h] D add. *De parentibus bonis et malis*.

Distinctio XXX.

Cap. unicum. Si melius est diligere inimicos quam amicos.

Distinctio XXXI.

Cap. I. Si caritas semel habita amittatur [a].
» II. Quare fides, spes, scientia dicuntur evacuari, et non caritas, cum et ipsa sit ex parte.
» III. Si Christus ordinem diligendi servavit, quem nos.

Distinctio XXXII.

Cap. I. De caritate Dei [b].
» II. Quomodo Deus dicitur [c] magis diligere [d], vel minus hunc vel illum.
» III. Quod dupliciter inspicienda est dilectio Dei.
» IV. Si quis magis vel minus diligitur a Deo uno tempore quam alio.
» V. Si Deus ab aeterno dilexit reprobos [e].

Distinctio XXXIII.

Cap. I. De quatuor principalibus virtutibus.
» II. Utrum [f] in Christo fuerint et in Angelis sint.
» III. De usibus earum [g].

Distinctio XXXIV.

Cap. I. De septem donis Spiritus sancti.
» II. Utrum sint virtutes, et sint in Angelis [h].
» III. Utrum in Christo fuerint.
» IV. De timorum [i] distinctione.
» V. De casto, et [k] servili, et initiali [l].
» VI. Quomodo [m] differant castus et servilis.
» VII. Quod timor servilis et initialis dicuntur initium sapientiae, sed differenter [n].
» VIII. Quomodo castus timor [o] permanet in aeternum.
» IX. Si timor poenae, qui [p] fuit in Christo, fuit servilis vel initialis.

Distinctio XXXV.

Cap. I. De sapientia et scientia [q], quo differant [r].
» II. In quo [s] differat sapientia ab intellectu.
» III. Utrum intellectus et scientia, quae inter dona [t] numerantur, sint illa quae naturaliter habet homo.

---

[a] U om. hoc cap. [b] V om. hoc cap. [c] B om. [d] B *diligit.* [e] Z om. *reprobos;* B om. hoc cap. [f] Ed. et B add. *et.* [g] Ita V B; ed. *eorum.* [h] B om. *e. s. i. a.* [i] D *timoris.* [k] B add. *de.* [l] Z *inimicali.* [m] Ita U; D *in quo;* ed. *quo.* [n] V *indifferenter.* [o] Z *amor.* [p] Z *quae;* D om.; B D om. *fuit.* [q] D add. *in.* [r] B om. hoc cap. [s] B *An,* pro *in quo.* [t] D *bona;* Z om. *numerantur.*

EXPLICIUNT CAPITULA [q].

---

[a] U *tantum*; Z om. *sancto*. [b] V om. hoc cap. [c] U *novem*; D *septem*. [d] Ed. add. *sit*, et om. *Quid sit mendacium*. [e] B add. *non*. [f] B *quae*. [g] D add. *prosit*. [h] U *speciebus*; Z om. *rebus cum*. [i] B *quid*. [k] V om. *v. p. E.* [l] U om. hoc cap. [m] B om. hoc cap. [n] B *quae*. [o] Z add. *De concilio Aurelianensi*. [p] Z *quae*. [q] Ita UV; ed. add. *tertii libri*.

INCIPIT LIBER TERTIUS

DE INCARNATIONE VERBI

ET HUMANI GENERIS REPARATIONE

INCIPIT PROLOGUS [a].

Iam nunc his intelligendis atque pertractandis, quae ad Verbi incarnati [b] mysterium pertinent, integra mentis consideratione intendamus, ut de ineffabilibus vel modicum aliquid fari, Deo revelante, valeamus. Sic [c] enim rationis ordo postulat, ut qui in primo libro de inexplicabili mysterio summae Trinitatis irrefragabili Sanctorum attestatione aliquid diximus, ac deinde in secundo libro conditionis rerum ordinem hominisque lapsum sub certis auctoritatis [d] regulis insinuavimus, de eius reparatione, per gratiam Mediatoris Dei et hominum praestita, atque humanae redemptionis Sacramentis, quibus contritiones hominis alligantur, ac vulnera peccatorum curantur, consequenter in tertio et in [e] quarto libro disseramus, ut Samaritanus ad vulneratum, medicus ad infirmum, gratia ad miserum accedat.

EXPLICIT PROLOGUS [f].

DISTINCTIO I.

1 *Cum* [g] *venit igitur plenitudo temporis,* ut ait Apostolus [1], *misit Deus Filium suum, factum de muliere, factum sub lege, ut eos qui sub lege erant redimeret, ut* [h] *adoptionem filiorum Dei reciperemus* [i].

Tempus autem plenitudinis dicitur tempus gratiae, quod ab adventu Salvatoris exordium sumsit. Hoc est *tempus miserendi* et

[a] Ita U qui et add. *tertii libri feliciter;* ed om. [b] Ed. *incarnationem,* om. *mysterium.* [c] Z *Hic.* [d] Z A *auctoritatum.* [e] Ita U D; ed. om. [f] Ita U; ed. om. [g] D *quando.* [h] Z *in;* Erf. add. *in.* [i] Z om.; Erf. *reciperemur,* sed annotat: Alii: *ut adoptionem etc. reciperemus.*

[1] Gal. 4, 4.

annus benignitatis, in quo *gratia et veritas per Iesum Christum facta est*[1]: *gratia,* quia per caritatem impletur quod in Lege praecipiebatur; *veritas,* quia per Christi adventum exhibetur atque perficitur humanae redemptionis sponsio facta ab antiquo. « Filii ergo missio est ipsa incarnatio[2] ». Eo enim missus est, quod in forma hominis mundo[a] visibilis apparuit, de quo[b] supra[3] sufficienter dictum est.

Cap. I.

Quare Filius carnem assumsit, non Pater vel Spiritus sanctus.

Diligenter[c] vero est annotandum, quare Filius, non Pater vel 2
Spiritus sanctus, est incarnatus: solus namque Filius[d] hominem assumsit.

Quod utique[e] ordine congruo, atque alto Dei sapientia fecit consilio, ut Deus, qui in sapientia sua mundum condiderat, secundum illud[4]: *Omnia in sapientia fecisti, Domine,* in[f] eadem *quae in caelis*[g] *sunt et quae in terris restauraret*[5]. Haec est mulier evangelica, quae *accendit lucernam,* et *drachmam decimam*[6], quae perdita fuerat, reperit, Sapientia scilicet Patris, quae testam humanae infirmitatis lumine suae divinitatis accendit perditumque hominem reparavit, nomine regis et imagine insignitum.

Ideo etiam[h] Filius missus est, et non Pater, quia congruen- 3
tius mitti debebat qui est ab alio, quam qui est a nullo; Filius autem a Patre est, Pater vero a nullo alio[i] est.

Ut enim[k] ait Augustinus in libro *De Trinitate*[7]: « Non[l] habet de quo sit ». « Sicut ergo Pater genuit, Filius genitus est, ita congrue Pater misit, Filius missus est ». « Ab illo enim convenienter mittitur Dei Verbum, cuius est Verbum; ab illo mittitur, de quo natum est; mittitur quod genitum est; Pater vero, qui misit,

---

[a] D om. [b] V *qua;* om. *supra.* [c] D add. *hic.* [d] D add. *est incarnatus qui.* [e] D om. [f] V *ut.* [g] B *caelo.* [h] V *enim.* [i] Ed. om. [k] D om. [l] B *Pater enim non;* D *Pater non;* ed. et Z *Non enim.*

---

[1] Respic. Ps. 101, 14; Ps. 64, 12, et Ioan. 1, 17. [2] August., *In Ioan.* tract. 40, n. 6 (P L 35, 1689). [3] Libr. I, dist. XV, c. 2. [4] Psalm. 103, 24. [5] Respic. Eph. 1, 10. [6] Luc. 15, 8 seqq. Tota haec expositio sumta est ex Gregor., hom. 34 *In Evang.* n. 6 (P L 76, 1249). [7] Libr. IV, c. 20, n. 28 et 29, et iterum 28 (P L 42, 907). Cfr. Hugo, II. *De Sacram.*, p. 1, c. 2 (P L 176, 371 et seq.).

a nullo est ». Ideoque Pater missus non est, ne, si mitteretur, ab alio esse putaretur.

Missus est ergo primo [a] Filius, qui [b] a solo Patre est; deinde etiam [c] Spiritus sanctus, qui est a Patre et Filio; sed Filius solus in carne missus est, non Spiritus sanctus, sicut nec Pater. Quod ideo [d] factum est, ut qui erat in divinitate Dei Filius, in humanitate fieret hominis filius. Non Pater vel Spiritus sanctus carnem induit, ne alius in divinitate esset Filius, alius in humanitate, et ne idem esset Pater et Filius, si Deus Pater de homine nasceretur.

Unde in *Ecclesiasticis dogmatibus* [1]: « Non Pater carnem assumsit neque Spiritus sanctus, sed Filius tantum, ut qui erat in divinitate Dei Filius, ipse fieret in homine hominis filius, ne filii nomen ad alterum transiret, qui non esset aeterna [e] nativitate filius. Dei ergo Filius hominis factus est filius, natus secundum veritatem naturae ex Deo Dei Filius, et secundum veritatem naturae ex homine hominis filius, ut veritas geniti non adoptione, non appellatione, sed in utraque nativitate filii nomen nascendo haberet, et [f] esset verus Deus [g] et verus homo unus filius. Non ergo duos Christos, neque duos filios, sed Deum et hominem unum filium [h], quem propterea et unigenitum [i] dicimus, manentem in duabus substantiis, sicut ei naturae veritas contulit, non confusis naturis neque immixtis, sicut Timotheani volunt, sed societate unitis ».

Ecce habes, quare Filius, non Pater vel Spiritus sanctus, carnem assumserit.

Cap. II.

Utrum Pater vel Spiritus sanctus potuerit incarnari.

4 Si vero quaeritur, utrum Pater vel Spiritus sanctus incarnari potuerit, vel etiam modo possit, sane responderi potest: et potuisse olim et posse nunc carnem sumere [k] et hominem fieri tam Patrem quam Spiritum sanctum. Sicut enim Filius homo factus est, ita Pater vel Spiritus sanctus potuit et potest.

---

[a] Z *prius*. [b] Ed. *quia*. [c] Z om. [d] Z add. *quoque*. [e] B D om. [f] Z add. *ut*. [g] Z add. *scilicet*. [h] V et Erf. add. *confitemur*. Erf. annotat: Alii: *fatemur; et sic in originali; alii non habent hoc*. D *unicum*, pro *unum*. [i] Z add. *Deum;* D add. *Filium*. [k] Z *assumere*.

---

[1] Cap. 2 (P L 58, 981). *Timotheani* vocantur sic a Timotheo, Eutychiano.

Cap. III.

An Filius, qui tantum carnem accepit, aliquid fecerit, quod non Pater vel Spiritus sanctus.

Sed forte aliqui dicent: Cum indivisa sint opera Trinitatis, si Filius carnem assumsit, tunc Pater et Spiritus sanctus; quia si Filius carnem assumsit, nec Pater hoc fecit vel Spiritus sanctus, non [a] omne quod facit Filius, facit Pater et Spiritus sanctus; at omnia simul Pater et Filius et amborum Spiritus pariter et concorditer operantur.

Ad quod dicimus [1], quia nihil operatur Filius sine Patre et Spiritu sancto, sed una est horum trium operatio indivisa et indissimilis, et tamen Filius, non Pater vel Spiritus sanctus, carnem assumsit.

Ipsam tamen carnis assumtionem Trinitas operata est, sicut Augustinus dicit in libro *De fide ad Petrum* [2]: « Reconciliati sumus per solum Filium secundum carnem, sed non soli Filio secundum deitatem. Trinitas enim nos sibi reconciliavit, per hoc quod solum Verbum-carnem ipsa Trinitas fecit ».

Trinitas igitur carnis assumtionem fecit, sed Verbo, non Patri vel Spiritui sancto. Si enim Pater sibi, et Filius sibi, vel Pater Filio, et Filius Patri carnis assumtionem operatus esset, iam non eadem esset operatio utriusque, sed divisa. Sed sicut inseparabilis et indivisa est unitas substantiae trium, ut ait Augustinus in libro *De Trinitate* [3], ita et operatio; « non tamen eandem Trinitatem natam de Virgine, crucifixam et sepultam catholici tractatores docuerunt, sed tantummodo Filium; nec eandem Trinitatem in specie columbae descendisse super Iesum, sed tantum Spiritum sanctum; nec [b] eandem dixisse de caelo [4]: *Tu es Filius meus* [c], sed tantum Patris vocem fuisse ad Filium factam, quamvis Pater et Filius et Spiritus sanctus, sicut inseparabiles sunt, ita et inse-

---

[a] Z B add. *enim*. [b] V *sed nec*. [c] Z D A C add. *dilectus*.

---

[1] Quoad doctrinam vide Augustini librum *Contra Sermonem Arianorum* c. 4 (PL 42, 686). Cfr. Hugo, *Sum. Sent.*, tr. 1, c. 11; ac H. *De Sacram.*, p. 1, c. 3 (PL 176, 60, 373 et seq.). [2] Cap. 2, n. 23 (PL 40, 766). [3] Libr. I, c. 5, n. 8; et IV, c. 21, n. 30 (PL 42, 824, 909). [4] Respic. Matth. 3, 12; 17, 5; Marc. 1, 11.

parabiliter operentur. Haec et mea fides est, quoniam haec est catholica fides ».

Licet igitur solus Filius carnem assumserit, ipsam tamen incarnationem cum Patre et Spiritu sancto operatus est.

DISTINCTIO II.

Cap. I.

Quare totam humanam naturam accepit, et quid nomine humanitatis vel humanae naturae intelligitur.

6 Et quia in homine tota humana natura vitio corrupta erat, totam assumsit, id est animam et carnem, ut totam curaret et sanctificaret.

Quod autem humanae naturae sive humanitatis vocabulo anima et caro intelligi debeant, aperte docet Hieronymus[1] in *Expositione catholicae fidei* dicens: « Sic confitemur in Christo unam Filii esse personam, ut dicamus, duas perfectas et integras esse substantias, id est deitatis[a] et humanitatis, quae ex anima continetur et corpore ». Ecce aperte ostendit, humanitatis nomine animam et corpus intelligi, quae duo assumsisse Dei Filius intelligitur, ubi hominem sive humanitatem vel humanam naturam accepisse[b] legitur.

7 Errant igitur qui nomine humanitatis non substantiam, sed proprietatem quandam, a quo homo nominatur, significari contendunt, ubicumque Christi humanitas memoratur[2].

Ait enim Ioannes Damascenus[3]: « Sciendum quidem[c], quod deitatis et humanitatis nomen substantiarum, scilicet naturarum, est repraesentativum ». Natura enim non sic accipitur in Christo, ut cum dicitur una natura esse omnium hominum; quod evidenter idem Ioannes ostendit, differentem rationem dicti assignans, cum natura humana in Christo nominatur, et cum una dicitur natura omnium hominum. Ait enim[4]: « Cum unam[d] hominum na-

---

[a] Z D *divinitatis*. [b] D *assumsisse*. [c] V om.; ed. add. *est*. [d] Z add. *omnium*; D *vitam*; V *omnium*, pro *hominum*.

---

[1] *Explanatio Symboli ad Damasum* (P L 30, 176). Pro hoc cap. cfr. Hugo, loc. cit. c. 6 (P L 176, 383 et sqq.). [2] Cfr. *De ecclesiast. dogm.* c. 2 et 5 (P L 58, 981 et seq.). [3] Libr. III. *De fide orthod.* c. 4 (P G L 94, 998). [4] Ibid. c. 3.

turam dicimus, sciendum est, quod non considerantes ad animae et corporis rationem hoc dicimus. Impossibile enim est unius naturae dicere Domini [a] corpus et animam, ad invicem comparata. Sed quia plurimae personae hominum sunt, omnes autem eandem suscipiunt rationem naturae — omnes enim ex anima et corpore compositi sunt, et omnes naturam [b] animae participant et substantiam corporis possident — communem speciem plurimarum et differentium personarum unam naturam dicimus, uniuscuiusque scilicet personae duas naturas habentis et in duabus perfecte naturis existentis [c], animae scilicet et corporis. In Domino autem Iesu Christo non est communem speciem accipere. Neque enim factus est, nec est [d] nec aliquando fiet alius. Sed Christus, ex deitate et humanitate, in deitate [e] et humanitate Deus perfectus, est [f] idem et homo perfectus [g] ».

Totam igitur hominis naturam, id est animam et carnem, et horum proprietates sive accidentia assumsit [h] Deus, non carnem sine anima, nec animam sine ratione [i], ut haeretici voluerunt, sed [k] carnem et animam cum sensibus suis.

Unde Ioannes Damascenus ait [1]: « Omnia quae in nostra natura plantavit, Dei [l] Verbum assumsit, scilicet [m] corpus et animam intellectualem, et horum idiomata ». « Totum enim totus [n] assumsit me, ut toti mihi salutem gratificaret. Quod enim inassumtibile est, incurabile est [o] [2] ».

Cap. II.

De unione Verbi et carnis mediante anima.

Assumsit igitur Dei Filius carnem et animam, sed carnem me- 8
diante anima: « Unitum est [p] carni per medium intellectum, Verbum Dei [3] ». Tantae enim subtilitatis atque simplicitatis est divina essentia, ut corpori de limo terrae formato uniri non congruerit, nisi mediante rationali [q] essentia.

---

[a] Z delevit, et in marg. annotavit: *Domini* non est littera; Erf. annotat: *Domini* non est in originali. [b] D *natura*. [c] V D om. [d] Z add. *alius*. [e] Z add. *quoque*. [f] Ita U Z B; ed. om. [g] U add. *est*. [h] V *sumsit*. [i] Erf. *carne*, sed in marg. dicit: Alii: *sine ratione*. [k] Ita U V; ed. add. *et*. [l] Ed. *Deus;* quod in Z est add. interl. [m] D om.; V *secundum*. [n] U add. *Christus*. [o] Erf. annotat: In originali: *quod enim inassumtum, non curatum*. [p] B add. *enim*. [q] D add. *intellectu et*.

---

[1] Ibid. c. 6; parum inferius (P G L 94, 1006). [2] Damasc., ibid. [3] Damasc., ibid.

Illa autem unio inexplicabilis est adeo, ut etiam Ioannes[1], ab utero sanctificatus, se non esse dignum fateatur solvere corrigiam calceamenti Iesu, quia illius unionis modum investigare aliisque explicare non erat sufficiens.

« Non sunt igitur audiendi qui non verum hominem Filium Dei suscepisse dicunt, neque natum de femina, sed falsam carnem et imaginem corporis simulatam ostendisse videntibus[2] ». In quem errorem prorumpunt, quia timent, quod fieri non potest, scilicet, ne humana carne veritas et substantia Dei inquinetur; « et tamen praedicant, istum visibilem solem radios per omnes faeces[a] spargere, et eos mundos et sinceros servare. Si ergo visibilia munda[b] visibilibus immundis contingi possunt et non coinquinari[c], quanto magis incommutabilis et invisibilis[d] Veritas, per spiritum animam et per animam corpus suscipiens, totum hominem sine sui contaminatione assumsit, et ab omnibus infirmitatibus liberavit[3] ». Ecce hic dicit, Dei Sapientiam per spiritum assumsisse animam et per animam corpus. Spiritus enim, scilicet pars animae superior, maiori similitudine Deo propinquat quam anima, scilicet ipsa eadem secundum inferiorem partem, et anima magis quam corpus; et ideo non incongrue anima dicitur assumta per spiritum, et corpus per animam[4].

Cap. III.

Quod simul assumsit carnem et animam Verbum, nec caro prius est concepta quam assumta.

9 Si autem quaeritur, utrum Verbum carnem simul et animam assumserit, an prius animam quam carnem, vel carnem quam animam; et utrum caro illa prius fuerit in utero Virginis concepta et postea assumta; verissime et absque ulla ambiguitate dicitur, quia, ex quo hominem Deus assumsit, totum assumsit, simulque sibi univit animam et carnem; nec caro prius fuit concepta, et postmodum[e] assumta, sed in conceptione assumta et in assumtione concepta[5].

---

[a] Ed. add. *et sordes corporum.* [b] Ed. et Z add. *a.* [c] N Z B *inquinari.* [d] D om. *e. i.* [e] D *post.*

---

[1] Baptista, ut narratur Ioan. 1, 27. [2] August. *De agone christiano* c. 18, n. 20 (PL 40, 300). [3] Aug. loc. cit. [4] Cfr. liber *De spiritu et anima* c. 14 (PL 40, 789). [5] Cfr. Hugo, *Sum. Sent.*, tr. 1, c. 16 (PL 176, 72).

Unde Augustinus in libro *De fide ad Petrum*[1]: « Firmissime tene, et nullatenus dubites, non carnem Christi sine divinitate conceptam in utero Virginis, priusquam susciperetur a Verbo, sed ipsum Verbum Domini, Verbum[a] Deum suae carnis acceptione[b] conceptum, ipsamque carnem Verbi incarnatione conceptam ».

Idem in libro *De Trinitate*[2]: « Non esset Dei hominumque mediator, nisi esset idem Deus, idem[c] homo, in utroque unus et verus, quam servilem formam, a solo Filio susceptam, tota Trinitas, cuius una est[d] voluntas et operatio, fecit. Non autem in utero Virginis prius caro suscepta est, et postmodum[e] divinitas venit in carnem, sed mox ut Verbum venit in uterum[f], servata veritate propriae naturae, factum est caro et perfectus est[g] homo, id est, in veritate carnis et animae natus est ».

De hoc etiam Gregorius[h] in *Moralibus*[3] ait: « Angelo nuntiante[i] et Spiritu adveniente, mox Verbum in utero, mox intra uterum Verbum caro ».

DISTINCTIO III.

Cap. I.

De carne assumta, qualis ante fuerit.

Quaeritur etiam de carne Verbi, an, priusquam conciperetur, obligata fuerit peccato, et an talis assumta fuerit a Verbo[4].

Sane dici potest et credi oportet, iuxta Sanctorum[k] attestationis convenientiam, ipsam prius peccato fuisse obnoxiam, sicut

---

[a] Ita U D; ed. om. *V. D. V.*; V B om. *D. V.* [b] V *a conceptione.* [c] Z *et.* [d] V om. [e] D *postea.* [f] Z add. *Virginis.* [g] Ita U V; ed. om. [h] B add. *iunior*, om. *in Moralibus.* [i] Z *annuntiante.* [k] V om.

---

[1] Cap. 18 (P L 40, 772). [2] Scilicet variis in locis in unum collectis. Prop. prima: *Non esset* etc. collecta esse videtur ex II. *De Trin.* c. 5, n. 9, et IV, c. 7 et 8, c. 20, n. 30 (P L 42, 850, 895 et seq., 909). Secunda prop.: *Non autem* etc. quoad sensum occurrit XIII, c. 17, n. 22 (P L 42, 1031). Cfr. etiam *Enchirid.* c. 36, n. 11 (P L 40, 250), et libr. *Contra Sermonem Arianorum* c. 8 (P L 42, 688). Convenit in sententia et nonnullis verbis etiam Gregor. loco mox citando. [3] Libr. XVIII, c. 52, n. 85 (P L 76, 90). [4] Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 1, c. 16; et II. *De Sacram.*, p. 1, c. 5 (P L 176, 73, 381).

reliqua Virginis caro, sed Spiritus sancti operatione ita mundatam, ut ab omni peccati contagione immunis uniretur Verbo, poena tantum, non necessitate sed voluntate assumentis, remanente.

Mariam quoque totam Spiritus sanctus, in eam [a] praeveniens, a peccato prorsus purgavit et a fomite peccati etiam liberavit, vel fomitem ipsum penitus [b] evacuando, ut quibusdam placet, vel sic debilitando et extenuando, ut ei postmodum peccandi occasio nullatenus exstiterit; potentiam quoque [c] generandi absque viri semine Virgini praeparavit. Ita enim verba Evangelii docent, ubi Angelus Virginem alloquens ait [1]: *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi, et quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei.* Cui sacra Virgo respondit: *Ecce ancilla Domini; fiat mihi secundum verbum tuum.*

11 Quod exponens Ioannes [d] [2] ait: « Post concessum [e] autem sanctae Virginis, Spiritus sanctus praevenit [f] in ipsam, secundum verbum Domini quod dixit Angelus, purgans ipsam [g] et potentiam deitatis Verbi receptivam praeparans, simul autem [h] et generativam. Et tunc obumbravit ipsam Dei altissimi per se Sapientia et Virtus existens, id est Filius Dei, Patri homousios [i], id est consubstantialis, sicut divinum semen; et copulavit sibi ipsi ex sanctissimis et purissimis ipsius Virginis sanguinibus nostrae antiquae conspersionis carnem, animatam anima rationali et intellectiva, non seminans, sed per Spiritum sanctum creans. Quare simul caro, simul Dei caro, simul caro animata rationali et intellectiva [k], simul Dei Verbi caro animata [l] rationali et intellectiva ».

---

[a] Z *eadem*. [b] D *ipsius potius*, pro *i. p.* [c] Z *ergo*. [d] Ed. et Z (interl.) add. *Damascenus*. [e] Ed. et Z *consensum*. [f] Ed. *pervenit*. [g] Z add. *praevenit in ipsam*, pro *p. i.* [h] B om.; Z *praeparans*. [i] V Z *homousion*. [k] Ed. om. *s. c. a. r. e. i.*; Erf. recte annotat: *Hoc* [s. c. a. r. e. i.] *non est in originali Damasceni*. Codices nostri ita inter se differunt et falsis lectionibus abundant, ut eorum testimonio vera lectio stabiliri vix possit. Sic pro *rationali et intellectiva* U Z A C habent *rationalique et intellectu;* ast Z annotat: sed in originali: *intellectivo*. — V habet *rationalique et intelligibili;* D *ratione et intellectu*. Infra pro *intellectiva*, omnes codd. (excepto B) habent *intellectivo*. Stante codicum varietate, sequendam duximus priorem lectionem Magistri (quam solus B etiam hic habet) ubi omnes codd. conveniunt, scil. paulo supra: *antiquae conspersionis carnem, animatam anima rationali et intellectiva*. [l] Ed. add. *anima*.

---

[1] Luc. 1, 35, 38. [2] Libr. III. *De fide orthod.* c. 2: ὥστε ἅμα σὰρξ, ἅμα Θεοῦ Λόγου σὰρξ, ἅμα σὰρξ ἔμψυχος, λογική τε καὶ νοερά (P G L 94, 987)*.

Ex his perspicuum fit quod ante diximus[1], carnem scilicet Verbi simul conceptam et assumtam, eandemque, immo totam Virginem, Spiritu sancto [a] praeveniente, ab omni labe peccati castificatam. Cui collata est potentia « novo more generandi, ut sine coitu viri, sine libidine concipientis, in utero Virginis celebraretur conceptus Dei et hominis[2] ». « Illa enim caro, quam Deus ex [b] Virgine sibi unire dignatus est, sine vitio concepta, sine peccato nata est[3] ». « Hanc carnem tamen non caelestis, non aëreae, non alterius cuiusquam putes esse naturae, sed eius, cuius est omnium hominum caro[4] ».

Cap. II.

Quod nullus est sine peccato hic, excepta Virgine.

Quod autem sacra Virgo ex tunc ab omni peccato immunis 12
exstiterit, Augustinus evidenter ostendit, in libro *De natura et gratia*[5] inquiens: « Excepta sancta Virgine Maria, de qua propter honorem Domini nullam prorsus, cum de peccatis agitur, haberi volo quaestionem (inde enim scimus, quod ei plus gratiae sit collatum ad vincendum ex omni parte peccatum, quod concipere ac parere meruit, quem constat nullum habuisse peccatum); hac ergo Virgine excepta, si omnes Sancti et Sanctae congregari possent, et quaereretur ab eis, an peccatum haberent, quid responderetur, nisi quod Ioannes ait[6]: *Si dixerimus, quia peccatum non habemus, nos ipsos seducimus* »? « Illa autem Virgo singulari gratia praeventa est atque repleta, ut ipsum haberet ventris sui fructum, quem ex initio habuit universitas Dominum[7] »; « ut illud quod nascebatur ex propagine primi hominis, tantummodo generis et non criminis originem duceret[8] ».

Cap. III.

Quare Christus non fuit decimatus in Abraham, sicut Levi.

Cum autem illa caro, cuius excellentia singularis verbis ex- 13
plicari non valet, antequam esset Verbo unita, obnoxia fuerit pec-

---

[a] V om. [b] V Z *de*, et om. *Deus*.

---

[1] Dist. II, c. ult. [2] Fulgent., *De fide ad Petrum*, c. 2, n. 16 (P L 40, 758). [3] Ibid. n. 15. [4] Ibid. immediate superius. [5] Cap. 36, n. 42 (PL 44, 267). Cfr. Hugo, *Sum. Sent.*, tr. 1, c. 16 (PL 176, 73). [6] I. Ioan. 1, 8. [7] *De fide ad Petrum*, c. 2, n. 17 (P L 40, 758). [8] August., XIII. *De Trin.* c. 18, n. 23 (P L 42, 1032).

cato in Maria et in aliis, a quibus propagatione traducta est, non immerito videri potest in Abraham peccato subiacuisse, cuius universa caro peccato subiacebat. Unde quaeri solet, quare Levi dicatur decimatus [1] in Abraham, et non Christus, cum in lumbis Abrahae uterque fuerit secundum materialem rationem, quando Abraham decimatus est, id est [a] decimas dedit [b] Melchisedech.

Tunc enim Apostolus Levi decimatum dicit in Abraham tanquam in materiali causa, quia ea decimatione, sicut Abraham minor Melchisedech ostenditur, cui personaliter decimas solvit, ita et Leviticus ordo, qui in Abraham secundum rationem seminalem erat, et ex eo per concupiscentiam carnis descendit. Christus autem non est decimatus, quia licet ibi fuerit secundum carnem, non tamen inde descendit secundum legem communem, scilicet per carnis libidinem; sicut etiam in Adam omnes [c] peccaverunt, sed non Christus.

Unde Augustinus *Super Genesim* [2]: « Sicut, Adam peccante, qui in lumbis eius erant, peccaverunt, sic Abraham decimas dante, qui in lumbis eius erant, decimati sunt. Sed hoc non sequitur in Christo, licet in lumbis Adae et Abrahae fuerit, quia non secundum concupiscentiam carnis inde descendit. Cum ergo Levi et Christus secundum carnem essent in lumbis Abrahae, quando decimatus est, ideo pariter decimati non sunt, quia secundum aliquem modum non erat ibi Christus, quo erat ibi [d] Levi ». « Secundum rationem quippe illam seminalem ibi fuit Levi, qua ratione [e] per concubitum venturus erat in matrem, secundum quam rationem non ibi erat Christi caro, quamvis secundum ipsam ibi fuerat [f] Mariae caro [3] ». « Ille ergo decimatus est in Abraham, qui sic fuit in lumbis Abrahae, sicut ille fuit in lumbis patris sui, id est, qui sic est natus de patre Abraham, sicut ille de suo patre natus est, scilicet per legem carnis et invisibilem [g] concupiscentiam [4] ».

---

[a] Ed. *et*, pro *id est*. [b] D add. *de praeda*. [c] B om. [d] B om. [e] V *quia idem ibi*, pro *qua ratione*. [f] Ed. et D *fuerit*. [g] Erf. annotat: in originali: *invincibilem*.

---

[1] Hebr. 7, 9. De decimatione Abrahae cfr. Gen. 14, 18. Cfr. Hugo, loc. cit., et H. *De Sacram.*, p. I, c. 5 (P L 176, 381 et sqq.). [2] Libr. X *Super Gen. ad litt.* c. 19, n. 34, ex variis propositionibus excerptum (P L 34, 423). [3] Ibid. c. 20, n. 36 (P L 34, 424). [4] Ibid. n. 36*.

Cap. IV.

Quare caro Christi non dicta est peccatrix, sed similis.

Quocirca [a] primitiam nostrae massae recte assumsisse dicitur Christus [1], quia non carnem peccati, sed similitudinem carnis peccati accepit. 14

Misit enim Deus Filium suum, ut ait Apostolus [2], *in similitudinem carnis peccati.* Assumsit enim Verbum carnem peccatrici similem in poena, et non in culpa, et ideo non peccatricem; cetera vero hominum omnis caro, peccati [b] est. Sola illius non est caro peccati, quia non eum mater concupiscentia, sed gratia concepit. Habet tamen similitudinem carnis peccati per passibilitatem et mortalitatem, quia esuriit, sitiit et huiusmodi [3]. Licet ergo eadem caro sit [c] quae et nostra, non tamen ita facta est in utero, sicut nostra. Est enim sanctificata in utero et nata sine peccato, et nec ipse in illa unquam peccavit. In poena ergo similis est nostrae, non in qualitate peccati, quia pollutionem, quae ex concupiscentiae motu concepta est, omnino non habuit, nec ex carnali delectatione nata est. *Venit ergo ad corpus immaculatum* [4], quod praeter libidinis concupiscentiam fuit conceptum; nec illud in se habuit vitium, quod in aliis est causa peccati, nec in eo peccavit. Ideoque vere dicitur Verbi caro non fuisse in Christo obligata peccato.

Illi autem sententiae, qua supra diximus [5], carnem Verbi non ante fuisse conceptam quam assumtam, videtur obviare quod Augustinus ait *Super Ioannem* [6], ubi legitur [7]: *Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud. Dixerunt ergo Iudaei: Quadraginta et sex annis aedificatum est hoc templum, et tu* [d] *tribus diebus excitabis illud?* « Hic, inquit, numerus perfectioni dominici corporis convenit, quia, ut dicunt physici [8], tot diebus forma humani corporis perficitur ». 15

---

[a] V *Quo cura.* [b] Ed. add. *caro.* [c] Ed. add. *eius.* [d] Z D *in.*

---

[1] Cfr. locus Damasceni, c. 1, pag. 558, nota 2 citatus. Cfr. Hugo, II. *De Sacram.*, p. 1, c. 7 (PL 176, 389). [2] Rom. 8, 3. [3] Cfr. Matth. 4, 2; Ioan. 19, 28. [4] Sap. 8, 20. [5] Dist. II, c. 3. Pro his quae sequuntur, cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 1, c. 16 (PL 176, 72). [6] Tract. 10, n. 12 (PL 35, 1473); IV. *De Trin.* c. 5, n. 9 (PL 42, 893), et praecipue *83 Qq.* q. 56 (PL 40, 39). [7] Ioan. 2, 19; cfr. ibi Glossa Lyrani. [8] Erf. annotat: *Libr. IX De animalibus.*

16 Horum occasione verborum quidam dicere praesumserunt, dominici corporis formam tot diebus ad modum aliorum corporum perfectam et membrorum lineamentis distinctam, et mox Verbum Dei [a] sibi uniisse carnem et animam; et hoc modo dicunt illum numerum perfectioni dominici corporis convenire.

17 Sed alia ratio illius dicti existit [b], ex qua sana oritur intelligentia verbi. Non enim ideo illud dixit Augustinus, quin mox, ut caro illa opere Spiritus sancti sanctificata et a reliqua separata fuit, Verbo Dei cum anima uniretur, ut perfectus et verus Deus esset perfectus et verus homo, sed quia membrorum illius dominici corporis distinctio, in ipso momento conceptionis et unionis Dei et hominis, adeo tenuis erat et parva, ut humano visui vix posset subiici; diebus autem illis, quos memorat Augustinus, perfecta est et notabilis facta.

« Incarnatum est igitur Verbum, ut ait Ioannes Damascenus [c] [1], et a propria incorporalitate non excessit, et totum incarnatum est, et totum est incircumscriptum. Minoratur corporaliter et contrahitur, et divine est incircumscriptum, non coextensa carne eius cum incircumscripta divinitate ». « In omnibus igitur et super omnia erat, et in utero sanctae [d] Genitricis existebat, sed in ipso [e] actu incarnationis [2] ».

DISTINCTIO IV.

CAP. I.

Quare Spiritui sancto tribuatur incarnatio, cum sit opus Trinitatis.

18 Cum vero incarnatio Verbi, sicut in superioribus [3] tractatum est, operatio vere sit Patris et Filii et Spiritus sancti, investigatione dignum nobis videtur, quare in Scriptura Spiritui sancto hoc

---

[a] Ed. add. *dicitur*. [b] Ed. *extitit;* D *excitat*. [c] V B om. *Damascenus*, quod in U est add. interl.; Z add. *ut*. [d] U om.; D add. *Dei*. [e] U Z B *ipsa;* sed U corr. interl. *ipso*.

---

[1] Libr. III. *De fide orthod.* c. 7 (P G L 94, 1011). [2] Damasc. loc. citato; qui locus est in pluribus codd. corruptus. Recentior versio sic habet: « Et quidem in omnibus et supra omnia erat etiam tum, cum in sanctae Deiparae utero esset (καὶ ἐν τῇ γαστρὶ ὑπάρχων τῆς ἁγίας Θεοτόκου); at in eo per incarnationis operationem ». [3] Dist. I, c. ult. Pro hoc et seq. cap. cfr. Hugo, II. *De Sacram.*, p. 1, c. 8 (P L 176, 391 et sqq.).

opus saepius tribuatur [a], et de ipso Christus conceptus et natus memoretur.

Non enim ideo operatio incarnationis Spiritui sancto saepius attribuitur [b], quod eam ipse solus sine Patre ac Filio fecerit, sed quia Spiritus sanctus [c] est caritas et donum Patris et Filii [1], et ineffabili [d] Dei caritate *Verbum* [e] *caro factum est* [2], et inaestimabili [f] Dei dono Filius Dei sibi univit *formam servi.* Non igitur [g] frequens denominatio Spiritus sancti ab illo opere Patrem vel Filium secludit, sed potius, uno nominato, tres intelliguntur, sicut saepe fit in aliis operibus [h].

Unde Augustinus, super hoc movens quaestionem, in hunc modum eandem determinat in *Enchiridio* [3], ita inquiens [i]: « Cum illam creaturam quam Virgo concepit et peperit, quamvis ad solam personam Filii pertinentem, tota Trinitas fecerit — neque enim separabilia sunt opera Trinitatis — cur in ea facienda Spiritus sanctus solus nominatus est? An et [k] quando unus Trium in aliquo opere nominatur, universa Trinitas operari intelligitur? Ita vere est, et exemplis doceri potest ».

Audistis propositam quaestionem eiusdemque [l] expositionem.

Cap. II.

Quare dicatur Christus conceptus et natus de Spiritu sancto.

« Sed non est in hoc [m] diutius immorandum. Illud enim mo- 19
vet, quomodo [n] dictus est Christus natus de Spiritu sancto, cum
filius nullo modo sit Spiritus sancti [4] ».

« Nunquid dicturi sumus, patrem hominis Christi esse Spiritum sanctum, ut Deus Pater Verbum genuerit, Spiritus sanctus hominem, ex qua utraque substantia Christus unus esset, et Dei Patris filius secundum Verbum, et Spiritus sancti filius secundum hominem [o], quod eum Spiritus sanctus, tanquam pater eius, de Matre Virgine genuisset? Quis hoc dicere audebit, cum hoc ita sit absurdum, ut

[a] Ed. *attribuatur.* [b] V *tribuitur.* [c] V om. [d] Ed. *inaestimabili.* [e] V Z B D add. *Dei.* [f] Ed. *ineffabili.* [g] Z *enim.* [h] V om. [i] B om. [k] C *etiam.* [l] Ita U V; ed. add. *solutionem vel.* [m] Z *hic,* pro *in hoc.* [n] V *quod.* [o] B add. interl. *ideo.*

[1] Cfr. I. *Sent.* dist. XVII, c. 1 et ibid. c. 4. [2] Respic. Ioan. 1, 14, et Phil. 2, 7. [3] Cap. 38 (PL 40, 251). [4] August. ibid.

nullae fidelium aures id valeant sustinere [1] »? « Proinde cum fateamur [a] Christum natum de Spiritu sancto ex Maria Virgine, quomodo non sit filius Spiritus sancti, et sit filius Virginis, cum et de illo et de illa sit natus, explicare difficile est. Procul dubio non sic [b] de illo, ut de patre, sic autem de illa, ut de matre, natus est [2] ».

« Non est autem concedendum [c], quidquid de aliqua re nascitur, continuo eiusdem rei [d] filium nuncupandum. Ut enim omittam, aliter de homine nasci filium, aliter capillum [e], pediculum, lumbricum, quorum nihil est filius; ut ergo haec [f] omittam, quoniam tantae rei deformiter comparantur, certe qui nascuntur *ex aqua et Spiritu sancto* [3] non aquae filios eos rite [g] quispiam dixerit, sed dicuntur filii Dei Patris et [h] matris Ecclesiae. Sic ergo de Spiritu sancto natus est Christus, nec tamen filius est Spiritus sancti; sicut e converso non omnes qui dicuntur alicuius filii, consequens est, ut de illo etiam nati esse dicantur, ut illi qui adoptantur. Dicuntur etiam *filii gehennae* [4], non ex illa nati, sed in illam praeparati [5] ». « Cum itaque de aliquo nascatur aliquid, et non ita ut sit [i] filius; nec rursus, omnis qui dicitur filius, de illo sit natus, cuius dicitur filius; profecto modus iste, quo natus est Christus de Maria sicut filius, et de Spiritu sancto non sicut filius, insinuat nobis gratiam Dei, qua homo, nullis praecedentibus meritis, in ipso exordio naturae suae, quo esse coepit, Verbo Dei copularetur in tantam personae unitatem, ut idem esset Filius Dei, qui filius hominis, et filius hominis, qui Filius Dei; et sic in naturae humanae susceptione [k] fieret quodam modo ipsa gratia illi homini naturalis, qua nullum possit admittere peccatum. Quae gratia ideo per Spiritum sanctum est significata, quia ipse proprie sic est Deus, ut sit etiam Dei donum [6] ». « Per hoc ergo, quod de Spiritu sancto esse nativitas Christi dicitur, quid aliud quam ipsa gratia demonstratur, qua homo, mirabili et ineffabili modo. Verbo Dei est adiunctus atque concretus et divina gratia corporaliter repletus [7] »?

---

[a] U *confiteamur*. [b] V *sit*. [c] V *credendum*. [d] D om. [e] V add. *aliter*. [f] Z add. *inquam*. [g] Ed. *recte*. [h] B add. *sanctae*. [i] Z add. *eius*. [k] V *conceptione*.

---

[1] Aug., ibid. paulo superius. [2] Ibid. infra. [3] Ioan. 3, 5. [4] Respic. Matth. 23, 15. [5] Aug., *Enchir*. c. 39 (PL 40, 252). [6] Ibid. c. 40. [7] Ibid. c. 37; et c. 41.

Potest etiam dici Christus, secundum hominem, ideo natus de Spiritu sancto, quia eum fecit. 21

In quantum enim homo est, et ipse factus est, ut ait Apostolus[1]. Conceptus ergo et natus[a] de Spiritu sancto dicitur, non quod Spiritus sanctus fuerit[b] Virgini pro semine (non enim de substantia Spiritus sancti semen partus accepit) sed quia per gratiam Dei et operationem Spiritus sancti, de carne Virginis est[c] assumtum, quod Verbo est unitum.

Et in Evangelio[2] secundum hanc intelligentiam legitur de Maria, *quod inventa est in utero habens de Spiritu sancto.*

Cuius dicti rationem Ambrosius insinuans in II libro *De Spiritu sancto*[3] ait: « Quod ex aliquo est, aut ex substantia[d], aut ex potestate eius est: ex substantia, sicut Filius, qui[e] a Patre, et Spiritus sanctus, qui a Patre Filioque procedit; ex potestate autem, sicut ex Deo omnia. Quomodo ergo in utero habuit Maria ex[f] Spiritu sancto? Si quasi ex substantia, ergo Spiritus[g] in carnem et ossa conversus est. Non utique. Si vero quasi ex operatione et potestate eius, Virgo concepit, quis neget Spiritum sanctum[h] dominicae incarnationis auctorem »?

Cap. III.

Quare Apostolus dicit Christum factum, quem nos fatemur natum.

Sed quaeri potest, cum nos Salvatorem natum profiteamur, cur Apostolus eum *factum* dicat *ex semine David,* et[i], alio loco, *factum ex muliere*[4], cum aliud sit fieri, aliud nasci. Aliquid ergo significavit hoc dicto[k]. 22

Quia enim non humano semine concreta[l] est caro Domini in utero Virginis et corpus effecta, sed effectu et virtute sancti Spiritus; ideo Apostolus dicit *factum,* non natum. Aliud est enim semine

[a] D *est;* om *dicitur.* [b] Z *affuerit.* [c] B om. [d] Z add. *est.* [e] Z add. interl. *est.* [f] Z *de.* [g] Z add. *sanctus.* [h] V om. [i] Ed. om. [k] V *loco.* [l] Erf. *concepta,* sed annotat: Alii, *concreta.*

[1] Rom. 1, 3; Gal. 4, 4. Quoad ea quae sequuntur, cfr. *Explanatio Symboli ad Damasum,* inter opera Hieronymi (PL 30, 176). [2] Matth. 1, 18; Luc. 1, 27. [3] Cap. 5, n. 42 et seq. (PL 16, 751). [4] Locc. iam citt. Rom. 1, 3; Gal. 4, 4. Cfr. Abael. *Sic et non,* c. 68 (PL 178, 1441).

admixto et sanguinis coagulo [a] generare, aliud est non permixtione sed virtute procreare. Possunt [b] homines generare filios homines [c], sed non facere. Ecce, quare dixit Apostolus *factum*, et non natum, ne eius scilicet [d] nativitas, quae fuit sine viri semine, nostrae similis putaretur, quae conficitur seminum commixtione.

Ideo autem, cum *factum* diceret Apostolus [e], addidit *ex semine David,* quia, etsi non intercessit semen hominis in conceptione Virginis, tamen, quia ex ea carne Christus formatus est, quae constat ex semine, recte dicitur quia factus est [f][1].

DISTINCTIO V.

Cap. I.

Si persona vel natura personam vel naturam assumsit, et si natura Dei incarnata sit.

23 Praeterea inquiri oportet, cum ex praemissis constet, Verbum Dei carnem et animam simul assumsisse in unitatem personae, quid horum potius concedendum sit, scilicet quod [g] persona personam, vel natura naturam, vel persona naturam, vel natura personam assumserit; et an ita conveniat dici, divinam naturam esse incarnatam, sicut Deus incarnatus et Verbum incarnatum sane dicitur.

Haec inquisitio sive quaerendi ratio iuxta sacrarum auctoritatum testimonia partim implicita atque perplexa, partim vero explicita [h] est et aperta.

Certum enim est et sine [i] ambiguitate verum, quod non natura personam, nec persona personam, sed persona naturam assumsit [2].

24 Quod Sanctorum subditis comprobatur [k] testimoniis et astruitur documentis.

---

[a] V *sanguine coagulato,* pro *s. c.* [b] U add. *enim.* [c] Ed. om. [d] D om. [e] V om. [f] Z add. *ex se dicendum;* V add. interl. *ex semine.* [g] B *an.* [h] Z *explicata,* sed corr. interl. *vel explicita.* [i] D add. *omni;* V om. *est.* [k] V *probatur.*

---

[1] Quae praecedunt in hoc cap. sunt in Glossa ad Rom. 1, 3, sumta ex August.. *Exposit. inchoata Epistolae ad Rom.* n. 4 (PL 35, 2090). [2] Cfr. Hugo, *Sum. Sent.,* tr. 1, c. 15; ac H. *De Sacram.* p. 1, c. 9 (PL 176, 70, 393 et sqq.); Abael. *Sic et non* cc. 63 et 64; ac Pseudo-Abael. *Epitome Theol. christ.* c. 24 (PL 178, 1431, 1732).

Ait enim Augustinus in libro *De fide ad Petrum* [1]: « Deus unigenitus, dum conciperetur, veritatem carnis accepit ex Virgine; et cum nasceretur, integritatem virginitatis servavit in Matre ». Et paulo post [2]: « Hic [a] Deus humanam naturam in unitatem personae suscepit, qui [b] se humilians per misericordiam, incorruptae Virginis uterum ex ea nasciturus implevit. *Formam* ergo *servi* [3], id est naturam servi [c] in suam accepit Deus ille personam ».

Item [4]: « Deus enim Verbum non accepit personam hominis, sed naturam ».

Item [5]: « Dei Filius unigenitus, ut carnem hominis animamque mundaret, susceptione carnis animaeque rationalis incarnatus est ».

His aliisque pluribus [d] auctoritatibus evidenter ostenditur, non naturam personam, nec personam personam, sed personam naturam accepisse [e].

De quarto vero quaestionis articulo, utrum scilicet natura naturam assumserit, scrupulosa etiam inter doctos quaestio est, quia et in hoc plurimum dissentire videntur, qui auctoritate praeclari, aliisque [f] doctores [g] in sacra Pagina exstiterunt. Nec tantum alii ab aliis, verum etiam iidem [h] a se ipsis dissonare videntur, sicut subiecta capitula docent.

Legitur enim [i] in Concilio Toletano octavo [k] [6] traditum sic: « Solum *Verbum caro factum est et habitavit in nobis;* et cum tota Trinitas operata sit formationem suscepti hominis — quoniam inseparabilia sunt opera Trinitatis — solus tamen Filius accepit hominem [l] in singularitatem personae, non in unitatem divinae naturae, id est, id quod est proprium Filii, non quod commune est Trinitati ».

Item in Concilio undecimo [7] Toletano: « Unius substantiae credimus Deum Patrem et Filium et Spiritum sanctum, non tamen dicimus, ut huius Trinitatis unitatem Maria Virgo genuerit, sed tantum Filium, qui solus naturam nostram in unitatem personae suae assumsit. Incarnationem quoque huius Filii Dei tota Trinitas operata

[a] Ed. *sic.* [b] Ed. *quod.* [c] V om. *i. e. n. s.* [d] Z om.; V *plurimis.* [e] D *assumsisse.* [f] Ed. *aliis.* [g] Ed. et Z D *doctiores.* [h] Z *ipsi.* [i] B *etiam.* [k] Ita omnes codd., sed erronee; ed. recte *sexto.* [l] V om.

[1] Cap. 2, n. 17 (PL 40, 758). [2] Ibid. n. 18. [3] Respic. Phil. 2, 6. 8. [4] Aug., ibid. c. 17 (PL 40, 772). [5] Ibid. c. 2, n. 17 (PL 40, 758). [6] Conc. VI, cap. 1, apud Isidorum Mercat. (PL 130, 487). [7] In prologo (PL 130, 559).

esse credenda est; solus tamen Filius formam servi accepit in singularitatem personae ».

His insinuari videtur, quod persona tantum naturam, non natura naturam assumserit: si enim quod commune est Trinitati non accepit hominem, ergo non natura divina, quae communis est tribus personis.

26 Cui videtur obviare quod Augustinus ait in libro *De fide ad Petrum*[1]: « Nec divinitas Christi, inquit, aliena[a] est à natura Patris, secundum id quod *in principio erat Verbum*[2]; nec humanitas eius[b] aliena est a natura Matris, secundum id quod *Verbum caro factum est.* Illa enim natura, quae semper genita manet ex Patre, naturam nostram sine peccato suscepit, ut nasceretur ex Virgine ».

Hac auctoritate videtur tradi, quod divina natura humanam suscepit; ubi vehementer moveri possumus, quod eam genitam aeternaliter ex Patre dicit, nisi forte naturam pro persona hic accipiat; alioquin, si dixerimus, naturam[c] tribus personis communem genitam esse, occurrunt nobis ex adverso quae in tractatu *De Trinitate* disseruimus[3], ubi diximus, non naturam naturam, sed personam personam genuisse; quia, si natura genuisset naturam, cum una eademque sit natura Trinitatis, eadem res se ipsam genuisset; quod Augustinus[4] posse fieri negat.

27 Sed alibi certum reperimus documentum, quo natura naturam assumsisse[d] monstratur.

Ait enim Augustinus in libro I *De Trinitate*[5]: « Etiam se ipso Christus minor factus est, *formam servi accipiens.* Neque enim sic accepit formam servi, ut amitteret formam Dei, in qua erat aequalis Patri, ut[e] in forma servi et in forma Dei idem ipse sit unigenitus Filius Patris, quia forma Dei accepit formam servi ». Si autem forma Dei formam servi accepit, sine dubio natura naturam accepit.

Formae enim nomine natura significatur, ut Augustinus evidenter docet in libro *De fide ad Petrum*[6]: « Cum, inquit, de Christo audis, quia in forma Dei erat, oportet te[f] agnoscere firmissimeque

---

[a] D *alienata.* [b] D *huius.* [c] V add. *de.* [d] V *sumsisse.* [e] Ed. et V B add. *et.* [f] Ed. om.

---

[1] Cap. 2, n. 14 (PL 40, 757) *. [2] Respic. I. Ioan. 1, 14. [3] Libr. I, dist. V, c. 1. [4] Libr. I *De Trin.* c. 1, n. 1 (PL 42, 819). [5] Cap. 7, n. 14; et c. 11, n. 22 (PL 42, 828, 836). [6] Cap. 2, n. 19 (PL 40, 759).

tenere, in illo formae nomine naturalem plenitudinem debere intelligi. In forma igitur Dei [a], erat, quia [b] in natura Dei Patris semper erat, de quo [c] natus erat ».

Hilarius quoque in libro XII *De Trinitate* [1] ait: « Esse in forma Dei non alia intelligentia est, quam in Dei manere natura ».

Didicisti [d], nomine formae intelligentiam fieri naturae, et audisti, quod forma Dei formam servi suscepit; unde consequens est, quod natura divina naturam humanam susceperit.

Quod etiam Hieronymus in *Explanatione fidei* [2] evidenter insinuat inquiens [e]: « Passus est Filius Dei non putative, sed vere; secundum illud passus est, quod pati poterat, id est non secundum illam substantiam, quae assumsit, sed secundum illam, quae assumta est ». Ex quo apparet, divinam substantiam assumsisse humanam.

Ex verbis autem Augustini superius [3] positis, adhibita di- 28
ligentia, innui videtur, solum Verbum carnem factum, et naturam solum suscepisse humanam, et divinam naturam eandem accepisse. Ait enim [4]: « Trinitas nos sibi reconciliavit per hoc, quod solum Verbum carnem ipsa Trinitas fecit. In quo sic veritas incommutabilis manet divinae humanaeque naturae, ut sicut vera semper est eius divinitas, quam de Patre habet, ita vera [f] semper atque incommutabilis eius sit humanitas, quam sibi unitam summa [g] divinitas gerit ». Ecce, et solum Verbum dixit carnem factum, et humanitatem divinitati unitam.

Idem quoque superius [5] dixit, « servilem formam a solo Filio susceptam, quam tota Trinitas fecit ».

Iam [h] facile est agnoscere, quam diversa et multiplicia super quaestione proposita auctores tradiderunt; ideoque posteriores ea legentes varias atque contrarias, ex praedictis occasionem sumentes, promunt sententias.

Nos autem omnis mendacii et contradictionis notam a sacris 29
Paginis secludere cupientes, orthodoxis Patribus atque catholicis doctoribus, nulla pravae intelligentiae suspicione notatis, consentimus

---

[a] V om. [b] Z *qui.* [c] Ed. *qua.* [d] B add. interl. *ergo.* [e] Z *dicens.* [f] V Z B D *vere.* [g] Z *suprema.* [h] D om.

---

[1] Num. 6 (PL 10, 436). [2] *Ad Damasum* (PL 30, 176). [3] Dist. I, c. 3. [4] *De fide ad Petrum* c. 2, n. 23 (PL 40, 760). [5] Dist. II, c. 3.

dicentes, et personam Filii assumsisse naturam humanam, et naturam divinam humanae naturae in Filio unitam, eamque sibi unisse vel assumsisse, unde et vere incarnata dicitur [1]. Quod vero dicitur solus Filius formam servi accepisse, per hoc non excluditur divina natura ab acceptione servilis formae, sed aliae duae personae, Pater scilicet [a] et Spiritus sanctus. Item et illud aliud, scilicet « id quod est proprium Filii, non quod [b] commune est Trinitati, hominem accepit », sic oportet intelligi, id est, proprie in hypostasi Filii, non in tribus communiter [c] personis, divina natura humanam naturam [d] sibi univit.

30 Qui sensus ex [e] verbis Ioannis Damasceni [2] confirmatur, qui totam divinam naturam in una hypostaseon incarnatam esse, evidenter asserit, dicens: « In humanatione [f] Dei Verbi, aimus [g] omnem et perfectam naturam deitatis in una eius [h] hypostaseon incarnatam esse, id est unitam [i] humanae naturae, et non partem parti. Omni enim humanae naturae, aimus unitam esse omnem deitatis naturam vel substantiam ».

Item [3]: « Eadem est natura in singula [k] hypostaseon, id est personarum; et quando dicimus, naturam Verbi incarnatam esse, secundum beatos et [l] Athanasium et Cyrillum, deitatem dicimus esse unitam carni, et unam naturam Dei Verbi incarnatam confitemur. Verbum autem et quod commune est substantiae possidet, et quod proprietatis est habens hypostaseos », id est personae.

Ex his manifeste ostenditur, quod natura divina incarnata est. Unde et eadem vere dicitur suscepisse humanam naturam.

Cap. II.

An divina natura debeat dici caro facta.

31 Sed quaeritur, utrum eadem divina natura debeat dici caro facta, sicut *Verbum* dicitur *caro factum*. Si enim idem est incarnari quod est carnem fieri, videri potest ita debere dici, quod sit caro facta, sicut dicitur incarnata.

---

[a] D om. [b] D om. [c] V *corporaliter*. [d] V om. [e] Z *in*. [f] D *incarnatione*. [g] Z *dicimus*. [h] B om. [i] Ed. et D add. *esse*. [k] D *unaquaque*. [l] Ed. om.

---

[1] Haec secunda propositio ex Concilio Toletano supra cit. [2] Libr. III *De fide orth.* c. 6 (P G L 94, 1007). [3] Damasc. ibid. in fine capituli.

Ad quod dicimus, quia, si illud dictum in sacra Scriptura reperiretur, ex eadem intelligentia acciperetur, qua cum dicitur incarnata. Sed quia illud auctoritas subticuit, atque locutionis modus nimiam videretur facere expressionem, si natura divina diceretur caro facta; melius hoc silere puto vel negare, quam temere asserere, ne, si illud dicatur, convertibilitas naturae in naturam significari putetur.

Ex praemissis [1] indubitabiliter constat, quod persona Verbi sive natura, hominis naturam, scilicet carnem et animam, assumsit, sed non personam hominis.

Si autem natura divina naturam hominis accepit, quare non 32
dicitur facta homo, vel esse homo, sicut Verbum Dei?

Ad quod dici potest, quod Dei Filius dicitur factus homo, vel esse homo, non solum quod hominem assumsit, sed quia ipsum in unitatem et [a] singularitatem sui, id est personae, accepit. Natura autem divina hominem quidem accepit, id est, hominis formam sibi univit, sed non in singularitatem et unitatem sui. Servata enim proprietate ac diversitate duarum naturarum, personae singularitas exstitit. Ideoque non sic dicitur divina natura esse homo, vel facta homo, sicut Dei Filius.

Quidam tamen indifferenter utrumque concedunt.

Cap. III.

Quare non accepit personam hominis, cum assumsit hominem, quod quidam probare nituntur.

Ideo vero non personam hominis assumsit, quia caro illa et ani- 33
ma illa non erant unita in unam personam, quam assumserit, quia non ex illis constabat persona, quando illis unitum Verbum est: nam sibi invicem sunt unita simul, cum Verbo unita sunt. Altera tamen unione invicem unita sunt illa duo, scilicet anima et caro, alia unione [b] Verbo unita sunt; quia alia est unio animae illius ad carnem, et alia est [c] unio Verbi ad animam illam et carnem. Non ergo accepit Verbum Dei [d] personam hominis, sed naturam, quia

[a] Z add. *in*. [b] B om. [c] Z om. [d] B om.

[1] Hic c. 1. Quae sequuntur, et etiam pleraque in cap. 2, conveniunt cum Hugone, *Sum. Sent.* tr. 1, c. 15; ac II *De Sacram.* p. 1, c. 9 (PL 176, 70, 393 et sqq.).

non erat ex carne illa [a] et anima illa, una composita persona quam Verbum acceperit, sed accipiendo univit, et uniendo accepit.

34 Hic a quibusdam opponitur, quod personam assumserit persona. Persona enim est « substantia rationalis individuae naturae [1] »; hoc [b] autem est anima; igitur si animam assumsit, et personam.

Quod ideo non sequitur, quia anima non est persona, quando alii rei est unita personaliter, sed quando per se est: absoluta enim a corpore persona est, sicuti Angelus. Illa autem anima nunquam fuit, quin esset alii rei coniuncta; ideoque non, ea assumta, persona est assumta.

35 Aliter quoque nituntur probare, Verbum Dei assumsisse personam, quia assumsit aliquem hominem: assumsit enim hominem Iesum Christum; ergo aliquem hominem.

Quod autem hominem Iesum Christum assumserit, Augustinus in *Expositione Symboli* [2] sub anathemate tradit dicens: « Si quis dixerit atque crediderit, hominem Iesum Christum a Filio Dei assumtum non fuisse, anathema sit ».

Qui etiam in pluribus scripturae locis [3] huiusmodi utitur locutionibus: « ille homo a Verbo [c] est assumtus »; « ille homo factus est Christus ».

Et Propheta, de homine Christo loquens, Deo ait [4]: *Beatus, quem elegisti et assumsisti.*

Ex quibus consequi videtur, quod aliquis homo assumtus sit a Verbo, et ita persona a persona sit assumta.

36 Sed quia hoc nefas est dicere aut sentire, praemissae locutiones eisque similes secundum hanc intelligentiam sane accipi debent, ut homo Christus, sive ille homo, sive quidam homo dicatur assumtus a Verbo, sive unitus Verbo, non quia hominis persona sit assumta vel unita Verbo [d], sed quia anima illa et caro illa assumta sunt et unita Verbo, in quibus subsistit persona Dei et hominis, ut ad hominis naturam, non ad personam respicias, cum assumtum,

---

[a] V om. [b] V *haec.* [c] Ed. add. *Dei.* [d] B om. *A Verbo sive... Verbo.*

---

[1] Boethius *De Una Persona et duabus naturis* c. 3 (P L 64, 1343 et seq.). [2] Potius est *Sermo* 233 (alias 129 de tempore), qui inscribitur *Serm.* I. *De fide catholica,* n. 2, in appendice (P L 39, 2176). [3] *Enarrat.* in Ps. 56, n. 5 et in Ps. 64, n. 7 (P L 36, 665, 778); I. *De praedest. Sanctor.* c. 15, n. 30 (P L 44, 981); cfr. Pseudo-Abael. loc. cit. [4] Psalm. 64, 5.

vel unitum, vel quemdam, vel aliquem in huiusmodi locutionibus scriptura memorat.

Quocirca, cum quaeritur sine proposita auctoritate, an aliquis, vel quidam homo sit assumtus a Verbo, vel unitus Verbo, sine distinctione intelligentiae non est hic [a] reddenda responsio, quoniam multiplex praemissa est quaestio; sed instantiae [b] quaerentis ita determinato [c], si de hominis persona quaeris, respondeo [d]: non; si de hominis natura [e], dico: est.

DISTINCTIO VI.

Cap. I.

De intelligentia harum locutionum: Deus est homo, Deus factus est homo, tres sententias ponit.

Ex praemissis autem emergit quaestio, plurimum continens 37
utilitatis, sed nimium difficultatis atque perplexitatis. Cum enim constet ex praedictis et ex [f] aliis pluribus testimoniis, omnesque catholici unanimiter fateantur, Deum esse factum hominem, et Christum verum Deum esse et verum [g] hominem, quaeritur, an his locutionibus: Deus factus est homo, Filius Dei factus est filius hominis, Deus est homo, et homo est Deus, dicatur Deus factus esse aliquid, vel esse aliquid, vel aliquid dicatur esse Deus; et an ita conveniat dici: Homo factus est Deus, et filius hominis factus est Filius Dei, sicut e converso dicitur; et si [h] his locutionibus non dicitur Deus factus esse aliquid, vel esse aliquid [i], quae sit intelligentia harum locutionum et similium [k].

In huius profunditatis reseratione et scrupulosae quaestionis expositione, plurimum differre inveniuntur sapientes [1].

---

[a] B C *sic;* Z om. [b] Ed. et Z *instantiam.* [c] Z *determino.* [d] D *dico.* [e] V add. *quaeris.* [f] Ed. et V B om. [g] Z om. [h] Ed. et B add. *ex;* D add. *in.* [i] B om. *v. e. a.* [k] Z *consimilium.*

---

[1] Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. I, c. 15 (P L 176, 74); pro tota hac dist. cfr. Pseudo-Abael. *Epit. Theol. christ.* (P L 178, 1732 et seq.). De tribus sententiis hic exponendis, cfr. S. Bonaventurae, *Opera omnia,* t. III, p. 154, *Scholion.*

Cap. II.

Prima est eorum qui dicunt, in incarnatione hominem quendam ex anima et carne constitutum, et illum hominem factum esse Deum, et Deum illum hominem; et auctoritates, quibus ita asserunt, ponit.

38 Alii enim dicunt, in ipsa Verbi incarnatione hominem quendam ex anima rationali et humana carne constitutum, ex quibus duobus omnis verus homo constituitur; et ille homo coepit esse Deus, non quidem natura Dei, sed persona Verbi; et Deus coepit esse homo ille. Concedunt etiam, hominem illum assumtum [a] a Verbo et unitum Verbo, et tamen esse Verbum; et ea ratione tradunt [b] dictum esse, Deum factum [c] hominem, vel esse hominem, quia Deus factus est, id est, coepit esse quaedam substantia ex anima rationali et humana carne subsistens; et illa substantia [d] facta est, id est, coepit esse Deus. Non tamen demigratione naturae in naturam, sed utriusque naturae servata proprietate, factum est, ut Deus esset illa substantia, et illa substantia esset Deus. Unde vere dicitur: Deus factus [e] homo, et homo factus [f] Deus; et Deus esse [g] homo, et homo [h] Deus; et Filius Dei filius hominis, et e converso. Cumque dicant, illum hominem ex anima rationali et humana carne subsistere, non tamen fatentur, ex duabus naturis esse compositum, divina scilicet et humana; nec illius partes esse duas naturas, sed animam tantum et carnem.

39 Et ne de suo sensu tantum loqui putentur, hanc sententiam pluribus muniunt testimoniis.

Ait enim Augustinus in libro *De Trinitate*[1]: «Cum legitur[2]: *Verbum caro factum est,* in Verbo intelligo verum Dei Filium, in carne agnosco verum hominis filium, et utrumque simul unam personam, Deum et hominem ineffabilis gratiae largitate coniunctum».

Idem in *Enchiridio*[3]: «Christus Iesus Deus de Deo est, homo autem natus est de [i] Spiritu sancto ex Maria Virgine. Utra-

[a] Z add. *esse.* [b] B *ita dicunt.* [c] Z add. *esse.* [d] V add. *ex anima rationali.* [e] Ita U V B; ed. add. *est,* quod U expunxit. [f] Ita U B; ed. add. *est.* [g] Ed. et Z *est.* [h] Z add. *est.* [i] D *ex.*

[1] Libr. XIII, c. 19, n. 24 (PL 42, 1033). [2] Ioan. 1, 14. [3] Cap. 38, n. 12 (PL 40, 251).

que [a] substantia, divina scilicet et humana, Filius est unicus Dei Patris omnipotentis, de quo procedit Spiritus sanctus »; « utrumque unus, sed aliud propter Verbum, et aliud propter hominem, non duo filii, Deus et homo, sed unus Dei Filius, Deus sine initio, homo a certo initio [1] ».

Item [b] in eodem [2]: « Quid natura humana in Christo homine meruit, ut in unitatem personae unici Filii Dei singulariter assumta esset? Quae bona voluntas, quae bona opera praecesserunt, quibus mereretur iste homo una fieri persona cum Deo? Nunquid antea fuit homo, et hoc ei singulare beneficium praestitum est, ut singulariter promereretur Deum? Nempe ex quo homo esse coepit, non aliud coepit esse homo quam Dei Filius, et hoc unicus; et propterea [c] Dei Verbum [d], quod illa suscepta caro facta [e] est, utique Deus; ut quemadmodum est una persona quilibet homo, anima scilicet rationalis et caro, ita sit Christus una persona, Verbum et homo ».

Idem *Super Ioannem* [3]: « Agnoscamus geminam substantiam Christi, divinam scilicet, qua aequalis est Patri, et humanam, qua minor est Patre [f]; utrumque autem [g] simul, non duo, sed unus est Christus, ne sit quaternitas, non trinitas Deus. Ac per hoc Christus est Deus, anima rationalis et caro ».

Idem quoque in libro *De praedestinatione Sanctorum* [4]: « Ille homo, ut a Verbo, Patri coaeterno, in unitatem personae assumtus, Filius Dei unigenitus esset, unde hoc meruit? Quod eius bonum praecessit, ut ad hanc ineffabilem excellentiam perveniret? Faciente ac [h] suscipiente Deo-Verbo [i], ipse homo, ex quo esse coepit, Filius Dei unicus esse coepit ».

Item [5]: « Homo quicumque ita gratia fit Christianus, sicut gratia homo ille ab initio factus est [k] Christus ».

Idem in libro XIII *De Trinitate* [6]: « Gratia Dei nobis in homine Christo commendatur; quia nec ipse, ut, tanta unitate Deo vero coniunctus [l], una cum illo persona Filius Dei fieret, ullis est

---

[a] D *utrumque.* [b] Ed. *idem.* [c] Ed. *propter.* [d] Z add. *id est.* [e] Ita U (post corr.) et D; V Z A *quod ab illo suscepta caro facta*; ed. et B *quod illo suscepto caro factum,* pro *q. i. s. c. f.* [f] U *maior est Pater,* pro *m. e. P.* [g] Z om. [h] Z *autem.* [i] Z *Dei-Verbo.* [k] V om. [l] V add. *est ut.*

---

[1] Aug. ibid. c. 35, n. 10. [2] Ibid. c. 36, n. 11. [3] Tract. 78, n. 3 (PL 35, 1836). [4] Cap. 15, n. 30 (PL 44, 982). [5] August. ibid. n. 31. [6] Cap. 17, n. 22 (PL 42, 1031).

praecedentibus meritis assecutus, sed ex quo homo esse coepit, ex illo est et Deus. Unde dictum est: *Verbum caro factum est* ».

Hilarius quoque in X libro *De Trinitate*[1] ait: « Christum non ambigimus esse Deum-Verbum, neque rursus Filium hominis ex anima et corpore constitisse ignoramus ».

His aliisque auctoritatibus utuntur, qui hominem quendam, ex anima rationali et carne[a] compositum, Deum factum dicunt, sed gratia, non natura. Sola enim gratia habuit ille homo, non meritis vel natura, ut esset Deus, sive Dei Filius, ut haberet omnem scientiam et potentiam quam habet Verbum, cum quo est una persona. Nec tantum in superioribus legitur, quod homo ille[b] sit una persona cum Verbo et sit ipsum Verbum, sed etiam, quod anima rationalis et caro eadem persona sit, et Christus sit, et Deus.

Cap. III.

Secunda est eorum qui dicunt, hominem illum ex tribus substantiis, vel ex duabus naturis constare; et hunc fatentur unam esse personam, ante incarnationem simplicem tantum, sed in incarnatione compositam: et auctoritates, quibus se muniunt, proponit.

40 Sunt autem et alii, qui istis in parte consentiunt, sed dicunt, hominem illum non ex anima rationali et carne tantum[c], sed ex humana et divina natura, id est ex tribus substantiis[d], divinitate, carne et anima constare, et hunc Christum fatentur. Et unam personam tantum esse, ante incarnationem[e] solummodo simplicem, sed in incarnatione[f] factam compositam ex divinitate et humanitate. Nec est ideo alia persona quam prius, sed cum prius esset Dei tantum persona, in incarnatione facta est etiam hominis persona; non ut duae essent personae, sed ut una et eadem esset persona Dei et hominis. Persona ergo, quae prius erat simplex et in una tantum natura existens, in duabus et ex duabus subsistit naturis; et persona, quae tantum Deus erat, facta[g] est etiam verus homo, subsistens non tantum ex anima et carne, sed etiam ex divinitate; nec tamen persona illa debet dici facta persona, quam-

[a] V add. *esse*. [b] D om. [c] V om. [d] D add. *ex*. [e] V Z B add. *vero*. [f] Z *post incarnationem*, pro *i. i.* [g] V *factus*.

[1] Num. 57 (PL 10, 389).

vis dicatur facta persona hominis. Facta est igitur illa persona, ut quibusdam placet, quoddam [a] subsistens ex anima et carne, sed non est facta persona, vel substantia, vel natura. Et in quantum est illud subsistens, composita est; in quantum autem Verbum est, simplex est.

De hoc Augustinus in libro *Sententiarum Prosperi* [1] ait: 41
« Modis omnibus approbare contendimus, Sacrificium Ecclesiae duobus constare, duobus confici: elementorum visibili specie et invisibili Domini nostri Iesu Christi carne et sanguine [b], Sacramento et re Sacramenti, id est corpore Christi; sicut Christi persona constat et conficitur ex Deo et homine, cum ipse Christus verus sit Deus et verus [c] homo; quia omnis res illarum rerum naturam et veritatem in se continet, ex quibus conficitur ».

De hoc eodem Ioannes Damascenus [2]: « In Domino nostro [d] Iesu Christo duas quidem naturas cognoscimus [e], unam autem hypostasim ex utrisque [f] compositam ». « Incarnatus est igitur Christus, ex Virgine assumens [g] primitiam nostrae massae, ut ipsa exstiterit in carne [h] hypostasis, quae Dei-Verbi [i] hypostasis et [k] composita facta fuerit, quae prius simplex erat Verbi hypostasis; composita vero ex duabus perfectis naturis: deitate [l] et humanitate; et ferat ipsa divinae Dei-Verbi filiationis characteristicum et [m] determinativum idioma, secundum quod divisa est a Patre et Spiritu sancto, et [n] carnis characteristica et determinativa idiomata, secundum quae differat a Matre et reliquis hominibus [3] ».

Item [4]: « Unam hypostasim Filii Dei confitemur in duabus naturis perfecte se habentibus, deitatis [o] et humanitatis, et [p] incarnatam eandem hypostasim; et has duas naturas custodiri et manere in ipso [q] post unionem, non seorsum et [r] secundum partem [s] ponentes singulam, sed [t] unitas invicem in unam compositam hypostasim. Substantialem enim inquimus unionem, scilicet veram et

---

[a] Ita U B; ed. *quiddam;* Z corr. interl. *vel quidam.* [b] U add. *scilicet.* [c] U add. *sit.* [d] D om. [e] D *agnoscimus.* [f] Ed. *utriusque.* [g] D *assumendo.* [h] Ita U (interl.) V Z B; D A *carnis,* ed. *carni,* om. *in.* [i] Z add. interl. *est.* [k] Ed. et B om. [l] Z *divinitate.* [m] Z B *id est.* [n] Z add. *ferat.* [o] Ed. *et deitatis;* Z *divinitatis.* [p] Ed. om. [q] V *Christo.* [r] Z *id est.* [s] Ita U V D; ed. *partes.* [t] U add. *sibi.*

---

[1] Haec apud Aug. non leguntur, sed, sumuntur verbotenus ex Ivone Carnotensi, *Decretum* p. 2, c. 9, et I. *Panormia* c. 137 (P L 161, 152, 1075). [2] Libr. III. *De fide orthod.* c. 4 (P G L 94, 998). [3] Damasc. ibid. c. 7 (P G L 94, 1010). [4] Ibid. c. 3 (P G L 94, 994).

non secundum phantasiam; substantialem autem, non duabus naturis perficientibus alteram, scilicet unam compositam naturam, sed unitas invicem in unam hypostasim compositam Filii Dei, et manere eandem substantialem differentiam determinamus: quod creabile [a] mansit creabile, et quod increabile increabile [b], et mortale mortale, et immortale immortale, et circumscriptibile circumscriptibile, et incircumscriptibile incircumscriptibile; et hoc quidem refulget miraculis ».

De hoc etiam [c] Augustinus in libro *De Trinitate* [1] ait: « Quemadmodum secundum deitatem una est Patris Filiique [d] natura, ita etiam, iuxta humanitatem, eadem est Matris et Filii [e] natura. Ex utraque autem substantia, et divinitatis et humanitatis [f], unus atque idem est Deus, Dei et hominis Filius, Iesus Christus, ut Deus verus, ita etiam homo verus ».

Idem in libro XIII *De Trinitate* [g] [2]: « Sic Deo coniungi potuit humana natura, ut ex duabus substantiis fieret una persona; ac per hoc iam [h] ex tribus: Deo, anima et carne ».

His aliisque pluribus se muniunt auctoritatibus, qui dicunt, personam Christi compositam esse, vel factam sive constantem ex duabus naturis, sive ex tribus substantiis.

Cap. IV–VI [i].

Tertia est eorum qui non solum personam ex naturis compositam negant, sed etiam aliquem hominem vel aliquam substantiam ibi ex carne et anima compositam diffitentur; et sic illa duo, scilicet animam et carnem, Verbo unita dicunt, ut non ex illis aliqua substantia vel persona componeretur, sed illis duobus velut indumento Deus vestiretur, ut mortalibus oculis appareret; qui rationem incarnationis secundum habitum accipiunt.

42 Sunt etiam et [k] alii, qui in incarnatione Verbi non solum personam ex naturis compositam negant, verum etiam hominem ali-

[a] V hic et infra *causabile*, pro *creabile*. [b] V bis *incausabile*. [c] Z om. [d] Ed. *et Filii*. [e] Edd. add. *una*. [f] D add. *substantia*. [g] D add. *ait*. [h] Ita U V; ed. add. *est*. [i] Stando codicibus, cc. 4-6 coniungimus. [k] Ita U V; ed. om.

[1] Potius *Serm.* 238, n. 3 (PL 39, 2185). [2] Cap. 17, n. 22 (PL 42, 1031).

quem, sive etiam aliquam substantiam ibi ex anima et carne compositam [a] vel factam diffitentur; sed sic illa duo, scilicet animam et carnem, Verbi personae vel naturae unita esse aiunt, ut non ex illis duobus, vel ex [b] his tribus aliqua substantia vel persona fieret sive componeretur, sed [c] illis duobus velut indumento Verbum Dei vestiretur, ut mortalium oculis congruenter appareret [1]. Qui ideo dicitur factus verus homo, quia veritatem carnis et animae accepit. Quae duo etiam in singularitatem vel unitatem suae personae accepisse legitur, non quia illa duo, vel aliqua res ex illis [d] composita, sit una persona cum Verbo, vel sit Verbum, sed quia, illis duobus accedentibus Verbo, non est personarum numerus auctus, ut fieret quaternitas in Trinitate; et quia ipsa persona Verbi, quae prius erat sine indumento, assumtione indumenti non est divisa vel mutata, sed una eademque immutata permansit. Qui secundum habitum Deum hominem factum dicunt [2]. Accipiendo enim hominem, dictus est Deus factus homo; et propter acceptum hominem dicitur Deus vere [e] esse homo; et propter assumentem Deum dicitur homo esse Deus. Nam si essentialiter, inquiunt illi, Deus esse homo, vel homo esse Deus intelligeretur, tunc si Deus hominem assumsisset in sexu muliebri, et mulier essentialiter Deus esset, et e converso; at potuit Deus assumsisse hominem in sexu muliebri; potuit igitur mulier esse Deus, et e converso.

[Cap. V]. Ne autem et isti de suo influere videantur, testimo- 43
niis in medium productis, quod dicunt confirmant.

Ait enim [f] Augustinus in libro [g] *De gratia novi Testamenti* [3]: « Sicut non augetur numerus personarum, cum caro accedit animae, ut sit unus homo; sic [h] non augetur numerus personarum, cum homo accedit Verbo, ut sit unus Christus. Legitur

---

[a] V add. *esse*. [b] D *in*. [c] Z add. *ex*. [d] Z add. *duobus*. [e] Ed. et Z *verus*. [f] D om. [g] D om. *i. l.* [h] Z *ita*.

---

[1] Haec fuit sententia Abaelardi, de qua cfr. infra dist. 10, c. 1, nota 1. Erf. annotat: *Ista videtur fuisse opinio Gandulphi, Sent. l. III, c. 13.* [2] Cfr. Gregor., l. *Super Ezechiel.* hom. 8, n. 24 et 25 (PL 76, 865); de seqq. cfr. August., *83 Qq.* q. 11 (PL 40, 14). [3] Epist. (alias 120) 140, c. 4, n. 11 et 12 (PL 33, 542).

itaque Deus-homo, ut intelligamus huius personae singularitatem, non ut suspicemur in carnem mutatam divinitatem ».

Idem quoque tractans illud verbum Apostoli [1]: *Habitu inventus est* [a] *ut homo*, manifeste ostendit, dici Deum factum esse hominem, vel esse hominem secundum habitum, in libro *83 Quaestionum* [2] ita inquiens: « Multis modis habitum dicimus: vel habitum animi, sicut disciplinae perceptionem usu firmatam; vel habitum corporis, sicut dicimus alium alio validiorem; vel habitum eorum, quae [b] membris accommodantur extrinsecus, ut cum dicimus aliquem vestitum, calceatum et huiusmodi. In quibus [c] omnibus generibus manifestum est, in ea re dici habitum [d], quae accedit [e] alicui, ita ut eam possit etiam non habere. Hoc autem [f] nomen ductum [g] est ab illo verbo, quod est habere. Habitus ergo in ea re dicitur, quae nobis, ut habeatur, accedit [h] ».

44 [Cap. VI]. « Verumtamen hoc interest, quia quaedam eorum quae accedunt [i], ut habitum faciant, non mutantur, sed ipsa mutant, in se integra et inconcussa manentia; sicut sapientia, accedens homini, non ipsa mutatur, sed hominem mutat, quem [k] de stulto sapientem facit.

« Quaedam vero accedunt sic ut mutent et mutentur, ut cibus, qui amittens speciem suam, in corpus vertitur [l], et nos cibo refecti, ab exilitate [m] atque languore in robur atque valentiam mutamur.

« Tertium genus est, cum ea [n] quae accedunt, nec mutant ea quibus accedunt, nec ab eis ipsa mutantur, sicut anulus positus in digito; quod genus rarissime reperitur [o].

« Quartum genus est, cum ea quae accedunt, mutantur, non a sua natura, sed aliam speciem et formam accipiunt, ut est vestis, quae deiecta atque deposita non habet eam formam, quam sumit induta: induta enim membris accipit formam, quam non

---

[a] V B om. [b] D *qui*. [c] Ed. om. [d] D om. [e] Ita U, quod deinceps saepius; Z B D *accidit vel accedit*, quod deinceps saepius; ed. et V *accidit*. [f] Z om. [g] V Z D *dictum*. [h] Ita U; ed. *accidit vel accedit*, quod deinceps saepius. [i] Ed. *accidit vel accedit*. [k] D *quae*. [l] Z *convertitur*. [m] D *imbecillitate*. [n] D *in his*, pro *cum ea*. [o] V *invenitur*.

---

[1] Phil. 2, 7. [2] Quaest. 73, n. 1 (P L 40, 84 et sqq.).

habebat exuta. Quod genus congruit [a] huic comparationi. Dei [b] enim *Filius semetipsum exinanivit* [1], non formam suam mutans, sed *formam servi accipiens,* neque conversus aut transmutatus in hominem, amissa incommutabili stabilitate, sed in *similitudinem hominum* [c] factus est ipse susceptor, verum hominem suscipiendo, *et* [d] *habitu inventus est ut homo,* id est, habendo hominem inventus est ut homo, non sibi, sed eis quibus in homine apparuit [2] ». Quod autem dicit *ut homo* veritatem exprimit.

« Nomine ergo habitus satis [e] significavit Apostolus, qualiter dixerit *in similitudinem hominum factus,* quia non transfiguratione in hominem, sed habitu factus est [f], cum indutus est hominem, quem sibi uniens quodam modo atque conformans, immortalitati aeternitatique sociaret. Non ergo oportet intelligi mutatum esse Verbum susceptione hominis, sicut nec membra veste induta mutantur, quamvis illa susceptio ineffabiliter susceptum suscipienti copularet [3] ».

His verbis aperte innuere videtur Augustinus [g], Deum dici factum [h] hominem secundum habitum.

Qui etiam ipsius incarnationis modum volens exprimere [i], 45
quaerentibus in IV libro *De Trinitate* [4] ait: « Si quaeritur, ipsa incarnatio quo modo facta sit, ipsum Verbum Dei dico carnem factum, id est hominem factum, non tamen in hoc, quod factum est, conversum atque mutatum », sed carne, ut carnalibus congruenter appareret, indutum. « Ita sane factum, ut ibi sit non tantum Verbum Dei et hominis caro, sed etiam rationalis hominis [k] anima; atque hoc totum et Deus dicatur propter Deum, et homo propter hominem. Quod si difficile intelligitur, mens fide purgetur, a peccatis abstinendo et bona operando; difficilia enim sunt haec [5] ».

Idem in libro *De fide ad Petrum* [6]: « Dei [l] Filius, cum sit Deus aeternus et verus, pro nobis factus est homo verus et plenus: in eo verus, quia veram habet ille Deus humanam naturam; in eo vero plenus, quia et carnem humanam suscepit et animam rationalem ».

---

[a] Z *convenit.* [b] Ita U Z; ed. *Deus.* [c] Z *hominis.* [d] Ed. om.; Z add. *in.* [e] D om. [f] D om. [g] Z om. [h] V *esse.* [i] D *exprimi.* [k] D om. [l] V D A *Deus.*

---

[1] Phil. 2, 7. [2] Aug., loc. cit. [3] Aug. ibid. n. 2. [4] Cap. 21, n. 31 (PL 42, 910). [5] Aug., ibid. [6] Cap. 2, n. 10 (PL 40, 756).

Item[1]: « Non aliud fuit illa Dei summi exinanitio, nisi formae servilis, id est naturae humanae susceptio. Utraque igitur est in Christo forma, quia utraque[a] vera et plena est in Christo substantia », divina scilicet et humana.

Idem in libro *Contra Maximinum*[2]: « Cum esset per se ipsum invisibilis, visibilis in homine apparuit, quem de femina suscipere dignatus est ».

Item in eodem[3]: « Nos Christum Dominum[b] verum hominem suscepisse credimus, et in ipso visibiliter invisibilem hominibus apparuisse, in ipso inter *homines conversatum fuisse*[4], in ipso ab hominibus humana pertulisse, in ipso[c] homines docuisse ».

Hilarius quoque in libro X *De Trinitate*[5] ait: « Quomodo Dei Filius natus ex Maria[d] est, nisi quod *Verbum caro factum est,* scilicet quod Filius Dei, cum *in forma Dei esset, formam servi accepit*? Unum tamen eundemque non Dei defectione, sed hominis assumtione profitemur, et in *forma Dei* per naturam divinam, et in *forma servi* ex conceptione Spiritus sancti secundum hominis habitum repertum fuisse ». « Non fuit habitus ille tamen[e] hominis, sed ut hominis; neque caro illa caro peccati, sed in *similitudine carnis peccati*[6] ».

Audistis tres secundum diversos positas sententias, et pro singulis inducta testimonia.

DISTINCTIO VII.

Cap. I–II[f].

Deinde quae singulis sententiis adversari videntur, ponit.

46 Secundum primam vero dicitur: Deus factus homo, et homo factus Deus, quia Deus coepit esse quaedam substantia rationalis,

[a] V add. *forma*. [b] D add. *nostrum*. [c] Z add. *quoque*. [d] V *matre;* Z add. *Virgine;* B add. *matre;* D *de Maria,* pro *e. M.* [e] Ita U V B; ed. *tantum;* Z corr. interl. *tantum*. [f] Ob textus connexionem, cc. 1 et 2 coniungimus.

[1] Ibid. n. 20, 21. [2] Est potius liber *De fide contra Manichaeos* c. 22 (PL 42, 1145). [3] Ibid. c. 26. [4] Respic. Bar. 3, 38. [5] Num. 22 (PL 10, 360). [6] Ibid. n. 25.

quae ante non fuerat; et illa substantia coepit esse Deus, et hoc gratia [a], non natura, vel meritis habuit. Unde recte dicitur Christus, in quantum homo, praedestinatus esse Filius Dei.

Huic autem sententiae opponitur: Si illa substantia coepit esse Deus [b], et Deus illa; quaedam igitur substantia est Deus, quae non semper fuit Deus; et quaedam substantia est Deus, quae non est divina substantia; et Deus est aliquid, quod non semper fuit.

Quod et illi concedunt, Origenis [1] testimonio innitentes [c], qui ait: « Factus est sine dubio id [d], quod prius [e] non erat; sed addidit: secundum carnem; secundum Deum vero erat prius, et non erat quando non erat ».

Aliis quoque pluribus modis illi sententiae potest opponi; quibus supersedemus, exercitationis studium lectori relinquentes, et ad alia [f] properantes.

In secunda vero sententia, huius dictionis talis videtur ratio, 47
ut cum dicitur: Deus factus [g] homo, intelligatur coepisse esse subsistens [h] ex duabus naturis, vel tribus substantiis; et e converso, homo factus est [i] Deus, quia subsistens in duabus naturis coepit esse Deus; vel potius homo factus [k] Deus, et e converso dicitur, quia Deus assumsit hominem, et homo [l] assumtus est a Deo.

Unde Augustinus dicit in libro *De Trinitate* [2]: « Talis fuit illa susceptio, quae hominem faceret Deum, et Deum hominem ».

Variatur autem intelligentia, cum dicitur: Deus est homo, et homo est Deus. Dicitur enim Deus esse persona subsistens in duabus et ex duabus naturis; et persona subsistens [m] ex duabus naturis dicitur esse Deus, id est Verbum, vel natura divina: potest enim praedicari persona simplex, vel natura de persona composita. Non [n] est autem, ut ait Ioannes Damascenus [3], idem dicere naturam, vel personam.

---

[a] U *per gratiam.* [b] V add. *quae non semper fuit Deus.* [c] V *utentes.* [d] D *idem.* [e] Z *ante.* [f] Z *aliam sententiam;* V B *aliam.* [g] Ita U V; ed. add. *est;* B om. *Deus.* [h] D *exsistens.* [i] V D om. [k] Ed. add. *est.* [l] V *ideo.* [m] Ed. add. *in duabus et.* [n] D add. *enim,* om. *autem.*

---

[1] *In Epist. ad Rom.* 1, 3, n. 5 (P G L 14, 848). [2] Libr. I, c. 13, n. 28 (P L 42, 840). [3] Libr. III, *De fide orthod.* c. 3 (P G L 94, 987). Cfr. Pseudo-Abael. loc. cit. dist. praec.

48 [CAP. II]. Isti dicunt, Christum esse [a] praedestinatum, in quantum est homo, id est, in quantum est subsistens ex duabus substantiis, scilicet anima et carne. Nam quantum ad naturam divinitatis, non est ipse praedestinatus; non ergo, in quantum in ea vel ea subsistit, praedestinatus est, sed in quantum subsistit in aliis duabus substantiis, id est [b] in anima et carne, hoc est, in quantum est homo.

49 Determinant etiam auctoritates, quae primae conveniunt sententiae et huic contradicere videntur, ut cum legitur [1]: Homo ille assumtus a Verbo in singularitate personae, vel factus una persona cum Verbo, de natura humana intelligitur, quae Verbo unita est in singularitate personae, id est, ita quod eadem persona, quae prius erat, et simplex erat, sine incremento numeri et immutata permansit, licet composita. Compositionis vero huius aliam dicunt esse rationem, quam sit [c] in aliis hominibus, quia huius ex tribus, aliorum ex duabus substantiis est compositio.

Negant quoque, naturam humanam esse personam, vel Dei Filium; et sicut unum eundemque dicunt esse hominem et Deum, et filium hominis et Filium Dei, ita unum et idem, non aliud et aliud, sicut nec alium et alium.

50 Sed his [d] videntur adversari quae subditis continentur capitulis.

Ait enim Augustinus *Super Ioannem* [2]: « Aliud est Verbum Dei, aliud homo; sed Verbum caro factum est, id est homo; non itaque alia Verbi, alia est hominis persona, quoniam utrumque [e] Christus et una persona ».

Idem *Ad Felicianum* [3]: « Aliud Dei Filius, aliud [f] hominis filius; sed non alius ».

Item [4]: « Dei Filius aliud [g] de Patre, aliud [h] de Matre ».

Idem in libro I *De Trinitate* [5]: « Cum [i] Filius sit et Deus et homo, alia substantia Deus, alia homo ».

[a] Ed. et B C add. *scilicet personam illam,* quod U habet, sed supra scripsit *glossa;* V om. *esse.* [b] Z B D *scilicet,* pro *id est;* Z om. *in.* [c] V om. [d] D om. [e] Ed. add. *est.* [f] Z add. *est.* [g] V *alius.* [h] V *alius.* [i] Z add. *Dei.*

[1] Dist. VI, c. 5. Cfr. Abael., *Sic et non,* c. 49 (PL 178, 1441). [2] Tract. 69, n. 3 (PL 35, 1817). [3] Potius *Contra Felicianum, Arianum, De Unitate Trinitatis* c. 11, 12 (PL 42, 1165 et seq.). [4] August., ibid. [5] Cap. 10, n. 20 (PL 42, 834).

Haec autem in hunc modum determinant, quia, cum dicitur: 51
Aliud Verbum Dei, aliud homo, sive alia substantia Deus, alia homo, alterius naturae significatur [a] Christus esse, in quantum est homo, et alterius, in quantum est Deus; et aliud natura, qua est homo, aliud natura, qua est Deus.

Ut enim ait Ioannes Damascenus[1]: « Inconverse et inalterabiliter unitae sunt ad invicem naturae, neque divina distante a propria simplicitate, neque humana aut conversa in deitatis naturam, aut in non-existentiam divisa [b], neque ex duabus una facta composita natura. Composita enim natura, neutri earum, ex quibus componitur naturis, homousia, id est [c] consubstantialis, esse potest, ex alteris perficiens alterum, ut corpus [d] ex quatuor elementis compositum, nec ignis nominatur, nec aër, nec terra, nec aqua, nec horum alicui homousion dicitur. Si igitur secundum haereticos Christus unius compositae naturae post unionem exstitit, ex simplici natura conversus est in compositam, et neque Patri simplicis naturae existenti, neque Matri est homousios; et neque Deus neque homo denominabitur [e], sed Christus solum; et erit hoc nomen, scilicet Christus, non personae ipsius nomen, sed unius, secundum ipsos, compositae naturae. Nos autem Christum non [f] unius compositae naturae dogmatizamus, et hoc nomen, scilicet Christus, personae dicimus non monotropos, id est uno modo dictum, sed duarum naturarum esse significativum, scilicet deitatis et humanitatis. Ex deitate autem et humanitate Deum perfectum et hominem perfectum eundem et esse et dici ex duabus et in duabus naturis confitemur ».

Sic ergo dicitur aliud esse Filius Dei, aliud filius hominis, 52
quia alterius est substantiae vel naturae, in quantum [g] Filius Dei [h]; alterius, in quantum est filius hominis; non quod ipse Filius Dei et hominis sit [i] duo illa diversa, id est duae [k] diversae naturae.

Aperte enim Hilarius in IX libro *De Trinitate*[2] ait: « Cum non aliud [l] sit filius hominis, neque aliud [m] Filius Dei — *Verbum*

[a] Z add. *Deus*. [b] Ed. *conversa*. [c] B om. *id est*. [d] B add. interl. *quod*. [e] V Z B A *denominatur*. [f] Z *ut*. [g] Ed. et D add. *est*. [h] Ed. add. *et*. [i] U *sint*. [k] D om. [l] V *alius*. [m] V *alius*.

[1] Libr. III. *De fide orthod.* c. 3 (P G L 94, 987). Prima pars huius textus habetur etiam in Glossa Lyrani, Rom. 1, 3. [2] Num. 40 (P L 10, 313).

enim *caro factum est* — et cum [a] qui Filius Dei est, ipse et hominis sit filius, requiro, quis in hoc filio hominis glorificatus sit». Evidenter dicit, non aliud esse Filium Dei et aliud filium hominis. Ex quo praemissa roboratur et approbatur determinatio.

53 Quod etiam dictum est: Utrumque est Christus et una persona, movere potest lectorem; sicut et illud quod Augustinus dicit in libro I *De Trinitate* [1]: « Quia forma Dei formam servi accepit, utrumque Deus, utrumque homo. Sed utrumque Deus propter accipientem Deum, et utrumque homo propter acceptum hominem ».

Et illud quod idem ait in libro *De bono perseverantiae* [2]: « Qui fidelis est, in eo veram naturam humanam credit [b], suscipiente Deo Verbo, ita sublimatam, ut qui suscepit et quod suscepit una esset in Trinitate persona, assumtione illa ineffabiliter faciente personae unius in Deo et [c] homine veritatem ». Si autem qui suscepit et quod suscepit una est persona, ergo natura humana cum Verbo una est persona.

54 Sed haec omnia ex tali sensu dicta fore tradunt, ut utrumque dicatur esse Christus et una persona, quia in utroque unus Christus [d], una persona subsistit. Ita etiam susceptum cum suscipiente dicitur una persona, quia susceptum suscipienti est sociatum in unitate personae, id est [e] ita, quod unitas personae permansit, non ita, ut caro et anima sint Deus, quia, ut ait Hieronymus [3], Verbum est Deus, non caro assumta.

Et Ambrosius in libro III *De Spiritu sancto* [f] [4] ait: «Aliud est quod [g] assumsit, et aliud quod assumtum est».

55 Est autem et aliud, quod huic sententiae plurimum videtur obviare.

Ait enim Augustinus in libro *Contra Maximinum* [5]: «Christus una persona est geminae substantiae, quia et Deus et homo est. Nec tamen Deus, vel homo pars huius [h] personae dici potest;

---

[a] Ed. et Z add. *ille;* B add. *ipse;* V *et caetera,* pro *et cum.* [b] B add. *naturam.* [c] Z add. *in.* [d] Ed. add. *et.* [e] D om. *id est.* [f] D *De Trinitate.* [g] Erf. annotat: In originali: *qui.* [h] Z *unius.*

---

[1] Cap. 7, n. 14 (PL 42, 829). [2] Sive *De dono persev.* c. 24, n. 67 (PL 45, 1033). [3] Serm. (non genuinus) *De Assumtione ad Paulam et Eustoch.* c. 13 (PL 30, 135). [4] Rectius *De Incarnationis Dominicae sacramento,* c. 6, n. 61 (PL 16, 833). [5] Libr. II, c. 10, n. 2 (PL 42, 765).

alioquin Filius Dei Deus, antequam susciperet formam servi, non erat totus, et crevit, cum homo divinitati eius accessit ». Ecce, Deum dicit non esse partem illius personae; unde videtur illa persona non constare ex Deo et homine.

Ad quod etiam illi dicunt, illam personam non ita constare ex Deo et homine, quasi totum ex partibus. Ita enim partes alicuius totius conveniunt, ut ex illis quod non erat constituatur. Non autem sic humana et divina natura in Christo uniuntur: inexplicabilis enim est istius unionis, quae non est partium, ratio.

Quidam tamen nomine Dei ibi personam significari putant, quia de tribus agebat personis, quarum nullam Trinitatis esse partem dicebat, sicut pars istius personae non est Deus. Quod si de persona intelligitur, manifestum est, quia persona non est pars personae.

Posita est diligenter sententia secunda et eius explanatio, cui in nullo vel in modico obviant auctoritates in tertia sententia inductae, quae iam consideranda est.

In hac igitur sententia sic dicitur: Deus factus homo, quia 56
hominem accepit; et sic dicitur esse homo, quia hominem habet, vel quia [a] est habens hominem; et homo factus [b] Deus, quia assumtus est a Deo; et homo esse Deus, quia habens hominem est Deus. Cum ergo dicitur: Deus [c] est homo, vel habitus praedicatur, vel persona [d], sed humanata.

Et quod persona humanata praedicetur, Cassiodorus [1] ostendere videtur, dicens: « Factus est, ut ita dixerim [e], humanatus Deus, qui [f] etiam in assumtione carnis Deus esse non destitit ». Quod tamen varie accipi potest, ut dicatur: Deus factus humanatus, vel Christus factus [g] Deus humanatus; utrumque enim sane dici potest. Cum ergo dicitur: Factus est Deus homo, multiplex secundum istos fit intelligentia, ut naturam humanam accepisse, vel humanatum Verbum esse incepisse intelligatur. Nec tamen, si incepit esse humanatum Verbum, ideo sequitur, quod inceperit esse Verbum; nec si Deus factus est humanatum Verbum, sequitur, quod factus sit Verbum; sicut de aliquo dicitur:

[a] Z om. [b] Ed. et Z add. *est*. [c] Z om. [d] D add. *non simplex*.
[e] Z *diximus*. [f] Z *quia*; V om. *in*. [g] D om.

[1] Cfr. Glossa Lyrani ad Rom. 1, 3 (sub nomine Origenis).

hodie iste coepit esse bonus homo, vel factus est bonus homo; nec tamen hodie coepit esse homo, vel factus est homo.

57 Secundum istos dicitur Christus, secundum quod homo, praedestinatus esse Filius Dei, quia est praedestinatum a Deo ab aeterno, et in tempore collatum [a] ei per gratiam, ut ipse, ens homo, sit Filius Dei. Hoc enim non semper habuit, sed in tempore per gratiam accepit.

Quod videtur Augustinus notasse in libro *Ad Prosperum et Hilarium* [1] dicens: « Praedestinatus est Iesus, ut, qui futurus erat secundum carnem filius David, esset in virtute Filius Dei ».

Hi [b] etiam, cum dicitur: Christus minor Patre, secundum quod homo, secundum habitum hoc intelligunt dictum, id est, in quantum habet hominem sibi unitum.

Unde Augustinus in libro I *De Trinitate* [2]: « Deus Filius Deo Patri natura est aequalis, habitu minor. In forma enim servi minor est Patre, in forma Dei aequalis est Patri ».

Et quia secundum habitum accipienda est incarnationis ratio, ideo Deum humanatum, non hominem deificatum dici tradunt.

Unde Ioannes Damascenus [3]: « Non hominem deificatum [c] dicimus, sed Deum hominem factum ».

Cap. III.

Quod non debet dici homo dominicus.

58 Et licet dicatur homo Deus, non tamen congrue dicitur homo dominicus.

Unde Augustinus in libro *Retractationum* [4]: « Non video, utrum recte dicatur homo dominicus, qui est mediator Dei et hominum, Christus Iesus, cum sit utique Dominus; et hoc quidem [d] ut dicerem, apud quosdam legi tractatores catholicos. Sed ubicumque hoc dixi, dixisse me nollem. Postea quippe vidi, non esse dicendum, quamvis nonnulla [e] ratione possit defendi ».

---

[a] Ed. et V B add. *est*. [b] V *hic*. [c] B om. *d. t. U.-I. D. N. h. d.* [d] Z *utique*. [e] B add. *me*.

---

[1] Id est *De praedest. Sanctor.* c. 15, n. 31 (P L 44, 982). [2] Cap. 7, n. 14 (P L 42, 829). [3] Libr. III. *De fide orthod.* c. 2 (P G L 94, 987). [4] Libr. I, c. 19, n. 8 (P L 32, 616).

Secundum istos etiam dicitur persona Filii in duabus [a] et ex 59
duabus existere naturis, secundum adhaerentiam et inhaerentiam: altera enim inhaeret [b] ei, altera inest.

Satis diligenter iuxta diversorum sententias, supra positam [c] absque assertione et praeiudicio tractavi [d] quaestionem. Veruntamen nolo [e], in re tanta tamque ad agnoscendum [f] difficili, putare lectorem istam sibi nostram [g] debere sufficere disputationem; sed legat et alia melius forte considerata atque tractata, et ea quae hic movere possunt, vigilantiore atque intelligentiore, si potest, mente discutiat, hoc firmiter tenens, quod « Deus hominem assumsit, homo in Deum transivit, non naturae [h] versibilitate, sed Dei dignatione; ut nec Deus mutaretur in humanam substantiam, assumendo hominem, nec homo in divinam, glorificatus in Deum; quia mutatio vel versibilitas naturae diminutionem et abolitionem substantiae facit [1] ».

DISTINCTIO VIII.

Cap. I.

An divina natura debeat dici nata de Virgine.

Post praedicta inquiri debet, utrum de natura divina conceden- 60
dum sit, quod de Virgine sit nata, sicut dicitur in Virgine incarnata.

Et videtur utique non debere dici nata de Virgine, cum non sit nata de Patre: quae enim res non est de Patre genita, non videtur de Matre nata, ne res aliqua filiationis nomen habeat in humanitate, quae illud non teneat in divinitate.

Videtur tamen posse probari, quod sit nata de Virgine, quia, si hoc est Deum [i] nasci de Virgine, scilicet hominem assumere in utero Virginis, cum natura divina superius [2] dicta sit hominem assumsisse, videtur debere dici nata.

De hoc autem [k] Augustinus in libro [l] *De fide ad Petrum* [3] sic ait: « Natura aeterna atque divina non posset temporaliter con-

[a] Z add. *naturis*. [b] Ed. *adhaeret*, quod in U est corr. interl.; D om. *enim*; V *rei*, pro *ei*. [c] Ed. et V *positas*. [d] V Z B *tractavimus*. [e] V *nolumus*. [f] Ed. et V *dignoscendum*. [g] D om. [h] D om. [i] V om. [k] Ed. et Z D om. [l] D om. *in libro*.

[1] Gennad., *De ecclesiast. dogm.* c. 2 (PL 58, 981). [2] Dist. V, c. 1. [3] Cap. 2, n. 14 (PL 40, 757).

cipi et nasci ex natura humana, nisi secundum susceptionem veritatis humanae, veram temporaliter conceptionem et nativitatem ineffabilis in se divinitas accepisset. Sic [a] est Deus aeternus veraciter secundum tempus et conceptus et natus ex Virgine ». Ista [b] auctoritate videtur insinuari, quod natura divina sit nata et concepta de Virgine. Sed si diligenter notentur verba, potius de persona agi intelligitur, quae sine dubitatione et de Patre et de [c] Matre nata esse dici debet.

Cap. II.

De gemina nativitate Christi, quibus natus est.

61 Quaeri etiam solet, utrum debeat dici Christus bis genitus, ut dicitur Dei et hominis Filius.

Ad quod dici potest, Christum bis natum esse, duasque nativitates habuisse.

Unde Augustinus in libro *De fide ad Petrum* [1]: « Pater Deus de sua natura genuit Filium, Deum sibi coaequalem et coaeternum ». « Idem quoque unigenitus Deus secundo natus est: semel ex Patre, semel ex Matre. Natus est enim [d] de Patre Deus [e]-Verbum, natus est de Matre Verbum caro factum. Unus igitur atque idem Dei Filius natus est ante saecula, et natus in saeculo; et utraque nativitas unius est Filii Dei, divina scilicet et humana [2] ».

De hoc etiam [f] Ioannes Damascenus [3] ait: « Duas Christi nativitates veneramur: unam ex Patre ante saecula, quae est [g] super causam et rationem et tempus et naturam; et unam, quae in ultimis [h], propter nos et secundum nos et super nos: propter nos, quia propter nostram salutem; secundum nos, quia natus est homo ex muliere, et [i] tempore conceptionis, scilicet novem mensium; super nos, quia non ex semine, sed ex Spiritu sancto et sancta Virgine, supra legem conceptionis ».

Ex his manifeste apparet, Christi duas esse nativitates, eundemque bis natum fore.

---

[a] B *sicut*. [b] U add. *autem*. [c] Z om. [d] D om. [e] Ita U V A; ed. *Dei*. [f] U *autem*; V Z B om. *Damascenus*. [g] V D A om. *q. e.* [h] Ed. et Z add. *temporibus*. [i] V *ex*.

---

[1] Cap. 2, n. 10 (P L 40, 756). [2] August., ibid. parum inferius. [3] Libr. III, *De fide orthod.* c. 7 (P G L 94, 1010).

DISTINCTIO IX.

CAP. UNICUM.

De adoratione exhibenda humanitati Christi.

Praeterea investigari oportet, utrum caro Christi et anima una 62
eademque cum Verbo debeant adoratione adorari, illa scilicet, quae latria dicitur. Si enim animae vel carni Christi [1] exhibetur latria, (quae intelligitur servitus sive cultus soli Creatori debitus) cum anima Christi vel caro creatura tantum sit, creaturae exhibetur quod soli Creatori debetur; quod facienti in idololatriam deputatur.

Ideo [a] quibusdam videtur, non illa adoratione, quae latria est, carnem Christi vel animam esse adorandam, sed illa quae dulia est, cuius duas species vel modos esse dicunt. Est enim cuiusdam [b] modi dulia, quae creaturae cuilibet exhiberi potest; et est quaedam soli humanitati Christi [c] exhibenda, non alii creaturae; quia Christi humanitas super omnem creaturam est veneranda et diligenda; non tamen adeo, ut cultus divinitati debitus ei exhibeatur, qui cultus in dilectione et sacrificii exhibitione atque reverentia consistit, qui Latine dicitur pietas, Graece autem theosebia, id est Dei cultus, vel eusebia, id est bonus cultus.

Aliis autem placet, Christi humanitatem una adoratione cum 63
Verbo esse adorandam, non propter se, sed propter illud [d] cuius est scabellum, cui est unita; nec [e] ipsa humanitas sola vel nuda, sed cum Verbo, cui est unita; nec propter se, sed propter illud est adoranda. Nec qui hoc facit idololatriae reus [f] iudicari potest, quia nec soli creaturae, nec propter ipsam, sed Creatori cum humanitate et in humanitate sua servit.

De hoc Ioannes [g] [2] ita ait: « Duae sunt naturae Christi, ratione et modo differentiae [h], unitae vero secundum hypostasim. Unus

---

[a] D *unde.* [b] D *huiusmodi.* [c] B om. *Christi,* quod in U D est interl. [d] Ed. et codd. hic et infra *illum;* quae forma antiquitus saepius pro neutro sumebatur. [e] Ed. *neque.* [f] B add. *iudicandus est vel.* [g] Ed. Z (interl.) et D add. *Damascenus.* [h] Ed. V (post corr.) et Z *differentes;* Z corr. interl. *differentiae.*

---

[1] Pro sequentibus cfr. Petr. Lomb. *Super Ps.* 98, 5 (PL 191, 895); et Abael., *Sic et non,* c. 89 (PL 178, 1475). [2] Libr. III, *De fide orthod.* c. 8: « δύο γὰρ εἰσὶν αἱ φύσεις τοῦ χριστοῦ, λόγῳ καὶ τρόπῳ τῆς διαφορᾶς » (PGL 94, 1014).

igitur Christus est Deus perfectus et homo perfectus, quem adoramus cum Patre et Spiritu [a], una adoratione cum incontaminata carne eius, non inadorabilem carnem dicentes — adoratur enim in una Verbi hypostasi, quae hypostasis generata [b] est — non creaturae venerationem praebentes. Non enim ut nudam carnem adoramus sed ut [c] unitam deitati, in unam hypostasim Dei-Verbi duabus reductis naturis. Timeo carbonem tangere propter ligno copulatum ignem. Adoro Christi [d] mei, simul utraque [e] propter carni unitam deitatem: non enim quartam appono personam in Trinitate, sed unam personam confiteor Verbi et carnis eius ».

His verbis insinuari videtur, Christi humanitatem una adoratione cum Verbo esse adorandam.

De hoc etiam Augustinus [1] ex sermone [f] Domini, ubi dicit [2]: *Non turbetur cor vestrum,* ita dicit: « Dicunt haeretici, Filium non natura esse Deum, sed creatum. Quibus respondendum est, quia, si Filius non est Deus natura, sed creatura, nec colendus est omnino, nec ut Deus adorandus, dicente Apostolo [3]: *Coluerunt et servierunt potius creaturae quam Creatori.*

« Sed illi ad hoc replicabunt et dicent: Quid est, quod carnem eius, quam creaturam esse non negas, simul cum divinitate [g] adoras, et ei non minus quam divinitati [h] deservis?

« Ego dominicam carnem, immo perfectam in Christo humanitatem, ideo adoro, quod a divinitate suscepta et deitati unita est; ut non alium et alium, sed unum eundemque Deum et hominem, Dei Filium esse confitear. Denique si hominem separaveris a Deo, illi nunquam credo nec servio; velut si quis [i], purpuram vel diadema regale iacens inveniat, nunquid ea conabitur [k] adorare? Cum vero ea rex fuerit indutus, periculum mortis incurrit, si ea cum rege adorare quis contempserit. Ita etiam in Christo Domino humanitatem non solam vel nudam, sed divinitati unitam, scilicet unum Filium, Deum verum et hominem verum, si quis adorare contempserit, aeternaliter morietur ».

---

[a] U add. interl. *sancto.* [b] B *genita.* [c] D om. [d] Z *igitur Christi Dei;* ed. add. *Dei.* [e] Ed. *utramque naturam.* [f] Y Erf. *in sermone,* D *de verbis,* pro *e. s.* [g] Z *deitate.* [h] Z *deitati.* [i] Z om. [k] Z add. *quis.*

---

[1] *Serm.* 246, n. 5 (in appendice, alias 58) *De verbis Dom.* (PL 39, 2200); et Abael., loc. cit. [2] Ioan. 14, 1. [3] Rom. 1, 25.

Idem *Super Psalmum 98* [1], ubi dicitur: *Adorate scabellum pedum eius, quoniam sanctum est:* « Sciendum [a] quia in Christo terra est, id est caro, quae sine impietate adoratur: suscepit enim de terra terram, quia caro de terra est, et de carne Mariae carnem accepit [b]. Haec sine impietate, a Verbo Dei assumta, adoratur a nobis, quia nemo carnem eius manducat, nisi prius adoret; sed qui adorat, non terram intuetur, sed [c] illum potius, cuius scabellum est, propter quem adorat ».

His auctoritatibus praemissae investigationis absolutio explicatur.

DISTINCTIO X.

Cap. I.

An Christus, secundum quod homo, sit persona, vel aliquid.

Solet etiam a quibusdam inquiri, utrum Christus, secundum 64
quod homo, sit persona, vel etiam sit [d] aliquid [2].

Ex utraque parte [e] quaestionis argumenta concurrunt. Quod enim persona sit, his edisserunt rationibus. Si, secundum quod homo, aliquid est: vel persona, vel substantia, vel aliud est. Sed aliud non; ergo [f] persona, vel substantia. Sed si substantia est: vel rationalis, vel irrationalis. Sed non est irrationalis substantia; ergo rationalis. Si vero, secundum quod homo, est [g] rationalis substantia, ergo persona, quia haec est [h] definitio personae: « Substantia rationalis individuae naturae [3] ». Si ergo, secundum quod homo, est aliquid, et, secundum quod homo, persona est.

---

[a] Ed. et D add. *est.* [b] Z *suscepit.* [c] Ed. et B D om. [d] V om. [e] Z C add. *huius.* [f] Ed. add. *vel.* [g] D om. [h] V om.

---

[1] August. *Enarrat.*, in Ps. 98, 5, n. 9 (PL 37, 1264). [2] Sententia docens « Christum, secundum quod homo, non esse aliquid » fuit ut haeretica damnata ab Alexandro III. De quo argumento cfr. Gietl, *Die Sentenzen Rolands,* pag. 176, in nota; et J. De Ghellinck, *Le mouvement théologique au XIIe siecle,* pag. 152 et seqq.; ac S. Bonaventurae, *Opera omnia,* t. III, p. 156, *Scholion*. Cfr. etiam Gilb. Porretanus, *Comment. in librum Boethii « Quomodo substantiae bonae sint »*, ubi ait: « Hic notandum videtur, quod diversorum philosophorum in diversis facultatibus usu diverso, esse, et esse aliquid, diversum dicuntur » (PL 64, 1307 et seq.). [3] Haec autem definitio Boethii *De Persona et duabus naturis* c. 3 ita legitur: « Persona est naturae rationalis individua substantia » (PL 64, 1343).

Sed e converso si secundum quod homo, persona est, vel tertia [a] in Trinitate, vel alia. Sed alia non; ergo tertia in Trinitate persona. At si, secundum quod homo, persona est tertia in Trinitate, ergo Deus.

65 Propter haec inconvenientia et alia, quidam dicunt, Christum secundum hominem non esse personam nec aliquid, nisi forte « secundum » sit expressivum unitatis personae. « Secundum » enim multiplicem habet rationem: aliquando enim exprimit conditionem vel proprietatem naturae divinae, vel humanae; aliquando unitatem personae; aliquando notat habitum; aliquando causam. Cuius distinctionis rationem diligenter [b] lector animadvertat atque in sinu memoriae recondat, ne eius confundatur sensus, cum de Christo sermo occurrerit.

Illud tamen non sequitur, quod in argumentatione superiori inductum est, quod si Christus, secundum quod homo, est substantia rationalis, ergo persona. Nam et modo anima Christi est substantia rationalis, non tamen [c] persona, quia non est per se sonans, immo alii rei coniuncta. Illa tamen personae descriptio non est data pro tribus illis personis.

66 Sed adhuc aliter nituntur probare, Christum secundum hominem esse personam: quia Christus [d], secundum quod homo, *praedestinatus est, ut sit Dei filius* [1]; sed illud est, quod ut sit, praedestinatus est; ergo si praedestinatus est secundum quod homo, ut sit filius Dei; et secundum quod homo, est filius Dei.

Ad quod dici potest, Christum esse id, quod ut sit, praedestinatus est: est enim praedestinatus, ut sit filius Dei, et ipse vere est filius Dei. Sed secundum hominem praedestinatus est, ut sit filius Dei, quia per gratiam hoc habet, secundum hominem; nec tamen secundum hominem est filius Dei, nisi forte « secundum » unitatis [e] personae sit expressivum, ut sit sensus: ipse qui est homo, est Dei filius; ut autem ipse, ens homo, sit Dei filius, per gratiam habet. Sed si causa notetur, falsum est; non enim [f] quo homo est, eo Dei filius est [2].

---

[a] Z add. *est.* [b] B *diligens.* [c] D add. *est.* [d] V om. [e] V *unitatem.* [f] D add. *de.*

---

[1] Rom. 1, 4. Cfr. Abael., *Sic et non*, c. 69 (PL 178, 1441). [2] De distinctione, quae est in praecedenti responsione, cfr. Glossa apud Lyranum ad Rom. 1, 4.

Cap. II.

An Christus, secundum quod homo, sit adoptivus filius.

Si vero quaeritur an [a] Christus sit adoptivus filius, secundum 67
quod homo, sive alio modo; respondemus, Christum non esse adoptivum filium aliquo modo, sed tantum naturalem, quia natura [b] filius est, non adoptionis gratia.

Non autem sic dicitur filius natura, ut dicitur Deus natura: non enim eo filius est, quo Deus est [c], quia proprietate nativitatis filius [d], natura divinitatis Deus est [e]; et tamen dicitur natura, vel naturae filius, quia naturaliter est filius, eandem scilicet habens naturam, quam ille qui genuit.

Adoptivus autem filius non est, quia non prius fuit, et postmodum adoptatus est in filium, sicut nos dicimur adoptivi filii, quia cum nati fuerimus *irae filii,* per gratiam facti sumus *filii Dei* [1]. Christus vero nunquam fuit non filius; et ideo non est adoptivus filius.

Sed ad hoc opponitur sic: Si [f] Christus filius hominis est, id est 68
Virginis, aut gratia, aut natura, vel utroque modo. Si vero natura: aut divina, aut humana; sed divina non; ergo aut [g] humana natura, aut non natura est filius hominis. Si non natura, ergo gratia tantum; et si etiam natura humana, non ideo minus per gratiam. Si ergo gratia filius Virginis [h] est, adoptivus filius esse videtur, ut idem sit naturalis filius Patris, et adoptivus filius Virginis.

Ad quod dici potest, Christum filium Virginis natura esse [i], vel naturaliter et gratia; nec tamen adoptivus filius Virginis est, quia non per adoptionem, sed per unionem, filius Virginis esse dicitur: filius enim Virginis [k] dicitur, eo quod in Virgine hominem accepit in unitatem personae; et hoc fuit [l] gratiae, non naturae.

Unde Augustinus *Super Ioannem* [2]: « Quod Unigenitus est aequalis Patri, non est gratiae, sed naturae; quod autem in unitate [m]

---

[a] Z *si.* [b] Z add. *Dei.* [c] V D om. *est,* quod in U est add. interl. [d] Z add. interl. *est.* [e] D om. [f] Ita U Z, sed U om. *sic;* ed. om. *si.* [g] D om. [h] V *hominis.* [i] Ed. et V *esse et natura,* pro *n. e.* [k] B D add. *esse.* [l] V om. [m] Ita U V; ed. *unitatem.*

---

[1] Eph. 2, 3. Cfr. Abael., *Sic et non,* c. 67 (PL 178, 1437). [2] Tract. 74, *In Ioan. Evang.* n. 3 (PL 35, 1828).

personae Unigeniti assumtus est homo, gratiae est, non naturae ». Christus ergo nec Dei nec hominis est adoptivus filius, sed Dei naturaliter, et hominis naturaliter et gratia filius.

69 Quod vero naturaliter sit hominis filius, Augustinus ostendit[a] in libro *De fide ad Petrum*[1]: « Ille, scilicet Deus, factus est naturaliter hominis filius, qui est naturaliter filius unigenitus Dei Patris ».

Quod autem non sit adoptivus filius[b], et tamen gratia sit filius, ex subditis probatur testimoniis.

Hieronymus *Super Epistolam ad Ephesios*[2] ait: « De Christo Iesu scriptum est, quia semper cum Patre fuit, et nunquam eum, ut esset, voluntas paterna praecessit » ; « et ille quidem natura filius est, nos vero adoptione. Ille nunquam filius non fuit; nos, antequam essemus, praedestinati sumus, et tunc Spiritum adoptionis accepimus[c], quando credidimus in Filium Dei[3] ».

Hilarius quoque in libro III *De Trinitate*[4] ait: « Dominus dicens[5]: *Clarifica Filium tuum,* non solo nomine contestatus[d] est, se esse filium[e], sed etiam proprietate. Nos filii Dei sumus, sed non talis hic filius[f]. Hic enim verus et proprius est filius origine, non adoptione; veritate, non nuncupatione; nativitate, non creatione ».

Augustinus etiam *Super Ioannem*[6] ait: « Nos sumus filii gratia, non natura; Unigenitus autem natura, non gratia. An hoc etiam in ipso Filio ad hominem referendum est[g]? Ita sane ».

Ambrosius quoque in libro I *De Trinitate*[7] ait: « Christus filius est non per adoptionem, sed per naturam; per adoptionem nos filii dicimur, ille per veritatem naturae est ».

Ex his evidenter ostenditur, quod Christus non sit filius gratia adoptionis. Illa enim gratia intelligitur, cum Augustinus eum non esse gratia filium asserit; gratia enim, sed non adoptionis, immo unionis, Filius Dei est filius hominis, et e converso.

---

[a] V om. [b] D om. [c] D *recepimus.* [d] Z *testatus.* [e] Ita U V D; ed. add. *Dei;* Z add. *suum.* [f] C add.: *Contra Nestorium: origine, non adoptione; contra Sabellium: veritate, non nuncupatione; contra Arium: nativitate* etc. [g] D om.

---

[1] Cap. 2, n. 14 (PL 40, 757). [2] Cap. 1, 5 (PL 26, 448). [3] Hieron., ibid. parum inferius. [4] Num. 11 (PL 10, 82). [5] Respicitur Ioan. 17, 5. [6] Tract. 82. *In Ioan. Evang.* n. 4 (PL 35, 1844). [7] Cap. 19, n. 126 (PL 16, 557).

Cap. III.

An persona, vel natura praedestinata sit.

Deinde, si quaeritur, utrum praedestinatio illa, quam comme- 70
morat Apostolus, sit de persona, an de natura; sane dici potest, et personam Filii, quae semper fuit, esse praedestinatam secundum hominem assumtum, ut ipsa scilicet [a], ens homo, esset Dei Filius; et naturam humanam esse praedestinatam, ut Verbo Patris personaliter uniretur [1].

DISTINCTIO XI.

Cap. I–II [b].

Utrum Christus sit creatura, vel factus.

Solet etiam quaeri, utrum debeat simpliciter dici atque con- 71
cedi, Christum esse [c] factum, vel creatum, vel creaturam.

Ad quod dici potest, hoc simpliciter et absque determinatione minus congruenter dici; et si quandoque brevitatis causa simpliciter enuntietur [d], nunquam tamen simpliciter debet intelligi: quia, ut Augustinus in I libro *De Trinitate* [e] [2] ait, « cum de Christo loquimur, quid, secundum quid, et propter quid dicatur, prudens et diligens ac pius lector intelligere debet ».

Qui Christum vel Dei Filium non esse factum, vel creaturam, in I libro *De Trinitate* [3] ostendit ita inquiens: « *In principio erat Verbum; et Verbum caro factum est; et omnia per ipsum facta sunt.* Neque dicit *omnia*, nisi quae facta sunt, id est omnem creaturam. Unde liquido apparet, ipsum factum non esse, per quem facta sunt omnia; et si factus non est, creatura non est. Si autem creatura non est, eiusdem cum Patre substantiae est: omnis enim

[a] V om. [b] Ob intimam textus connexionem, cc. 1 et 2 coniungimus. [c] B D A C om. [d] Ed. et Z *denuntietur*. [e] U om. *D. T.*

[1] Cfr. Abael., *Sic et non*, c. 49 (PL 178, 1441). [2] Cap. 13, n. 28 (PL 42, 840). Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 1, c. 18 (PL 176, 76); et Abael., *Sic et non* c. 67 (PL 178, 1437 et sqq.). [3] Cap. 6, n. 9 (PL 42, 825), ubi respicitur I. Ioan. 1, 14.

substantia, quae Deus non est, creatura est; et quae creatura non est, Deus est. Sed si Filius non eiusdem substantiae est, cuius Pater [a], ergo facta substantia est; et si facta substantia est, non omnia per ipsum facta sunt; at omnia per ipsum facta sunt; facta igitur substantia non est, sed una cum Patre infecta substantia est ».

Item in eodem [1]: « Si vel Filium fecit Pater, quem non fecit ipse Filius, non omnia per [b] Filium facta sunt; at omnia per Filium facta sunt; ipse igitur factus non est, ut cum Patre faceret omnia quae facta sunt ».

Idem in libro *83 Quaestionum* [2]: « Dicitur creatura quidquid fecit Pater [c] Deus per Filium, qui non potest appellari creatura, quoniam per ipsum facta sunt omnia ».

Ambrosius in libro I *De Trinitate* [3]: « Probemus, inquit, creaturam non esse Filium Dei. Audivimus enim in Evangelio, Dominum mandasse discipulis [4]: *Praedicate Evangelium universae* [d] *creaturae:* qui universam creaturam dicit nullam excipit. Et ubi sunt, qui creaturam Christum appellant? Nam si creatura esset, sibi mandaret Evangelium praedicari », et subiectus esset vanitati, quia testante Apostolo [5]: *Omnis creatura vanitati subiecta est.* Non igitur Christus creatura est, sed Creator, qui docendae creaturae discipulis mandat officium.

72 [Cap. II]. Arii haec fuisse perfidia legitur, ut Christum creaturam fateretur. « Ideo effusa sunt viscera Arii [6], atque crepuit medius, prostratus in faciem, ea quibus Christum negaverat foeda ora pollutus ».

73 His aliisque pluribus testimoniis instruimur, non debere fateri simpliciter, Christum esse factum, vel creaturam; sed addita determinatione, recte dici potest, ut si dicatur factus secundum carnem, vel secundum hominem, ut factura humanitati, non Deo attribuatur.

Ut enim ait Ambrosius in I libro *De Trinitate* [7]: « Non Deus factus est, sed Deus Dei Filius natus est; postea vero secundum

---

[a] Z B D *cum Patre*, pro *cuius Pater*. [b] Z D add. *ipsum*. [c] U om. [d] B D *omni*.

---

[1] Cap. 6, n. 12 (PL 42, 827). [2] Quaest. 67, n. 1 (PL 40, 66). [3] Cap. 14, n. 86 (PL 16, 549). [4] Marc. 16, 15. [5] Rom. 8, 20. [6] De Arii poena cfr. Ambros., l. *De fide* c. 19, n. 123 seqq. (PL 16, 556 et sqq.). [7] Ibid. c. 14, n. 93 seq.

carnem homo factus ex Maria est. *Misit enim Deus Filium suum, factum ex muliere, factum sub Lege* [a] [1]. *Filium,* inquit, *suum,* scilicet non unum de multis. Cum *suum* dicit, generationis aeternae proprietatem significavit. Postea *factum ex muliere* asseruit, ut factura non divinitati, sed assumtioni corporis ascriberetur. *Factum igitur ex muliere* dicit, propter carnis susceptionem; *sub Lege* propter observantiam Legis ». « Generatio generationi non praeiudicat, nec caro divinitati [2] ». « Deus enim aeternus incarnationis sacramentum suscepit, non dividuus [b], sed unus et in utroque unus, scilicet divinitate et corpore. Non enim alter ex Patre, alter ex Virgine; sed idem, aliter ex Patre, aliter ex Virgine [3] », « qui factus est secundum nostrae susceptionem naturae, non secundum aeternae substantiam vitae [4] »; « quem legimus *primogenitum* et *unigenitum: primogenitum,* quia nemo ante ipsum; *unigenitum,* quia nemo post ipsum [5] ».

Ex his evidenter traditur [c], qua intelligentia accipiendum sit, cum dicitur Christus factus [d], vel simpliciter, vel cum additamento, ut factura scilicet vel creatura non ad assumentem Deum, sed ad assumtum hominem referatur.

In Deo enim creatura [e] esse non potest, ut ait Ambrosius in I libro *De Trinitate* [6]: « Nunquid dicto factus est Christus? Nunquid mandato creatus est Christus? Quomodo autem [f] in Deo creatura esse potest? Etenim Deus naturae simplicis est, non coniunctae [g] atque compositae, cui nihil accidat, sed solum quod divinum est in natura habeat sua ».

Etsi ergo Christus secundum hominem dicitur creatura, non 74
tamen Christus [h] simpliciter praedicandus est creatura. Nec ex eo, quod Christus secundum hominem dicitur esse creatura, potest quis progredi, sic [i] argumentando: Si secundum quod homo, Christus est creatura: vel rationalis, vel non, vel quae est Deus, vel non; nitens per hoc probare, Christum esse aliquid non divinum; quia quod ipse est secundum hominem, ipse est. Et ideo, si secun-

[a] U add. *ut eos qui sub lege erant redimeret.* [b] U *divisus*, sed corr. marg. *vel dividuus.* [c] V *tradit.* [d] B add. interl. *homo.* [e] Z add. *nec est.* [f] D *ergo.* [g] Z add. *naturae.* [h] Ed. cum Z D om. [i] V om.

[1] Gal. 4, 4. [2] Ambros., *De Incarnat. dominicae sacramento*, c. 5, n. 36 (PL 16, 827). [3] Ambros., ibid. n. 35. [4] Ibid. n. 37. [5] Ambros., l. *De fide*, c. 14, n. 89 (PL 16, 545); cfr. Abael., loc. cit. [6] Cap. 16, n. 105 seq. (PL 16, 552 et seq).

dum hominem est aliqua substantia non divina, est utique aliquid non divinum.

Sed ex tropicis locutionibus non est recta argumentationis processio; illa autem locutio tropica est, qua Christus dicitur creatura, vel [a] simpliciter, vel cum adiunctione.

Cap. III.

An homo ille semper fuerit.

75 Post praedicta quaeritur, utrum homo ille coeperit esse, vel semper fuerit, sicut simpliciter enuntiamus, Christum, vel Dei Filium semper fuisse nec coepisse.

De hoc [b] Augustinus inquit [c] ita *Super Ioannem* [1]: « Habuit aliquando Dei Filius quod nondum habuit idem ipse homo filius, quia nondum erat homo ».

Item in eodem [2]: « Priusquam mundus esset, nec nos eramus, nec ipse mediator Dei et hominum, homo [d] Christus Iesus ».

Item *Super Psalmum* [3]: « Christus noster, etsi forte homo recens [e] est, tamen est aeternus Deus ».

Alibi [4] vero legitur, quod puer ille creavit stellas; et Christus dicit, se esse *principium*, et esse *ante Abraham* [5].

His igitur auctoritatibus in nullo resultantes, dicimus, hominem illum, in quantum homo est, coepisse; in quantum Verbum est, semper fuisse.

Hic enim absque distinctione non est ferenda [f] responsio. Nam et ipse Augustinus huiusmodi utitur distinctione in pluribus locis [6] dicens, per Christum omnia esse facta, in quantum Verbum est; secundum id vero, quod homo est, ipsum esse factum et glorificatum. Si igitur ad personam respicias, confidenter dic, hominem illum semper fuisse; si vero ad naturam hominis, concede eum coepisse.

---

[a] U om. [b] D add. *autem*. [c] Ed. *dicit;* Z om. *ita*. [d] D om. [e] U add. *Christus;* B om. *est*. [f] V B C *facienda*.

---

[1] *In Ioan. Evang.* tr. 106 (c. 17) n. 5 (PL 35, 1910). [2] Tract. 105, n. 7 (PL 35, 1907). [3] *Enarrat.* in Ps. 80, n. 13 (PL 37, 1039). Est etiam ibid. v. 10 in Glossa interlineari. [4] Glossa in Matth. 2, 2, apud Lyranum. [5] Ioan. 8, 25 et 58. [6] *In Evang. Ioan.* tr. 105 n. 2 et 4; tr. 1, n. 9 et seqq. (PL 35, 1905, 1384); I. *Contra Maximin.* c. 17; et II. c. 17, n. 2 (PL 42, 756), et *Epist.* 187 (alias 57) c. 3, n. 8 (PL 33, 835).

DISTINCTIO XII.

Cap. I.

An Deus alium sumere potuerit, vel aliunde quam de genere Adae.

Solet etiam quaeri, utrum alium hominem, vel aliunde ho- 76
minem [a] quam de genere illius Adam, Deus assumere potuerit.

Ad quod sane dici potest, ipsum aliam animam et aliam carnem potuisse assumere, quia gratia tantum assumta est anima illa et caro [b] a Verbo Dei. Etenim ait Augustinus [c] [1]: « In rebus per tempus ortis illa summa gratia est, quod homo in unitate personae coniunctus est Deo ». Potuit igitur Deus aliam animam et aliam carnem sumere [d], et carnem utique aliunde [e] quam de genere Adam.

Unde Augustinus, in libro XIII *De Trinitate* [f] [2]: « Poterat utique Deus [g] hominem aliunde suscipere, in quo esset mediator Dei et hominum, non de genere illius Adam, qui peccato suo genus obligavit humanum, sicut ipsum, quem primum [h] creavit, non de genere alicuius creavit. Potuit ergo vel sic, vel alio quo vellet modo creare unum alium, de [i] quo vinceretur victor prioris. Sed melius iudicavit, et [k] de ipso quod victum fuerat genere, assumere hominem, per quem hominis vinceret inimicum; et tamen ex Virgine, cuius conceptum Spiritus, non caro, fides, non libido praevenit, nec interfuit carnis concupiscentia, qua ceteri concipiuntur qui originale trahunt peccatum; sed credendo, non concumbendo sancta [l] est fecundata [m] virginitas ».

Ex his aperte ostenditur, et alium et aliunde hominem Deum assumere potuisse.

---

[a] Z om. [b] Z add. *illa.* [c] D add. *in libro De Trinitate.* [d] Ed. et V *assumere.* [e] V *aliam.* [f] Z add. *ait.* [g] B om. *u. D.* [h] Ita U V; ed. *primo.* [i] D om. [k] V *ut.* [l] Z D *facta.* [m] Z *fecunda,* sed cor. interl. *vel fecundata.*

---

[1] Libr. XIII *De Trin.* c. 19, n. 24 (PL 42, 1033). [2] Cap. 18, n. 23 (PL 42, 1032).

Cap. II.

Si homo ille potuerit peccare, vel non esse Deus.

77 Ideo non immerito quaeritur, utrum homo ille potuerit peccare, vel non esse Deus. Si enim potuit peccare, et potuit damnari; si potuit damnari, potuit non esse Deus; ergo si potuit peccare, potuit non esse Deus; quia esse Deum et posse velle iniquitatem [1] simul nequeunt esse.

Hic distinctione opus est, utrum de persona, an de natura agatur. Si enim de persona agitur, manifestum est, quia peccare non potuit, nec Deus non esse potuit. Si vero de natura, discutiendum est, utrum agat de ea ut Verbo unita, an de ea tanquam non unita Verbo, et tamen enti, id est, an de ea, secundum quod fuit unita Verbo, an de ea, secundum quod esse potuit et non unita Verbo. Non est enim ambiguum, animam illam, entem [a] unitam Verbo, peccare non posse; et est sine ambiguo verum, eandem, si esset et non unita Verbo, posse peccare.

78 Quidam tamen probare conantur, eam etiam unitam Verbo, posse peccare, quia liberum arbitrium habet, et ita potest flecti in utramque partem.

Quod frivolum est, cum et Angeli liberum arbitrium habeant, et tamen gratia a Deo sunt confirmati, ut peccare nequeant. Quanto magis ergo ille homo, cui *spiritus* [b] *est datus sine mensura* [2]?

Inducunt quoque auctoritatem ad probandum idem. Scriptum est enim [c] in libro Sapientiae [3]: *Qui potuit transgredi, et non est transgressus; facere malum, et non fecit.*

Sed hoc accipiendum est secundum membra, vel partim de capite, partim de membris; de capite: *non est transgressus,* et *non fecit malum;* de membris: *potuit transgredi,* et *facere malum.*

---

[a] V add. *id est.* [b] Z add. *sanctus.* [c] V om.

---

[1] Hic fortasse respicitur Ps. 5, 5: *Quoniam non Deus volens iniquitatem tu es.* De hoc cap. cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 1, c. 18 (PL 176, 78). [2] Respic. Ioan. 3, 34. [3] Scil. Eccli. 31, 10.

Cap. III.

Si Deus potuit assumere hominem in sexu muliebri.

Solet etiam quaeri, quamvis curiose, a nonnullis, si Deus hu- 79
manam naturam potuit assumere secundum muliebrem sexum.

Quidam arbitrantur, eum potuisse assumere hominem in femineo sexu, ut assumsit in virili; sed opportunius atque convenientius factum est, ut de femina nasceretur et virum assumeret, ut ita utriusque sexus liberatio ostenderetur.

Unde Augustinus in libro *83 Quaestionum*[1]: « Hominis liberatio in utroque sexu debuit apparere. Ergo quia virum oportebat suscipere[a], qui sexus honorabilior est, consequens erat, ut feminei sexus liberatio hinc appareret, quod ille vir de femina natus est ». Sapientia ergo Dei, quae dicitur unigenitus Filius, homine suscepto in utero et de utero Virginis, liberationem hominis indicavit.

DISTINCTIO XIII.

Cap. Unicum.

De sapientia et gratia Christi hominis,
an in eis proficere potuerit.

Praeterea sciendum est, Christum secundum hominem ab ipsa 80
conceptione gratiae plenitudinem recepisse, cui *spiritus datus est non ad mensuram*, et in quo *plenitudo divinitatis habitat corporaliter*[2].

« Ita vero habitat, ut ait Augustinus *Ad Dardanum*[3], quod omni gratia plenus est; non ita habitat in Sanctis. Ut et[b] in nostro corpore inest sensus singulis membris, sed non quantum in capite; ibi enim et visus est et auditus et olfactus et gustus et tactus, in ceteris autem solus est tactus »: ita et in Christo ha-

[a] D *accipere*. [b] Ita U V D; ed. om.

[1] Quaest. 11 (PL 40, 14). [2] Ioan. 3, 34, et Coloss. 2, 9; cfr. Hugo, *Summ. Sent.* tr. 1, c. 16 (PL 176, 73 et seq.); cfr. Abael., *Sic et non* c. 73 (PL 178, 1444 et sqq.). [3] Epist. 187 (alias 57) c. 13, n. 40 (PL 33, 847).

bitat omnis plenitudo [a] divinitatis, quia ille est caput, in quo sunt omnes sensus. In Sanctis vero quasi solus tactus est, quibus datus est spiritus ad mensuram, cum de *illius plenitudine acceperunt* [1]. Acceperunt autem de illius plenitudine non secundum essentiam, sed secundum similitudinem, quia nunquam illam [b] eandem essentialiter, sed similem acceperunt gratiam. Puer ergo ille *plenus sapientia et gratia* [2] fuit ab ipsa conceptione.

Unde Ieremias [3] recte dicit: *Novum faciet Dominus super terram; mulier circumdabit virum;* quia [c] in utero Virginis perfectus vir exstitit, non solum propter animam et carnem, sed etiam propter sapientiam et gratiam, qua plenus erat.

81 Huic autem sententiae videtur obviare quod in Lucae Evangelio [4] legitur: *Iesus proficiebat sapientia et aetate et gratia apud Deum et homines.* Si enim proficiebat sapientia et gratia, non [d] videtur a conceptione habuisse plenitudinem gratiae sine mensura.

Ad quod sane dici potest, ipsum secundum hominem tantam a conceptione accepisse sapientiae et gratiae plenitudinem, ut [e] Deus ei plenius conferre non potuerit; et tamen vere dicitur profecisse sapientia et gratia, non quidem in se, sed in aliis, qui de eius sapientia et gratia proficiebant, dum eis sapientiae et gratiae munera, secundum processum aetatis, magis ac magis patefaciebat.

Unde Gregorius [f] in quadam homilia [5] ait: « Iuxta hominis naturam proficiebat sapientia, non quod ipse sapientior esset [g] ex tempore, qui a prima conceptionis hora spiritu sapientiae plenus permanebat; sed eandem qua plenus erat sapientiam, ceteris ex tempore paulatim demonstrabat. Iuxta hominis naturam *proficiebat aetate* de infantia ad iuventutem; iuxta hominis naturam *proficiebat gratia,* non ipse quod non habebat per accessum temporis accipiendo, sed pandendo donum [h] gratiae, quod habebat. *Apud Deum et homines,* quia quantum, proficiente aetate, patefaciebat hominibus dona gratiae, quae sibi inerant, et sapientiae, tantum eos ad laudem Dei excitabat; et sic Deo Patri ad laudem, et hominibus ad salutem proficiebat ». In aliis ergo [i], non in se, pro-

---

[a] Z add. *corporaliter.* [b] V *illi.* [c] D *et.* [d] D add. *ergo.* [e] Z *quod.* [f] D *Augustinus.* [g] Ita U interl.; alii om. [h] Z *bonum.* [i] Z add. *quod.*

[1] Ioan. 1, 16. [2] Luc. 2, 40. [3] Ier. 31, 22. [4] Cap. 2, 52. [5] In glossa ad cit. locum attribuitur Gregorio, sed est potius apud Bedam, *Hom. in Dominicam I. post Epiph.* (PL 94, 67)*.

ficiebat sapientia [a] et gratia. Unde in eodem Evangelio [1] puer ille *plenus sapientia et gratia* perhibetur. Sic ergo dicitur profecisse sapientia et gratia, ut aliquis rector ecclesiasticus dicitur proficere in cura sibi credita, dum [b] per eius industriam alii proficiunt.

Alibi tamen scriptum reperitur, quod secundum sensum ho- 82
minis profecerit, sicut aetate hominis [c] profecit.

Ait enim Ambrosius [2] in libro III *De Spiritu sancto* [d] sic: « Deus perfectionem naturae assumsit [e] humanae. Suscepit [f] sensum hominis, sed non sensu carnis fuit inflatus. Sensu hominis animam dixit turbatam [g]; sensu hominis esurivit et rogavit; sensu hominis profecit, sicut scriptum est [3]: *Iesus proficiebat aetate et sapientia et gratia.* Quomodo proficiebat sapientia Dei? Profectus aetatis et [h] profectus sapientiae [i], sed humanae est. Ideo aetatem commemoravit, ut secundum hominem crederes [k] dictum; aetas enim non divinitatis, sed corporis est [l]. Ergo si proficiebat aetate hominis, proficiebat sapientia hominis. Sensus autem [m] proficit [n], quia sensus, ideo [o] sapientia. Quis sensus proficiebat? Si humanus, ergo ipse susceptus est; si divinus, ergo [p] mutabilis per profectum; quod enim proficit, mutatur in melius; sed quod divinum est non mutatur; quod ergo mutatur non est divinum. Sensus igitur proficiebat humanus; sensum ergo suscepit humanum ».

« Non poterat confortari virtus Dei, nec crescere Deus, nec altitudo sapientiae Dei impleri. Quae [q] igitur implebatur, erat non Dei, sed nostra sapientia. Nam quomodo implebatur, qui, ut *omnia impleret, descendit* [4]? Per quem autem [r] sensum dixit Isaias [5], quod patrem puer nesciebat aut matrem? Scriptum est enim: *Priusquam sciat puer* [s] *patrem aut matrem, accipiet spolia Samariae.* Sapientiam enim Dei futura et occulta non fallunt. Expers autem agnitionis infantia, per humanam utique [t] impruden-

---

[a] D *aetate.* [b] Ed. *cum.* [c] D om. [d] Ita omnes codd.; ed. *libro de Incarnationis dominicae sacramento.* [e] B *suscepit.* [f] Z *Quod suscepit*; B *Suscepit Creator.* [g] Ed. *esse conturbatum*; D *esse turbatam.* [h] B *est.* [i] Ed. add. *non divinae.* [k] Z add. *esse.* [l] Z om. [m] Z *hominis.* [n] Ed. et Z (interl.) D add. *et.* [o] Z add. *profecit et.* [p] D add. *ipse.* [q] Z *quod*, corr. interl. *vel qui.* [r] D om. [s] Ed. add. *vocare.* [t] D *quippe.*

---

[1] Luc. 2, 40. [2] Rectius libro *De Incarnationis dominicae sacramento*, c. 7, n. 71, 72 (P L 16, 836 et sqq); cfr. Abael., loc. cit. [3] Respic. Luc. 2, 52. [4] Ephes. 4, 10. [5] Cap. 8, 4.

tiam, quod adhuc non didicit ignorat. Sed verendum est, inquam, ne, si duos principales sensus, aut geminam sapientiam Christo tribuimus, Christum dividamus. Nunquid [a], cum et divinitatem eius et carnem adoramus, Christum dividimus? Nunquid, cum in eo imaginem Dei crucémque veneramur, dividimus eum? Apostolus certe, qui de eo dixit [1], *quoniam, etsi crucifixus est ex infirmitate nostra, vivit tamen ex virtute Dei,* ipse dixit quia [2] *non divisus est Christus.* Nunquid etiam, cum dicimus, quia animam rationalem et intellectus nostri suscepit capacem, dividimus eum? Non enim ipse Deus-Verbum pro anima rationali et intellectus capaci in carne sua fuit; sed animam rationalem et intellectus capacem, et ipsam humanam, et eiusdem substantiae cuius nostrae animae, et carnem nostrae similem, eiusdemque cuius caro est nostra [b] substantiae, suscipiens, perfectus etiam homo fuit [3] ».

83 Haec verba Ambrosii pia diligentia inspicienda sunt, quae ex parte, hominis ignorantiam instruunt et illuminant, ex parte, errandi fomitem male intellecta ministrant. His etenim evidenter traditur, duos in Christo esse principales sensus sive geminam sapientiam. Neque ideo unitas et singularitas personae dividitur, sed iuxta duas naturas, duas habet sapientias: unam non creatam, sed genitam, quae ipse est; alteram non genitam, sed creatam et per gratiam ei collatam. Nam Isaias [4] de eo praetestatur [c]: *Requiescet super eum spiritus sapientiae et intellectus* etc. Spiritu ergo sapientiae et intellectus, id est sapientia et intelligentia, per Spiritum sanctum gratis data, Christus erat sapiens secundum animam; secundum Deum vero sapiens erat sapientia genita [d], quae ipse [e] est. Et sicut, in quantum Deus est, bonus est bonitate naturali, quae ipse est, et iustus iustitia naturali, quae ipse est, ita sapiens sapientia naturali, quae ipse est. Anima vero eius [f], sicut bona est et iusta, bonitate vel iustitia gratis data, quae ipse vel ipsa non est, ita est [g] sapiens sapientia gratis data, quae ipsa [h] non est. Et licet gemina in Christo sit sapientia, una tamen eademque persona est, quae, in quantum est [i] Deus, vel in quantum est divina natura,

---

[a] V add. *enim.* [b] Z B *nostrae.* [c] Ed. et V *protestatur.* [d] Z B *aeterna.* [e] Z B *Deus.* [f] Z om. [g] V om. [h] V D *ipse.* [i] Z om.

---

[1] II. Cor. 13, 4. [2] I. Cor. 1, 13. [3] Ambros., ibid. c. 7, n. 71-76.
[4] Cap. 11, 2.

sapiens est sapientia aeterna [a]. In quantum vero eadem persona homo est, id est [b] secundum hominem acceptum, vel in quantum est subsistens ex anima et carne, sapiens est sapientia gratuita. Sapiens est igitur humano sensu et divino.

Sed ex qua causa illius dicti intelligentia, scilicet « sensus proficiebat humanus », assumenda est? Aperte enim videtur Ambrosius innuere, quod Christus secundum humanum sensum profecerit, et quod infantia eius expers cognitionis fuerit, et patrem et matrem ignoraverit; quod nec Ecclesia recipit, nec praemissae auctoritates patiuntur sic intelligi. 84

Sed ita sane potest accipi, ut quantum ad visum hominum et sui sensus ostensionem, Christus profecisse dicatur. Proficiebat ergo humanus sensus in eo secundum ostensionem, et aliorum hominum opinionem. Ita etiam patrem et matrem dicitur ignorasse in infantia, quia ita se habebat et gerebat, ac si agnitionis [c] esset expers.

DISTINCTIO XIV.

Cap. I.

Si anima Christi habuerit sapientiam parem cum Deo, et si omnia scit, quae Deus.

Hic quaeri opus est, cum anima Christi esset sapiens sapientia gratuita, utrum habuerit sapientiam aequalem Deo, sive omnium rerum scientiam habuerit vel habeat, id est, utrum omnia sciat, quae Deus scit. 85

Quibusdam placet, quod nec parem cum Deo habeat scientiam, nec omnia sciat, quae Deus [d], quia in nullo creatura aequatur

---

[a] Ed. et Erf. add. (lectiones meliorum codd. uncis includimus): *scilicet sapientia genita,* [ingenita, quae est Pater] *id est se ipsa, et sapientia, quae non est genita, quae communis est tribus personis; non tamen gemina sapientia, quia non est alia et alia sapientia sapientia genita,* [ingenita] *quae tantum Filius* [Pater] *est, et sapientia, quae communiter Pater est et Filius et Spiritus sanctus.* — In U et B haec quidem habentur in textu, sed per verbum *vacat* delenda esse indicatur. — In Z includuntur inter parentheses, et in margine legitur: *Non est textus, sed glossa quae accipitur.* — V habet in textu absque ullo signo indicante haec esse expungenda. — In D additur: *vacat secundum quosdam.* — In A C penitus omittuntur. — Erf. annotat: *Alii non habent hanc litteram, usque ibi:* in quantum. [b] D om. *e. i. c.* [c] Z D *cognitionis.* [d] Z add. *scit.*

Creatori. Cum igitur anima illa creatura sit, in nullo aequatur Creatori, ergo nec in sapientia; non ergo habet aequalem cum Deo sapientiam, nec scit omnia, quae scit [a] Deus.

Item si anima illa aequalem habet cum Deo sapientiam [b], non ergo Deus in omni bono maiorem habet sufficientiam quam eius creatura.

86 Inducunt etiam auctoritates ad idem probandum. Ait enim Propheta [1] ex persona hominis assumti: *Mirabilis facta est scientia tua ex me* [c], *et non potero ad eam.* Quod exponens Cassiodorus ait [2]: « Veritas humanae conditionis ostenditur, quia homo assumtus divinae substantiae non potest aequari in scientia, vel in alio ».

Apostolus [3] etiam ait: *Nemo novit quae sunt Dei, nisi Spiritus Dei, qui solus scrutatur omnia, etiam profunda Dei.*

His aliisque pluribus rationibus et auctoritatibus nituntur [d], qui animam Christi asserunt nec parem cum Deo habere scientiam, nec omnia scire, quae Deus; quia si omnia scit, quae Deus, scit [e] ergo creare mundum, scit etiam creare se ipsam.

87 Quibus respondentes dicimus [4], animam Christi per sapientiam gratis datam in Verbo Dei, cui unita est, quod [f] perfecte intelligit, omnia scire, quae scit Deus, sed non omnia posse, quae potest Deus, nec ita clare ac perspicue omnia capit, ut Deus; et ideo non aequatur Creatori suo in [g] scientia, etsi omnia sciat, quae et ipse; nec est eius sapientia aequalis sapientiae Dei, quia illa multo est dignior, digniusque et perfectius omnia capit quam illius animae sapientia. Ergo et in scientia maiorem habet sufficientiam Deus, quam anima illa, quae dignior est omni creatura.

Illud vero Apostoli, quod inducunt: *Nemo novit quae Dei sunt, nisi Spiritus Dei, qui solus* [h] *scrutatur omnia,* pro nobis facit. Mox enim addit Apostolus [5]: *Nos autem Spiritum Dei habemus,* ut per Spiritum [i] quem habebat, Dei profunda se scire

---

[a] Ita U Z; ed. om. [b] D om. *cum Deo;* Z add. *nec scit omnia quae Deus scit.* [c] D add. *confortatus est.* [d] Z *utuntur.* [e] D om. [f] Ita U V B; ed. add. *etiam.* [g] V *etiam.* [h] D om. [i] Z add. *Dei.*

---

[1] Psalm. 138, 6. [2] *Exposit. in Psalter.* loc. cit. ad v. 5 (P L 70, 985). Quoad doctrinam cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 1, c. 16, et opusculum *De Sapientia animae Christi* (P L 176, 74, 845); cfr. Abael., *Sic et non,* c. 73 (P L 178, 1444 et sqq.). [3] I. Cor. 2, 11, 10. [4] Erf. annotat: *De hoc Gandulph., Sent. l. III, c. 96.* [5] I. Cor. 2, 12.

ostenderet. Sed anima illa prae omnibus Spiritum Dei habuit, cui *Spiritus non est datus ad mensuram,* ut ait Ioannes Evangelista [1]. Dona igitur Spiritus sancti sine mensura habuit, ergo et sapientiam [a]. Omnia ergo scivit anima illa: si enim quaedam scivit, quaedam [b] non, non sine mensura scientiam habuit; sed sine mensura scientiam habuit; scit igitur omnia.

Fulgentius [2] etiam in sermone quodam multa inducit, quibus asserit, animam illam rerum omnium scientiam habere, utens auctoritate Apostoli dicentis [3]: *In quo sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae absconditi.*

Quod etiam ratione potest probari sic: Nihil scit aliquis, quod 88
eius anima ignoret; sed Christus, secundum omnium concessionem, omnia scit; igitur anima eius omnia scit.

Ad id vero quod dicunt: Si omnia scit, ergo scit creare mun- 89
dum vel se ipsam; respondemus, quod scientiam habet creandi mundum, sed non potentiam, et creandi animam; et scit, quomodo Deus se ipsam creaverit; habet ergo scientiam sui creatae, sed non sui creandae, quia non est creanda, sed [c] creata.

Cap. II.

Quare Deus non dedit illi animae potentiam omnium, ut scientiam.

Si vero quaeritur, quare Deus non ei dederit potentiam fa- 90
ciendi omnia, ut scientiam, responderi potest, quia naturaliter capax est scientiae; et ideo id ei congrue datum est sine mensura, cuius ipsa naturaliter capax est. Non est autem ei datum posse facere omnia, quae Deus facit, ne omnipotens et per hoc Deus putaretur. Verumtamen forte nec potentiam faciendi omnia ei Deus praestare potuit, etsi potentiam faciendi aliqua, quae non facere potest. Scit igitur anima Christi omnia, quae Deus, in Verbo Dei, quod liquidius et praesentius omni creatura [d] contemplatur, ut ei unita, in quo etiam Angeli et quae Dei sunt et quae futura sunt, cognoscunt.

Sed si anima illa non habet tantam potentiam, quantam et Deus, nec homo assumtus tantam potentiam, quantam et Deus,

---

[a] D add. *habuit.* [b] U add. *vero.* [c] D add. *est.* [d] Ed. *creaturae.*

---

[1] Ioan. 3, 34. [2] Epist. 14 *Ad Ferrandum,* q. 3, n. 29 (PL 65, 418).
[3] Coloss. 2, 3.

quomodo ergo intelligitur illud Ambrosii[a] *Super Lucam*[1], ubi Angelus de nascituro Filio Virginis[b] ait: « *Hic erit magnus et Filius Altissimi vocabitur?* Non ideo, inquit, erit magnus, quod ante partum Virginis magnus non fuerit, sed quia potentiam, quam Dei Filius naturaliter habet, homo erat ex tempore accepturus, ut una sit persona homo et Deus ». Ecce aperte dicit, quod homo erat accepturus ex tempore potentiam, quam habuit Dei Filius naturaliter.

91 Sed si homo accepturus erat illam potentiam, ergo vel persona, vel natura hominis; sed persona non, quia semper habuit et habet; ergo natura; si natura, ergo anima: nam de carne constat, quod accipere non posset.

Ad quod dicimus, illud esse accipiendum de persona, sed non in quantum est Dei[c], immo in quantum est[d] hominis persona. Una est enim persona Dei et hominis, Filii Dei et filii hominis, quae, in quantum est Dei persona, semper et naturaliter omnipotentiam habuit, sed in quantum est hominis, non semper fuit. Illa ergo persona, quae semper fuerat Dei, futura erat hominis persona; et secundum hoc, quod futura erat hominis persona, acceptura erat ex tempore potentiam, quam naturaliter et semper habuerat, in quantum Dei persona[e].

Secundum hanc distinctionem illud et similia sane accipi possunt; quae distinctio in pluribus quaestionum articulis est necessaria adversus quorumdam perplexam verbositatem[f]. Sed cum de rebus constat, in verbis frustra habetur controversia.

DISTINCTIO XV.

Cap. I.

De hominis defectibus, quos assumsit Christus.

92 Illud quoque praetermittendum non est, quod Dei Filius naturam hominis[g] accepit passibilem, animam passibilem, carnem passibilem et mortalem. Ut enim probaretur verum corpus habere,

---

[a] B corr. interl. *vel Bedae*. [b] V add. *sic*. [c] Z add. *persona*. [d] U add. *in*. [e] Z add. *est*. [f] D *volubilitatem*. [g] B om.

---

[1] Beda, *Homil. in Annunt.* (PL 94, 11); apud Lyranum ad hunc locum Luc. 1, 32, sub nomine Ambrosii.

suscepit defectus corporis, famem et [a] sitim et huiusmodi; et ut veram animam probaretur habere, suscepit defectus animae, scilicet tristitiam, timorem, dolorem et huiusmodi.

Omnis autem sensus animae est: non enim caro sentit, sed anima utens corpore velut instrumento.

Unde Augustinus *Super Genesim* in libro XII [1]: « Non corpus sentit, sed anima per corpus, quo velut nuntio utitur ad confirmandum in se ipsa quod extrinsecus nuntiatur ». Sicut ergo anima, quod foris est per corpus tanquam instrumentum videt vel audit, ita etiam per corpus quaedam sentit mala, quae sine corpore non sentiret, ut famem et sitim et huiusmodi; unde non immerito defectus corporis dicuntur. Quaedam autem non per corpus, immo etiam sine corpore sentit, ut est timor et huiusmodi. Sentit igitur anima dolores, sed quosdam per instrumentum [b] corporis, quosdam vero non.

Suscepit autem Christus sicut veram naturam hominis, ita et 93
veros defectus hominis, sed non omnes. Assumsit enim defectus poenae, sed non culpae; nec tamen omnes defectus poenae, sed eos omnes, quos homini [c] eum assumere expediebat, et suae dignitati non derogabat. Sicut enim propter hominem homo factus est, ita propter eum, hominis defectus suscepit: suscepit enim de nostro, ut de suo nobis tribueret [d], ut nostrum tolleret [e]. Suscepit enim nostram vetustatem, ut suam nobis infunderet novitatem. « Simplam accepit ille vetustatem, id est poenae, ut nostram duplam consumeret », id est poenae et culpae [2].

Tradit auctoritas [3], quod Dominus noster in se suscepit omnia 94
infirmitatis nostrae, praeter peccatum. Quod nisi accipiatur de illis

---

[a] Ed. om. [b] Z *instrumenta.* [c] U *hominem.* [d] Ed. et V Z add. *et.* [e] U D A C (omnes secunda manu) add. *defectum.*

---

[1] Cap. 24, n. 51 (P L 34, 475). Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 1, c. 17, ex quo Magister hic multa, aliquando verbotenus, excerpsit (P L 176, 75). Cfr. Abael., *Sic et non* cc. 28-30 (P L 178, 1453 et sqq.); Erf. remittit ad Gandulph. *Sent.* l. 3, c. 96. [2] Cfr. August., IV. *De Trin.* c. 3, n. 5 et 6 (P L 42, 889 et sqq.); Serm. *De Symb.* c. 5 (P L 40, 1193). [3] Erf. recte annotat: *Hugo, Sent. l. II, c. 7* [tr. 1, c. 17 (P L 176, 75)] *dicit, quod est Leonis Papae; et addunt quidam quod in Sermone de Nativ. Domini; et est Damasc., c. 59.* Apud Leonem quidem sententia haec verbotenus non legitur, sed in variis sermonibus *De natali Domini* exponitur (P L 54, 191, 195, 201 etc.). Verbotenus autem apud Ioann. Damasc. occurrit, qui sic ait in III. *De orth. fide*, c. 20: « Ὅλον γὰρ τὸν ἄνθρωπον, καὶ πάντα τὰ τοῦ ἀνθρώπου ἀνέλαβε, πλὴν τῆς ἁμαρτίας » (P G L 94, 1081).

tantum, quae eum sumere [a] pro nobis oportuit nec dedecuit, falsum esse probabitur. Non enim assumsit ignorantiam aliquam, cum sit ignorantia quaedam, quae defectus est, nec peccatum est, scilicet ignorantia invincibilis [1]: nam vincibilis peccatum est, si tamen de his est, quae nobis expedit scire; sunt enim quaedam, quorum scientia non affert, vel ignorantia non impedit salutem; et forte talium rerum ignorantia defectus non est. Constat autem, in nobis esse ignorantiam atque difficultatem volendi vel faciendi bonum, quae ad miseriam nostram pertinent.

Unde Augustinus in libro III *De libero arbitrio* [2]: « Approbare, inquit, falsa pro veris, ut erret [b] invitus, et resistente atque torquente dolore carnalis vinculi, non posse [c] a libidinosis operibus temperare, non est natura instituti hominis, sed poena damnati ». « Ex qua miseria, peccantibus iustissime inflicta, liberat Dei gratia, quia sponte homo libero arbitrio cadere potuit [d], non etiam surgere [e]. Ad quam miseriam pertinet ignorantia et difficultas, quam patitur omnis homo ab exordio nativitatis suae, nec ab isto malo quisquam, nisi gratia Dei, liberatur [3] ». Ecce evidenter dicit hic Augustinus, ignorantiam, qua quis [f] invitus falsa pro veris approbat, et difficultatem, qua non potest se temperare a malo, ad miseriam nostram pertinere et poenam esse hominis. Haec autem Christus non habuit; non igitur accepit [g] omnes defectus nostrae infirmitatis, praeter peccatum.

Sed forte aliquis dicet, illa esse peccatum [h].

Cui obviat quod Augustinus tradere videtur, haec scilicet Deum inculpabiliter ante peccatum in exordio conditionis homini potuisse indere, ut essent ei naturalia, in libro *Retractationum* [4] ita inquiens: « Ignorantia et difficultas, etiam si essent hominis primordia naturalia, nec sic culpandus Deus, sed laudandus esset ». Sed si haec homo in primordio naturaliter habuisset, nunquid essent in eo defectus et poenae? Si defectus vel poena ei indita

---

[a] Z *assumere;* D om. *eum.* [b] Z add. interl. *quis.* [c] V add. *se.* [d] D add. *se.* [e] Z *resurgere.* [f] V *quamvis,* pro *qua quis;* Z *quisque,* pro *quis.* [g] D *habuit.* [h] D *peccata.*

---

[1] Cfr. II. *Sent.* dist. XXII, c. 5. [2] Cap. 18, n. 52 (PL 32, 1296); cfr. I. *Retract.* c. 9, n. 5 (PL 32, 597), et *De natura et gratia* c. 67, n. 81 (PL 44, 287). [3] I. *Retract.* c. 9, n. 6 (PL 32, 598), et *De dono persev.* c. 11, n. 27 (PL 44, 1008). [4] Loc. cit.; et *De dono persev.* loc. cit.; cfr. Abael., loc. cit.

fuisset ante peccatum, iniuste cum eo agi videretur, si ante culpam sentiret poenam.

Ob hoc sane dicimus, illa non fuisse defectus vel poenas, si naturaliter homini infuissent, sicut non [a] fuit homini, ante peccatum nondum gratiam adepto, defectus sive poena non posse proficere. Sed postquam gratiam recepit, per quam proficere potuit et ad tempus etiam profecit, eamque culpa sua post amisit, simulque proficiendi facultatem perdidit, defectus fuit ei et poena non posse proficere, scilicet malum [b] declinare, et bonum facere. Omnes igitur defectus nostros suscepit Christus praeter peccatum, quos ei conveniebat suscipere et nobis expediebat. Sunt enim plura aegritudinum genera et corporis vitia, a quibus omnino immunis exstitit. Quos enim defectus habuit, vel ad ostensionem verae humanitatis, ut timorem et tristitiam, vel ad [c] impletionem operis, ad quod venerat, ut passibilitatem et mortalitatem, vel ab immortalitatis desperatione [d] spem nostram erigendam, ut mortem, suscepit.

Hos autem defectus non conditionis suae necessitate, sed mi- 96
serationis [e] voluntate suscepit. Veros quidem habuit defectus, sicut et nos, sed non [f] eadem causa. Nos enim ex peccato originali hos defectus trahimus, sicut Apostolus [1] insinuat dicens: *Corpus* [g] *quidem propter peccatum mortuum est,* id est, necessitatem moriendi habet in se. Christus autem non ex peccato huiusmodi habuit defectus, quia sine peccato est conceptus, et natus, *et in terris conversatus* [2]. Sed ex sola miserationis voluntate de nostro in se transtulit veram infirmitatem, sicut accepit [h] veram carnem, quam sine omni infirmitate assumere potuit, sicut absque culpa eandem suscepit.

Sed quia nonnulli [3] de sensu [i] in passione humanitatis Christi 97
male sensisse inveniuntur, asserentes, similitudinem atque imaginem passionis et doloris Christum hominem pertulisse, sed nullum omnino dolorem vel passionem sensisse, auctoritatum testimoniis eos convincentes, indubitabile faciamus quod supra diximus.

---

[a] D *naturae*. [b] Erf. *a malo*, sed annotat: Alii, *malum*. [c] D om. [d] Z add. interl. *ad*. [e] Z B add. *suae*. [f] Ed. add. *ex*. [g] D add. *quod*. [h] D *assumsit*. [i] D add. interl. *suo*.

---

[1] Rom. 8, 10. [2] Respic. Baruch 3, 38. [3] Cfr. August., *De haeresib.* n. 21, loquens de Cerdonianis, n. 46, de Manichaeis; n. 14, de Marcione (P L 42, 29, 34, 28); cfr. Abael., loc. cit.

Propheta Isaias[1] dicit: *Vere languores nostros ipse tulit et dolores nostros ipse portavit.*

Et Veritas ipsa in Evangelio[2] ait: *Tristis est anima mea usque ad mortem;* ubi etiam legitur[3]: *Coepit Iesus pavere et taedere.*

Propheta[a] etiam ex persona Christi ait[4]: *Repleta est malis anima mea;* quod exponens Augustinus[5] inquit[b]: « Non vitiis et peccatis, sed humanis malis, id est doloribus, repleta fuit anima Christi, quibus ipsa compatitur carni. Non enim dolor corporis potest esse sine anima; dolere autem[c] anima, etiam non dolente corpore, potest. Hos autem humanae infirmitatis affectus, sicut ipsam carnem ac mortem, non conditionis necessitate, sed miserationis voluntate[d] suscepit ».

Ambrosius etiam in libro *De Trinitate*[6] ait: « Scriptum est[7]: *Pater, si possibile est, transeat a me calix iste*[e]. Timet ergo Christus; et dum Petrus non timet, Christus timet. Petrus dixit: Animam meam pono pro te; Christus dicit: Anima mea turbatur. Utrumque verum est et rationis plenum, quod et ille qui est inferior, non timet; et[f] ille qui superior est, gerit timentis affectum ».

Idem in eodem[8]: « Ut homo turbatur, ut homo flet, ut homo crucifigitur »; « per naturam hominis et taediavit et resurrexit[g] [9] ». « Non turbatur eius virtus, non turbatur eius divinitas, sed turbatur anima, secundum humanae fragilitatis assumtionem turbatur[h]. Nam qui suscepit animam, suscepit etiam animae passionem: non enim[i] eo, quod Deus erat, aut turbari, aut mori posset[10] ».

Idem in eodem[11]: « Suscepit tristitiam meam, confidenter tristitiam nomino, qui crucem praedico. Ut homo habuit tristitiam, quam meo[k] suscepit affectu, mihi compatitur, mihi tristis est, mihi dolet. Ergo pro me et in me doluit, qui pro se nihil habuit, quod

[a] Z add. *idem.* [b] Ed. *ait.* [c] Z om. [d] Z *miseratione voluntatis.* pro *m. v.* [e] Z D *transfer a me calicem istum,* pro *t. a. m. c i.* [f] Z add. *quod.* [g] Ed. et D add. *Christus.* [h] V D om. [i] V D add. *in.* [k] Erf. *miro,* sed annotat: Alii, *meo;* alii, *in eo.*

[1] Cap. 53, 4. [2] Matth. 26, 38. [3] Marc. 14, 33. [4] Ps. 87, 4. [5] *Enarrat.* in cit. Ps. 87, n. 3 (P L 37, 1110). [6] Libr. II, c. 5, n. 43 et 44 (P L 16, 568). [7] In sequentibus respic. Matth. 26, 39; Ioan. 13, 37; 12, 21; Luc. 22, 42. [8] Ambros., ibid. c. 7, n. 56 (P L 16, 571). [9] Ibid. c. 8, n. 59. [10] Ibid. c. 7, n. 56. [11] Ibid. c. 7, n. 53; cfr. Hugo, loc. cit.

doleret ». « Doles igitur, Domine [a] Iesu, mea vulnera, non tua, quia tu non pro te, sed pro me doles [1] ».

Hieronymus quoque in *Explanatione fidei* [2] ait: « Nos ita dicimus hominem passibilem a Dei Filio susceptum, ut Deitas impassibilis permaneret. Passus est enim Filius Dei non putative, sed vere, omnia quae Scriptura testatur, secundum illud quod pati poterat, scilicet secundum substantiam assumtam. Licet ergo persona Filii susceperit passibilem hominem, ita tamen eius habitatione secundum suam substantiam nil passa est, ut tota Trinitas, quam impassibilem necesse est confiteri ».

His aliisque auctoritatibus perspicuum fit, Christum vere passibilem assumsisse [b] hominem, atque in eo defectus et affectus nostrae infirmitatis suscepisse, sed voluntate, non necessitatis conditione.

Quaedam tamen reperiuntur [c] in Sanctorum tractatibus, quae 98
praemissis adversari videntur.

Nam super illum locum Psalmi: *Clamavi* [d], *et non exaudies*, Augustinus [3] tradere videtur, Christum nec vere timuisse, nec vere tristatum esse, sic dicens: « Quomodo hoc dicit, *qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore eius* [4]? Sed de nobis, corpore suo, hoc [e] dicit; corporis enim sui, id est Ecclesiae, gerebat personam; sicut et alibi, cum dixit [5]: *Transeat a me calix iste*, pro nobis loquitur, nisi forte putatur timuisse mori; sed non vere timebat Dominus pati, tertia die resurrecturus, cum arderet [f] Paulus [6] *dissolvi et esse cum Christo*. Non enim fortior est miles quam imperator. Miles ergo coronandus gaudet mori, et Dominus coronaturus timet mortem? Sed infirmitatem nostram repraesentans, pro suis infirmis, qui timent mori, haec dixit; vox illorum erat ».

Hieronymus [g] [7] etiam ait: « Erubescant qui putant Salvatorem timuisse mortem, et passionis pavore dixisse: *Transeat a me calix iste* ».

---

[a] D add. *Christe*. [b] U *accepisse*. [c] D *inveniuntur*. [d] Ed. et D *clamabo*. [e] Z om. [f] D *auderet*. [g] D *item*.

---

[1] Ibid. c. 7, n. 54. Eadem habet Ambros. in *Exposit. in Evang. Luc.* lib. X, c. 22, n. 56 et sqq. (PL 15, 1817 et sqq.). [2] *Explanat. Symboli ad Damas.* (PL 30, 176). [3] *Enarrat.* 2 in Ps 21, 3, n. 3 (PL 36, 167). [4] I. Petr. 2, 22; Isai. 53, 9. [5] Matth. 26, 39. [6] Phil. 1, 23. [7] *Comment. in Matth.* 26, 1 (PL 26, 190); cfr. Hugo, loc. cit.

Cap. II.

De propassione et passione timoris, vel tristitiae.

99 Ne autem in sacris litteris aliqua adversa diversitas esse putetur, harum auctoritatum verba in hunc modum accipienda [a] dicimus, ut non veritatem timoris et tristitiae vel propassionem [1], sed timoris et tristitiae necessitatem et passionem a Christo removisse intelligantur.

Habuit enim [b] Christus verum timorem et tristitiam in natura hominis, sed [c] non sicut nos, qui sumus membra eius. Nos enim, causa peccati nostri, his defectibus necessario subiacemus, et in nobis sunt isti defectus secundum propassionem et passionem, sed in Christo nonnisi secundum propassionem. Sicut enim in peccatis gradus quidam notantur propassio et passio, ita et in his poenalibus affectibus [d]. Afficitur enim quis interdum timore vel tristitia, ita ut mentis intellectus non inde moveatur a rectitudine vel Dei contemplatione, et tunc propassio est; aliquando vero movetur et turbatur, et tunc passio est. Christus vero non fuit ita turbatus in anima timore vel tristitia, ut a rectitudine vel Dei contemplatione aliquatenus declinaret; secundum quem modum intelligitur, cum dicitur non timuisse vel tristis fuisse.

Unde Hieronymus *Super Matthaeum,* ubi legitur [2]: *Coepit contristari* [e] *et moestus esse,* « ut veritatem, inquit, probaret assumti hominis, vere contristatus est, sed non passio eius dominatur animo, verum propassio est. Unde ait: *Coepit contristari.* Aliud est enim contristari, aliud incipere contristari », quod est, aliter contristatur quis per propassionem, aliter per passionem. Ideoque secundum hanc distinctionem aliquando dicitur Christus non vere timuisse, aliquando vere timuisse, quia verum timorem habuit et tristitiam, sed non secundum passionem, neque ex necessitate conditionis.

Unde Augustinus [3], ex his causis volens assumi dictorum intelligentiam, dicit, Christum non vere timuisse vel tristatum esse,

---

[a] V add. *esse.* [b] Z om. [c] D *attamen.* [d] Ed. *effectibus.* [e] VZ *tristari.*

---

[1] De passione et propassione cfr. Glossa ad Matth. 5, 28, apud Lyranum.
[2] Cap. 26, 37 (PL 26, 197); cfr. Hugo, loc. cit. [3] *Enarrat.* in Ps. 93, n. 19 (PL 37, 1206) *; cfr. Hugo, loc. cit.; Abael. loc. cit.

et in continenti, veram tristitiam habuisse, his verbis: « Infirmos in se praesignans Dominus, ait: *Pater, si fieri potest, transeat a me calix iste.* Non enim vere timebat Dominus pati, tertia die resurrecturus, cum arderet Paulus *dissolvi et esse cum Christo.* Iste gaudet coronandus, et tristis est Dominus coronaturus »? Ecce hic videtur tristitiam et timorem a Christo removere.

Continuo autem subiunxit [a] [1]: « Sed tristitiam sic assumsit, quo modo carnem. Fuit enim tristis, ut Evangelium dicit. Si enim non tristis fuit, cum Evangelium dicat [2]: *Tristis est anima mea* [b] etc., ergo et quando dicit: Dormivit Iesus, non dormivit; vel quando dicit [c] manducasse, non manducavit; et ita nihil sanum relinquetur, ut dicatur etiam, quia corpus [d] non erat verum. Quidquid ergo de illo scriptum est, verum est, et factum est. Ergo et tristis fuit, sed voluntate tristitiam suscepit veram, quo modo voluntate carnem veram ».

Aperte [e] noscis, eundem sibi in his verbis contradicere, nisi varias dictorum discerneret causas, ex quibus intelligentia verborum assumenda est: si enim discernatur intelligentiae causa praedictorum verborum, nihil occurrit contradictionis.

Cap. III [f].

De quibusdam capitulis Hilarii obscuris, quibus a carne Christi passionis dolores submoveri videntur.

Verumtamen magis movent ac difficiliorem afferunt quaestio- 100
nem verba Hilarii, quibus videtur tradere, ictus et vulnera et huiusmodi, sic in Christum incidisse, ut passionis dolorem non incuterent, sicut telum, tractum per aquam vel ignem vel aëra, ea

[a] D *adiunxit.* [b] Ed. add. *usque ad mortem.* [c] Z add. interl. *eum.* [d] Ed. et ZB interl. add. *eius.* [e] Ed. *Ecce aperte.* [f] Hic editores nostri incipiunt dist. XVI, ast annotant, S. Bonav., *Opera omnia*, t. III, p. 344, nota 1: « Cum verbis quae sequuntur: *Hic oritur*, in codd. aliis et edd. incipit haec d. XVI »; et alibi iterum (ibid. pag. 345, nota 1): « A verbis *Hic oritur quaestio* etc., a quibus in nostra editione oritur 3. cap. d. XVI, tum apud B. Albertum tum apud S. Thomam incipit d. XVI ». Codicibus igitur stando, duo sequentia capitula distinctioni XV coniuncta relinquimus.

[1] Aug., loc. cit. [2] Marc. 14, 34; cfr. Hugo, loc. cit. c. 18 (PL 176, 75).

facit, quae et, cum trahitur per corpora animata, quia perforat et compungit, non tamen dolorem ingerit, quia non sunt illae [a] res doloris capaces. Ita et corpus Christi sine sensu poenae, vim poenae excepisse dicit, quia, sicut corpus nostrum non habet talem naturam, ut valeat calcare undas, ita corpus Christi [b] dicit non habuisse naturam nostri doloris, quia non habuit naturam ad dolendum.

Ait enim sic [c] in X libro *De Trinitate* [1]: « Unigenitus Deus hominem verum secundum similitudinem nostri hominis, non deficiens a se Deo, sumsit. In quo [d], quamvis aut ictus incideret, aut vulnus descenderet, aut nodi concurrerent, aut suspensio elevaret, afferrent quidem haec impetum passionis, non tamen dolorem passionis inferrent: ut telum aliquod aquam perforans, vel ignem compungens, vel aëra vulnerans, omnes quidem has passiones naturae suae infert, ut foret [e] ut [f] compungat, ut vulneret; sed naturam suam in hoc [g] passio illata non retinet, dum in natura non est vel aquam forari, vel pungi ignem, vel aëra vulnerari, quamvis naturae [h] teli sit et vulnerare et compungere et forare. Passus quidem Christus est, dum caeditur, dum suspenditur, dum moritur; sed in corpus irruens passio nec non fuit passio, non tamen naturam passionis exercuit, dum et poenali ministerio poena desaevit, et virtus corporis sine sensu poenae vim poenae in se desaevientis excepit. Habuit sane illud domini [i] corpus doloris nostri naturam, si corpus nostrum id naturae habet, ut calcet undas, et fluctus desuper eat, nec clausae domus obstaculis arceatur. At vero si Domini [k] corporis solum ista natura sit, ut feratur in humidis [l] et sistat in liquidis et structa transcurrat: quid per naturam humani corporis carnem ex Spiritu [m] conceptam iudicamus? Caro illa de caelis est, et homo ille de Deo est, habens ad patiendum corpus; et passus est, sed naturam non habens ad dolendum ».

Idem in eodem [2]: « Videamus, an ille passionis ordo infirmitatem in Domino doloris permittat intelligi. Dilatis enim causis,

---

[a] D om. [b] Z *Dei*. [c] Ed. om. [d] V *quem*. [e] Ed. et Z D *perforet*. [f] Z *et*. [g] B D *haec*. [h] Z D *natura*. [i] Ed. et D *dominicum*. [k] Ed. et D *dominici*. [l] Z D *undis*; Z corr. interl. *vel humidis*. [m] Ed. et Z add. *sancto*.

---

[1] Num. 23 (P L 10, 361). Cfr. Pseudo-Abael., *Epit. Theol. christ.* c. 25 (P L 178, 1734 et seq.). [2] Hilar., ibid. n. 26 et 27 (P L 10, 366 et seq.)*.

ex [a] quibus metum Domino haeresis [b] ascribit, res ipsas, ut gestae sunt, conferamus. Nec enim fieri potest, ut timor eius significetur in verbis, cuius fiducia contineatur in factis. Timuisse igitur, haeretice, passionem videtur? Sed ob ignorantiae huius errorem, Petrus et satanas et scandalum est [1]. Anne timuit qui armatis obvius [c] prodiit? Et in corpore eius infirmitas fuit, ad cuius occursum consternata persequentium agmina supinatis corporibus conciderunt [d]? Quam igitur infirmitatem dominatam huius corporis credis, cuius tantam habuit natura virtutem? Sed forte vulnerum dolorem timuit? Quem, rogo, o tu [e] Dominicae infirmitatis assertor, penetrantis carnem clavi habuit terrorem, qui excisam [f] aurem solo restituit attactu? Producens haec aurem [g] manus clavum dolet, et sentit vulnus, qui alteri dolorem vulneris non reliquit? Pungendae carnis metu tristis est, cuius [h] attactu, caro post caedem sanatur »?

Item [2]: « Collatis igitur dictorum gestorumque virtutibus, demonstrari non est ambiguum, in natura corporis eius infirmitatem corporeae naturae non fuisse, et passionem illam, licet illata corpori sit, non tamen naturam dolendi corpori intulisse; quia, licet forma corporis nostri esset in Domino, non tamen vitiosae infirmitatis nostrae forma erat in corpore, quod ex conceptu Spiritus sancti Virgo progenuit ».

Audisti, lector, verba Hilarii, quibus dolorem excludere vi- 101
detur. Sed si, excussa sensus et impietatis hebetudine, praemissis diligenter intendas, atque ipsius scripturae circumstantiam inspicias, dictorum rationem atque virtutem percipere utcumque poteris, et intelligentiam arguere non attentabis. Intelligitur enim ea ratione dixisse, dolorem passionis in Christum non incidisse, et virtutem corporis Christi [i] excepisse vim poenae sine sensu poenae, quia causam et meritum doloris in se non habuit. Quod videtur notasse, ubi ait: « Non habens naturam ad dolendum ». Et ideo non iudicanda est caro illius secundum naturam nostri corporis. Nec in eo etiam dominium habuit passio [k]; ita etiam non habuit

[a] V *in*. [b] V *haereticus* [c] Erf. *obviam*, sed annotat: Alii, *obvius*. [d] Erf. *ceciderunt*, sed annotat: Alii, *conciderunt*. [e] D om. [f] V *abscisam*. [g] Ed. *autem*. [h] Ed. add. *in*. [i] Z A add. *sibi*. [k] Erf. hic signum ponit, et in margine annotat: *Hic intrat notula* [quam videsis infra, n. 103].

[1] Respic. Matth. 16, 23 et Ioan. 18, 6. [2] Hilar., ibid. n. 35 (PL 10, 371).

naturam [a] ad timendum, vel tristandum, quia non habuit talem naturam, in qua esset causa timoris, vel tristitiae. Itaque necessitas timendi non fuit in eo, sicut est in nobis; nec natura doloris fuit in eo, sicut est in nobis.

Cap. IV.

De tristitia Christi et eius causa secundum eundem.

102 Tristitiam tamen in eo fuisse, consequenter asserit, sed causam eius exstitisse non suam mortem, sed defectum Petri et aliorum Apostolorum.

Dicit enim, Christum non propter mortem, sed *usque ad mortem* tristem fuisse, his verbis [1]: « Interrogo, quid sit [b] tristem esse *usque ad mortem.* Non enim eiusdem significationis est, tristem esse propter mortem, et *usque ad mortem,* quia, ubi propter mortem tristitia est, illic mors causa tristitiae est; ubi vero tristitia *usque ad mortem* est, mors non tristitiae causa est, sed finis ». « Adeo autem non propter mortem suscepta [c] est tristitia, ut sit destituta per mortem [2] ». « Non ergo sibi tristis est, sed illis qui in scandalo per infirmitatem carnis erant futuri, quos monet orare, ne *inducantur in tentationem* [3], qui ante polliciti erant se non scandalizari [4] ».

103 Hilarius [d] in libro *De Synodis* [e] [5]: Cum haec passionum [f] genera infirmitatem [g] carnis afficiant, Deus tamen Verbum, caro factus [h], non potuit a [i] se demutabilis [k] esse patiendo. Verbum enim quod [l] caro factum est, licet se passioni subdiderit, non tamen demutatum est passibilitate [m] patiendi. Nam [n] pati potuit, et passibilis esse non potuit, quia passibilitas naturae infirmae significatio est; passio autem eorum est [o], quae sunt illata, perpessio.

---

[a] Z om. [b] Z add. *Christum.* [c] B *susceptam.* [d] Haec notula in U est marginalis, in V B est collateralis. In Z D habetur in pleno textu; in Z quidem post verba « *in qua esset causa timoris vel tristitiae* » circa finem cap. 3; in D post verba « *aut vulnerare, aut pungere, aut forare* » in medio cap. 3. Erf. annotat: *Haec notula.* [e] V om. *H. i. l. d. S.* [f] V *passionis.* [g] Ed. *infirmitate.* [h] Ed. *factum.* [i] Ed. *ad.* [k] V *mutabilis.* [l] Ed. *quia;* D om. *enim.* [m] Ed. *possibilitate.* [n] Ed. om. [o] Z D om.

---

[1] Hilar., ibid. n. 36. [2] Hilar., ibid. parum inferius. [3] Respic. Matth. 26, 41. [4] Hilar. ibid. n. 37 in fine. [5] Num. 49 (PL 10, 516).

DISTINCTIO XVI.

Cap. I [a].

An in Christo fuerit necessitas patiendi et moriendi, quae est generalis defectus.

Hic oritur quaestio ex praedictis ducens [b] originem. Dictum 104
est enim supra [1], quod Christus in se nostros defectus suscepit, praeter peccatum; est autem hominis generalis quidam defectus, qui peccatum non est, scilicet necessitas patiendi, vel moriendi. Unde corpus nostrum non tantum mortale, sed etiam mortuum dicitur, quia non tantum aptitudinem moriendi, sed etiam necessitatem habet. Ideo quaeritur, utrum necessitas talis in Christi corpore [c] fuerit.

De aptitudine enim moriendi, quod in eo fuerit, ambiguum non est; quae etiam ante peccatum in homine fuit, quando aliquis in eo non fuit defectus; nec igitur mortalitas illa tunc in eo fuit defectus, quia naturae [d] ei [e] erat. Unde etiam quidam talem mortalitatem in nobis non esse defectum non improbe tradunt, sed necessitatem moriendi, vel patiendi, quae etiam mortalitas dicitur vel passibilitas. Dicitur enim homo nunc [f] passibilis, vel mortalis, non modo propter aptitudinem, sed etiam propter necessitatem.

Sed nunquid hic defectus fuit in Christi carne? Anima quoque eius, cum passibilis exstiterit [g] ante mortem, nunquid necessitatem patiendi habuit? Si enim necessitas patiendi vel moriendi fuit in Christo, non videtur sola voluntate miserationis defectus nostros accepisse.

Ad quod dici potest, Christum voluntate non necessitate suae 105
naturae hos defectus, sicut alios [h], suscepisse [i], scilicet necessitatem patiendi in anima, simul autem patiendi et moriendi in carne.

---

[a] Cfr. supra, num. 99, nota *f*. [b] V *trahens*. [c] V B *carne;* D om. [d] Ed. *natura*. [e] Z *eius*. [f] B corr. interl. *etiam*. [g] Erf. *fuit*, sed annotat: Alii, *exstiterit*. [h] D *illos*. [i] Z B *accepisse*.

---

[1] Dist. XV, c. 1.

Verum hanc necessitatem non habuit ex necessitate suae conditionis, quia a peccato immunis, sed ex sola voluntate accepit de nostra infirmitate, ponens *tabernaculum suum in sole* [1], scilicet [a] sub temporali mutabilitate et labore.

Unde *Super Epistolam ad Hebraeos* [2] auctoritas dicit, quod « sicut hominibus aliis iure et lege naturae statutum est semel mori, ita et Christus eadem necessitate et iure naturae semel oblatus est, et non saepe ». Nec ideo dicit iure naturae, quod ex natura suae conditionis hunc defectum traxerit, qui etiam non provenit nobis ex natura, secundum quod prius est instituta, sed ex ea peccato vitiata. Et ideo dicitur hic defectus naturalis, quia quasi pro natura inolevit, in omnibus diffusus.

Cap. II.

De statibus hominis, et quid Christus de singulis acceperit.

106 Et est hic notandum, Christum de omni statu hominis aliquid accepisse, qui omnes venit salvare. Sunt enim quatuor status hominis: primus ante peccatum, secundus post peccatum et ante gratiam, tertius sub gratia, quartus in gloria [3].

De primo statu accepit immunitatem peccati. Unde Augustinus [4] illud Ioannis Evangelistae exponens: *Qui desursum venit, super omnes est,* dicit, « Christum venisse desursum, id est de altitudine humanae naturae ante peccatum, quia de illa altitudine assumsit Verbum Dei humanam naturam, dum non assumsit culpam, cuius assumsit poenam ». Sed poenam assumsit de statu secundo [b], et alios defectus; de tertio vero [c] gratiae plenitudinem; de quarto, non posse peccare, et Dei perfectam contemplationem. Habuit enim simul bona viae quaedam, et bona patriae, sicut et quaedam mala viae.

---

[a] Z *id est.* [b] D add. *sicut.* [c] Z add. interl. *statu.*

---

[1] Respic. Ps. 18, 6. [2] Cap. 9, 27, et est Glossa ordinaria apud Lyranum. [3] Cfr. Boeth., *De Persona et duabus naturis* etc. c. 8 (PL 64, 1353). De quatuor statibus cfr. II. *Sent.* dist. XXV, c. 6. Boethius et Hugo, *Sum. Sent.*, tr. I, c. 18, loquuntur de tribus tantum statibus (PL 176, 78). [4] Glossa super Ioan. 3, 31, apud Lyranum relata sub nomine Augustini.

DISTINCTIO XVII.

CAP. I–II [a].

Si omnis Christi oratio, vel voluntas impleta sit.

Post praedicta considerari oportet, utrum Christus aliquid vo- 107
luerit vel oraverit, quod factum non sit.

Hoc enim aestimari potest per id quod ipse ait [1]: *Pater, si possibile est, transeat a me calix iste. Verumtamen non quod* [b] *ego volo, sed quod* [c] *tu vis.* Hic namque voluntatem suam a Patris voluntate discernere videtur.

[CAP. II]. Quocirca ambigendum non est, diversas in Christo 108
fuisse voluntates iuxta duas naturas, divinam scilicet voluntatem et humanam.

Et humana voluntas est affectus rationis, vel affectus sensualitatis; et alius est affectus animae secundum rationem, alius secundum sensualitatem; uterque tamen dicitur humana voluntas. Affectu autem rationis id volebat quod voluntate divina, scilicet pati et mori, sed affectu sensualitatis non volebat, immo refugiebat.

Nec tamen in eo caro contra spiritum [d], vel contra Deum concupiscebat, quia, ut ait Augustinus [2], « nonnullum est vitium, cum *caro concupiscit adversus spiritum* [3] ». « Caro autem dicta [e] est concupiscere, quia hoc [f] secundum ipsam [g] agit anima, sicut anima per aurem audit, et per oculum videt. Caro enim nihil nisi per animam [h] concupiscit; sed concupisere dicitur, cum anima carnali concupiscentia spiritui reluctatur, habens carnalem delectationem de carne et a [i] carne, adversus delectationem quam spiritus habet. Ipsius autem carnalis concupiscentiae causa non est in anima

[a] Ob intimam textus connexionem, cc. 1 et 2 coniungimus. [b] Ed. *sicut.* [c] Ed. *sicut.* [d] D add. *vel spiritus contra carnem.* [e] Z *dicitur*, om. *est.* [f] Z om. [g] Z add. *carnem.* [h] D *spiritum.* [i] B *ex.*

[1] Matth. 26, 39. Cfr. de hac dist. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 1, c. 17 (PL 176, 75); cfr. Pseudo-Abael., *Epit. theol. christ.* cc. 25 et 26 (PL 178, 1734 et sqq.). [2] Libr. XIX *De civ. Dei*, c. 4, n. 3 (PL 41, 629). [3] Gal. 5, 17.

sola, nec in carne sola; ex utroque enim fit, quia sine utroque delectatio talis non sentitur [1] ».

109 Talis igitur rixa talisque concertatio in anima Christi nullatenus potuit esse, quia carnalis concupiscentia ibi esse nequivit. Dei etiam [a] voluntas erat et rationi placebat, ut id secundum carnem vellet, quatenus veritas humanitatis in eo probaretur. Nam qui hominis naturam suscepit, quae ipsius sunt, subire debuit. Ideoque sicut in nobis duplex est affectus, mentis scilicet [b] et sensualitatis, ita et in eo debuit esse geminus affectus, ut mentis affectu vellet mori, et sensualitatis affectu nollet [c], sicut in viris sanctis fit. Petro enim ipsa Veritas dicit [2]: *Cum senueris, extendes manus tuas, et alius cinget te et ducet* [d] *quo tu non vis,* scilicet ad mortem. Quod exponens Augustinus [3] dicit [e], quod Petrus « ad illam molestiam nolens est ductus [f]; nolens ad eam venit, sed volens eam vicit; et reliquit affectum infirmitatis, quo nemo vult mori, qui adeo est naturalis, ut eum Petro nec senectus abstulerit. Unde etiam Dominus ait [4]: *Transeat a me calix iste;* sed vicit eum vis amoris ». Ergo et in Christo secundum humanitatem, et in membris eius geminus est affectus: unus rationis, caritate informatus, quo propter Deum quis mori vult; alter sensualitatis, carnis infirmitati propinquus [g] et ideo [h] coniunctus, quo mors refugitur.

Ut enim ait Augustinus [5]: « Pius [i] mentis ratione cupit *dissolvi et esse cum Christo* [6]; sensu autem carnis refugit et recusat. Hoc habet humanus affectus, quoniam [k] diligit vitam, odit mortem ». Secundum istum affectum Christus mori noluit; nec obtinuit quod secundum istum affectum petiit.

110 Ex affectu igitur humano, quem de Virgine traxit, volebat non mori, et calicem transire orabat.

Unde Beda [7]: « Orat, transire calicem, quia homo est [l] dicens: *Pater, si fieri potest* [m], *transeat a me calix iste.* Ecce,

---

[a] Z *autem.* [b] Z om. [c] Z add. *mori;* om. *affectu.* [d] V Z add. *te.* [e] U *ait.* [f] Z *adductus.* [g] D *proximus.* [h] Ita U V; ed. *ei.* [i] Z add. marg. *homo.* [k] Z add. *qui.* [l] Ed. *erat.* [m] V om. *P. s. f. p.*

[1] Ex locis August., X. *De Genesi ad litt.* c. 12, n. 20 et 21 (PL 34, 416 et seq.), et *De continentia,* c. 8, n. 19 (PL 40, 361); cfr. Glossa *ordinaria* ad Gal. 5, 17. [2] Ioan. 21, 18. [3] *In Ioan.* tr. 123, n. 5 (PL 35, 1969); est etiam in Glossa ibid. [4] Matth. 26, 39. [5] Epist. 140 (alias 120) c. 6, n. 16 (PL 33, 544). [6] Phil. 1, 23. [7] *Comment. in Marc.* 14, 36 (PL 92, 276).

habes voluntatem humanam expressam. Vide iam rectum cor: *Sed non quod ego volo, sed quod tu vis.* Unde alibi [a] [1]: *Non veni facere voluntatem meam,* quam scilicet temporaliter sumsi de Virgine, *sed voluntatem eius qui misit me,* quam scilicet aeternus habui cum Patre». Hic aperte dicit, duas in Christo fuisse voluntates, secundum quas diversa voluit.

Hieronymus [2] quoque super illum locum: *Spiritus* [b] *promptus est, caro autem infirma,* dans intelligi, hic duas voluntates exprimi, ait ita [c]: «Hoc contra Eutychianos, qui dicunt in Christo unam tantum voluntatem. Hic autem ostendit humanam, quae propter infirmitatem carnis recusat passionem, et divinam, quae prompta est perficere dispensationem».

Augustinus [3] etiam duas in Christo asserit voluntates, dicens: «Quantum distat Deus ab homine, tantum voluntas Dei a voluntate hominis. Unde hominem gerens Christus ostendit privatam quandam hominis voluntatem, in qua et suam et nostram figuravit, qui caput nostrum est, et ad eum sicut membra pertinemus. *Pater,* inquit, *si fieri potest, transeat a me calix iste* [4]. Haec humana voluntas erat, proprium aliquid et tanquam privatum volens. Sed quia rectum vult esse hominem et ad Deum dirigi, subdit: *Non quod ego volo, sed quod* [d] *tu vis;* ac si diceret: Vide te [e] in me, quia potes aliquid proprium velle, ut Deus aliud velit. Conceditur hoc [f] humanae fragilitati». 111

Idem alibi [5]: Christus in passione duas expressit in se voluntates secundum naturas duas; ait enim: *Pater* [g], *si fieri potest, transeat a me calix iste.* Ecce, habes hominis voluntatem, quam ad divinam continuo dirigens, ait: *Verumtamen, non sicut ego volo, sed sicut tu* [h].

Ambrosius etiam [i] in libro II *De Trinitate* [k] [6]: «Scriptum est: *Pater, si possibile est* [l], *transfer a me calicem hunc.* Verba

[a] U om. [b] D add. *quidem;* om. *locum.* [c] Z om. [d] Z *sicut.* [e] U add *o homo.* [f] Z *et.* [g] Z om. [h] Z D A add. *vis.* [i] Z D om. [k] Ed. *Fide.* [l] Ita U B; ed. *si fieri potest,* pro *s. p. e.*

[1] Ioan. 6, 38. [2] Apud Hieronymum non invenitur, sed haec verba sunt ex Beda, ad hunc locum (Marc. 14, 38) collecta (PL 92, 277); praecise inveniuntur in Glossa ibid. [3] *Enarrat.* 2, in Ps. 32, serm. 1, n. 2 (PL 36, 277). [4] Matth. 26, 39. Cfr. I. *Sent.* dist. XLVIII, c. 1. [5] Verbotenus apud Petrum Lomb. in *Glossa ad Ps.* 93, 15 (PL 191, 870), excerpta ex August. *Enarrat.* in illum locum n. 19 (PL 37, 1206 et seq.). [6] Cap. 5, n. 41, 42 (PL 16, 567).

Christi sunt, sed quo modo et in sua forma dicantur, adverte: hominis substantiam gerit, hominis assumsit affectum. Non ergo quasi Deus, sed quasi homo loquitur ». « Suscepit quidem voluntatem meam. Mea est voluntas, quam suam dixit, cum ait: *Non sicut ego volo, sed sicut tu vis* [1] ». « Cum autem dixit [2]: *Omnia quae habet Pater, mea sunt,* quia nihil excipitur, sine dubio, quam Pater habet, eandem et Filius habet voluntatem [3] ». « Eadem [a] est Christi voluntas, quae [b] paterna [4] ». « Una ergo voluntas est Patris et Filii [5] ». « Sed alia voluntas hominis, alia Dei, ut scias vitam in voluntate esse hominis, passionem autem Christi in voluntate divina, ut pateretur pro nobis [6] ».

His testimoniis evidenter docetur, in Christo duas fuisse voluntates; quod quia negavit Macarius [7] archiepiscopus, in Metropolitana Synodo condemnatus est.

112 Et [8] ex affectu humano sensualitatis quidem, non rationis, illud voluit et petiit, quod non impetravit. Nec ideo petiit ut impetraret, quia sciebat, Deum non esse facturum illud; nec illud fieri volebat affectu rationis, vel voluntate divinitatis. Ad quid ergo petiit? Ut membris formam praeberet, imminente turbatione, clamandi ad Dominum et subiiciendi voluntatem suam divinae voluntati, ut, si pulsante molestia tristantur [c], pro eiusdem amotione orent; sed si nequeunt vitare, dicant quod ipse Christus. Non ergo ad insipientiam fuit, quod Christus clamans [d] non auditur [e] ad salutem corporalem: bonum quidem petiit, scilicet ut non moreretur, sed melius erat, ut moreretur; quod et factum est.

Cap. III.

De capitulis quibusdam Ambrosii et Hilarii, ubi de dubitatione et timore Christi agitur.

113 Ceterum non parum nos movent verba Ambrosii, quibus significare videtur, Christum, secundum humanum affectum, de po-

[a] Z add. *igitur*. [b] Z add. *est*. [c] C *contristantur*. [d] Z *exclamans*. [e] Z *exauditur*.

[1] Ambros., ibid. c. 7, n. 53, cum locis Scripturae iam citatis. [2] Ioan. 16, 15. [3] Ambros., ibid. c. 6, n. 51 (PL 16, 570). [4] Ambros., ibid. parum superius. [5] Ibid. n. 50. [6] Ibid. c. 7, n. 52. [7] De Macario, patriarcha Antiocheno, cfr. Anastasius Biblioth., *De vitis Roman. Pontif.* n. 81 (S. Agathonis) (PL 128, 807 et seq.); cfr. Hugo, loc. cit. [8] Quod sequitur convenit cum Petri Lombardi *Comment. in Ps.* 21, 6 (PL 191, 229 et seq.).

tentia Patris dubitasse, sic dicens in libro II *De Trinitate* [a] [1]: « De quo dubitat? De [b] se, an de Patre? De eo utique, cui dicit: *Transfer* [c], dubitat hominis affectu. Nam Deus de Patre non dubitat, nec de morte formidat. Propheta [2] etiam non dubitat, qui nihil *Deo esse impossibile* asserit. Num intra [d] homines constitues Deum? Propheta non dubitat, et Filium dubitare tu [e] credis? Ut homo ergo dubitat, ut homo locutus est ».

His verbis innui videtur, quod Christus, non in quantum Deus est vel Dei Filius, sed in quantum homo [f], dubitaverit affectu humano. Quod ea ratione dictum accipi potest, non quia ipse dubitaverit, sed quia modum gessit dubitantis et hominibus dubitare videbatur.

Illud etiam ignorandum non est, quod Hilarius asserere vi- 114
detur, Christum non sibi, sed suis orasse, cum dixit: *Transeat* [g] *a me* etc. [h], sicut nec sibi, sed suis timuit; nec eum [i] voluisse [k], ut sibi non esset passio, sed ut a suis transiret calix passionis, ita inquiens [3]: « Si passio honorificatura eum erat, sicut, Iuda exeunte, ait [4]: *Nunc honorificatus est Filius hominis,* quomodo tristem eum metus passionis effecerat? Nisi forte tam irrationabilis fuerit, ut pati mortem timuerit [l], quae patientem se glorificatura esset? Sed forte timuisse usque eo [m] aestimabitur, ut transferri a se calicem deprecatus sit dicens [n]: *Pater, transfer calicem hunc a me.* Quomodo enim per patiendi metum transferri deprecaretur a se, quod per dispensationis studium festinaret implere? Non enim convenit, ut pati nolit quod pati velit; et cum pati eum velle cognosceres, religiosius fuerat hoc confiteri, quam ad id impiae stultitiae prorumpere, ut eum assereres, ne pateretur orasse, quem pati velle cognosceres ». « Non ergo sibi tristis, neque sibi orat transire calicem, sed discipulis, ne in eos calix passionis incumbat, quem a se transire orat, ne in his scilicet maneat [5] ». « Non enim rogat, ne secum sit, sed ut a se transeat. Deinde ait: *Non sicut ego*

[a] Ed. *Fide.* [b] Z *an de.* [c] Z add. *a me calicem istum.* [d] Ita U V; Z *inter;* ed. *infra.* [e] Z om. [f] D add. *est.* [g] Ed. *transfer.* [h] Ita U B; alii *calix iste;* ed. *calicem hunc.* [i] V *enim.* [k] Z *orasse.* [l] Z *metuat;* V om. *mortem.* [m] D *adeo.* [n] Z om.

[1] Cap. 5, n. 43 et 42 (PL 16, 568); cfr. Abael., *Sic et non* c. 80 (PL 178, 1457 et sqq.). [2] Iob 22, 17. [3] Libr. X *De Trin.* n. 29 et 30 (PL 10, 368 et seq.). [4] Respic. Ioan. 13, 31. [5] Hilar., ibid. n. 37.

volo, sed sicut tu vis [a]. Humanae in se sollicitudinis significans consortium, sed non discernens sententiam sibi communis cum Patre voluntatis [1] ». « Pro hominibus [b] ergo vult transire calicem, per quem omnes tentandi erant discipuli; et ideo pro Petro rogatur [c] [2], ne deficiat fides eius [3] ». « Sciens igitur, haec omnia post mortem suam desitura, usque ad mortem tristis est [d], et scit, hunc calicem non posse transire, nisi biberit; ideo ait [e]: *Pater mi, si non potest transire calix iste, nisi bibam illum, fiat voluntas tua,* sciens, consummata in se passione, metum calicis transiturum, qui, nisi eum bibisset [f], transire non posset, nec finis terroris, nisi consummata passione terrori succederet, quia post mortem eius, per virtutum gloriam, apostolicae infirmitatis scandalum pelleretur [4] ».

Intende, lector, his verbis pia diligentia [g], ne sint tibi vasa mortis.

DISTINCTIO XVIII.

Cap. I.

Si Christus meruit sibi et nobis, et quid sibi, et quid nobis.

115 De merito etiam [h] Christi praetereundum [i] non est; de quo quidam dicere [k] solent, quod non sibi, sed membris [l] tantum meruerit [5].

Meruit quidem membris redemptionem a diabolo, a peccato, a poena, et regni reserationem, ut, amota ignea romphea [6], libere pateret introitus. Sed et sibi meruit impassibilitatis et immortalitatis gloriam, sicut ait Apostolus [7]: *Christus factus est pro nobis obediens usque ad mortem, mortem autem crucis; propter quod et Deus exaltavit illum, et dedit illi nomen, quod est super omne nomen.* Aperte dicit Apostolus, Christum propterea exal-

---

[a] V om. [b] V *omnibus.* [c] Z *rogat.* [d] Z add. *et cetera.* [e] Z *dicit.* [f] Z add. *a suis.* [g] Z *intelligentia.* [h] Z *autem.* [i] Ed. *praetermittendum.* [k] Z *dicunt,* om. *solent.* [l] Z add. *eius.*

---

[1] Hilar., ibid. paulo superius. [2] Respic. Luc. 22, 32. [3] Hilar., ibid. n. 38. [4] Hilar., ibid. n. 39. [5] Cfr. de hac distinctione Hugo, *Sum. Sent.* tr. 1, c. 18 (PL 176, 76 et sqq.). [6] Cfr. Gen. 3, 24. [7] Phil. 2, 8, 9.

tatum per impassibilitatis gloriam, quia est humiliatus per passionis obedientiam; humilitas ergo passionis meritum fuit exaltationis, et exaltatio praemium humilitatis.

Unde Augustinus[1], exponens praemissum capitulum, ait: « Ut Christus resurrectione clarificaretur, prius humiliatus est passione; humilitas claritatis est meritum, claritas humilitatis est praemium. Sed hoc totum factum est in forma servi: in forma enim Dei semper fuit et erit claritas ».

Item Ambrosius[2], idem[a] capitulum tractans, ait: « Quid et quantum humilitas mereatur, hic ostenditur ».

His testimoniis evidens fit, quod Christus, per humilitatem et obedientiam passionis, meruit clarificationem corporis, nec id solum, sed etiam impassibilitatem animae. Anima enim ipsius ante mortem erat passibilis, sicut caro mortalis; sed post mortem, merito humilitatis et anima impassibilis facta est, et caro immortalis.

Utrum autem anima sit facta impassibilis, quando caro facta 116
est immortalis, scilicet ipso resurrectionis momento, de auctoritate nobis certum non est; sed vel mox post carnis separationem anima impassibilitate donata est, aut in resurrectione, quando *caro refloruit*[3].

Cap. II.

Quod a conceptu meruit Christus sibi idem, quod per passionem.

Nec solum haec[b] meruit Christus, quando Patri obediens cru- 117
cem subiit, sed etiam ab ipsa conceptione, ex quo homo factus est, per caritatem et iustitiam et alias virtutes, in quarum plenitudine fuit secundum hominem conditus, sibi tantum meruit, quantum post per martyrii tolerantiam. Tanta enim plenitudo spiritualium charismatum in eo fuit, quod in eis proficere non potuit; et ideo ipsius melior anima fieri non potuit, quam ab initio suae[c] conditionis exstitit, quia proficere in meritis non valuit.

---

[a] Z *illum.* [b] Ed. et B *hoc.* [c] D *ipsius.*

---

[1] *In Evang. Ioan.* tr. 104, n. 3 (P L 35, 1903). [2] *Super Epist. ad Phil.* 2, 9 (P L 17, 409). [3] Psal. 27, 7.

Ut enim[a] Gregorius[1] ait: « Non habuit omnino Christus iuxta animae meritum, quo potuisset proficere; in membris autem, quae nos sumus, quotidie proficit ».

Non ergo plus meruit sibi per crucis patibulum, quam a conceptione meruit per gratiam virtutum; non igitur profecit secundum animae meritum, quantum ad virtutem meriti[b]; profecit tamen quantum ad numerum meritorum: plura enim habuit merita in passione quam in conceptione; sed maioris virtutis non exstiterunt in merendo plura, quam ante fuerant pauciora. Meruit ergo a conceptione non modo gloriam impassibilitatis et immortalitatis corporis, sed etiam[c] impassibilitatem animae. Per quid? Per obedientiam et voluntatem perfectam, quam non tunc primum[d] habuit, nec maiorem, cum pati coepit et mori: obediens enim perfecte et bonus exstitit secundum hominem, ex quo fuit homo.

118 Habuit igitur anima illa aliquod bonum in se post mortem, quod non habuit ante. Num igitur melior vel beatior fuit quam ante? Absit, quod melior fuerit[e], quia non sanctior, non gratia cumulatior; nec etiam beatior fuit in Dei contemplatione, in quo praecipue beatitudo consistit. Potest tamen dici in hoc fuisse beatior, quia ab omni miseria immunis; ex quo nequit inferri simpliciter, quod beatior fuerit.

Cap. III.

De eo quod scriptum est: Donavit illi nomen, quod est supra omne nomen.

119 Nec tantum gloriam impassibilitatis et immortalitatis meruit, sed etiam donari sibi *nomen, quod est super omne nomen,* scilicet honorificentiam, quod vocatur Deus. Hoc tamen nomen ante mortem habuit: habuit enim hoc nomen Dei Filius[f], in quantum Deus est, ab aeterno per naturam; in quantum vero homo factus[g] est, habuit ex tempore per gratiam.

---

[a] Ed. *unde,* pro *ut enim.* [b] D *meritorum.* [c] Z om. [d] Ed. *primo.* [e] D om. [f] Ed. om. [g] V om.; Z om. *est.*

---

[1] Libr. I *Homil. In Ezech.* hom. 6, n. 8 (PL 76, 852); est etiam in Glossa super Exod. 25, 31.

Verumtamen Augustinus[1] dicit, « homini donatum esse[a] illud nomen, non Deo, quia illud nomen habuit, cum in forma Dei tantum erat; sed cum dicitur: *Propter quod illum exaltavit, et donavit illi nomen, quod est super omne nomen,* satis apparet, propter quid exaltaverit, id est propter obedientiam, et in qua forma exaltatus sit. In qua enim forma crucifixus est, in ea exaltatus est, et in ea donatum est[b] ei nomen, ut cum ipsa *forma servi*[c] nominetur unigenitus Filius Dei: hoc illi donatum est ut homini, quod iam habebat idem ipse Deus ». Hoc igitur per gratiam accepit, ut ipse ens homo vel subsistens in forma servi, id est in anima et[d] carne, nominetur et sit Deus.

Sed nunquid hoc meruit? Supra[2] enim dictum est, quia hoc 120
tantum bonum homo ille non meruit; quomodo ergo hic dicitur[e]: Propter obedientiam donatum est[f] ei hoc nomen?

Secundum tropum illum, in Scriptura creberrimum, hoc accipiendum est, quo « dicitur res fieri, quando innotescit[3] ». Post resurrectionem vero in evidenti positum est quod ante erat[g], ut scirent homines et daemones[4]. Manifestationem ergo illius nominis donavit ei Deus post resurrectionem, sed illam meruit per obedientiam passionis, qui[h], eo quod obedivit patiendo, exaltatus est resurgendo, et per hoc manifestum est nomen.

Hoc eodem tropo usus est etiam[i] post resurrectionem dicens[5]: *Data est mihi omnis potestas in caelo et in terra;* non quod tunc primo acceperit, sed quam ante habebat, tunc manifestata[k] est potestas.

Ceterum Ambrosius[6] dicit, nomen illud donatum esse Deo, 121
non homini; et videtur secus[l] verborum superficiem oppositus Augustino; sed intelligentia non obviat, licet diversum sapiat. Nam Ambrosius de naturali donatione id dictum intelligit, qua aeternaliter Pater generando dedit Filio nomen, quod est super

---

[a] Z om. [b] Z om. [c] U add. *id est in anima et carne.* [d] VZ add. *in.* [e] Z om. [f] U om. [g] B add. *in obscuro;* Z add. interl. *obscurum.* [h] V add. *in.* [i] Ita U V; ed. et B add. *Dominus.* [k] Z *manifesta.* [l] Ed. *secundum.*

---

[1] Libr. I *Contra Maximin.* c. 5, et II. c. 2 (PL 42, 686, 759); verba inde extracta verbotenus leguntur in Glossa ad Phil. 2, 9. [2] Dist. VII, c. 2, num. 57. [3] Ita Gualter. a S. Vict. (?) *Quaestion. in Epist. ad Phil.* q. 9 (PL 175, 578). [4] Gualter. a S. Vict. (?) ibid. [5] Matth. 28, 18. [6] *In Ep. ad Philip.* 2, 9 (PL 17, 410).

omne nomen, scilicet esse Deum per naturam, quia genuit ab aeterno Filium plenum et sibi aequalem Deum; quod tamen nomen [a] Apostolus propter passionis obedientiam Christo donatum dicit [b]. Sed praemisso locutionis modo accipiendum est.

Cap. IV.

Si Christus sine omni merito habere valuit, quod merito obtinuit.

122 Si vero quaeritur, utrum Christus [c] illam immortalitatis et impassibilitatis gloriam et nominis Dei manifestationem sine omni merito habere potuerit, sane dici potest, quia humanam naturam ita gloriosam suscipere potuit, sicut in resurrectione exstitit, nomenque suum et [d] aliter hominibus manifestare potuit; sed homo passibilis esse non potuit, sicut fuit, et ad illam gloriam [e] sine merito pervenire.

Potuit quidem pervenire ad illam sine merito passionis, quia potuit, consumta mortalitate, immortalitatis gloria vestiri, sed non sine merito iustitiae et caritatis, aliarumque virtutum. Non enim Christus homo esse potuit, in quo plenitudo virtutum et gratiae non fuerit; nec virtutes inesse ei potuerunt, cilicio mortalitatis induto, quin per eas mereretur. Habens igitur has virtutes secundum hominem passibilem ac mortalem, non potuit non mereri gloriam immortalitatis; non ergo potuit, factus mortalis, sine merito gloriam impassibilitatis et immortalitatis ac manifestationem Dei nominis consequi. Potuit tamen haec assequi [f] sine merito passionis, quia per passionem nil sibi meruit, quod non ante per virtutes meruerit.

Cap. V.

De causa passionis et mortis Christi.

123 Ad [g] quid ergo voluit pati et mori, si ei virtutes ad merendum illa sufficiebant? Pro te, non pro se. Quomodo pro me? Ut ipsius passio et mors tibi esset forma et causa: forma virtutis et humilitatis, causa gloriae et libertatis; forma Deo usque ad mortem obediendi, et causa tuae liberationis ac beatitudinis. Meruit enim

---

[a] B add. *ut ait.* [b] B *fuit.* [c] Z om. [d] Z om.; ed. *etiam.* [e] D *gratiam.* [f] U *consequi.* [g] V *ut.*

nobis per mortis et passionis tolerantiam, quod per praecedentia non meruerat, scilicet aditum paradisi et redemptionem a peccato, a poena, a diabolo; et per mortem eius haec nos adepti sumus, scilicet redemptionem et filiorum gloriae adoptionem. Ipse enim moriendo factus est hostia nostrae liberationis.

Sed quomodo per mortem nos a diabolo et a [a] peccato rede- 124
mit et aditum gloriae aperuit?

Decreverat Deus in mysterio, ut ait Ambrosius [1], propter primum peccatum non intromitti hominem in paradisum, id est ad Dei contemplationem non admitti, nisi in uno hominum [b] tanta existeret humilitas, quae omnibus suis [c] sufficere [d] posset, sicut in primo homine tanta fuit superbia, quae omnibus suis nocuit. Non est autem inventus inter homines aliquis, quo [e] id posset impleri [f], nisi *leo de tribu Iuda, qui aperuit librum et solvit signacula* [g] [2], implendo in se *omnem iustitiam* [3], id est consummatissimam humilitatem, qua maior esse non potest. Nam [h] alii omnes [i] debitores erant, et vix unicuique sua virtus sufficiebat et humilitas. Nullus ergo eorum [k] hostiam poterat offerre sufficientem nostrae reconciliationi [l]. Sed Christus homo sufficiens et perfecta fuit hostia, qui multo amplius est humiliatus, amaritudinem mortis gustando, quam ille Adam superbiit, per esum ligni vetiti noxia delectatione perfruendo [4]. Si igitur illius superbia omnium exstitit ruina, ipsum de paradiso mittens foras aliisque accludens [m] ianuam; multo magis Christi humilitas, qua mortem gustavit, ingressum regni caelestis omnibus suis, impleto Dei decreto, aperire valuit atque *decreti delere chirographum* [5].

Ut enim ait Ambrosius [6]: « Tantum fuit peccatum nostrum, ut salvari non possemus, nisi unigenitus Dei Filius pro nobis moreretur, debitoribus mortis, sed sic dignos nos fecit testamenti et

---

[a] D om. [b] Ita U V; ed. *homine.* [c] V *satis;* B om. [d] Ita U (interl.) V B; ed. *proficere;* Z *sufficere et perficere.* [e] Ed. *qui.* [f] Ed. *implere.* [g] V add. *eius.* [h] Ed. add. *omnes.* [i] Ed. et Z B *homines.* [k] Z om. [l] Z D *reconciliationis.* [m] Ed. *occludens.*

---

[1] *Comment. in Epist. Rom.* 5, 14 (PL 17, 94)*. [2] Apoc. 5, 5. [3] Resp. Matth. 3, 15. [4] Resp. Gen. 3, 6. [5] Resp. Colos. 2, 14. [6] In Glossa ad Hebr. 9, 15 apud Lyranum, sumta ex Alcuino (ibid.), qui, paucis mutatis, eam sumsit ex S. Chrysostomo (ad eundem locum). Ambrosius autem (*In Ps. 47*, n. 17) tantum dicit: « Ut sanguine suo mundum lavaret, cuius peccatum nullo alio modo potuisset aboleri » (PL 14, 1152).

promissae haereditatis [a] ». Quod non ita est intelligendum, quasi non alio modo salvare nos potuerit quam per mortem suam [b], sed quod per aliam hostiam non potuit nobis aperiri regni [c] aditus et fieri salus nisi per mortem Unigeniti, cuius tanta fuit, ut dictum est, humilitas et patientia, ut eius merito pateret credentibus in eum aditus regni. Magna ergo in morte Unigeniti praestita sunt nobis, ut liceat nobis redire in patriam, sicut olim in morte summi Pontificis his qui ad civitatem refugii confugerant, secure [d] [1] ad propria remanere.

Ecce, aliquatenus ostensum est, qualiter per Christi mortem aditus regni sit nobis paratus.

DISTINCTIO XIX.

Cap. I–IV [e].

Qualiter a diabolo et a peccato et a poena redemit nos Christus per mortem.

125 Nunc igitur quaeramus, quomodo per mortem ipsius a diabolo et a peccato et a poena redempti sumus.

A diabolo igitur [f] et a peccato per Christi mortem liberati sumus, quia ut ait Apostolus [2], *in sanguine ipsius iustificati sumus,* et in eo, quod sumus iustificati, id est a peccatis soluti, a diabolo sumus liberati, qui nos vinculis peccatorum tenebat.

126 Sed quomodo a peccatis per eius mortem soluti sumus? Quia per eius mortem, ut ait Apostolus [3], *commendatur nobis caritas Dei,* id est, apparet eximia et commendabilis caritas Dei erga nos in hoc, quod *Filium suum tradidit in mortem* pro nobis peccatoribus. Exhibita autem tantae erga nos dilectionis arrha, et nos movemur accendimurque ad diligendum Deum, qui pro nobis tantum [g] fecit; et per hoc iustificamur, id est [h] soluti a peccatis, iusti efficimur. Mors igitur Christi nos iustificat, dum per eam [i] caritas excitatur in cordibus nostris.

[a] Erf. *beatitudinis,* sed annotat: Alii, *haereditatis.* [b] Z om. [c] Z add. *caelestis.* [d] Ed. et D add. *licebat.* [e] Ob intimam textus connexionem, cc. 1-4 et infra cc. 5-6. coniunctim ponimus. [f] Z om. [g] Ed. *tanta.* [h] D *et,* pro *id est.* [i] V *eum.*

[1] Hic respic. Iosue 20, 6. [2] Rom. 3, 24, 25. [3] Rom. 5, 8, 9.

Dicimur quoque et aliter per mortem Christi[a] iustificari, quia 127
per fidem mortis eius a peccatis mundamur.

Unde Apostolus[1]: *Iustitia Dei est per fidem Iesu Christi;* item[b] [2]: *Quem Deus*[c] *proposuit propitiatorem per fidem in sanguine ipsius,* id est per fidem passionis, ut olim aspicientes in[d] serpentem aeneum, in ligno erectum, a morsibus serpentum sanabantur[3]. Si ergo rectae[e] fidei intuitu in illum respicimus, qui pro nobis pependit in ligno, a vinculis diaboli solvimur, id est a peccatis; et ita a diabolo liberamur, ut nec post hanc vitam in nobis inveniat quod puniat. « Morte sua quippe, uno verissimo sacrificio, quidquid culparum erat, unde nos diabolus ad luenda supplicia detinebat, Christus exstinxit[4] », ut[f] in hac vita tentando, nobis non praevaleat. Licet enim nos tentet post Christi mortem, quibus modis ante tentabat, non tamen vincere potest, sicut ante vincebat. Nam Petrus, qui ante Christi mortem, voce ancillae territus[g], negavit[5], post mortem, ante reges et praesides ductus, non cessit. Quare? quia *fortior,* id est Christus, veniens *in domum fortis*[6], id est in corda nostra, ubi diabolus habitabat, *alligavit fortem,* id est, a seductione compescuit fidelium, ut tentationem, quae ei adhuc permittitur, non sequatur seductio.

Itaque in Christi sanguine, qui solvit quae non rapuit[7], redempti sumus a peccato, et per hoc a diabolo. Nam, ut ait Augustinus[8], « in[h] ipso vincuntur inimicae[i] nobis invisibiles potestates, ubi vincuntur invisibiles cupiditates ». « Fuso enim sanguine sine culpa, omnium culparum chirographa deleta sunt, quibus debitores, qui in eum credunt, a diabolo ante tenebantur; unde: *Qui pro multis effundetur*[9] ». Per illum ergo redempti sumus, in quo *princeps mundi*[10] nihil invenit.

---

[a] U om. [b] Ed. *ibidem.* [c] Z om. [d] D om. [e] Ed. *recte.* [f] V *ideo.* [g] Z *perterritus.* [h] Z add. *Christo.* [i] V *inimicitiae.*

---

[1] Rom. 3, 22. [2] Rom. 3, 25. [3] Respic. Numer. 21, 9. [4] August., IV. *De Trin.* c. 13, n. 17 (PL 42, 899), ubi etiam quae sequuntur, insinuantur. Verba Augustini sunt etiam in Glossa ad Colos. 2, 12, apud Lyranum. [5] Respic. Luc. 22, 56 seqq. [6] Resp. Luc. 11, 22. [7] Resp. Ps. 68, 5. [8] *De agone christiano,* c. 2, n. 2 (PL 40, 29). [9] Aug., II. *De peccator. meritis et remiss.* c. 30, n. 49 (PL 44, 180), ubi alluditur ad Matth. 26, 28. [10] Resp. Ioan. 14, 30. Haec omnia quae praecedunt leguntur in Glossa ad Colos. 2, 15, apud Lyranum.

Unde Augustinus[1], causam et modum nostrae redemptionis insinuans, ait: « Nihil invenit diabolus in Christo, ut moreretur, sed pro voluntate Patris mori Christus voluit; non habens mortis causam de peccato, sed de obedientia et [a] iustitia, mortem gustavit, per quam nos redemit a servitute diaboli. Incideramus enim in principem huius saeculi, qui seduxit Adam et servum [b] fecit, coepitque [c] nos quasi vernaculos possidere; sed venit Redemptor, et victus est deceptor. Et quid fecit Redemptor [d] captivatori nostro? Tetendit ei [e] muscipulam crucem suam, posuit ibi quasi escam sanguinem suum. Ille autem sanguinem fudit non-debitoris, per quod recessit a debitoribus [f]. Ille quippe [g] ad hoc sanguinem suum fudit, ut peccata nostra deleret. Unde ergo diabolus nos tenebat, deletum est sanguine Redemptoris: non enim tenebat nos nisi vinculis peccatorum nostrorum [h]; istae erant catenae captivorum. Venit ille, *alligavit fortem* vinculis passionis suae; intravit in *domum eius,* id est in [i] corda eorum, ubi ipse habitabat, et *vasa* eius, scilicet [k] nos, eripuit, quae ille impleverat amaritudine sua. Deus autem noster vasa eius eripiens et sua faciens, fudit amaritudinem [l] et implevit dulcedine », per mortem suam a peccatis redimens, et adoptionem gloriae filiorum largiens.

128 [Cap. II]. Factus est igitur homo mortalis, ut moriendo diabolum vinceret. « Nisi enim homo esset, qui diabolum vinceret, non iuste, sed violenter homo ei tolli videretur, qui se illi sponte subiecit. Sed si eum homo vicit, iure manifesto hominem perdidit. Et ut homo vincat, necesse est, ut Deus in eo sit, qui eum a peccatis immunem faciat. Si enim per se homo esset, vel Angelus in homine, facile peccaret, cum utramque naturam per se constet cecidisse[2] ». Ideo Dei Filius hominem passibilem sumsit, in quo et mortem gustavit; quo caelum nobis aperuit et a servitute diaboli, id est a peccato (servitus enim diaboli peccatum est) et a poena redemit [m].

---

[a] B corr. interl. *id est.* [b] Z add. *peccati.* [c] D add. *ergo.* [d] Z add. *noster.* [e] V *enim;* Z *enim ei.* [f] V add. *id est hominibus.* [g] V *autem;* Z *quidem.* [h] U om. [i] V om. [k] D *id est.* [l] B add. *suam.* [m] V add. *peccati.*

---

[1] Ita verbotenus in Glossa ad Hebr. 2, 14 (apud Lyranum), quam Beda (ibid.) sumsit ex August., *Serm.* 130, n. 2 (PL 38, 726); et II. *De peccator. meritis* etc. c. 31, n. 51 (PL 44, 181). [2] Glossa ad Hebr. 2, 14, apud Lyranum. Quae sequuntur sunt ibid. sententialiter.

[Cap. III]. A qua poena? Temporali et aeterna: ab aeterna quidem relaxando debitum; a temporali vero penitus nos liberabit in futuro, *quando novissima mors inimica destruetur* [1]. Adhuc enim *exspectamus redemptionem corporis* [2]; secundum animas vero iam redempti sumus ex parte, non ex toto: a culpa, non a poena, nec omnino a culpa: non enim ab ea sic redempti sumus, ut non sit, sed ut non dominetur. 129

[Cap. IV]. Peccata quoque nostra, id est poenam nostrorum peccatorum, dicitur *in corpore suo super lignum portasse* [3], quia per ipsius poenam, quam in cruce tulit, omnis poena temporalis, quae pro peccato converso [a] debetur, in Baptismo penitus relaxatur [b], ut nulla a baptizato exigatur, et in Poenitentia minoratur: non enim sufficeret illa poena, qua poenitentes ligat Ecclesia, nisi Christi poena cooperaretur, qui [c] pro nobis solvit. Unde peccata iustorum, qui fuerunt ante adventum [d], in sustentatione Dei fuisse usque ad Christi mortem, dicit Apostolus, *ad ostensionem iustitiae eius in hoc tempore* [4]. 130

Ecce, ex [e] parte expositum est, quomodo et quid Christus per mortem nobis meruit et impetravit.

Cap. V–VI.

Si Christus solus redemptor, ut mediator, debet dici.

Unde ipse [f] vere dicitur *mundi redemptor* et *Dei hominumque mediator*. Sed mediator in Scriptura dicitur solus Filius [5]; redemptor vero aliquando [g] etiam Pater, vel Spiritus sanctus; sed hoc propter usum potestatis, non propter exhibitionem humilitatis et [h] obedientiae. Nam secundum potestatis simul et obedientiae usum, Filius proprie dicitur redemptor, quia et in se explevit per quae iustificati sumus, et ipsam iustificationem est operatus potentia deitatis cum Patre et Spiritu sancto. Est igitur redemptor, in quantum est Deus, potestatis usu, et in [i] quantum homo, humilitatis effectu. 131

[a] D *commisso;* ed. *conversis.* [b] B *laxatur.* [c] D *quam.* [d] D add. *Domini.* [e] Ed. *a.* [f] Z *Christus.* [g] Z add. interl. *dicitur.* [h] Z add. *usum.* [i] V om.

[1] Epist. I. Cor. 15, 26. [2] Respic. Rom. 8, 23. [3] Epist. I. Petr. 2, 24. [4] Rom. 3, 26. [5] Epist. I. ad Tim. 2, 5; Gal. 3, 20; Isai. 41, 14.

Et saepius dicitur redemptor secundum humanitatem, quia secundum eam et in ea suscepit et implevit illa sacramenta, quae sunt causa nostrae redemptionis. Proprie igitur Filius dicitur redemptor.

132 [Cap. VI]. Qui solus dicitur mediator, non Pater, vel Spiritus sanctus.

De quo Apostolus[1]: *Unus mediator Dei et hominum, homo Christus Iesus,* id est, per hominem, quasi in medio, arbiter est ad componendam pacem, id est ad reconciliandum homines Deo. « Hic est arbiter, quem Iob[2] desiderat: *Utinam esset nobis arbiter*[3] ». *Reconciliati enim sumus Deo,* ut ait Apostolus[4], *per mortem Christi.* « Quod non sic est intelligendum, quasi nos ei sic reconciliaverit Christus, ut inciperet amare quos oderat, sicut reconciliatur inimicus inimico, ut deinde sint amici, qui ante se oderant; sed iam nos diligenti Deo reconciliati sumus. Non enim, ex quo ei reconciliati sumus per sanguinem Filii, nos[a] coepit diligere, sed ante mundum, priusquam nos aliquid essemus[5] ». Quomodo ergo diligenti nos Deo sumus reconciliati ? « Propter peccatum cum eo habebamus inimicitias, qui habebat erga nos caritatem, etiam cum inimicitias exercebamus adversus eum[b], operando iniquitatem[6] ». « Ita ergo inimici eramus Deo, sicut iustitiae sunt inimica peccata; et ideo, remissis peccatis, tales inimicitiae finiuntur, et reconciliantur iusto quos ipse iustificat[7] ».

Christus ergo dicitur mediator, eo quod medius inter Deum et homines, ipsos reconciliat Deo. Reconciliat autem, dum offendicula hominum tollit ab oculis Dei, id est, dum peccata delet, quibus Deus offendebatur, et nos inimici eius eramus.

133 Sed cum peccata deleat non solus Filius, sed et Pater et Spiritus sanctus, deletio quorum est nostra ad Deum reconciliatio, quare solus Filius[c] dicitur mediator ? Nam de Patre legitur, quod reconciliaverit sibi mundum. Ait enim Apostolus[8]: *Deus erat in Christo mundum sibi reconcilians.* Cum igitur reconciliet, quare non dicitur mediator ?

---

[a] V om. [b] D *Deum.* [c] U om.

---

[1] I. Ad Tim. 2, 5. [2] Cap. 9, 33. [3] August., *Enarrat.* in Ps. 103, Serm. 4, n. 8 (PL 37, 1383). [4] Rom. 5, 10. [5] August., *In Evang. Ioan.* tr. 110, n. 6 (PL 35, 1923). [6] Aug., ibid. [7] Aug., XIII. *De Trin.* c. 16, n. 21 (PL 42, 1030). [8] II. Cor. 5, 19.

Quia nec medius est [a] inter Deum et homines, nec in se habuit illa sacramenta, quorum fide et imitatione iustificemur, id est reconciliemur Deo. Reconciliavit igitur nos tota Trinitas virtutis usu, scilicet dum peccata delet; sed Filius solus impletione obedientiae, in quo patrata sunt secundum humanam naturam, per quae credentes et imitantes iustificantur.

Cap. VII.

Secundum quam naturam sit mediator.

Unde et mediator dicitur secundum humanitatem, non secun- 134
dum divinitatem.

« Non est enim mediator inter Deum et Deum, quia unus est Deus; sed inter Deum et hominem, quasi inter duo extrema, quia medius esse non potest nisi inter aliqua [1] ». Mediator est igitur, in quantum homo; nam in quantum Deus, non est [b] mediator, sed aequalis Patri est, hoc idem quod Pater, cum Patre unus Deus. Mediat ergo inter homines et Deum-Trinitatem secundum hominis naturam, in qua suscepit illa, per quae reconciliamur Deo-Trinitati [c]; et secundum eandem habet aliquid simile Deo et aliquid simile hominibus; quod mediatori congruebat, ne per omnia similis hominibus longe esset a Deo, aut per omnia Deo similis longe esset ab hominibus, et ita mediator non esset. Verus igitur [d] mediator Christus inter mortales peccatores et [e] immortalem iustum, apparuit mortalis cum [f] hominibus, iustus cum Deo; per infirmitatem propinquans nobis, per iustitiam Deo. Recte igitur mediator dictus est, quia inter Deum immortalem et hominem mortalem est Deus-homo, reconcilians hominem Deo, in tantum mediator, in quantum est [g] homo; in quantum autem Verbum, non est medius, quia unus cum Patre Deus.

---

[a] Z om. [b] Ita U V; ed. om. [c] D *Patri.* [d] B om. [e] V add. *inter.* [f] D *in.* [g] Z om.

---

[1] August., *Expos. in Epist. ad Galatas* n. 24 (P L 35, 2122). Quae sequuntur secundum sensum, retentis pluribus verbis, Magister contraxit ex August., X. *Confess.* c. 42 et 43, n. 67 ac 68 (P L 32, 807 et seq.). Inveniuntur etiam in Glossa ad I. Tim. 2, 5, apud Lyranum. Cfr. August., I. *De consensu Evangelist.* c. 35, n. 53 (P L 34, 1069).

Si ergo Christus secundum vos, o haeretici, unam tantum habet naturam, unde medius erit? Nisi ita sit medius, ut Deus sit propter naturam divinitatis, et homo propter humanitatis naturam; quomodo humana in eo reconciliantur divinis [1]? Nam ipse veniens prius in se humana sociavit divinis, per utriusque naturae coniunctionem in una persona; deinde omnes fideles per mortem reconciliavit Deo, dum sanati sunt ab impietate, quicumque humilitatem Christi credendo dilexerunt, et diligendo imitati sunt.

Ecce, hic aliquatenus insinuatur, quare Christus solus dicitur mediator Dei et hominum; et secundum quam naturam mediet, scilicet humanam; et cui mediet, scilicet Deo-Trinitati [a]: Trinitati enim nos reconciliavit per mortem, per quam etiam nos redemit a servitute diaboli. Nam, ut Petrus ait [b] [2], *non corruptibilibus auro et argento redempti sumus, sed pretioso sanguine Agni immaculati.*

DISTINCTIO XX.

Cap. I–IV [c].

Quod alio modo potuit liberare.

135 Si vero quaeritur, utrum alio modo posset Deus [d] hominem liberare quam per mortem Christi, « dicimus, et alium modum fuisse possibilem Deo, cuius potestati cuncta subiacent; sed nostrae miseriae sanandae convenientiorem modum alium non fuisse, nec esse oportuisse. Quid enim mentes nostras tantum erigit et ab immortalitatis desperatione liberat, quam quod tanti nos fecit Deus, ut Dei Filius immutabiliter bonus, in se manens quod erat, et a nobis accipiens quod non erat, dignatus nostrum inire consortium [e], mala nostra moriendo perferret [3] »?

---

[a] V om. *Deo.* [b] Ita U B; ed. add. *in Canonica Epistola.* [c] Codices sub una rubrica ponunt cc. 1-3; quos sequimur, et insuper c. 4 tribus prioribus ob textus connexionem coniungimus. Ob eamdem rationem cc. 5 et 6 unienda erant. [d] B om. [e] Ed. et V add. *ut.*

---

[1] Quae praecedunt sumta esse videntur ex Vigilio Tapsensi, V. *Contra Eutychelen,* n. 15 (PL 62, 145). [2] Epist. I, c. 1, 18, 19. [3] August., XIII. *De Trin.* c. 10, n. 13 (PL 42, 1024)*.

[Cap. II]. Est et alia ratio, quare isto potius modo quam alio 136
liberare [a] voluit: « quia sic [b] iustitia superatur diabolus, non potentia [1] ». « Et quomodo id [c] factum sit, explicabo, ut potero [2] ». « Quadam iustitia Dei in potestatem diaboli traditum est genus humanum, peccato primi hominis [d] in omnes originaliter transeunte et illius debito omnes [e] obligante; unde omnes homines ab origine sunt sub principe diabolo. Unde Apostolus [3]: *Eramus natura filii irae;* natura, scilicet ut est depravata peccato, non ut est recta creata ab initio. Modus autem ille, quo traditus est homo in diaboli potestatem, non ita debet intelligi, tanquam Deus hoc fecerit aut fieri iusserit, sed quod tantum permiserit, iuste tamen. Illo [f] deserente peccantem, peccati auctor illico invasit. Non tamen Deus *continuit in ira sua miserationes suas* [4], nec hominem a lege suae potestatis amisit, cum in diaboli potestate esse permisit, quia nec diabolus a potestate Dei est alienus, sicut nec a bonitate. Nam qualicumque vita diabolus vel homo [g] non subsisteret, nisi per eum qui vivificat omnia [5] ». Non ergo Deus hominem deseruit, ut non se illi exhiberet Deum, sed inter mala poenalia, etiam malis multa praestitit bona; et tandem hominem, quem commissio peccatorum diabolo subdidit, remissio peccatorum, per sanguinem Christi data, a [h] diabolo eruit, ut sic iustitia vinceretur diabolus, non potentia.

[Cap. III]. « Sed qua iustitia? Iesu Christi. Et quomodo victus 137
est ea? Quia in eo nihil dignum morte inveniens [6], occidit eum tamen. Et utique iustum est, ut debitores, quos tenebat, liberi dimittantur in eum credentes, quem sine ullo debito occidit [7] ». « Ideo autem potentia vincere noluit, quia diabolus vitio perversitatis suae, amator est potentiae et desertor oppugnatorque iustitiae; in quo homines magis eum imitantur, qui, neglecta vel etiam perosa iustitia, potentiae magis student eiusque vel adeptione laetantur, vel cupiditate inflammantur. Ideoque placuit Deo, ut non potentia, sed iustitia vincens, hominem erueret [i], in quo homo eum imitari disceret [8] ».

---

[a] D add. *nos.* [b] Ed. add. *et.* [c] Z *hoc modo.* [d] B *parentis.* [e] U om. [f] Ed. add. *enim;* V add. *tamen.* [g] U om. *d. v. h.* [h] D om. [i] Erf. *emeret;* sed annotat: Alii, *erueret.*

---

[1] Aug., ibid. c. 13, n. 17 (PL 42, 1027). [2] Ibid. c. 11, n. 15. [3] Eph. 2, 3. [4] Ps. 76, 10. [5] Aug., loc. cit. c. 12, n. 16 *. [6] Respic. Luc. 23, 15. [7] August., XIII. *De Trin.* c. 14, n. 18 (PL 42, 1028). [8] Aug., ibid. c. 13, n. 17.

« Post vero in resurrectione secuta est potentia, quia revixit mortuus, nunquam postea moriturus [1] ». « Sed nonne iure aequissimo vinceretur diabolus, si potentia tantum Christus cum illo agere voluisset? Utique, sed postposuit Christus quod potuit, ut prius ageret quod oportuit [2] ».

Iustitia ergo humilitatis hominem liberavit, quem sola potentia [a] aequissime liberare potuit.

138 [Cap. IV]. « Si enim tres illi in causam venirent, scilicet Deus, homo [b], diabolus, diabolus et homo quid adversus Deum dicerent, non haberent. Diabolus enim de iniuria Dei [c] convinceretur, quia servum eius, scilicet hominem, et fraudulenter abduxit et violenter tenuit. Homo etiam iniurius [d] Deo convinceretur, quia praecepta eius contempsit, et se alieno dominio [e] mancipavit. De hominis etiam iniuria convinceretur diabolus, quia illum et prius fallaci promissione decepit, et post, mala inferendo, laesit. Iniuste igitur diabolus quantum ad [f] se, tenebat hominem, sed homo iuste tenebatur; quia diabolus nunquam meruit potestatem habere super hominem, sed homo meruit per culpam pati diaboli tyrannidem [3] ».

Si igitur Deus, qui utrique praeerat, potentia hominem liberare vellet, sola iussionis virtute hominem poterat rectissime liberare, sed, ob causam praemissam, iustitia humilitatis uti voluit. Qui dum in carne mortali crucifixus est, iustificati sumus, id est per remissionem peccatorum eruti de potestate diaboli, et ita a Christo iustitia diabolus victus est, non potentia. Quomodo autem in eius sanguine nobis peccata sint dimissa, supra [4] expositum est.

Cap. V–VI.

De traditione Christi facta a Iuda, a Deo, a Iudaeis.

139 Christus ergo est sacerdos, idemque hostia et pretium [5] nostrae reconciliationis, qui se in ara crucis non diabolo, sed Deo-

[a] Z add. *Dei*. [b] Ed. et V D add. *et*. [c] Z *Deo*. [d] Z et Erf. *iniuriosus;* sed Erf. annotat: Alii, *iniurius*. [e] Z add. *id est diabolo*. [f] D *in*.

[1] Aug., ibid. c. 14, n. 18. [2] Aug., ibid. parum superius. [3] Ita Hugo, I. *De Sacram.* p. 8, c. 4 (PL 176, 307). [4] Dist. XIX, c. 1. [5] Cfr. Ps. 109, 4; Hebr. 9, 26; Rom. 5, 9. Inferius respicitur Rom. 8, 32; Isai. 53, 7; Gal. 2, 20; Eph. 5, 2; Matth. 26, 25. 47; 27, 18. — Quoad sequentia cfr. August., *Enarrat. in Ps.* 93, n. 28 (PL 37, 1214 et seq.); et litt. Magistri, I. *Sent.* dist. XLVIII, c. 2.

Trinitati obtulit pro omnibus quantum ad pretii sufficientiam, sed pro electis tantum quantum ad efficaciam [a], quia praedestinatis tantum salutem effecit. De quo et legitur, quod sit traditus a Patre, et quod se ipsum tradidit, et quod Iudas eum tradidit, et Iudaei. Ipse se tradidit, quia sponte ad passionem accessit; et Pater eum tradidit, quia voluntate Patris, immo totius Trinitatis passus est; Iudas [b] tradidit prodendo, et Iudaei instigando.

Et fuit actus Iudae et Iudaeorum malus, et actus Christi vel Patris bonus. Opus Christi et Patris bonum, quia bona Patris et Filii voluntas; malum fuit opus Iudae et Iudaeorum, quia mala fuit intentio. Diversa fuerunt ibi facta sive opera, id est diversi actus, et una res sive factum, scilicet passio [c] ipsa.

Ideo [d] doctores aliquando uniunt [e] in facto illo Patrem, Filium, 140
Iudam, Iudaeum [f], aliquando disiungunt. Respicientes enim ad passionem, unum opus illorum dicunt; attendentes intentiones et actus, facta diversa discernunt.

Unde Augustinus [1]: « Facta est, inquit, traditio a Patre, facta est traditio a Filio, facta est traditio a Iuda: una res facta est. Quid ergo discernit inter eos? Quia hoc fecit Pater et Filius in caritate; Iudas [g] vero in proditione. Videtis [h], quia non quid faciat homo, sed qua voluntate, considerandum est. In eodem facto [i] invenimus Deum, quo Iudam; Deum benedicimus, Iudam detestamur; quia Deus cogitavit salutem nostram, Iudas cogitavit pretium, quo vendidit Dominum, Filius pretium, quod dedit pro nobis. Diversa ergo intentio diversa facta facit, cum tamen sit una res ex [k] diversis ».

Ecce unam rem dicit ibi fuisse et diversa facta, quia una ibi fuit passio, sed diversi actus; et actus quidem Iudae ac Iudaeorum mali, quibus operati sunt Christi passionem, quae bonum est, et opus Dei est.

[Cap. VI]. Passio ergo Christi et opus Iudaeorum dicitur, quia 141
ex actibus eorum provenit, et opus Dei, quia eo auctore, id est [l] volente, fuit.

---

[a] Ita U Z (margin.) et Erf.; ed. *efficientiam*. [b] Z add. *eum*. [c] V add. *Christi*. [d] Ed. *ideoque*. [e] Z *iungunt*. [f] Z *Iudaeos*. [g] D *Iudaeus et Iudas*. [h] D om. [i] V add. *id est*. [k] Ed. om. [l] Ed. et Z add. *eo*; V *et*, pro *i. e.*

---

[1] *In Epist. I. Ioan.* tr. 7, n. 7 (PL 35, 2032). Erf. remittit ad Gandulph. l. III, c. 104.

Unde Augustinus[1]: « Nemo aufert animam Christi ab eo, quia *potestatem* habet *ponendi*[a] *et sumendi*[2]: ecce habes auctorem operis. Ponet animam: ecce habes opus auctoris. Et ut generaliter concludam, quoties in carne Christus aliquid patitur, opus auctoris est, quia enim sua voluntate, non alio cogente, perpetitur[b] ipse auctor est operis ».

142 Cum autem passio Christi opus Dei sit, et ideo bonum, eamque operati sint Iudas et Iudaei, quaeritur, an concedendum sit, eos operatos ibi esse bonum.

Hic distinguendum est: Potest enim dici, quod operati sint bonum, quia ex actibus eorum bonum provenit, id est passio Christi; et item, quod operati non sint bonum, sed malum, quia actio eorum non fuit bona, sed mala.

DISTINCTIO XXI.

Cap. I.

Si in Christi morte separata fuit anima vel caro a Verbo.

143 Post praedicta considerandum est, utrum in morte a Verbo sit separata anima, vel caro[3].

Quidam putaverunt carnem, sicut ab anima, ita a divinitate in morte fuisse divisam. Si enim, inquiunt, anima media[c] divinitas carnem sibi univit, sicut superius[4] praetaxatum[d] est, ergo quando divisa est caro ab anima, divisa est etiam a divinitate, quia non potuit ab anima seiungi, per quam Verbo erat unita, quin[e] a Verbo divideretur. Fuit autem[f] divisa ab anima in morte, alioquin vera mors ibi non fuisset, quia, ut ait Augustinus[5], « mors, quam timent homines, separatio est animae a carne; mors autem, quam non timent[g], separatio est animae a Deo. Utraque vero

[a] Ed. add. *eam*. [b] V et Erf. *patitur;* sed Erf. annotat: Alii, *perpetitur*. [c] V *mediante*. [d] Z *dictum*. [e] D *nisi*. [f] Z *enim*. [g] U add. *homines*.

[1] Potius Vigilius Tapsensis, *De Unitate Trinit. contr. Felician.* c. 14 (PL 42, 1109). [2] Respic. Ioan. 10, 18. [3] Cfr. de hac dist. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 1, c. 19, et II. *De Sacram.* p. 1, c. 10 (PL 176, 78, 399 et sqq.). [4] Dist. II, c. 2. [5] *Enarrat.* in Ps. 48, serm. 2, n. 2 (PL 36, 556).

diaboli suasu, homini propinata est ». Si ergo in Christo homine vera mors fuit, divisa est ibi anima [a], ac per hoc divinitas a carne.

Huic suae probabilitati addunt auctoritatis testimonium.

Ambrosius [1] enim [b], tractans de Christi derelictione, qui in cruce, voce magna clamans, dixit [2]: *Deus, Deus meus, ut quid me dereliquisti?* ait: « Clamat homo separatione divinitatis moriturus. Nam cum divinitas mortis libera sit, utique mors ibi esse non poterat, nisi vita discederet, quia vita [c] divinitas est ». Hic videtur tradi, quod divinitas separata sit in morte ab homine, quae nisi discessisset, homo ille mori non posset. Quod illi ad carnem referunt, quam dicunt a Deo separatam.

Quibus respondemus, illam separationem sic esse accipiendam, **144**
sicut intelligitur derelictio, quae illis verbis significatur: *Ut quid me dereliquisti?* Quomodo igitur Christus derelictus erat a Patre, cum in cruce se derelictum clamabat? Non recesserat Deus ab homine, ita quod esset soluta unio Dei et hominis: alioquin fuit quoddam tempus, quando Christus, adhuc vivus, homo erat et non Deus; quia, adhuc vivus, se derelictum clamabat, non derelinquendum. Si ergo derelictio illa, unionis intelligatur solutio, ante facta fuit solutio Dei et hominis, quam Christus mortuus esset. Sed quis hoc dicat? Fateamur igitur, Deum quodam modo illum hominem in morte deseruisse, quia potestati persequentium eum exposuit ad tempus; non suam potentiam exercendo [d] illum defendit, ut non moreretur. Separavit se divinitas, quia subtraxit protectionem, sed non solvit unionem; separavit se foris, ut non adesset ad defensionem, sed non intus defuit ad unionem. Si non ibi cohibuisset potentiam, sed exercuisset, non moreretur Christus. Mortuus est Christus, divinitate recedente, id est effectum potentiae [e] defendendo non exhibente. Hic est hircus [f] apopompaeus [g], qui, altero hirco immolato, in solitudinem mittebatur, ut legitur in Levitico [3]. « Duo enim hirci humanitas et divinitas Christi intelli-

[a] Z add. *a carne.* [b] Z *autem;* D om. [c] Ed. om. [d] B D Erf. *exerendo;* sed Erf. annotat: Alii, *exercendo.* [e] Ed. add. *in.* [f] Z add. *emissarius.* [g] V add. *id est emissarius.*

[1] *In Evang. Lucae* X. n. 127 (PL 15, 1836). Cfr. Abael., *Sic et non* c. 81 (PL 178, 1465 et seq.); Erf. remittit ad Gandulph., *Sent.* l. III, c. 105. [2] Respic. Matth. 27, 46. [3] Cap. 16, 6-10. Apopompaeus (ἀποπομπαῖος) est emissarius. Quae sequuntur sunt in Glossa ad praetactum locum apud Lyranum et apud Hesychium ad eundem locum, sed mutato propositionum ordine.

guntur. Humanitate igitur [a] immolata, divinitas in solitudinem abiit, id est in caelum. Unde Hesychius [b] [1]: In solitudinem. id est in caelum, tempore passionis, divinitas abiisse dicitur, non locum mutans, sed quodam modo virtutem cohibens, ut possent impii consummare passionem. Abiit ergo, id est, virtutem cohibuit [c], et *portavit iniquitates nostras* [2], non ut haberet, sed ut consumeret. *Deus* enim *ignis consumens est* [3] ».

Ex his satis ostenditur, praemissa verba Ambrosii sic esse accipienda, ut praediximus.

145 Alii quoque [d] auctoritati innituntur, qui asserunt, divinitatem in morte recessisse ab homine secundum carnem.

Ait enim Athanasius [4]: « Maledictus, qui totum hominem, quem assumsit Dei Filius, denuo assumtum vel liberatum, tertia die a mortuis resurrexisse non confitetur. Fiat, fiat ». Si, inquiunt, denuo assumtus est homo in resurrectione, quem assumserat in incarnatione, deposuit ergo eum in morte; separata ergo fuit divinitas in morte [e] ab humanitate.

Quibus respondemus, quod si [f] his verbis assumtio talis intelligatur, quae sit secundum unionem, non carnem tantum, sed totum hominem, id est animam et carnem, denuo sibi univit in resurrectione, quia non simpliciter hominem, sed totum hominem assumtum dicit. Totum igitur hominem in morte deposuit, id est animam et carnem. Sed quis, nisi hostis veritatis, dicat animam a Verbo depositam? Et tamen, nisi hoc fateantur, quod totus homo sit assumtus, non pro eis facit illa auctoritas, quae totum dicit assumtum.

Sciendum [g] est igitur, Athanasium id dixisse contra illorum perfidiam, qui resurrectionem Christi negabant, putantes, morte

---

[a] V *Christi.* [b] Ed. et Z add. *super Leviticum.* [c] Z add. *et potentiam.* [d] Z *autem.* [e] V om. *in morte.* [f] Ed. et Z B add. *in.* [g] D *Sed sciendum,* om. *igitur.*

---

[1] *Super Leviticum* (PGL 93, 992)*. [2] Respic. Isai. 53, 11. [3] Respic. Deuter. 4, 24. [4] Apud Vigilium Taps. VI. *De Trin.*, cuius VI. libri titulus est *De beatitudine fidei et de proscriptione sectae pessimae*. Exhibetur ibi haeretico respondens Athanasius, in cuius tamen operibus excusis, haec verba non inveniuntur. Magister ista transcripsit ex Hugone loc. cit., qui tamen falso nominat Anastasium, pro Athanasio. Cfr. Abael. loc. cit. Erf. remittit ad Hugon., *Sent.* l. II, c. ultimo [tr. 1, c. 19, PL 176, 80], et ad Gandulph. *Sent.* l. III, c. 105.

detineri [a] qui solus *inter mortuos liber* [1] est. Ideo maledicit illum, qui non confitetur, totum hominem denuo assumtum, resurrexisse, id est Christum animam denuo corpori coniunxisse et in illis duobus, denuo coniunctis in resurrectione, vere secundum hominem vixisse, sicut ante [b] mortem.

Nam in morte separata est anima a carne (unde vere dicitur 146
Christus [c] mortuus) sed neutrum separatum est a Verbo Dei, sicut Augustinus *Super Ioannem* [2] docet [d], tractans illud Domini verbum [3]: *Ego pono animam meam, ut iterum sumam eam. Nemo tollit eam a me, sed ego pono eam a me ipso* [e]; *potestatem habeo ponendi eam* [f] *et iterum sumendi eam* [g]. Hic animam dicit emissam. A quo emissa est? A se ipsa non est emissa, quia se ipsam non posuit; nec Verbum animam posuit vel carnem. Caro ergo [h] animam posuit, sed potestate in se manentis deitatis; potentia ergo deitatis anima divisa est a carne, sed neutrum a Verbo Dei.

Unde Augustinus [i] [4]: « Verbum, ex quo suscepit hominem, id est carnem et animam, nunquam deposuit animam, ut esset anima a Verbo separata; sed caro posuit animam, quando exspiravit, qua redeunte surrexit [k]. Mors ergo ad tempus carnem et animam separavit, sed neutrum a Verbo Dei. Caro igitur [l] ponit et sumit animam, non potestate sua, sed potestate inhabitantis carnem [m] deitatis ». Hic evidenter traditur, nec animam nec carnem a Verbo Dei in morte [n] divisam, ut aliquo modo soluta fuerit unio.

Unde Augustinus [o] *Contra Felicianum* [5]: « Absit, ut sic Christus senserit mortem, ut [p], quantum in se est, vita vitam perdiderit: si enim hoc ita esset, vitae fons aruisset. Sensit igitur mortem participatione humani [q] affectus, quem [r] sponte susceperat [s]; non naturae suae perdidit potentiam, per quam cuncta vivificat. Sic in sepulcro carnem suam [t] commoriendo [u] non deseruit, sicut

---

[a] Z add. *eum*. [b] Z add. *Christi*. [c] U om. [d] D *dicit*. [e] Ed. add. *et*. [f] V *a me*. [g] U om. [h] Z *enim ipsam*; Erf. *autem*, sed annotat: Alii, *ergo*. [i] D add. *super Ioannem*. [k] V *resurrexit*. [l] D *quidem*. [m] D *in se*. [n] Ed. add. *esse*. [o] D add. *in Expositione fidei*. [p] V *in*. [q] D *humana*. [r] D *quam*. [s] D *acceperat*. [t] Z D add. *Christus*. [u] D *moriendo*.

---

[1] Psalm. 87, 6. [2] Tract. 47, n. 11 (PL 35, 1738)*, magis ad verbum apud Hugonem, II. *De Sacram.* p. 1, c. 11 (PL 176, 401) [3] Ioan. 10, 17, 18. [4] Ibid., sed ad verbum apud Lyranum, Ioan. 10, 17. [5] *De Unitate Trin.* c. 14 (PL 42, 1109).

in utero Virginis connascendo formavit. Mortuus est ergo, non discedente vita, sicut passus est, non pereunte potentia. Nemo tollit animam eius ab eo, quia potestatem habet ponendi [a] et sumendi [b] ». Ecce et hic habes, Christum non deseruisse carnem in morte, et vitam non discessisse a mortuo, et quod sponte tradidit spiritum, non alius extorsit.

Unde Ambrosius [c] [1]: « *Emisit* Christus *spiritum,* et tamen quasi arbiter eruendi suspendendique [d] corporis, *emisit* spiritum, non amisit; pendebat in cruce, et omnia commovebat [e] ». « Sed unde emisit? Ex [f] carne. Quo emisit? Ad Patrem [2] ».

Cap. II.

Qua ratione dicitur Christus mortuus vel passus.

147 « Recedente vero anima, mortua est caro Christi; et quia caro mortua est, mortuus est Christus. Sicut enim mortuus dicitur Deus, quando mortuus est homo, ita mortuus dicitur homo, quando mortua est caro. Separatio animae mors carnis fuit [3] ». Propter carnem ergo [g] unitam Verbo, quae mortua est, dicitur Deus mortuus, et propter carnem et animam, quae utraque dolorem sensit, dicitur Deus passus, cum divinitas omnis doloris exors [h] existeret.

Unde Augustinus [4]: « Verbum caro factum est, ut per carnem panis caelestis ad infantes transiret; et secundum hoc, ipsum Verbum crucifixum est, sed non est [i] mutatum in hominem; homo in illo mutatus est, ut melior fieret, quam erat. Per id ergo quod homo erat, mortuus est Deus; et per id quod Deus erat, homo excitatus est et resurrexit. Quidquid passus est homo, non potest dici non passus Deus, quia Deus erat homo: quomodo non [k] potes dicere, non [l] te passum iniuriam, si vestis tua conscindatur, quamvis vestis tua non sis tu. Multo magis ergo, quidquid

---

[a] D add. *eam.* [b] Z add. *eam.* [c] Z add. *in libro de Spiritu sancto.* [d] Ed. *exuendi, suscipiendi,* pro *e. s.;* in Z *suscipiendi* est corr. interl. [e] V *movebat.* [f] Z *a.* [g] D om. [h] V *expers.* [i] Z add. *Verbum.* [k] Ed. om. [l] Ed. add. *esse.*

---

[1] *De Incarnat. dominicae sacram.* c. 5, n. 39 (PL 16, 828). [2] Hugo, II. *De Sacram.* loc. cit. [3] Hugo, loc. cit. [4] *Enarrat.* in Ps. 130, n. 10 (PL 37, 1711); Erf. remittit ad Gandulph., *Sent.* l. III, c. 106.

patitur caro unita Verbo, debet dici pati Deus, licet Verbum nec mori nec corrumpi nec mutari potuerit. Sed quidquid horum passus est, in carne passus est ».

De hoc etiam [a] Ambrosius in III libro *De Spiritu sancto* [b] [1] ait: « Quod Verbi [c] caro patiebatur, manens in carne Verbum in se, pro corporis assumtione [d] referebat, ut pati diceretur, quia caro patiebatur, sicut scriptum est [2]: *Christo in carne passo* ». Hic docetur, qua ratione Deus vel Dei Filius passus vel mortuus dicitur, non quia mortem senserit, in quantum Deus est, sed quia caro ei unita, mortua est.

Secundum quam rationem dicit Augustinus [3]: « Si quis dixerit atque crediderit, Filium Dei Deum passum, anathema sit ».

Cuius dicti causam, ex qua intelligentia sumenda est aperiens in eodem [4] subdit: « Si quis dixerit, quod in passione dolorem sentiebat Filius Dei Deus, et non caro tantum cum anima, quam sibi acceperat, anathema sit ».

Sane igitur [e] dici potest, quod mortuus est Deus [f] et non **148**
mortuus, passus est Dei Filius et non passus [g], passa est tertia persona et non passa, crucifixum est Verbum et non crucifixum: secundum alteram naturam passus est, secundum alteram [h] impassibilis.

Unde Ambrosius [i] [5]: « Generalis ista fides est, quia Christus est Dei Filius et natus ex [k] Virgine, quem quasi gigantem Propheta [6] describit, eo quod biformis geminaeque naturae unus sit, consors divinitatis et corporis ». « Idem ergo patiebatur et non patiebatur; moriebatur et non moriebatur; sepeliebatur et non sepeliebatur; resurgebat et non resurgebat: resurgebat secundum carnem, quae mortua fuerat, non secundum Verbum, quod apud Deum semper manebat [7] ».

---

[a] D om. [b] U add. *sic.* [c] Z add. interl. *Dei.* [d] V *susceptione.* [e] V om. [f] Z om. [g] U add. *est.* [h] Z add. *naturam.* [i] D om. *unde Ambrosius.* [k] Z *de.*

---

[1] Nunc inscripto *De Incarnat. dominicae sacram.* c. 5, n. 44 (PL 16, 829 et seq.). [2] Respic. I. Petr. 4, 1. [3] *Serm.* 233 (alias 129 de Temp.) n. 2, nunc invenitur in appendice (PL 39, 2176). [4] Aug., ibid. n. 3. [5] *De Incarnat. dominicae sacram.* c. 5, n. 35 (PL 16, 827 et seq.) * [6] Respic. Ps. 18, 6. [7] Ambros., ibid. n. 36.

DISTINCTIO XXII.

Cap. I.

Si Christus in morte fuit homo.

149 Hic quaeritur, utrum in [a] illo triduo mortis, Christus fuerit homo.

Quod non videtur quibusdam, quia mortuus erat, et homo mortuus non est homo.

Addunt etiam: Si [b] tunc erat homo: vel mortalis, vel immortalis; sed mortalis non, quia mortuus; nec immortalis, quia [c] tantum post resurrectionem [1].

Quibus respondemus, quia, licet homo mortuus fuerit, erat tamen in morte Deus-homo, nec mortalis quidem, nec immortalis, et tamen vere erat homo. Illae enim et huiusmodi argutiae in creaturis locum habent, sed fidei sacramentum a philosophicis argumentis est liberum.

Unde Ambrosius [d] [2]: « Aufer argumenta, ubi fides quaeritur. In ipsis gymnasiis suis iam dialectica taceat; piscatoribus creditur, non dialecticis ».

Dicimus ergo, in morte Christi Deum vere fuisse hominem, et tamen mortuum; et hominem quidem nec mortalem nec immortalem, quia unitus erat animae et carni seiunctis. Alia enim ratione dicitur Deus homo, vel homo Deus, quam Martinus vel Ioannes: homo enim dicitur Deus et e converso, propter susceptionem hominis, id est animae et carnis.

Unde Augustinus [3]: « Talis erat illa susceptio, quae Deum hominem faceret, et hominem Deum ».

Cum ergo illa susceptio per mortem non defecerit, sed Deus homini et homo Deo, sicut ante, unitus erat vere; et tunc Deus erat homo et e converso, quia unitus animae et carni; et homo [e]

---

[a] Z *an,* pro *utrum in.* [b] Ita U V; ed. *quod si.* [c] D add. *hoc.* [d] Z add. *in libro de Trinitate.* [e] V om.

---

[1] Cfr. Hugo, II. *De Sacram.* loc. cit., ex quo Magister multa excerpsit. [2] Libr. I *De fide,* c. 13, n. 84 (P L 16, 548) *. [3] Libr. I *De Trin.* c. 13, n. 28 (P L 42, 840).

mortuus erat, quia anima a carne divisa erat. Propter separationem animae a carne [a] mortuus, sed propter utriusque secum unionem, homo. Non autem sic erat homo, ut ex anima et carne simul [b] iunctis subsisteret, ex qua ratione dicitur aliquis alius homo. Et ipse forte ante mortem hoc etiam modo erat homo [1], et post resurrectionem fuit; in morte vero homo erat tantum propter animae et carnis secum unionem, et mortuus propter inter illa duo divisionem.

Cap. II.

Si Christus, ubicumque est, sit homo.

Hic quaeritur, si Christus in morte alicubi erat homo; et si, 150
ubicumque est, homo sit.

Ad quod dicimus, quia non ubicumque erat, homo erat, nec modo ubicumque est, homo est; quia ubique est secundum deitatem, nec ubique homo, quia non ubique homini [c] unitus [2]; sed ubicumque est secundum hominem, ibi homo est. Tempore autem mortis, et ubique erat secundum Deum, et in sepulcro secundum hominem, et in inferno secundum hominem: sed in inferno secundum animam, et in sepulcro secundum carnem [d]. In sepulcro ergo erat homo, quia humanitati [e] unitus, etsi [f] non toti, quia carni tantum; et in inferno erat homo, quia humanitati unitus, sed non toti, quia animae tantum.

Sed [g] si in inferno animae tantum, et in sepulcro carni tantum [h] unitus erat, ergo nec in inferno unitus erat animae et carni, nec in sepulcro. Quomodo ergo hic vel ibi homo esse dicitur? Quae est ratio dicti?

Quia una eademque unione unitus erat animae in inferno, et carni in sepulcro; et sic erat illis duobus, tunc separatis, unitus, sicut ante separationem, id est ante mortem.

Ad hoc autem opponitur: Si Christus animam tantum vel car- 151
nem tantum assumsisset, non fuisset verus homo; sed propter utriusque assumtionem verus homo fuit; sic ergo, ubi carnem et animam

[a] V add. *homo*. [b] D om. [c] V *homo*. [d] Ed. add. *tantum*; D om. *et in sepulchro*. [e] Ed. add. *erat*. [f] V *sed*, pro *etsi*. [g] V om.; D *at*. [h] Z om.

[1] De hac falsa opinione cfr. supra dist. VI. Erf. hic remittit ad Hugon., II. *De Sacram.* loc. cit. et I. *Sent.* c. ult. (P L 176, 78), et Gandulphum, libro III, c. 108. Cfr. S. Bonav., *Opera omnia*, t. III, p. 452, *Scholion*. [2] Verba ista excerpta sunt ex Fulgentio, *De fide ad Petrum*, c. 2, n. 11 (P L 40, 757).

sibi unitam non habebat, verus homo ibi non erat. Sed tempore mortis nusquam illa duo unita habebat, quia nec in sepulcro, nec in inferno, nec alibi; nusquam ergo erat homo.

Ad quod dicimus, quia Christus utique verus homo non fuisset, si carnem et animam non assumsisset; sed tamen, quia ex quo assumsit, neutrum deposuit, sed cum utroque eandem unionem indesinenter tenuit, quam assumendo contraxit, ideo non incongrue, ubicumque animae vel carni vel utrique unitus est, ibi homo esse dicitur, quia ibi humanatus est. Ergo et in sepulcro erat homo, et in inferno erat homo, quia utrobique humanatus erat Christus, et unam eandemque cum anima et carne, licet separatis, habebat unionem, et [a] uno eodemque tempore in sepulcro iacuit Christus, et ad infernum descendit; sed in sepulcro iacuit secundum solam carnem, et in [b] infernum descendit secundum solam animam.

Unde Augustinus[1]: « Quis non est derelictus in inferno? Christus, sed in anima sola. Quis iacuit in sepulcro? Christus, sed in carne sola; quia in his singulis Christus est, Christum in his omnibus et singulis confitemur ».

Ex his evidenter ostenditur, quod carni iacenti in sepulcro unitus erat Christus, sicut animae in inferno; alioquin, si carni mortuae non esset unitus, non in ea diceretur iacuisse in sepulcro. Anima igitur ad infernum descendit, caro in sepulcro iacuit, Sapientia cum utroque permansit [c], quae « in inferno positis, ut ait Ambrosius [d] [2], » lumen vitae fundebat aeternae. Radiabat [e] illic lux vera [f] Sapientiae, illuminabat infernum, sed in inferno non claudebatur. Quis enim locus est Sapientiae? de qua scriptum est [3]: *Nescit homo vias eius, nec inventa est inter homines;* de qua *abyssus dicit: Non est in me; mare dicit: Non est mecum;* ergo nec in tempore, nec in loco Sapientia est, cui nec mors tribuenda est ». « In ligno enim caro, non illa operatrix omnium substantia divina, pendebat [4] ».

Confitemur tamen, Christum pependisse in ligno et iacuisse in sepulcro, sed in carne; et fuisse in inferno, sed in anima sola.

---

[a] U add. *in*. [b] Z *ad*. [c] Z *remansit*. [d] D add. *in tertio libro de Spiritu sancto*. [e] U add. *enim*. [f] V om.

---

[1] *In Evang. Ioan.* tr. 78, n. 3 (PL 35, 1836). [2] *De Incarnat. dominic. Sacram.* c. 5, n. 41 et 42 (PL 16, 828 et seq.). [3] Iob 28, 12 seqq. [4] Ambros. ibid., c. 6, n. 50.

Cap. III.

Quod Christus ubique totus est, sed non totum; ut totus est homo vel Deus, sed non totum.

Et utique totus eodem tempore erat in inferno, totus in caelo, 152
totus ubique. Persona enim illa aeterna non maior erat, ubi carnem et animam simul unitam sibi [a] habebat, quam ubi alterum tantum; nec maior erat, ubi utrumque simul, vel alterum tantum unitum habebat, quam ubi erat neutrum habens unitum. Totus ergo Christus et perfectus ubique erat.

Unde Augustinus[1]: « Non dimisit Patrem Christus, cum venit in Virginem, ubique totus, ubique perfectus. Uno igitur eodemque tempore totus erat in inferno, totus in caelo: erat apud inferos resurrectio mortuorum, erat super caelos vita [b] viventium; vere mortuus, vere vivus, in quo et mortem susceptio mortalitatis excepit, et vitam divinitas [c] non perdidit ». « Mortem igitur Dei Filius et in anima non pertulit, et in maiestate non sensit; sed tantum [d] participatione infirmitatis Rex gloriae crucifixus est ».

Ex his apparet, quod Christus eodem tempore totus erat in sepulcro, totus in inferno, totus ubique [e], sicut et modo totus est, ubicumque est, sed non totum.

Nec in sepulcro vel [f] in inferno totum erat, etsi totus; sicut 153
Christus totus est Deus, totus homo, sed non totum, quia non solum est Deus vel homo, sed et Deus et homo. « Totum » enim ad naturam refertur, « totus » autem [g] ad hypostasim; sicut « aliud » et « aliquid » ad naturam, « alius » vero [h] et « aliquis » ad personam referuntur.

Unde Ioannes [i] [2]: « Totus Christus [k] est Deus perfectus, non autem totum Deus est; non enim solum Deus est, sed et homo; et totus homo perfectus, non autem totum homo, non solum enim

[a] Z om. [b] U add. *vera.* [c] Z *divinitatis.* [d] Ed. *tamen.* [e] Z add. *fuit.* [f] Ita U B; ed. *nec.* [g] D om. [h] D om. [i] Ed. et V add. *Damascenus.* [k] B add. *totus.*

[1] *De Unitate Trinit. contra Felician.* c. 14 (PL 42, 1170). [2] Ioannes Damasc., III *De fide orthod.* c. 7 (PG L 94, 1011).

homo, sed et Deus. « Totum » enim naturae est repraesentativum, « totus » autem hypostaseos; sicut « aliud » quidem est naturae, « alius » autem hypostaseos »; sic [a] et huiusmodi.

Cap. IV.

Si ea quae dicuntur de Deo vel de Filio Dei, possint dici de homine illo vel de filio hominis.

154 Solet etiam quaeri, si congruenter dici possit filius hominis, vel ille homo descendisse de caelo, vel ubique esse, sicut dicitur Filius Dei vel Deus de caelo venisse, vel ubique esse.

Ad quod dicimus: Si ad unitatem personae referatur dicti intelligentia, sane dici potest; si vero ad distinctionem naturarum, nullatenus concedendum est.

Unde Augustinus [b] [1]: « Una persona est Christus, Deus et homo. Ideo dicitur [2]: *Nemo ascendit in caelum, nisi qui descendit de caelo,* etc. Si ergo attendas distinctionem substantiarum, Filius Dei descendit, et filius hominis crucifixus est; si vero unitatem personae, et filius hominis descendit, et Filius Dei est crucifixus. Propter hanc unitatem personae, non solum filium hominis descendisse de caelo, sed etiam dixit esse in caelo, cum loqueretur in terra ». « Propter hanc eandem dicitur [3] *Deus gloriae crucifixus,* qui tamen ex forma servi tantum crucifixus est, non secundum hoc quod Deus gloriae est, et secundum [c] quod glorificat suos; et tamen dicitur *Deus* [d] *gloriae crucifixus,* recte quidem, non ex virtute divinitatis, sed ex infirmitate [e] carnis. Quid ergo propter quid, et quid secundum quid dicatur, prudens et diligens et pius lector intelligat [4] ».

Haec de corrigia calceamenti dominici [f] [5] sufficiant, ne ossa regis Idumaeae consumantur usque in cinerem [6].

---

[a] Z om. [b] D add. *in libro de Trinitate.* [c] D add. *hoc.* [d] D *rex.* [e] D *virtute.* [f] Ita V Z B D; U add. *docuisse;* ed. add. *dicta.*

---

[1] Libr. II *Contra Maximin.* c. 20, n. 3 (PL 42, 789). [2] Ioan. 3, 13. [3] Respic. I. Cor. 2, 8. [4] Aug., I. *De Trin.* c. 13, n. 28 (PL 42, 840). [5] Respic. Ioan. I, 27. [6] Resp. Amos 2, 1. Cfr. S. Bonav. *Opera omnia,* t. III, ad dubium V, p. 466.

DISTINCTIO XXIII.

Cap. I.

Si Christus habuerit fidem, spem, et caritatem.

Cumque [a] supra [1] perhibitum [b] sit, Christum plenum gratia 155
fuisse, non est supervacuum inquirere, utrum fidem et spem, sicut caritatem, habuerit: si enim his caruit, non videtur plenitudinem gratiarum [c] habuisse.

Ut autem haec quaestio valeat apertius [d] explicari, de his singulis aliqua in medium proferenda sunt; et primum de fide, secundum mensuram cuius praecipit Apostolus [2] unicuique [e] sapere.

Cap. II–III [f].

Quid sit fides, et quot modis dicitur.

« Fides [g] est virtus, qua creduntur quae non videntur [3] ». Quod 156
tamen non de omnibus quae non videntur, accipiendum est, sed de his tantum, quae credere, ut ait Augustinus [4], « ad religionem pertinet »: multa enim sunt, quae si Christianus ignoret, nihil metuendum est, quia non ideo a religione deviat.

[Cap. III]. Accipitur autem fides tribus modis, scilicet [h] pro eo 157
quo creditur, et est virtus; et pro eo quo creditur, et non est virtus [i]; et pro eo quod creditur, quod [k] aliud est ab eo quo creditur.

Unde Augustinus [5] inquit: « Aliud [l] sunt ea quae creduntur, aliud [m] fides, qua creduntur: illa enim in rebus sunt, quae

---

[a] Ita U Z; D *cum ergo;* ed. *cum vero.* [b] Erf. annotat: Alii *praehabitum.* [c] D *gratiae.* [d] U om. [e] D om. [f] Ob intimam textus connexionem, cc. 2 et 3 coniunctim ponimus. [g] Z add. *autem.* [h] D om. [i] D expunxit *e. p. e. q. c. e. n. e. v.* [k] V *et.* [l] Z D *alia.* [m] Z add. *est.*

---

[1] Dist. XIII, c. 1. [2] Respic. Rom. 12, 3. [3] Cfr. August., *Enchirid.* c. 8 (PL 40, 234); II. *Quaestion. Evang.* c. 39, n. 1 (PL 35, 1352). Cfr. Abael., I. *Introd.* c. 1 (PL 178, 981); ad verbum est in Glossa ad Rom. 1, 18, apud Lyranum. [4] Aug., *Enchirid.* c. 9, n. 3 (PL 40, 235). [5] Libr. XIII *De Trin.* c. 2, n. 5 (PL 42, 1016).

vel esse, vel fuisse, vel futura [a] esse dicuntur; haec autem in animo credentis est, ei tantum conspicua cuius est ».

Et tamen nomine fidei censetur utrumque, et illud scilicet quod creditur, et id quo creditur.

Id quod creditur, dicitur fides, sicut ibi [1]: « Haec est fides catholica, quam nisi quisque fideliter firmiterque crediderit [b], salvus esse non poterit ».

Fides autem qua creditur, si cum caritate sit, virtus est, quia « caritas, ut ait Ambrosius [2], mater est omnium virtutum », quae omnes informat, sine qua nulla vera virtus est. Fides ergo operans per dilectionem [3] virtus est, qua non visa creduntur.

158 Haec est fundamentum, quod mutari non potest, ut ait Apostolus [4], quae posita in fundamento neminem perire sinit.

Unde Augustinus [5]: « Fundamentum est Christus Iesus, id est Christi fides, scilicet quae per dilectionem operatur, per quam Christus habitat in cordibus [6], quae neminem perire sinit [c].

Alia vero non est fundamentum: fides enim sine dilectione inanis est; fides cum dilectione Christiani est; alia daemonis est: nam et *daemones credunt et contremiscunt* [7] ».

Cap. IV.

Quid sit credere Deo, vel in Deum, vel Deum.

159 « Sed multum interest, utrum quis credat Christum, vel Christo, vel in Christum: nam ipsum esse Christum daemones crediderunt, nec tamen in Christum crediderunt [d] [8] ».

160 « Aliud enim est [e] credere in Deum, aliud [f] credere Deo, aliud credere Deum. Credere Deo, est credere vera esse quae loquitur; quod et mali faciunt; et nos credimus homini, sed non in hominem.

---

[a] Ed. *futurae*. [b] B om. *f. f. c.* [c] B om. *Unde Augustinus... sinit.* [d] Verba: *Sed multum... crediderunt,* in ed. et in codd. ponuntur ad finem cap. 3. Ast evidens est cuique, textum Magistri examinanti, haec ponenda esse cum his quae hic sequuntur. [e] Z om. [f] D add. *est.*

---

[1] Symbolum Athanasianum. Cfr. Abael., ibidem c. 3. [2] *In Epist. ad Rom.* 14, 1 (PL 17, 167), et apud Lyranum in Glossa ad Rom. 14, 5, et I. Cor. 8, 2. [3] Resp. Gal. 5, 6. [4] Resp. I. Cor. 3, 11. [5] *De fide et operibus*, c. 16, n. 27 (PL 40, 215). [6] Resp. Eph. 3, 17. [7] Resp. Iac. 2, 19. Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 1, c. 2 (PL 176, 44). [8] August., *Serm.* 144 (alias 61 *De verbis Domini*) c. 2, n. 2 (PL 38, 788).

Credere Deum, est credere quod ipse sit Deus; quod etiam mali faciunt. Credere in Deum, est credendo amare, credendo in eum ire, credendo ei adhaerere et eius membris incorporari [1] ».

Per hanc fidem « iustificatur impius, ut deinde ipsa fides incipiat per dilectionem operari [2] ». Ea enim sola opera bona dicenda sunt, quae [a] fiunt per dilectionem Dei: ipsa etiam [b] dilectio opus fidei dicitur. Fides igitur, quam daemones et falsi Christiani habent, qualitas mentis est, sed informis, quia sine caritate est. Nam et malos fidem habere, cum tamen caritate careant, Apostolus [3] ostendit [c] dicens: *Si habuero omnem fidem, caritatem autem non habuero,* etc.; quae fides etiam donum Dei dici potest, quia et in malis quaedam Dei dona sunt.

Cap. V.

De informi qualitate mentis, quae in malo Christiano est.

Si vero quaeritur, utrum illa informis qualitas, qua malus 161 Christianus universa credit, quae bonus Christianus, accedente caritate, remaneat et fiat virtus, an ipsa eliminetur, et alia qualitas [d] succedat, quae virtus [e] sit, utrumlibet sine periculo dici potest; mihi tamen videtur, quod illa qualitas, quae prius erat, remaneat, et accessu caritatis virtus fiat.

Cap. VI.

Quomodo dicatur una fides.

Cumque diversis modis dicatur fides, fatendum est tamen, 162 unam esse fidem, ut ait Apostolus [4]: *unus Dominus, una fides.*

Sive enim [f] accipiatur fides pro eo quod creditur, sive pro eo quo creditur, recte dicitur fides una. Si pro eo quod creditur ac-

---

[a] D *qui.* [b] Ita U B; ed. *enim.* [c] D *testatur;* Z *dicit,* et om. *dicens.* [d] Z *caritas,* corr. marg. *qualitas.* [e] D add. *succedat.* [f] V om.

---

[1] August., serm. *De Symb.* (alias 181 de Temp.) c. 1 (P L 40, 1190), et *Enarrat.* in Ps. 77, n. 8 (P L 36, 988), et *In Evang. Ioan.* tr. 29, n. 6 (P L 35, 1630). Cfr. Abael., *Expositio Symboli Apost.* (P L 178, 621). Eadem sententia ad verbum est in Glossa ad Rom. 4, 5, et Iac. 2, 23, apud Lyranum.
[2] August., *Enarrat.* in Ps. 67, n. 41 (P L 36, 838). [3] Epist. I. Cor. 13, 2.
[4] Eph. 4, 5.

cipiatur, ex hac intelligentia dicitur una fides, quia idem [a] iubemur credere; et unum idemque est, quod creditur a cunctis fidelibus: unde fides catholica dicitur, id est universalis. Si vero accipitur fides pro eo quo creditur, ea ratione dicitur una esse fides, non quia sit una numero in omnibus, sed genere, id est [b] similitudine.

Unde Augustinus [c] [1]: « Fides, quam qui habent, fideles vocantur, et qui non habent, infideles, communis est omnibus [d] fidelibus, sicut pluribus [e] hominibus facies communis esse dicitur, cum tamen singuli suas habeant. Non enim fides numero est una, sed genere; quae, cum sit in uno, est et in aliis, non ipsa, sed similis, et propter similitudinem magis unam dicimus esse, quam multas. Sicut idem volentium dicitur voluntas una, cum cuique [f] sit sua voluntas; et duorum simillimorum dicitur facies una ».

Cap. VII–VIII [g].

Quod fides est de his quae non videntur, proprie, ipsa tamen videtur ab eo, in quo est.

163 Notandum quoque est, quod fides proprie de non apparentibus tantum est.

Unde Gregorius [2]: « Apparentia non habent fidem, sed agnitionem ».

Idem [3]: « Cum Paulus dicat [4]: *Fides est substantia rerum sperandarum* [h], *argumentum non apparentium,* hoc veraciter dicitur credi, quod non valet videri. Nam credi iam [i] non potest, quod videri potest ». « Thomas aliud vidit, et aliud credidit: hominem vidit, et Deum confessus est, dicens [5]: *Deus meus et Dominus meus* [6] ».

---

[a] D *qua unum,* pro *q. i.* [b] D *et,* pro *id est.* [c] Ed. add. *libro XIII De Trinitate.* [d] D om. [e] D *et plurimis.* [f] Ita U V; Z D *unicuique;* ed. *tamen cuique.* [g] Ob textus connexionem, cc. 7 et 8 coniungimus. [h] V om. [i] Z om.

---

[1] Libr. XIII *De Trin.* c. 2, n. 5 (PL 42, 1016). [2] Libr. II *In Evang.* homil. 26, n. 8 (PL 76, 1201). [3] Greg. IV. *Dialog.* c. 6 (PL 77, 329). [4] Hebr. 11, 1. Cfr. Abael., loc. cit. c. 2. [5] Ioan. 20, 28. [6] Greg. *In Evang.* loc. cit. Quae praecedunt, sumsit Magister ex Hugone, *Sum. Sent.* tr. 1, c. 2 (PL 176, 44). Hugo fusius de fide agit I. *De Sacram.* p. 10 (PL 176, 327 et sqq.).

De hoc etiam Augustinus[1] ait: « Fidem ipsam videt quisque in corde suo esse, si credit; vel non esse, si non credit; non sicut corpora, quae videmus oculis corporis, et per imagines ipsorum, quas memoria tenemus, etiam absentia cogitamus; nec sicut ea quae non vidimus, et ex his quae vidimus, cogitatione utcumque[a] formamus et memoriae commendamus; nec sicut hominem[b], cuius animam, etsi non videmus, ex nostra coniicimus[c]; et ex motibus corporis hominem, sicut videndo didicimus, intuemur etiam cogitando: non sic videtur fides in corde, in[d] quo est, ab eo cuius est, sed eam tenet certissima scientia. Cum igitur[e] ideo credere iubeamur, quia id quod credere iubemur, videre non possumus, ipsam tamen fidem, quando est in nobis, videmus in nobis, quia et rerum absentium praesens est fides, et rerum quae foris sunt, intus est fides, et rerum quae non videntur, videtur fides; et ipsa temporaliter fit in cordibus hominum; et si ex fidelibus infideles fiunt, perit ab eis ».

His[f] evidenter traditur[g], fidem ipsam in corde hominis ab ipso homine videri, non corporaliter, non imaginarie, sed intellectualiter; et ipsam tamen absentium et eorum quae non videntur, esse.

Ut enim Augustinus[2] alibi ait: « Credimus, ut cognoscamus; non cognoscimus, ut credamus. Quid est enim fides, nisi credere quod non vides? Fides ergo est quod non vides credere; veritas, quod credidisti videre ».

Unde recte fides dicitur argumentum (vel convictio[3]) rerum 164
non apparentium, quia si fides est, ex eo convincitur et probatur[h], aliqua esse non apparentia, cum fides non sit nisi de non apparentibus.

[Cap. VIII]. Ait enim Apostolus[4]: *Fides est substantia re-* 165
rum sperandarum, argumentum[i] (vel convictio) *non apparentium,*

---

[a] V *utrumque.* [b] Z add. *videmus.* [c] Z *cognoscimus,* cor. marg. *coniicimus.* [d] D *a.* [e] Z add. *hoc.* [f] Ita U B; ed. add. *verbis.* [g] D *ostenditur.* [h] Z add. *quia si de eis dubitetur, per fidem probatur.* [i] V om. *s. a.*

---

[1] Libr. XIII *De Trin.* c. 1, n. 3 (PL 42, 1014). [2] *In Evang. Ioan.* tr. 40, n. 9 (PL 35, 1690). [3] Vocabulum *convictio* est alia antiqua versio termini ἔλεγχος (Hebr. 11, 1), de quo cfr. August., *Enchirid.* c. 8, n. 2 (PL 40, 234), et XIII *De Trin.* c. 1, n. 3 (PL 42, 1014). [4] I. Cor. 13, 2. Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 1, c. 1 ac I. *De Sacram.* p. 10, c. 2 (PL 176, 43, 327 et sqq.); Abael., loc. cit.

quia per fidem subsistunt in nobis, etiam modo speranda, et subsistent in futuro per experientiam. Et ipsa est probatio [a] et convictio non apparentium, quia si quis de eis [b] dubitet, per fidem probantur, ut adhuc probatur futura resurrectio, quia ita crediderunt Patriarchae et alii Sancti; vel probatio est et certitudo, quod sint aliqua non apparentia, ut supra dictum est. Proprie autem fides dicitur *substantia rerum sperandarum* [c], quia sperandis substat, et quia fundamentum est bonorum, quod nemo mutare potest.

166 Si vero quaeritur, an haec [d] descriptio spei conveniat, sane concedi [e] potest utrumlibet. Si autem dicatur convenire, sunt et alia plura, quibus differunt fides et spes [1]; sed non improbe dici potest, soli fidei convenire, non spei; quia fides sola fundamentum dicitur, non quia fides-virtus possit esse sine spe et caritate.

Unde Augustinus [f] [2]: « *Fides operans per dilectionem* [3] utique [g] sine spe non potest esse, nec amor sine spe, nec sine amore spes, nec utrumque sine fide; et fides sine amore *nihil prodest* [4] ».

Potest tamen credi aliquid, quod non speratur; nihil autem potest sperari, quod non creditur. Ideoque credere, quod est actus fidei, naturaliter praecedit sperare, quod est actus spei; quia nisi aliquid credatur, non potest sperari; creditur autem quod non speratur [5]. Inde est, quod in Scriptura plerumque reperitur, quod fides praecedit spem, et spes sequitur fidem; non quod virtus fidei praecedat virtutem spei tempore vel causa, sed quia actus fidei naturaliter praecedit actum spei; quod etiam quidam concedunt de ipsa virtute fidei, ut naturaliter praecedat spem, non tempore.

Cap. IX.

Quare sola fides dicitur fundamentum.

167 Unde et recte ea sola dicitur fundamentum omnium virtutum et bonorum operum.

---

[a] V *approbatio.* [b] Ita U Z B; ed. *his.* [c] V add. *scilicet.* [d] D *illa.* [e] B *dici.* [f] D add. *in Enchiridio.* [g] D *ubique.*

---

[1] Cfr. infra dist. XXVI. [2] *Enchirid.* c. 8 (PL 40, 235). [3] Respic. Gal. 5, 6. [4] Resp. I. Cor. 13, 3. [5] Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 1, c. 2.

Non autem [a] fundamentum est caritatis, quia non ipsa caritatis, sed caritas ipsius virtutis fidei causa est: caritas enim causa est et mater omnium virtutum, « quae si desit, frustra habentur cetera; si autem adsit, habentur omnia [1] ». Caritas enim Spiritus sanctus [b] est, ut in superioribus [2] praetaxatum est. Ipsa est ergo causa omnium virtutum, non ipsius [c] aliqua virtutum causa est, quia omnia munera excellit.

Unde Augustinus [3]: « Respice ad munera Ecclesiae, et [d] universis excellentius caritatis munus cognosces », « quae ut oleum non potest premi in imo, sed superexsilit [4] ». Non ergo eius causa, vel fundamentum fides est.

Gregorius tamen *Super Ezechielem* [5] dicit « quia, nisi prius 168
fides teneatur, nullatenus ad spiritualem amorem attingitur: non enim caritas fidem, sed fides caritatem praecedit, quia nemo potest amare quod non crediderit », sicut nec sperare.

Sed hoc accipi potest dictum de fide, quae virtus non est; ipsa enim spem et caritatem frequenter praecedit; vel de actu fidei, qui forte naturaliter actum caritatis praecedit, sicut actum spei; quod verba praemissa diligenter notata innuunt, et ea etiam, quae addit dicens [6]: « Nisi ea, inquit, quae audis, credideris, ad amandum ea quae audis, non inflammaberis »; quae tantum [e] de non visis est, ut ante diximus.

Unde [f] Chrysostomus [7]: « Fides in anima nostra facit subsistere ea quae non videntur, de quibus proprie fides est; de visis enim non est fides, sed agnitio ».

Augustinus [g] in libro *De praedestinatione Sanctorum* [8]: « Credere ipsum 169
nihil est aliud quam cum assensione cogitare ».

---

[a] D add. *ipsa*. [b] V om. [c] B add. *tamen*. [d] D add. *in*. [e] Z B D *tamen*; Z corr. interl. *tantum*. [f] Ita U V B; ed. add. *Ioannes*. [g] Haec notula in U B est marginalis; in ed. et V Z D A C omittitur.

---

[1] August., *In Evang. Ioan.* tr. 9, n. 8 (PL 35, 1462). Cfr. Abael., IV. *Theol. christ.* (PL 178, 1285). [2] Libr. I *Sent.* dist. XVII. [3] *Enarrat.* in Ps. 103, serm. 1, n. 9 (PL 37, 1343). [4] Aug. *In Evang. Ioan.* tr. 6, n. 20 (PL 35, 1435). [5] Libr. II, hom. 4, n 13 (PL 76, 981). [6] Gregor., ibid. [7] *In Epist. ad Hebr.* hom. 21, n. 2 (PGL 63, 151)*. [8] Cap. 2, n. 5 (PL 44, 963).

DISTINCTIO XXIV.

Cap. I.

Quomodo intelligitur quod scriptum est: Ut, cum factum fuerit, credatis.

170 Hic quaeritur, si fides tantum de non visis est, quomodo Veritas Apostolis ait [1]: *Nunc dico vobis, priusquam fiat, ut, cum factum fuerit, credatis?* ubi innui videtur, quod fides illis fuerit de factis et visis.

Super quo Augustinus [2] movet quaestionem et absolvit [a], ita inquiens: « Quid sibi vult: *Ut, cum factum fuerit, credatis?* Haec est laus fidei, si quod creditur non videtur. Nam et Thomas, cui dictum est [3]: *Quia vidisti me, credidisti,* non hoc [b] credidit, quod vidit. Cernebat enim [c] et tangebat carnem viventem, quam viderat morientem, et credebat Deum in carne ipsa latentem. Credebat ergo mente, quod non videbat per hoc quod sensibus corporis apparebat. Si vero dicuntur credi quae videntur, sicut dicit unusquisque oculis suis [d] credidisse, non ipsa est quae in nobis aedificatur fides, sed ex rebus quae videntur, agitur in nobis, ut ea credantur quae non videntur ».

Ex his aperte intelligitur, quod proprie fides *non apparentium* est; nec illa fides est, qua in Christo aedificamur, qua dicimus usitata locutione, nos ea credere quae videmus.

171 Alibi tamen dicit Augustinus [4], fidem esse de rebus praesentibus; quod erit in futuro, cum per speciem Deum praesentem contemplabimur; quae tamen non proprie dicitur fides, sed veritas. « Est, inquit, fides, qua creduntur ea quae non videntur; sed tamen est etiam fides rerum, quando non verbis, sed rebus ipsis [e] praesentibus creditur; quod erit, cum per speciem [f] manifestam

---

[a] Z *solvit.* [b] D om. [c] Z om. [d] V add. *se.* [e] V om. [f] D add. *ipsam.*

---

[1] Ioan. 14, 29. Plura hic sequentia desumta sunt ex Hugone, *Sum. Sent.* tr. 1, c. 2 (PL 176, 44). [2] August., *In Ioan.*, tr. 79, n. 1 (PL 35, 1837)*. Cfr. Abael., I. *Introd.* c. 2 (PL 178, 985). [3] Ioan. 20, 29. [4] Libr. II *Quaestion. evangelic.*, q. 39, n. 1 (PL 35, 1352).

se contemplandam Sanctis praebebit Dei sapientia ». Sed non proprie haec dicitur fides, immo [a] fidei merces, ad quam credendo pervenietur, ut ex fide verborum transeat iustus in fidem rerum.

Cap. II.

Si Petrus habuerit fidem passionis, quando vidit hominem illum pati.

Si vero quaeritur, utrum Petrus fidem passionis habuerit, cum 172
hominem Christum oculis pati cernebat [1], dicimus, eum fidem passionis [b] habuisse, non in eo quod credebat hominem pati, quia hoc videbat, sed in eo quod credebat Deum esse qui patiebatur. Non enim virtus fidei erat, quod credebatur [c] homo pati et mori, quod Iudaeus cernens credebat; sed quod credebatur Deum esse qui patiebatur.

Unde Augustinus [2] super illum locum Psalmi [d]: *Respondit ei in via virtutis suae*: « Laus fidei est, non quia credit hominem illum mortuum, quod et paganus credit, sed quia credit eum glorificatum et verum Deum [e] ». Credit igitur fides Deum mortuum, et hominem glorificatum. Non igitur fuit Petro fides credere hominem illum mori, quod [f] oculis cernebat, sed credere Deum esse qui moriebatur. Nec nobis etiam fides in hoc meretur, quod credimus hominem illum mortuum, quod et Iudaeus credit, sed quia credimus hominem-Deum mortuum [g].

Cap. III.

Si aliqua sciuntur, quae creduntur.

Post haec quaeri solet, cum fides sit de non apparentibus et 173
non visis, utrum sit etiam de incognitis tantum: si enim de incognitis tantum est, de his videtur esse tantum quae ignorantur.

Sed sciendum est, quod [h] cum visio alia sit interior, alia exterior, non est fides de subiectis exteriori visioni; est tamen de his quae visu interiori utcumque capiuntur. Et quaedam utique sic

---

[a] D *sed.* [b] V om. [c] D *cernebatur.* [d] Z om. [e] Z add. *esse.* [f] D C *quem.* [g] Ita U V; ed. add. *esse.* [h] D om.

---

[1] Cfr. Hugo, loc. cit. (PL 176, 45). [2] *Enarrat.* in Ps. 101 (v. 24), serm. 2, n. 7 (PL 37, 1308).

capiuntur, ut intelligantur, etsi non ut [a] in futuro; quaedam autem non, quia, cum fides sit *ex auditu* [1], non modo exteriori sed interiori, non potest esse de eo quod omnino ignoratur; quae [b] ipsa ad sensum corporis non pertinet, ut Augustinus [c] [2] tradit dicens: « Quamvis *ex auditu* fides in nobis sit, non tamen ad eum sensum corporis pertinet, qui dicitur auditus, quia non est sonus; nec ad ullum sensum corporis, quoniam cordis est res ista, non corporis ». Quaedam ergo fide creduntur, quae intelliguntur naturali ratione; quaedam vero, quae non intelliguntur.

Unde Propheta [3]: *Nisi credideris, non intelliges.* Quod Augustinus [4] aperte distinguit: « Alia sunt, inquit, quae nisi intelligamus, non credimus; alia, quae nisi credamus, non intelligemus ». Nemo tamen potest credere in Deum, nisi aliquid intelligat, cum fides sit ex auditu praedicationis.

Idem in libro *De Trinitate* [5]: « Certa fides utcumque [d] inchoat cognitionem; cognitio vero certa non perficitur nisi post hanc vitam ».

Ambrosius [6] quoque ait: « Ubi fides, non statim cognitio; ubi cognitio [e], fides praecedit ».

Ex his apparet, aliqua credi, quae non intelliguntur vel sciuntur, nisi prius credantur; quaedam vero intelligi [f] aliquando, etiam antequam credantur.

174 Nec tamen sic intelliguntur modo, ut in futuro scientur; et nunc etiam per fidem, qua mundantur corda, amplius intelliguntur, quia, nisi per fidem diligatur Deus, non mundatur cor ad eum sciendum.

Unde Augustinus [g] [7]: « Quid est Deum scire, nisi eum mente conspicere, firmeque percipere? Sed et priusquam valeamus perspicere et percipere Deum, sicut percipitur a mundis cordibus, nisi per fidem diligatur, non poterit cor mundari [h], quo ad eum

[a] D om. [b] Z *quia.* [c] Ed. et D add. in *XIII libro de Trinitate.* [d] Z *utramque,* corr. marg. *utcumque.* [e] Ed. add. *est.* [f] D *intelliguntur.* [g] Ed. et Z D add. *in VIII libro de Trinitate.* [h] D add. *ut.*

[1] Respic. Rom. 10, 17. [2] Libr. XIII *De Trin.* c. 2, n. 5 (PL 42, 1016). [3] Isai. 7, 9. [4] *Enarrat.* in Ps. 118 (v. 73), serm. 18, n. 3 (PL 37, 1552). Cfr. Abael., loc. cit. [5] Libr. IX, c. 1, n. 1 (PL 42, 961). [6] *In Ps. 118* (v. 76), serm. 10, n. 31 (PL 15, 1342). [7] Libr. VIII *De Trin.*, c. 4, n. 6 (PL 42, 951).

videndum sit aptum ». Ecce hic aperte habes, quia non potest sciri Deus, nisi prius diligendo credatur [a].

Supra [1] autem dictum est, quod nemo potest credere in Deum, nisi aliquid intelligatur. Unde colligitur, non posse sciri et intelligi credenda quaedam, nisi prius credantur; et quaedam non credi, nisi prius intelligantur; et ipsa per fidem amplius intelligi; nec ea quae [b] prius creduntur quam intelligantur [c], penitus ignorantur [d], cum fides sit ex auditu; ignorantur tamen ex parte, quia [e] non sciuntur. Creditur [f] ergo quod ignoratur, sed non penitus, sicut etiam amatur quod ignoratur.

Unde Augustinus [g] [2]: « Sciri aliquid et non diligi potest, diligi vero quod nescitur, quaero, utrum possit. Si non potest, nemo diligit Deum, antequam sciat ». Ubi autem sunt illa tria: fides, spes, caritas, nisi in animo credente quod nondum scit, et sperante et amante quod credit? Amatur ergo et quod ignoratur, sed tamen creditur.

DISTINCTIO XXV.

Cap. I.

De antiquorum fide.

Praedictis adiiciendum est de sufficientia fidei ad salutem [3]. 175

Illis qui praecesserunt adventum Christi et qui sequuntur, videtur profecisse fides secundum temporis processum, sicut profecit cognitio. Fides quippe magna dicitur cognitione et articulorum quantitate, vel constantia et devotione. Est autem quaedam fidei mensura, sine qua nunquam potuit esse salus. Unde Aposto-

---

[a] Ed. et V *credendo diligatur*, pro *d. c.* [b] B om. [c] B add. *nec.* [d] D *ignoramus.* [e] D *quae.* [f] D *cum dicitur.* [g] D add. *in VII libro de Trinitate.*

---

[1] In hoc ipso cap. num. 173, pag. 664. Cfr. Hugo, I. *De Sacram.* p. 10, c. 3 (PL 176, 331); Abael., *Sic et non* c. 2 (PL 178, 1353). [2] Loc. cit.
[3] In hoc cap. multa, etiam verbotenus, sumuntur ex Hugone, *Sum. Sent.* tr. 1, c. 3, ac I. *De Sacram.* p. 10, c. 6 (PL 176, 45 et seq. ac 335); cfr. Abael. IV. *Theol.;* I. *Introd.* c. 15; II. *Introd.* c. 6 (PL 178, 1285, 1008, 1056).

lus[1]: *Oportet accedentem*[a] *credere quia est, et quod remunerator est sperantium in se.*

Sed quaeritur, utrum hoc credere ante adventum vel ante Legem, ad salutem[b] suffecerit. Nam tempore gratiae constat certissime hoc non sufficere: oportet enim universa credi, quae in Symbolis[c] continentur.

Sed nec ante adventum nec ante Legem videtur hoc suffecisse, quia sine fide Mediatoris nullum hominem, vel ante, vel post fuisse salvum, Sanctorum auctoritates contestantur.

Unde Augustinus *Ad Optatum*[2]: « Illa fides sana est, qua credimus, nullum hominem, sive maioris sive parvulae aetatis[d], liberari a contagio[e] mortis et obligatione peccati, quod prima nativitate contraxit, nisi per *unum mediatorem Dei et hominum*[f], *Christum Iesum*[3]; cuius hominis eiusdemque Dei saluberrima fide etiam illi iusti salvi facti sunt, qui, priusquam veniret in carnem, crediderunt in carnem venturum. Eadem enim fides est et nostra et illorum ». « Proinde cum omnes iusti, sive ante incarnationem sive post, nec vixerint nec vivant nisi ex fide incarnationis Christi, profecto quod scriptum est, *non esse aliud nomen sub caelo, in quo oporteat salvari nos*[4], ex illo tempore valet ad salvandum genus humanum, ex quo in[g] Adam vitiatum est[5] ».

Idem[6]: « Nemo liberatur a damnatione, quae facta est per Adam, nisi per fidem Iesu Christi ».

Idem[7]: « Eadem fides Mediatoris, quae nos salvat[h], salvos iustos faciebat antiquos, pusillos cum magnis, quia, sicut credimus, Christum in carne venisse, ita illi venturum; et sicut nos mortuum, ita illi moriturum; et sicut nos resurrexisse, ita illi resurrecturum; et nos et illi, ad iudicium vivorum et mortuorum venturum ».

Gregorius[i] *Super Ezechielem*[8]: « *Et qui praeibant et qui sequebantur clamabant dicentes: Hosanna filio David*[9], etc.,

---

[a] Ita U B D; ed. add. *ad Deum*. [b] Z om. *a. s.* [c] Ed. *symbolo*. [d] D *minoris aetatis sit*, pro *p. a.* [e] Ed. et Z *contagione*. [f] Z add. *hominem*. [g] B om. [h] D *lavat*. [i] U add. *quoque*.

---

[1] Epist. ad Hebr. 11, 6. [2] *Epist.* 190 (alias 157), c. 2, n. 5 et 6 (P L 33, 858). [3] Respic. I. Tim. 2, 5. [4] Respic. Act. 4, 12. [5] Aug., ibid. n. 8. [6] *De corrept. et gratia* c. 7, n. 11 (P L 44, 923). [7] Aug., II. *De nuptiis et concupisc.* c. 11, n. 24 (P L 44, 450), habetur etiam I. *Sent.* dist. XLI, c. 3. [8] Libr. II, hom. 5, n. 2 (P L 76, 985). [9] Marc. 11, 9 et 10.

quia omnes electi, qui in Iudaea esse potuerunt, sive qui nunc in Ecclesia sunt, in Mediatorem Dei et hominum crediderunt et credunt ».

His aliisque pluribus testimoniis perspicue docetur, nulli [a] unquam salutem esse factam, nisi per fidem Mediatoris. *Oportet ergo, accedentem* [b] *credere* quae supra dixit Apostolus, sed non sufficit.

Cap. II.

De fide simplicium.

Quid ergo dicetur de illis simplicibus, quibus non erat revelatum 176
mysterium incarnationis, qui pie credebant quod eis traditum fuit?

Dici potest, nullum fuisse iustum vel salvum, cui non esset facta revelatio, vel distincta vel velata [c], in aperto vel in mysterio: distincta, ut Abrahae et Moysi [1] aliisque maioribus, qui distinctionem articulorum fidei habebant; velata, ut [d] simplicibus, quibus revelatum erat ea esse credenda, quae credebant illi maiores et docebant, sed eorum distinctionem apertam non habebant. Sicut et in Ecclesia aliqui minus capaces sunt, qui articulos Symboli distinguere et assignare non valent, omnia tamen credunt, quae in Symbolo continentur; credunt enim quae ignorant, habentes fidem velatam in mysterio; ita et tunc minus capaces ex revelatione sibi facta maioribus credendo inhaerebant, quibus fidem suam quasi committebant.

Unde Iob [2]: *Boves arabant, et asinae pascebantur iuxta eos.* Simplices et minores sunt asinae pascentes iuxta boves, quia humilitate maioribus adhaerendo, in mysterio credebant quae et illi in mysterio docebant, qualis forte fuit vidua [e] Sareptana [3].

Cap. III.

Quae ante adventum credere sufficiebat.

Sed quaeritur, cum sine fide Mediatoris antiquis non fuerit 177
salus, sicut nec modernis, utrum oportuerit illos credere omnia illa de Mediatore, quae nunc credimus.

---

[a] D *nullam.* [b] Ed. add. *ad Deum.* [c] Ita UV; ed. add. *vel;* B add. *scilicet.* [d] D *vero in;* Z *ut in.* [e] Erf. *mulier,* sed annotat: Alii, *vidua.*

---

[1] Gen 22, 18, et Ioan 8, 56; Exod. 33, 2. [2] Cap. 1, 14. [3] III. Reg. 17, 10 seqq. Similem expositionem loci Iob habet Gregor., II. *Moral.*, c. 46, n. 72 (PL 75, 589)*; est etiam in Glossa (ibid.).

Quibusdam videtur, quod suffecerit illis quatuor [a] tantum credere, scilicet nativitatem, mortem, resurrectionem et adventum ad iudicium; quod ex praemissis verbis Augustini colligunt, ubi ista quatuor posuit [1].

Aliis autem videtur, habita fide Trinitatis, id de mysterio incarnationis fidei suffecisse, ut Dei crederetur Filius nasciturus de homine et iudicaturus; qui de Ioanne Baptista documentum huius rei assumunt, qui de morte Christi et descensu ad inferos in Evangelio dubitasse videtur, secundum expositionem Gregorii [2], quando interrogavit per discipulos [3]: « *Tu es, qui venturus es, an alium exspectamus?* quasi: Es tu per te ipsum descensurus ad infernum, an alium ad haec sacramenta missurus es »?

Quidam [4] tamen dicunt, eum non dubitasse de ignorantia, sed de pietate, id est, dubitare se ostendisse, non quia ignoraverit, sed pietatis affectu compassum esse [b] Christo, et eius humilitatem admirando insinuasse.

Cap. IV.

De fide Cornelii.

178 Solet etiam quaeri de Cornelio, utrum fidem incarnationis habuerit, cum dictum est ei [c] per Angelum [5]: *Acceptae sunt eleemosynae tuae, et exauditae sunt orationes tuae.* Si enim fidem incarnationis non habebat, tunc ergo sine fide incarnationis erat ei iustitia, quia de illo scriptum est [6], quod *iustus* erat *et timens Deum.* Si vero incarnationis fidem habebat; ad quid ergo missus est ad eum Petrus?

Sane dici potest, eum, sicut fidem Unitatis [d], ita et incarnationis habuisse Dei revelatione, sed incarnatum iam [e] esse Dei Fi-

---

[a] Z add. *illa.* [b] U om. [c] Z om. [d] Ita omnes codd.; ed. et Erf. *Trinitatis;* sed Erf. annotat: Alii, *Unitatis.* [e] U om.

---

[1] Pro hoc cap. cfr. Hugo, *Sum. Sent.* loc. cit., et I. *De Sacram.* p. 10, c. 3 et 6 (PL 176, 46, 332, 337). In ultimo loco cit. Hugo plura sumsit ex S. Bernardo, *Tractat. De baptismo aliisque quaestionibus* c. 3 (PL 182, 963 ac sqq.). [2] Libr. I. *In Ezech.*, hom. 1, n. 5 (PL 76, 788) *; et I. *In Evang.*, hom. 6, n. 1 (PL 76, 1096). [3] Matth. 11, 3; Luc. 7, 19. [4] Haec sententia insinuatur ab Ambros., V. *In Luc.* 7, 19, n. 98 (PL 15, 1662) *. [5] Act. 10, 4. [6] Act. 10, 22.

lium ignorasse; et ideo missus est ad eum Petrus, ut iam natum Dei Filium ei annuntiaret, et Sacramentum regenerationis ei [a] conferret. Habebat igitur fidem incarnationis, sed an facta, an futura esset non noverat; et ita per fidem venit ad opera, et per opera amplius solidatus est in fide. « Per fidem enim, ut ait Gregorius [1], venitur ad opera ». Cornelius etiam per fidem venit ad opera; Deum enim unum credebat, sed Filium eius nesciebat incarnatum; per fidem placuerunt Deo eius opera: *Sine fide enim impossibile est placere* [b] *Deo* [2].

Augustinus [3] vero dicit, « Cornelio dictum esse per Angelum [4]: *Acceptae sunt eleemosynae tuae et orationes tuae* [c], antequam in Christum crederet; nec tamen sine aliqua fide donabat [d] et orabat. Nam quomodo invocabat in quem non credebat? Sed si posset sine fide Christi esse salus, non ad eum mitteretur architectus Ecclesiae, Petrus ».

Attende, quod ait, sine fide Christi non posse esse salutem, et tamen Cornelium exauditum, antequam crederet in Christum; quod ita potest intelligi, scilicet antequam sciret Christum incarnatum, in quem credebat in mysterio.

Cap. V.

De aequalitate fidei, spei, caritatis et operis.

Illud etiam non est praetermittendum, quod fides, spes, ca- 179
ritas et operatio secundum aliquid aequalia sunt in praesenti.

Unde Gregorius [e] [5]: « Fidem, spem, caritatem atque operationem, dum in hac vita vivimus, aequales sibi esse apud nos invenimus, quia quantum credimus, tantum amamus; et quantum amamus, tantum de spe praesumimus. Quisque [f] enim fidelis tantum credit, quantum sperat et amat; et tantum operatur, quantum credit et amat et sperat. Sed tamen maior spe et fide caritas dicitur, quia, cum ad Dei speciem pervenitur, spes et fides

[a] D om. [b] Z B add. *aliquem.* [c] Z *etc.* pro *e. o. t.* [d] Z add. *eleemosynam.* [e] Z add. *super Ezechielem.* [f] Z *quisquis.*

[1] Libr. II *In Ezech.* hom. 7, n. 9 (PL 76, 1018). [2] Respic. Hebr. 11, 6. [3] *De praedest. Sanctor.* c. 7, n. 12 (PL 44, 970). Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 1, c. 3 (PL 176, 47). [4] Respic. Act. 10, 4, et Rom. 10, 14. [5] Libr. II *In Ezech* hom. 10, n. 17 (PL 76, 1068).

transit, sed caritas permanet », et quia « caritas mater est omnium virtutum [1] »; quae non ideo post fidem et spem ponitur, quod ex eis oriatur, sed quia post illa remanebit aucta: *caritas enim* [a] *nunquam excidit* [2]. Praemissa autem [b] aequalitas proprie secundum interiorum [c] actuum intentionem consideranda est.

180 Huic vero [d], quod hic et superius [3] dictum est, scilicet quod caritas non est ex fide et [e] spe, sed e converso, videtur obviare quod ait Apostolus [4]: *Finis praecepti est caritas de* [f] *corde puro et conscientia bona et fide non ficta* [g]. Quod exponens Augustinus [5], cor accipit pro intellectu, et conscientiam pro spe. « Qualis, inquit, caritas est *finis praecepti,* procedens *de corde* [h] *puro,* id est de puro intellectu, ut nihil nisi Deus diligatur [i]; *et conscientia* [k], id est de spe bona; *et fide non ficta,* id est [l] simulata ». Non igitur caritas fidem vel spem, sed fides et spes caritatem praecedere videntur.

Hoc ergo ea ratione traditum intellige, non quod fides et spes causa vel tempore caritatem, omnium bonorum matrem, praecedant; sed quia caritas sine illis in aliquo esse non potest, sed illa sine caritate possunt esse, quamvis non sit fides pia vel spes sine caritate. Ideo igitur ex fide et spe procedere [m] dicitur caritas, quia nulli provenit sine istis.

DISTINCTIO XXVI.

Cap. I.

De spe, quid sit.

181 Est autem spes virtus, qua spiritualia et aeterna bona sperantur, id est cum fiducia exspectantur [6]. Est enim [n] certa exspecta-

---

[a] Z om. [b] Z *enim.* [c] U om. [d] Z *ergo.* [e] Ed. om. [f] D *ex;* Z *veniens de.* [g] D add. *id est simulata. Non igitur caritas fidem et spem praecedere videtur.* [h] Z *corpore.* [i] D *intelligatur.* [k] Z add. *bona.* [l] Ita omnes codd., ed. add. *non.* [m] U *procedit,* om. *dicitur.* [n] Ed. et Z B add. *spes.*

---

[1] Hieron., Epist. 82 *Ad Theophilum,* n. 11 (PL 22, 742); cfr. supra pag. 656, nota 2. [2] I. Cor. 13, 8. [3] Lib. II *Sent.* dist. XXIII, c. ult. [4] I. Tim. 1, 5. [5] I. *De doctr. christ.* c. 40, n. 44 (PL 34, 36); et *Enchirid.* c. 121, n. 32 (PL 40, 288), et verbotenus in Glossa Lyrani in illum locum. [6] Haec et plura, quae sequuntur, sumta sunt ex Hugone, *Sum. Sent.* tr. 1, c. 2 (PL 176, 43). Cfr. Abael., I. *Introd.* (PL 178, 981).

tio futurae beatitudinis, veniens ex Dei gratia et ex meritis praecedentibus vel ipsam spem, quam natura praeit caritas, vel rem speratam, id est beatitudinem aeternam: sine meritis enim aliquid sperare, non spes, sed praesumtio dici potest.

Cap. II.

De quibus sit spes.

Et sicut fides, ita et spes est de invisibilibus. 182

Unde Augustinus [a] [1]: « Fidem appellamus earum rerum quae non videntur. De spe quoque dicitur [2]: *Spes* [b] *quae videtur, non est spes. Quod enim videt quis, quid* [c] *sperat* »? Quod attinet ad non videre vel quae creduntur, vel quae [d] sperantur, fidei speique commune est.

Cap. III.

Quo differant fides et spes.

Distinguitur tamen [e] fides a spe, sicut vocabulo, ita rationabili 183
differentia.

« Est enim fides malarum rerum et bonarum, quia et bona creduntur et mala, et hoc fide bona, non mala.

« Est etiam [f] fides et praeteritarum rerum et praesentium et futurarum: credimus enim mortem Christi, quae iam praeteriit; credimus sessionem, quae nunc est; credimus venturum ad iudicandum, quod futurum est.

« Item [g] fides et suarum rerum est et alienarum: nam et se quisque credit esse, coepisse nec fuisse utique sempiternum, et alia atque alia non modo de aliis hominibus multa, quae ad religionem pertinent, verum etiam de Angelis credimus.

« Spes autem non nisi bonarum rerum [h], nec nisi futurarum et ad eum pertinentium, qui earum spem gerere perhibetur [3] ».

---

[a] D add *in Enchiridio.* [b] Z add. *autem.* [c] D et Erf. *quomodo;* Erf. annotat: Alii, *quid.* [d] Z om. [e] D *enim.* [f] Z *enim;* U om. *fides.* [g] Z B D *iterum.* [h] Ed. et Z add. *est.*

---

[1] *Enchirid.* c. 8 (P L 40, 235). [2] Rom. 8, 24. [3] August, *Enchirid.*, c. 8 (P L 40, 234) *; verbotenus apud Haymonem, II. *De varietate librorum*, c. 16 (P L 118, 897); cfr. Hugo, loc. cit.; Abael., loc. cit.

Cap. IV.

Si in Christo fuerit fides vel spes.

184 Post haec superest investigare, utrum fides et spes in Christo fuerint, unde tractatus iste sumsit exordium [1].

Quibusdam non indocte videtur, fidem-virtutem et spem in eo non fuisse, sicut in Sanctis iam beatificatis vel in Angelis non sunt; et tamen Sancti credunt et sperant resurrectionem futuram, et Angeli eandem credunt; nec tamen in eis fides vel spes-virtus est, quia et Deo per speciem contemplando fruuntur, et in Dei Verbo resurrectionem futuram sive iudicium non *per speculum in aenigmate* [2], sed praeclarissime inspiciunt. Si enim, quia credunt resurrectionem futuram, ideo verum est eos fidem habere, ergo ea consummata, post iudicium similiter et fidem habere dicentur [a], quia credent eam praeteritam. Sed sicut tunc credent, nec tamen fidem, quae fideles facit, habebunt — quia non credent absque scientia, quae non erit aenigmatica, sed per speciem — ita et modo credunt et sperant resurrectionem; nec tamen fidem habent, quia credendo cognoscunt [b]. Venit enim eis quod *perfectum est, et evacuatum est quod ex parte est* [3]; venit enim cognitio, et evacuata est fides; venit species, et desiit spes. Ita et Christus, in quo fuerunt bona patriae, credidit quidem et speravit resurrectionem tertia die futuram, pro qua et Patrem oravit [c]; nec tamen fidem-virtutem vel spem habuit, quia non aenigmaticam et specularem, sed clarissimam de ea habuit cognitionem, quia non perfectius eam cognovit praeteritam, quam intellexit futuram. Speravit tamen Christus, sicut in Psalmo [4] ait: *In te, Domine, speravi;* nec tamen fidem vel spem-virtutem [d] habuit, quia per speciem videbat ea quae credebat.

Cap. V.

Si in inferno iusti fidem et spem habuerunt.

185 De antiquis vero Patribus, qui apud inferos usque ad passionem tenebantur, non incongrue dici potest, quod fidem et spem-

[a] Erf. *creduntur,* sed annotat: Alii, *dicuntur;* alii, *dicentur.* [b] D *agnoscunt.* [c] Z *rogavit.* [d] V *spem vel virtutem.*

[1] Cfr. Hugo, *Summa Sent.* tr. 1, c. 18 (P L 176, 77). [2] Respic. I. Cor. 13, 12. [3] Respic. I. Cor. 13, 10. [4] Psalm. 30, 1.

virtutem habuerint, quia credebant et sperabant se visuros Deum per speciem, qualiter eum tunc non videbant; quia non patuit eis cognitio Dei per speciem ante passionem Christi, qua consummata, a [a] fide transierunt ad speciem.

DISTINCTIO XXVII.

Cap. I.

De caritate Dei et proximi, quae in Christo est et in nobis.

Cum autem Christus fidem et spem non habuerit, dilectionem 186
tamen habuit in quantum homo tantam, qua maior esse non valet; qui ex caritate eximia animam posuit pro amicis et inimicis [1]: habuit enim in corde caritatem, quam opere nobis exhibuit, ut exhibitionis forma nos ad diligendum instrueret.

Hic aliquid dicendum est de caritate et modo et ordine diligendi Deum et proximum.

Cap. II.

Quid sit caritas.

Caritas est dilectio, qua diligitur Deus propter se et proximus 187
propter Deum vel in Deo [2].

Haec habet duo mandata, unum pertinens ad dilectionem Dei, quod est maximum in Lege mandatum, et alterum pertinens ad diligendum proximum [b], illi simile. Primum est: *Diliges Deum ex toto corde* [c], *ex tota mente* [d], *ex tota anima,* quod scriptum est in Deuteronomio [e] [3]. Secundum est [4]: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum. In his duobus praeceptis tota Lex pendet, et Prophetae. Finis enim praecepti est dilectio* [5]; et ea gemina, id est Dei et proximi est.

---

[a] D *de.* [b] Z *dilectionem proximi,* pro *d. p.* [c] D add. *tuo.* [d] Ita C Z B; ed. add. *et.* [e] V *Levitico.*

---

[1] Respic. I. Ioan. 3, 16, et Rom. 5, 7 et 8. [2] Cfr. Hugo, II. *De Sacram.* p. 13, c. 6 (P L 176, 528 et sqq.); Pseudo-Abael., *Epit. theol. christ.* c. 32 (P L 178, 1748 et sqq.). [3] Cap. 6, 5. [4] Matth. 22, 37. [5] I. Tim. 1, 5.

Cap. III.

Si eadem caritate diligitur Deus et proximus.

188 Hic quaeritur, si ex ea ipsa dilectione diligitur Deus, qua diligitur proximus, an alia sit dilectio Dei, et alia proximi.

Eadem sane dilectio est, qua diligitur Deus et proximus; quae Spiritus sanctus est, ut supra [1] dictum est, quia Deus caritas est.

Unde Augustinus [2]: «Ioannes [a] [3] ait: *Non potest Deum diligere, quem non videt, qui fratrem* [b], *quem videt, non diligit.* Sed si eum quem videt humano visu, spirituali caritate diligeret, videret Deum, qui est ipsa caritas, visu interiori, quo videri potest. Qui igitur fratrem, quem videt, non diligit, Deum, qui est dilectio, qua caret qui fratrem non diligit, quomodo potest diligere? Ex una enim eademque caritate Deum proximumque diligimus, sed Deum propter Deum, nos vero et proximum propter Deum».

Cap. IV.

Quare dicuntur duo mandata caritatis.

189 Si vero [c] una eademque caritas Dei est et proximi, quare dicitur gemina?

Propter duo dilecta, id est Deum et proximum: etsi enim una sit caritas, duo tamen diversa ea diliguntur, scilicet Deus et homo vel Angelus. Pro quo etiam et duo sunt mandata, quia, cum eadem caritas utroque commendetur, diversa tamen diligi praecipiuntur.

Unde Augustinus [d] [4]: «Arbitror ideo [e] Spiritum [f] bis datum, semel in terra et iterum de caelo, ut commendarentur nobis duo praecepta caritatis [g], scilicet Dei et proximi. Una est caritas et duo praecepta, unus Spiritus et duo data, quia alia caritas non diligit proximum nisi illa quae diligit Deum: qua ergo caritate

---

[a] D *super Ioannem.* [b] Z add. *suum.* [c] Erf. *ergo,* sed annotat: Alii, *vero.* [d] D om. [e] Z *igitur.* [f] Ita U V D; ed. add. *sanctum.* [g] V *caritas.*

---

[1] Libr. I. dist. XVII, c. 2. [2] Libr. VIII *De Trin.* c. 8, n. 12 (PL 42, 958). [3] I. Ioan. 4, 20. Cfr. Pseudo-Abael., loc. cit. [4] *Serm.* 265 (alias 6 inter additos a Parisiensibus) c. 8, n. 9 (PL 38, 1223); cfr. Beda, *Comm. ad Rom.* 5, 5 Ed. Colon. 1688, t. VI, col. 83.

proximum diligimus, ipsa Deum diligimus. Sed quia aliud est Deus, aliud est proximus, etsi una caritate diliguntur », ideo forte duo praecepta dicuntur, et alterum maius, et alterum minus; vel propter duos motus, qui in mente geruntur [a], dum Deus diligitur et proximus: movetur enim [b] mens ad diligendum Deum, movetur et ad diligendum proximum, et multo magis erga Deum quam erga proximum.

Cap. V.

De modo diligendi.

Consequenter modum utriusque dilectionis advertamus. 190

« Haec regula, ut ait Augustinus [1], dilectionis divinitus constituta [c] est », ut Deum propter se [d] toto corde, et proximum diligas sicut te ipsum, id est, ad quod et propter quod te ipsum diligere debes: in bono enim et propter Deum te ipsum diligere debes, in bono ergo [e] diligendus est proximus, non in malo, et propter Deum.

Proximum vero omnem hominem oportet intelligi, quia nemo est, cum quo sit operandum male. Qui ergo amat homines, « vel quia iusti sunt, vel ut iusti sint amare debet, hoc est in Deo vel propter Deum; sic enim et se ipsum amare debet, scilicet in Deo vel propter Deum, id est, quia iustus est, vel ut iustus sit. Qui enim aliter se diligit, iniuste se diligit, quia ad hoc se diligit ut sit iniustus, ad hoc ergo ut sit malus: non ergo iam se diligit. *Qui enim diligit iniquitatem odit animam suam* [2] ».

« Sic [f] condita est mens humana, ut nunquam sui non meminerit, nunquam se non intelligat, nunquam se non diligat. Sed quoniam qui odit aliquem, nocere illi studet, non immerito et mens hominis, quando sibi nocet, se odisse dicitur. Nesciens enim sibi vult male [g], dum non putat sibi obesse quod vult; sed tamen male [h] sibi vult, quando id vult, quod obsit sibi; secundum illud [i]: *Qui diligit* 191

---

[a] Erf. *gignuntur,* sed annotat: Alii, *geruntur.* [b] D om. [c] D *instituta.* [d] Ita U V; ed. add. *et.* [e] D om. [f] Haec notula in U Z B A C habetur in pleno textu; sed in U B annotatur *vacat;* insuper U A in margine habent: *notula;* in C nil annotatur; in V est collateralis; in D omittitur. [g] U *malum.* [h] U *malum.* [i] Ed. *unde scriptum est,* pro *s. i.*

---

[1] Libr. I *De doctr. christ.* c. 22, n. 21 (PL 34, 27), ubi etiam quae sequuntur in hoc capitulo sententialiter habentur. Quae in cc. 5 et 6 exponuntur, Hugo fusius tractat in II. *De Sacram.* p. 13, cc. 9 et 10 (PL 176, 535 et sqq.).
[2] August., VIII. *De Trin.* c. 6, n. 9 (PL 42, 956); allegatur Ps. 10, 6. Cfr. Pseudo-Abael., loc. cit.

iniquitatem odit animam suam. Qui ergo diligere se novit, Deum diligit; qui vero non diligit Deum, etiam si se [a] diligit, quod ei naturaliter inditum est, tamen non incongrue se odisse dicitur, cum id agit, quod sibi adversatur et se ipsum tanquam suus inimicus insequitur [b] [1] ».

192 « Modus ergo diligendi praecipiendus est homini, id est, quomodo se diligat, ut prosit sibi. Quin autem se diligat et prodesse sibi velit dubitare, dementis est [2] ». Modus autem praecipitur, cum ait: *sicut te ipsum,* ut proximum diligas [c], ad quod te ipsum [d]. Si ergo te non propter te diligere debes, sed propter illum, ubi dilectionis tuae rectissimus finis est, non succenseat alius aliquis homo, si et ipsum propter Deum diligis. Huius dilectionis modum Veritas insinuat dicens [3]: *Mandatum novum do vobis, ut diligatis invicem, sicut dilexi vos,* id est, ad quod dilexi vos, scilicet ut *filii* [e] *sitis, ut* [f] *vitam habeatis.*

Dilectionis autem Dei modus insinuatur, cum dicitur: « *Ex toto corde,* id est ex toto intellectu; *ex tota anima,* id est voluntate; *ex tota mente,* id est memoria [4] », « ut omnes cogitationes et omnem vitam et omnem intellectum in illum conferas, a quo habes ea quae confers [5] ». Haec dicens, « nullam partem vitae nostrae reliquit, quae vacare debeat, sed quidquid venerit in animum, illuc [g] rapiatur, quo dilectionis impetus currit [6] ». Et diligere Deum propter se modus est diligendi Deum. Et sunt isti duo modi diligendi Deum, ut quibusdam placet.

Cap. VI.

De impletione illius mandati: Diliges Deum ex toto corde.

193 Illud autem praeceptum non penitus impletur ab homine in hac mortali vita, sed ex parte, non ex toto, quia ex parte diligimus, sicut *ex parte cognoscimus* [7]; in futuro autem implebitur ex toto.

---

[a] Ed. et V *se non,* pro *s. s.* [b] U *persequitur.* [c] V *et proximum diliges,* pro *u. p. d.* [d] D om. *u. p. d. a. q. t.* [e] U add. interl. *lucis.* [f] Ed. *et.* [g] Z *illic.*

---

[1] Aug. XIV. *De Trin.* c. 14, n. 18 (PL 42, 1049). [2] August., l. *De doctr. christ.* c. 25, n. 26 (PL 34, 29). [3] Ioan. 13, 34. [4] Ex Glossa interlineari Matth. 22, 37. [5] August., l. *De doctr. christ*, c. 22, n. 21 (PL 34, 27). [6] Aug., loc. cit. [7] Respic. I. Cor. 13, 9.

Unde Augustinus[1] « Cum adhuc est aliquid carnalis concupiscentiae, non omni modo[a] ex tota anima diligitur Deus. Caro tamen non dicitur concupiscere, nisi quia carnaliter anima concupiscit. *Cum autem*[b] *venerit quod perfectum est, ut destruatur quod ex parte est*[2], id est[c], iam non ex parte sit, sed ex toto, caritas non auferetur, sed augebitur et implebitur. In qua plenitudine illud praeceptum caritatis implebitur: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo*[d], etc. Tunc erit iustus sine peccato, quia nulla erit lex repugnans menti; tunc prorsus *toto corde, tota anima, tota mente diliges Deum,* quod est summum praeceptum[e] ».

« Sed cur praecipitur homini ista perfectio, cum in hac vita eam nemo habeat? Quia non recte curritur, si quo currendum est, nesciatur. Quomodo autem sciretur, si nullis praeceptis ostenderetur[3] »?

Ecce habes, cur illud praeceptum est, quod hic penitus impleri non potest; impletur tamen ex parte, scilicet secundum perfectionem viae. Alia enim est[f] perfectio currentis, alia pervenientis. Facit hoc mandatum, ut cursor, qui Deum ante omnia et prae omnibus diligit, nec tamen omnino perficit.

Cap. VII.

Quod alterum mandatum in altero est.

« Cum autem duo sint praecepta caritatis, pro utroque saepe 194
unum ponitur, nec immerito[4] », « quia nec Deus sine proximo, nec proximus sine Deo diligi potest. Unde Apostolus omne mandatum Legis dicit instaurari, id est contineri et impleri in hoc verbo: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum*[5] ». « Et Christus dilectionem proximi specialius commemorat dicens: *Mandatum novum do vobis, ut diligatis invicem, sicut dilexi vos*[g]; ubi illud maius mandatum dilectionis Dei videtur[h] praetermissum. Sed bene intel-

[a] V *omnino*, pro *o. m.* [b] Z *ergo.* [c] Ed. cum Z add. *ut.* [d] Ed. om. [e] Erf. *mandatum,* sed notat: Alii, *praeceptum.* [f] D om. [g] Z D om. *d. v. u. d. i. s. d. v.* [h] Z *dicitur.*

[1] *De perfectione iustitiae hominis* c. 8, n. 19 (PL 44, 301). [2] Respic. I. Cor. 13, 10. [3] Aug., ibid., et etiam quae sequuntur *. [4] August., VIII. *De Trin.* c. 7, n. 10 (PL 42, 956). Cfr. Pseudo-Abael., loc. cit. [5] August., *In Evang. Ioan.* tr. 65, n. 2 (PL 35, 1809) *; verbotenus in Glossa ad Rom. 13, 9.

ligentibus utrumque invenitur in singulis, quia qui diligit Deum non potest eum contemnere quem Deus praecepit diligi; et qui diligit proximum, quid in eo diligit nisi Deum? Ipsa est dilectio ab omni mundana dilectione discreta, quam distinguens Dominus ait: *Sicut dilexi vos.* Quid enim nisi Deum dilexit in nobis, non quem habebamus, sed ut[a] haberemus, sicut medicus aegros! Et quid in eis diligit nisi salutem quam cupit revocare, non morbum quem venit expellere? Sic et nos invicem diligamus, ut, quantum possumus, invicem ad habendum Deum in nobis ex dilectione attrahamus[1] ».

Cap. VIII.

Quae caritate diligenda sint

195 Sed quae hac dilectione diligenda sint, iam inquiramus.

« Non enim omnia, ut ait Augustinus[2], quibus utendum est, diligenda sunt, sed ea sola, quae vel nobiscum societate quadam referuntur in Deum, sicut est homo vel Angelus, vel ad nos relata beneficio Dei[b] per nos indigent, ut corpus », « quod ita praecipiendum est diligi, ut ei ordinate prudenterque consulatur[3] ».

DISTINCTIO XXVIII.

Cap. I.

Si iubemur totum proximum diligere et nos totos.

196 Hic potest quaeri, utrum illo mandato dilectionis proximi totum proximum, id est animam et corpus, nosque ipsos totos diligere praecipiamur[4].

Ad quod dicimus, omne genus diligendarum rerum illis duobus mandatis contineri.

« Quatuor enim diligenda sunt, ut ait Augustinus[5]: unum, quod supra nos est, scilicet Deus; alterum, quod nos sumus; tertium, quod iuxta nos est, scilicet proximus; quartum, quod infra

---

[a] Z add. interl. *quem*. [b] D om.

---

[1] August. loc. cit. [2] Libr. I *De doctrina christ.* c. 23, n. 22 (PL 34, 27). [3] Aug., ibid. c. 25, n. 26. [4] Cfr. Hugo, II. *De Sacram.* p. 13, c. 7 (PL 176, 531 et sqq.). [5] Libr. I *De doctr. christ.* c. 23, n. 22 (PL 34, 27).

nos est, scilicet corpus. De secundo et quarto nulla praecepta danda erant », scilicet ut diligeremus nos vel corpus nostrum; praecipitur autem Deus diligi et proximus. « Ut autem quisque se diligat, praecepto non est opus [1] »: « quantumlibet enim homo excidat a veritate, remanet illi dilectio sui et dilectio corporis sui, quia *nemo unquam carnem suam odio habuit* [2]: nam viri iusti, qui corpus suum cruciant, non corpus, sed corruptiones eius [a] et pondus oderunt [3] ».

Hic videtur Augustinus tradere, quod ex praecepto non 197
teneamur diligere nos ipsos vel corpus nostrum. Quod si est, non omne genus diligendarum rerum illis duobus praeceptis continetur [b], cum et nos ipsos [c] et corpus nostrum diligere debeamus, ad quod [d] necessarium praeceptum est, cum scriptum sit [4]: *Qui diligit iniquitatem odit animam suam.*

Sed speciale de hoc praeceptum non erat dandum, nec speciali praecepto opus erat id tradi, ut quisque se vel corpus suum diligeret, quia hoc in illo praecepto continetur [5]: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum:* ibi enim et proximum totum et te totum intelligere debes.

Unde Augustinus in eodem [6]: « Si te totum intelligas, id est animam et corpus, et proximum totum, id est animam et corpus, — homo enim ex anima constat et corpore — nullum rerum diligendarum genus in his duobus praeceptis praetermissum est. Cum enim praecurrat dilectio Dei, eiusque dilectionis modus praescriptus appareat, et sequatur dilectio proximi, de tua dilectione nihil dictum videtur. Sed cum dictum est: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum,* simul et tui abs te dilectio praetermissa non est ». Ecce hic aperte dicit, in illo praecepto non modo [e] proximi sed et mei dilectionem contineri, et totius proximi totiusque mei.

Ex quo apparet, quod dictum est de secundo et quarto — id est de dilectione nostri et corporis nostri — nulla praecepta danda esse, ita esse intelligendum, scilicet specialia et divisa, quia in illo uno totum [f] continetur, « et quia id quod sumus, et quod infra

---

[a] Z om. [b] Ed. et BC add. *quia.* [c] U om. [d] Ed. *quid.* [e] Ed. *tantummodo.* [f] Z *toto.*

---

[1] Aug., ibid. c. 26, n. 27. [2] Eph. 5, 29. [3] Aug., ibid. c. 23, 24 *. [4] Ps. 10, 6. [5] Matth. 19, 19. [6] Libr. I *De doctr. christ.* c. 26, n. 27 (PL 34, 29).

nos est, ad nos tamen pertinens, naturae lege diligimus, quae in bestiis etiam est. Ideoque et de illo quod supra nos [a], et de illo quod iuxta nos est, divisa praecepta sumsimus [1] »; in quorum altero eius quod sumus, et illius quod infra nos est, dilectio continetur [b].

Cap. II–IV [c].

Quod in dilectione proximi includitur dilectio Angelorum.

198 « Oritur autem hic de Angelis quaestio, utrum ad illud praeceptum dilectionis proximi etiam dilectio [d] pertineat Angelorum. Nam quod nullum hominem exceperit qui praecepit proximum [e] diligere, Dominus in parabola semivivi relicti ostendit, eum dicens proximum qui erga [f] illum exstitit misericors. Deinde subdit [2]:
199 *Vade, et tu fac similiter* [3] »; [Cap. III] « ut eum proximum intelligamus, cui vel exhibendum est officium misericordiae, si indiget, vel exhibendum esset, si indigeret. Nullum vero exceptum esse, cui misericordiae negandum sit officium, quis non videat, cum usque ad inimicos etiam [g] porrectum sit, Domino dicente [4]: *Diligite inimicos vestros et* [h] *benefacite his qui oderunt vos* [5] ». « Manifestum est igitur, omnem hominem proximum esse [i] deputandum [6] ». « Proximi vero nomen ad aliquid est, nec quisquam esse proximus nisi proximo potest [7] ».

« Unde consequens est, et cui praebendum et a quo praebendum est officium misericordiae, recte proximum dici. Manifestum est igitur [k], praecepto dilectionis proximi etiam sanctos Angelos contineri, a quibus tanta nobis misericordiae impenduntur officia.

« Ex quo et Dominus proximum se nostrum dici voluit, ut in parabola saucii [8] significat et in Propheta [9]: *Quasi proximum et quasi fratrem nostrum sic complacebam.* Sed quia excellentior

[a] Ed. et V Z add. *est.* [b] Post *continetur,* in U iterum redit notula: *Sic condita* (cfr. supra, num. 191), sed iterum per *vacat* expungitur. Item V hic eam partim repetit et post verba *se non diligat* add. *etc. ut supra.* [c] Ob textus connexionem, cc. 2, 3 et 4 iunguntur. [d] D om. [e] D *hominem.* [f] D *circa.* [g] B add. *mandatum.* [h] Ita U V; ed. om ; Z *etc.* ceteris omissis. [i] D om. [k] D add. *omnem hominem proximum esse deputandum et.*

[1] Aug., loc. cit. [2] Luc. 10, 37. [3] August., l. *De doctr. christ.* c. 30, n. 31 (P L 34, 30). [4] Matth. 5, 44, et Luc. 6, 27. [5] Aug., loc. cit. [6] Aug., ibid. n. 32. [7] Aug., ibid. n. 31. [8] Luc. 10, 33 seqq. [9] Psalm. 34, 14.

ac supra nostram naturam est divina substantia, praeceptum dilectionis Dei a [a] proximi dilectione distinctum est [1] ». Ideoque licet Deus omnia nobis impendat beneficia, non tamen nomine proximi includitur in illo praecepto; quem non sicut nos diligere debemus, sed plus quam nos *toto corde et* [b] *anima*.

Christum vero, in quantum homo est, sicut nos diligere debemus, eiusque secundum hominem dilectio illo continetur mandato; quem etiam secundum hominem magis quam nos, sed non quantum Deum, debemus diligere, quia in quantum est homo, minor est Deo.

[Cap. IV]. Hic notandum est, « proximum dici diversis modis, 200
scilicet conditione primae nativitatis, spe conversionis, propinquitate cognationis, ratione beneficii exhibitionis [2] ».

DISTINCTIO XXIX.

Cap. I.

De ordine diligendi, quid prius, quid post.

Post praedicta, de ordine caritatis agendum est, quia dicit 201
sponsa [3]: *Introduxit me rex in cellam vinariam et ordinavit in me caritatem.* Videamus igitur ordinem, quid prius, quid post [c] esse debeat. Peccat enim qui praepostere agit: nam scire quid facias [d], et nescire ordinem faciendi non est perfectae cognitionis: ordinis namque ignorantia [e] conturbat meritorum formam.

Ordinem autem diligendi Augustinus [4] insinuat dicens: « Ipse est qui ordinatam habet dilectionem, ne aut diligat quod non est diligendum, aut non diligat quod diligendum est, aut aeque diligat quod minus vel amplius diligendum est, aut minus vel amplius quod aeque diligendum est. Omnis peccator, in quantum peccator est, non est diligendus; et omnis homo, in quantum homo est, diligendus est propter Deum; Deus vero propter se ipsum. Et Deus propter se [f] omni homine amplius diligendus est; et amplius quis-

---

[a] Z *et*. [b] Ed. add. *tota*. [c] Ed. *posterius*. [d] Z *agis*. [e] D add. *saepe*. [f] Ed. om. *p. s.*

---

[1] Aug., ibid. n. 33. [2] Glossa in Ps. 11, 3, apud Lyranum. [3] Cant. 2, 4. Pro hoc cap. cfr. Hugo, *Sum. Sent* tr. 4, c. 7 (PL 176, 126). [4] Libr. I *De doctr. christ.* c. 27, n. 28 (PL 34, 29).

que Deum debet diligere quam se ipsum. Item, amplius alius homo diligendus est quam corpus nostrum, quia propter Deum omnia ista diligenda sunt, et potest nobiscum Deo perfrui [a], quod non potest corpus, quia corpus per animam vivit, qua fruimur Deo ».

Audisti aliqua de ordine caritatis, ubi expressum est, nos amplius debere diligere Deum quam omnes homines vel nos ipsos, et amplius animam alicuius [b] hominis quam corpus nostrum.

In enumeratione etiam quatuor diligendorum, superius [1] posita, prius ponitur quod supra nos est; secundo, quod nos sumus; tertio, quod iuxta nos est; quarto, quod infra nos est. Ubi ordo diligendi insinuari videtur ex ratione enumerationis [c]. Non est autem apertum, utrum omnes homines pariter debeamus diligere et tantum, quantum nos vel minus.

Cap. II.

An omnes homines pariter diligendi sunt.

202 Unde et [d] super hoc saepe movetur quaestio, quam perplexam faciunt Sanctorum verba varie prolata.

Quidam enim [e] tradere videntur, quod pari affectu omnes diligendi sint; sed in effectu, id est in exhibitione obsequii, distinctio observanda sit.

Unde Augustinus [f] [2]: « Omnes homines aeque diligendi sunt. Sed cum omnibus prodesse non possis, his potissimum consulendum est, qui pro locorum et temporum vel quarumlibet rerum opportunitatibus constrictius tibi quasi quadam sorte iunguntur. Pro sorte enim habendum est, quo quisque tibi temporaliter colligatius adhaeret, ex quo legis [g] potius illi dandum esse ».

Idem *Super Epistolam ad Galatas* [h] [3]: *Operemur bonum ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei,* id est ad Christianos: « Omnibus enim pari dilectione vita aeterna optanda est,

---

[a] Z *frui.* [b] C *alterius;* ed. et Erf. *alius;* Erf. annotat: Alii, *alterius.* [c] B *numerationis.* [d] Ed. om. [e] V *tamen.* [f] D add. *in libro De doctrina christiana.* [g] Ed. et Z *eligis.* [h] Z om. *s. E. a. G.*

---

[1] Dist. XXVIII, c. 1. [2] Loc. cit., c. 28, n. 29*. Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 4, c. 7 (P L 176, 125). [3] Super c. 6, 10 et n. 61 (P L 35, 2146); sed verba magis conveniunt cum Glossa (ibi), quae conflata est ex verbis Augustini et Hieronymi.

etsi non omnibus eadem possunt exhiberi dilectionis officia, quae fratribus maxime sunt exhibenda, quia sunt invicem membra, qui habent eundem Patrem ».

His aliisque testimoniis innituntur qui dicunt, omnes homines pariter diligendos esse caritatis affectu, sed in operis exhibitione differentiam [a].

Quibus obviat illud praeceptum Legis [1] de diligendis parenti- 203
bus: *Honora patrem* [b] *et matrem tuam* [c], *ut sis longaevus super terram.* Ut quid enim specialiter illud praeciperetur de parentibus, nisi maiori dilectione forent diligendi?

Sed hoc illi referendum dicunt ad exteriorum exhibitionem, in qua praeponendi sunt parentes. Unde *honora* dixit, non dilige.

Obviat etiam illis quod Hieronymus *Super Ezechielem* [2] 204
ait, scilicet « ut ordine caritatis, sicut scriptum est: *Ordinavit in me caritatem*, post omnium patrem, Deum, carnis [d] quoque pater diligatur et mater et [e] filius et filia, frater et soror ».

Ambrosius [3] quoque diligendi exprimens ordinem, super illud Canticorum: *Ordinavit in me caritatem,* secundo capitulo [f] ait: « Multorum caritas inordinata est [g]: quod in primo est, ponunt tertium vel quartum. Primo Deus diligendus est, secundo parentes, inde [h] filii, post domestici; qui, si boni sunt, malis filiis praeponendi sunt. Secundum hoc in Evangelio ad cuiusque dilectionem proprium ponit [4]: *Diliges Dominum Deum tuum* [i] *ex toto corde tuo* [k], *et ex omnibus viribus tuis et proximum tuum* [l] *sicut te ipsum,* et inimicos non ex [m] tota virtute, non sicut te ipsum, sed simpliciter. Sufficit enim, quod diligimus et non odio habemus ».

Ecce ex praemissis aperte insinuatur, quae [n] in affectu caritatis distinctio sit habenda, ut differenti affectu, non pari, homines

---

[a] Z *esse differentiam*; ed. *differentiam faciunt.* [b] Ita U D; ed. add. *tuum.* [c] D om.; Z add. *etc.*, et om. *u. s. l. s. t.* [d] Erf. annotat: Alii, *carius.* [e] Ed. om. [f] V *secundum Apostolum*, pro *s. c.*; D om. *s. c.* [g] D add. *qui.* [h] D *tertio.* [i] Z add. *etc*, et om. *e. t. c. t. e. e. o. v. t.* [k] U add. *et ex tota anima tua*; B add. *et ex tota mente tua.* [l] D om. [m] D om. [n] B *quod.*

---

[1] Exod. 20, 12 (cfr. Deuter. 5, 16; Matth. 15, 4). [2] Libr. XIII, in Ezech. 44, 25 (PL 25, 442). [3] A Scholasticis erronee tribuitur hic locus Ambrosio, cum sit ex Origene (hom. 2, n. 8) sumtus; verba haec inveniuntur in Glossa ordinaria in hunc locum (v. 4). [4] Matth. 22, 37.

diligamus, et ante omnia Deum, secundo nos ipsos, tertio parentes, inde filios et fratres, post domesticos, demum inimicos diligamus.

205 Sed inquiunt illi, quae [a] de ordine dilectionis supra dicuntur, esse referenda ad operum exhibitionem, quae differenter proximis exhibenda sunt: primo parentibus, inde filiis, post domesticis, demum inimicis; Deum vero [b] tam affectu quam obsequii exhibitione ante omnia diligendum.

Quorum etiam nonnulli tradunt, affectu caritatis tantum proximos esse [c] diligendos, quantum nos ipsos diligimus.

Quod confirmant auctoritate Augustini [d] [1], qui ait [e]: « Nec illa iam quaestio moveat, quantum caritatis fratri debeamus impendere, quantum Deo. Incomparabiliter plus Deo quam nobis; fratri vero, quantum nobis; nos autem tanto magis diligimus, quanto magis [f] diligimus Deum ».

Ex hoc et praemissis testimoniis Augustini asserunt, omnes homines pariter diligendos a nobis, et tantum, quantum nos; Deum autem plus quam nos, corpus vero nostrum minus quam nos, vel proximos. Nec in enumeratione praemissa quatuor diligendorum ordinem diligendi assignari dicunt, sed tantum quae sunt diligenda.

206 Verum quia praemissa verba Ambrosii ordinem diligendi secundum affectum magis quam secundum effectum diligenter intuentibus explicare videntur, non indocte alii dicunt, non modo in exhibitione operis, sed etiam in affectu caritatis ordinem differentem esse statutum, ut ante omnia diligamus Deum, secundo nos, tertio parentes, quarto filios vel fratres et huiusmodi, postea domesticos, demum inimicos.

Quod vero Augustinus dicit, pariter omnes esse diligendos, et pari dilectione omnibus vitam optandam, ita accipi potest, ut paritas non ad affectum referatur, sed ad bonum, quod eis optatur, quia caritate [g] omnibus optare debemus ut paria bona mereantur, sicut Apostolus [2], dicit: *Volo, omnes homines* [h] *esse sicut me.* Optanda est enim minoribus perfectio maiorum, ut ipsi fiant perfecti et sic mereantur parem beatitudinem; vel pari dilectione, id est, eadem dilectione omnes diligendi sunt.

---

[a] Z *qui.* [b] Z *tamen.* [c] Z om. [d] Z *confirmat Augustini auctoritas,* pro *c. a. A.* [e] D add. *in VIII libro de Trinitate.* [f] D om. [g] Ed. *caritatem.* [h] Ed. *vos.*

---

[1] Libr. VIII *De Trin.* c. 8, n. 12 (PL 42, 959). [2] I. Cor. 7, 7.

Item, quod ait: « Ut tantum diligamus fratres, quantum nos », ita intelligi potest, id est ad tantum bonum diligamus fratres, ad quantum nos, ut tantum bonum eis optemus in aeternitate, quantum nobis, etsi non tanto affectu; vel ibi « quantum » similitudinis est, non quantitatis.

Solet etiam quaeri: Si parentes nostri mali sunt, vel filii, vel 207
fratres, an magis vel minus diligendi sint aliis bonis, hac ratione nobis non copulatis.

Videtur, quod magis sint diligendi boni, qui nobis [a] carne non sunt coniuncti, quam mali carne [b] coniuncti; quia nobis sunt coniuncti corde, glutino caritatis: sanctior est enim copula cordium quam corporum.

Unde Beda [1] de illis Domini verbis: *Mater mea et fratres mei hi sunt, qui verbum Dei faciunt*, ait: « Non iniuriose negligit matrem, nec mater negatur, quae etiam de cruce agnoscitur, sed religiosiores monstrantur copulae mentium quam corporum ».

Verumtamen quaestio latebrosa est haec [c], nec a nobis plene absolvenda properantibus ad alia.

Movemur enim super illis verbis [2]: « Inimicos non ex tota 208
virtute, non sicut te ipsum iubet diligere, sed simpliciter: sufficit enim, quod diligimus et non odio habeamus ».

Quod non ita accipiendum est, quasi sufficiat tibi diligere inimicum et non sicut te ipsum, quia omnes [d], et amicos et inimicos, sicut te ipsum diligere debes. Sed ad ostendendum gradus diligendi Deum et proximum et inimicum, qui tamen proximus est, propria Dominus ponit, cum ait [e] [3]: *Diliges Deum ex tota virtute, et proximum sicut te* [f], non ait, *ex tota virtute*, ut ostendat, proximum diligendum minus quam Deum. Dicit etiam [4]: *Diligite inimicos*, nec addit *ex tota virtute*, nec *sicut te ipsum*, sed simpliciter. Sufficit enim, quod diligimus et non odio habemus, id est [g], sufficit dicere, ut diligamus et non odio habeamus, non quin eos [h] diligere debea-

[a] D add. *in*. [b] Z *qui carne sunt;* Erf. ad *mali* notat: Alii, *alii*. [c] Z D om. [d] D add. *homines;* ed. et V om. *et*. [e] D om. *c. a.* [f] Ita U B; ed. add. *ipsum*. [g] D om. *i. e.* [h] Z *quia nos*, pro *q. e.*

[1] *Expositio in Evang. Lucae* 8, 19 (cfr. Matth. 12, 49; Marc. 3, 34; Ioan. 19, 25) (P L 92, 433). Verba sumta sunt ex Ambrosio in eundem locum libr. VI, n. 38 (P L 15, 1678). [2] Scil. Ambrosii, vel potius Origenis; cfr. supra pag. 683, nota 3. [3] Matth. 22, 37. [4] Luc. 6, 27.

mus sicut nos, quia proximi sunt; sed sufficit, si eos minus diligimus quam alios proximos; quod dictionis [a] genus innuit.

209 Quaeri etiam solet, « cur Dominus praeceperit diligere inimicos, cum alibi praecipiat odio habere parentes et filios [1] ».

Ad quod dicendum [b] est, duo esse diligenda in homine: naturam et virtutem, vitium vero et peccatum [c] odiendum. Et parentes ergo, in quantum mali sunt, odiendi sunt, et inimici diligendi, in quantum homines [d]. Diligamus ergo inimicos lucrandos regno Dei, et odiamus in propinquis, si impediunt [e] a regno Dei, et in omnibus communiter naturam diligamus quam Deus fecit [f].

Cap. III.

De gradibus caritatis.

210 Sciendum quoque est, diversos esse gradus caritatis: est enim caritas incipiens, proficiens, perfecta, perfectissima.

Unde Augustinus [2]: « Perfecta caritas haec est, ut quis paratus sit pro fratribus etiam mori. Sed nunquid mox ut nascitur, iam prorsus perfecta est? Immo ut perficiatur, nascitur; cum fuerit nata, nutritur; cum fuerit nutrita, roboratur; cum fuerit roborata, perficitur; cum ad perfectionem venerit [g], dicit [3]: *Cupio dissolvi, et esse cum Christo* [h], etc.

Hic aperte progressus et perfectio caritatis insinuatur, quam perfectionem etiam Veritas commendat dicens [4]: *Maiorem hac dilectionem nemo habet, quam ut animam suam ponat quis pro amicis suis* [i]. Quod utique dictum est de opere dilectionis, quia maior dilectionis effectus [k] non est quam ponere animam pro aliis. Nec te moveat quod ait *pro amicis:* qui enim ponit animam pro amicis, ponit et pro inimicis, ad hoc ut ipsi fiant amici.

---

[a] Ita U Z B; ed. *dilectionis;* V *distinctionis,* sed correct. interl. *locutionis.* [b] D *dicimus verum.* [c] D add. *esse.* [d] V add. *sunt.* [e] V Z B add. *nos.* [f] U om. *q. D. f.* [g] Z *pervenerit.* [h] Z B D om. *e. e. c. C.* [i] Z om. *quam ut... suis.* [k] D *affectus.*

---

[1] August., l. *Retract.* c. 19, n. 5 (PL 32, 615), et l. *De Sermone Domini in monte,* c. 15, n. 41 (PL 34, 1250), ex quibus locis sumtae sunt sententiae sequentes. Allud. ad Luc. 14, 26. [2] *In I. Epist. Ioan.* tr. 5, n. 4 (PL 35, 2014). [3] Phil. 1, 23. [4] Ioan. 15, 13.

DISTINCTIO XXX.

Cap. Unicum.

* *Si melius est diligere inimicos quam amicos.*

Hic solet quaeri, quid potius sit plurisque meriti, diligere ami- 211
cos, an diligere inimicos.

Sed haec comparatio implicita est. Si enim conferatur dilectio amicorum tantum, dilectioni amicorum [a] et etiam inimicorum, perspicua est absolutio [b]. Sed si in aliquo uno homine, qui diligit simul amicum et inimicum, quid horum potius sit, quaeratur, obscura est responsio, quia de motu mentis agitur, de quo non est nobis facile iudicium, an unus et idem motus sit erga amicum et inimicum, sed erga amicum intensior; an duo, unus erga inimicum, qui dicitur difficilior, alter erga amicum, qui videtur [c] ferventior. Nec incongrue putatur melior [d] qui est ferventior; vel si unus idemque est inde [e] potior, ubi est ardentior, non improbe aestimatur.

Augustinus tamen sentire videtur, maius esse diligere ini- 212
micum quam amicum, qui perfectorum esse dicit diligere inimicos et benefacere eis; neque hoc a tanta multitudine impleri, quanta exauditur in oratione dominica, cum dicitur [1]: *Dimitte nobis debita nostra* [f], *sicut et nos dimittimus debitoribus nostris.* Illam enim sponsionem dicit a multis impleri, qui nondum diligunt inimicos. Ait enim sic [g] [2]: « Magnum est erga eum qui tibi nihil mali fecerit, esse benevolum et beneficum; illud multo grandius et magnificentissimae bonitatis est, ut tuum quoque inimicum diligas, et ei qui tibi malum vult, et si potest, facit, tu semper bonum velis faciasque quod possis, audiens dicentem Iesum [3]: *Diligite inimicos vestros, et benefacite his qui oderunt vos, et orate pro persequentibus et calumniantibus vos.* Sed quoniam perfectorum

---

[a] B posteriori manu correxit *inimicorum*; ed. et V D om. *etiam*. [b] Z *solutio*; D om. *si*. [c] V *dicitur*. [d] V Z D C add. *ille*. [e] Ed *idem*; Erf. notat: Alii, *ibi*. [f] Z add. *etc.*, et om. *s. e. n. d. d. n.* [g] D add. *in Enchiridio*.

---

[1] Matth. 6, 12. [2] August., *Enchirid.* c. 73 (PL 40, 266). [3] Matth. 5, 44; Luc. 6, 27.

filiorum Dei est istud, quo quidem se debet omnis [a] fidelis extendere et humanum animum ad hunc effectum [b], orando Dominum [c] secumque agendo luctandoque, perducere [d]; tamen, quia hoc tam magnum [e] bonum tantae multitudinis non est, quantam credimus exaudiri, cum in oratione dicitur: *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris,* procul dubio verba sponsionis huius implentur, si homo, qui nondum ita profecit ut etiam diligat inimicum, tamen, quando rogatur ab homine qui peccavit in eum, ut ei dimittat, dimittit [f] ex corde; qui etiam sibi roganti vult dimitti, cum orat et dicit: *sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* ». « Quicumque vero [g] rogat hominem in quem peccavit, si peccato suo movetur ut roget, non est adhuc deputandus inimicus, ut eum diligere sit difficile, sicut erat quando inimicitias exercebat. Quisquis vero roganti et poenitenti [h] non dimittit, non aestimet a Domino sua peccata dimitti; quia mentiri Veritas non potest, quae, cum docuisset orationem, hanc in ea sententiam positam commendavit dicens [1]: *Si dimiseritis hominibus* [i] *peccata eorum, dimittet et vobis Pater vester* [k]. *Si vero non dimiseritis, nec Pater vester* [l] *dimittet vobis peccata vestra* [2] ».

Ecce hinc haberi videtur, quod [m] praetaxavimus, scilicet maioris virtutis esse diligere inimicum et benefacere ei, quam illum qui nihil mali nobis fecit, vel amicum.

213 Quod si quis concedere simpliciter noluerit dicens: diligitur intensius amicus quam inimicus, et ideo illud potius isto; determinet ista secundum praemissam intelligentiam dicens, ibi comparationem [n] factam inter dilectionem, qua tantum diligitur amicus, et illam qua amicus et inimicus diligitur.

Illud vero, quod sequitur, magis nos movet, quod scilicet dicit, « non esse tantae multitudinis diligere inimicos, quanta exauditur, cum dicitur: *Dimitte nobis* », etc., ubi dat [o] intelligi, quod alicui a Deo dimittantur peccata non diligenti inimicum, si [p] tamen fratri roganti, qui in se peccavit, dimittit. Sed cum peccata non

---

[a] Z *unusquisque.* [b] Ita U A C; quod Z habuit, sed mutavit in *affectum,* quod habet ed. [c] Ed. *Deum.* [d] Z *proficere.* [e] Z om. [f] B om. [g] U *ergo.* [h] B om. *e. p.* [i] Z om. [k] D *dimittentur vobis peccata vestra,* pro *d. e. v. P. v.;* V add. *caelestis peccata vestra.* [l] D om. *P. v.* [m] Ita U B; ed. add. *et.* [n] Ed. add. *esse.* [o] Ed. et V *datur.* [p] D *sed.*

---

[1] Matth. 6, 14, 15. [2] Aug., ibid. c. 74.

dimittantur alicui adulto, nisi caritatem habeat, sequitur ut caritatem habeat qui non diligit inimicum. Quomodo ergo nomine proximi omnis homo intelligitur in illo mandato[1]: *Diliges*[a] *proximum tuum sicut te ipsum?* Si enim omnis homo proximus est, tunc[b] inimicus; praecipimur ergo[c] inimicos diligere. Et quia illud praeceptum generale est, omnibus praecipitur omnes homines diligere, etiam inimicos[d].

Quidam quod hic dicitur simpliciter tenere volentes, illud prae- 214
ceptum determinant dicentes, illic perfectis dari in praeceptum diligere omnem hominem, etiam inimicum; minoribus vero in consilium, in praeceptum vero[e] eos diligere, qui nihil mali fecerunt eis, et inimicos non odire.

Sed melius est, ut intelligatur, omnibus illo mandato praecipi cunctos diligere, etiam inimicos; cui sensui attestantur superius positae auctoritates, et aliae multae.

Illud vero Augustini novissime positum, de perfecta caritate dictum[f] intelligitur, quae tantum perfectorum est, qui non solum amicos sed etiam inimicos perfecte diligunt eisque benefaciunt; quae perfectio dilectionis non est tantae multitudinis, quanta exauditur in oratione dominica. Et hoc re vera grande est et eximiae bonitatis, scilicet perfecte diligere inimicum; ita et cum dicit[2]: « impleri verba illius[g] sponsionis ab homine, qui non ita profecit ut diligat inimicum », de dilectione perfecta accipiendum est[h].

DISTINCTIO XXXI.

Cap. I.

Si caritas semel habita amittatur.

Illud quoque[i] non est praetereundum[k], quod quidam asse- 215
runt, caritatem semel habitam ab aliquo non posse excidere, nul-

[a] D *dilige.* [b] Ed. add. *et.* [c] Ed. et V B add. *et.* [d] D add. *cui sensui attestantur superius positae auctoritates.* [e] Z *ergo.* [f] B om. [g] Z *ipsius.* [h] U om. *d. d. p. a. e.* [i] D *quidem,* et om. *est.* [k] Z *praetermittendum,* sed corr. interl. *vel praetereundum.*

[1] Matth. 22, 37. [2] Scil. Augustinus, loco supra nota 3 cit.

lumque damnandum hanc aliquando habere; qui hanc traditionem subditis muniunt testimoniis [1].

Apostolus [2] ait: *Caritas nunquam excidet* [a].

Augustinus [3] etiam [b] inquit: « Caritas quae deseri potest, nunquam vera fuit ».

Item [4]: « Caritas est fons proprius et singularis bonorum, cui non communicat alienus. Alieni sunt omnes qui audituri sunt [5]: *Non novi vos*. De hoc fonte Scriptura ait [6]: *Fons aquae vivae sit tibi proprius, et nemo alienus communicet tibi* ». Si autem alieni sunt qui audituri sunt illam vocem, non ergo huic fonti communicant damnandi.

Item, Augustinus *Super Epistolam Ioannis* [7]: « Radicata est caritas, securus esto; nihil mali procedere potest ».

Item, Gregorius in *Moralibus* [c] [8]: « *Valida est ut mors dilectio* [9]. Virtuti enim mortis dilectio comparatur, quia nimirum mentem quam semel ceperit, a dilectione mundi funditus occidit ».

Item, Augustinus *Super Epistolam Ioannis* [10]: « Unctio invisibilis caritas est, quae in quocumque fuerit, radix illi erit, quae ardente sole arescere non potest: nutritur calore solis, non arescit ».

Item, Beda *Super Ioannem* [11]: « Quaerendum est, quomodo speciale Filii Dei agnoscendi signum fuerit, quod super eum descenderit et manserit Spiritus. Quid magni est Filio Dei, quod in ipso manere Spiritus astruitur? Notandumque [d] quod semper in Domino manserit Spiritus, in Sanctis vero, quamdiu mortale corpus gestaverint, partim semper maneat, partim rediturus secedat [e]: manet enim [f] apud eos, ut bonis insistant actibus; recedit vero ad tempus, ne semper infirmos curandi, mortuos suscitandi, daemones

---

[a] Ed. et Z *excidit*. [b] D om. [c] Z om. *i. M.* [d] Ed. *notandum*. [e] V *recedat*. [f] Ed. *autem*.

---

[1] Cfr. Hugo, II. *De Sacram.* p. 13, c. 11 (PL 176, 539 et sqq.); Abael. *Sic et non*, c. 138 (PL 178, 1574 et sqq.). [2] I. Cor. 13, 8. Haec et fere omnia testimonia, quae sequuntur, leguntur etiam in *Decreto* Gratiani, De Poenit., dist. 2. Sed apud Gratianum alio ordine occurrunt, ac plerique textus sunt longiores. (t. I, p. 1190 et sqq). Quaedam testimonia inveniuntur etiam apud Abael., loc. cit. [3] *De salutaribus documentis ad quend. comitem* c. 7 (PL 40, 1049). [4] Aug., *Enarrat.* in Ps. 103, serm. 1, n. 9 (PL 37, 1343). [5] Matth. 7, 23. [6] Prov. 5, 18, 17. [7] Tract. 8, n. 9 (PL 35, 2041). [8] Libro X, c. 21, n. 39 (PL 75, 942 et seq.). [9] Alluditur ad Cant. 8, 6. [10] Tract. 3, n. 12 (PL 35, 2004). [11] *In Evang. Ioan.* 1, 33 (PL 92, 650).

eiiciendi, vel etiam prophetandi habeant facultatem. Manet ergo semper, ut possint habere virtutes, ut[a] mirabiliter ipsi vivant; venit ad tempus, ut etiam aliis per miraculorum signa, quales sint intus, effulgeant ».

Item, Gregorius[1]: « In Sanctorum cordibus secundum quasdam virtutes semper manet Spiritus, secundum quasdam recessurus venit et venturus recedit. In his virtutibus, sine quibus ad vitam non pervenitur, in electorum suorum cordibus permanet; in his vero, per quas sanctitatis virtus ostenditur, ut in exhibitione miraculorum, aliquando adest, aliquando se subtrahit ».

Item, Ambrosius[2]: « Ficta caritas est, quae in adversitate deserit ».

Haec[b] innuere videntur, quod caritas semel habita non amit- 216
tatur. Ideo quidam in praetaxatam prosilierunt audaciam, dicentes, caritatem a damnandis non haberi, nec a quoquam habitam posse amitti; quos ratio vincit et auctoritas[3]. Quidam enim ad tempus sunt boni, qui postea fiunt mali, et e converso. Unde quorumdam nomina Christus dicit[4] *scripta in libro vitae,* qui tamen postea *abierunt retro*[5]. Sed *scripta* dicit non secundum praescientiam, sed secundum praesentem iustitiam, cui deserviebant, quia digni erant tunc illo bono, quod habituri sunt scripti[c] secundum praescientiam.

Unde Ambrosius[6]: « Quibusdam gratia data est in usum, ut Sauli[7], Iudae[8], et illis discipulis quibus Dominus[d] dixit: *Ecce nomina vestra scripta sunt in caelis*[e], et post *abierunt retro.* Sed hoc dixit propter iustitiam, cui deserviebant, quia boni erant. Frequenter enim ante sunt mali, qui futuri sunt boni, et aliquoties prius sunt boni, qui futuri sunt et permansuri mali »; secundum quod dicuntur scribi in libro vitae et deleri.

Quod vero Apostolus ait: *Caritas nunquam excidit,* nul- 217
latenus pro illis facit. Dignitatem enim caritatis ostendens, dicit

---

[a] Ed. *et;* C *et ut.* [b] Erf. *Hae auctoritates,* sed notat: Alii, *haec.* [c] Ita U D C; ed. *praescripti.* [d] D om. [e] V *caelo;* Z *libro vitae.*

---

[1] Libr. I *In Ezech.* hom. 5, n. 11 (PL 76, 825); cfr. II. *Moral.* c. 56, n. 91 (PL 75, 598). [2] In II. *Epist. ad Cor.* 6, 6 (PL 17, 300)*. [3] Cfr. Hugo, loc. cit. (PL 176, 542). [4] Respic. Luc. 10, 20. [5] Ioan. 6, 67. [6] *In Epist. ad Rom.* 9, 13 et 14 (PL 17, 135); prima verba leguntur tantum in Glossa. [7] Cfr. I. Reg. 11, 6. [8] Luc. 10, 20.

eam non excidere, quia hic et in futuro erit; sed fides et spes evacuabuntur et scientia [1].

Item, quod dicitur [a] « caritas nunquam fuisse vera, quae deseri potest », non ad essentiam caritatis refertur, sed ad efficientiam, quia non efficit caritas, quae deseritur, hominem vere beatum, nec perducit ad verum bonum.

Huic etiam fonti alieni, id est damnandi, non communicant, scilicet in fine, quia non perseverant.

218 Potest tamen hoc et cetera, quae de caritate dicta sunt, de perfecta intelligi, quam soli perfecti habent, quae semel habita non amittitur; exordia vero caritatis aliquando crescunt, aliquando deficiunt [2]. Sunt enim virtutis exordia et profectus et perfectio, quos gradus ille discernit, qui parabolam [3] illam intelligit: *Sic est regnum Dei, quemadmodum si iactet homo semen in terra et dormiat, et exurgat semen et germinet et crescat,* etc. Etsi [b] ergo perfecta caritas sic radicata est, ut amitti nequeat [c], incipiens tamen et provecta amitti potest, et saepe amittitur; sed dum habetur, non sinit habentem criminaliter peccare.

Quod Augustinus [4] ostendit inquiens [d]: « Quia *radix omnium malorum est cupiditas* [5], et radix omnium bonorum est caritas; simul ambae esse non possunt: nisi una radicitus evulsa fuerit, alia plantari non potest. Sine causa conatur aliquis ramos incidere [e], si radicem non contendit evellere ».

Cap. II.

Quare fides, spes, scientia dicuntur evacuari, et non caritas, cum et ipsa sit ex parte.

219 Advertendum [f] etiam est, quomodo fides, spes et scientia dicantur *evacuari,* quia *ex parte sunt* [6], et non caritas, cum et ipsa ex parte sit: ex parte enim, id est imperfecte, diligimus, sicut ex

---

[a] V om. [b] Ed. *si.* [c] Z B add. *vel.* [d] Z *dicens.* [e] D *excidere.* [f] D *attendendum.*

---

[1] Hugo, loc. cit. (P L 176, 541 et seq.). [2] Gregor., II. *In Ezech.* hom. 3, n. 4 et 5 (P L 76, 960)*. [3] Cfr. Marc. 4, 26. [4] *Sermo* 270 (alias 8, in appendice), n. 1 (P L 39, 2248). [5] I. Tim. 6, 10. [6] I. Cor. 13, 8.

parte scimus, ut ait [a] Hesychius *Super Leviticum* [1]. Cum igitur omne quod ex parte est, evacuetur, cur caritas excipitur, quae dicitur nunquam excidere [2]?

Caritas quidem etiam [b] ex parte est, ut saepe Sancti docent, quia ex parte diligimus nunc; et ideo ipsa evacuabitur, in quantum ex parte est, quia tolletur imperfectio, et addetur perfectio; remanebitque ipsa aucta et actus eius et modus diligendi, ut diligas Deum propter se et [c] toto corde, et proximum [d] sicut te [e], sed imperfectionis modus eliminabitur [f]. Fides vero et spes penitus evacuabuntur; scientia vero secundum actum et modum suum, qui nunc est, non secundum sui essentiam tolletur: ipsa enim virtus scientiae remanebit, sed alium tenebit usum et modum.

Cap. III.

Si Christus ordinem diligendi servavit, quem nos.

Nunc iam [g] superest investigare, si Christus, secundum quod 220
homo, ordinem diligendi praescriptum [3] servaverit. Quod si est, omnem hominem sicut se ipsum dilexit; omnibus ergo vitam optavit, *omnesque salvos fieri voluit* [4]; sed non omnes salvi sunt; et ita non est factum quod optavit.

Sed non est ignorandum, in eo fuisse caritatem iuxta modum patriae, non viae, eumque ordinem diligendi implesse, qui servatur in patria, non in via. Qui enim in patria sunt, id est iam beatificati sunt, adeo iustitiae Dei addicti sunt ut nihil eis placeat, nisi quod Deo placet; ac per hoc illorum tantum salutem [h] volunt, quos Deus salvari vult, eosque solos sicut se diligunt. Ita et Christus electos tantum sicut se dilexit eorumque salutem optavit.

---

[a] B om. [b] D om. [c] Ed. *ex.* [d] Ed. et D add. *tuum.* [e] Ed. *teipsum.* [f] D *evacuabitur vel eliminabitur.* [g] Z om. [h] Ed. et Z B add. *diligunt et.*

---

[1] Libro I, c. 2, 2 (P G L 93, 806); apud Lyranum in Glossa. [2] Cfr. Hugo, II *De Sacram.* p. 13, c. 11 (P L 176, 541 et seq.). [3] Cfr. supra dist. XXIX. [4] Respic. I. Tim. 2, 4.

DISTINCTIO XXXII.

Cap. I.

De caritate Dei.

221 Praemissis adiiciendum est de dilectione Dei, qua ipse diligit nos, quae [a] non est alia, quam illa [b] qua diligimus eum [c].

Dilectio autem Dei divina usia est; eademque dilectione Pater et Filius et Spiritus sanctus se diligunt et nos, ut supra [1] disseruimus; cumque eius dilectio sit immutabilis et aeterna, alium tamen magis, alium minus diligit.

Unde Augustinus [d] [2]: « Incomprehensibilis est dilectio atque immutabilis, qua Deus in unoquoque nostrum amat quod fecit, sicut et odit quod fecimus. Miro igitur et divino modo, etiam quando odit, diligit nos; et hoc quidem in omnibus intelligi potest. Quis ergo digne possit eloqui, quantum diligat membra Unigeniti sui, et quanto amplius Unigenitum ipsum [e]? De ipso [f] etiam dictum est [3]: *Nihil odisti eorum quae fecisti* ».

Ex his percipitur, quod Deus omnes creaturas suas diligat, quia scriptum est: *Nihil odisti eorum quae fecisti;* et item [4]: *Vidit Deus cuncta quae fecerat, et erant valde bona.* Si omnia quae fecit, bona sunt, et omne bonum diligit: omnia igitur diligit, quae fecit; et inter ea magis diligit rationales creaturas, et de illis eas amplius, quae sunt membra Unigeniti sui, et multo magis ipsum Unigenitum.

Cap. II–III [g].

Quomodo Deus dicitur magis diligere vel minus hunc vel illum.

222 Cum autem dilectio Dei immutabilis sit, et ideo non intenditur vel remittitur, si quaeritur, quae sit ratio dicti, cum dicitur ma-

---

[a] Erf. *quia,* sed notat: Alii, *quae.* [b] U om. *q. i.* [c] Z *Deum.* [d] D add. *super Ioannem.* [e] D *Christum.* [f] Z D *quo;* Z B om. *etiam.* [g] Ob textus connexionem, cc. 2 et 3 coniungimus.

[1] Libr. I *Sent.* dist. X, c. 1; et dist. XVII, c. 1. [2] *In Evang. Ioan.* tr. 110, n. 6 (PL 35, 1923). [3] Sap. 11, 25. [4] Gen. 1, 31.

gis vel minus diligere hoc quam illud, et cum dicitur [a] omnia diligere, dicimus, dilectionem Dei, sicut pacem, exsuperare omnem sensum [1] humanum, ut ad tantae altitudinis intelligentiam vix aliquatenus [b] aspiret. Potest tamen intelligi ea ratione dici: omnia diligi a Deo, quae fecit, quia omnia placent ei, omnia approbat, in quantum opera eius sunt, nec tunc [c] prius, vel amplius placuerunt ei, cum facta sunt; sed et antequam fierent, immo ab aeterno omnia [d] placuerunt ei, non minus quam postquam esse coeperunt [2].

Quod vero rationales creaturas, id est homines vel Angelos, 223
alios magis, alios minus diligere dicitur, non mutabilitatem caritatis eius significat, sed quod alios ad maiora bona, alios ad minora dilexit, alios ad meliores usus, alios ad minus bonos [e]. Omnia enim bona nostra ex eius dilectione nobis [f] proveniunt. Electorum ergo alios magis, alios minus dilexit ab aeterno, et diligit etiam nunc, quia aliis maiora, aliis minora ex dilectione sua praeparavit bona, aliisque maiora, et aliis minora bona [g] confert in tempore. Unde magis vel minus dicitur hos vel illos diligere.

[Cap. III]. Consideratur enim duobus modis dilectio Dei: secun- 224
dum essentiam et secundum efficientiam. Non recipit magis [h] vel minus secundum essentiam, sed tantum secundum efficientiam, ut magis dilecti dicantur, quibus ex dilectione ab aeterno maius bonum praeparavit et in tempore tribuit, et minus dilecti, quibus non tantum. Inde etiam est, quod aliqui, quando « convertuntur et iustificantur, dicuntur tunc incipere diligi a Deo, non quod Deus nova dilectione quemquam possit diligere — immo sempiterna dilectione dilexit *ante mundi constitutionem* [3], quoscumque diligit — sed tunc dicuntur incipere diligi ab eo [i] [4] », cum aeternae Dei dilectionis sortiuntur effectum, scilicet gratiam vel gloriam.

Unde Augustinus [k] [5]: « Absit, ut Deus temporaliter aliquem [l] diligat quasi nova dilectione, quae in ipso ante non erat, apud

---

[a] Ed. et B (interl.) add. *Deus*. [b] Z add. *sensus humanus*. [c] Ed. et V B add. *vel*. [d] D om. [e] D *bonum*. [f] Z om. [g] Z om. [h] V *maius*. [i] B *a Deo*, pro *a. e*. [k] D add. *in V. de Trinitate*. [l] D *aliquid*.

---

[1] Respic. Phil. 4, 7. [2] Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 4, c. 8 (PL 176, 126); Pseudo-Abael., *Epit. theol. christ.* c. 32 (PL 178, 1748). [3] Respic. Eph. 1, 4. [4] Hugo, loc. cit. *. [5] Libr. V *De Trin.* c. 16, n. 17 (PL 42, 924). Cfr. Hugo, loc. cit.

quem nec praeterita transierunt, et futura iam facta sunt. Itaque omnes Sanctos suos ante mundi constitutionem dilexit, sicut praedestinavit. Sed cum convertuntur et inveniunt illum, tunc incipere ab eo diligi dicuntur, ut eo modo dicatur, quo potest humano affectu capi quod [a] dicitur. Sic [b] etiam, cum iratus malis dicitur et placidus bonis, illi mutantur, non ipse. Ut lux infirmis oculis aspera, firmis lenis est, ipsorum scilicet mutatione, non sua », « ita, cum aliquis per iustificationem incipit esse amicus Dei, ipse mutatur, non Deus [1] ».

Cap. IV.

Si quis magis vel minus diligitur a Deo uno tempore quam alio.

225 Si vero quaeritur de aliquo uno [c] utrum magis diligatur a Deo uno tempore quam alio, distinguenda est dictionis [d] intelligentia. Si enim referatur ad dilectionis effectum, concessibile est; si vero ad dilectionis essentiam, infitiabile est.

Cap. V.

Si Deus ab aeterno dilexit reprobos.

226 De reprobis vero, qui praeparati non sunt ad vitam, sed ad mortem, si quaeritur, utrum debet concedi, quod Deus ab aeterno dilexerit [e] eos, dicimus, de electis solis simpliciter hoc esse concedendum, quod Deus ab aeterno eos [f] dilexit, quos ad iustitiam et coronam praeparavit. De non electis vero simpliciter est concedendum quod odio habuit, id est reprobavit, sicut legitur [2]: *Iacob dilexi, Esau [g] odio habui;* sed non est simpliciter dicendum, quod dilexit, ne praedestinati intelligantur, sed cum adiectione: dilexit eos, in quantum opus eius futuri erant, id est, quos [h] et quales facturus eos erat.

---

[a] D *quo*. [b] V B *sicut*. [c] Ed. om. [d] Ed. Erf. et Z *dilectionis;* Erf. annotat: Alii, *dictionis*. [e] Ed. *dilexit*. [f] Z om. [g] U add. *autem*. [h] V B D *quod*.

---

[1] Aug., ibid. [2] Malach. 1, 2 et 3, et Rom. 9, 13. Cfr. Hugo, loc. cit.

DISTINCTIO XXXIII.

Cap. I.

De quatuor principalibus virtutibus.

Post praedicta de quatuor virtutibus, quae principales vel car- 227
dinales vocantur, disserendum est; quae sunt iustitia, fortitudo, prudentia, temperantia.

De quibus Augustinus[1] ait: « Iustitia est in subveniendo miseris; prudentia in praecavendis insidiis; fortitudo in perferendis molestiis; temperantia in coercendis delectationibus pravis ».

De his dicitur in libro Sapientiae[2]: *Sobrietatem et prudentiam docet, iustitiam et virtutem* [a]. *Sobrietatem* vocat temperantiam, et *virtutem* vocat fortitudinem.

Hae virtutes cardinales dicuntur, ut ait Hieronymus[3], « quibus in hac mortalitate bene vivitur, et post ad aeternam vitam pervenitur ».

Cap. II.

Utrum in Christo fuerint et in Angelis sint.

Quae in Christo plenissime fuerunt et sunt, *de cuius pleni-* 228
tudine nos [b] *accepimus* [4]; in quo habuerunt usus eosdem [c], quos in patria habent, et quosdam etiam viae.

Cap. III.

De usibus eorum.

Verumtamen, an[5] « hae virtutes (cum et ipsae in animo esse 229
incipiant, qui, cum sine illis prius esset, tamen animus erat) desinant esse, cum ad aeterna perduxerint, nonnulla quaestio est.

---

[a] V Z B D *veritatem*, quod infra repetunt. [b] Z B (interl.) add. *omnes*. [c] V *eisdem*.

---

[1] Libr. XIV *De Trin.* c. 9, n. 12 (PL 42, 1046). [2] Cap. 8, 7. [3] Potius August. loc. cit.; cfr. XXII. *De civ. Dei*, c. 24, n. 3 (PL 41, 789). Erf. hic notat: *Gandulph. l. III. Sent. cap. penultimo sic intitulat hanc auctoritatem.* [4] Ioan 1, 16. [5] Quae sequuntur sumta sunt ex August., XIV *De Trin.* c. 9, n. 12 (PL 42, 1045 et seq.)*.

« Quibusdam visum est, esse [a] desituras, et de tribus quidem, prudentia scilicet [b], fortitudine, temperantia, cum hoc [c] dicitur, non nihil dici videtur.

« Iustitia enim immortalis est et magis tunc perficietur in nobis, quam esse cessabit, cum beate vivemus contemplatione naturae divinae, quae creavit omnes, ceterasque [d] instituit naturas, qua nihil melius et amabilius est; cui regenti esse subditum iustitiae est. Et ideo immortalis est omnino iustitia [1], nec in illa beatitudine esse desinet, sed talis ac tanta erit, ut perfectior et maior esse non possit.

« Fortassis et aliae tres virtutes: prudentia sine ullo iam [e] periculo erroris, fortitudo sine molestia tolerandorum malorum, temperantia sine repugnatione [f] libidinum, erunt in illa felicitate, ut prudentiae ibi sit nullum bonum Deo praeponere vel aequare; fortitudinis, ei firmissime cohaerere; temperantiae, nullo defectu noxio delectari.

« Quod vero [g] nunc agit iustitia in subveniendo miseris, quod prudentia in praecavendis insidiis, quod fortitudo in perferendis molestiis, quod temperantia in coercendis delectationibus pravis; non erit omnino ibi [h], ubi nihil mali erit. Ista igitur virtutum opera huic mortali vitae necessaria, sicut fides, ad quam referenda sunt, in praeteritis habebuntur ».

Ecce aperte hic dicit Augustinus, quod praedictae virtutes in futuro erunt, sed alios usus tunc habebunt quam modo.

Cui Beda consentit, *Super Exodum* [i] [2] ita dicens: « Columnae, ante quas appensum est velum, potestates caeli sunt quatuor eximiis virtutibus praeclarae, id est fortitudine, prudentia, temperantia, iustitia, quae aliter in caelis servantur ab Angelis et animabus sanctis, quam hic a fidelibus ». Et consequenter assignat Beda usus illarum virtutum secundum praesentem et futurum statum, imitans Augustinum in praemissis assignationibus.

---

[a] Z add. *eas;* Erf. *eas,* pro *esse,* sed notat: Alii, *esse.* [b] Z. *om.* [c] B *hic.* [d] D *creatasque.* [e] Z om. [f] V Z *repugnantia.* [g] D *ergo.* [h] Z om. [i] Z om. *s. E.*

---

[1] Respic. Sap. 1, 15. [2] Libr. II *De Tabernac.* c. 8 (PL 91, 446); in Glossa apud Lyranum ad Exod. 26, 32.

DISTINCTIO XXXIV.

Cap. I.

De septem donis Spiritus sancti.

Nunc de septem donis Spiritus sancti agendum est, ubi prius 230
considerandum est, an haec dona virtutes sint; secundo, an in futuro desitura sint, vel omnia, vel horum aliqua; deinde, an in Christo fuerint cuncta haec dona.

Cap. II.

Utrum sint virtutes, et sint in Angelis.

Haec dona virtutes esse nec in futuro desitura, Ambrosius[1] 231
ostendit, ea septem fore virtutes dicens, et in Angelis abundantissime esse, sic: « Civitas Dei, illa Ierusalem caelestis, non meatu alicuius fluvii terrestris abluitur, sed ex vitae fonte procedens Spiritus sanctus[a], cuius nos brevi satiamur haustu, in illis caelestibus spiritibus redundantius videtur effluere, pleno septem virtutum spiritualium fervens meatu. Si enim fluvius riparum editis superfusus exundat, quanto magis Spiritus[b] omnem supereminens creaturam, cum nostrae mentis arcana tanquam inferiora perstringat, caelestem illam Angelorum naturam effusiore[c] quadam sanctificationum ubertate laetificat »!

Deinde sanctificationes[d] exponens subdit[2]: « His autem sanctificationibus, quas enumerat Isaias[3] dicens: *Spiritus sapientiae et intellectus*[e], *consilii et fortitudinis*[f], *scientiae et pietatis et timoris Dei*[g]. Unum est[h] ergo flumen, sed multi spiritualium donorum meatus ». « Quamvis ergo multi dicantur spiritus, ut *spiritus sapientiae et intellectus*, etc., unus tamen est Dei Spiritus, suae libertatis arbiter, omnia pro auctoritate voluntatis *dividens singulis*[4] ».

---

[a] Z om. [b] Ed. add. *sanctus*, quod in U est add. posterior. [c] V *effusione*. [d] Ed. *sanctificationem*. [e] Ed. add. *spiritus*. [f] Ed. add. *spiritus*. [g] Ita U D; ed. *Domini*; Z om. *consilii... Dei*. [h] D om.

---

[1] Libr. I *De Spiritu sancto* c. 16, n. 178 (PL 16, 740). [2] Ambros., ibid. n. 179; cfr. II c. 12, n. 140 (PL 16, 772). [3] Cap. 11, 2. [4] Respic. I. Cor. 8, 8. Ambros., loc. cit. partim c. 16, n. 179, partim ibid. c. 12, n. 140.

Hic expresse traditum est, septem dona et virtutes esse sanctificationesque fidelium mentium, et in futuro non desitura, cum sint et in Angelis.

Cap. III.

Utrum in Christo fuerint.

232 In Christo etiam haec eadem fuisse, Isaias[1] ostendit dicens: *Egredietur virga de radice Iesse, et flos de radice eius ascendet, et requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiae et pietatis, et replebit eum spiritus timoris Domini.*

His autem videtur obviare quod Beda[2] de timore Domini dicit super parabolas, scilicet quod omnis timor in futuro cessabit. Ait enim sic super illum locum: *Timor Domini principium sapientiae*[a]: « Duo sunt timores Domini; servilis, qui principium est sapientiae; et amicalis, qui perfectionem sapientiae comitatur. Servilis principium sapientiae est, quia qui post errata sapere incipit, primo timore corripitur divino, ne puniatur; sed hunc *perfecta caritas foras mittit*[3]. Succedit huic *timor Domini sanctus, permanens in saeculum saeculi*[4], quem non excludit caritas, sed auget; quo timet filius, ne vel in modico oculos amantissimi patris offendat. Uterque in futuro cessabit. *Caritas* vero *nunquam excidet*[5] ».

Augustinus quoque[b] super illum locum Psalmi[c][6]: *Adorabo ad templum sanctum tuum in timore tuo*, timorem desiturum dicit sic: « Timor Domini est magnum praesidium proficientibus ad salutem, sed pervenientibus foras mittitur: non enim timent iam amicum, cum scilicet ad id quod repromissum[d] est, perducti fuerint ».

Ex his auctoritatibus significatur, quod timor non erit in futuro.
233 Si autem timor non fuerit in futuro, ergo nec septem dona erunt, nec modo sunt in Angelis sive[e] in animabus sanctis.

---

[a] Z om. [b] Z B *vero*. [c] Z om. [d] Z D *promissum*. [e] Ed. Erf. et D *nec*; sed Erf. annotat: Alii, *sive*.

---

[1] Cap. 11, 1-3. [2] *Super Prov.* 1, 7 (PL 91, 939). [3] Respic. I. Ioan. 4, 18. [4] Respic. Ps. 18, 10. [5] Respic. I. Cor. 13, 8. [6] *Enarrat.* in Ps. 5, 8, n. 9 (PL 36, 87). Cfr. Abael., *Sic et non* c. 78 (PL 178, 1453 et sqq.).

Ad quod dicimus, auctoritatum praemissarum quae videtur repugnantiam dirimentes, quod septem illa dona et in Angelis modo sunt et in animabus sanctis [a] feliciter viventibus [b] et in nobis erunt in futuro, sed non habebunt omnia [c] hos usus sive haec officia, quae nunc habent; ut verbi gratia, timor filialis modo facit timere ne offendamus quem diligimus, et [d] ne separemur ab eo, facit etiam nos revereri eundem; in futuro vero faciet nos revereri, quando non timebimus separari, vel offendere. Non ergo metus separationis vel offensionis nunc est in Angelis vel [e] animabus sanctis, nec in nobis erit in futuro, sed reverentia, quae est mixta [f] cum subiectione dilectio; quae etiam [g] in Christo fuit, sicut Apostolus dicit in Epistola ad Hebraeos [h] [1] loquens de Christo: *Qui* [i] *exauditus est pro sua reverentia.*

Quidam tamen secundum effectum timorem in Christo et in Angelis tantum esse contendunt.

Cap. IV.

De timorum distinctione.

Et quia de timore tractandi nobis occurrit locus, sciendum 234
est, quatuor esse timores, scilicet mundanum sive humanum, servilem, initialem, castum vel filialem sive amicalem [k].

Humanus timor est, ut ait Cassiodorus [2], quando timemus pati pericula carnis, vel perdere bona mundi, propter quod delinquimus. Hic timor malus est [l], qui in primo gradu cum mundo deseritur, quem Dominus prohibet in Evangelio [3] dicens: *Nolite timere eos qui occidunt corpus,* etc.

Timor autem servilis est, ut ait Augustinus [m] [4], cum per timorem gehennae continet se homo a peccato, quo praesentiam iudicis et poenas metuit, et timore facit, quidquid boni facit, non

---

[a] D om. [b] Z *timentibus.* [c] Z *omnes;* A *omnino;* Erf. utramque variantem annotat. [d] Z *ut.* [e] Ita U V B; ed. add. *in.* [f] D *maxima.* [g] D om. [h] Z om. *in E. a. H.* [i] V *quod.* [k] Ed. *amicabilem,* quod saepius infra. [l] U om. [m] D add. *super Psalmum.*

---

[1] Cap. 5, 7. [2] In prologo *Super Ps.* 127 (P L 70, 931)*; sed haec et quae sequuntur fere verbotenus apud Lyranum ibid. v. 1, et quoad sensum apud August. ibid. *Enarrat.* n. 7 (P L 37, 1777). Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 3, c. 17 (P L 176, 115), et Abael., loc. cit. [3] Matth. 10, 28; Luc. 12, 4. [4] Loc. cit.

timore amittendi aeternum bonum, quod non amat, sed timore patiendi malum, quod formidat. Non timet, ne [a] perdat amplexus pulcherrimi sponsi; sed timet, ne mittatur in gehennam. Bonus est iste timor et utilis, licet insufficiens, per quem fit paulatim consuetudo iustitiae.

Et succedit initialis timor, quando incipit quod durum erat amari; et sic incipit excludi servilis timor a caritate.

Et succedit deinde timor castus sive amicalis, quo timemus, ne sponsus tardet, ne discedat, ne offendamus, ne eo careamus. Timor iste de amore venit. Ille quidem servilis est utilis, sed non permanens in aeternum, ut iste [b]; timor divinus [c] comes est per omnes gradus.

235 Et attende, quod quatuor hic distinguuntur timores, cum supra Beda dixerit, duos esse. Sed Beda humanum praetermisit timorem et nomine servilis duos, quos hic distinguimus [d], complexus fuit [e], scilicet servilem et initialem; amicalem vero castum dicit.

Augustinus quoque servilem et castum timorem aperte discernit, dum Epistolae ad Romanos [1] illum [f] locum exponit: *Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum Dei* [g], ita dicens: « Duo timores hic insinuantur: unus, qui est in perfecta caritate, scilicet timor castus; alter, qui non est in caritate, id est [h] servilis, in quo quamvis Deo credatur, non tamen in Deum; et si bonum fiat [i], non tamen bene ». « Nemo enim invitus bene facit, etiamsi bonum est quod facit [2] ».

Cap. V.

De casto et servili et initiali.

236 De his [k] eisdem timoribus latius disputat [l] dicens [3]: « Coepit aliquis credere diem iudicii; si coepit credere, coepit et timere. Sed qui [m] adhuc timet, nondum habet fiduciam in die iudicii,

---

[a] Z *ut;* D *quod.* [b] V Z add. *castus.* [c] D *qui diutius.* Erf. *Domini,* sed annotat: Alii, *divinus.* [d] Z correxit in *districtius;* et om. *hic.* [e] V *inclusit,* pro *c. f.* [f] Z *illud,* om. *locum.* [g] Z om. *s. a. s. a. f. D.* [h] Ed. et V Z B *scilicet,* pro *i. e.* [i] Z om. [k] Z om. [l] U add. interl. *Augustinus.* [m] Ed. *quia.*

---

[1] Cap. 8, 15, quem locum August. exponit *In Evang. Ioan.* tr. 85, n. 3 (PL 35, 1849). [2] August., *De Spiritu et litt.* c. 32, n. 56 (PL 44, 236); I. *Confess.* c. 12, n. 19 (PL 32, 833). [3] Aug., *In Epist. I. Ioan.* tr. 9, n. 2 (PL 35, 2046). Cfr. Abael., loc. cit.

nondum est in illo perfecta caritas »; « si perfecta in illo esset caritas, non timeret. Perfecta enim caritas faceret perfectam iustitiam, et non haberet, quare timeret, immo haberet, quare desideraret, ut transeat iniquitas, et veniat regnum Dei. Ergo timor non est in caritate. Sed in qua caritate? Non in inchoata. In qua ergo? In perfecta. *Perfecta,* inquit [a], *caritas foras mittit timorem* [1]. Ergo incipiat timor, quia *initium sapientiae timor Domini* [2]. Timor quasi locum praeparat caritati; cum autem coeperit caritas habitare, pellitur timor, qui ei praeparavit locum. Quantum enim illa crescit, ille decrescit; et quantum illa fit interior, timor pellitur foras. Maior caritas, minor timor; minor caritas, maior timor. Si autem nullus est timor, non est qua [b] intret caritas; sicut videmus, per setam introduci linum [c], quando aliquid suitur; seta prius intrat, nisi [d] exeat, non succedit linum; sic timor primo occupat mentem, non autem ibi remanet [e] timor, quia ideo intravit, ut introduceret caritatem [3] ».

« Est autem alia sententia, quae videtur huic esse contraria, 237
si non habet pium intellectorem. Dicitur enim in Psalmo [4]: *Timor Domini castus* [f] *permanet in saeculum saeculi.* Aeternum quendam timorem nobis ostendit, sed castum. Quod si ostendit ille nobis aeternum timorem, nunquid contradicit illi ista Epistola, quae dicit: *Timor non est in caritate, sed perfecta caritas foras mittit timorem?* Hoc enim dictum est per Ioannem, illud dictum est per David. Sed nolite putare, alium esse Spiritum. Si [g] unus flatus inflat duas tibias, non potest unus Spiritus implere duo corda et agitare duas linguas? Si spiritu uno, id est uno flatu, impletae duae tibiae consonant, impletae duae linguae Spiritu Dei [h] dissonare possunt [i]? Immo quaedam est ibi consonantia, est quaedam concordia; sed auditorem desiderat studiosum, non otiosum. Ecce movit duas linguas Spiritus Dei, et audivimus ex una: *Timor non est in caritate;* audivimus ex alia [k]: *Timor Domini castus permanet in saeculum saeculi.* Quid est hoc? Dissonant? Non. Excute aures, intende melodiam [l]. Non sine causa hic addidit

---

[a] Z *ergo* [b] B *quo.* [c] D *filum vel linum.* [d] Z add. interl. *prius;* ed. cum Z D *et nisi.* [e] Z *permanet.* [f] Z *sanctus.* [g] Ed. add. *enim.* [h] D *sancto.* [i] Z add. *absit.* [k] D *altera.* [l] Erf. *melodias,* sed annotat: Alii, *melodiam.*

---

[1] I. Ioan. 4, 18. [2] Eccli. 1, 16. [3] Aug, ibid. n. 4. [4] Psalm. 18, 10.

castus; illic non addidit, quia est timor aliquis, qui dicitur castus; est autem alius timor [a] qui non dicitur castus. Discernamus istos duos timores, et intelligamus consonantiam tibiarum. Quomodo discernimus? Attendat caritas vestra. Sunt homines, qui propterea timent Deum, ne mittantur in gehennam, ne forte ardeant cum diabolo in igne aeterno. Ipse est timor, qui introducit caritatem; sed sic venit, ut exeat: si enim propter poenas times Deum, nondum amas quem sic times; non bona desideras, sed mala caves. Sed ex eo, quia mala caves, corrigis te, et incipis bona desiderare; cum [b] bona desiderare coeperis, erit in te timor castus. Quid est timor castus? Timere ne amittas ipsa bona, timere Deum, ne recedat a te. Cum autem times Deum, ne te deserat praesentia eius, amplecteris eum, ipso frui [c] desideras [1] ».

Cap. VI.

Quo differant castus et servilis.

238 « Non potes melius explanare, quid intersit inter istos duos timores, quam si ponas duas mulieres maritatas, quarum unam constituas volentem facere adulterium, sed timet, ne damnetur a marito. Timet maritum, quia adhuc amat nequitiam. Huic non est grata, sed onerosa mariti praesentia; et si forte vivit nequiter, timet maritum, ne veniat. Tales sunt qui timent diem iudicii. Fac, alteram [d] amare virum, debere illi castos amplexus, nulla se adulterina immunditia maculare velle: ista optat praesentiam viri. Illa timet, et illa [e] timet. Iam ergo interrogentur, quare timeant. Illa dicet: timeo virum, ne veniat; illa [f] dicet: timeo virum [g], ne discedat. Illa dicet: timeo virum, ne damnet [h], illa [i] dicet: timeo [k], ne deserat [l]. Pone hoc in animo, et invenis [m] timorem, quem *foras mittit caritas,* et alium timorem castum permanentem in saeculum saeculi [2] ». « Illum timorem *perfecta caritas foras mittit,* quia

---

[a] Ed. om.; Z D om. *autem.* [b] V *cumque.* [c] V *perfrui.* [d] V add. *etiam.* [e] Ita U Z; ed. *ista.* [f] Ed. et D *ista.* [g] Z om. [h] U *damner.* [i] Ed. et B D *ista.* [k] Ita U Z B; ed. add. *virum.* [l] U *deserar.* [m] Ed. *invenies.*

---

[1] August., ibid. n. 5 *. [2] Aug., ibid. n. 6. Cfr. *In Evang. Ioan.* tr. 43, n. 7 (PL 35, 1702); *Enarrat.* in Ps. 118, serm. 12, n. 3 (PL 37, 1534); *Epist.* 140, (alias 120) c. 21, n. 52 (PL 33, 559). Cfr. Abael. loc. cit.

ille timor tormentum habet, torquetur conscientia peccatorum [a], nondum facta est iustificatio. Est ibi quod titillet mentem, quod pungat, quod stimulet. Stimulat ille timor, sed intrat caritas, quae sanat quod vulnerat timor [1] ». Timor castus facit securitatem in animo.

« Audivimus duas tibias [b], Ioannem et David consonantes. Illa de timore Dei dicit, quo timet anima, ne damnetur; illa de timore [c], quo timet anima, ne deseratur. Ille est timor, quem caritas excludit [d]; ille est timor, qui *permanet in saeculum saeculi* [2] ».

Ecce in his verbis praedictis aperte ostendit Augustinus, quis sit timor castus, et quis servilis, et qualiter differant.

In quibus etiam initialem timorem significavit, qui nec ex toto 239
est servilis nec ex toto castus, sed, tanquam medius, aliquid de servili et aliquid de casto timore habet: facit enim servire partim timore poenae, partim amore iustitiae [e], per quem timemus puniri, et timemus offendere. Iste est timor in inchoata caritate, non in perfecta; et quantum crescit caritas, tantum decrescit iste timor, quantum ad metum poenae, id est quantum ad id quod facit timere poenam, et quantum ad tormentum conscientiae: nam quanto [f] diligimus, tanto minus timemus. Iste timor notatur in illis verbis Augustini, ubi non negat, timorem esse in caritate inchoata, sed perfecta. Quod non posset dici de servili, quia, ut ipse supra dixit, servilis timor non remanet [g], veniente caritate; nec intrat caritas, nisi prius ille timor exeat; nec in illo timore aliquis credit in Deum, etsi credat Deo; nec bene facit, etiam si bonum est quod facit. Non est ergo timor ille in caritate etiam inchoata, quia omnis qui caritatem habet, licet non perfectam, et in Deum credit et bene bona [h] facit. Quare servilis non est timor ille, quem in caritate inchoata fore concessit, et quem, crescente caritate, decrescere dixit; sed ille est timor initialis, quem non negat esse in caritate, nisi perfecta sit.

---

[a] Erf. annotat: Alii, *peccator.* [b] Ed. add. *scilicet;* B D om. *Ioannem et David.* [c] Ed. add. *Dei dicit.* [d] D *foris mittit.* [e] D add. *facit enim.* [f] Ita U V Z; ed. add. *magis;* D add. *plus.* [g] D *retinet.* [h] Ed. add. *opera*, et om. *bene.*

---

[1] Aug., *In I. Epist. Ioan* loc. cit. n. 4 (P L 35, 2048). [2] Aug., ibid. n. 8.

Cap. VII.

Quod timor servilis et initialis dicuntur initium sapientiae, sed differenter.

240 Sciendum tamen est, quod uterque timor, scilicet servilis et initialis, in Scripturae diversis locis [1] dicitur *initium sapientiae,* et ita fore comperies, si diligenter annotaveris loca Scripturae, in quibus de timore Domini fit mentio; ex alia tamen ratione et causa diversa dicitur servilis initium sapientiae, et ex [a] alia initialis.

Servilis enim ideo dicitur initium sapientiae, quia praeparat locum sapientiae et ducit [b] ad sapientiam, sed tamen non remanet cum [c] ea, immo foras exit.

Initialis vero dicitur *initium sapientiae,* quia est in inchoata sapientia; quem cum quis habere incipit, sapientiam et caritatem habere incipit. Inde etiam est, quod uterque timor dicitur initialis, quod invenire poteris per diversa Scripturae loca. Uterque etiam timor interdum dicitur servilis, quia et ipse initialis, qui est in caritate inchoata, aliquid habet de servili, scilicet angorem poenae, sicut et aliquid habet [d] de casto, scilicet quod timet offendere [e] ac separari.

Cap. VIII.

Quomodo castus timor permanet in aeternum.

241 Illud quoque diligenter est notandum, quod in superioribus Augustinus dicit, castum timorem esse aeternum; per quod [f] confirmatur praemissa sententia, scilicet quod spiritus timoris erit in futuro, sicut et alia dona Spiritus sancti. Sed non habebit omnem illum usum, quem modo habet: faciet enim tunc nos revereri Deum, non timere separari vel carere.

Fuit ergo et in Christo [2] timor ille, sed iuxta usum illum, quem habebit in futuro in Sanctis. Non enim timuit Christus separari, vel offendere Deum, sed eum prae omnibus reveritus est.

---

[a] D om. [b] D *dicitur.* [c] D *in.* [d] Z om. [e] Z *ostendere.* [f] Z *quae.*

---

[1] Psalm. 110, 10; Prov. 1, 7; 9, 10; Eccli. 1, 16. Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 3, c. 17 (PL 176, 115). [2] Cfr. Hebr. 5, 7. Cfr. Hugo, loc. cit.

Cap. IX.

Si timor poenae, qui fuit in Christo, fuit servilis, vel initialis.

Cum autem fuerit in Christo timor poenae, quaeritur, an iste timor fuerit mundanus, vel servilis, vel initialis. 242

Ad quod dicimus, nullum eorum in Christo fuisse, quia mundanus malus est, ut supra [1] dictum est, et in primo gradu cum mundo deseritur; servilis vero, vel initialis in perfecta caritate non est. Nullus ergo timorum istorum fuit in Christo.

Quis ergo fuit timor ille, quo poenam timuit? Potest timor ille 243
dici naturalis sive humanus, qui omnibus hominibus inest, quo horretur mors ac formidatur poena. Et dicitur timor iste naturalis, non quia accesserit homini ex natura, secundum quod prius fuit instituta, quia non fuit iste timor concretus [a] homini, nec de bonis naturalibus, sed quia ex corrupta natura per [b] peccatum omnibus advenit, cui corruptio inolevit, tanquam esset naturalis. Et est iste timor effectus peccati, ut praedictum est.

DISTINCTIO XXXV.

Cap. I.

De sapientia et scientia, quo differant.

Post praemissa [c] diligenter considerandum est, in quo differat 244
sapientia a scientia.

De hoc Augustinus [2] ita [d] ait: « Philosophi disputantes de sapientia definierunt eam dicentes: Sapientia est rerum humanarum divinarumque scientia. Ego quoque utrarumque rerum cognitionem, id est divinarum et humanarum, et sapientiam et scientiam dici posse, non nego. Verum iuxta distinctionem Apostoli, qua dixit [3]: *Alii datur sermo sapientiae, alii sermo scientiae,* illa

[a] Ed. et Z (corr. interl.) *concreatus.* [b] Erf. *propter,* sed annotat: Alii, *per.*
[c] Z *praedicta.* [d] D om.

[1] Hic c. 4. [2] Libr. XIV *De Trin.* c. 1, n. 3 (PL 42, 1077). [3] I. Cor. 12, 8.

definitio dividenda est, ut rerum divinarum cognitio sapientia proprie nuncupetur, humanarum vero cognitio proprie scientiae nomen obtineat. Neque vero quidquid sciri ab homine potest in rebus humanis, ubi plurimum supervacuae vanitatis et noxiae curiositatis est, huic scientiae tribuo, sed illud tantum, quo fides saluberrima, quae ad veram beatitudinem ducit, gignitur, nutritur, defenditur, roboratur; qua scientia non pollent fideles plurimi, quamvis polleant ipsa fide plurimum [a]. Aliud est enim [b] scire tantummodo quid homo credere debeat propter adipiscendam vitam beatam [c]; aliud est scire, quomodo hoc ipsum et piis opituletur et contra impios defendatur, quae proprio vocabulo appellatur scientia ».

245 De his quoque duabus virtutibus idem Augustinus [1], differentiam inter eas assignans, super Psalmum ait: « Distat sapientia a scientia, testante sancto Iob [2], qui quodam modo singula definiens ait: *Sapientia est pietas, scientia vero est abstinere a malis* [d]. Pietatem vero hoc loco posuit Dei cultum, quae Graece dicitur theosebia, quae est in cognitione et dilectione eius quod [e] semper est et incommutabiliter manet, quod est Deus. Abstinere vero a malis est in *medio pravae nationis* [3] prudenter versari [f] ».

Idem quoque, inter [g] haec duo aperte distinguens, ait [h] [4]: « Distat ab aeternorum contemplatione actio, qua bene utimur temporalibus rebus; et illa sapientiae, haec scientiae deputatur; quamvis et illa quae sapientia est, possit nuncupari scientia, ut Apostolus [5] loquitur, ubi dicit [i]: *Nunc scio ex parte;* quam scientiam profecto contemplationis Dei vult intelligi. In hoc ergo differentia est, quia ad contemplationem sapientia, ad actionem vero scientia pertinet ».

Ecce aperte demonstratum est, in quo differat [k] spiritus sapientiae et spiritus scientiae, scilicet ut sapientia divinis, scientia humanis attributa sit rebus.

---

[a] B D *plurimi.* [b] Z om. [c] U *bonam;* sed corr. int. *vel beatam.* [d] Z *malo.* [e] D *qui.* [f] Z *conversari.* [g] Z *in.* [h] V *dicit vel distinguit Augustinus,* pro *d. a.,* et cum ed. continuat *in libro XII de Trinitate.* [i] V *asserit;* B om. *u. d.* [k] Ed. et D *differant.*

---

[1] *Enarrat.* in Ps. 135, n. 8 (PL 37, 1760)*; cfr. *Enchirid.* c. 2 (PL 40, 231). [2] Cap. 28, 28. [3] Respic. Phil 2, 15. [4] Libr. XII *De Trin.* c. 14, n. 22 (PL 42, 1009). [5] I. Cor. 13, 12.

Et ut docet Augustinus [a] [1] utrumque agnoscimus in Christo, scilicet et rem divinam et rem humanam, et ideo de ipso [b] habemus sapientiam et scientiam. « Cum enim legitur [2]: *Verbum caro factum est,* in Verbo intelligitur verus Dei Filius, in carne agnoscitur [c] verus hominis filius ». 246

Item [3], cum dicitur: *Vidimus* [d] *plenum gratiae et veritatis,* gratiam referamus ad scientiam, et veritatem ad sapientiam, quia [e] in Christo scientia et sapientia fuit plenarie, et nos scientiam et sapientiam de eo [f] habemus, qui Deus est et homo.

Cap. II.

In quo differat sapientia ab intellectu.

Ostensa differentia inter scientiam et sapientiam, quid distet 247
inter sapientiam et intellectum videamus.

In hoc differunt illa duo, quia sapientia est proprie de aeternis, quae Veritati aeternae contemplandae intendit [g]; intelligentia vero non modo de aeternis est, sed etiam [h] de rebus invisibilibus et spiritualibus temporaliter exortis. Per eam enim et natura summa, quae fecit omnes naturas, id est divina, consideratur, et quae post ipsam sunt spirituales et invisibiles naturae, ut Angeli et omnes animae bonae affectiones conspiciuntur. In hoc ergo differentia est, quia sapientia Creator tantum inspicitur [i], intellectu vero et Creator et creatura [k] quaedam. Item, intellectu intelligibilia capimus [l] tantum, sapientia vero non modo capimus superiora, sed etiam in cognitis delectamur [4].

Sic ergo distingui potest inter illa tria, scilicet scientiam, intellectum et sapientiam [m]: scientia valet ad rectam administrationem rerum temporalium et [n] ad bonam inter malos conversationem;

---

[a] D add. *in libro de Trinitate.* [b] V *Christo;* Z om. *d. i.* [c] Z *cognoscitur.* [d] V om. [e] D *quae;* V add. *ideo.* [f] Z *Deo.* [g] Z *intelligit.* [h] Z om. [i] Ita U V; ed. *conspicitur.* [k] Erf. annotat: Alii, *creata.* [l] Z B *accipimus.* [m] V add. *quia.* [n] D *id est.*

---

[1] Libr. XIII *De Trin.* c. 19, n. 24 (PL 42, 1033)*. [2] Ioan. 1, 14. [3] Aug., loc. cit. [4] Quae hic dicuntur de obiecto doni intellectus excerpta esse videntur ex August., XII. *De Genes. ad litt.* c. 24, n. 50 (PL 34, 474), ubi idem docetur de « intelligentiae lumine », quo Deus, spiritus et « omnis animae affectio bona » intelligatur.

intelligentia ad Creatoris et [a] creaturarum invisibilium speculationem; sapientia vero ad solius aeternae Veritatis contemplationem et delectationem.

Cap. III.

Utrum intellectus et scientia, quae inter dona numerantur, sint illa quae naturaliter habet homo.

248 Et notandum, quod intellectus et scientia, quae dicuntur dona Spiritus sancti, alia sunt ab intellectu et scientia, quae naturaliter sunt in anima hominis [b]. Hae enim virtutes sunt, quae per gratiam infunduntur animis fidelium, ut per eas recte vivant; illa vero naturaliter habet homo ex [c] beneficio creationis [d], a Deo tamen. Per has autem [e] virtutes, quae dicuntur Spiritus sancti dona, illa naturalia [f] reformantur atque adiuvantur, ut verbi gratia, intellectus naturalis, peccato obtenebratus, per virtutem quandam et gratiam, quae dicitur *spiritus intelligentiae,* reformatur atque iuvatur [g] ad intelligendum; ita et per illam virtutem, quae dicitur *spiritus sapientiae,* iuvatur atque erigitur mentis ratio ad contemplationem et dilectionem [h] aeternae Veritatis.

249 Illud etiam sciendum est [i], quod sapientia, de qua nunc disserimus [k], non est illa Dei [l] sapientia, ut ait Augustinus [m] [1], quae Deus est, sed [n] hominis sapientia; verumtamen quae secundum Deum est ac verus et praecipuus cultus eius est [o]. Si ergo colat mens hominis Deum, cuius ab eo capax facta est, et cuius esse particeps potest, sapiens ipsa fit, et non sua luce, sed summae illius lucis participatione sapiens fit [p]. Ista ergo hominis sapientia etiam Dei est; verum non ita Dei est, ut ea sapiens sit Deus; non enim participatione sui sapiens est, sicut mens participatione Dei. Sic etiam [q] dicitur iustitia Dei non solum illa qua ipse iustus est, sed etiam illa quam dat homini, cum iustificat impium.

---

[a] Z add. *ad.* [b] Z om. [c] Z om. [d] V *creatoris.* [e] U *enim.* [f] D *naturaliter.* [g] Ed. et Z *adiuvatur.* [h] Ed. et V B D *delectationem.* [i] D om. [k] Z *deseruimus.* [l] D om. [m] V D add. *in XIV libro de Trinitate.* [n] D add. *est.* [o] D om. [p] D om. *et non... fit.* [q] D *enim.*

---

[1] Libr. XIV *De Trin.* c. 1, n. 1; cfr. ibid. c. 12, n. 15 (PL 42, 1035 et seq., 1048).

DISTINCTIO XXXVI.

CAP. I.

De connexione virtutum, quae non separantur.

Solet etiam quaeri, utrum virtutes ita sint sibi coniunctae, 250
ut separatim non possint possideri ab aliquo, sed qui unam habet, omnes habeat.

De hoc Hieronymus[a] [1] ait: « Omnes virtutes sibi haerent[b], ut qui una caruerit, omnibus careat. Qui ergo unam habet, omnes habet ».

Quod quidem probabile est. Cum enim caritas mater sit omnium virtutum [2], in quocumque mater ipsa est, scilicet caritas et cuncti filii eius, id est virtutes, recte fore creduntur.

Unde Augustinus[c] [3]: « Ubi caritas est, quid est quod possit deesse? Ubi autem non est, quid est quod possit prodesse? » « Cur ergo non dicimus, qui hanc virtutem habet, habere omnes, cum *plenitudo Legis sit caritas* [4]? quae quanto magis est in homine, tanto magis est virtute praeditus; quanto vero minus, tanto minus inest virtus; et quanto minus inest virtus, tanto magis est[d] vitium [5] ».

CAP. II.

An cunctae virtutes pares sint, in quocumque sint.

Utrum vero pariter quis omnes possideat virtutes, an aliae 251
magis, aliae minus in aliquo ferveant, quaestio est.

Quibusdam enim[e] videtur, quod aliae magis, aliae minus habeantur ab aliquo, sicut in Iob [6] patientia eminuit[f], in David hu-

---

[a] D add. *super Isaiam.* [b] V add. *ita.* [c] D add. *super Ioannem.* [d] Ita U B; ed. *inest.* [e] Z *etiam* [f] Ed. et V *emicuit;* D *enituit.*

---

[1] Libr. VI *Comm. in Isai.* 16, 12; et XV. 56, 1 (PL 24, 538). Abael., *Sic et non* c. 137 (PL 178, 1570 et sqq.). [2] Cfr. supra pag. 670, nota 1. [3] *In Evang. Ioan.* tr. 83, n. 3 (PL 35, 1846). [4] Rom. 13, 10. [5] Aug., *Epist.* 167 (alias 29) c. 3, n. 11 (PL 33, 737), quae est etiam *Epist.* 132, n. 11, inter Epist. Hieronymi (PL 22, 1143)*. [6] Cfr. Iac. 5, 11; II. Reg. 6, 22; de Moyse cfr. Num. 12, 3. Huic opinioni favet locus Hieronymi, I. *Dialogus adv. Pelagian.* n. 18, 19 (PL 23, 511 et seq.), ubi etiam ait, virtutes esse connexas participatione, non proprietate.

militas, in Moyse mansuetudo. Qui etiam concedunt, magis aliquem mereri per aliquam unam [a] virtutem quam per aliam, sicut eam plenius habet quam aliam. Non tamen magis per aliquam mereri dicunt quam per caritatem, nec aliquam plenius a quoquam haberi quam caritatem. Alias igitur magis, et alias minus in aliquo esse dicunt, sed nullam plenius caritate, quae ceteras gignit; hasque [b] dicunt esse multas facies, quas memorat [c] Apostolus [1] dicens: *Ex personis multarum facierum* etc.

Alii verius dicunt, omnes virtutes et simul et pares esse in quocumque sunt, ut qui in una alteri par extiterit, in omnibus eidem aequalis sit.

Unde Augustinus [d] [2]: « Virtutes, quae sunt in animo humano, quamvis alio et alio modo singulae intelligantur, nullo modo tamen separantur ab invicem, ut quicumque fuerint aequales, verbi gratia in fortitudine, aequales sint et [e] prudentia et iustitia et temperantia. Si enim dixeris, aequales esse istos in [f] fortitudine, sed illum praestare prudentia, sequitur ut huius fortitudo minus prudens sit; ac per hoc nec fortitudine aequales sunt, quia est illius fortitudo prudentior. Atque ita de ceteris virtutibus invenies, si omnes eadem consideratione percurras ».

Ex his clarescit, omnes virtutes non modo esse connexas, sed etiam pares in animo hominis. Cum ergo dicitur aliquis aliqua praeeminere virtute, ut Abraham fide [3], Iob patientia, secundum usus exteriores accipiendum est, vel in comparatione aliorum hominum, quia vel humilitatis habitum maxime praefert, vel opus fidei, vel alicuius ceterarum virtutum praecipue exsequitur. Unde et ea prae aliis pollere, vel inter alios [g] homines singulariter excellere [h] dicitur secundum hunc modum, scilicet secundum rationem actuum exteriorum.

252 Alibi [4] Augustinus dicit, in aliquo aliam magis esse virtutem, aliam minus, et unam esse [i], et non alteram [k]. Ait enim sic: « Clarissima disputatione tua satis apparuit, non placuisse auctori-

---

[a] B *id est.* [b] Z *has quoque.* [c] DA et Erf. *commemorat.* [d] V D add. *in VII libro de Trinitate.* [e] Z add. *in.* [f] D om. [g] D *ceteros.* [h] Z *excedere.* [i] B add. *virtutem.* [k] D *aliam.*

---

[1] II. Cor. 1, 11; cfr. Lyranus in hunc locum. [2] Libr. VI *De Trin.* c. 4, n. 6 (PL 42, 927). [3] Cfr. Hebr. 11, 8-12, 17-20; Rom. 4, 3 seqq. [4] *Epist.* 167 (alias 29) c. 2, n. 4 (PL 33, 735) *.

bus nostris, immo ipsi Veritati, omnia paria esse peccata, etiam si hoc de virtutibus verum sit »; « quia, etsi [a] verum est [b], eum qui habet unam, omnes habere virtutes, et eum qui unam non habet, nullam habere, nec sic [c] peccata sunt [d] paria, quia ubi virtus nulla est [e], nihil rectum est; nec tamen ideo non est pravo pravius distortoque distortius. Si autem, quod puto esse verius sacrisque Litteris congruentius, ita sunt animae intentiones, ut corporis membra (non quod videantur locis sed quod [f] sentiantur affectibus) et alius illuminatur amplius, alius [g] minus, alius omnino caret lumine; profecto ut quisque [h] illustratione piae caritatis affectus est, in alio actu magis, in alio minus, in aliquo [i] nihil, sic dici potest habere aliam, et aliam non habere, et aliam magis, aliam minus habere virtutem [k]. Nam et maior est in isto caritas, quam in illo recte possumus dicere; et aliqua in isto, nulla in illo, quantum pertinet ad caritatem, quae pietas est; et in uno homine, quod [l] maiorem habeat pudicitiam [m] quam patientiam, et maiorem hodie quam heri, si proficit; et adhuc non habeat continentiam, et habeat non parvam misericordiam. Et ut generaliter breviterque complectar quam de virtute habeo notionem: virtus est caritas, qua id quod diligendum est, diligitur; haec in aliis minor, in aliis maior, in aliis nulla est; plenissima vero, quae iam [n] non possit augeri, quamdiu hic homo vivit, in nemine [o] [1] ».

Hic insinuari videtur, quod aliquis ea ratione possit dici habere unam virtutem magis quam aliam, quia per caritatem magis afficitur in actu unius virtutis quam [p] alterius, et propter differentiam actuum ipsas virtutes magis vel minus habere dici potest, et aliquam non habere; cum tamen omnes simul et pariter habeat quantum ad mentis habitum vel essentiam cuiusque. In actu vero aliam magis, aliam minus habet, aliam etiam non habet, ut vir iustus, utens coniugio, non habet continentiam in actu, quam tamen habet in habitu.

Cur ergo non dicantur paria peccata? Forte quia magis facit 253
contra caritatem qui gravius peccat, minus qui levius. Nemo enim peccat, nisi adversus illam faciendo, quae est *plenitudo Legis;* ideo

[a] Z *et.* [b] Z om. [c] B *si.* [d] Z *esse.* [e] Z om. [f] D om.
[g] D om. [h] D *quisquam.* [i] Z *alio quoque.* [k] Ed. et B om. *h. v.*
[l] V *qui.* [m] D *prudentiam.* [n] D om. [o] V Z add. *est.* [p] Z add. *in.*

[1] Aug., ibid. c. 4, n. 14 et 15.

recte dicitur [1]: *Qui offenderit in uno, factus est omnium reus,* id est [a], contra caritatem facit [b], in qua pendent omnia [2] ».

Cap. III.

Quomodo in caritate tota Lex pendet.

254 Cum duo sint praecepta caritatis, in quibus, ut praetaxatum est [3], *tota Lex pendet et Prophetae* [4], advertendum est, quomodo hoc sit, cum in Lege et Prophetis multa fuerint caeremonialia mandata, quae, si ad caritatis sanctificationem pertinuissent, viderentur nondum [c] debere cessare. Quia vero non iustificationis gratia, quam facit caritas, instituta sunt, sed in figura futuri [5] et in onus imposita [6]; ideo [d] clarescente veritate [e], cessaverunt velut umbra [7]. Veruntamen et ipsa caeremonialia secundum spiritualem intellectum, quem continent, et omnia moralia ad caritatem referuntur. Pertinent enim omnia ad decem mandata in tabulis scripta, ubi omnium summa perstringitur, ex quibus cetera emanant, sicut in sermone Domini octo virtutes praemittuntur, ad quas [f] cetera referuntur; et sicut ad decem mandata decalogi cetera referuntur [g], ita et ipsa decem ad duo mandata caritatis [8]. Omnia ergo ad duo mandata caritatis pertinent, quia per caritatem implentur, et ad caritatem tanquam [h] finem referri debent.

Unde Augustinus [9]: « Totam magnitudinem et amplitudinem divinorum Eloquiorum possidet caritas, qua Deum proximumque diligimus, quae radix est omnium bonorum. Unde Veritas ait: *In his duobus mandatis universa* [i] *Lex pendet et Prophetae.* Si ergo non vacat omnes Paginas sanctas perscrutari, omnia involucra sermonum evolvere, tene caritatem, ubi pendent omnia », quia perfectio est et finis omnium. Tunc enim et praecepta et consilia recte fiunt, cum referuntur ad diligendum Deum et proximum propter Deum. « Quod vero timore poenae, vel aliqua inten-

---

[a] D add. *qui.* [b] Z *agit.* [c] B *non.* [d] D *iam.* [e] V *claritate.* [f] D *quae.* [g] D om. *et sicut... referuntur.* [h] Ed. add. *ad.* [i] D *tota.*

---

[1] Respic. Iac. 2, 10. [2] Aug., loc. cit. c. 5, n. 17. [3] Dist. XXVII, c. 3. [4] Matth. 22, 40. [5] Respic. I. Cor. 10, 11. [6] Respic. Hebr. 10, 1; Act. 15, 28. [7] Respic. Colos. 2, 17. [8] Hic respiciuntur Exod. 20, 1; Matth. 5, 3 seqq. Cfr. Glossa Lyrani ad I. Tim. 1, 5. [9] *Sermo* 350 (alias 39 de Tempore), n. 2 (PL 39, 1554).

tione carnali fit, ut non referatur ad caritatem, nondum fit sicut fieri oportet, quamvis fieri videatur [1] ». « Inimicus enim iustitiae est qui poenae timore non peccat; amicus vero [a], qui eius amore non peccat [2] ».

« Omnium igitur haec summa est, ut intelligatur Legis et omnium divinarum Scripturarum plenitudo esse dilectio Dei et proximi [3] ».

DISTINCTIO XXXVII.

Cap. I–III [b].

De decem mandatis, quomodo contineantur in duobus.

Sed iam distributio Decalogi, qui in duobus mandatis com- 255
pletur [c], consideranda est.

« Habet enim Decalogus [4] decem praecepta, quae sunt decachordum Psalterium; quae sic sunt distributa, ut tria, quae sunt in prima tabula, pertineant ad Deum, scilicet ad cognitionem et dilectionem Trinitatis; septem, quae sunt in secunda tabula, ad dilectionem proximi [5] ».

Primum in prima tabula est [d]: *Non habebis deos alienos;* 256
non facies tibi sculptile neque omnem similitudinem, etc.

Haec Origenes [6] dicit esse duo mandata, sed Augustinus [e] [7] unum. Hoc ipsum enim, quod dixerat: *non habebis deos alienos,* perfectius explicat, cum prohibet coli figmenta, scilicet idolum, vel similitudinem alicuius rei; quae duo Origenes [8] ita dicit distare, « ut idolum sit quod nihil habet simile sui; similitudo vero, quod habet speciem alicuius rei; ut [f] verbi gratia, si

[a] Z add. *iustitiae.* [b] Stando codicibus, cc. 1-3 coniungimus. [c] V *continetur.* [d] D om. [e] Z add. *dicit.* [f] Ed. et D om.

[1] August., *Enchirid.* c. 121 (PL 40, 288). [2] Aug., *Epist.*, 145 (alias 144) n. 4 (PL 33, 594). [3] Aug., l. *De doctr. christ.* c. 35, n. 39 (PL 34, 34). [4] Exod. 20, 3 seqq. et Deut. 5, 7 seqq. [5] August., *Sermo* 9 (alias 96 de Tempore), c. 5, n. 6 (PL 38, 79). Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 4, c. 3 (PL 176, 121). [6] *In Exod.* hom. 8, n. 2 (PGL 12, 351). [7] *Quaestion. super Exod.* quaest. 71 (PL 34, 621). [8] Loc. cit. n. 3; verbotenus apud Lyranum in Glossa ordinaria in locum cit.

quis in auro vel ligno vel alia re faciat speciem serpentis vel avis vel alius [a] rei, et statuat ad [b] adorandum, non idolum, sed similitudinem fecit. Qui [c] vero facit speciem, quam non vidit oculus, sed animus sibi finxit [d], ut si quis humanis membris caput canis vel arietis formet, vel in uno habitu hominis duas facies, non similitudinem, sed idolum facit, quia facit quod non habet aliquid simile sui ».

257 [Cap. II]. « Ideo [e] dicit Apostolus [1], quia idolum nihil est [f] in mundo. Non enim aliqua ex rebus constantibus assumitur species, sed quod mens otiosa et curiosa reperit. Similitudo vero est, cum aliquid ex his quae sunt vel in caelo vel in terra vel in aquis formatur ».

Augustinus [2] vero ita [g] exponit illud: « Idolum nihil est in mundo, id est, inter creaturas mundi non est forma idoli; materiam enim [h] formavit Deus, sed stultitia hominum formam dedit. Quaecumque facta sunt naturaliter, facta sunt per Verbum; sed forma hominis in idolo non est facta per Verbum, sicut peccatum non est factum per Verbum, sed est nihil; et nihil fiunt homines, cum peccant ».

258 Sed quaeritur, quomodo hic dicatur forma idoli non esse facta per Verbum, cum alibi [3] legatur: « Omnis forma, omnis compago, omnis concordia partium facta est per Verbum ».

Hoc autem a diversis varie solvitur.

Quidam enim dicunt, omnem formam, et quidquid est, a Deo esse, in quantum est, et formam idoli, in quantum est, vel in quantum forma est, a Deo esse, sed non in quantum est [i] idoli, id est, posita ad [k] adorandum: in hoc enim non est [l] creatura, sed perversio creaturae. Sicut illud quod peccatum est, in quantum peccatum est [m], nihil est [4]; et homines, cum peccant, nihil fiunt, quia ab illo qui vere est, separantur.

---

[a] Ita UZB; ed. *alicuius*. [b] V om. [c] Z *si*. [d] Ed. et V *fingit*. [e] B *ideoque*. [f] Z om. [g] D *super Ioannem*. [h] Z *iam*. [i] D om. [k] Z om. [l] Z om. [m] Z om. *i. q. p. e.*

---

[1] I. Cor. 8, 4. Hic continuatur locus Origenis. [2] *In Evang. Ioan.* tr. 1, n. 13 (PL 35, 1385)*. Cfr. Hugo, loc. cit. [3] Aug., ibid. parum inferius. [4] Cfr. II. *Sent.* dist. XXXVII, c. 2.

Unde Hieronymus[a] [1]: « Quod ex Deo non est, qui solus vere est, non esse dicitur ». Ideoque peccatum, quod nos a vero esse abducit, nihil esse vel [b] non esse dicitur.

Alii vero dicunt, omnem formam, quae scilicet naturaliter est, et omne quod naturaliter est [c], esse a Deo; sed forma idoli non est naturaliter, quia naturae iustitiae non servit. Id enim naturaliter esse dicitur, quod simplici naturae iustitiae, quae Deus est, militat, non resultat, et naturam creatam non vitiat.

Secundum praeceptum est: *Non assumes nomen Dei tui in* 259
vanum; quod est dicere secundum [d] litteram: Non iurabis pro nihilo nomen Dei [e]; allegorice vero praecipitur, ut non putes, « creaturam esse Christum, Dei Filium, quia *omnis creatura vanitati subiecta est* [2], sed aequalem Patri [3] ».

Tertium vero est: *Memento, ut diem Sabbati sanctifices;* ubi 260
secundum litteram praecipitur Sabbati observantia; allegorice [4] vero, ut requiem et [f] hic a vitiis et in futuro in Dei contemplatione exspectes ex Spiritu sancto, id est ex caritate et dono Dei, non quod Spiritus sanctus sine Patre et Filio hoc operetur.

[Cap. III]. « Accepit utique Ecclesia hoc donum, ut in Spiritu 261
sancto fiat remissio peccatorum; quam remissionem cum Trinitas faciat, proprie tamen ad Spiritum sanctum dicitur pertinere, quia ipse est [g] *Spiritus adoptionis filiorum* [5], ipse est Patris et Filii Amor et Connexio vel Communitas [6] »; ideoque iustificatio nostra et requies ei attribuitur saepius.

Haec sunt [h] tria mandata primae tabulae ad Deum pertinentia; et primum quidem, quod est de uno Deo colendo, pertinet ad Patrem, in quo est unitas vel auctoritas; secundum ad Filium, in quo est aequalitas; tertium ad Spiritum sanctum, in quo est utriusque communitas [7].

---

[a] D add. *super Ezechielem.* [b] Z om. *e. v.* [c] D om. *e. o. q. n. e.* [d] D *ad.;* Z om. *dicere.* [e] Z add. *tui.* [f] Ed. et D om. [g] Z om. [h] B add. interl. *igitur.*

---

[1] *Epist.* 15 (alias 57), n. 4 (P L 22, 357)*; et VIII. *Super Ezech* c. 26, 19 (P L 25, 245)*. [2] Rom. 8, 20. [3] Isidor., *Quaestiones in Exod.* c. 29, n. 3 (P L 83, 301). Cfr. Hugo, loc. cit. [4] Isidor. loc. cit., n. 4. [5] Respic. Rom. 8, 15. [6] August., *Sermo* 71 (alias 11, *De verbis Dom.*), c. 17, n. 28 et 29 (P L 38, 460 et seq). Cfr. H. *Quaestion. in Exod.* q. 71 (P L 34, 621). Cfr. I. *Sent.* dist. XXXI; et Hugo, loc. cit. [7] Cfr. Hugo, loc. cit.

Cap. III (continuatio) – VI.

De mandatis secundae tabulae [a].

262 « In secunda vero [b] tabula septem erant mandata ad dilectionem proximi pertinentia.

« Quorum primum ad patrem carnalem refertur, sicut primum primae tabulae ad Patrem caelestem, quod est [1]: *Honora patrem tuum et matrem tuam, ut sis longaevus super terram* », scilicet [c] viventium. Parentes vero sic sunt honorandi, ut eis debita reverentia exhibeatur, et necessaria ministrentur.

263 Secundum est: *Non occides;* ubi secundum litteram actus homicidii prohibetur, secundum spiritum vero etiam voluntas occidendi. Unde huic mandato secundum litteram fit superadditio in Evangelio [2], quia littera Evangelii exprimitur, quod Legis littera non exprimebatur.

264 [Cap. IV]. Evangelii littera exprimit intelligentiam spiritualem, id est, quam spirituales habent, et secundum quam spiritualiter vivitur; littera Legis sensum carnalem, id est, quem carnales habent, et secundum quem carnaliter vivitur; cui facta est superadditio.

265 Tertium est: *Non moechaberis,* « id est, ne [d] cuilibet miscearis, excepto foedere matrimonii. A parte enim [e] totum intelligitur [3]: Nomine igitur moechiae omnis concubitus illicitus illorumque membrorum non legitimus usus prohibitus debet intelligi [4] ».

266 Quartum est: *Non furtum facies;* ubi sacrilegium et rapina omnis prohibetur. « Non enim rapinam permisit, qui furtum prohibuit, sed furti nomine bene intelligi voluit omnem illicitam usurpationem rei alienae [5] ».

« Sacrilegium tribus modis committitur, quando scilicet vel sacrum de sacro, vel non sacrum de sacro, vel sacrum de non sacro

---

[a] Ita omnes codd. textum dividunt et hanc rubricam praeponunt. Ob textus connexionem sequentia et cc. 4-6 sub hac sola rubrica ponimus. [b] Z om. [c] B om. [d] V add. *mulieri.* [e] D *igitur;* Z om.

---

[1] Deut. 5, 16; cfr. Hugo, loc. cit. [2] Matth. 5, 21. [3] Glossa interlinearis super Exod. 20, 14. [4] August., *Quaestion. in Exod.* quaest. 71, n. 4 (PL 34, 622). [5] Glossa ordinaria ibid.; cfr. Hugo, loc. cit.

aufertur [1] ». Sacrum vero dicitur quidquid mancipatum est cultui [a] divino, ut ecclesia vel res ecclesiae.

Hic etiam usura prohibetur, quae sub rapina continetur. 267

Unde Hieronymus [2]: « Usuras quaerere, vel fraudare aut rapere nihil interest. Commoda fratri tuo, et accipe quod dedisti, et nihil superfluum quaeras, quia superabundantia in usura computatur ».

Est enim usura, ut ait Augustinus [b] [3], cum quis plus exigit in iniuria, vel qualibet re, quam acceperit.

Item Hieronymus [c] [4]: « Putant aliqui, usuram tantum esse in pecunia; sed intelligant, usuram vocari superabundantiam, scilicet quidquid est, si ab eo quod dederit, plus est; ut si in hieme demus decem modios, et in messe quindecim recipiamus ».

[Cap. V]. Si vero quaeritur de filiis Israel, qui, Domino iu- 268
bente, ab Aegyptiis mutuaverunt vasa aurea et argentea et vestes pretiosas, et asportaverunt, utrum furtum commiserint, dicimus, eos qui, ut parerent Deo iubenti, illud fecerunt, non fecisse furtum nec omnino peccasse.

Unde Augustinus [d] [5]: « Israelitae non furtum fecerunt, sed Deo [e] iubenti ministerium praebuerunt [f]. Hoc enim Deus iussit, qui Legem dedit; sicut minister iudicis sine peccato occidit quem lex praecipit, sed si id sponte faciat [g], homicida est, etiam si eum occidat, quem scit a iudice occidendum ». « Infirmi autem, qui ex cupiditate [h] Aegyptios deceperunt, magis permissi sunt hoc facere illis [i] qui talia iure passi sunt, quam iussi [6] ».

Hic opponitur, quod etiam boni in illo opere peccaverunt, quia 269
naturalem legem, cui concordat Evangelium et lex moralis prae-

---

[a] Z *divini.* [b] D add. *super Psalmum.* [c] D add. *super Ezechielem.* [d] D add. *super Exodum.* [e] D *Domino.* [f] Z *fecerunt.* [g] Ita U; ed. *faciet;* Z om. *sed.* [h] Z *propter cupiditatem,* pro *e. c.* [i] Z om.

---

[1] August., loc. cit.; Ivo, *Decret.* p. 8, c. 279 (PL 161, 645); Hugo, loc. cit. [2] Libr. VI *In Ezech.* 18, 8 (PL 25, 171); ibi loquitur quidem de usura, sed ipsa verba apud Hieronymum nec ibi nec alibi inveniuntur, licet et Hugo loc. cit. et Magister ipsi eadem tribuant. [3] *Enarrat.* in Ps. 54, n. 14 (PL 36, 638) *; verbotenus in Petr. Lomb. *Commentar.* In Ps. 54, 11 (PL 191, 511). [4] Libr. VI *In Ezech.* 18, 6. [5] *Quaestion. in Exod.* quaest. 39 (PL 34, 608). [6] Aug., *Enarrat.* in Ps. 104, n. 28 (PL 37, 1400); XXII. *Contra Faustum* c. 71 (PL 42, 445).

ceptionis, transgressi sunt, quae est: Quod tibi non vis [a], alii ne feceris; quam Veritas scripsit in corde hominis; et quia non legebat [b] in corde, iteravit in tabulis, ut voce forinsecus admota *rediret ad cor* [1], et ibi inveniret quod extra legeret. Hanc igitur illi praevaricati videntur in [c] illo facto, aliis facientes quod nolebant sibi fieri.

Sed ibi subintelligendum est: iniuste, ut non alii, scilicet iniuste, facias quod tibi non vis fieri. Alioquin huius praevaricator est iudex, dum punit reum, nolens aliquid tale sibi fieri. Ita etiam illud Domini verbum [2]: *Omnia quaecumque vultis, ut faciant vobis homines,* etc. [d], de bonis accipiendum est, quae nobis invicem exhibere debemus.

270 Quintum praeceptum est: *Non loqueris contra proximum tuum falsum testimonium;* ubi crimen mendacii et periurii prohibetur.

271 [Cap. VI]. « Solet autem quaeri, utrum prohibitum sit omne mendacium. Quidam dicunt, illud tantum prohiberi, quod obest et non prodest ei [e] cui dicitur. Tale enim non [f] est adversus proximum; ut ideo videatur hoc addidisse Scriptura [3] ».

Sed de mendacio magna quaestio est, nec cito explicari potest.

DISTINCTIO XXXVIII.

Cap. I.

De triplici genere mendacii.

272 Sciendum est [g] tamen, tria esse genera mendaciorum.

Sunt enim mendacia quaedam pro salute vel commodo alicuius, non malitia, sed benignitate dicta, qualiter obstetrices mentitae sunt et Raab [4].

Est et aliud mendacii genus, quod fit ioco, quod non fallit: scit enim cui dicitur, causa ioci dici.

Et haec duo genera mendaciorum non sunt sine culpa, sed non cum magna.

---

[a] Ed. Z (interlin.) et D add. *fieri.* [b] Ed. *legebatur.* [c] D om. [d] Z *haec et vos faciatis illis.* [e] Z om. [f] U om. [g] B om.

---

[1] Resp. Is. 46, 8. [2] Matth. 7, 12; Luc. 6, 31. [3] August., *Quaestion. in Exod.* quaest. 71 (PL 34, 622). [4] De obstetricibus illis cfr. Exod. 1, 19; de Raab Ios. 2, 4; ad rem August., *Enarrat.* in Ps. 5, n. 7 (PL 36, 85).

Perfectis vero non convenit mentiri, nec etiam pro temporali vita alicuius, ne pro corpore alterius animam suam occidant [a]. Licet autem eis verum tacere, sed [b] non falsum dicere, ut si quis non vult hominem ad mortem prodere, verum taceat, sed non falsum dicat.

Tertium vero genus mendacii est, quod [c] ex malignitate et duplicitate prodit [d], cunctis valde cavendum.

His innui videtur, mendacia illa [e], quae fiunt ioco vel pro sa- 273
lute alicuius, imperfectis esse venialia peccata, perfectis vero illud quod pro commodo alterius dicitur, esse damnabile; quod etiam de mendacio ioci [f] putari potest, praecipue si iteretur.

De mendacio autem [g] obstetricum et Raab, quod fuerit veniale, Augustinus [1] tradit dicens: « Forsitan, sicut obstetrices non remuneratae sunt quia mentitae sunt, sed quia infantes liberaverunt, et propter hanc misericordiam veniale fuit [h] peccatum, non tamen nullum; sic Raab liberata [i] propter liberationem exploratorum, pro qua fuit veniale peccatum. Sed ne putet quisquam [k], in ceteris peccatis, si propter liberationem hominum fiant, ita posse concedi veniam: multa enim mala detestanda talem sequuntur errorem ». « Possumus enim et [l] furando alicui prodesse, si pauper cui datur, sentit commodum, et dives cui tollitur, non sentit incommodum; ita et adulterando possumus, si aliqua, nisi ad hoc ei consentiatur, appareat amando moritura, et si vixerit, poenitendo purganda. Nec ideo peccatum grave negabitur tale adulterium [2] ».

Cap. II.

De octo speciebus mendacii.

Sciendum est etiam, octo esse genera mendacii, ut Augusti- 274
nus in libro *De mendacio* [m] [3] tradit, quae [n] diligenter notanda sunt, ut appareat, quod mendacium sit veniale, et quod damnabile.

---

[a] D *perdant.* [b] D om. [c] Z om. *est;* D om. *e. q.* [d] Ed. *procedit.* [e] U om. [f] Ed. et B D *iocoso.* [g] Z om. [h] V add. *hoc.* [i] Ed. add. *est.* [k] Ita U Z; ed. *quisque.* [l] D add. *in.* [m] Z om. *i. l. D. m.* [n] Z om.

---

[1] Libr. III *Quaestion. in Pentateuch.* (in Levit.) q. 68 (P L 34, 708). Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 4, c. 5 (P L 176, 123). [2] Aug., *Enchirid* c. 22 (P L 40, 244). [3] Cap. 14, n. 25 (P L 40, 505). Cfr. Ivo, *Decret.* p. 12, c. 1, et VIII. *Pan.* c. 124 (P L 161, 779, 1333 et sqq.); Abael, *Sic et non* c. 154 (P L 178, 1602 et seq.); C. *Primum* (8) c. 22, q. 2 (t. 1, 869).

« Primum capitale est mendacium longeque fugiendum, quod fit in doctrina religionis, ad quod nulla causa quisquam debet adduci. Secundum, quod [a] tale est, ut nulli prosit sed [b] obsit alicui. Tertium, quod ita prodest alii [c], ut obsit alteri. Quartum [d], sola mentiendi fallendique libidine, quod mirum [e] mendacium est. Quintum, quod fit placendi cupiditate de suaviloquio. His omnibus evitatis, sequitur sextum genus, quod et nulli obest et prodest alicui, ut si quis pecuniam alicuius iniuste tollendam sciens, ubi sit nescire se mentiatur. Septimum, quod [f] nulli obest et prodest alicui, ut si quis, nolens hominem ad mortem quaesitum prodere, mentiatur. Octavum, quod nulli obest et ad hoc prodest ut ab immunditia corporali aliquem tueatur ».

« In his autem tanto minus [g] quisque peccat, cum mentitur, quanto magis a primo recedit. Quisquis vero aliquod genus esse mendacii, quod peccatum non sit, putaverit, decipit [h] se ipsum turpiter, cum honestum esse deceptorem aliorum arbitretur [1] ».

« Omne ergo genus mendacii summopere fuge, quia omne mendacium non est a Deo [2] ».

Cap. III–IV [i].

Quid sit mendacium, quid mentiri.

275 Hic videndum est, quid sit mendacium, et quid sit mentiri; deinde, utrum omne mendacium sit peccatum, et quare.

« Mendacium est, ut ait Augustinus [3], falsa significatio vocis cum intentione fallendi ». Ut ergo mendacium sit, necesse est ut falsum proferatur et cum intentione fallendi: « hoc enim malum est [k] proprium mentientis, aliud habere clausum in pectore [l], aliud promptum in lingua [4] ».

---

[a] Z *quidem.* [b] Ed. *et.* [c] Ita U; V Z *alteri;* D *uni;* ed. et B *alicui.* [d] Z add. *quod fit.* [e] Ita omnes codd.; ed. *merum.* [f] Ed. et V Z D add. *et.* [g] B add. margin. *non numerositate, sed perversitate.* [h] Ita U Z; ed. *decipiet.* [i] Stando codicibus cc. 3 et 4 coniungimus. [k] Z add. *et est.* [l] Z B C *corde.*

---

[1] Aug. loc. cit. c. 21, n. 42 (P L 40, 516). Cfr. Ivo, locis cit. [2] Ivo, VIII. *Pan.* cc. 126 et 127 (P L 161, 1335 et seq.). [3] *Contra mendacium ad Consentium,* c. 12, n. 26 (P L 40, 537). Cfr. Ivo, locis cit.; et Hugo, locis cit. [4] Aug., *Enchirid.* c. 18 (P L 40, 241).

Mentiri [a] vero est loqui contra hoc quod animo sentit quis, 276
sive illud verum sit, sive non. Omnis ergo, qui loquitur mendacium, mentitur, quia loquitur contra hoc quod animo sentit, id est voluntate fallendi; sed non omnis qui mentitur, mendacium dicit, quia quod verum est loquitur aliquando mentiendo, sicut e converso falsum dicendo, aliquando verax est.

Unde [b] Augustinus [c] [1]: « Nemo sane mentiens iudicandus est, qui dicit falsum, quod putat verum, quia, quantum in ipso est, non fallit ipse, sed fallitur. Non igitur mendacii arguendus est qui falsa incautius credit ac pro veris habet; potiusque e contrario ille mentitur, qui dicit verum [d], quod putat falsum. Quantum enim [e] ad animum eius attinet [f], non verum dicit, quia non quod sentit dicit, quamvis verum inveniatur esse quod dicit. Nec ille liber est a mendacio, qui ore nesciens loquitur verum, sciens autem voluntate mentitur ».

Hic quaeri solet, si Iudaeus dicat [2] Christum esse Deum, cum 277
non ita sentiat animo, utrum loquatur mendacium.

Non est mendacium quod dicit, quia, licet aliter teneat animo, verum tamen est quod dicit; et ideo non est mendacium; mentitur tamen, illud quod verum est dicens.

Quod vero omne mendacium sit peccatum, Augustinus [3] 278
insinuat [g]: « Mihi, inquit, videtur omne mendacium esse peccatum; sed multum interesse [h], quo animo, et de [i] quibus rebus quisque mentiatur. Non enim sic peccat qui consulendi, ut qui nocendi voluntate mentitur; nec tantum nocet qui viatorem mentiendo in diverso itinere mittit, quantum qui viam vitae mendacio [k] depravat ».

[Cap. IV [l]]. « Porro omne mendacium ideo dicendum [m] esse pec- 279
catum, quia hoc debet loqui homo, quod animo gerit, sive illud verum sit, sive putetur, et non sit: verba enim ideo sunt instituta, non ut per ea homines invicem fallant, sed [n] per ea in alterius no-

[a] Hic ed. incipit cap. 4. [b] Ed. add. *ut*. [c] D add. *in Enchiridio*. [d] Z add. *id*. [e] Z om. [f] D *pertinet*. [g] D add. *in Enchiridio*. [h] Ita U D; ed. *interest*. [i] Z om. [k] Erf. *mentiendo*, sed annotat: Alii, *mendacio*. [l] In ed. est cap. 5. [m] Ita U V; ed. add. *est*. [n] Ita U B D; ed. add. *ut*.

[1] *Enchirid.* loc. cit., parum superius. Cfr. Ivo, VIII. *Pan.* c. 133 (PL 161, 1337). [2] Hugo, *Sum. Sent.* tr. 4, c. 5 (PL 176, 123). [3] *Enchirid.* loc. cit.

titiam suas cogitationes ferant; verbis ergo uti ad fallaciam, non ad quod sunt instituta, peccatum est. Nec ideo etiam ullum mendacium putandum est non esse peccatum, quia possumus alicui aliquando prodesse mentiendo: possumus enim, ut praedictum est, et furando et adulterando prodesse [1] ». « Mendacium quoque [a] non tunc tantum esse, possumus dicere, quando aliquis laeditur: cum enim a sciente dicitur falsum, mendacium est, sive quis, sive nemo [b] laedatur [2] ».

Ecce ex his constat, omne [c] mendacium esse peccatum. Non tamen de omni mendacio [d] accipiendum est illud [3]: *Perdes omnes qui loquuntur mendacium;* nec illud [4]: *Os, quod mentitur, occidit animam;* nec omne mendacium isto praecepto prohiberi videtur, nec praemissa descriptione mendacium ioci includi [e].

Cap. V [f].

In quibus rebus cum periculo erratur, vel non.

280 Illud etiam sciendum est, quod « in quibusdam rebus magno malo, in quibusdam parvo, in quibusdam nullo fallimur [5] ». « In quibus rebus nihil interest ad capessendum Dei regnum, utrum credantur, an non, vel utrum vera putentur [g], an falsa, sive sint, sive non; in his errare, id est aliud pro alio putare, non arbitrandum est esse peccatum; vel si est, minimum atque levissimum [6] ». « Et sunt vera, quamvis non videantur, quae nisi credantur, ad vitam aeternam non potest perveniri [7] ». « Et licet error maxima cura cavendus sit, non modo in maioribus [h], sed etiam in minoribus rebus, nec nisi rerum ignorantia possit errari, non est tamen consequens, ut continuo erret, quisquis aliquid nescit, sed quisquis se [i] existimat scire quod nescit: pro vero enim approbat falsum, quod est erroris proprium. Verumtamen, in qua re quisque [k] erret, interest plurimum: sunt enim quae nescire sit melius quam

[a] D *vero*. [b] D *nullus*. [c] D om. [d] Z *omne mendacium*, sed corr. interl. *de omni mendacio*. [e] Z *includit*. [f] In ed. est cap. 6. [g] D add. *esse*. [h] U add. *rebus;* Z om. *etiam*. [i] Z add. *quod*. [k] Ed. et Z *quisquis*.

[1] Aug., *Enchirid.* c. 22 (PL 40, 243). [2] August., III. *Quaestion. in Pentateuch.* (in Levit.) q. 68 (PL 34, 707). [3] Ps. 5, 7 [4] Sap. 1, 11. [5] August., *Enchirid.* c. 19 (PL 40, 241). [6] Aug., ibid. c. 21, n. 7. Cfr. Ivo, VIII. *Pan.* c. 132 (PL 161, 1337). [7] Aug, ibid. c. 20, n. 7.

scire; item, nonnullis errare profuit aliquando, sed in via pedum, non in via morum [1] ».

Solet [a] quaeri de Iacob, qui se dixit esse Esau, aliter animo 281
sentiens, utrum mentitus sit.

De hoc Augustinus [2] ait: « Iacob quod [b] matre fecit auctore, ut falleret patrem, si diligenter attendatur, videtur non esse mendacium, sed mysterium ». Intendebat enim matri obedire, quae per Spiritum [c] noverat mysterium. Et ideo propter familiare consilium Spiritus sancti, quod mater acceperat, a mendacio excusatur Iacob.

DISTINCTIO XXXIX.

Cap. I–III [d].

De periurio.

Nunc [e] de periurio videamus. « Periurium est mendacium iu- 282
ramento firmatum [3] ».

Hic quaeritur, utrum sit periurium, ubi non est mendacium.

Quod quibusdam videtur, ex auctoritate Hieronymi [f] [4] dicentis: « Advertendum est, quod iusiurandum tres habet comites [g]: veritatem, iudicium et iustitiam; si ista defuerint, non erit iuramentum, sed periurium. Ubi autem falsum iuratur, veritas deest ». Si ergo falsum iuretur, etsi non sit ibi [h] intentio fallendi, videtur esse periurium, quia deest veritas.

[Cap. II]. Quibusdam placet [i], non esse periurium, ubi non est 283
mendacium, et sicut dicitur aliquando falsum sine mendacio, ita iuratur falsum sine periurio. Falsum forte dixit Apostolus [5], cum se venturum ad Corinthios promisit; nec tamen, sicut ei imponeba-

---

[a] B add. interl. *etiam*. [b] D *qui*. [c] B add. interl. *sanctum*. [d] Ob textus connexionem, cc. 1-3 coniunguntur. [e] D *Deinde*. [f] D add. *super Ieremiam*. [g] Z add. *scilicet* [h] D om. [i] Z add. *etiam*.

---

[1] Aug., ibid. c. 17, n. 5. [2] *Contra mendac. ad Consent.* c. 10, n. 24 (PL 40, 533); cfr. Gen. 27, 19 seqq.; Hugo, *Sum. Sent.* tr. 4, c. 5 (PL 176, 122). [3] Hugo, loc. cit. (PL 176, 123). [4] Libr. I *Comment. in Ierem* c. 4 (PL 24, 706); Ivo, *Decret.* p. 12, c. 22; et VIII. *Pan.* c. 123 (PL 161, 785, 1334); C. *Animadvertendum* (2) c. 22, q. 2 (t. I, 867). [5] I. Cor. 16, 5.

tur, culpam mendacii contraxit, quia sic animo sentiebat. Et si iuramento illud confirmasset, non periurium incurrisset, quia, quantum in ipso fuit, verum dixit; et si iurationem addidisset, quantum in se foret, verum iurasset, etsi aliter evenerit, quam dixit. Ideo, sicut quis [a] non est mendax, nisi aliter sentiat animo quam dicit, sive ita sit, sive non, ita videtur quibusdam, neminem periurum constitui, nisi aliter sentiat animo quam loquitur, sive ita sit, sive non.

284 [Cap. III]. Sed melius creditur et ille [b] peierare, qui falsum voluntate fallendi iurat; et qui falsum, putans quod verum est, iurat; et qui verum, putans quod falsum est, iurat.

Unde Augustinus [1]: « Homines falsum [c] iurant, vel cum fallunt, vel cum falluntur: aut putat homo [d] verum esse quod falsum est, et [e] temere iurat; aut scit vel putat esse falsum, et tamen pro vero iurat, et nihilominus cum scelere iurat. Distant autem ista periuria duo, quae commemoravi. Fac illum iurare, qui verum esse putat pro quo iurat; verum putat esse, et tamen falsum est: non ex animo iste periurat [f], sed fallitur; hoc pro vero habet, quod falsum est, non [g] pro falsa re, sciens, iurationem interponit. Da alium qui scit falsum esse, et dicit verum esse; et iurat, tanquam verum sit, quod scit falsum esse. Videtis quam detestanda sit ista bellua. Fac alium qui putat falsum esse, et iurat, tanquam verum sit, et forte verum est. Verbi gratia, ut intelligatis, pluit in illo loco; interrogas hominem, et dicit [h] pluisse; et tunc cum [i] pluit ibi, sed [k] putat non pluisse, periurus est. Interest, quemadmodum verbum [l] procedat ex animo: ream linguam non facit nisi rea mens ».

His evidenter traditur, quod tripliciter peierat homo, ut supra diximus, dum vel sciens falsum iurat, vel putans falsum quod verum est, iurat, vel existimans verum quod falsum est, iurat.

285 Sed hoc extremum non videtur esse periurium, vel si periurium nominetur, eo quod falsum iuratur, non videtur esse reus periurii qui sic iurat, quia non est eius mens rea, et ideo nec lingua.

---

[a] Z om. [b] V Z *illum.* [c] Z *quod falsum est.* [d] Z om. [e] Z add. *ita.* [f] Ed. *peierat.* [g] Z add. interl. *tamen.* [h] D add. *tibi.* [i] Ed. et Z om. [k] B *si.* [l] Z *verbis.*

---

[1] *Sermo* 180 (alias 28 *De verbis Apost.*), c. 2, n. 2 (PL 38, 973); Ivo, VIII. *Pan.* c. 114 (PL 161, 1331).

Immo eius mens rea est, dum iurare praesumit quod perspicue verum non deprehendit. Non igitur omne periurium mendacium est, nec omnis qui peierat, mentitur; sed omnis mentiendo iurans peierat, et omnis qui falsum iurat, sive mentiens, sive non, peierat.

Cum vero quis iurat [a] quod verum est, aestimans esse falsum, 286
quaeritur, quid ibi sit periurium. Ipsa enim significatio vocis vera est, quia verum nescienter loquitur; non igitur ipsa significatio vel falsum vel mendacium est, quia vera est; et quod verum est, periurium non videtur esse.

Ad quod [b] dicimus, loqui sic, scilicet contra mentem sub attestatione [c] iuramenti, esse periurium; mentiri ergo, adhibita iuratione, periurium est. Periurium ergo est vel iurando loqui falsum cum intentione fallendi, vel iurando loqui falsum sine intentione fallendi, vel iurando loqui verum cum intentione fallendi.

Hic opponitur: Si omnis qui falsum iurat, peierat, tunc qui 287
alicui promittit dare sub [d] certo termino aliquid, quod tamen non faciet, ex quo iuravit, peieravit, quia falsum iuravit: non enim ita futurum erat, ut iuravit.

Ad hoc [e] dici potest, quia non omnis qui iurát quod falsum est, ex quo iurat, periurus est, sicut iste, de quo agimus; sed ex quo propositum mutat, vel terminum transgreditur, iuratio talis fit periurium reatu.

Cap. IV.

An iuratio sit malum.

Si autem quaeritur, utrum iurare [f] sit malum, dicimus, ali- 288
quando malum esse [g], aliquando non.

Sponte enim et sine necessitate iurare, vel falsum iurare [h], peccatum grande est. Ex necessitate autem iurare, scilicet vel ad foedera pacis confirmanda, vel ad persuadendum auditoribus quod est eis utile, malum non est, quia necessarium [i].

Unde Augustinus [k] [1]: « Iuramentum faciendum est in necessariis, cum pigri sunt homines credere quod eis est utile. Iu-

[a] Z *periurat.* [b] Ita U Z; ed. *hoc.* [c] Z *contestatione.* [d] Z *pro.* [e] Z *quod.* [f] V D *iuratio;* Z om. *sit.* [g] Z om. [h] Z om. *v. f. i.* [i] Ita U B, ed. add. *est.* [k] Z add. *de sermone Domini in monte.*

[1] Libr. I *De serm. Domini in monte,* c. 17, n. 51 (P L 34, 1255). Pro hoc cap. cfr. Ivo, *Decret.* p. 12, c. 3, VIII. *Pan.* c. 84 (P L 161, 781, 1326); et C. *Ita ergo* (5) c. 22, q. 1 (t. I, 862).

ratio non est bona, non tamen mala, cum est necessaria », id est, non est [a] appetenda sicut bona, non tamen fugienda tanquam [b] mala, cum est necessaria. « Non est enim [c] contra praeceptum Dei iuratio, sed ita intelligitur Dominus prohibuisse a iuramento, ut, quantum in ipso est, quisque non iuret — quod multi faciunt, in ore habentes iurationem tanquam magnum atque suave aliquid — A p o s t o l u s enim novit praeceptum Domini, et tamen iuravit [1] ». Prohibemur ergo iurare [d] cupiditate, vel delectatione iurandi.

289 « Quod ergo Christus [e] ait in Evangelio [2]: *Ego dico vobis, non iurare omnino,* ita intelligitur praecepisse, ne quisquam sicut bonum appetat iuramentum, et assiduitate iurandi labatur in periurium [3] ».

Quod vero addit: « *Sit sermo vester: est, est, non, non* [f], bonum est et appetendum. *Quod autem amplius est, a malo est,* id est, si iurare cogeris, scias de necessitate venire [g] infirmitatis eorum quibus aliquid suades; quae infirmitas utique [h] malum est, unde nos quotidie liberari precamur dicentes: *Libera nos a malo* [4]. Ideoque non dixit: *quod amplius est* [i] malum est: tu enim non facis malum, qui bene uteris iuratione; sed *a malo est* illius qui aliter non credit [5] », id est ab infirmitate, quae aliquando poena est, aliquando poena et culpa. Ibi ergo Dominus prohibuit malum, suasit bonum, indulsit [k] necessarium.

Cap. V.

De iuramento, quod fit per creaturas.

290 Quaeritur etiam, utrum liceat iurare per creaturam.

Quod non videtur, cum in Lege [6] scriptum sit: *Reddes autem* [l] *Domino iuramenta tua;* et Christus in Evangelio [7] praecipiat, *non iurare omnino, nec per caelum, nec per terram, nec per Hierosolymam, nec per caput tuum.*

« Iudaeis, quasi parvulis, concessum fuit iurare per Creatorem, et praeceptum [m], ut, si iurare contingeret, non nisi per Creatorem

[a] Z D om. [b] Z *sicut;* D *ut.* [c] D om. [d] Ed. et V add. *vel.* [e] Z om. [f] Z *est et non,* pro *e. e. n. n.* [g] Z *evenire.* [h] Z *ita.* [i] B om. [k] B *indixit.* [l] D om. [m] Z add. *erat.*

[1] August., *Expos. in Gal.* (1, 20) n. 9 (PL 35. 2110). [2] Matth. 5, 34 et 37. [3] Aug., l. *De serm. Domini in monte,* loc. cit. [4] Matth. 6, 13. [5] Aug., loc. cit. [6] Matth. 5, 33; cfr. Levit. 19, 12, et Deut. 23, 21, cum Ps. 49, 14. [7] Matth. 5, 34.

iurarent, non per creaturam; quia iurantes per Angelos et elementa creaturas venerabantur honore; et melius erat hoc exhiberi Deo quam creaturis [1] ». Infirmis ergo [a] illud prohibuit, sanctis vero, qui in creaturis Creatorem venerabantur tantum, non prohibuit. Unde Ioseph [2] per salutem Pharaonis iuravit, « Dei iudicium in eo veneratus, quo positus erat in infimis [b] ». Christus vero ita per creaturas iurare prohibuit, ne vel aliquid divinum in eis crederetur, pro quo reverentia eis deberetur; vel ne [c] per eas iurantes falsum, homines se iuramento non teneri putarent.

Cap. VI.

Quae iuratio sit gravior, an quae fit per Deum, an quae fit per creaturas, vel per Evangelium.

Si autem quaeritur, quis magis teneatur, an qui per Deum, an qui per Evangelium, vel [d] per creaturas iurat, dicimus, qui per Deum, quia per eum haec facta [e] sunt. 291

Unde [f] Chrysostomus [3]: « Si qua causa fuerit, modicum videtur facere qui iurat per Deum; qui vero per Evangelium, maius aliquid fecisse videtur. Quibus dicendum est: Stulti, Scripturae propter Deum sanctae [g] sunt, non Deus propter Scripturas »; ita et creaturae sanctae [h] sunt per [i] Deum.

Cap. VII.

Quid est dicere: Per Deum.

Hic quaeritur, quid sit dicere: « per Deum iuro ». 292

Hoc est testem Deum adhibere: iuravit enim Apostolus [4] dicens: *Testis est mihi Deus;* ac si dixisset: per Deum, ita est.

Unde Augustinus [5]: « Ridiculum est putare hoc si dicas, « per Deum », iuras; si dicas, « testis est Deus », non iuras. Quid est

[a] D *vero*. [b] Z D *infirmis*. [c] V D om. [d] D add. *qui*. [e] B *sancta*; ed. *sancta facta*. [f] Z add. *Ioannes*. [g] Ed. et V D *factae*. [h] Ed. et V D *factae*. [i] Ed. *propter*.

[1] Hieron., *Comm. ad Matth.* 5, 34 (PL 29, 546) *; cfr. Ivo, *Decret.* p. 12, c. 6; et VIII. *Pan.* c. 87 (PL 161, 782, 1327). [2] Cfr. Gen. 42, 15 et 16. Cfr. C. *Movet* (16) c. 22, q. 1, § 2 (t. I, 865). [3] *Opus imperf. in Matth.* homil. 44 (PGL 56, 883). [4] Rom. 1, 9. [5] I. *De serm. Dom. in monte,* c. 17, n. 51 (PL 34, 1255); et *Sermo* 180 (alias 28 *De verbis Apost.*) c. 6, n. 6 seqq. (PL 38, 975); pro hoc cap. cfr. Ivo, *Decret.* p. 12, cc. 33 et 34, ac VIII. *Pan.* cc. 115 et 116 (PL 161, 788, 1332).

enim « per Deum », nisi « testis est Deus »; aut quid est « testis est Deus », nisi « per Deum »? Quid est autem[a] iurare, nisi ius Deo reddere, quando per Deum iuras »? ius scilicet veritatis et non falsitatis.

Item[1]: « Ecce dico caritati vestrae: et qui per lapidem iurat falsum, periurus est »; quia non lapidem, qui non audit, sed eius Creatorem adhibet testem. Hoc est ergo iurare per quamlibet creaturam, scilicet Creatorem eius testem adhibere.

293 « Est etiam quoddam genus iuramenti gravissimum, quod fit per exsecrationem, ut cum homo dicit: si illud feci, illud patiar, vel illud contingat filiis meis[2] ». Secundum quem modum accipitur etiam interdum, cum aliquis iurando dicit: « per salutem meam », vel « per filios meos », et huiusmodi. Obligat enim haec Deo.

Unde Augustinus[b][3]: « Cum quis ait: « per salutem meam », salutem suam Deo[c] obligat. Cum dicit: « per filios meos », oppignerat eos Deo, ut hoc eveniat in caput eorum, quod exit de ore ipsius: si verum[d], verum; si falsum, falsum. Et sicut per hoc iurans aliquando hoc Deo obligat, ita per Deum iurans, ipsum adhibet testem ». In omni ergo iuratione aut Deus testis adhibetur, aut creatura Deo obligatur et oppigneratur, ut hoc sit iurare, scilicet Deum testem adhibere, vel Deo aliquid oppignerare[e].

Cap. VIII.

De illis qui iurant per falsos deos.

294 Post haec quaeritur, utrum fide eius utendum sit, qui per daemonia vel idola iuraverit.

De hoc Augustinus scribens[f] *Ad Publicolam*[4] ait: « Te prius considerare volo, utrum, si quispiam[g] per deos falsos iuraverit et fidem non servaverit, non[h] tibi videtur bis peccasse. Bis utique peccavit, quia et[i] iuravit, per quos non debuit; et contra pollicitam fecit fidem, quod non debuit. Ideoque qui utitur fide il-

---

[a] Z om. [b] Z add. *in sermone de periurio.* [c] Z *Domino.* [d] Z add. interl. *dicit.* [e] Ed. et V B add. *Hoc est ergo iurare per quamlibet creaturam, scilicet Creatorem eius testem adhibere*, quod U expunxit per *va...cat.* [f] D om. [g] D *quisquam.* [h] Z (interl.) *an.* [i] Ed. et D om.

---

[1] *Sermo* cit. 180, c. 12, n. 13 (PL 38, 978). [2] Aug., *Enarrat.* in Ps. 7, n. 3 (PL 36, 99). [3] *Sermo* cit. 180, c. 6, n. 7 (PL 38, 975). [4] *Epist.* 47 (alias 154), n. 2 (PL 33, 184)*. Cfr. Ivo, *Decret.* p. 12, c. 35; VIII. *Pan.* c. 117 (PL 161, 789, 1333); C. *Movet te* (16) c. 22, q. 1 (t. 1, 865).

lius, quem constat iurasse per deos falsos, et utitur [a] non ad malum sed ad bonum, non peccato illius se sociat, quo per daemonia iuravit, sed bono pacto eius, quo [b] fidem servavit. Et sine dubitatione minus malum est per deos falsos iurare veraciter, quam per Deum verum fallaciter. Quanto enim, per quod iuratur, magis sanctum est, tanto magis est poenale periurium ».

Cap. IX–XI [c].

Quod iuramentum vel promissio contra Deum facta, non est tenenda.

Nunc superest videre, utrum omne iuramentum implendum sit. 295
Si enim quis aliquid iuraverit contra fidem et caritatem, quod observatum peiorem vergat in exitum, potius est mutandum quam adimplendum.

Unde Ambrosius [1]: « Est contra officium nonnunquam promissum solvere sacramentum, ut Herodes fecit ».

Item Isidorus [2]: « In malis promissis rescinde fidem; in turpi voto muta decretum. Quod incaute vovisti, non facias; impia est promissio, quae [d] scelere adimpletur ».

Item [3]: « Non est observandum sacramentum, quo malum incaute promittitur, ut si quis adulterae perpetuam fidem cum ea permanendi [e] polliceatur. Tolerabilius est enim non implere sacramentum, quam permanere in stupro ».

Item Beda [4]: « Si quid nos incautius iurare contigerit, quod observatum peiorem vergat in exitum, libere illud salubriori consilio mutandum noverimus; ac magis, instante necessitate, peierandum esse [f] nobis, quam pro vitando periurio in aliud crimen gravius esse divertendum. Denique iuravit David [5] per Deum occidere Nabal, virum stultum; sed ad primam intercessionem Abigail, feminae prudentis, remisit minas [g], revocavit ensem in vaginam, nec aliquid culpae se tali periurio contraxisse doluit ».

---

[a] Z D add. *fide illius*. [b] B *qui*. [c] Ob textus connexionem cc. 9-11 coniungimus. [d] D add. *cum*. [e] Z *manendi*. [f] U om. [g] D *iram*.

---

[1] Libr. I *De officiis*, c. 50, n. 254 (PL 16, 100). Omnes sequentes locos habet Ivo, *Decret.* p. 12, cc. 10–13 et 36; et VIII. *Pan.* cc. 94-94 et 113 (PL 161, 782, 1328 et sqq.); eadem habet Gratian., *Causa* 22, q. 4, cc. 2-6 et 13 (t. 1, 875 et sqq.).
[2] II. *Synon.* n. 58 (PL 83, 858). [3] Isid. II. *Sent.* c. 31, n. 9 (PL 83, 634).
[4] Homil. 20 in festo Decoll. S. Ioan. Bapt. (PL 94, 259). [5] Cfr. I. Reg. 25, 13.

Item Augustinus[1]: « Quod David iuramentum per sanguinis effusionem non implevit, maior pietas fuit. Iuravit David temere, sed non implevit iurationem maiori pietate ».

Ex his aliisque pluribus ostenditur, quaedam iuramenta non esse observanda; et qui sic iurat, vehementer peccat. Cum [a] autem mutat, bene facit; qui autem non mutat dupliciter peccat: et quia iniuste iuravit, et quia facit quod non debet.

296 [Cap. X]. Qui vero mutat, utrum periurus debeat dici, solet quaeri.

Beda supra [2] tale iuramentum vocavit periurium.

Ioannes etiam [b] Apocrisarius [c] [3] orientalium sedium dixit: « Sermo patris nostri Sophronii significat, quod melius est, iurantem periurare [d], quam servare sacramentum [e] in fractione sanctarum imaginum ».

Sed periurium dicitur tale iuramentum [f] non observatum, et peierare [g] qui non implet, quia falsum iuravit [h], non quia inde reus sit quod non observat, sed quia iuravit iniustum ex quo reus est, sicut ille qui peierat.

297 [Cap. XI]. Hoc etiam sciendum est [i], quod « quacumque arte verborum quis iuret, Deus tamen, qui conscientiae testis est, ita hoc accipit, sicut ille cui iuratur, intelligit. Dupliciter autem reus fit, qui et nomen Dei in vanum assumit et proximum in dolo capit [4] ».

Cap. XII.

De illo qui cogit aliquem iurare.

298 Quaeritur etiam, si peccat qui hominem [k] iurare cogit.

De hoc Augustinus [5] ait: « Qui exigit iurationem, multum interest, si nescit, illum iuraturum falsum, an scit. Si enim nescit,

---

[a] Z corr. interl. *vel qui.* [b] D om.; Z *autem.* [c] Z add. *id est thesaurizarius.* [d] Ed. *peierare.* [e] Erf. *iuramentum,* sed annotat: Alii, *sacramentum.* [f] D *sacramentum.* [g] Ed. add. *dicitur.* [h] Ed. et D *iurat.* [i] Z om. [k] D add. *peccando.*

---

[1] *Sermo* 308 (alias 11) c. 2, n. 2 (PL 38, 1408). Verba: *Quod... fuit,* habet solus Gratian. loc. cit. c. 3; ultima habet etiam Ivo, *Decret.* p. 12, c. 11 et VIII. *Pan.* c. 93 (PL 161, 783, 1328). [2] Hic c. 9. [3] Cfr. Ivo, *Decret.* p. 12, c. 15; et VIII. *Pan.* c. 98 (PL 161, 784, 1329); C. *Actione quarta* (18) c. 22, q. 4 (t. I, 879). [4] Ivo, *Decret.* p. 12, c. 36; VIII. *Pan.* c. 112 (PL 161, 789, 1332); C. *Quacumque* (9) c. 22, q. 5 (t. I, 885); Isid., II. *Sent.* c. 31, n. 8 (PL 83, 634). [5] *Sermo* 180 supra cit., c. 10, n. 11 (PL 38, 978); Ivo, *Decret.* p. 12, c. 30; VIII. *Pan.* c. 110 (PL 161, 787, 1331); C. *Qui exigit* (6) c. 22, q. 5 (t. I, 884).

et ideo dicit: iura mihi, ut fides ei sit, non est peccatum, tamen *humana tentatio est*[1]. Si vero scit, eum fecisse, et[a] cogit eum iurare, homicida est ».

Idem[2]: « Qui provocat hominem ad iurationem, et scit eum falsum iurare, vincit homicidam; quia homicida corpus occisurus est, ille animam, immo duas animas, et eius quem iurare provocavit, et suam ».

Sancta Synodus decrevit, nisi pro pace facienda, ut omnes fideles ieiuni ad sacramenta accedant[3].

DISTINCTIO XL.

Cap. I.

Quare Lex dicitur comprimere manum, non animum.

Sextum praeceptum est[4]: *Non desiderabis uxorem pro-* 299
ximi tui.

Septimum[b]: *Non concupisces domum proximi tui, non servum, non ancillam,* etc.

Sed videtur praeceptum de non concupiscendis rebus proximi unum esse cum eo quo[c] dicitur: *Non furaberis;* et praeceptum de non concupiscenda uxore unum esse cum eo quo[d] dicitur: *Non moechaberis.* « Poterat enim praeceptum non furandi in illa generalitate intelligi, ubi de non concupiscenda re proximi praecipitur; et in eo quod[e] dictum est: *Non moechaberis,* poterat illud intelligi: *Non concupisces uxorem proximi tui.* Sed in illis duobus praeceptis non moechandi et non furandi, ipsa opera notata sunt et prohibita, in his vero extremis ipsa concupiscentia[5] ». Multum ergo differunt illa ab istis. Unde illi praecepto non moechandi fit superadditio in Evangelio, ubi omnis concupiscentia moechandi prohibetur.

[a] Z add. *tamen.* [b] Ed. et VB add. *est.* [c] Z *quod.* [d] Z *quod.* [e] B *quo.*

[1] Respic. I. Cor. 10, 13. [2] Aug., ibid. c. 4, n. 4. Cfr. Ivo, *Decret.* p. 12, c. 28; VIII. *Pan.* 108 (PL 161, 787, 1330); C. *Ille qui* (5) c. 22, q. 5 (t. 1, 883). [3] Cfr. Ivo, *Decret.* p. 12, cc. 33 et 69; VIII. *Pan.* c. 120 (PL 161, 768, 797, 1334); C. *Honestum* (16) c. 22, q. 5 (t. 1, 887). [4] Deuter. 5, 21. Cfr. August., II. *Quaestion. in Pentateuch.* (in Exodum) q. 71 (PL 34, 621). [5] August., loc. cit. De seqq. cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 4, c. 6 (PL 176, 124).

300 Sed cum hic prohibetur concupiscentia alienae uxoris et alienae rei, quare dicitur Lex comprimere manum et non animum, Evangelium vero et manum et animum?

Illud de Lege dicitur secundum caerimonialia, non secundum moralia; vel quia in Lege non est generalis prohibitio omnis mortiferae concupiscentiae, ut in Evangelio.

Cap. II.

Quae sit littera occidens.

301 Si vero quaeritur, quam dicat Apostolus[1] litteram occidentem, « ea certe est Decalogus, qui non dicitur littera occidens, eo quod mala sit Lex, sed quia, prohibens peccatum, auget concupiscentiam et addit praevaricationem, nisi liberet gratia[2] », quae gratia non sic abundabat in Lege, ut in Evangelio[a]; Lex ergo[b] bona est, et tamen occidit sine gratia, cum sit *virtus peccati*[3]; quae iubet, quod sine gratia impleri non potest. Gratia autem deerat, et ideo littera occidens erat.

Cap. III.

De Legis et Evangelii distantia.

302 Distat autem Evangelii littera a Legis littera; quia diversa sunt promissa: ibi terrena, hic caelestia promittit[c]; diversa etiam Sacramenta, quia illa tantum significant[d], haec conferunt gratiam. Praecepta etiam diversa quantum ad caerimonialia: nam quantum ad moralia sunt eadem, sed plenius in Evangelio continentur[4].

Audistis decem chordas Psalterii utrique sexui impositas, quae caritate tangendae sunt, ut vitiorum ferae occidantur[5].

Explicit liber tertius.

---

[a] Ed. et V B add. *vel secundum eorum carnalem intelligentiam.* [b] V *vero.* [c] V *promittuntur.* [d] Ed. et Z B D *significabant.*

---

[1] II. Cor. 3, 6; cfr. Hugo, loc. cit. [2] August., *De spiritu et litt.* c. 4, n. 6 (P L 44, 203); II. *Contra Adversar. Legis et Proph.* c. 7, n. 25 (P L 42, 652); et Glossa loc. cit. [3] I. ad Cor. 15, 56. [4] Quae praecedunt habet August., *Enarrat.* in Ps. 73, n. 2 (P L 36, 931). [5] August., *Sermo* 9 (alias 96 de Temp.), c. 9, n. 13 (P L 38, 85).

LIBER QUARTUS

INCIPIUNT CAPITULA LIBRI QUARTI.

---

[a] Z om.; D om. hoc cap. [b] V *quid.* [c] U om.; Z *infinita;* V om. hoc cap. [d] V *septimam;* B om. *q. f. c.* [e] B om. *D. S. n. l.* [f] B om. hoc cap. [g] B om. hoc et praecedens cap. [h] Ita recte solus B (post corr.); alii *et Filii et,* pro *t. v.* [i] Ed. om. *t. v. S. s.* [k] U *ante;* D *unde.*

---

[a] U *fide.* [b] B om.; Z add. *ita.* [c] B *facit.* [d] Z *cui.* [e] Z *accipit iniustus,* pro *r. i.* D add. *Si parvulis datur in baptismo gratia qua proficere in maiori aetate possunt.* [f] Ed. et Z add. *a.;* B om. *est.* [g] B add. interl. *sibi retinuit et.* [h] D add. *Rebaptizandi sunt qui nesciuntur baptizati.* [i] Z *corrupta.* [k] Ed. et D *quae.* [l] Ita U Z; ed. add. *huius.* [m] D *alterum.*

Distinctio IX.

Cap. I. De duobus manducandi modis.
» II. De errore illorum qui dicunt, tantum corpus Christi a bonis sumi.
» III. De intelligentia quorundam verborum [a] ambiguorum.

Distinctio X.

Cap. I. De haeresi illorum qui dicunt, corpus Christi non esse in altari nisi in signo.
» II. De Sanctorum testimoniis, quibus probatur, verum corpus Christi [b] esse in altari.

Distinctio XI.

Cap. I. De modo conversionis.
» II. Quomodo dicitur corpus Christi [c] confici de substantia panis.
» III. Quare sub alia specie sumatur.
» IV. Quare sub duplici specie.
» V. Quare aqua misceatur.
» VI. Quale corpus dedit Christus discipulis in coena [d].

Distinctio XII.

Cap. I. Ubi illa accidentia fundentur.
» II. De fractione et partibus.
» III. De confessione Berengarii.
» IV. Quid illae partes significent.
» V. Si Christus immolatur in altari quotidie, et an sit sacrificium, quod a sacerdote geritur.
» VI. De causa institutionis.

Distinctio XIII.

Cap. I. Si hoc Sacramentum conficiatur ab haereticis vel [e] excommunicatis.
» II. Quid faciat haereticum, et quid sit haereticus.

Distinctio XIV.

Cap. I. De poenitentia, et unde dicitur poenitentia.
» II. Quid sit poenitentia.
» III. Quid sit poenitere [f].
» IV. De solemni et unica poenitentia.
» V. Quod peccata saepe dimittuntur per poenitentiam.

Distinctio XV.

Cap. I. Quod pluribus irretitus peccatis non potest vere de uno poenitere, nisi et [g] de omnibus poeniteat.
» II. Quibus de causis contingunt flagella [h].
» III. De Aegyptiis et Sodomitis qui temporaliter dicuntur puniri, ne in aeternum perirent.

---

[a] Z om. [b] B om. [c] Z om. [d] B om. *i. c.*; Z om. *Christus.*
[e] Z add. *schismaticis vel.* [f] U B om. cap. 3; Z om. cap. 2. [g] Ed. et B om.
[h] D add. *immoratur ostendendo poenitentiam non agi denuo alio denuo retento.*

DISTINCTIO XVI.

DISTINCTIO XVII.

DISTINCTIO XVIII.

DISTINCTIO XIX.

DISTINCTIO XX.

---

[a] B add. *quae*. [b] B *consideranda sunt*. [c] B om. *u. u. g. p.* [d] B om. [e] Ita U V; ed. om.; Z om. *v. r. p.* [f] B om. hoc cap. [g] Z om. [h] Ed. *solveritis;* Z om. [i] U add. *quae*. [k] U *unde*. [l] V *maledictionibus*.

Cap. V. Quod non est poenitentia [a] neganda vel reconciliatio in necessitate [b].
» VI. Quod presbyter non reconciliet aliquem, inconsulto episcopo, nisi in necessitate.
» VII. An oblatio eius sit recipienda, qui currens ad poenitentiam praevenitur morte.

Distinctio XXI.

Cap. I. De peccatis, quae post hanc vitam dimittuntur.
» II. De his qui [c] aedificant aurum, argentum, lapides pretiosos [d], foenum, stipulam.
» III. De igne purgatorio, quo alii citius, alii tardius purgantur.
» IV. Quid sit aedificare lignum, foenum, stipulam [e].
» V. Quid sit aedificare aurum, argentum, lapides pretiosos.
» VI. Quod aliquem vere poenitet, etsi non de omni veniali.
» VII. Quid sit [f] generalis confessio.
» VIII. Quod nemo debet confiteri peccata, quae non fecit [g].
» IX. De poena sacerdotis, qui peccatum confitentis [h] publicat.

Distinctio XXII.

Cap. I. Si peccata dimissa redeant.
» II. Quid sit sacramentum et res.

Distinctio XXIII.

Cap. I. De Sacramento [i] unctionis extremae.
» II. De tribus generibus unctionis.
» III. A [k] quibus fuerit hoc Sacramentum institutum.
» IV. De iteratione huius Sacramenti.

Distinctio XXIV.

Cap. I. De ordinibus ecclesiasticis, quot sint.
» II. Quare septem sint.
» III. Quales assumendi sint a clero [l].
» IV. De corona et tonsura.
» V. De lectoribus.
» VI. De ostiariis.
» VII. De exorcistis.
» VIII. De acolytis.
» IX. De subdiaconis.
» X. De diaconis.
» XI. De presbyteris.
» XII. Qui dicuntur ordines sacri.
» XIII. Quid appellatur ordo.

---

[a] D *satisfactio.* [b] B om. *i. n.* [c] V *quae.* [d] Ed. et V D add. *lignum.* [e] Z om. [f] B *prosit.* [g] V add. *confitentis publicat.* [h] B om.; V om. hoc cap. [i] D *Quid sit sacramentum*, pro *D. s.* [k] D *de*; V om. [l] Ita U Z D; ed. *ad clerum*; V *a Deo*; B om. *a. c.*

---

[a] B om. *e. o.* [b] Ed. om. [c] Z *creatore.* [d] Ed. *ut.* [e] Ed. et D om. *ab aliis;* Z om. *ab.* [f] Hoc cap. omnes codd. (et ed.) hic omittunt, sed in corpore textus habent hanc rubricam: *De aetate ordinandorum ita decrevit Nicolaus Papa.* [g] B om. [h] Ed. et D *unde;* A *quod.* [i] Z *quae.* [k] Z add. *de propriis legitimis.* [l] D A C *unde;* B om. hoc cap. [m] B *fiat.* [n] Ed. et D om.

Cap. III. Utrum consensus ille, qui facit matrimonium, sit de carnali copula, an de cohabitatione, an de alio.
» IV. Quare de latere viri formata est mulier.

Distinctio XXIX.

Cap. unicum. Quod non est consensus legitimus, ubi est coactio.

Distinctio XXX.

Cap. I. De errore, qui evacuat consensum.
» II. De coniugio Mariae et Ioseph.
» III. De finali causa coniugii.
» IV. Quod malus finis non contaminat Sacramentum.

Distinctio XXXI.

Cap. I. De tribus bonis coniugii [a].
» II. De duplici separatione [b].
» III. De his qui procurant venena sterilitatis.
» IV. Quando [c] sint homicidae, qui procurant abortum.
» V. De excusatione coitus, quae fit per bona coniugii.
» VI. De indulgentia, quam facit Apostolus.
» VII. De malo incontinentiae.
» VIII. De carnis delectatione, quae peccatum sit, vel [d] non.

Distinctio XXXII.

Cap. I. De solutione carnalis debiti.
» II. De continentia ex communi consensu servanda [e].
» III. Quando cessandum sit a coitu.
» IV. Quibus temporibus non sint celebrandae nuptiae.

Distinctio XXXIII.

Cap. I. De diversis legibus coniugii.
» II. Utrum Ioannis virginitas sit praeferenda castitati Abrahae.
» III. Quae erat consuetudo coniugii sub Lege.
» IV. Cui licebat tunc plures [f] habere, vel non.

Distinctio XXXIV.

Cap. I. De personis legitimis [g].
» II. De frigidis separandis, vel non.
» III. De his qui maleficiis impediti coire nequeunt.
» IV. De furiosis.
» V. De his qui dormiunt cum duabus sororibus.
» VI. Quod non est dimittenda uxor pro aliqua macula corporis.

---

[a] V B om. hoc et praecedens cap. [b] V *consideratione*. [c] U *unde*; D *an*. [d] D *quae*. [e] B om. [f] Ed. add. *uxores*; Z om. *vel non*. [g] D add. *De virginitate mentis*; V om. cap. 1 et 2.

Distinctio XXXV.

Cap. I. De iure viri et mulieris.
» II. Quod fornicariam nequit dimittere vir, nisi ipse expers fuerit fornicationis, et e converso.
» III. De reconciliatione eorum [a] qui propter fornicationem separantur.
» IV. De illis qui ante coniunctionem se polluerunt per [b] adulterium.

Distinctio XXXVI.

Cap. I. De servis. Utrum propter extremam conditionem possit fieri separatio [c].
» II. De copula servi et ancillae diversorum dominorum.
» III. De viro, qui se facit servum, ut dividatur ab uxore.
» IV. De aetate contrahentium.

Distinctio XXXVII.

Cap. I. In quibus ordinibus nequeat contrahi matrimonium.
» II. De interfectoribus suorum coniugum.

Distinctio XXXVIII.

Cap. I. De votis.
» II. De votorum differentia [d].
» III. De illis qui post longam captivitatem redeunt.

Distinctio XXXIX.

Cap. I. De dispari cultu.
» II. De coniugio fidelis et infidelis et duorum infidelium.
» III. De fornicatione spirituali, propter quam dimitti coniux potest.
» IV. Pro quibus peccatis possit fieri separatio, vel non [e].
» V. Quando [f] liceat fideli aliam ducere, vel non.
» VI. Utrum coniugium inter infideles [g] sit.
» VII. Quod [h] coniugium sit legitimum.

Distinctio XL.

Cap. I. De cognatione carnali.
» II. De computatione graduum consanguinitatis.
» III. Quare septem [i] gradus computantur.
» IV. De dispensatione [k] Gregorii habita ad Anglos [l].

Distinctio XLI.

Cap. I. De affinitatis gradibus.
» II. De variis traditionibus affinitatis.

---

[a] Z om. [b] U *propter.* [c] Ed. om. *u. p. e. c. p. f. s.* [d] D add. *Quare grande malum sit adulterium.* [e] Z om. *v. n.* [f] Ita U Z B; ed. et *an;* B om. *fideli;* Z om. *v. n.;* V om. hoc cap. [g] U *fideles;* Z add. *vel non fideles.* [h] V *utrum.* [i] U *sex.* [k] Ita omnes codd.; ed. *disputatione;* B om. *Gregorii.* [l] Ita U V D; ed. et B *anglicos;* Z *angelos.*

Distinctio XLII.

Distinctio XLIII.

Distinctio XLIV.

Distinctio XLV.

---

[a] D om. [b] V add. *sit.* [c] V *quid.* [d] B *paternitatem.* [e] Ed. et B *alteram.* [f] V *corporalibus.* [g] Z *auxiliis.*

Expliciunt capitula.

---

[a] D *praebetur*. [b] V om. [c] Z om. hoc cap. [d] V *finiendum*. [e] V *iudicii*. [f] B *resuscitaturus*. [g] V om. hoc cap. [h] Z *aequalitate horarum;* pro *q. l.;* D om. hoc cap. [i] V add. *et in terra*. [k] V *cognoscunt*. [l] Ed. et B *paritate*. [m] Z add. quasi capitul. *De differentia*. [n] V Z *qui*. [o] V *fuerint*. [p] B *impio*.

INCIPIT LIBER QUARTUS

DE DOCTRINA SIGNORUM

INCIPIT PROLOGUS.

His tractatis quae ad doctrinam rerum pertinent, quibus fruendum est [a], et quibus utendum est, et quae [b] fruuntur et [c] utuntur [1], ad doctrinam signorum accedamus.

EXPLICIT PROLOGUS.

DISTINCTIO I.

CAP. I.

De Sacramentis.

Samaritanus enim [d], vulnerato appropians, curationi eius Sa- 1
cramentorum alligamenta adhibuit [2], quia contra originalis peccati et actualis vulnera, Sacramentorum remedia Deus instituit.

De quibus quatuor primo consideranda occurrunt [e] [3]: quid sit Sacramentum; quare institutum; in quibus consistat et conficiatur; et quae sit distantia inter Sacramenta veteris et novae legis.

CAP. II–IV [f].

Quid sit Sacramentum.

« Sacramentum est sacrae rei signum [4] ». Dicitur tamen Sa- 2
cramentum etiam [g] sacrum secretum, sicut dicitur sacramentum

[a] D om. [b] Z add. *et quantum.* [c] D add. *quae.* [d] D *autem*; V om., et legit *Samaritano*, pro *Samaritanus.* [e] V *considerandum est*, pro *c. o.* [f] Stando codd. c. 2-4 coniungimus. [g] V om.

[1] Ad verba *quibus fruendum*, Erf. annotat: *In primo libro; ad quibus utendum: In secundo libro; ad quae fruuntur et utuntur: In tertio libro.* [2] Cfr. Luc. 10, 30. [3] Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 4, c. 1; I. *De Sacram.* p. 9, c. 1 (PL 176, 117, 317). [4] August., X. *De civ. Dei*, c. 5 (PL 41, 282); et II. *Contra adversar. Legis et Prophet.* c. 9, n. 34 (PL 42, 658). Cfr. Hugo, locis cit.

deitatis [a], ut Sacramentum sit sacrum signans et sacrum signatum; sed nunc agitur de Sacramento, secundum quod est signum.

Item [1], « Sacramentum est invisibilis gratiae visibilis forma ».

3 [Cap. III]. « Signum vero est res praeter speciem, quam ingerit sensibus, aliud aliquid ex se faciens in cogitationem [b] venire [2] ».

4 [Cap. IV]. « Signorum vero alia sunt naturalia, ut fumus significans ignem; alia data [3] »; et eorum quae data sunt, quaedam sunt Sacramenta, quaedam non: omne enim Sacramentum est signum, sed non e converso.

Sacramentum [c] eius rei similitudinem gerit, cuius signum est. « Si enim Sacramenta non haberent similitudinem rerum quarum Sacramenta sunt, proprie Sacramenta non dicerentur [4] ». Sacramentum enim proprie dicitur quod ita signum est gratiae Dei et invisibilis gratiae forma, ut ipsius [d] imaginem gerat et causa [e] existat [5]. Non igitur significandi tantum gratia Sacramenta instituta sunt, sed etiam sanctificandi [6].

5 Quae enim significandi gratia tantum instituta sunt, solum signa sunt, et non Sacramenta; sicut fuerunt sacrificia carnalia et observantiae [f] caerimoniales Veteris legis [7], quae nunquam poterant iustos facere offerentes; quia, ut ait Apostolus [8], *sanguis hircorum et taurorum et cinis vitulae aspersus inquinatos sanctificabat ad emundationem carnis,* non animae: nam inquinatio illa [g] erat contactus mortui.

Unde Augustinus [9]: « Nihil aliud intelligo inquinationem, quam Lex mundat, nisi contactum mortui hominis, quem qui tetigerat, *immundus erat septem diebus;* sed purificabatur secundum Legem die tertio et septimo, et mundus erat », ut iam intraret templum.

Mundabant etiam interdum a corporali lepra illa legalia; sed

---

[a] Ed. *divinitatis.* [b] VZC *cognitionem.* [c] B add. interl. *enim.* [d] D add. *gratiae.* [e] Z add. *eius.* [f] Z *observationes.* [g] V *illi.*

---

[1] August., III. *Quaestion. in Pentateuch.* q. 84 (PL 34, 712). Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* loc. cit.; Abael. I. *Introd.* c. 2 (PL 178, 984). [2] August., II. *De doctr. christ.* c. 1, n. 1 (PL 34, 35). [3] August., loc. cit. n. 2. [4] August., epist. 98 (alias 23) *Ad Bonifacium episc.* n. 9 (PL 33, 364). Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* loc. cit. [5] Cfr. Hugo, loc. cit. [6] Cfr. Hugo, loc. cit. [7] Cfr. Levit. 16, 15. [8] Hebr. 9, 13. [9] Libr. IV *Quaestion. in Pentateuch.* q. 33 (PL 34, 735)*, ubi respicitur Num. 19, 11.

nunquam ex *operibus Legis* aliquis iustificatus est, ut ait Apostolus [1], etiam si in fide et caritate fierent. Quare? quia imposuit ea Deus in servitutem, non in iustificationem, et ut figura futuri [2] essent, volens ea sibi [a] potius offerri quam idolis. Illa ergo signa erant, sed tamen et Sacramenta, licet minus proprie in Scripturis saepe vocantur, quia signa erant rei sacrae, quam utique non praestabant. Illa autem Apostolus [3] *opera Legis* dicit quae tantum significandi gratia vel in onus instituta sunt,

Cap. V.

Quare instituta sint Sacramenta.

« Triplici autem ex causa Sacramenta instituta sunt: propter 6
humiliationem, eruditionem, exercitationem.

« Propter humiliationem quidem, ut dum homo in [b] sensibilibus rebus, quae natura infra ipsum sunt, ex praecepto Creatoris se reverendo subiicit, ex hac humilitate et obedientia Deo magis placeat et apud eum mereatur, cuius imperio salutem quaerit in inferioribus se, etsi non ab illis, sed per illa a Deo.

« Propter [c] eruditionem etiam instituta sunt, ut per id quod foris in specie visibili cernitur, ad invisibilem virtutem, quae intus est, agnoscendam [d] mens erudiatur: homo enim, qui ante peccatum sine medio Deum videbat, per peccatum adeo hebuit, ut nequeat divina capere, nisi humanis excitatus [e].

« Propter exercitationem similiter [f] instituta sunt: quia, cum homo otiosus esse non possit, proponitur ei utilis et salubris exercitatio in Sacramentis, qua vanam et noxiam declinet occupationem [4] ». Non enim facile capitur a tentatore, qui bono vacat exercitio; unde Hieronymus [5] monet: « Semper aliquid operis facito, ut te occupatum diabolus inveniat ». « Sunt autem exercitationum tres species: una ad aedificationem animae pertinet, altera ad corporis fomentum, alia [g] ad utriusque subversionem [6] ».

[a] Ita U Z; ed. add. *ipsi;* B D add. *ipse;* V *Deus sibi ipsi.* [b] D om. [c] B *secunda propter;* D *secundo propter.* [d] C *cognoscendam.* [e] Ed. et Z D *exercitatus.* [f] B *etiam.* [g] V *altera.*

[1] Rom. 3, 20; Gal. 2, 16. [2] Respic. Rom. 5, 14. [3] Loc. cit. et Act. 15, 10. [4] Hugo, I. *De Sacram.* p. 9, c. 3, quaedam verbotenus, alia contractum; cfr. *Sum. Sent.* tr. 4, c. 1 (PL 176, 319 et sqq., ac 117). [5] Epist. 125 (alias 4) *Ad Rustic.* n. 11 (PL 22, 1078). [6] Hugo, loc. cit.

Cum igitur absque Sacramentis, quibus non alligavit potentiam suam Deus, homini gratiam donare posset [a], praedictis de causis Sacramenta instituit.

7 « Duo autem sunt [b], in quibus Sacramentum consistit, scilicet verba et res: verba, ut invocatio Trinitatis; res, ut aqua, oleum et huiusmodi ».

Cap. VI.

De differentia Sacramentorum veterum et novorum.

8 Iam videre restat distantiam [c] Sacramentorum veterum et novorum, ut Sacramenta vocemus quae antiquitus res sacras signabant, ut sacrificia et oblationes et huiusmodi.

Eorum autem differentiam breviter Augustinus [1] assignat dicens [d], « quia illa promittebant tantum et significabant, haec autem dant salutem ».

Cap. VII.

De circumcisione.

9 Fuit tamen et inter illa [e] Sacramentum quoddam, scilicet circumcisionis, idem conferens remedium contra peccatum, quod nunc baptismus.

Unde Augustinus [f] [2]: « Ex quo instituta est circumcisio in populo Dei, quae erat tunc *signaculum iustitiae fidei* [3], ad purgationem valebat magnis et parvulis originalis veterisque peccati; sicut baptismus ex illo valere coepit ad innovationem hominis, ex quo institutus est ».

Item Beda [g] [4]: « Idem salutiferae curationis auxilium circumcisio in Lege contra originalis peccati vulnus agebat, quod

---

[a] Z add. *tamen;* D *dare,* pro *donare.* [b] V om. [c] Ed. et D *differentiam,* quod in Z est corr. interl. [d] D om. [e] Ed. add. *Sacramenta;* ed. et V B om. *et;* D *Sacramenta,* pro *Sacramentum.* [f] Z add. *ad Valerium;* D add. *ad Valentinum.* [g] D add. *super Evangelium.*

---

[1] *Enarrat.* in Ps. 73, n. 2 (PL 36, 931). [2] Libr. II *De nuptiis et concupisc.* c. 11, n. 24 (PL 44, 450). Omnia quae sunt in cc. 7-10 huius dist., sumsit Magister ex Hugone, *Sum. Sent.* tr. 4, c. 1 (PL 176, 119); cfr. Abael., *Sic et non* c. 109 (PL 178, 1504); Ivo, *Decret.* p. 1, c. 50; I. *Panorm.* c. 11 (PL 161, 80, 1049); C. *Ex quo* (6), De consecrat. dist. 4 (t. I, 1363). [3] Respic. Rom. 4, 25. [4] Homil. 10 (super Luc. 2) In Circumcis. Domini (PL 94, 54).

baptismus agere revelatae gratiae tempore consuevit, excepto quod regni caelestis [a] ianuam necdum intrare poterant; tamen [b] in sinu Abrahae post mortem beata requie consolati, supernae pacis ingressum spe felici exspectabant ».

His aperte traditur, per circumcisionem, ex quo instituta fuit, remissionem peccati originalis et actualis parvulis et maioribus a Deo praestitam, sicut nunc per baptismum datur.

Cap. VIII.

Quod remedium illi habuerunt, qui fuerunt ante circumcisionem.

Quaeritur autem [c] de viris, qui fuerunt ante circumcisionem, 10
et de feminis, quae fuerunt ante et post, quod remedium contra peccatum habuerint.

Quidam dicunt, sacrificia et oblationes eis valuisse ad remissionem peccati [d]. Sed melius est dicere, illos qui de Abraham prodierunt, per circumcisionem iustificatos; mulieres vero per fidem et operationem bonam, vel suam, si adultae erant, vel parentum, si parvulae; eos vero qui fuerunt ante circumcisionem parvulos in fide parentum; parentes vero per virtutem sacrificiorum, scilicet quam intelligebant spiritualiter in illis sacrificiis [e], iustificatos.

Unde Gregorius [f] [1]: « Quod apud nos valet aqua baptismi, hoc egit apud veteres vel pro parvulis sola fides, vel pro maioribus virtus sacrificii [g], vel pro his qui ex Abrahae stirpe prodierant [h], mysterium circumcisionis ».

Cap. IX.

De institutione circumcisionis et causa.

Hic dicendum est, in quo instituta fuerit circumcisio; et quare; 11
et cur mutata per baptismum.

[a] V om. [b] Z *sed tamen;* D *tantum.* [c] V add. *econtra.* [d] D *remedium peccatorum,* pro *r. p.* [e] D add. *esse.* [f] D add. *in Moralibus libro IV.* [g] Z *sacrificiorum.* [h] Ed. *prodierunt.*

[1] Libr. IV *Moral.* c. 3 in praefat (PL 75, 635); cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 4, c. 1 (PL 176, 119), Abael. loc. cit.; Ivo, *Decret.* p. 1, c. 49, 1 *Pan.* c. 10 (PL 161, 80, 1049), et C. *Quod autem* (5), De consecrat. dist. 4 (t. 1, 1362).

Abraham primus [a] mandatum circumcisionis habuit [b] [1] ad probationem obedientiae; nec ei soli praecepta fuit circumcisio, sed et semini eius, id est omnibus Hebraeis; quae fiebat secundum Legem octava die, lapideo cultro, in carne praeputii.

12 Data autem fuit circumcisio pluribus de causis, scilicet ut per obedientiam mandati Abraham placeret Deo, cui per praevaricationem Adam displicuerat. Data etiam fuit in signum magnae fidei Abrahae, qui [c] credidit, se habiturum filium, in quo fieret benedictio omnium. Deinde, ut hoc signo a ceteris nationibus discerneretur populus ille.

In carne vero praeputii ideo iussa est fieri circumcisio [d], quia in remedium instituta est originalis peccati, quod a parentibus trahimus per concupiscentiam, quae in parte illa magis dominatur. Et quia in parte illa culpam inobedientiae primus homo sensit, decuit ut ibi signum obedientiae acciperet.

Fiebat autem octavo die, petrino cultro [e], quia et in resurrectione communi, octava aetate futura, per petram Christum omnis ab electis abscindetur corruptio, et per Christi resurrectionem, octava die factam, circumciditur a peccatis anima cuiusque in eum credentis. « Duae igitur res sunt illius Sacramenti [2] ».

13 Ideo autem mutata est circumcisio per baptismum, quia Sacramentum baptismi et communius est et perfectius, quia pleniori gratia accumulatum. Ibi enim peccata solum [f] dimittebantur, sed nec gratia ad bene operandum adiutrix, nec virtutum possessio vel augmentum ibi praestabatur [g], ut in baptismo, ubi non modo abolentur peccata, sed etiam gratia adiutrix confertur, et virtutes augentur. Unde *aqua refectionis* [3] dicitur, quae aridos fecundat et iam [h] fructificantes ampliori ubertate donat; quia, quantumcumque [i] per fidem et caritatem ante habitam aliquis iustus ad baptismum accedit, uberiorem ibi recipit gratiam, sed non ita in cir-

---

[a] Z *primum.* [b] Z *suscepit.* [c] D *quae.* [d] V om. [e] B *cultello.* [f] V *solummodo.* [g] U *parabatur.* [h] A *etiam.* [i] Z *quandocumque.*

---

[1] Cfr. Gen. 17, 10 seq.; deinde Ios. 5, 2, de quibus agitur etiam infra. — Totum hoc cap. sumtum est ex Glossa ad Rom. 4, 10; Gen. 17, 10, et Ioan. 7, 22. [2] Hugo, *Sum. Sent.* tr. 4, c. 1 (PL 176, 119); ipse Hugo hanc ultimam propositionem sumsit ex August., *In Ioan.* tr. 30, n. 5 (PL 35, 1634). Cfr. Abael., loc. cit. [3] Respic. Ps. 22, 2; cfr. ibi Glossa interlinearis.

cumcisione. Unde Abrahae per fidem iam iustificato signaculum tantum [a] fuit, nihil ei intus [b] contulit.

Cap. X.

De parvulis defunctis ante diem octavam, qua fiebat circumcisio.

Si vero quaeritur de parvulis, qui ante diem octavam mo- 14
riebantur, ante quam [c] non fiebat circumcisio ex Lege, utrum salvarentur vel non, idem potest responderi, quod sentitur de parvulis ante baptismum defunctis, quos perire constat.

Unde Beda [1]: « Qui nunc per Evangelium terribiliter et salubriter clamat [2]: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto* [d] *non potest intrare* [e] *in regnum Dei* [f], ipse dudum clamat per suam Legem [3]: *Anima, cuius praeputii caro circumcisa non fuerit, peribit de populo suo, quia pactum meum irritum fecit.* Forte tamen sub Lege, ingruente necessitate mortis, ante octavam diem circumcidebant sine peccato filios, sicut modo in Ecclesia fit de baptismo ».

DISTINCTIO II.

Cap. I.

De Sacramentis novae legis.

Iam ad Sacramenta novae legis accedamus, quae sunt: bap- 15
tismus, confirmatio, panis benedictionis [g], id est eucharistia, poenitentia, unctio extrema, ordo, coniugium. Quorum alia remedium contra peccatum praebent et gratiam adiutricem conferunt, ut baptismus; alia in remedium tantum sunt, ut coniugium; alia gratia et virtute nos fulciunt, ut eucharistia et ordo.

---

[a] D om. [b] V *virtutis.* [c] Ed. et D *antequam,* om. *non.* [d] V om. [e] Ed. et B D *intrabit,* et om. *potest.* [f] V Z *caelorum.* [g] V *benedictio.*

---

[1] Loco supra cit. et etiam in *Comment. in Luc.* 2 (P L 92, 337 [*]). [2] Ioan. 3, 5. [3] Gen. 17, 14.

16 Si vero quaeritur, quare non fuerint haec Sacramenta instituta mox post hominis lapsum [a], cum in his [b] sit iustitia et salus [1], dicimus, non ante adventum Christi, qui gratiam attulit, gratiae Sacramenta fuisse danda, quae ex ipsius morte et passione virtutem sortita sunt. Christus autem venire noluit, antequam homo de lege naturali et scripta convinceretur, quod neutra iuvare [c] posset.

« Fuit tamen coniugium etiam [d] ante peccatum institutum, non utique propter remedium, sed ad [e] Sacramentum et ad [f] officium [2] »; post peccatum vero fuit in [g] remedium contra carnalis concupiscentiae corruptelam; de quo suo loco tractabimus [3].

Cap. II–III [h].

De baptismo. De differentia baptismi Ioannis et Christi.

17 Nunc vero de baptismi Sacramento videamus, quod inter novae gratiae Sacramenta primum est.

Baptismum Christi Ioannes suo baptismo praenuntiavit, qui primus baptizasse legitur, sed in aqua, non in Spiritu, sicut ipse ait [4]: *Ego baptizo vos in aqua in poenitentiam.* Sola enim corpora abluebat, a peccatis vero [i] non mundabat [5] ».

18 [Cap. III]. Baptismus [k] Ioannis erat in poenitentiam [l], non in remissionem; baptismus vero Christi in remissionem; quia Ioannes baptizans homines ad poenitentiam vocabat, et quos baptizabat, poenitere docebat, secundum illud [6]: *Veniebant ad Ioannem in* [m] *Iordanem, confitentes peccata sua.* Sed in Ioannis baptismo non dabatur peccatorum remissio, quae data est in Christi baptismo.

---

[a] Z *casum.* [b] Z add. *septem.* [c] Ed. *iuvari.* [d] Ed. et Z B om. [e] D *propter.* [f] D om. [g] Ed. *ad.* [h] Stando codicibus cc. 2 et 3 coniungimus. [i] V om. [k] Z add. *vero.* [l] U add. *sed.* [m] V om. *I. i.*

---

[1] Hugo, *Sum. Sent.* tr. 4, c. 1 (PL 176, 118). [2] Hugo, I. *De Sacram.* p. 8, cc. 12 et 13; II. *De Sacram.* p. 11, cc. 1 et 3 (PL 176, 314, 480, 481). Respic. Gen. 2, 24. [3] Infra dist. XXVI. [4] Matth. 3, 11; cfr. Marc. 1, 8; Luc. 3, 16; Ioan. 1, 26; Act. 1, 5 et 19, 4. [5] Hugo, *Sum. Sent.* loc. cit. [6] Matth. 3, 6; Marc. 1, 5.

Cap. IV.

Quid utilitatis habuit baptismus Ioannis.

« Ad quid ergo utilis erat [a] baptismus Ioannis? Quia homines 19
usu [b] baptizandi praeparabat ad baptismum Christi [1] ».

Sed [c], quare dictus est Ioannis baptismus, sicut Veritas dicit [2]: 20
Baptismus Ioannis unde est? Quia ibi Ioannis operatio visibilis tantum erat exterius lavantis, non invisibilis gratia Dei interius operantis. Sed tamen et illa Ioannis operatio a Deo erat, et baptismus ille erat a Deo, non ab homine; sed hominis dictus est, quia nihil ibi gerebatur, quod non ageret homo.

Cap. V.

Si fuit Sacramentum baptismus ille.

Si vero quaeritur, an Sacramentum fuerit, potest satis con- 21
cedi ex eo sensu, quo legalia signa dicuntur Sacramenta. Signabat [d] enim baptismus Ioannis rem sacram, scilicet baptismum Christi, qui non tantum est poenitentiae, sed et remissionis peccatorum.

Cap. VI.

De forma baptismi Ioannis.

Hic considerandum est, si baptizati a Ioanne iterum baptizati [e] 22
sint baptismo Christi, et qua forma verborum usus sit Ioannes.

Illi qui baptizati sunt a Ioanne, nescientes Spiritum sanctum esse, ac spem ponentes in illius baptismo, postea baptizati sunt baptismo Christi. Baptismus autem Ioannis in nomine venturi tradebatur.

Unde Hieronymus [3] *Super Ioelem:* « Qui dicit, se in Christum credere, et non credit in Spiritum sanctum, nondum habet claros oculos. Unde baptizati a Ioanne in nomine venturi [4], id est Domini Iesu, quia dixerunt [5]: *Sed neque, si Spiritus sanctus* [f]

---

[a] V *valet*, pro *u. e.* [b] D *per usum.* [c] Ita U V B; ed. add. *quaeritur.* [d] Ita U B; ed. *significabat;* sed Erf. annotat: Alii, *signabat.* [e] Z D Erf. *baptizandi;* sed Erf. annotat: Alii, *baptizati.* [f] V om.

---

[1] Hugo, loc. cit. [2] Matth. 21, 25. [3] *Comment. in Ioel* c. 2 (PL 25, 963). [4] Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 5, c. 1 (PL 176, 127). [5] Act. 19, 4 et 2. Cfr. Hugo, loc. cit.

est, audivimus, iterum baptizabantur, immo verum baptisma accipiebant [a] ».

Illi vero, qui spem non posuerunt in baptismo Ioannis, et Patrem et Filium et Spiritum sanctum credebant, non post baptizati fuerunt [1], sed impositione manuum, ab Apostolis super eos facta [2], Spiritum sanctum receperunt. Alii vero, qui non ita credebant, baptizati sunt baptismo Christi, ut praedictum est.

Unde Hieronymus [3]: « Qui Spiritum sanctum [b] nesciebant, cum baptismum a Ioanne acceperunt, iterum baptizati sunt », ne quis ex Iudaeis vel gentibus putaret, aquam sine Spiritu sancto ad salutem posse sufficere.

De hoc etiam Ambrosius [c] [4]: « Quidam negaverunt, se scire Spiritum sanctum, cum baptizatos se dicerent Ioannis baptismo, qui in [d] advenientis Iesu, non in suo baptizavit nomine. Isti ergo, quia nec in Christi nomine nec cum fide Spiritus sancti baptizati fuerant, non potuerunt accipere baptismi Sacramentum; baptizati sunt igitur [e] in nomine Christi, nec iteratum est in his baptisma [f], sed novatum [g] ».

DISTINCTIO III.

Cap. I.

Quid sit baptismus.

23 Post haec videndum est, quid sit baptismus, et quae sit forma, et quando institutus, et causa institutionis [5].

Baptismus dicitur tinctio [h], id est ablutio corporis exterior facta sub forma verborum praescripta. Si enim fiat ablutio sine verbo, non est ibi Sacramentum, sed accedente verbo ad elemen-

---

[a] D *perceperunt.* [b] Z om. [c] Ed. et D add. *in primo libro de Spiritu sancto.* [d] U om. [e] Z om. [f] V add. *Christi.* [g] Z C *innovatum.* [h] Ita omnes codd.; ed. *intinctio;* D *est,* pro *dicitur.*

---

[1] Opinio Magistri communiter reprobata. [2] De impositione manuum super baptizatos vide Act. 8, 17. Cfr. Hugo, loc. cit. [3] Epist. 69 (alias 83) *Ad Oceanum* n. 6 (PL 22, 660). [4] Libro I *De Spiritu sancto* c. 3, n. 41 et 42 (PL 16, 713)*. [5] Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 5, c. 2; II. *De Sacram.* p. 6, c. 1 (PL 176, 128, 441 et sqq.).

tum, fit [a] Sacramentum; non utique ipsum [b] elementum fit Sacramentum, sed ablutio facta in elemento.

Unde Augustinus [1]: « Verbo baptisma consecratur; detrahe verbum, et quid est aqua nisi aqua? Accedit [c] verbum ad elementum, et fit Sacramentum. Unde est [d] haec tanta virtus [e] aquae, ut corpus tangat et cor abluat, nisi faciente verbo? non quia dicitur, sed quia creditur. Nam et in ipso verbo aliud est sonus transiens, aliud est virtus immanens [f] ».

In duobus ergo consistit Sacramentum baptismi, scilicet verbo et elemento. Ergo etsi alia desint, quae ad decorem Sacramenti instituta sunt, non ideo minus est verum Sacramentum et sanctum [g], si verbum sit ibi et elementum. Nam et in hoc Sacramento et in aliis quaedam solent fieri ad decorem et honestatem Sacramenti, quaedam ad substantiam et causam Sacramenti pertinentia. De substantia huius Sacramenti sunt verbum et elementum, cetera ad solemnitatem eius pertinent.

Cap. II–III [h].

De forma baptismi.

Sed [i] quod est illud verbum, quo accedente ad elementum, 24
fit Sacramentum?

Veritas te docet, quae huius Sacramenti formam tradens ait disciplulis [2]: *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti* [k]. Invocatio ergo Trinitatis verbum dicitur [l] quo baptisma consecratur; et haec est forma verborum, sub qua traditur baptismus.

Unde [m] Zacharias papa [n] [3]: « Firmissime praeceptum est in Synodo Anglorum [o], quicumque sine invocatione Trinitatis mer-

---

[a] B add. interl. *ibi*. [b] Z *illud*. [c] Z *accedat*. [d] Z om. [e] Z *vis*. [f] Ita U B; ed. *manens*. [g] U *sacrum*. [h] Auctoritate codd. cc. 2 et 3 coniungimus. [i] V *Et;* Z om. [k] D add. *Amen*. [l] D *est*. [m] Ita U V; ed. add. *Bonifacio episcopo*. [n] Ed. add. *ait;* Z add. *scribit*. [o] Ita U V; ed. add. *ut*.

---

[1] *In Ioan. Evang.* tr. 80, n. 3 (PL 35, 1840); et *De Cataclysmo*, c. 3, n. 3 (PL 40, 694); cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 5, c. 4 (PL 176, 129); nec non C. *Detrahe verbum* (54), c. 1, q. 1 (t. I, 379). [2] Matth. 28, 19. Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 5, c. 3; H. *De Sacram.* p. 6, c. 2 (PL 176, 129, 443). [3] Ivo, *Decret.* p. 1, c. 169; I. *Pan.* c. 63 (PL 161, 102, 1060); C. *In Synodo Anglorum* (83), De Consecrat. dist. 4 (t. I, 1389).

sus fuisset, quod Sacramentum regenerationis non haberet; quod omnino verum est, quod si mersus in baptismi fonte quis [a] fuerit sine invocatione Trinitatis, perfectus Christianus non est, nisi *in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti* fuerit baptizatus ».

25 [Cap. III]. Legitur tamen in Actibus Apostolorum [1], Apostolos baptizasse *in nomine Christi;* sed in [b] hoc nomine, ut exponit Ambrosius [2], tota Trinitas intelligitur: « Intelligitur enim, cum Christum dicis, et Pater, a quo unctus est, et ipse qui unctus est, et Spiritus sanctus, per quem unctus est ».

Unde Nicolaus papa [c] [3]: « A quodam Iudaeo multos baptizatos asseritis, et quid inde agendum sit, consulitis. Hi profecto, si in nomine sanctae Trinitatis, vel *in nomine Christi,* sicut in Actibus Apostolorum legimus, baptizentur, baptizati sunt; unum enim idemque est, ut sanctus exponit Ambrosius ».

Cap. IV.

Si in nomine Patris tantum vel Spiritus sancti possit tradi baptismus.

26 Hic quaeritur, an baptismus esset verus, si diceretur in nomine Patris tantum, vel Spiritus sancti, ut cum dicitur *in nomine Christi* [4].

Ambrosius [5] videtur dicere [d], quod si fide mysterium Trinitatis teneatur, et una persona tantum nominetur, plenum esse Sacramentum; et e converso, si tres nominentur, et non recte de aliquo illorum sentiatur, vacuum [e] fieri mysterium. Ait enim sic: « Ubi non est plenum baptismi Sacramentum, nec principium nec species aliqua baptismi aestimatur. Plenum autem est, si Patrem et Filium et Spiritum [f] sanctum fatearis. Si unum neges, totum subrues. Et sicut si [g] unum in sermone comprehendas, vel Patrem,

---

[a] D om. [b] V om. [c] Ita U V; ed. add. *ad consulta Bulgarorum.* [d] D add. *in libro de Spiritu sancto;* ed. om. *quod.* [e] Z *vanum.* [f] Z add. *scilicet.* [g] Ed. om.

---

[1] Cap. 8, 12. [2] I. *De Spiritu sancto* c. 3, n. 44 (P L 16, 715). [3] Ivo, I. *Pan.* c. 29 (P L 161, 1052); C. *A quodam Iudaeo* (24), De Consecrat. dist. 4 (t. I, 1368); Abael., *Sic et non* c. 110 (P L 178, 1505). [4] Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 5, c. 3; H. *De Sacram.* p. 6, c. 2 (P L 176, 129, 446). [5] Loc. cit. n. 42.

vel Filium, vel Spiritum sanctum, fide autem nec Patrem, nec Filium, nec Spiritum sanctum abneges, plenum est fidei Sacramentum; ita etiam, licet Patrem et Filium et Spiritum sanctum dicas, et Patris vel Filii vel Spiritus sancti minuas potestatem, vacuum est omne mysterium ». « Cum dicitur *in nomine Christi,* per unitatem [a] nominis impletum est mysterium; nec a Christi baptismate Spiritus separatur, quia [b] Christus baptizavit in Spiritu [c] [1] ».

« Nunc consideremus, utrum, sicut [d] in Christi nomine legimus baptismi plenum esse Sacramentum, ita etiam Spiritu sancto tantum nuncupato, nihil desit ad mysterii plenitudinem. Rationem sequamur. Qui unum dixerit, Trinitatem signavit [e]; si Christum dicas [f], et Patrem, a quo unctus est Filius, et ipsum qui unctus est Filium, et Spiritum sanctum [g], quo unctus est, designasti [h]. Scriptum est enim [2]: *Hunc Iesum a Nazareth, quem unxit Deus Spiritu sancto.* Et si Patrem dicas, Filium eius et Spiritum oris eius pariter indicas, si tamen id etiam [i] corde comprehendas. Et si Spiritum [k] dicas, Deum Patrem, a quo procedit, et Filium, cuius est Spiritus, nuncupasti. Unde, ut rationi copuletur auctoritas, Dominus dicit [3]: *Vos autem baptizabimini in* [l] *Spiritu sancto* [4] ». Ex quo indicat, nos recte posse baptizari in Spiritu sancto.

Ex his aperte intellexisti, in nomine Christi verum baptisma tradi; ubi nihilominus insinuari videtur, verum baptisma dari posse in nomine Patris tantum, vel Spiritus sancti, si tamen ille qui baptizat, fidem Trinitatis teneat, quae Trinitas in quolibet horum [m] nominum intelligitur. Si autem aliquis, perverse credens et errorem inducere intendens, unum de tribus tantum nuncupet, non implevit mysterium.

Quod vero ait, « nominatis tribus, vacuum esse [n] mysterium, si 27
baptizans minuat potestatem Patris vel Filii vel Spiritus sancti », id est, male sentiat de potentia alicuius horum, non credens unam potentiam trium, intelligendum est hoc super eum qui non inten-

---

[a] Erf. *virtutem,* sed annotat: Alii, *unitatem.* [b] Z *cum;* D om. [c] V add. *sancto.* [d] V om. [e] Ed. et D *significavit.* [f] V *dicamus.* [g] Ita U V D; ed. om. [h] D om. [i] D om. [k] Z add. *sanctum.* [l] V om. [m] Z add. *trium.* [n] V add. *dicitur.*

---

[1] Ambros., ibid. n. 43; respic. Ioan. 1, 33 et Act. 1, 5. [2] Act. 10, 38. [3] Act. 1, 5. De expositione Ambrosii cfr. Bernard., *Tract. De baptismo* c. 2, n. 7 (PL 182, 1035). [4] Ambros., ibid. n. 44 *.

dit nec credit baptizare, qui non tantum caret fide, sed etiam intentionem baptizandi non habet.

Qui ergo [a] baptizat in nomine Christi, baptizat in nomine Trinitatis, quoniam [b] ibi intelligitur. Tutius est tamen, tres personas ibi nominare, ut dicatur: *in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti;* non in nominibus, sed in nomine, id est in invocatione vel in confessione Patris et Filii et Spiritus sancti; invocatur enim ibi [c] Trinitas, ut invisibiliter ibi operetur per se, sicut extra visibiliter per ministrum [d]. Si autem dicatur in nominibus, non est ibi Sacramentum, quia non servatur forma [e].

Cap. V.

De institutione baptismi.

28 De institutione baptismi, quando coeperit, variae sunt aestimationes.

Alii dicunt baptismum tunc [f] institutum, cum Nicodemo Christus [g] ait [1]: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto* [h].

Alii dicunt institutionem baptismi factam, cum Apostolis dixit [2]: *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos* [i] *in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.* Sed hoc dixit eis post resurrectionem, praecipiens eis de vocatione gentium, quos ante passionem binos et binos miserat ad praedicandum in Iudaea et ad baptizandum, dicens [3]: *In viam gentium ne abieritis.* Iam ergo institutus erat baptismus, quia baptizabant simul et praedicabant.

29 Si vero quaeritur, in qua forma tunc baptizaverunt, sane dici potest: in nomine Trinitatis, scilicet in ea forma, in qua postea baptizaverunt gentes; quae ante passionem potest intelligi fuisse tradita, licet non sit scriptum. Non ergo tunc illam formam Christus prius [k] tradidit, cum ad evangelizandum gentibus misit; sed quam ante tradiderat, mittens [l] in Iudaeam, post iteravit, cum ad gentes [m] misit.

---

[a] Z *vero.* [b] Ed. et D *quae;* V *quandoquidem;* Erf. annotat: Alii, *quoniam;* alii *quae.* [c] Ed. et Z add. *tota.* [d] V Z *ministerium.* [e] Ita U B D; ed. add. *baptismi.* [f] Ita U V D; ed. add. *esse;* A C om. *baptismum.* [g] Z B *Dominus.* [h] V D om.; ed. et B add. *etc.* [i] Z om. [k] D *primum.* [l] Ed. add. *eos.* [m] Z add. *eos.*

---

[1] Ioan. 3, 5. Cfr. Hugo, II. *De Sacram.* p. 6, c. 4, ex quo quasi totum praesens cap. desumitur (PL 176, 449). [2] Matth. 28, 19. [3] Matth. 10, 5.

Commodius ergo dicitur institutio facta, quando Christus a Ioanne baptizatus [1] est in Iordane; quod dispensavit, non quia mundari voluerit, cum sine peccato fuerit, sed quia « contactu mundae carnis suae vim regenerativam contulit aquis [2] », ut qui postea immergeretur, invocato nomine Trinitatis, a peccatis purgaretur. Tunc igitur [a] institutus est baptismus Christi, in quo Trinitas, cuius mysterium ibi innotuit, interius hominem baptizat.

Cap. VI.

Quare in aqua tantum fiat.

Celebratur autem hoc Sacramentum tantum in aqua, non 30
in alio liquore [b], ut Christus ait [3]: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua* [c], etc. Ideo uniformiter id fieri in aqua praecipitur, ut intelligatur, quod « sicut aqua sordes corporis ac vestes abluit, ita baptismus maculas animae sordesque vitiorum emundando abstergit [4] ». Vel ideo, ut nullum inopia excusaret: quod posset fieri, si in vino et [d] oleo fieret; et ut communis materia baptizandi inveniretur apud omnes. Quod aqua significavit, quae de latere Christi manavit; sicut sanguis alterius Sacramenti signum fuit. Non igitur in alio liquore potest consecrari baptismus nisi in aqua.

Cap. VII.

De immersione, quoties fieri debeat.

De immersione vero si quaeritur quomodo fieri debeat prae- 31
cise [e], responderaus: vel semel, vel tertio, pro vario more Ecclesiae.

Unde Gregorius [5]: « De trina immersione baptismi nil verius responderi potest, quam quod [f] ipsi sensistis; quia in una

---

[a] D *enim,* et cum Z B add. *invocato nomine Trinitatis.* [b] Z add. *aliquo.* [c] V om. *e. a.;* D add. *et Spiritu;* ed. om. *fuerit.* [d] V *vel in.* [e] V *vel quoties.* [f] Ita U V; ed. add. *vos.*

---

[1] Cfr. Matth. 3, 16; Marc. 1, 8; Luc. 3, 22; Ioan. 1, 27. [2] Cfr. C. *Nunquam aquae* (10), De Consecrat. dist. 4 (t. I, 1364). [3] Ioan. 3, 5. Hoc et sequens cap. sumuntur est ex Hugone, *Sum. Sent.* tr. 5, c. 4 et 10 (PL 176, 130, 136). [4] *Comment. in Epist. ad Rom.* 6, 4 (inter opera Ambros.) (PL 17, 100). Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 5, c. 10 (PL 176, 136). [5] I. Epistolar. indiction. 9, epist. 43 (alias 41) (PL 77, 497 seq.); cfr. Ivo, *Decret.* p. 1, c. 130; I. *Pan.* c. 60 (PL 161, 91, 1059); C. *De trina mersione* (80), De consecrat. dist. 4. (t. I, 1388).

fide nihil officit [a] Ecclesiae sanctae consuetudo diversa. Quia enim [b] in tribus subsistentiis una substantia est, reprehensibile esse nullatenus potest, infantem in baptismo vel ter vel semel mergere [c], quia et in tribus mersionibus personarum [d] Trinitas, et in una potest Divinitatis singularitas designari. Nos vero, qui tertio mergimus, etiam triduanae sepulturae sacramentum signamus ».

Secundum hoc enim [e] licet non modo ter, sed etiam semel tantum mergere.

32 Ibi tamen dumtaxat semel mergere licet, ubi consuetudo Ecclesiae [f] talis existit. Si quis vèro id facere incipiat, ubi consuetudo talis non est, vel semel tantum mergendum esse [g] asserat, reprehensibilem se constituit.

Unde Haymo [h] [1]: « In suo sensu abundabat Cyprianus, cum semel mergebat in baptismo parvulos; qui quod intelligebat, studiose implebat, bonis operibus abundando, licet in hoc nescius delinqueret. Sed quia bonis operibus abundabat, postea, correctus [i] a Deo, abundavit altiori sensu, ter illos mergendo ».

Ecce habes, quia deliquit qui semel mersit; sed hoc ideo, quia aliter se habebat illius Ecclesiae consuetudo, vel quia unam tantum faciendam mersionem asserebat.

33 De trina mersione Augustinus [2] ait: « Postquam nos credere [k] promisimus, tertio capita nostra in sacro fonte dimersimus, qui ordo baptismi [l] duplici mysterii significatione celebratur. Recte enim tertio mersi estis, qui [m] accepistis baptismum in nomine Trinitatis. Recte tertio mersi qui [n] accepistis baptismum [o] *in nomine Christi*, qui [p] die tertia resurrexit a mortuis. Illa enim tertio repetita mersio [q] typum dominicae exprimit sepulturae ».

Constat ergo, baptizandos tertio debere immergi [r]; et tamen si semel tantum immergantur, verum baptisma accipiunt. Et qui

---

[a] Erf. annotat: Alii, *nocet.* [b] Z om. [c] Ed. *immergere.* [d] V add. *intelligitur.* [e] Ita U D; ed. om. [f] V om. [g] Z D om. [h] D add. *super epistolam ad Romanos.* [i] Ed. et V *correptus.* [k] Z add. *Deo.* [l] Ed. *baptizandi.* [m] V *quia.* [n] Ed. et V *quia.* [o] Z om. [p] Z *quia.* [q] Ed. *immersio; Z dimersio.* [r] B *mergi.*

---

[1] *Exposit. in Epist. ad Rom.* 14, 5 (PL 117, 488). Cfr. Abael. loc. cit.
[2] *Sermo De mysterio baptismi* (PL 40, 1211); et C. *Postquam vos* (78), De Consecrat. dist. 4 (t. I, 1388); Abael., *Sic et non* c. 112 (PL 178, 1510); Erf. annotat: *Gandulphus, l. IV, c. 21 dicit esse Gregorii in homilia.*

semel immergit tantum, non peccat, nisi Ecclesiae consuetudo obsistat, vel hoc modo tantum debere fieri asserat.

Cap. VIII.

Quando circumcisio amisit vim suam.

Solet [a] quaeri, si circumcisio amisit statum [b] ab institutione baptismi [1]. 34

Ad quod dicimus, in Christi morte terminata [c] legalia omnia. Ex tunc igitur circumcisio perdidit vim suam, ita quod postea non profecit [d], potius obfuit observatoribus suis, sed usque ad oblationem verae hostiae potuit prodesse. Si enim ante passionem legalia finem habuissent, non, ea imminente, vetus pascha cum discipulus manducasset [2].

Cap. IX.

De causa institutionis baptismi.

Causa vero institutionis baptismi est innovatio mentis, ut homo, 35
qui per peccatum vetus fuerat, per gratiam baptismi renovetur, quod fit depositione vitiorum et collatione virtutum. Sic enim fit quisque novus homo, cum, abolitis peccatis, ornatur virtutibus. Abolitio peccatorum pellit foeditatem; appositio virtutum affert decorem, et haec est res huius Sacramenti, scilicet interior munditia.

Si quaeritur, utrum baptismus aperuerit caelum, quod non ape- 36
ruit circumcisio, dicimus, quia nec baptismus nec circumcisio aditum regni nobis aperuit, sed hostia Salvatoris, quae si tempore circumcisionis oblata fuisset, illius temporis homines in [e] regnum intrassent. Res ergo huius Sacramenti iustificatio est.

---

[a] Ed et V add. *etiam*. [b] Ed. *statim vim suam*. [c] Ed. add. *esse*. [d] V Z D add. *sed*. [e] Ed. om

---

[1] Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 5, c. 1 (PL 176, 128). [2] In his et seqq. respic. Matth. 26, 2; Marc. 14, 1; Luc. 22, 1; Ioan. 13, 1.

DISTINCTIO IV.

Cap. I.

De illis qui suscipiunt Sacramentum et rem, et rem et non Sacramentum, et Sacramentum et non rem.

37 Hic dicendum est, aliquos suscipere Sacramentum et rem [a], aliquos Sacramentum et non rem, alios [b] rem et non Sacramentum [1].

Sacramentum et rem simul suscipiunt [c] omnes parvuli, qui in baptismo ab originali mundantur peccato; quamvis quidam diffiteantur, illis qui perituri sunt parvulis in baptismo dimitti peccata, innitentes illi verbo Augustini [2]: « Sacramenta in solis electis efficiunt quod figurant [d]; non intelligentes, illud esse ita accipiendum: quia, cum in [e] aliis efficiant remissionem, non hoc faciunt eis ad salutem, sed solis electis ».

Nam quod omnibus parvulis in baptismo remittatur peccatum evidenter dicit Augustinus [f] [3]: « A parvulo, inquit, recenter [g] nato usque ad decrepitum senem, sicut nullus prohibetur a baptismo, ita nullus est, qui non peccato moriatur [h]; sed parvuli tantum originali, maiores vero etiam [i] omnibus quae male vivendo addiderunt ad illud », nisi vitae enormitas impediat. Adulti quoque, qui cum fide baptizantur, Sacramentum et rem suscipiunt.

Cap. II.

De ficte accedentibus.

38 Qui vero sine fide accedunt vel ficte, Sacramentum, non rem, suscipiunt [4].

---

[a] V add. *sacramenti.* [b] Ed. *aliquos.* [c] D *percipiunt.* [d] D *figuratum.* [e] V om. [f] D add. *in Enchiridio.* [g] Erf. annotat: Alii, *recens.* [h] Ed. add. *in baptismo.* [i] V om.

---

[1] Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 5, c. 5 (P L 176, 130). [2] Locus videtur esse collectus ex libr. II *De peccator. meritis et remis.* c. 27, n. 44 (P L 44, 177); sed vera sententia August. exprimitur in seq. loco. [3] *Enchirid.* c. 43, n. 13 (P L 40, 253); cfr. Abael., *Sic et non* c. 107 (P L 178, 1501); Ivo, *Decret.* p. 17, c. 4 (P L 161, 1847); C. *A parvulo* (134), De Consecrat. dist. 4 (t. I, 1406). [4] Cfr. Hugo, loc. cit.

Unde Hieronymus[1]: « Sunt lavacra gentilium, haereticorum, sed non lavant in[a] salutem. In Ecclesia etiam, qui non plena fide baptismum accipiunt, non Spiritum sed aquam accipiunt ».

Augustinus[2] etiam ait: « Iudaeis omnibus communia erant Sacramenta, sed non communis omnibus[b] erat gratia, quae est virtus Sacramentorum; ita et nunc baptismus communis est omnibus baptizatis, sed non virtus baptismi, id est ipsa gratia ».

Idem[3]: « Omnis qui iam[c] suae voluntatis arbiter constitutus est[d], cum accedit ad Sacramentum fidelium, nisi poeniteat eum veteris vitae, novam non potest inchoare. Ab hac poenitentia, cum baptizantur, soli parvuli immunes sunt ».

His aliisque testimoniis aperte ostenditur, adultis, sine fide et poenitudine[e] vera, in baptismo non conferri gratiam remissionis, quia nec parvulis sine fide aliena, qui propriam habere nequeunt, datur in baptismo remissio. Si quis ergo ficte accedat, non habens contritionem cordis veram, Sacramentum sine re accipit.

Videtur tamen[f] Augustinus dicere, quod ficte[g] accedenti, 39
qui etiam habet odium fraternum, in ipso momento, quo baptizatur, omnia condonentur et post baptismum mox redeant; sed non hoc asserendo dicit, immo hanc opinionem et praemissam sententiam conferendo. Ait enim sic[4]: « His qui ficto corde baptizantur, aut peccata nullatenus dimittuntur (quia *Spiritus sanctus disciplinae effugiet fictum*)[5] aut in ipso temporis puncto per vim Sacramenti dimissa, iterum per fictionem replicantur; ut etiam illud verum sit[6]: *Quotquot in Christo baptizati estis*[h], etc., et illud: *Spiritus sanctus*[i] *disciplinae effugiet fictum;* ut[k] induat eum Christum sanctitas baptismi, exuat eum Christum pernicies fictionis ». « Nam redire dimissa peccata, ubi fraterna caritas non

---

[a] Z *ad.* [b] Ed. om. *omnibus;* V om. *erat.* [c] D om. [d] V om. [e] Ed. et Erf. *poenitentia,* sed Erf. annotat: Alii, *poenitudine;* ed. et V *veram,* pro *vera.* [f] Z om. [g] Ed. *etiam* [h] V add. *Christum induistis.* [i] Z om. [k] Z *sic ut.*

---

[1] Libro IV *Comment. in Ezech.* c. 16, 4 (PL 25, 127); verbotenus apud Lyranum loc. cit. [2] *Enarrat.* in Ps. 77, n. 2 (PL 36, 983). [3] *Sermo* 351 (alias 50 inter homil.) c. 2, n. 2 (PL 39, 1537); cfr. Hugo, loc. cit.; Ivo, *Decret.* p. 1, c. 76; I. *Pan.* c. 35 (PL 161, 84, 1054); et C. *Omnis qui iam* (96), ibid. (t. I, 1393); Abael., *Sic et non* c. 111 (PL 178, 1509). [4] August., l. *De baptismo contra Donatistas,* c. 12, n. 19 (PL 43, 119). [5] Sap. 1, 5. [6] Gal. 3, 27.

est, aperte Dominus docet in illo servo, a quo Dominus dimissum debitum petiit, quia ille conservo dimittere noluit [1] ». « Sic non impeditur baptismi gratia, quominus omnia peccata dimittantur etiam si fraternum odium in eius cui dimittuntur animo perseverat. Solvitur enim hesternus dies, et quidquid superest; solvitur etiam [a] ipsa hora momentumque ante baptismum et in baptismo. Deinceps autem continuo reus esse incipit, non solum consequentium, sed et praeteritorum dierum, horarum, momentorum, redeuntibus omnibus quae dimissa sunt [2] ».

Hoc autem, ut praediximus, non sub assertione dixit; quod ostenditur ex eo quod ait in eodem libro sic [3]: « Si ad baptismum fictus accedit, dimissa sunt ei peccata, aut non sunt [b] dimissa; eligant quod volunt ». Ecce aperte cernis, si tamen intendis, id dixisse Augustinum non asserendo, sed quaerendo, et aliorum opinionem referendo.

Idem enim ait [4]: « Tunc valere incipit ad salutem baptismus, cum illa fictio veraci [c] confessione recesserit, quae, corde in malitia perseverante, peccatorum ablutionem non sinebat fieri ». Non igitur ficte accedenti [d] peccata dimittuntur.

Cap. III.

Quomodo intelligatur illud: Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis.

Quaeritur ergo, quomodo accipiendum [e] sit illud: *Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis* [5].

Potest dici, quod qui [f] in Christo, id est in Christi conformitate baptizantur, (ut scilicet moriantur *vetustati peccati* [6], sicut Christus [g] vetustati poenae) induunt Christum, quem per gratiam

[a] V *enim.* [b] V add. *ei.* [c] V *vera.* [d] Z add. *ad baptismum.* [e] Ed. *accipiatur,* om. *sit.* [f] V *quotquot,* pro *q. q.* [g] Z add. *mortuus est.*

[1] Aug., ibid. n. 20. [2] Ibid., parum inferius; cfr. Hugo, loc. cit ; Abael., loc. cit.; Ivo, *Decret.* p. I c. 163 (PL 161, 99); tres loci praecedentes, sunt etiam apud Gratian., C. *Quomodo exaudit* (41), ibid. § 6 (t. I, 1377). [3] Aug., ibid., n. 18; respic. Matth. 18, 34; cfr. Abael. loc. cit.; C. *Ostenditur illos* (32), ibid. § 2 (t. I, 1371). [4] Ibid.; et C. *Tunc valere* (42), ibid. (t. I, 1379). [5] Rom. 6, 4. Pro hoc cap. cfr. Hugo, loc. cit. (PL 176, 131). [6] Alluditur ad Eph. 4, 23.

inhabitantem habent. Potest et [a] aliter solvi: Duobus enim modis induere Christum dicimur: vel assumtione [b] Sacramenti, vel rei perceptione [c].

Unde Augustinus [d] [1]: « Induunt homines Christum aliquando usque ad Sacramenti perceptionem, aliquando usque ad vitae sanctificationem; atque illud primum bonis et malis esse potest commune, hoc autem proprium est bonorum et piorum ». Omnes ergo, qui in Christi nomine baptizantur, Christum induunt vel secundum Sacramenti perceptionem, vel secundum sanctificationem.

Cap. IV.

Quod passio supplet vicem baptismi et fides et contritio.

Sunt et alii, ut supra posuimus, qui suscipiunt rem et non 41
Sacramentum. Qui enim fundunt [e] sanguinem pro nomine Iesu, etsi non Sacramentum, rem tamen percipiunt [2].

Unde Augustinus [3]: « Quicumque, non percepto regenerationis lavacro, pro confessione Christi moriuntur, tantum eis valet ad dimittenda peccata, quantum si abluerentur sacro fonte baptismi ».

Audisti [f], quod passio, pro nomine Iesu suscepta, supplet vicem baptismi.

Nec tantum passio vicem baptismi implet, sed etiam fides 42
et contritio, ubi necessitas excludit Sacramentum, sicut aperte docet Augustinus [g] [4] dicens: « Baptismi vicem aliquando implere passionem [h], de latrone illo cui non baptizato dictum est [5]: *Hodie mecum eris in paradiso,* beatus Cyprianus in libro IV

[a] U add. *hoc.* [b] Z B A C *per assumptionem.* [c] Z B A C *perceptionem.* [d] D add. *in libro de baptismo.* [e] Ita U V D; ed. *effundunt.* [f] Ed. et Z *audistis.* [g] D add *in libro de baptismo.* [h] D *confessionem.*

[1] Libro V *De baptismo contra Donatistas,* c. 24, n. 34 (PL 43, 193); et C. *Quomodo exaudit,* ut supra § 1. [2] Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 5, c. 5 (PL 176, 131). [3] Libro XIII *De civ. Dei,* c. 7 (PL 41, 381); cfr. Bernard, *Tract. De baptismo,* c. 2, n. 8 (PL 182, 1036). [4] Libro IV *De baptismo contra Donatistas,* c. 22, n. 29 (PL 43, 173); cfr. Hugo, loc. cit. et H. *De Sacram.* p. 6, c. 7 (PL 176, 453); Abael., *Sic et non* c. 106 (PL 178, 1196); Ivo, *Decret.* p. 1, c. 177; I. *Pan* c. 109 (PL 161, 104, 1068); et C. *Baptismi vicem* (34), De Consecrat. dist. 4 (t. 1, 1372). [5] Luc. 23, 43.

De baptismo [a] [1] non leve documentum assumit. Quod [b] etiam atque etiam considerans invenio, non tantum passionem pro nomine Christi id [c] quod baptismo deerat, posse supplere, sed etiam fidem conversionemque [d] cordis si forte ad celebrandum mysterium baptismi in angustiis temporum succurri non potest. Neque enim latro ille pro nomine Christi crucifixus est, sed pro meritis facinorum suorum; nec quia credidit, passus est, sed dum patitur, credit. Quantum igitur etiam [e] valeat sine visibili baptismi [f] Sacramento (quod ait Apostolus [2]: *Corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem*) in illo latrone declaratum est; sed tunc impletur invisibiliter, cum mysterium baptismi non contemptus religionis, sed articulus necessitatis excludit ». « Et baptismus quidem potest etiam inesse [g], ubi conversio cordis defuerit; conversio autem cordis potest quidem inesse, non percepto baptismo, sed contempto baptismo, non potest; nec ullo modo dicenda est conversio cordis ad Deum, cum Dei Sacramentum contemnitur [3] ».

Ecce hic [h] habes, non solum passionem, sed etiam fidem et contritionem conferre remissionem, ubi non contemnitur Sacramentum, ut in latrone illo ostenditur, qui non per passionem, sed per fidem salvatus est sine baptismo.

43 Sed quidam dicunt, Augustinum hoc retractasse. Retractavit [4] quidem [i] exemplum, sed non sententiam. Ait enim sic: « In libro IV *De baptismo* [k] cum dicerem, vicem baptismi posse habere passionem, non satis idoneum posui illius latronis exemplum, quia, utrum non fuerit baptizatus, incertum est ». Constat igitur, sine baptismo aliquos iustificari et salvari.

Unde Ambrosius [5] *De Valentiniano*: « *Ventrem meum doleo* [6], ut prophetico utar eloquio, quia quem regeneraturus eram, amisi; ille tamen gratiam quam poposcit, non amisit ».

---

[a] V D om. *i. l. IV. D. b.* [b] Ed. et B D add. *ego.* [c] Z om. [d] V D *confessionemque*, sed V corr. interl. *vel contritionem*; Z *contritionem.* [e] Ed. add. *fides.* [f] D om. [g] Ita U B; ed. *esse*, et om. *etiam.* [h] Z om. [i] V *enim.* [k] Ed. om. *d. b.*

---

[1] Epist. *Ad Iubaianum* (73), n. 22 (PL 3, 1124). [2] Rom. 10, 10. [3] August., ibid. c. 25, n. 32; cfr. Abael. loc. cit. (PL 178, 1497); Ivo, *Decret.* p. 1, c. 178; I. *Pan.* loc. cit. (PL 161, 105, 1069); et Can. cit. § 4. [4] Libro II *Retract.* c. 18 (PL 32, 638). Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* loc. cit.; Abael., loc. cit. [5] *De obitu Valentin.* n. 29 (PL 16, 1368). Cfr. Hugo, loc. cit. [6] Ier. 4, 19.

His autem [a] videtur obviare quod Dominus ait [1]: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non intrabit* [b] *in regnum caelorum* [c]. Quod si generaliter verum est, non videntur esse vera superius posita. 44

Sed illud [d] intelligendum est de his qui possunt et contemnunt baptizari [2]; vel ita intelligendum est: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto,* id est ea regeneratione, quae fit per aquam et Spiritum sanctum, non salvabitur; illa autem regeneratio fit non tantum per baptismum, sed et per poenitentiam et sanguinem.

Unde auctoritas [3] dicit, ideo Apostolum « pluraliter dixisse fundamentum [e] baptismatum, quia est [f] baptismus in aqua, in sanguine, in poenitentia ». Hoc autem non ideo dicit, quod baptismi Sacramentum fiat nisi in aqua, sed quia ipsius virtus, id est [g] sanctificatio, datur non modo per aquam, sed per sanguinem, vel [h] poenitentiam [i].

Ratio etiam id suadet. Si enim parvulis non valentibus credere sufficit baptismus, multo magis sufficit fides adultis volentibus, sed [k] non valentibus baptizari [4].

Unde Augustinus [5]: « Quaeris, quid sit maius: fides, an aqua; non dubito, quin respondeam: fides. Si ergo quod minus est, sanctificare potest, nonne quod maius est, id est fides? de qua Christus ait [6]: *Qui crediderit in me, etiam si mortuus fuerit, vivet* ».

45 Sed dicunt aliqui, nullum adultum in Christum credere vel caritatem habere sine baptismo, nisi sanguinem fundat pro Domino, subdita inducentes [l] testimonia.

Augustinus [7] ait: « Ex illo tempore, quo Salvator dixit [8]: *Nisi quis renatus fuerit* [m], etc., absque Sacramento baptismi, praeter eos qui in Ecclesia sanguinem fundunt, aliquis vitam aeternam accipere [n] non potest ».

---

[a] Z om. [b] Ita U V; ed. *potest intrare.* [c] Z *Dei.* [d] D om. [e] Z *fundamenta.* [f] Z om. [g] Ita U V; ed. *et.* [h] Z *et per.* [i] Ed. add. *interius.* [k] D *et.* [l] Ita U V; ed. *introducentes.* [m] Ita U V; ed. add. *ex aqua et Spiritu sancto.* [n] D *percipere.*

---

[1] Ioan. 3, 5. [2] Cfr. Hugo, I. *De Sacram.* p. 9, c. 5 (P L 176, 324) *. [3] Glossa in Hebr. 6, 1, apud Lyranum; sententia sumta est ex Rabano in hunc locum (P L 112, 746). [4] Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* loc. cit. (P L 176, 132). [5] Locus in August. non est a nobis inventus; sed apud Hugonem, loc. cit., est sententia similis. [6] Ioan. 11, 25. [7] *De fide ad Petr.* c. 3, n. 43 (P L 40, 767). Cfr. Abael., *Sic et non* c. 106 (P L 178, 1496) *. [8] Ioan. 3, 5.

Item [a] [1]: « Nullum catechumenum, quamvis in bonis operibus defunctum, vitam aeternam habere credimus, excepto martyrio, ubi baptismi tota Sacramenta complentur [b] ».

Item [2]: « Baptizatis tantum iter esse salutis credimus ».

Sed quod in his minus dixit, in aliis capitulis supra positis supplevit; et ideo haec sic [c] intelligenda sunt, ut soli habentes tempus excipiantur. Si enim aliquis habens fidem et caritatem voluerit baptizari et non potest, necessitate praeventus, supplet Omnipotentis benignitas [d] quod Sacramento defuerat [3]. Dum enim solvere potest, nisi solvat, tenetur; sed cum iam non potest, et tamen [e] vult, non imputat ei Deus [f], qui suam potentiam Sacramentis non alligavit.

46 Quod vero invisibilis sanctificatio sine visibili Sacramento quibusdam insit, aperte Augustinus *Super Leviticum* tradit [4] dicens, « invisibilem sanctificationem quibusdam affuisse et profuisse sine visibilibus Sacramentis; visibilem vero sanctificationem, quae fit Sacramento visibili, sine invisibili posse adesse [g], non posse prodesse [h]. Nec tamen visibile Sacramentum ideo contemnendum [i], quia contemptor eius invisibiliter sanctificari non potest. Hinc Cornelius et qui cum eo erant, iam Spiritu [k] sanctificati, baptizati sunt [5]; nec superflua iudicata [l] est visibilis [m] sanctificatio, quia invisibilis praecessit. Sine visibili ergo invisibilis sanctificatio esse potest, et prodesse; visibilis autem, quae fit Sacramento tenus, sine invisibili prodesse non potest, cum ista sit omnis illius utilitas. Simoni Mago visibilis baptismus non profuit [6], quia invisibilis non affuit; sed quibus invisibilis affuit, profuit ».

47 Nec tantum valet fides aliena parvulo, quantum propria adulto. Parvulis enim non sufficit fides Ecclesiae sine Sacramento, qui si absque baptismo fuerint defuncti, etiam cum deferuntur ad baptismum [n], damnabuntur, sicut multis Sanctorum testimoniis comprobatur.

---

[a] D om. [b] Z B *implentur.* [c] Z om. [d] D *omnipotens Deus,* pro *o. b.* [e] Z *cum;* Z B om. *iam.* [f] Z *Dominus.* [g] Z add. *sed tamen.* [h] D om. *n. p. p.* [i] Ed. et Z D add. *est.* [k] U add. *sancto.* [l] Ed. *iudicanda.* [m] D add. *huiusmodi.* [n] D om. *a. b.*

---

[1] Gennadii *De ecclesiast. dogmat.* c. 74 (PL 58, 997); Ivo, *Decret.* p. 1, c. 211; I. *Pan.* c. 107 (PL 161, 112, 1068); C. *Catechumenum* (37), De Consecrat. dist. 4 (t. I, 1375). [2] Gennadius, ibid. paulo superius. Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* loc. cit. [3] Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* c. 7 (PL 176, 133). [4] Libro III *Quaestion. in Pentateuch.* q. 84 (Levit. 21, 15) (PL 34, 713). [5] Respic. Act. 10, 44 seqq. [6] Resp. Act. 8, 13 seqq.

Ad quod hoc unum sufficiat Augustini[a] [1]: « Firmissime tene, parvulos, qui vel in uteris matrum vivere incipiunt et ibi moriuntur, vel de matribus nati sine Sacramento baptismi de hoc saeculo transeunt, aeterno supplicio puniendos, quia, etsi peccatum propriae actionis non habuerunt, originale tamen peccatum[b] carnali conceptione traxerunt ».

Et sicut parvuli, qui sine baptismo moriuntur, numero infidelium adscribuntur, ita qui baptizantur fideles vocantur, qui a fidelium consortio non separantur, cum orat Ecclesia pro fidelibus defunctis. Fideles igitur sunt non propter virtutem, sed[c] fidei Sacramentum.

Unde Augustinus[2]: « Parvulum, etsi nondum fides illa, quae in credentium voluntate consistit, iam tamen ipsius fidei Sacramentum, id est baptismus, fidelem facit; sicut credere respondetur, ita etiam fidelis vocatur, non rem ipsam mente annuendo, sed[d] ipsius rei Sacramentum percipiendo ».

Cap. V–VI[e].

Quid prosit baptismus cum fide accedentibus.

Solet[f] quaeri de illis qui iam sanctificati Spiritu cum fide et 48
caritate ad baptismum accedunt, quid eis conferat baptismus. Nihil enim videtur eis praestare, cum per fidem et contritionem iam remissis peccatis, iustificati sint.

Ad quod sane dici potest, eos quidem per fidem et contritionem iustificatos, id est a macula peccati purgatos et a debito aeternae poenae absolutos, tamen adhuc teneri satisfactione temporali, qua[g] poenitentes ligantur in Ecclesia. Cum autem baptismum percipiunt, et a peccatis, si qua interim post conversionem contraxerunt, mundantur et ab exteriori satisfactione absolvuntur, et

[a] Ed. et D *Augustinus*, et ponit punctum post *sufficiat*. [b] D add. *non propria actione sed*. [c] D add. *propter*. [d] Z add. *potius*. [e] Stando codd. cc. 5 et 6 coniungimus. [f] Ed. et V Z add. *etiam*. [g] Ed. *quia*.

[1] *De fide ad Petr.* c. 27 (PL 40, 774); cfr. Abael., *Sic et non* c. 106 (PL 178, 1500); Ivo, *Decret.* p. 1, c. 27; I. *Pan.* c. 9 (PL 161, 73, 1049); et C. *Firmissime tene* (3), De Consecrat. dist. 4 (t. 1, 1362). [2] *Epist.* 98 (alias 23) *Ad Bonifac.* n. 10 (PL 33, 364): cfr. Hugo, *Sum. Sent.* c. 11 (PL 176, 136); Ivo, *Decret.* p. 1, c. 187; I. *Pan.* c. 56 (PL 161, 106, 1058); et C. *Nihil est aliud* (76), De Consecrat. dist. 4, § 1 (t. 1, 1387).

gratia adiutrix omnisque virtus augetur, ut vere novus homo tunc dici possit. Fomes quoque peccati in eo amplius debilitatur.

Ideo Hieronymus[1] dicit quod fides quae fideles facit, in aquis baptismi datur vel nutritur; quia non habenti aliquando ibi datur, et iam habenti, ut plenius habeatur[a]. Sic et de aliis intelligendum est.

49 [Cap. VI]. Qui ergo mundus accedit ibi fit[b] mundior, omni etiam *habenti ibi amplius*[c] datur[2].

Quod vero omnis exterior satisfactio ibi relaxetur, Ambrosius[3] ostendit, super illum locum: *Sine poenitentia sunt dona Dei et vocatio,* dicens: « Gratia Dei in baptismo non requirit gemitum vel planctum vel aliquod opus[d], et omnia gratia condonat ». Quod quidem de exteriori gemitu vel planctu accipiendum est; nam sine interiori nemo adultus renovatur; sed exteriores satisfactiones et afflictiones, scilicet sordes poenitentium, ibi dimittuntur. Multum ergo confert baptismus etiam iam per fidem iustificato, qui[e] accedens ad baptismum, quasi ramus a columba portatur in arcam; ante intus erat iudicio Dei, sed nunc etiam iudicio Ecclesiae intus est.

50 Cum vero in baptismo peccatum deleatur, et satisfactio exterior non imputetur, quaeritur, cur poenalitas, cui pro peccato addicti sumus, non tollatur.

Hoc ideo fieri tradunt Sancti, « quia, si a poena homines per baptismum liberarentur, ipsam[f] putarent baptismi pretium, non aeternum regnum. Ideo, soluto reatu peccati, temporalis poena tamen[g] manet, ut illa vita studiosius quaeratur, quae erit a poenis omnibus aliena[4] ». Ideo etiam manet, ut sit fideli certandi[h] materia et vincendi occasio, qui non vinceret, si non[i] pugnaret; nec pugnaret, si in baptismo immortalis fieret.

---

[a] Ed. et Z add. *datur.* [b] V om. [c] D *plenius.* [d] Z add. *tale;* V Z D *sed,* pro *et.* [e] Ed. *quia.* [f] V add. *liberationem.* [g] Z *tantum.* [h] B D *concertandi.* [i] V *nisi,* pro *si non.*

---

[1] Iam cod. Erf. annotat, hunc locum non inveniri in Hieronymo. [2] Respic. Matth. 25, 29. [3] *Comment. in Epist. ad Rom.* 11, 29 (PL 17, 154); cfr. Hugo, *Sum. Sent.* c. 5 (PL 176, 130); deest apud Ivon.; cfr. C. *Sine poenitentia* (99), De Consecrat. dist. 4 (t. I, 1393). [4] Verbotenus apud Isidorum, I. *Sent.* c. 22, n. 3 (PL 83, 588); secundum sensum apud August., XIII. *De civ. Dei,* c. 4 (PL 41, 379); cfr. Hugo, *Sum. Sent.* c. 11 (PL 176, 136).

Cap. VII.

Cuius rei sit Sacramentum baptismus, quem recipit iustus.

Si [a] quaeritur, cuius rei baptismus ille sit Sacramentum, qui 51
datur iam iusto, dicimus, Sacramentum esse et rei quae praecessit, id est remissionis ante per fidem datae, et remissionis temporalis poenae, sive peccati, si, quod interim committitur, habetur [b]; et novitatis [c] ac munditiae [d] ibi praestitae. Omnis etenim rei signum est, cuius causa est [e].

Nec mireris, rem aliquando praecedere Sacramentum, cum 52
aliquando etiam longe post sequatur, ut in illis qui ficte accedunt, quibus, cum post poenituerint, incipiet baptismus prodesse, in quibus fuit baptismus Sacramentum huius sanctificationis, quam poenitendo [f] habent.

Sed si nunquam poeniterent nec a figmento recederent, cuius rei Sacramentum esset baptismus ab illis susceptus? Potest dici: rei, quae ibi fieret, si non illorum [g] enormitas impediret.

Solet etiam quaeri, si parvulis in baptismo datur gratia, qua, 53
cum tempus habuerint utendi libero arbitrio, possint *velle et currere* [1]. De adultis enim, qui digne recipiunt [h] Sacramentum, non ambigitur, quin gratiam operantem et cooperantem perceperint, quae *in vacuum* [2] eis cedit, si per liberum arbitrium post [i] mortaliter deliquerint; qui merito peccati gratiam appositam perdunt. Unde et dicuntur *contumeliam facere Spiritui sancto* [3] et ipsum [k] a se fugare [4].

De parvulis vero, qui nondum ratione utuntur, quaestio est, 54
an in baptismo receperint [l] gratiam, qua ad maiorem venientes aetatem possint velle et operari bonum.

Videtur, quod non receperint, quia gratia illa caritas est et fides quae voluntatem praeparat et adiuvat. Sed quis dixerit, eos accepisse [m] fidem et caritatem? Si vero gratiam non receperunt,

---

[a] U *sed.* [b] V om. [c] Z add. *sacramentum.* [d] Ita U V; ed. *omnis gratiae.* [e] U om. *O. e. r. s. e. c. c. e.* [f] Z add. *modo;* V om. *quam.* [g] V *morum.* [h] Z *accipiunt.* [i] D om. [k] B *Spiritum.* [l] Z add. *illam.* [m] D *habere.*

---

[1] Respic. Rom. 9, 16. [2] Resp. II. Cor. 6, 1. [3] Resp. Hebr. 10, 29.
[4] Quid sit *fugare Spiritum S.* dicitur in Glossa ad Eph. 4, 30.

qua bene operari possint, cum fuerint adulti, non ergo sufficit eis in hoc statu gratia in baptismo data, nec per illam possunt modo boni esse, nisi alia addatur; quae si non additur, non est ex eorum culpa, quia iustificati sunt a peccato.

Quidam putant, gratiam operantem et cooperantem cunctis parvulis in baptismo dari in munere, non in usu, ut, cum ad maiorem venerint [a] aetatem, ex munere sortiantur usum, nisi per liberum arbitrium usum muneris exstinguant peccando; et ita ex culpa eorum est, non ex defectu gratiae, quod [b] mali fiunt; qui ex Dei munere valentes habere usum bonum, per liberum arbitrium renuerunt, et usum pravum [c] elegerunt.

DISTINCTIO V.

Cap. I–II [d].

Quod baptismus aeque bonus est, a bono vel a malo datus.

55 Post haec sciendum est, Sacramentum baptismi a bonis et a malis ministris dari, sicut a bonis et a [e] malis sumitur. Nec melior est baptismus, qui per meliorem datur; nec minus bonus qui per minus bonum datur; nec malus qui per malum datur; nec maius munus datur in baptismo [f] a bono dato [g], nec minus in baptismo dato [h] a malo, sed aequale; quia non est hominis, sed Dei munus.

Quod totum subditis declaratur testimoniis.

Augustinus [1] ait: « Baptismus talis est, qualis est ille, in cuius potestate datur, non qualis est ille, per cuius ministerium datur ».

Item [2]: « Prorsus fieri potest, ut aliqui verum habeant baptismum, et non habeant veram fidem ».

---

[a] D *pervenerint.* [b] V *quo.* [c] V *malum.* [d] Stando codd., cc. 1 et 2 coniungimus. [e] Ed. et V D om. [f] V *per baptismum,* pro *i. b.* [g] V *datore.* [h] V *datur.*

---

[1] *In Ioan. Evang.* tr. 5, n. 6 (PL 35, 1417); Ivo, *Decret.* p. 1, c. 156; I. *Pan.* c. 31 (PL 161, 95, 1053); et C. *Baptismus talis* (26), De Consecrat. dist. 4 (t. I, 1368). [2] Aug., *De unico bapt. contra Petilian.* c. 11, n. 18 (PL 43, 604).

Item [1]: « Si inter bonos ministros, cum sit alius alio melior, non est melior baptismus, qui per meliorem datur, nullo modo malus est qui etiam per malum datur, quia idem baptismus datur. Et ideo per ministros dispares, Dei munus aequale est, quia non illorum sed eius est ».

Idem [a] [2]: « Cum baptizat malus, illud quod datum est, unum est, nec impar propter impares ministros, sed par et aequale propter hoc [3]: *Hic est qui baptizat* ».

Item [b] [4]: « Ego dico, et nos dicimus omnes, quia iustos oportet esse per quos baptizatur [c], iustos oportet esse tanti iudicis ministros. Sint ministri iusti, si volunt; si autem noluerint esse iusti, qui in cathedra Moysi sedent, securum me fecit magister meus, de quo Spiritus sanctus dicit: *Hic est qui baptizat* ».

Item [5]: « Quos baptizavit Iudas, Christus baptizavit. Si quos ergo [d] baptizavit ebriosus, homicida, adulter: si baptismus Christi erat, Christus baptizavit. Non timeo adulterum [e], ebriosum, non homicidam, quia columbam attendo, per quam mihi dicitur: *Hic est qui baptizat* ».

Item [f] [6]: « Homicida dedit baptismum Christi; quod Sacramentum tam sanctum est, ut nec [g] homicida ministrante polluatur ».

Item [7]: « Si in haeresi quacumque vel [h] schismate quisquam *in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti* baptismi Sacramentum acceperit, integrum Sacramentum accepit; sed salutem, quae virtus est Sacramenti, non habebit [i], si extra catholicam Ecclesiam ipsum Sacramentum habuerit. Debet igitur ad Ecclesiam redire, non ut Sacramentum baptismi iterum [k] accipiat, quod nemo debet in ali-

---

[a] D add. *super Ioannem.* [b] D add. *super Ioannem.* [c] V *qui baptizant,* pro *p. q. b.* [d] Z om. [e] V add. *non.* [f] V om. [g] Z add. *etiam.* [h] D add. *in.* [i] D *accepit.* [k] Z om.

---

[1] Aug., III. *Contra Crescon. Donatist.*, c. 6, n. 6 circa finem (PL 43, 499); Ivo, *Decret.* p. 1, c. 160; I. *Pan.* c. 30 (PL 161, 96, 1053); et C. *Si inter bonos* (25), ibid. (t. 1, 1368): Abael., *Sic et non* cc. 110 et 111 (PL 178, 1504 seqq.). [2] *In Ioan. Evang.* tr. 6, n. 8 (PL 35, 1429); Ivo, *Decret.* p. 1, c. 160; et C. *Cum baptizat malus* (27), De Consecrat. dist. 4 (t. 1, 1369). [3] Respic. Ioan. 1, 33. [4] Aug., ibid. tr. 5, n. 15 (PL 35, 1422); Ivo, *Decret.* p. 1, c. 156; I. *Pan.* c. 31 (PL 161, 95, 1053); et C. *Baptismus talis* (26), ibid. § 3 (t. 1, 1369). [5] Aug., ibid. n. 18; deest apud Ivon.; cfr. C. *Dedit Baptismum* (46), c. 1, q. 1, § 1 (t. 1, 376). [6] Aug., ibid. n. 19; et in eodem canone § 2. [7] *De fide ad Petr.* c. 3, n. 43 (PL 40, 767)*.

quo [a] repetere, sed ut in societate catholica [b] vitam accipiat: baptismus enim extra Ecclesiam nequit prodesse; ibi enim cuique potest prodesse baptismus [c], cui potest prodesse eleemosyna, scilicet in Ecclesia ».

Item Isidorus [d] [1]: « Romanus Pontifex non hominem iudicat, qui baptizat, sed Spiritum Dei subministrare gratiam baptismi, licet paganus sit qui baptizat ».

In his perspicue cernis, baptismum verum bonis et malis dari a bonis et a [e] malis; et ipsum tamen aeque sanctum esse et munus eius aequale in bonis [f], sive a bonis sive a malis baptizentur:
56 [Cap. II.] quia ministerium tantum habent, non potestatem baptismi: potestatem enim sibi retinuit [g]. Quod novit Ioannes, cum vidit *columbam descendentem super Christum* [2].

Unde Augustinus [3]: « Quid noverat Ioannes Baptista? Dominum. Quid non noverat? Potestatem baptismi dominici in nullum hominem [h] a Domino transituram, sed ministerium plane transiturum: potestatem a Domino in neminem, sed ministerium in bonos et [i] malos. Non exhorreat columba ministerium malorum, respiciat Domini potestatem. Quid facit tibi [k] minister malus, ubi bonus est Dominus »? « *Neque qui plantat, neque qui rigat est aliquid, sed qui incrementum dat Deus* [4]. Si superbus fuerit minister, cum diabolo computatur; sed non contaminatur donum Christi; quod per illum fluit purum est. Per lapidem canalem transit aqua ad areolas; in canali lapideo nil generatur, sed hortus fructus plurimos affert [5] ». Habent igitur non modo boni, sed et mali ministerium baptizandi, sed neutri potestatem [l] baptismi.

« Ministerium enim [m] dedit Christus servis, sed potestatem sibi retinuit, quam si vellet, poterat servis dare, ut servus daret bap-

---

[a] U *quolibet*. [b] Z *catholicam*. [c] Z add. *Christi;* ed. et Z *ubi*, pro *cui*. [d] Z expunxit; V om. [e] U om. [f] Z add. marg. *et malis*. [g] B *baptismi sibi retinuit Christus*, pro *s. r.* [h] Ita U D; ed. *hominum*. [i] V Z add. *in*. [k] D *ibi*. [l] Z *potentiam*. [m] Z *autem*.

---

[1] Can. *Romanus Pontifex* (23), De Consecrat. dist. 4. Sed locus a multis quaesitus in Isidoro non potuit inveniri; legitur tamen apud Egbertum Ebor. l. *Poenitent.* p. 1, c. 7 (P L 89, 404); et Algerum, III. *De Sacramento* c. 6 (P L 180, 838). [2] Ioan. 1, 33. [3] *In Ioan. Evang.* tr. 5, n. 11 (P L 35, 1419); Ivo, *Decret.* p. 1, c. 156; l. *Pan.* c. 31 (P L 161, 95, 1053); et C. *Baptismus talis* (26), De Consecrat. dist. 4, § 1 (t. I, 1369). [4] I. Cor. 3, 7. [5] August., ibid. n. 15; et C. *Si iustus* (30), c. 1, q. 1 (t. I, 371).

tismum suum tanquam vice sua. Et potestatem suam poterat constituere in aliquo vel [a] aliquibus servis suis, ut tanta vis esset in baptismo servi, quanta est in baptismo Domini; sed noluit, ne servus in servo spem poneret. Baptizat servus ut minister; baptizat Dominus tamquam potestatem habens, quam si daret servis, ut scilicet ipsorum esset quod Domini erat, tot essent baptismi, quot servi, ut, sicut dictus est [b] baptismus Ioannis, sic diceretur baptismus Petri vel Pauli. Quod ne fieret, tenuit sibi Dominus potestatem baptismi, servis ministerium dedit. Si ergo servus dicit, se baptizare, recte dicit, sed [c] tanquam minister baptizat; et ideo non differt, sive bonus sive malus baptizet [1] ». « Inde etiam nemo dicit baptismus meus, cum tamen dicat Evangelium meum, prudentia mea, licet haec sint a Deo. In quibus differentia est: alius enim alio melius operatur in evangelizando, et alius alio prudentior est; alius autem alio magis minusve baptizatus, sive ab inferiore sive a maiore baptizetur [d], dici non potest [2] ».

Cap. III.

Quae fuit potestas baptismi, quam Christus potuit dare servis et non dedit.

Hic quaeritur, quae sit illa potestas baptismi, quam sibi Christus tenuit [e] et [f] potuit dare servis. 57

Haec est, ut plurimi volunt, potestas dimittendi peccata in baptismo.

Sed potestas dimittendi peccata, quae est in Deo, est Deus. 58
Ideo alii dicunt, hanc potestatem non potuisse dare alicui servorum, quia nulli potuit dare, ut esset quod ipse est, vel ut haberet essentiam, quam ipse habet, cui hoc est esse quod posse. Dicunt etiam: Si hanc potentiam alicui dare potuit, potuit ei dare creare creaturas, quia non est hoc maioris potentiae quam illud [3].

---

[a] Ed. et BD add. *in*. [b] V om. [c] V *quia*. [d] D om. [e] Ita UV; ed. *retinuit*; Z om. *Christus*. [f] V *nec*; et pro *potuit* habet corr. interl. *voluit*.

---

[1] Aug., ibid. n. 7 *. [2] August., V. *De baptismo contra Donatistas*, c. 14, n. 16 (PL 43, 185); Ivo, *Decret.* p. 1, c. 167; I. *Pan.* c. 33 (PL 161, 101, 1053); et C. *Cum tantum* (47), De Consecrat. dist. 4, § 1 (t. I, 1381). [3] Cfr. Glossa apud Lyranum Ioan. 14, 12.

Ad quod [a] dici potest, quia potuit eis dare potentiam dimittendi peccata, non ipsam eandem, qua ipse potens est, sed potentiam creatam, qua servus posset dimittere peccata, non [b] ut auctor remissionis, sed ut minister, nec tamen [c] sine Deo auctore; ut, sicut in ministerio habet exterius sanctificare, ita in ministerio haberet intus [d] mundare; et sicut illud facit, Deo auctore, qui cum eo et in eo operatur illud exterius, ita mundaret interius, Deo auctore, qui eius verbo velut quodam ministerio uteretur. Ita etiam posset Deus [e] per aliquem creare aliqua, non per eum tanquam auctorem, sed ministrum, cum quo et in quo operaretur; sicut in bonis operibus nostris [f] ipse operatur, et nos: nec ipse tantum, nec nos tantum, sed ipse nobiscum et in nobis, et tamen in illis agendis ministri eius sumus, non sumus auctores. Ita ergo [g] potuit dare servo potestatem dimittendi peccata in baptismo, id est, ut in mundatione interiori servus cum Domino operaretur; non servus sine Domino, nec Dominus sine servo; sed Dominus cum servo et in servo [h]. Unde et Dominus dicitur sanctificare et servus; sed Dominus invisibili gratia, servus visibili Sacramento.

Unde Augustinus *Super Leviticum* [1]: « Dominus ait [2]: *Ego* [i] *Dominus, qui sanctifico.* De Moyse etiam dictum est [3]: *Et sanctificabis eum.* Sed Moyses sanctificat visibilibus Sacramentis per ministerium; Dominus [k] autem invisibili gratia per Spiritum, ubi est totus fructus visibilium Sacramentorum. Sine hac sanctificatione visibilia Sacramenta nihil prosunt ».

Si quis hoc melius aperire poterit, non invideo [4].

---

[a] Z *hoc.* [b] Ita U V; ed. add. *tamen.* [c] V om. [d] Ed. et V D *interius.* [e] B om. [f] D om. [g] Z *vero.* [h] Ed. et V Z D add. *sicut in exteriori ministerio Dominus operatur cum servo et in servo,* quae U B expunxere per *vacat.* [i] Z add. *sum.* [k] Z *Deus;* corr. interl. *vel Dominus.*

---

[1] Libro III *Quaestion. in Pentateuch.* q. 84 (PL 34, 712). [2] Levit. 21, 15. [3] Exod. 29, 24. [4] Haec Magistri sententia communiter non recipitur.

DISTINCTIO VI.

Cap. I.

Quibus liceat baptizare.

Nunc, quibus liceat baptizare, addamus. 59

De hoc Isidorus[a] [1] ait: « Constat, baptisma solis sacerdotibus esse traditum, eiusque ministerium nec ipsis diaconibus est implere licitum absque episcopo vel presbytero, nisi his procul absentibus, et[b] ultima languoris cogat necessitas; quod et laicis fidelibus permittitur ».

Item[c] [2]: « Mulier quamvis sancta, baptizare non praesumat, nisi necessitate cogente ».

Cap. II.

Si rebaptizandi sunt ab haereticis baptizati.

De illis vero[d], qui ab haereticis baptizantur, utrum rebapti- 60
zandi sint, quaeri solet.

Ad quod breviter dicimus, quia quicumque sit qui baptizet, si servatur forma a Christo tradita, verum baptismum dat; et ideo qui illum sumit, non debet rebaptizari.

Unde Beda[3]: « Sive haereticus sive schismaticus sive facinorosus quisque in confessione sanctae Trinitatis baptizet, non valet ille qui baptizatus est, a bonis Catholicis rebaptizari, ne confessio et[e] Trinitatis invocatio videatur annullari ».

---

[a] D add. *in libro de officiis.* [b] Ed. et Z om. [c] Ed. add. *ex concilio Carthaginensi.* [d] B om.; D *etiam.* [e] D add. *sanctae.*

---

[1] Libro II *De ecclesiast. officiis* c. 25, n. 9 (PL 83, 822); Hugo, *Sum. Sent.* tr. 5, c. 8 (PL 176, 133); Ivo, *Decret.* p. 1, c. 67; I. *Pan.* c. 23 (PL 161, 82, 1052); C. *Constat, baptisma* (19), De Consecrat. dist. 4 (t. 1, 1367). [2] Ex Concilio Carthaginensi, n. 99 et 100; Hugo, loc. cit.; Ivo, *Decret.* p. 1, c. 65; I. *Pan.* c. 25; C. *Mulier* (20), ibid. [3] Homil. aestiv. de Temp. in festo Invent. S. Crucis (PL 94, 494); Hugo, loc, cit.; Abael., *Sic et non* c. 110 (PL 178, 1504); Ivo, *Decret.* p. 1, c. 173; I. *Pan.* c. 85 (PL 161, 103, 1064); C. *Sive haereticus* (51), ibid. (t. 1, 1381).

Item Augustinus[a] [1]: « Quamvis unum baptisma sit et haereticorum, scilicet eorum qui *in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti* baptizant, et Ecclesiae Catholicae, tamen qui foris[b] Ecclesiam baptizantur non sumunt baptismum ad salutem, sed ad perniciem, habentes formam Sacramenti, virtutem autem[c] eius abnegantes; et ideo Ecclesia non eos rebaptizat, quia in nomine Trinitatis baptizati sunt, et ipsa est forma Sacramenti ».

Item[2]: « Rebaptizare haereticum, qui haec sanctitatis signa[d] perceperit, omnino peccatum est; Catholicum vero, immanissimum scelus est ».

Ex his aperte[e] colligitur, quod qui etiam[f] ab haereticis baptizati sunt, servato charactere Christi, rebaptizandi non sunt, sed tantum[g] manus impositione reconciliandi, ut Spiritum sanctum accipiant[h], et in signum detestationis haereticorum.

61 Sunt tamen nonnulli doctorum[3], ut Cyprianus et alii quidam[i], qui dicere videntur, ab haereticis non posse tradi baptismum, et eos esse[k] rebaptizandos, cum veniunt ad Ecclesiam, qui ab illis dicuntur baptizati.

Sed hoc de illis verum est, qui extra formam Ecclesiae baptizare praesumunt.

Cyprianus[4] tamen ibi a veritate deviasse videtur, qui de haeretico ait: « Quomodo sanctificare aquam potest, cum ipse immundus est, et apud quem Spiritus sanctus non est; cum Dominus dicat in Lege[5]: *Quaecumque tetigerit immundus, immunda erunt?* Quis potest dare, quod ipse non habet »?

Hoc vero ex ignorantia eum dixisse Augustinus[6] innuit[l] dicens: « Martyrem gloriosum Cyprianum, qui apud haereticos

[a] D add. *ad quaestiones Orosii.* [b] B add. *id est extra.* [c] Z B om. [d] Z add. *tantum.* [e] D *apertissime.* [f] D om. [g] D *tamen.* [h] B *recipiant.* [i] B om. [k] B om. [l] V *insinuat.*

[1] *Dialogus quaestion. 65,* q. 59 (PL 40, 750); Hugo, loc. cit.; Ivo, *Decret.* p. 1, c. 160; I. *Pan.* c. 28 (PL 161, 96, 1052); C. *Quamvis unum* (29), ibid. (t. I, 1370). Ibi respicitur II. Tim. 3, 5. [2] August., Epist. 23 (alias 203), *Ad Maximin.* n. 2 (PL 33, 95); Ivo, *Decret.* p. 1 c. 172; I. *Pan.* c. 84 (PL 161, 103, 1064); C. *Rebaptizare haereticum* (108), ibid. (t. I, 1395). [3] Cfr. August., VI. et VII. *Contra Donatistas* (PL 43, 198 et 223); aliique auctores de historia ecclesiast. tractantes. [4] Epist. *Ad Iubaianum eiusque episc.* Cfr. Hugo, loc. cit. (PL 176, 135); Abael., loc. cit. (PL 178, 1507). [5] Num. 19, 22. [6] *De unico baptismo contra Petilian.* c. 13, n. 22 (PL 43, 606). Cfr. Hugo et Abael. locc. citt.

vel schismaticos datum baptismum nolebat cognoscere [a], dum eos nimis detestaretur, tanta eius merita usque ad triumphum martyrii secuta [b] sunt, ut et caritatis qua excellebat luce, obumbratio illa fugaretur, et [c] si quid purgandum erat, passionis falce tolleretur. Nec nos, qui baptismi veritatem et haereticorum iniquitatem [d] agnoscimus, ideo Cypriano meliores sumus; sicut nec Petro, quia gentes iudaizare non cogimus ».

Cap. III.

Quod nullus in materno utero baptizatur.

Hoc etiam sciendum est, « quod licet ter immergatur propter [e] 62
mysterium Trinitatis, tamen unus baptismus reputatur [1] ».

Illud etiam ignorandum non est, quod in materno utero nullus baptizari potest, etiam si mater baptizetur.

Unde Isidorus [2]: « Qui in maternis uteris sunt, ideo [f] baptizari non possunt, quia qui natus adhuc secundum Adam non est, secundum Christum non potest renasci, neque regeneratio in eum dici potest, in quem generatio non praecessit ».

Item, Augustinus [3]: « Non potest quisquam renasci, antequam natus sit ».

Si vero opponitur de Ieremia et de Ioanne Baptista [4], qui ab 63
utero sanctificati leguntur, quod etiam de Iacob quidam putant, dicimus: Si sanctificatio ibi accipitur interior emundatio, in miraculis divinae potentiae esse habendum, ut Augustinus [5] ait, ambigue super hoc loquens: « Si usque adeo, inquit, in illo puero acceleratus est usus rationis et voluntatis, ut intra materna viscera iam posset agnoscere [g], credere, quod in aliis parvulis exspectatur [h]

---

[a] B *agnoscere.* [b] D *subsecuta.* [c] V *ut.* [d] B *pravitatem.* [e] Z *per.* [f] Ed. om. [g] Ed. et Z add. *et.* [h] Z *expectat.*

---

[1] Hieron., II. *Comment. in Epist. ad Eph.* (4, 5) (PL 26, 496); Ivo, *Decret.* p. 1, c. 131; I. *Pan.* c. 61 (PL 161, 91, 1059); C. *Eodem modo* (81), ibid. (t. I, 1389). Pro hoc cap. cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 5, c. 12 (PL 176, c. 136).
[2] Libro I *Sent.* c. 22, n. 5 (PL 83, 589); Ivo, *Decret.* p. 4, c. 185; I. *Pan.* c. 112 (PL 161, 106, 1070); C. *Qui in maternis* (115), ibid. (t. I, 1397).
[3] *Epist.* 187 (alias 58), *Ad Dardan.* c. 9, n. 31 (PL 33, 844). [4] Ier. 1, 5; de Ioanne cfr. Luc. 1, 15. [5] *Epist.* cit. c. 7, n. 24 (PL 33, 840). Cfr. Hugo, loc. cit. c. 12, ex quo sequentia quasi verbotenus desumta sunt (PL 176, 137).

aetas ut possint, in miraculis est habendum divinae potentiae, non ad humanae trahendum exemplum naturae. Nam quando voluit Deus, etiam iumentum [1] locutum est ».

Idem [2]: « De Ieremia legitur [3]: *Priusquam exires de ventre* [a], *sanctificavi te;* illa tamen sanctificatio, qua efficimur templum Dei, nec nisi renatorum est ». « *Nisi enim* [b] *quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non intrabit* [c] *in regnum caelorum* [d] [4]. Nemo autem [e] renascitur, nisi prius nascatur [5] ». « Unde illa sanctificatio potest secundum praedestinationem accipi [6] ».

Ecce dubitanter videtur loqui, qui etiam in eodem [f] dicit [7]: « Non dictum est, quia credidit infans in utero, sed *exsultavit;* non Elisabeth dicit: exsultavit in fide, sed *exsultavit in utero meo.* Et potuit esse haec sanctificatio tantae rei a [g] maiori cognoscendae indicium, non a parvulo cognitae ».

Absque assertione de hac sanctificatione loquitur, non definiens, qualiter intelligenda sit illa sanctificatio, an signum futurae rei, an veritas iustificationis per Spiritum [h] factae. Sed melius est, ut dicamus, illos praeter communem legem in uteris iustificatos et gratia praeventos, dimissis omnibus peccatis; quod et multis Sanctorum testimoniis [8] edocetur.

Cap. IV.

Utrum baptismus sit, cum verba corrupte proferuntur.

64 Quaeri etiam solet, si corrupte proferantur illa verba, an baptismus sit.

De hoc Zacharias [9] Bonifacio scribit: « Retulerunt nuntii tui mihi, quod fuerit sacerdos in eadem provincia, qui Latinam linguam penitus ignorabat, et dum baptizaret, nescius Latini elo-

---

[a] Z B D *vulva.* [b] B om. [c] Ed. et Z *potest intrare;* V om. *sancto;* B om. *in.* [d] Ita U V; ed. *Dei.* [e] V D *enim.* [f] Z add. *loco.* [g] D om. [h] V add. *sanctum.*

---

[1] Cfr. Num. 22, 28. [2] Aug., ibid. c. 10, n. 32. [3] Respic. Ier. 1, 5. [4] Ioan. 3, 5. [5] Aug., ibid. n. 33. [6] Aug. ibid. c. 12, n. 37. [7] Aug., ibid. c. 7, n. 23. [8] Cfr. Ambros., *Super Luc.* libro I, c. 1, n. 26 (PL 15, 1544); Beda, ibid. et hom. *In solemnit. Deiparae, quando salutavit Elisabeth* (PL 94, 15); Bernard., *Epist.* 174, n. 3 (PL 182, 333). [9] Apud Isidor. Mercatorem (PL 130, 1165); Hugo, loc. cit. c. 9 (PL 176, 135); Ivo, *Decret.* p. 1, c. 237; I. *Pan.* c. 65 (PL 161, 116, 1060); C. *Retulerunt* (86), ibid (t. I, 1390).

quii, infringens linguam diceret: Baptizo te in nomine Patria et Filia et Spiritu sancta; et propter hoc considerasti [a] rebaptizare. Sed si ille qui baptizavit, non errorem introducens vel haeresim, sed pro sola ignorantia Romanae locutionis infringendo linguam baptizans dixisset, non possumus consentire, ut denuo baptizetur ».

Praeterea sciendum est, quod illi, « de quibus nulla exstant 65
indicia inter propinquos vel clericos [b] vel vicinos [c], quibus baptizati fuisse doceantur, agendum est, ut renascantur, ne pereant, in quibus quod non ostenditur gestum, ratio non sinit, ut videatur iteratum. Conferendum eis videtur quod collatum esse nescitur, quia non [d] temeritas intervenit praesumtionis, ubi est diligentia pietatis [1] ».

Cap. V.

De illo qui pro ludo immergitur.

Solet etiam quaeri de illo qui iocans sicut mimus, commemo- 66
ratione tamen Trinitatis, immergitur, utrum baptizatus sit.

Hoc [e] autem Augustinus [2] non definit, ita inquiens: « Si totum ludicre et mimice et ilocaliter ageretur, utrum approbandus esset baptismus, qui sic daretur, divinum iudicium per alicuius revelationis [f] miraculum oratione implorandum esse censerem ».

Videtur tamen sapientibus non fuisse baptisma; ut cum aliqui in balneum vel in flumen merguntur in nomine Trinitatis, non est tamen [g] baptismus, quia non intentione baptizandi illud geritur [h]. Nam in hoc et in aliis Sacramentis, sicut forma est servanda, ita et intentio illud celebrandi est habenda.

« Illud etiam non te moveat, quod quidam non ea fide par- 67
vulos ad baptismum ferunt, ut per Spiritum ad vitam regenerentur aeternam, sed eos putant hoc remedio temporalem retinere vel

---

[a] B add. posterior *eos*. [b] Ed. *domesticos*. [c] Ed. add. *a*. [d] C add *ibi*. [e] Z *hic*. [f] D om. *i. p. a. r*. [g] V D om.; Z *inde*. [h] D *agitur*.

---

[1] S. Leo, Epist. 167 (alias 2) *Ad Rustic. Narbonens.*, inquisitio 16 et 17 (PL 54, 1208); Ivo, *Decret.* p. 1, c. 238; I. *Pan.* c. 94 (PL 161, 117, 1065); C. *Si nulla* (113), ibid. [2] Libro VII *De baptismo contra Donatistas*, c 53, n. 102 (PL 43, 243); cfr. Hugo, loc. cit.; et H. *De Sacram.* p. 6, c. 13 (PL 176, 459); C. *Solet etiam quaeri* (31), ibid. (t. 1, 1371).

recipere sanitatem. Non enim propterea illi non regenerantur, quia nec ab illis hac intentione offeruntur [1] ».

68 Agnoscendum est etiam, in baptizandis electis duo tempora esse servanda, id est Pascha et Pentecosten, ut in [a] Sabbato Paschae vel Pentecostes baptismi Sacramentum celebretur [2]. Qui vero necessitate mortis vel periculi urgentur omni tempore [b] debent baptizari.

Cap. VI.

De responsione patrinorum.

69 Porro cuncti ad baptismum venientes fidem [c] suam profiteri debent et exponere, quid petere [d] venerint ad Ecclesiam. Unde et a baptizando quaeritur: *Quid venisti ad Ecclesiam petere?* Qui si adultus est, pro se respondet: *Fidem,* id est Sacramentum fidei, et doctrinam. Ita etiam per singula interrogatus, respondet, se credere in Patrem et Filium, etc. [e]. Si autem parvulus est, non valens credere vel loqui, alius pro eo respondet.

Unde Isidorus [3]: « Parvuli, alio profitente, baptizantur, qui adhuc loqui vel credere nesciunt, sicut etiam pro aegris, mutis vel surdis alius profitetur, dum baptizantur ». Sic et de poenitentibus agendum est. « Si autem pro eo qui respondere potest, alius respondeat, non itidem valet [f]; sicut dictum est [4]: *Aetatem habet, pro se loquatur* ».

70 Si vero quaeritur, ex quo sensu pro parvulo dicatur: *Credo,* vel *fidem peto,* dicimus, de Sacramento fidei id [g] esse intelligen-

---

[a] Z om. [b] Z add. *tales.* [c] V add. *iam.* [d] B A *petendum.* [e] Ita U V; ed. om. *etc.* et add. *et Spiritum sanctum.* [f] D *videtur valere,* pro *i. v.* [g] Z *hoc.*

---

[1] August., Epist. 98 (alias 23) *Ad Bonifac.* n. 5 (P L 33, 361); Ivo, *Decret.* p. 1, c. 171; I. *Pan.* c. 95 (P L 161, 103, 1066); C. *Non illud te moveat* (33), ibid (t. 1, 1372). [2] Cfr. Leo, Epist. 16, *Ad universos episc. per Siciliam constitutos,* c. 5 (P L 54, 701); Ivo, *Decret.* p. 1, c. 197 (P L 161, 110); C. *Duo tempora* (12), ibid. (t. 1, 1365). [3] Libro II *De ecclesiast. officiis,* c. 25, n. 7 (P L 83, 822); Ivo, I *Pan.* c. 13 (P L 161, 1050); C. *Parvuli* (74), ibid. (t. 1, 1387). [4] August., IV. *De baptismo contra Donatistas,* c. 24, n. 31 (P L 43, 175), ubi citatur Ioan. 9, 21; Ivo, *Decret.* p. 1, c. 124; I. *Pan.* c. 15 (P L 161, 90, 1050); C. *Cum pro parvulis* (77), ibid. (t. 1, 1387).

dum, quod respondetur petere, cum defertur [a] ad Ecclesiam, et [b] habere, cum baptizatur; ut sit sensus, cum dicitur: *Fidem peto,* id est, Sacramentum fidei praesto sum recipere; *credo,* id est, Sacramentum fidei suscipio; quod est: hic parvulus praesto est Sacramentum fidei accipere.

Unde Augustinus [1]: « Nihil aliud est credere quam fidem habere; et ideo, cum respondetur credere parvulus, qui fidei nondum habet affectum, respondetur, fidem habere propter fidei Sacramentum, et convertere se ad Deum propter conversionis Sacramentum ».

Sed adhuc [c] quaeritur, ex quo sensu pro [d] parvulo respon- 71
deatur: *Credo in Deum Patrem et in Iesum Christum et in Spiritum sanctum.* Nunquid de Sacramento fidei, an [e] de fide mentis ibi [f] agitur? Si de Sacramento, cur nominatim distinguuntur personae? Si vero de fidei affectu, quomodo verum est, cum eo careat parvulus? An illud facturus parvulus spondetur, cum creverit? sicut et [g] omnibus pompis diaboli spondetur abrenuntiare; quod si non servaverit factus adultus, tenebitur ipse, vel sponsor?

Sane dici potest, ibi sponderi pro parvulo, quod, ad maiorem aetatem si venerit, et pompis diaboli renuntiabit [h] et sanam fidem tenebit, cuius tunc Sacramentum recipit. Hac autem sponsione parvulus, pro quo fit, tenebitur, non sponsor; si [i] tamen, ut cautio impleatur, quantum in se est, operam dederit [2]; quia exigitur a patrino, diligens [k] circa eum, pro quo respondit [l], sollicitudo.

De hoc Augustinus [3]: « Certissimam emisistis cautionem, qua renuntiare pompis diaboli spopondistis ».

---

[a] D *deferunt.* [b] Z add. *profitetur.* [c] D *ad hoc.* [d] Ed. om. [e] D *aut.* [f] D *hic.* [g] V *ex.* [h] Z B *abrenuntiabit.* [i] Erf. *dum,* sed annotat: Alii, *si.* [k] Ed. *ut sit diligens;* D add. *cura.* [l] Ed. et Z *spopondit.*

---

[1] Epist. 98 (alias 23) *Ad Bonifac. episc.* n. 9 (P L 33, 364); Ivo, *Decret.* p. 1, c. 187; I. *Pan.* c. 56 (P L 161, 106, 1058); C. *Nihil est aliud* (76), ibid. (t. I, 1387). [2] Circa rem cfr. Hugo, II. *De Sacram.* p. 6, c. 12 (P L 176, 458). [3] Sermo I *De myster. baptism.* (inter opera August.) (P L 40, 1209); verbotenus apud Ivon., *Decret.* p. 1, c. 194; I. *Pan.* c. 55 (P L 161, 169, 1057), et C. *Prima igitur* (73), ibid. (t. I, 1386).

Cap. VII.

De catechismo et exorcismo.

72 Illa [1] autem interrogatio et responsio fidei fit in catechumeno [a]; cui et additur exorcismus. Ante baptismum enim fit catechismus et exorcismus [b]; post catechismum sequitur [c] exorcismus, ut ab eo qui iam fide [d] instructus est, adversaria virtus pellatur.

Exorcismus de Graeco in Latinum dicitur adiuratio; catechismus, instructio; catechizare est instruere, ut de Symbolo ac rudimentis fidei; exorcizare est adiurare, ut: *Exi ab eo, immunde spiritus* [2]. Symbolum dicitur signum, vel collatio: signum, quia eo fideles ab infidelibus discernuntur; collatio, quia ibi [e] totius fidei sufficientia et integritas collata est.

Catechismus et exorcismus neophytorum sunt, magisque sacramentalia quam Sacramenta dici debent. Neophytus novitius interpretatur vel rudis; et dicitur neophytus nuper ad fidem conversus, vel in disciplina religiosae conversationis rudis.

Haec igitur praecedunt baptismum, non quod sine istis non possit esse verus [f] baptismus, sed ut baptizandus de fide instruatur, et sciat cui debitor fiat deinceps, et ut diaboli potestas in eo [g] minuatur.

Unde Rabanus [3]: « Ante baptismum, catechizandi debet in [h] homine praevenire officium, ut fidei catechumenus accipiat rudimentum, et sciat cui debitor deinceps fiat ».

Item, Augustinus [4]: « Parvuli exsufflantur et exorcizantur, ut pellatur ab eis diaboli potestas », « ne [i] iam contendat [k] eos subvertere, ne baptismum consequantur [5] ». « Non ergo in [l] infantibus creatura Dei exsufflatur vel exorcizatur, sed diabolus, ut recedat ab homine [6] ».

---

[a] Ed. et C (secunda manu) *catechismo,* quod in Z est corr. interl. [b] V Z om. *e. e.* [c] Z *fit.* [d] Ed. om. [e] D *eo.* [f] D om. [g] Z add. *paulatim.* [h] Z om. [i] B *nec.* [k] Ed. *contendant.* [l] Z A *ab.*

---

[1] Pro hoc cap. cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 5, c. 13; et H. *De Sacram.* p. 6, c. 8-10 (PL 176, 138, 454 et sqq.). [2] Marc. 5, 8; Luc. 4, 35. [3] Libro I *De institutione clericorum,* c. 25 (PL 107, 310); Ivo, *Decret.* p. 1, c. 82; I. *Pan.* c. 38 (PL 161, 84, 1054); C. *Ante baptismum* (54), ibid. (t. 1, 1382). [4] *De Symbolo ad catechum.* serm. 1, c. 1, n. 2 (PL 40, 628); Ivo, *Decret.* p. 1, c. 94; I. *Pan.* c. 42 (PL 161, 86, 1055); C. *Sicut nostis* (62), ibid. (t. 1, 1383). [5] Raban., ibid. c. 27. [6] August., loc. cit.

DISTINCTIO VII.

Cap. I.

De Sacramento confirmationis.

Nunc de Sacramento confirmationis addendum est, de cuius 73
virtute quaeri solet.

Forma enim aperta est, scilicet verba [1], quae dicit episcopus, cum baptizatos in frontibus [a] sacro signat chrismate.

Cap. II.

Quod non nisi a summis sacerdotibus tradi potest.

Quod Sacramentum [2] ab aliis perfici non potest nisi a summis 74
sacerdotibus, nec [b] tempore Apostolorum ab aliis quam ab ipsis Apostolis legitur [c] peractum, nec ab aliis quam [d] qui locum eorum tenent, perfici potest aut debet. Nam si aliter praesumtum fuerit, irritum habetur et vacuum, nec inter ecclesiastica reputabitur Sacramenta. Licet autem presbyteris baptizatos tangere in pectore, sed [e] non chrismate signare in fronte [3].

Cap. III.

Quid sit virtus huius Sacramenti.

Virtus vero [f] huius Sacramenti est donatio Spiritus sancti ad 75
robur, qui in baptismo datus est ad [g] remissionem.

Unde Rabanus [4]: « A summo sacerdote per impositionem manus Paraclitus traditur [h] baptizato, ut roboretur per Spiritum

[a] D *fronte.* [b] Z add. *in.* [c] Z add. *fuisse.* [d] Z A C add. *ab illis.* [e] V om. [f] V *ergo;* Z om. [g] V *in.* [h] V *datur,* et om. *baptizato.*

[1] Erf. annotat: *Quae sunt haec: Ego signo te signo crucis, et confirmo te chrismate sancto, in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.* [2] Pro hoc cap. cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 6, c. 1 (P L 176, 137); Ivo, *Decret.* p. 1, c. 257 et 297; I. *Pan.* c. 115 (P L 161, 120, 131, 1069); C. *Manus quoque* (4), De Consecrat. dist. 5 (t. I, 1413). [3] Haec ultima verba sunt apud Ivon., *Decret.* p. 1, c. 263; I. *Pan.* c. 116 (P L 161, 121, 1070), et C. *Presbyteris* (119), De Consecrat. dist. 4 (t. I, 1398). [4] Loc. cit., c. 30 (P L 107, 314). Cfr. Hugo, loc. cit.

sanctum ad praedicandum aliis illud quod ipse in baptismo consecutus est ».

Item[1]: « Omnes fideles per manus episcoporum impositionem post baptismum accipere debent Spiritum sanctum, ut pleni Christiani inveniantur ».

76 Gregorius[a] [2] tamen Ianuario episcopo ita scribit: « Pervenit ad nos, quosdam scandalizatos fuisse, quod presbyteros chrismate tangere eos qui baptizati sunt, prohibuimus; et nos quidem secundum veterem usum nostrae ecclesiae fecimus. Sed si de hac re omnino aliqui contristantur, ubi episcopi desunt, ut presbyteri etiam[b] in frontibus baptizatos chrismate tangere debeant, concedimus ». « Sed istud pro scandalo sedando[c] semel tantum concessum[d] aestimatur[3] ».

Cap. IV.

Utrum hoc Sacramentum sit dignius baptismo.

77 « Scitote, utrumque magnum esse Sacramentum, sed unum maiori veneratione tenendum, sicut a maioribus datur[4] ».

Ecce maius dicit Sacramentum confirmationis[e]; forte non ob maiorem virtutem vel utilitatem, quam conferat, sed quia a dignioribus[f] datur, et in digniori parte corporis fit, id est in fronte; vel forte, quia maius virtutum augmentum praestat, licet baptismus ad remissionem plus valeat.

Quod videtur innuere Rabanus[5] dicens, « in unctione baptismi Spiritum sanctum descendere ad habitationem Deo consecrandam; in hac vero eiusdem septiformem gratiam cum omni plenitudine sanctitatis et virtutis[g] venire in hominem ».

---

[a] Haec notula habetur in U V D in textu, et quidem U D illam hoc loco ponunt; V et ed. ad finem distinctionis; sed U annotat: *volatilis;* in B est collateralis; in Z omittitur. Ed. et V Z D om. *tamen.* [b] B om. [c] B D om. [d] Ed. *mihi concessum esse;* D *concessisse.* [e] Ed. et Z add. *sed.* [f] B *maioribus.* [g] V add. interl. *et scientiae.*

---

[1] Ivo, *Decret.* p. 1, c. 260 et 296; I. *Pan.* c. 113 (PL 161, 121, 131, 1069); C. *Omnes fideles* (1), De Consecrat. dist. 5 (t. I, 1413). [2] Libro IV *Regist.* indict. 12, epist. 26 (PL 77, 695); et C. *Pervenit* (1), dist. 95 (t. I, 331). [3] Gratian. super C. *Presbyteros.* (2) ibid. [4] Ivo, I. *Pan.* c. 114 (PL 161, 1069); C. *De his vero* (3), De Consecrat. dist. 5 (t. I, 1413); cfr. Hugo, II. *De Sacram.* p. 7, c. 4 (PL 176, 461). [5] Loc. cit.; et Ivo, I. *Pan.* c. 118 (PL 161, 1070); ac C. *Novissime* (5), ibid. (t. I, 1414).

Hoc Sacramentum tantum a ieiunis et ieiunis tradi debet [a], 78
sicut [b] et baptismus, nisi aliter cogat necessitas [1].

Cap. V.

Utrum possit iterari.

Nec debet iterari, sicut nec baptismus vel ordo. Nulli enim Sa- 79
cramento facienda est iniuria; quod fieri putatur, quando non-iterandum iteratur.

Sed utrum aliqua vel nulla iterari possint quaestio est. 80

Nam de baptismo et ordine, quod non debeant iterari, aperte Augustinus [2] ait [c]: « Utrumque Sacramentum est et quadam consecratione datur: illud quidem, cum baptizatur; illud vero cum ordinatur. Ideoque in catholica Ecclesia [d] utrumque non licet iterari », quia neutri facienda est iniuria. Quod indubitanter etiam [e] de confirmatione tenendum est; de aliis vero, utrum iterari valeant vel debeant, postea disseremus [f] [3].

DISTINCTIO VIII.

Cap. I.

De Sacramento altaris.

Post Sacramentum baptismi et confirmationis sequitur eu- 81
charistiae Sacramentum. Per baptismum mundamur, per eucharistiam in bono consummamur. Baptismus aestus vitiorum exstinguit, eucharistia [g] spiritualiter reficit. Unde excellenter dicitur eucharistia, id est bona gratia, quia in hoc Sacramento non modo [h] est augmentum virtutis et gratiae, sed ille totus sumitur, qui est fons et origo totius gratiae [4].

---

[a] Z *dicitur*. [b] B *sic*. [c] Ed. et Z *dicit*. [d] D om. [e] V om. [f] Z *asseremus*. [g] Z add. *etiam*. [h] Z *tantummodo*.

---

[1] Quoad ieiunium cfr. Ivo, *Decret.* p. 1, c. 254; I. *Pan.* c. 119 (PL 161, 120, 1071); ac C. *Ut ieiuni* (6) et *Ut episcopi* (7), ibid. (t. I, 1414); nec non Hugo, II. *De Sacram.* p. 7, c. 5. [2] Libro II. *Contra Epist. Parmeniani*, c. 13, n. 28 (PL 43, 70); Ivo, *Decret.* p. 2, c. 97; III. *Pan.* c. 77 (PL 161, 185, 1147); C. *Quod quidam* (97), c. 1, q. 1, § 1 (t. I, 393). [3] Dist. XXIII, c. 4.
[4] In hoc et seq. cap. Magister plura, quandoque verbotenus, sumsit ex Hugone, *Sum. Sent.* tr. 6, c. 2 (PL 176, 139).

CAP. II.

Quod huius Sacramenti in veteri Testamento figura praecessit, sicut et baptismi.

82 Cuius figura praecessit, « quando manna Deus pluit Patribus in deserto [1], qui quotidiano caeli pascebantur alimento; unde [2]: *Panem Angelorum manducavit homo.* Sed tunc panem illum qui manducaverunt mortui sunt; iste vero panis vivus, qui *de caelo descendit* [3], vitam mundo tribuit. Manna illud e [a] caelo, hoc super caelum: illud scaturiebat [b], in diem alterum reservatum [c]; hoc ab omni corruptione alienum quicumque religiose gustaverit, corruptionem non videbit [4] ».

83 Illud datum fuit antiquis post transitum maris rubri, ubi, submersis Aegyptiis, liberati sunt Hebraei [5]; ita hoc caeleste manna non nisi renatis praestari debet. Panis ille corporalis populum antiquum ad terram promissionis per desertum eduxit [6]; haec esca caelestis fideles huius saeculi [d] desertum transeuntes in caelum subvehit. Unde recte viaticum appellatur, quia, in via nos reficiens, usque in [e] patriam deducit. Sicut ergo in mari rubro figura baptismi praecessit, ita in manna significatio dominici corporis.

84 Haec duo Sacramenta demonstrata sunt, ubi de latere Christi sanguis et aqua fluxerunt [f] [7]; quia Christus per sanguinem redemptionis et aquam ablutionis nos redimere a diabolo et a peccato venit, sicut Israelitas per sanguinem agni paschalis ab exterminatore et per aquam maris ab Aegyptiis liberavit [8].

85 Huius etiam [g] Sacramenti ritum Melchisedech [9] ostendit, ubi panem et vinum Abrahae obtulit.

Unde, ait Ambrosius [10], intelligi datur, « anteriora esse Sacramenta Christianorum quam Iudaeorum ».

---

[a] Ita U V B; ed. *de*. [b] Ed. add. *vermibus*, quod in Z est add. interl. [c] U *servatum*. [d] B add. *per*. [e] V Z *ad*. [f] Ed. *profluxerunt*. [g] V B *autem*.

---

[1] Cfr. Exod. 16, 15; Abael., *Sic et non* c. 117 (PL 178, 1522). [2] Ps. 77, 25. [3] Ioan. 6, 41. [4] Ambros., *De mysteriis*, c. 8, n. 47 et 48 (PL 16, 404 seq.); Ivo, *Decret.* p. 2, c. 7 (PL 161, 145); C. *Revera* (69), De Consecrat. dist. 2 (t. I, 1339). [5] Respic. Exod. 16, 14. [6] Respic. Exod. 14, 25 seqq. [7] Respic. Ioan. 19, 34. [8] Cfr. Exod. 12, 13. [9] Cfr. Gen. 14, 18. [10] Loc. cit. c. 8, n. 44; et IV. *De Sacram.* c. 3, n. 10 (PL 16, 438); cfr. Abael., loc. cit. (PL 178, 1520).

Cap. III.

De institutione Sacramenti.

Hic etiam ante [a] alia consideranda occurrunt quatuor, scilicet 86
institutio, forma, Sacramentum et res.

Sacramentum Dominus instituit, quando post typicum agnum corpus et sanguinem suum [b] discipulis in Coena porrexit.

Unde ait Eusebius Emisenus [1]: « Quia corpus assumtum ablaturus erat ab oculis et illaturus sideribus, necesse erat, ut [c] die Coenae Sacramentum nobis corporis et sanguinis consecraret, ut coleretur per mysterium iugiter, quod semel offerebatur in pretium ».

Cap. IV–V [d].

De forma.

Forma vero est, quam ipse ibidem edidit dicens [2]: *Hoc est* 87
corpus meum; et post: *Hic est sanguis meus.* Cum enim haec verba proferuntur, conversio fit panis et vini in substantiam corporis et sanguinis Christi [e]; reliqua ad Dei [f] laudem dicuntur.

Unde Ambrosius [3]: « Sermone Christi hoc conficitur Sacramentum, quia sermo Christi creaturam mutat, et sic ex pane fit corpus Christi, et vinum cum aqua in calicem missum fit sanguis consecratione verbi caelestis. Consecratio quibus fit verbis? Attende, quae sunt verba: *Accipite et edite* [g] *ex eo omnes; hoc est corpus meum;* et item [h]: *Accipite et bibite ex eo* [i] *omnes; hic est sanguis meus* ». « Per reliqua omnia, quae dicuntur, laus Deo defertur, oratio praemittitur pro populo, pro regibus [4] ».

---

[a] Ed. et D *inter;* ed. et V B om. *etiam.* [b] D om. [c] V Z add. *in.* [d] Stando codd., cc. 4 et 5 et deinceps cc. 6 et 7 coniungimus. [e] V *Domini.* [f] Z *Christi.* [g] Ed. et Z B *comedite.* [h] Ed. et Z B *iterum.* [i] Ita U Z; ed. *hoc.*

---

[1] Homil. *De corp. et sang. Christi,* n. 1, inter opera Hieron., *Epist.* 38 (P L 30, 272); eadem est inter opera Isidori, Sermo 4 *De corp.* etc., n. 2 (P L 30, 271); Ivo, *Decret.* p. 2, c. 4 (P L 161, 139); C. *Quia corpus* (35), De Consecrat. dist. 2 (t. I, 1325). [2] Matth. 26, 26 et 27, qui locus et infra citatur. [3] Libro IV *De Sacram.* c. 4, n. 14 seqq. (P L 16, 439). [4] Ambros., ibid.; cfr. C. *Panis est* (55), ibid. (t. I, 1334).

Item, Augustinus[1]: « Credendum est, quod in verbis Christi Sacramenta conficiantur; reliqua omnia nihil aliud sunt quam laudes vel obsecrationes fidelium et petitiones ».

Ecce, quae sit[a] institutio et forma huius Sacramenti.

88 [Cap. V]. Ubi consideratione dignum est, quare illud Sacramentum post coenam dedit discipulis[2].

Dominus igitur Iesus ad invisibilia paternae Maiestatis migraturus, celebrato cum discipulis typico pascha, quoddam memoriale eis commendare volens, sub specie panis et vini corpus et sanguinem suum[b] tradidit eis, ut ostenderet, Legis Veteris Sacramenta, inter quae praecipuum erat agni paschalis sacrificium, in morte sua terminari, ac Novae Legis Sacramenta substitui, in quibus excellit mysterium eucharistiae. Ideo etiam post alia dedit, ut hoc unum arctius memoriae discipulorum infigeretur, et ab Ecclesia deinceps frequentaretur[c].

89 Sed non exinde disciplinam sanxit in posterum, ut post alios cibos sumatur; potius a ieiunis sumi oportet, sicut Apostolus[3] docet, ut singulari reverentia[d] diiudicetur[4], id est, discernatur ab aliis cibis; quod Dominus Apostolis disponendum reliquit.

Unde Augustinus[5]: « Apparet, cum primo acceperunt discipuli[e] eucharistiam, non eos accepisse ieiunos. Non ideo tamen calumniandum est universae Ecclesiae, quod a ieiunis semper sumitur. Placuit enim Spiritui sancto, ut in honore tanti Sacramenti prius in os Christiani[f] dominicum corpus intraret quam alii cibi; ideo ubique mos iste servatur. Non enim, quia post cibos Dominus dedit, ideo pransi vel coenati illud accipere debent, ut illi faciebant[g], quos Apostolus[6] arguit[h]. Nam Salvator, quo vehementius commendaret mysterii illius altitudinem, ultimum hoc voluit infigere cordibus et memoriae discipulorum, a quibus ad pas-

---

[a] V om. [b] D om. [c] D om. *e. a. E. d. f.* [d] V *deferentia.* [e] U *apostoli.* [f] U add. *hominis.* [g] U om. *i. f.*; Z om. *illi.* [h] B *redarguit.*

---

[1] Invenitur praecise apud Paschasium Radbert. *De corp. et sang. Domini,* c. 15, n. 1 (PL 120, 1322); et C. *Utrum sub figura* (72), ibid. § 2 et 3 (t. I, 1342). [2] De sequentibus cfr. Glossa ad I. Cor. 11, 23, 24, apud Lyranum. [3] Respic. I. Cor. 11, 22. [4] Alluditur ad I. Cor. 11, 34. [5] Epist. 54 (alias 118). *Ad Ianuar.* c. 6, n. 7 et 8 (PL 33, 203); Ivo, *Decret.* p. 2, c. 112; I. *Pan.* c. 145 (PL 161, 190, 1077); C. *Liquido* (54), ibid. (t. I, 1333). [6] I. Cor. 11, 20 et sqq.

sionem digressurus erat. Quo autem ordine deinceps sumeretur, Apostolis, per quos Ecclesias dispositurus erat, reservavit [a] docendum ».

Cap. VI–VII.

De Sacramento et re.

Nunc, quid ibi Sacramentum sit, et quid res, videamus. 90
« Sacramentum est invisibilis gratiae visibilis forma [1] »; forma ergo panis vel vini, quae ibi videtur, Sacramentum est, id est « signum sacrae rei, quia [b] praeter speciem, quam ingerit sensibus, aliud aliquid facit in cogitationem [c] venire [2] ». Tenent ergo « species vocabula rerum, quae ante fuerunt, scilicet panis et vini [3] ».

[Cap. VII]. « Huius autem Sacramenti gemina est res, una sci- 91
licet contenta et significata, altera significata et non contenta. Res contenta et significata est caro Christi, quam de Virgine traxit, et sanguis, quem pro nobis fudit; res autem significata et non contenta est unitas Ecclesiae in praedestinatis, vocatis, iustificatis et glorificatis [4] ». Haec est duplex caro Christi [d].

Unde Hieronymus [e] [5]: « Dupliciter, inquit, intelligitur caro Christi et sanguis: vel illa quae crucifixa est et sepulta, et sanguis. qui militis effusus est lancea; vel spiritualis illa ac divina, de qua ipse ait [6]: *Caro mea vere est [f] cibus, et sanguis meus vere est potus;* et [7]: *Nisi manducaveritis carnem meam et biberitis sanguinem meum, non habebitis vitam aeternam [g]* ».

---

[a] U *servavit.* [b] B *quae.* [c] Ed. *cognitionem.* [d] Ed. et Z add. *et sanguis.* [e] D add. *super Epistolam ad Ephesios.* [f] D om. [g] Ita U V; ed. *in vobis.*

---

[1] August., X. *De civ. Dei* c. 5 (P L 41, 282); et Epist. 105 (alias 166) *Ad Donatistas,* c. 3, n. 12 (P L 33, 401); cfr. Ivo, *Decret.* p. 2, c. 8; I. *Pan.* c. 130 (P L 161, 148, 1074); C. *Sacrificium* (32), § 1, ibid. (t. 1, 1324). [2] August., II. *De doctr. christiana,* c. 1, n. 1 (P L 34, 35); Ivo, *Decret.* p. 2, c. 8; I. *Pan.* c. 131 (P L 161, 148, 1074); C. *Signum* (33), ibid. (t. 1, 1324). [3] Ivo, *Decret.* p. 2, c. 9; I. *Pan.* c. 132; C. *Specie* (34), ibid. [4] Ex Glossa ad I. Cor. 11, 23, apud Lyranum, ubi etiam habentur verba Hieronymi, *Comment. in Eph.* 1, 7 (P L 26, 451); cfr. Ivo, *Decret.* p. 2, c. 3; I. *Pan.* c. 138 (P L 161, 136, 1076); C. *Dupliciter* (49) ibid. (t. 1, 1332). [5] Loc. cit.; cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 6, c. 3 (P L 176, 140). [6] Ioan. 6, 56. [7] Ioan. 6, 54.

« Sunt igitur hic tria distinguenda: unum, quod tantum est Sacramentum; alterum, quod est Sacramentum et res; et tertium, quod est res et non Sacramentum. Sacramentum et non res est [a] species visibilis panis vel vini; Sacramentum et res caro Christi propria et sanguis; res et non Sacramentum mystica eius caro.

« Porro species illa visibilis Sacramentum geminae rei est, quia utramque rem signat et utriusque rei similitudinem gerit expressam. Nam sicut panis prae ceteris cibis corpus reficit et sustentat, et vinum hominem laetificat atque inebriat, sic caro Christi interiorem hominem plus ceteris gratiis spiritualiter reficit et saginat; unde [1]: *Calix tuus* [b] *inebrians quam praeclarus est!* Habet etiam similitudinem cum re mystica, quae est unitas fidelium [2]: quia, sicut ex multis granis conficitur unus panis, et ex pluribus acinis vinum in [c] unum confluit [d]; sic ex multis fidelium personis unitas ecclesiastica constat [3] ».

Unde Apostolus [4]: *Unus panis et unum corpus multi sumus.*

Unde Augustinus [5]: « Unus panis et unum corpus Ecclesia dicitur, pro eo quod, sicut unus panis ex multis granis, et unum corpus ex multis membris componitur, sic Ecclesia ex multis fidelibus, caritate copulante, connectitur ». « Hoc mysterium pacis et unitatis nostrae Christus in sua mensa consecravit. Qui accipit hoc mysterium unitatis, et non tenet vinculum pacis, non accipit [e] mysterium pro se, sed contra se [6] ».

« Cuius etiam Sacramentum est [f] corpus Christi proprium de Virgine sumtum; quia, ut corpus Christi ex multis membris purissimis et immaculatis constat, ita societas ecclesiastica ex multis personis, a criminali macula liberis, consistit. In cuius [g] rei typo facta est arca Domini *de lignis Sethim* [7], quae sunt imputribilia et albae spinae similia [8] ».

---

[a] Z om. [b] Ed. et D *meus.* [c] D om. [d] Z *affluit.* [e] Ed. et B add. *hoc.* [f] D om. [g] B *huius.*

---

[1] Psalm 22, 5. [2] Cfr. August. *In Ioan. Evang.* tr. 26, n. 15 et 17 (PL 35, 1613 et seq). [3] Ex Glossa, loc. cit.; cfr. Hugo, loc. cit. [4] I. Cor. 10, 17; cfr. ibid. Lyranus. [5] Aug., *In Ioan.*, tract. cit., verbotenus autem apud Lyranum, loc. cit. [6] Ivo, *Decret.* p. 2, c. 1 (PL 161, 136); C. *Quia passus* (36), ibid. § 1. [7] Respic. Exod. 25, 10. [8] Apud Lyranum, I. Cor. 11, 24.

DISTINCTIO IX.

CAP. I.

De duobus manducandi modis.

Et sicut duae sunt res illius[a] Sacramenti, ita etiam et[b] « duo 92
modi manducandi: unus sacramentalis[c], quo boni et mali edunt;
alter spiritualis, quo soli boni manducant[1] ».

Unde **Augustinus**[2]: « Quid est Christum manducare? Non hoc est solum in Sacramento corpus eius accipere — multi enim indigne accipiunt — sed in ipso manere, et habere ipsum in se manentem[d]. Spiritualiter enim manducat qui in unitate Christi et Ecclesiae, quam Sacramentum significat, manet ». « Nam qui discordat a Christo, nec carnem Christi manducat, nec sanguinem bibit, etsi tantae rei Sacramentum ad iudicium sui quotidie accipiat[3] ».

Spiritualem manducationem **Augustinus**[4] distinguens a sa- 93
cramentali, ait: « Ut quid paras dentem et ventrem? Crede, et
manducasti ». « Credere enim in eum, hoc est manducare[e] panem et[f] vinum; qui credit in eum manducat eum[5] ».

Item[6]: « Quomodo manducandus est Christus? Quo modo[g] ipse dicit[7]: *Qui manducat carnem meam et bibit sanguinem meum in me manet, et ego in eo.* Si in me manet, et ego in eo, tunc bibit; qui vero non in me manet, nec ego in illo, etsi accipit Sacramentum, acquirit[h] magnum tormentum ».

---

[a] V *huius*. [b] Ita U V Z; ed. om. [c] Ita U V; ed. add. *scilicet*. [d] V add. *contemnunt*. [e] V add. *eum*. [f] B add. interl. *et bibere*. [g] Z om. *q. m.* [h] Z add. *sibi*.

---

[1] Glossa ad I. Cor. 11, 29, apud Lyranum, ubi etiam duo seqq. loci August. [2] *Sermo* 71 (alias 11 *De verbis Dom.*) c. 11, n. 17 (PL 38, 453); Ivo, *Decret.* p. 2, c. 8; I. *Pan.* c. 135 (PL 161, 152, 1075); C. *Quid est Christum* (46), De Consecrat. dist. 2 (t. 1, 1331). [3] Libro *Sentent. Prosperi* n. 341 (PL 45, 1890); Ivo, locc. citt.; C. *Qui discordat* (65), ibid. [4] *In Ioan. Evang.* tr. 25, n. 12 (PL 35, 1602); Hugo, loc. cit., c. 7 (PL 176, 143); Abael., loc. cit., c. 117 (PL 178, 1532); Ivo, *Decret.* p. 2, c. 4; I. *Pan.* c. 136 (PL 161, 137, 1075); C. *Ut quid paras* (47), ibid. (t. 1, 1331). [5] Aug., ibid. tr. 26, n. 1, et in eodem can. [6] Aug., ibid. n. 18; Ivo, *Decret.* p. 2, c. 8; I. *Pan.* c. 35 (PL 161, 152, 1075); C. 46 supra cit., qui integre legitur apud Bedam in I. Cor. 11, 27. [7] Ioan. 6, 57.

Item [1]: « Nulli ambigendum est, tunc quemque corporis sanguinisque Domini participem fieri, quando membrum Christi efficitur; nec alienari ab illius panis calicisque consortio, etiam si, antequam panem illum edat et calicem bibat, de hoc saeculo in unitate corporis Christi constitutus abscedat; quia illius Sacramenti beneficio non privatur, quando ille in [a] hoc quod illud [b] Sacramentum significat, invenitur ». In illo enim Sacramento corpus et sanguinem suum commendavit nobis, quod et fecit nos ipsos. Nam et nos corpus ipsius [c] facti sumus.

Item [2]: « Qui discordat a Christo non manducat carnem eius nec [d] sanguinem [e], etsi tantae rei Sacramentum ad iudicium sibi quotidie accipit ».

Cap. II.

De errore illorum qui dicunt, tantum corpus Christi a bonis sumi.

94 Haec verba et alia huiusmodi, ubi de spirituali manducatione agitur, quidam [f], obtuso corde legentes, erroris caligine involuti sunt, adeo ut dicere praesumserint, corpus et sanguinem Christi a bonis tantum sumi et non a malis.

Sed indubitanter tenendum est a bonis sumi, non modo sacramentaliter, sed et spiritualiter; a malis vero sacramentaliter tantum, id est sub Sacramento, scilicet sub specie visibili, carnem Christi [g] de Virgine sumtam et sanguinem pro nobis fusum sumi, sed non mysticam, quae tantum bonorum est.

Quod subditis probatur testimoniis.

Gregorius [3] ait [h]: « Est quidem in peccatoribus et indigne sumentibus vera Christi caro et verus [i] sanguis, sed essentia, non salubri efficientia ».

---

[a] Ed. *habere.* [b] D om. [c] Z *Christi;* D *eius.* [d] V *et.* [e] Ed. add. *bibit.* [f] Z add. *ex.* [g] V D om. [h] Ed. et B om. [i] D add. *Christi.*

---

[1] Beda in I. Cor. 10, 16 (Ed. Coloniens. 1688, tom. VI, col. 365); Hugo loc. cit., c. 3 (PL 176, 440); Abael., loc. cit.; Ivo, *Decret.* p. 2, c. 1 (PL 161, 135); C. *Quia passus* (36), ibid. § 1 (t. I, 1326). [2] Libro *Sent. Prosperi,* vide pag. 793, nota 3. [3] Locus non est Gregorii, sed Lanfranci, *De corpore et sang. Dom.* c. 20 (PL 150, 436). Cfr. Hugo, loc. cit., c. 5 (PL 176, 142).

Item, Augustinus[1]: « Multi indigne accipiunt corpus Domini, de quibus ait Apostolus[2]: *Qui manducat et bibit calicem Domini indigne, iudicium sibi manducat et bibit.* Per quod docemur, quam sit cavendum male accipere bonum. Ecce enim factum est malum, dum male accipitur bonum; sicut econtra Apostolo factum est bonum, cum bene accipitur malum, scilicet dum stimulus satanae patienter portatur. Ergo et mala prosunt bonis sicut angelus satanae Paulo; et sancta obsunt malis: bonis sunt ad salutem, malis ad iudicium. Unde qui manducat et bibit, indigne, *iudicium sibi manducat et bibit,* non quia res illa mala est, sed quia malus [a] male accipit quod bonum est ».

Idem[3]: « Indigne quis sumens corpus Christi non efficit, ut, quia malus est, malum sit quod accipit; vel quia non ad salutem accipit [b], nil accipiat. Corpus enim et sanguis Domini nihilominus erat in illis [c] quibus ait Apostolus: *Qui manducat indigne* », etc.

His aliisque pluribus [d] aperte ostenditur, quod etiam a malis verum corpus Christi et sanguis sumitur, sed sacramentaliter, non spiritualiter.

Cap. III.

De intelligentia quorundam verborum ambiguorum.

Secundum hos duos modos sumendi intelligentia quorundam 95
verborum ambigue dictorum distinguenda est.

Ait enim Augustinus[4]: « Bonus accipit Sacramentum et rem Sacramenti; malus vero Sacramentum et non rem ».

Sacramentum hic dicit corpus Christi proprium, de Virgine ductum [e]; rem vero, spiritualem Christi carnem. Bonus ergo utramque Christi carnem accipit, malus vero tantum Sacramentum, id est corpus Christi sub Sacramento, et non rem spiritualem.

---

[a] Z om. [b] Z add. *et ideo efficiat ut.* [c] D add. *de.* [d] B add. *testimoniis.* [e] Ed. *natum;* V *sumtum.*

---

[1] Collectus est ex tr. 6 *In Ioan. Evang.* n. 15, et tr. 62, n. 1 (PL 35, 1432, 1801); C. *Et sancta* (66), ibid. (t. I, 1338). [2] I. Cor. 11, 29. [3] Libro V *De baptismo contra Donatistas,* c. 8, n. 9 (PL 43, 181); Ivo, *Decret.* p. 2, c. 9 (PL 161, 157); C. *Sicut Iudas* (68), ibid. (t. I, 1338). [4] Ex locis citt. collectus; verbotenus in Glossa ad I. Cor. 11, 24, apud Lyranum.

Item[1]: « Non manducans manducat, et manducans non manducat; quia non manducans sacramentaliter, aliquando manducat spiritualiter », et e converso.

Et qui manducat spiritualiter, veritatem carnis et sanguinis dicuntur sumere, « quia ipsam efficientiam habent, id est remissionem peccatorum[2] », pro qua videtur orari, cum dicitur[3]: « *Perficiant*[a] *in nobis, Domine quaesumus, tua Sacramenta quod continent; ut quae*[b] *nunc specie gerimus*[c] *rerum veritate capiamus* ». Rerum veritatem dicit ipsam efficientiam, quasi: per haec Sacramenta praesta[d], ut sicut sacramentaliter carnem Christi sumimus, ita spiritualiter sumamus. « Vel[e] petit sacerdos, ut Christus, qui nunc sub specie panis et vini sumitur, manifesta visione, sicut in essentia divinitatis est, quandoque capiatur[4] ».

Constat igitur, a bonis et a malis sumi corpus Christi, sed a bonis ad salutem, a malis ad perniciem.

DISTINCTIO X.

Cap. I.

De haeresi illorum qui dicunt, corpus Christi non esse in altari nisi in signo.

96 Sunt item alii, praecedentium insaniam transcendentes, qui Dei virtutem[f] iuxta modum naturalium rerum metientes, audacius ac periculosius veritati contradicunt, asserentes, in altari non esse corpus Christi vel sanguinem, nec substantiam panis vel vini in substantiam carnis et sanguinis converti; sed ita Christum dixisse[5]: *Hoc est corpus meum,* sicut Apostolus[6] dixit: *Petra*[g] *erat Christus.* Dicunt enim, ibi esse corpus Christi tantum in Sacramento, id est in signo, et tantum in signo manducari a nobis.

[a] V *proficiant.* [b] Ed. *quod.* [c] V add. *aeternis.* [d] Z *praestatur.* [e] D *unde.* [f] B *veritatem*, sed corr. interl. *vel virtutem.* [g] Ed. et Z add. *autem.*

[1] In Glossa cit. [2] Apud Lanfranc., ut supra, et Ivo, *Decret.* p. 2, c. 9; l. *Pan.* c. 132 (PL 161, 157, 1074); C. *Species et similitudo* (34), ibid. (t. I, 1324), ubi et sequentia. [3] Gregorii *Libro Sacrament.* n. 487 (PL 78, 142); cfr. Guitmund., ll. *De Corporis et sang. Dom. veritate* (PL 149, 1467); Ivo, locc. citt.; Can. cit.; Alger., l. *De Sacram.* c. 5 (PL 180, 753). [4] Alger., ibid. [5] Matth. 26, 26. [6] I. Cor. 10, 4. Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 6, c. 5 (PL 176, 142).

Qui errandi occasionem sumunt a verbis Veritatis, unde [1] 97
« prima haeresis facta est in discipulis Christi [a]. Cum enim diceret [2]: *Nisi quis manducaverit carnem meam et biberit sanguinem meum, non habebit vitam aeternam,* illi non intelligentes dixerunt: *Durus est hic sermo; quis potest eum audire? et abierunt retro.* Illis discedentibus, instruxit duodecim qui remanserant: *Spiritus est,* inquit, *qui vivificat; caro nihil prodest. Verba quae locutus sum vobis, spiritus et vita sunt.* Intellixisti spiritualiter? Spiritus et vita sunt. Intellixisti carnaliter? Etiam sic spiritus et vita sunt, sed tibi non sunt. Spiritualiter intelligite [b] quae locutus sum. Non hoc corpus, quod videtis, manducaturi estis et bibituri [c] illum sanguinem, quem fusuri sunt [d] qui me crucifigent. Sacramentum aliquod [e] vobis commendavi [f]; spiritualiter intellectum vivificabit vos; caro autem non prodest quidquam ».

Sunt etiam et [g] alia illorum insaniae fomitem ministrantia [h]. 98
Ait enim Augustinus [i] [3]: « Donec saeculum finiatur, sursum est Dominus; sed tamen etiam [k] hic nobiscum est Veritas, Dominus. Corpus enim in quo resurrexit [l], uno loco esse oportet; veritas autem eius ubique diffusa est ».

Item [4]: « Una persona est [m] Deus et homo, ubique per id quod Deus est, in caelo [n] per id quod homo est ».

Christus etiam dicit [5]: *Pauperes semper vobiscum habebitis, me autem non semper habebitis* [o].

His aliisque utuntur praefati haeretici in assertionem [p] sui erroris.

---

[a] Z om. [b] Ed. *intellige.* [c] D add. *estis.* [d] D add. *illi.* [e] V *quod.* [f] Z add. *scilicet.* [g] Ed. om. [h] B *imministrantia.* [i] D add. *super Psalm. 58.* [k] V om. [l] V add. *Dominus;* ed. add. *in.* [m] B om. [n] U add. interl. *autem.* [o] D *etc.* [p] Ed. et V Z *assertione.*

---

[1] Quod sequitur collectum est ex August., *Enarrat.* in Ps. 54, n. 23 (PL 36, 643), et in Ps. 98, n. 9 (PL 37, 1264); verbotenus autem legitur in Algero, l. *De Sacram.* c. 11 (PL 180, 772 et seq.); Abael., *Sic et non* c. 117 (PL 178, 1533); habetur etiam apud Ivonem, *Decret.* p. 2, c. 8: l. *Pan.* c. 133 (PL 161, 150, 1074); et C. *Prima quidem* (44), De Consecrat. dist. 2 (I, 1, 1330). [2] Loci Scripturae sunt Ioan. 6, 54, 61, 67, 64. [3] *In Ioan Evang.* tr. 30, n. 1; cfr. etiam tr. 50, n. 12 seq. (PL 35, 1632, 1762); cfr. Ivo, loc. cit.: can. cit. § 1. [4] August., Epist. 187 (alias 57) *Ad Dardan.* c. 3, n. 10 (PL 33, 836); hic et praecedens locus apud Hugon., ibid. c. 9 (PL 176, 145), et Abael., loc. cit. [5] Matth. 26, 11; Marc. 14, 7.

99 Quae ex eadem ratione omnia accipienda sunt. Non enim his negatur, verum corpus Christi a fidelibus sumi vel in altari esse; sed his Veritas Apostolos et in eis [a] nos instruxit, quod ipsius corpus non per [b] partes discerptum, ut putaverunt illi discipuli, qui retro ierunt [c], sed integrum; nec visibiliter in forma humana, sed invisibiliter, sub forma panis et vini, corpus et sanguinem nobis traderet.

Quem sensum Augustinus [1] confirmat dicens [d]: « Ipsum quidem et non ipsum corpus [e], quod videbatur, manducatur; ipsum invisibiliter; non ipsum visibiliter ».

Item [2]: « Etsi necesse est, illud visibiliter celebrari, necesse est tamen, invisibiliter intelligi ».

Ita etiam [f] intelligendum est, corpus Christi esse [g] in uno loco, scilicet visibiliter in forma humana; veritas tamen eius, id est divinitas, ubique est, veritas etiam [h] eius, id est verum corpus, in omni altari est, ubicumque celebratur.

Sic etiam illud intelligendum est: *Pauperes semper habebitis vobiscum* [i] *me autem non semper habebitis,* secundum corporalem praesentiam scilicet, qua cum eis conversabatur [3].

Similiter per id quod homo est, in caelo est [k], visibiliter scilicet; invisibiliter autem est in altari, quia non in forma humana apparet, sed forma panis et vini operitur: unde et invisibilis caro eius dicitur, quae vere est in altari; sed quia non in sua specie [l] apparet, invisibilis dicitur.

Ait enim Augustinus [4]: « Hoc est quod dicimus, quod modis omnibus approbare [m] contendimus: sacrificium Ecclesiae [n] duo-

---

[a] Z *verbis Apostolos et in Apostolis Veritas,* pro *V. A. e. i. e.* [b] D *in.* [c] Z D *abierunt.* [d] D add. *in epistola ad Irenaeum.* [e] V add. *Christi.* [f] Z om. [g] B om. [h] V *tamen.* [i] Z om. [k] V om. [l] Z *forma.* [m] Z *comprobare.* [n] V add. *modis.*

---

[1] Cfr. Ivo, *Decret.* p. 2, c. 9; I. *Pan.* c. 134 (PL 161, 156, 1075); C. *Non hoc corpus* (45), ibid ; et invenitur apud Hugon., ibid. (PL 176, 146); et Algerum, loc. cit. c. 9. [2] August., *Enarrat.* in Ps. 98, n. 9 (PL 37, 1264); cfr. Ivo, locc. citt.; et Can. cit.; et Alger., loc. cit. [3] Cfr.. Hugo, loc. cit.; Abael., loc. cit. [4] Non invenitur in Augustino, sed in Lanfranco, *De corp. et sang. Dom.* c. 10 (PL 150, 421). Est apud Hugonem, ibid. c. 7 (PL 176, 144); Abael., ibid. c. 117 (PL 178, 1524); Alger., ibid. c. 5 (PL 180, 752): Ivonem, *Decret.* p. 2, c. 9; I. *Pan.* c. 137 (PL 161, 152, 1075); et in C. *Hoc est quod dicimus* (48), ibid. (t. I, 1331), qui omnes remittunt ad August., in libro *Sentent. Prosperi,* ubi tamen non invenitur.

bus confici, duobus constare [a], visibili elementorum specie et invisibili Domini nostri Iesu Christi carne et sanguine, Sacramento et re Sacramenti, id est corpore Christi, sicut Christi persona constat et conficitur ex Deo et homine, cum Christus sit verus Deus et homo; quia omnis res illarum rerum naturam et veritatem in se continet, ex quibus conficitur. Conficitur autem sacrificium Ecclesiae duobus [b]: Sacramento et re Sacramenti, id est corpore Christi. Est igitur Sacramentum et res Sacramenti, idem [c] corpus Christi ».

Ecce invisibilem dixit carnem Christi, quia forma panis operta sumitur et tractatur; idemque [d] corpus [e] dixit esse Sacramentum et rem; ex quo confirmatur quod supra [1] diximus.

Deinde [f] addit quod magis lectorem movet [2]: « Caro, inquit, 100
eius est, quam [g] forma panis opertam in Sacramento accipimus; et sanguis eius, quem sub vini specie ac sapore potamus. Caro videlicet carnis, et sanguis Sacramentum est sanguinis; carne et sanguine, utroque invisibili, intelligibili, spirituali [h], significatur corpus Christi visibile et palpabile, plenum gratia et divina Maiestate ».

Attende his diligenter, quia tropo quodam utitur hic Augustinus, quo solent res significantes rerum sortiri vocabula, quas significant. Hic enim visibilis specie panis vocatur [i] nomine carnis, et visibilis species vini, nomine sanguinis. Invisibilis vero et intelligibilis dicitur caro Christi, quia secundum illam speciem non videtur caro, sed intelligitur; ita et sanguis. Caro ergo invisibilis dicitur esse Sacramentum carnis visibilis, quia species panis, secundum quam illa non videtur caro, est Sacramentum carnis visibilis, quia carne invisibili, id est specie, secundum quam caro Christi non videtur caro, significatur corpus Christi, quod est visibile et palpabile, ubi in forma sua apparet. Ita et de sanguine accipi debet.

Quem sensum confirmat Augustinus [3], aperiens qualiter praedicta intelligenda sint (quia obscuro dixerat), consequenter dicens, ita panem vocari corpus Christi, cum vere sit Sacramentum corporis Christi, quod in cruce positum est; sicut ipsa immolatio,

[a] U add. *scilicet*. [b] V add. interl. *modis*. [c] Ed. et D *id est*.
[d] B *idem quoque*; ed. *idem*. [e] Ed. et B add. *Christi*. [f] D *item*.
[g] Ed. add. *sub*; D om. *est*. [h] D om. [i] D *appellatur*.

[1] Dist. VIII, c. 7. [2] Cfr. Hugo, Abael., Ivo, locc. citt.; Alger., loc. cit. (PL 180, 753); ac can. cit., et Lanfrancus, loc. cit. c. 14. [3] Ivo, locc. citt.; Can. cit., § 2.

quae fit manibus sacerdotis, vocatur Christi passio, non rei veritate, sed significanti[a] mysterio, et sicut « Sacramentum fidei dicitur fides[1] ».

Satis responsum est haereticis[b] obiectionibus eorum qui negant, verum[c] corpus Christi in altari esse, et panem in corpus, vel vinum in sanguinem mystica consecratione converti, dicentes: Quis audeat manducare Dominum suum? Quis etiam audeat dicere, quotidie formari corpus Christi de materia vel substantia, quae non fuit caro Virginis?

Cap. II.

De Sanctorum testimoniis, quibus probatur, verum corpus Christi esse in altari.

101 Haec et his similia obiiciunt illi, in divino mysterio legem naturae sectantes; quorum perfidiam subdita convincunt testimonia.

Ait enim Veritas[2]: *Accipite[d], hoc est corpus meum.*

Item, Ambrosius[3]: « Si tantum valuit sermo Eliae, ut ignem de caelo deponeret[e] [4]; non valebit tantum Christi sermo, ut substantias mutet? De totius mundi operibus legitur[5]: *Quia ipse dixit, et facta sunt,* etc. Sermo igitur[f], qui potuit ex nihilo facere quod non erat, non potest ea quae sunt, in id mutare, quod non erant? Non enim minus est dare[g] quam mutare novas naturas rebus ».

Item[6]: « Si ordinem quaerimus[h], viro mixta femina generare consueverat. Liquet igitur, quod praeter naturae ordinem Virgo generavit; et hoc quod conficimus corpus, ex Virgine est. Quid[i] hic quaeris naturae ordinem in Christi corpore, cum praeter naturam sit ipse partus ex Virgine? »

Item[7]: « Ante benedictionem alia species nominatur; post consecrationem corpus significatur. Ante consecrationem aliud dicitur; post consecrationem sanguis nuncupatur. Tu dicis: *Amen,* hoc est, verum est. Quod sermo sonat, affectus sentiat ».

---

[a] Ed. *significandi.* [b] Ed. et Z add. *et.* [c] V om. [d] Z add. *et comedite.* [e] V *acciperet.* [f] Ed. add. *id est Filius;* A C add. *Christi.* [g] Ed. *creare,* quod in V est corr. interl. [h] V add. interl. *naturae.* [i] Ita U B; ed. add. *ergo.*

---

[1] August., Epist. 98 (alias 23) *Ad Bonifac. episc.* n. 9 (PL 33, 364). Cfr. Alger., loc. cit. [2] Matth. 26, 26. [3] *De mysteriis,* c. 9, n. 52 (PL 16, 406); tres sequentes loci sunt apud Ivonem, *Decret.* p. 2, c. 7 (PL 161, 144 et sqq.); et in C. *Revera mirabile* (69), ibid. § 2 (t. 1, 1340). [4] IV. Reg. 1, 14. [5] Ps. 148, 5. [6] Ambros., ibid. n. 53. Cfr. Hugo, ibid. c. 4 (PL 176, 141); Abael., ibid. c. 117 (PL 178, 1523). [7] Ambros., ibid. n. 54; cfr. Abael., loc. cit.

Item Augustinus[1]: « In specie panis et vini, quam videmus, res invisibiles[a], id est carnem et sanguinem, honoramus; nec similiter pendimus has duas species, sicut ante consecrationem pendebamus, cum fideliter fateamur, ante consecrationem panem esse et vinum, quod natura formavit; post consecrationem vero carnem Christi et sanguinem, quod benedictio consecravit ».

Item, Ambrosius[2]: « Panis est in altari usitatus ante verba sacra; ubi accessit consecratio, de pane fit Christi caro. Quomodo autem potest, quod panis est, esse corpus Christi? Consecratione, quae fit Christi sermone ».

Item[b] [3]: « Si tanta vis est in sermone Domini, ut inciperent esse quae non erant, quanto magis operatorius est, ut sint quae erant, et in aliud commutentur? Et sic quod erat panis ante consecrationem iam corpus Christi est post consecrationem, quia sermo Christi creaturam mutat; et sic ex pane fit corpus Christi, et vinum cum aqua in calicem missum fit sanguis, consecratione verbi caelestis ».

Item, Augustinus[c] [4]: « Sicut per Spiritum[d] vera caro sine coitu creatur, ita per eundem ex substantia panis et vini idem corpus Christi et veritas est et figura: veritas, dum corpus Christi et sanguis virtute Spiritus ex panis vinique substantia efficitur[e]; figura vero est id quod exterius sentitur ».

Item, Eusebius Emissenus[5]: « Invisibilis sacerdos visibiles creaturas in substantiam corporis et sanguinis sui verbo suo secreta potestate commutat ».

Ex his aliisque pluribus constat, verum corpus Christi et sanguinem in altari esse, immo integrum Christum sub utraque specie, et substantiam panis in corpus, vinique substantiam in sanguinem converti.

---

[a] D *visibiles*. [b] U add. *Ambrosius*. [c] V om. [d] Ed. et B add. *sanctum*. [e] D *conficitur*.

---

[1] Ivo, *Decret.* p. 2, c. 9; I. *Pan.* c. 125 (PL 161, 153, 1074); C. *Nos autem* (41), ibid.; cfr. Lanfranc., loc. cit. c. 13. [2] Libro IV *De Sacram.* c. 4, n. 14 (PL 16, 439). [3] Ambros., ibid. n. 15; duo loci praecedentes sunt in C. *Panis est* (55) (t. I, 1334). [4] Can. *Utrum sub figura* (72), ibid.; cfr. Paschasius Radb., *De corp. et sang. Christi* c. 4, n. 1 (PL 120, 1278). [5] Ivo, *Decret.* p. 2, c. 4 (PL 161, 140); C. *Quia corpus* (35) ibid. (t. I, 1325). Verbotenus est in Serm. 4 *De corp. et sang. Dom.* n. 2, inter opera Isidori et Hieronymi (PL 30, 272); cfr. supra pag. 178, nota 7.

DISTINCTIO XI.

Cap. I.

De modo conversionis.

102 Si autem quaeritur, qualis sit illa conversio, an formalis, an substantialis, vel alterius generis, definire non sufficio.

Formalem tamen non esse, cognosco, quia species rerum quae ante fuerant, remanent, et sapor et pondus.

Quibusdam [a] videtur esse substantialis, dicentibus, sic substantiam converti in substantiam, ut haec essentialiter [b] fiat illa. Cui sensui praemissae [1] auctoritates consentire videntur.

103 Sed huic sententiae opponitur ab aliis sic: Si substantia panis, inquiunt, vel vini convertitur substantialiter in corpus vel sanguinem Christi, quotidie fit aliqua substantia corpus vel sanguis Christi, quae ante non erat; et hodie est aliquid corpus Christi, quod heri non erat; et quotidie augetur corpus Christi atque formatur de materia, de qua in conceptione non fuit factum.

Quibus hoc modo responderi potest: quia non ea ratione dicitur corpus Christi confici verbo caelesti, quod ipsum corpus, in conceptu Virginis formatum, deinceps formetur; sed quia substantia panis vel vini, quae ante non fuerat corpus Christi vel sanguis, verbo caelesti fit corpus Christi [c] et sanguis. Et ideo sacerdotes dicuntur conficere corpus Christi et sanguinem, quia eorum ministerio substantia vini fit sanguis Christi; nec tamen aliquid additur corpori vel sanguini, nec augetur corpus Christi vel sanguis.

Cap. II.

Quomodo dicitur corpus Christi confici de substantia panis.

104 « Si vero [d] quaeris modum quo id fieri possit, breviter respondeo: Mysterium fidei credi salubriter potest, investigari salubriter non potest [2] ».

[a] D add. *tamen*. [b] V *substantialiter*. [c] Ita U Z; ed. om. [d] V om.

[1] Dist. X, c. ult. [2] Cfr. Algerus, l. *De Sacram.* c. 9 (PL 180, 767), ubi citatur August., in libro *Sentent. Prosperi*.

Quod ergo [a] corpus Christi panis in id mutatione non augmentatur, nec sanguis ex vini conversione, eius voluntati et potentiae adscribatur, qui idem corpus eduxit de Virgine; fit igitur substantia illa ista, sine huius augmento [1].

Nec tamen quidam concedunt, quod substantia panis aliquando 105
sit caro Christi, etsi fiat caro Christi; sicut farina facta est panis, et aqua facta est vinum, nec tamen dicitur: farina est panis, et aqua est vinum.

Alii vero concedunt, illud quod erat panis vel vinum, post consecrationem esse corpus et sanguinem; nec tamen sequitur: panis est caro [b] Christi, vel vinum est sanguis, quia substantia panis vel vini, postquam facta est Christi caro vel sanguis, non est substantia panis vel vini, sed caro et sanguis.

Ideo distinguendum videtur, cum dicitur: substantia panis, vel id quod erat panis, modo est corpus Christi (manens enim panis non est corpus Christi) sed mutata, id est, id quod facta est, est corpus Christi. Nec dicimus, substantiam panis vel vini materiam esse corporis vel sanguinis [c], quia non de ea ut de materia formatur corpus; sed ipsa formatur in illud et efficitur illud.

Unde Augustinus in libro *De Trinitate* [d] [2]: « Corpus Christi dicimus illud quod ex fructibus terrae acceptum et prece mystica consecratum sumimus in memoriam dominicae passionis. Quod cum per manus hominis ad illam visibilem speciem perducatur, non sanctificatur, ut sit tam dignum Sacramentum, nisi operante invisibiliter Spiritu Dei ».

Quidam vero sic dicunt conversionem illam esse intelligendam, 106
ut sub illis accidentibus, sub quibus erat prius substantia panis et vini, post consecrationem [e] sit substantia corporis et sanguinis, sic tamen, ut non eis afficiatur [3]. Et sic asserunt dictum [f], panem transire in corpus Christi, quia, ubi erat panis, nunc est corpus Christi [g].

Quod si est, quid ergo fit de substantia panis et vini? Illi dicunt, vel in praeiacentem materiam resolvi, vel in nihilum redigi.

---

[a] V *vero*. [b] D *corpus*. [c] Z add *Domini*. [d] Ita UD; ed. om. *i. l. D. T.* [e] V add. *illam*. [f] U om. [g] Z om.

---

[1] Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 6, c. 4 (PL 176, 141). [2] Libro III *De Trin.* c. 4, n. 10 (PL 42, 874); et C. *Corpus et sanguinem* (60), De Consecrat. dist. 2 (t. I, 1337). [3] Cod. Erf. annotat: *Id est, ut non insint corpori, sicut insunt accidentia subiecto.*

107 Alii vero putaverunt, ibi substantiam panis et vini remanere, et ibidem corpus Christi [a] esse et sanguinem; et hac ratione dici, illam substantiam fieri istam, quia, ubi est haec, est et illa (quod mirum est) et ipsam substantiam panis et vini dicunt esse Sacramentum [1].

Sed quod non sit ibi substantia nisi corpus Christi et sanguis, ex praedictis aperte ostenditur et ex [b] subditis.

Ait [c] Ambrosius [d] [2]: « Panem istum, quem sumimus in mysterio, illum utique [e] intelligo, qui manu Spiritus sancti formatus est in Virginis utero, et igne passionis decoctus in ara crucis. Panis enim Angelorum factus est cibus hominum; unde [f] ait [3]: *Ego sum panis vivus, qui de caelo descendi*; et iterum [g] [4]: *Panis, quem ego dabo, caro mea est pro mundi vita.* Ex his namque duabus sententiis aperte datur intelligi, quia panis iste et ille non duo, sed unus panis et una caro procul dubio unum efficitur corpus, illud vere, illud sane, quod sumtum est de Virgine, quod resurrexit et in caelum ascendit ».

Item Gregorius [h] [5]: « Quis fidelium habere dubium possit, in ipsa immolationis hora ad sacerdotis vocem caelos aperiri, in illo Christi mysterio Angelorum choros adesse, summa et ima sociari, unum quid [i] ex invisibilibus atque visibilibus fieri ».

Idem [6]: « Eodem momento et in caelum rapitur, ministerio Angelorum consociandum corpori Christi, et ante oculos sacerdotis in altari videtur. Sicut Divinitas Verbi totum implet mundum, ita multis locis illud corpus consecratur; nec sunt tamen [k] multa corpora Christi, sed unum corpus et unus sanguis. Ideoque sive plus sive minus quis inde percipiat, omnes aequaliter corpus Christi integerrime sumunt [l] ».

---

[a] Z om. [b] Ita U V D; ed. om. [c] Ita U Z; ed. add. *enim.* [d] D add. *in libro de Sacramentis.* [e] D *quidem.* [f] Z add. *Veritas.* [g] V B *item.* [h] D add. *in homilia Paschalis.* [i] V Z D *quidem.* [k] V om. [l] V *sumimus.*

---

[1] Cfr. Hugo, II. *De Sacram.* p. 8, c. 9 (PL 176, 468). [2] Locus collectus est ex libro *De mysteriis* c. 9, et IV. *De Sacram.* c. 4 (PL 16, 405 et 439)*; cfr. Paschas. Radb. ibid. c. 1 (PL 120, 1267); verbotenus in C. *Omnia quaecumque* (74) ibid. (t. I, 1344). [3] Ioan. 6, 51. [4] Ioan. 6, 52. [5] Libro IV *Dialog.* c. 58 (PL 77, 425 et seq.); et C *Quid sit sanguis* (73), ibid. § 1 (t. I, 1343). [6] Invenitur apud Alcuinum, *De divinis officiis* c. 40 (PL 101, 1263); qui citat Gregorium, in quo saltem verba non inveniuntur. Cfr. Gratian., loc. cit. § 2.

Post consecrationem igitur non est ibi [a] substantia panis vel vini, licet species remaneant: est enim ibi species panis et vini, sicut et sapor; unde aliud videtur, aliud intelligitur ».

Cap. III.

Quare sub alia specie sumatur.

Sub alia autem [b] specie tribus de causis carnem et sangui- 108
nem tradidit Christus [c] et deinceps sumendum instituit, ut fides scilicet haberet meritum, quae est de his quae non videntur; quia « fides non habet meritum, cui humana ratio praebet experimentum [1] ». Et etiam ideo, ne abhorreret animus, quod cerneret oculus: quia non habemus in usu carnem crudam et sanguinem comedere. Quia [d] ergo Christum vorari dentibus fas non est, in mysterio carnem et sanguinem nobis commendavit. Et etiam ideo, ne ab incredulis religioni [e] insultaretur.

Unde Augustinus [2]: « Nihil rationabilius, quam ut sanguinis similitudinem sumamus, ut ita et veritas non desit, et ridiculum nullum fiat a paganis, quod cruorem occisi hominis bibamus ». Ne igitur hoc fieret, « et ne veluti quidam horror esset cruoris, in similitudinem accipis [f] Sacramentum [3] ».

Ex praemissis iam liquet, quare sub alia specie, et quare sub ista [g] hoc Sacramentum Dominus celebraverit et celebrari a nobis instituerit.

Cap. IV.

Quare sub duplici specie.

Sed [h] quare sub duplici sumitur specie, cum sub alterutra 109
totus sit Christus?

« Ut ostenderetur, totam humanam naturam assumsisse, ut totam redimeret: panis enim ad carnem refertur, vinum ad ani-

[a] V om. [b] B *vero;* D om. [c] U om. [d] D *quoniam.* [e] Ita U D; ed. add. *christianae.* [f] Ed. et B *accipimus.* [g] D *ipsa.* [h] D add. *quaeritur.*

[1] Gregor., II. *Homil. in Evang.*, homil. 26, n. 1 (PL 76, 1194). Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 6, c. 4 (PL 176, 141). [2] Paschas. Radb. *De corp. et sang. Dom.* c. 13 (PL 120, 1315); C. *Utrum sub figura* (72), ibid. § 2 (t. I, 1342). [3] Ambros., IV. *De Sacram.* c. 4, n. 20 (PL 16, 443); Ivo, *Decret.* p. 2, c. 7 (PL 161, 144); C. *Panis est* (55), loc. cit. (t. I, 1334).

mam, quia vinum operatur sanguinem, in quo sedes animae a physicis esse dicitur [a]. Ideo ergo in duabus speciebus celebratur, ut animae et carnis susceptio in Christo, et utriusque liberatio in nobis significetur [1] ».

Valet enim, ut ait Ambrosius [2], « ad tuitionem corporis et animae quod percipimus; quia caro Christi pro salute [b] corporis, sanguis vero pro anima nostra offertur, sicut praefiguravit Moyses [3]: Caro, inquit, pro corpore nostro [c] offertur, sanguis vero pro anima »; sed tamen « sub utraque specie sumitur, quod ad utrumque valet, quia sub utraque [d] sumitur totus Christus. Sed si in altera tantum sumeretur, ad alterius tantum, id est corporis vel animae, non utriusque pariter tuitionem valere significaretur. Sub utraque tamen specie totus sumitur Christus; nec plus sub [e] utraque, nec minus sub altera tantum sumitur [4] ».

Eadem enim [f] ratio est, ut ait Hilarius [5], in corpore Christi, quae in manna praecessit; de quo dicitur [6]: *Qui plus collegerat non habuit amplius, nec qui minus paraverat habuit minus* ».

Et licet sub utraque specie totus Christus sumatur, tamen non fit [g] conversio panis nisi in carnem, nec vini nisi in sanguinem; nec debent dici duo Sacramenta, sed unum, quia sub utraque specie idem sumitur; neque [h] Sacramentum iterari [7], quia benedictio non repetitur super eandem speciem; neque aliae substantiae in sacrificium veritatis offerri [i] debent, quia de aliis non potest consecrari corpus Christi vel sanguis.

Cap. V–VI [k].

Quare aqua misceatur.

110 Aqua vero admiscenda [l] est vino, quia aqua populum significat [8], qui per Christi passionem redemptus est.

---

[a] Z *ostenditur*. [b] V add. *percipitur*. [c] B *vestro*. [d] B add. *specie*. [e] U *ab*. [f] Z om. [g] D add. *ibi*. [h] Z add. *debet*. [i] V *afferri*. [k] Stando codd., cc. 5 et 6 sub una rubrica ponimus. [l] D *miscenda*.

---

[1] Glossa ad I. Cor. 11, 26, apud Lyranum. [2] *Comment. in I. Cor.* 11, 26 (PL 17, 243). Cfr. Hugo, ibid. c. 6 (PL 176, 442). [3] Respic. Deuter. 12, 23 (cfr. Levit. 17, 11): *Cave, ne sanguinem comedas; sanguis enim eorum pro anima est.* [4] Hugo, loc. cit. [5] Can. *Ubi pars* (78), ibid. (t. I, 1346); eadem sententia invenitur apud Isidorum, sermo 4, *De corp. et sang. Dom.* n. 8 (PL 83, 1226). [6] Exod. 16, 18. [7] Hugo, loc. cit. [8] Respic. Apoc. 17, 15. Cfr. Paschas. Radb., ibid. c. 11 (PL 120, 1308).

« Calix ergo [a] dominicus, iuxta canonum praeceptum, aqua et vino mixtum debet offerri; quia videmus, in aqua populum intelligi, in vino ostendi sanguinem Christi. Cum igitur in calice aqua vino miscetur, Christo populus adunatur, et credentium plebs ei, in quem credit [b], copulatur; quae copulatio aquae et vini sic miscetur in calice Christi, ut mixtio illa non possit separari. Nam si vinum tantum quis offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis [1] ».

Si vero quaeritur, an irritum sit quod geritur, si aqua prae- 111
termittatur [2], audi quid [c] sequitur in eodem canone: « Non potest, inquit, calix Domini esse aqua sola, aut vinum solum, nisi utrumque misceatur ».

Item Cyprianus [3]: « Calix Domini non est [d] aqua sola, aut vinum solum, nisi utrumque misceatur [e]; sicut nec corpus Domini potest esse farina sola nec aqua sola [f], nisi utrumque fuerit adunatum, et panis unius compage solidatum ». Si quis tamen, non intendens introducere haeresim, oblivione vel ignorantia aquam praetermiserit, non videtur esse irritum Sacramentum; sed ille graviter esse [g] corripiendus; nam et Graecorum Ecclesia non apponere aquam dicitur.

Quod etiam ex dictis Cypriani videtur posse colligi. Ait enim [4]: « Si quis de antecessoribus nostris vel ignoranter vel simpliciter non hoc servavit [h], quod nos Dominus facere [i] exemplo et magisterio docuit, potest simplicitati eius, indulgentia Domini, venia concedi. Nobis vero non potest ignosci, qui nunc a Domino instructi sumus, ut calicem Domini cum [k] vino mixtum, secundum quod Dominus obtulit, offeramus ».

Ex hoc videtur, quod si quis simpliciter vel ignoranter vinum [l] offerat sine aqua, Sacramentum conficiat.

Aqua vero nullatenus sine vino potest offerri in sacrificium; nec panis nisi de frumento; nec granum frumenti, nisi redactum [m]

---

[a] Z *vero*. [b] D add. *adunata*. [c] Ed. et D *quod*. [d] Z om. [e] D om. *Item... misceatur*. [f] U Z B om. *n. a. s.* [g] Ed *est*. [h] Z *observaverit*, om. *hoc*. [i] Ed. et Z B add. *et*. [k] V om. [l] V om. [m] Ed. et B add. *fuerit*.

---

[1] Ivo, *Decret.* p. 2, c. 11; I. *Pan.* c. 146 (PL 161, 162, 1079); C. *Cum omne* (7), ibid. § 1 (t. 1, 1315). [2] Cfr. Hugo, ibid. c. 9 (PL 176, 145). [3] *Epist.* 63, n. 13 (PL 4, 384); et C. *Sic in sanctificando* (2), ibid. (t. 1, 1314). [4] Ibid. n. 17; cfr. Ivo, loc. cit.; et Can. seq.

in panem, quia Christus et panem se dicit, et grano frumenti se comparat [1]. Quod ergo supra dictum est, non posse vinum solum offerri, determinari oportet; recipit enim exceptionem: non potest, nisi simpliciter vel. ignoranter fiat; vel non potest, id est, non debet. Quibusdam tamen videtur hoc generaliter verum.

112 [Cap. VI]. Colligitur etiam ex praedictis, quod Christus vinum aqua mixtum dedit discipulis. Corpus vero tale dedit, quale tunc habuit, id est mortale et passibile; nunc vero sumitur a nobis immortale et impassibile; nec tamen maiorem habet efficientiam.

113 Eucharistia quoque [a] intincta non debet dari populo pro supplemento communionis [2], quia non legitur Christus alicui discipulorum praebuisse panem intinctum [b] nisi Iudae. Tunc vero non accepit Iudas corpus Christi, sed tantum panem, corpus vero et sanguinem Christi ante, cum aliis discipulis, perceperat [3].

DISTINCTIO XII.

Cap. I.

Ubi illa accidentia fundentur.

114 « Si vero quaeritur de accidentibus, quae remanent, scilicet de speciebus [c] et sapore et pondere, in quo subiecto fundentur, potius videtur mihi fatendum, existere sine subiecto, quam esse in subiecto; quia ibi non est substantia nisi corporis et sanguinis dominici, quae non afficitur illis [d] accidentibus. Non enim corpus Christi talem in se habet formam, sed qualis in iudicio apparebit. Remanent ergo illa accidentia per se subsistentia [e] ad mysterii ritum, ad gustus fideique suffragium, quibus corpus Christi, habens formam et naturam suam, tegitur [4] ».

---

[a] U *vero*. [b] U *tinctum*. [c] V add. *panis et vini*. [d] D *aliquibus*. [e] D *existentia*.

---

[1] Ioan. 6, 48 et 12, 24. [2] Ivo, loc. cit.; C. *Cum omne* (7), ibid. § 1. De Iuda cfr. August., *In Ioan. Evang.* tr. 62, n. 3 (PL 35, 1802), et Hugo loc. cit. c. 9 (PL 176, 145). [3] Hugo, loc. cit. [4] Hugo, *Sum. Sent.* tr. 6, c. 4 (PL 176, 141).

Cap. II–IV [a].

De fractione et partibus.

Solet etiam quaeri de fractione et partitione [b] quae ibi vide- 115
tur fieri, utrum vera sit; et si vera fractio est, cuius rei sit, vel in qua re fiat, cumque non sit ibi alia substantia quam Christi, si in aliqua substantia est illa fractio, in corpore Christi esse videtur [1].

Sed econtra, cum ipsum corpus incorruptibile sit, quia immortale et impassibile, in ipso non posse esse videtur. Nam et Christus redarguit [2] carnalem sensum discipulorum, qui putabant, Christi carnem sicut aliam in partes dividendam et morsibus lacerandam [c].

Ideo quibusdam placet, quod non sit ibi fractio, sicut vide- 116
tur; sed dicitur frangi, quia videtur frangi.

Quibus obiicitur quod ait Ambrosius [3]: « Nihil falsi putandum est in sacrificio veritatis, vel sicut fit in magorum praestigiis, ubi delusione quadam falluntur oculi, ut videant esse quod non est ».

Ad quod [d] illi dicunt [e]: Non fallit nos visus, nec fallitur; quod esset, si crederetur ita frangi, ut videtur; nec illusio est, quia ad utilitatem fidei, non ad deceptionem ita fit; sicut et Christus se ostendit duobus discipulis in via in specie peregrini, nec in eo tamen talis forma erat, sed *oculi eorum tenebantur, ne eum agnoscerent* [4].

Alii vero dicunt, quod sicut ibi species panis est, et non est ibi res, cuius [f] vel in qua sit illa species, ita est ibi fractio, quae non fit [g] in aliqua re, quia nihil ibi frangitur; quod mirabiliter [h] Dei potentia fieri dicunt, ut ibi sit fractio, ubi nihil frangitur.

[Cap. III]. Alii tradunt, corpus Christi essentialiter frangi et 117
dividi, et tamen integrum et incorruptibile existere.

---

[a] Stando codicibus, cc. 2-4 sub una rubrica ponimus [b] V *partibus.* [c] Ed. et B *dilacerandam.* [d] Ita U V; ed. *hoc.* [e] U add. *hic.* [f] V *eius.* [g] V *sit;* Z *est.* [h] Z *mirabili.*

---

[1] In hoc cap. plura, quandoque verbotenus, sunt ex Hugone, ibid. c. 8 (PL 176, 144). [2] Ioan. 6, 62. [3] In Glossa ad I. Cor. 11, 24 (PL 17, 242). [4] Cfr. Luc. 24, 16.

Quod se colligere asserunt ex confessione Berengarii, qui confessus est coram Nicolao Papa et pluribus episcopis [1], « panem et vinum, quae in altari ponuntur, post consecrationem non solum Sacramentum, sed etiam verum corpus et sanguinem Christi esse; et sensualiter, non solum [a] Sacramento sed in veritate, manibus sacerdotum tractari et frangi, et fidelium dentibus atteri ».

Sed quia corpus Christi incorruptibile est, sane dici potest fractio illa et partitio non in substantia corporis, sed in ipsa forma panis sacramentali fieri, ut vera fractio et partitio sit ibi, quae fit non in substantia, sed in Sacramento, id est, in specie. Ne autem mireris vel insultes, si accidentia videantur frangi, cum ibi sint sine subiecto, licet quidam asserant, ea fundari in aëre.

118 Est ibi vera fractio et partitio, quae fit in pane, id est in forma panis — unde Apostolus ait [2]: *Panis, quem frangimus* — quia forma panis ibi frangitur et in partes dividitur, Christus vero integer manet et totus est in singulis.

Unde Augustinus [3]: « Quando Christus manducatur, vita manducatur. Sed quis audeat manducare Dominum suum? Et tamen [b] invitans nos ad manducandum ait [4]: *Qui manducat me, vivit propter me.* Nec occiditur Christus, ut manducetur, sed mortuos [c] vivificat; quando manducatur, reficit, non deficit; vivit manducatus, quia resurrexit occisus; nec, quando manducamus, partes de illo facimus, et quidem in Sacramento sic fit ».

Item [5]: « Norunt fideles, quomodo manducent carnem [d] Christi: unusquisque accipit partem suam, unde et ipsa gratia partes vocantur. Per partes manducatur, et manet integer totus [e]: per partes manducatur in Sacramento, et manet integer totus in caelo, manet integer totus in corde tuo ».

---

[a] D add. *in*. [b] Ed. add. *Veritas*. [c] U add. *manducatus*. [d] Z *corpus*. [e] Z om. *P. p. m. e. m. i. t.*

---

[1] Ivo, *Decret.* p. 2, c. 10: I. *Pan.* c. 126 (PL 161, 160, 1072); C. *Ego Berengarius* (42), De Consecrat. dist. 2 (t. I, 1328), et Lanfranc., *De corp. et sang. Dom.* c. 2 (PL 150, 411). [2] I. Cor. 10, 16. [3] Non invenitur in August., sed in Beda, *In I. Cor.* 10, 16 (ed. Coloniens. 1638, tom. VI, col. 364)*, et in Glossa Lyrani; cfr. Hugo, loc. cit.; Ivo, *Decret.* p. 2, c. 8 (PL 161, 151); C. *Invitat Dominus* (70) ibid. (t. I, 1341). [4] Ioan. 6, 58. [5] Cfr. Hugo, loc. cit.; Ivo, loc. cit.; C. *Qui manducant* (58), ibid. (t. I, 1336).

« Ideo ista dicuntur Sacramenta, quia in eis aliud videtur, et aliud intelligitur[1] »; videtur panis et calix[a], quod et oculi renuntiant, quod autem fides postulat instruenda, panis est corpus Christi, calix est[b] sanguis.

Ex his satis datur intelligi, quod fractio et partes[c], quae ibi videntur fieri, in Sacramento fiunt, id est in specie visibili. Ideoque illa[d] Berengarii verba ita distinguenda sunt, ut « sensualiter, non modo Sacramento, sed in veritate, dicatur corpus Christi tractari manibus sacerdotum, frangi vero[e] et atteri dentibus[2] », vere quidem, sed in Sacramento tantum. Vera igitur[f] est ibi attritio et partitio, sed in singulis partibus totus Christus est.

Unde Hieronymus[3]: « Singuli accipiunt Christum Dominum, et in singulis portionibus[g] totus est[h], nec per singulos[i] minuitur, sed integrum se praebet in singulis ».

Item Hilarius[4]: « Ubi est[k] pars corporis, est[l] et totum ».

[Cap. IV]. Quid autem[m] partes illae significent, Sergius[5] Papa 119
tradit inquiens: « Triforme est corpus Christi[n]: pars oblatae in calicem missa corpus Christi, quod iam resurrexit[o], monstrat; pars comesta, ambulans adhuc super terram; pars in altari usque ad finem Missae remanens, corpus iacens in sepulcro, quia usque in[p] finem saeculi corpora Sanctorum in sepulcris erunt ».

Et sicut partes illae mysticam tenent significationem, ita etiam[q] 120
fractio passionis Christi et mortis est repraesentatio.

Unde ipse ait[6]: *Hoc facite in meam commemorationem*, id est « in memoriam passionis et meae mortis[r] ».

---

[a] V corr. interl. *cinum*. [b] V Z om. [c] V Z add. *illae*. [d] B om. [e] V *quoque*. [f] U *quidem*; Z om. [g] Erf. *partibus*; sed annotat: Alii, *portionibus*. [h] V Z add. *Christus*. [i] Ita U D; ed. *singulas*. [k] D om. [l] D om. [m] Z om. [n] Z om. [o] Ed. et B D *surrexit*. [p] D *ad*. [q] Ed. add. *et*. [r] Z *passionis meae*, pro *p. e. m. m.*

---

[1] Gratian, loc. cit. § 2. [2] Cfr. supra, pag. 810, nota 1. [3] Ivo, *Decret.* p. 2, c. 7 (PL 161, 145); C. *Singuli accipiunt* (77), ibid. (t. 1, 1345), et apud Algerum, I. *De Sacram.* c. 15 (PL 180, 784), quod sumtum est ex Gregor., libr. *Sacrament.* Praefatio Dom. 5 post Theophaniam n. 174 (PL 78, 48) [4] Can. *Ubi pars* (78), ibid. (t. 1, 1346). [5] Ivo, I. *Pan.* c. 140 (PL 161, 1076); C. *Triforme* (22), ibid. (t. 1, 1321), ex Glossa ad I. Cor. 11, 24; apud Hugonem, loc. cit. c. 9, et II. *De Sacram.* p. 8, c. 10 (PL 176, 145, 468). [6] I. Cor. 11, 24, verba adiecta habentur in Glossa, ibid.

Nam, ut ait Ambrosius[1], « quia in morte Christi liberati sumus, huius in edendo et bibendo carnem et sanguinem memores esse debemus ».

121 Sed caveat quisque, ne indigne percipiat, quia *iudicium*[a] *manducat*[2]. « Non est enim panis iste, qui vadit in corpus, sed panis[b] vitae aeternae, qui animae nostrae substantiam fulcit[3] ». « Sic igitur vive, ut quotidie merearis accipere[4] », nec accedas indignus. « Indignus est qui aliter celebrat mysterium, quam Christus tradidit[5] », vel qui habens mortale peccatum, accedit. « Ergo etsi sint peccata quotidiana vel non sint mortifera, antequam accedatis, debitoribus vestris dimittite. Si dimittis, dimittitur tibi, et sic securus accede. Panis enim salutaris est et non venenum[6] ». Si ita accedis, spiritualiter manducas: « spiritualiter enim manducat, qui innocentiam ad altare portat[7] ».

Cap. V.

Si Christus immolatur in altari quotidie, et an sit sacrificium, quod a sacerdote geritur.

122 Post haec quaeritur, si quod gerit sacerdos, proprie dicatur sacrificium vel immolatio; et si Christus quotidie immoletur, vel semel tantum immolatus sit.

Ad hoc breviter dici potest, illud quod offertur et consecratur a sacerdote, vocari sacrificium et oblationem, quia memoria est et repraesentatio sacrificii veri et sanctae immolationis, factae in ara crucis. Et semel Christus mortuus est, in cruce scilicet[c], ibique immolatus est in semetipso; quotidie autem immolatur in Sacramento, quia in Sacramento recordatio fit[d] illius quod factum est semel.

---

[a] Ita U V B; ed. add. *sibi*. [b] Z add. *iste*. [c] Ed. om. [d] D *est*.

---

[1] *Comment.* ad eundum locum v. 26 (ed. Coloniens.); cfr. Ivo, *Decret.* p. 2, c. 7; I. *Pan.* c. 141 (PL 161, 145, 1077); C. *Quia morte* (50), ibid. (t. I, 1332). [2] I. Cor. 11, 29. [3] Ambros., V. *De Sacram.* c. 4, n. 24 (PL 16, 444). [4] Ambros., ibid. n. 25; cfr. Ivo, *Decret.* p. 2, c. 7; C. *Non iste panis* (56), ibid (t. I, 1335). [5] Ambros., *Comment.* cit. v. 27. [6] August., *In Ioan. Evang.* tr 26, n. 11 (PL 35, 1611). [7] Ivo, *Decret.* p. 2, c. 4 (PL 161, 137); C. *Panem caelestem* (64), ibid. (t. I, 1338).

Unde Augustinus[a] [1]: « Certum habemus, quia *Christus resurgens ex mortuis iam non moritur* [b] [2], etc.; tamen, ne obliviscamur quod semel factum est, in memoria nostri omni anno fit, scilicet quoties Pascha celebratur. Nunquid toties Christus occiditur? Sed tantum anniversaria recordatio repraesentat [c] quod olim factum est; et sic nos facit moveri [d], tanquam videamus Dominum in cruce ».

Item [3]: « Semel immolatus est Christus in semetipso, et tamen quotidie immolatur in Sacramento. Quod sic intelligendum est: quia in manifestatione corporis et distinctione [e] membrorum semel tantum in cruce pependit, offerens se Patri hostiam redemptionis efficacem eorum [f] quos praedestinavit ».

Item Ambrosius [4]: « In Christo semel oblata est hostia ad salutem potens. Quid ergo nos? Nonne per singulos dies offerimus? Etsi quotidie offeramus, ad recordationem [g] mortis eius fit; et una est hostia, non multae. Quomodo una et non multae? Quia semel immolatus est Christus. Hoc autem sacrificium exemplum est illius; idipsum [h] semper idipsum [i] offertur, proinde hoc [k] est sacrificium. Alioquin, quoniam in multis locis offertur, multi sunt Christi? Non, sed unus ubique est Christus, et hic plenus existens et illic plenus; sicut quod ubique offertur unum [l] est corpus, ita et unum est sacrificium. Christus hostiam obtulit, ipsam [m] offerimus et nunc; sed quod nos agimus, recordatio est sacrificii ». « Nec causa suae infirmitatis repetitur, quia [n] perficit hominem, sed nostrae, quia quotidie peccamus [5] ».

---

[a] D add. *super Psalmum 20*. [b] U add. *m*[ors] *i*[lli] *u*[ltra] *n*[on] *d*[ominabitur]. [c] D *repraesentatio recordatur*, pro *r. r.* [d] Ed. *moneri*. [e] V Z et B (post correct.) *distensione*. [f] Ita U Z; ed. add. *scilicet*. [g] V *reconciliationem*. [h] Ed. add. *et*. [i] V Z *ad ipsum*, pro *idipsum*. [k] Ed. add. *idem*. [l] D *plenum*. [m] D *quam*; et mutata punctuatione, ita legit: *unum est sacrificium Christus. Ipsam hostiam quam Christus obtulit*. [n] D *qui*.

---

[1] *Enarrat.* 2 in Ps. 21 n. 1 (P L 36, 170); Ivo, *Decret.* p. 2, c. 8; I. *Pan.* c. 142 (P L 161, 150, 1077); C. *Semel Christus* (51), De consecrat., dist. 2 (t. I, 1332). [2] Rom. 6, 9. [3] August., Epist. 98 (alias 23) *Ad Bonifac. episc.* n. 9 (P L 33, 363); Alger., I. *De Sacram.* c. 16 (P L 180, 737); Ivo, *Decret.* p. 2, c. 9; I. *Pan.* c. 143 (P L 161, 155, 1077); C. *Semel immolatus est* (52), ibid. (t. I, 1333). [4] Ivo, *Decret.* p. 2, c. 6; I. *Pan.* c. 144 (P L 161, 143, 1077); C. *In Christo semel* (53), ibid.; et apud Rabanum, *Enarrat. in Epist. ad Hebr.* 10, 1 (P L 112, 780); cfr. etiam Chrysost., hom. 13 in eund. locum n. 3 (P G L. 63, 105). [5] Apud Lyranum, ibid. v. 3.

Ex his colligitur, sacrificium esse et dici quod agitur in altari, et Christum semel oblatum et quotidie offerri, sed aliter tunc, aliter nunc; et etiam, quae sit virtus huius Sacramenti ostenditur, remissio scilicet venialium peccatorum et perfectio virtutis.

Cap. VI.

De causa institutionis.

123 Institutum est enim [a] hoc Sacramentum duabus de causis: in augmentum virtutis, scilicet caritatis [b], et in medicinam quotidianae [c] infirmitatis.

Unde Ambrosius [1]: « Si quoties effunditur sanguis Christi [d], in remissionem peccatorum effunditur, debeo semper accipere, qui semper pecco, debeo semper habere [e] medicinam ».

Item Augustinus [2]: « Iteratur quotidie haec oblatio, licet Christus semel passus sit, quia quotidie peccamus peccatis, sine quibus mortalis infirmitas vivere non potest. Et quia quotidie labimur, quotidie Christus pro nobis mystice immolatur ». « Dedit enim nobis hoc Sacramentum salutis, ut quia nos [f] quotidie peccamus, et ille iam mori non potest, per hoc Sacramentum remissionem [g] consequamur. Quotidie comeditur ipse et bibitur in veritate, sed integer et vivus manet [3] ».

Item [4]: « Mysterium fidei dicitur, quia credere debes quod ibi salus nostra consistat ».

124 Si autem quaeritur, utrum quotidie communicandum sit, audi, quid inde tradit [h] Augustinus [5]: « Quotidie, inquit, eucharistiam accipere nec laudo, nec vitupero; omnibus tamen dominicis diebus communicandum hortor. Si tamen mens in affectu peccandi est, gravari magis dico eucharistiae perceptione quam purificari.

---

[a] B om.; D *autem*. [b] V add. *in remissionem peccatorum*. [c] Z *quotidianam*. [d] D om. [e] V *accipere*. [f] Z om. [g] V add. *peccatorum*. [h] D *dicat*.

---

[1] Libro IV *De Sacram.* c. 6, n. 28 (P L 16, 446); Ivo, *Decret.* p. 2, c. 28 (P L 161 167): C. *Si quotiescumque* (14), ibid. (t. I, 1319). [2] Can. *Utrum sub figura* (72), ibid. § 1 (t. I, 1342), et apud Paschas., *De corpore et sang. Dom.* c. 9 (P L 120, 1293). [3] Can. *Quid sit sanguis* (73), ibid. § 4 (t. I, 1343). [4] Ibid. immediate supra. [5] Gennad. *De ecclesiast. dogmat.* c. 53 (P L 58, 994); Ivo, *Decret.* p. 2, c. 25; I. *Pan.* c. 149 (P L 161, 166, 1079); C. *Quotidie* (13), ibid. (t. I, 1318).

Et licet quis peccato mordeatur, si peccandi tamen de cetero non habeat voluntatem et satisfaciat lacrymis et orationibus, accedat securus; sed hoc de illo dico, quem mortalia peccata non gravant ».

« Si non frequentius, saltem ter in anno homines communicent, nisi quis forte criminalibus impediatur, in Pascha scilicet et [a] Pentecoste et [b] Natali [1] ». « Omnes igitur [c] communicent, qui noluerint ecclesiasticis carere liminibus [2] ».

DISTINCTIO XIII.

Cap. I.

Si hoc Sacramentum conficiatur ab haereticis, vel excommunicatis.

Solet etiam quaeri, utrum pravi sacerdotes hoc Sacramentum 125
conficere queant.

Ad quod dici potest, quod aliqui, licet pravi sint, consecrant vere, scilicet qui intus sunt nomine [d], Sacramento, etsi non vita; quia non in merito consecrantis, sed efficitur [e] in verbo Creatoris.

Unde Augustinus [3]: « Intra catholicam Ecclesiam in mysterio corporis et sanguinis Domini [f] nihil a bono maius [g], nihil a malo minus perficitur sacerdote, quia non in merito consecrantis, sed in verbo perficitur Creatoris et [h] virtute Spiritus sancti: credendum est enim, quod in verbis Christi conficiantur Sacramenta. Sicut ipse est [i] qui baptizat, ita ipse est qui per Spiritum sanctum suam efficit carnem et sanguinem ».

Item Gregorius [4]: « Putant quidam, communionem corporis minus esse sanctificatam, si illorum fiat officio, quorum vita eorum oculis videtur ignobilis. Heu, in quam magnum laqueum

---

[a] Ed. et D add. *in*. [b] Ed. et BD add. *in*. [c] V om. [d] Ed. et VZ add. *et*. [e] D *fit*. [f] B add. *perficitur sacrificium*. [g] D om. *n. a. b. m.* [h] Z add. *in*. [i] D om.

---

[1] Ivo, *Decret.* p. 2, c. 27; I. *Pan.* c. 150 (PL 161, 167, 1079); C. *Etsi non frequentius* (16), ibid. (t. I, 1319). [2] Can. *Peracta consecratione* (10), ibid. (t. I, 1317). [3] Can. *Intra catholicam* (77), C. 1, q. 1 (t. I, 385), Alger. III. *De Sacram.* c. 8 (PL 180, 840). [4] Can. *Multi saecularium* (84), ibid. (t. I, 387). Maior pars huius loci invenitur apud Isidor., VI. *Etymolog.* c. 19, n. 38 sqq. (PL 82, 255 et sqq.)*.

incidunt, ut divina et occulta mysteria plus ab aliis sanctificata posse fieri credant, cum unus idemque Spiritus sanctus in tota Ecclesia invisibiliter ea mysteria et operando sanctificet et sanctificando benedicat! Mysterium ideo dicitur, quod secretam et reconditam habeat dispensationem; sacrificium vero, quasi sacrum factum, quia prece mystica consecratur pro nobis in memoriam dominicae passionis. Sacramentum est in aliquа celebratione, cum res ita fit, ut aliquid significatae rei accipiamus. Sacramenta sunt: baptisma, chrisma, Corpus [a], quae ideo Sacramenta dicuntur, quia sub tegumento visibilium rerum divina virtus secretius salutem eorumdem Sacramentorum operatur; unde a secretis virtutibus vel sacris Sacramenta dicuntur. Panis et calicis Sacramentum Graece eucharistia dicitur, latine bona gratia interpretatur; et quid melius corpore et sanguine Christi? Sive ergo per bonos, sive per [b] malos ministros intra Ecclesiam dispensetur, Sacrum [c] tamen est, quia Spiritus sanctus vivificat; nec bonorum dispensatorum meritis ampliatur nec malorum attenuatur. Hoc [d] de corpore Domini, hoc etiam de baptismate et chrismate sciendum [e] est et tenendum; quia virtus divina secretius operatur in eis, et divina solummodo est haec virtus sive [f] potestas, non humanae efficaciae [g] ».

126 Illi vero, qui excommunicati sunt, vel de haeresi manifeste notati, non videntur hoc Sacramentum posse conficere, licet sacerdotes sint; quia nemo dicit in ipsa consecratione offero, sed *offerimus,* quasi ex persona Ecclesiae. Et ideo, cum alia Sacramenta extra Ecclesiam possint celebrari, de hoc non videtur.

Quod etiam [h] Augustinus [1] tradere videtur dicens: « Recolite nomen et advertite veritatem! Missa enim dicitur, eo quod caelestis missus ad consecrandum vivificum [i] corpus adveniat, iuxta dictum sacerdotis dicentis [2]: « *Omnipotens Deus, iube haec perferri per manus sancti Angeli tui in sublime altare tuum* », etc. Idcirco, nisi Angelus venerit, Missa nequaquam iure vocari [k] potest. Nunquid enim, si hoc mysterium haereticus ausus fuerit usur-

---

[a] Ed. et V Z add. *Christi.* [b] V om. [c] Ed. *sacramentum.* [d] D add. *est.* [e] Ed. *dicendum.* [f] D *et haec.* [g] Erf. annotat: Alii, *efficientiae.* [h] Z om. [i] B *et ad vivificandum.* [k] V *esse;* D om. *iure*

---

[1] Non est Augustini, qui potius cum communi sententia contrarium docet. Unde Magister sumserit hunc locum, non invenimus. [2] In canone Missae post consecrationem.

pare, Angelum de caelis mittit Deus oblationem eius consecrare; maxime cum eisdem per Prophetam comminatus sit dicens[1]: *Maledicam benedictionibus vestris.* Quod si benedictionibus eorum se asserit maledicturum Veritas, quid erit de hostia? Ergo dicemus, illam posse ab illo benedici quem scimus a Deo fore [a] maledictum cum sua benedictione? Si enim Deus maledixerit [b], et simoniacus benedixerit, quis eorum praevalebit? Nunquid benedictio maledicti ad nihilum poterit redigere verba verissima comminantis Dei »?

Gregorius [c] [2] « *Maledicam benedictionibus vestris* — id est, his [d] quae 127
meis [e] benedictionibus nunc [f] possidetis, vel quidquid a vobis benedicitur — vel quoniam non benedicunt sanctis ex vero corde, vel quia qui inique agunt benedicuntur ab eis adulanturque [g] peccatoribus, dummodo divites sint ».

Hieronymus [h] [3]: « *Maledicam benedictionibus vestris*, id est, quidquid a 128
vobis benedicitur, per me erit maledictum ».

Ex his colligitur, quod haereticus a catholica unitate [i] [4] praecisus nequeat hoc Sacramentum conficere[5], quia sancti Angeli, qui huius mysterii celebrationi assistunt, tunc non adsunt quando haereticus vel simoniacus hoc mysterium temerare [k] praesumit. Non enim dubitari licet, ubi corporis dominici et sanguinis mysteria geruntur, supernorum civium adesse conventus.

In huius autem mysterii expletione sicut formam servari, ita 129
ordinem haberi, scilicet ut sit sacerdos [l], et intentionem adhiberi [m] oportet [n], ut illud facere intendat.

Sed si non credit de illo mysterio, sicut veritas habet, nunquid potest intendere illud conficere? Et si [o] non intendit, nunquid conficit?

Aliqui dicunt, etiam non recte de illo [p] mysterio sentientem posse intendere, non quidem illud conficere, quod iam esset recte

---

[a] U om.; B *forte.* [b] B add. *benedictionibus haereticorum.* [c] Haec notula in U est marginalis; in V B collateralis, sed in tribus codd. iuxta verba: *Maledicam benedictionibus;* in C post verba: *vel sequitur,* ad finem num. 131; in Z D omittitur. Ed. om. *Gregorius.* [d] V om. [e] Ed. *eis.* [f] Ed. om. [g] B add. *eis.* [h] Ita U B; ed. *Item;* V om. [i] Ita U A; Z *fide,* corr. marg. *vel Ecclesia;* ed. *Ecclesia;* V *catholicis,* pro *c. u.* [k] Ita U Z (prima manu); ed. *temerarie celebrare.* [l] Z om. *s. u. s. s.* [m] V *intentione adhibere,* pro *i. a.* [n] D add. *scilicet.* [o] Z om. [p] V add. *Sacramenti.*

---

[1] Mal. 2, 2. [2] C *Multi saecularium,* § 5 (t. I, 388). [3] *Comment. in Mal.* 2, 2 (PL 25, 1553). [4] De seqq. cfr. Beda, *Super Lucam* 24, 4 (PL 92, 623)*. [5] Hugo, *Sum. Sent.* tr. 6, c. 9 (PL 176, 146).

credere, sed id agere, quod geritur [a] ab aliis, dum illud conficitur, et sic adhibetur intentio; et si intentio dicatur deesse conficiendi illud mysterium, tamen, ex quo intendit ea dicere et agere, quae ab aliis geruntur [b], impletur mysterium.

130 Illud etiam dici sane potest, quod a brutis animalibus corpus Christi non sumitur, etsi videatur. Quid ergo sumit [c] mus, quid manducat [d]? Deus novit [1].

De hoc caelesti mysterio aliqua perstrinximus, a [e] Catholicis fideliter tenenda; qui enim contradicit his, haereticus iudicatur.

Cap. II.

Quid faciat haereticum, et quid sit haereticus.

131 Ne autem ignores, quid haereticum faciat vel quid sit haereticus, audi breviter, quid inde sancti Doctores tradant.

Hilarius [2] ait: « Exstiterunt plures, qui caelestium verborum simplicitatem, non veritatis ipsius absolutionem, susciperent [f], aliter interpretantes, quam dictorum virtus postularet [g]. De intelligentia enim haeresis, non de Scriptura est; et sensus, non sermo, fit crimen ».

Idem in [h] VII [3]: « Intelligentiae sensus in crimine est ».

Hieronymus [i] [4] dicit, quod « ex verbis inordinate prolatis incurritur haeresis ».

Augustinus [5] definiens, quid sit haereticus, ait: « Haereticus est qui [k] alicuius temporalis commodi, et maxime gloriae principatusque sui gratia, falsas ac novas opiniones vel gignit, vel sequitur [l] ».

---

[a] D *agitur*. [b] Z *aguntur*. [c] V *sumitur*, et om. *mus*. [d] V *manducatur*. [e] U om. [f] Ed. *susceperunt*. [g] U *expostularet*. [h] Ed. *libro*. [i] U add. *super Oseae*. [k] Ed. add. *pro*. [l] V B D sequentem hic habent notulam collateralem, quam U Z om.: Gregorius *Super Ezechielem:* « Qui in expositione sacri Eloquii, ut auditoribus placeat, aliquid fingit, sua verba loquitur, non Dei; qui autem in verbis dominicis aliter, quam is qui protulit, senserit, etsi sub alio intellectu, tamen ad aedificationem caritatis tendit », Domini sunt verba, quae dicit. [Hom. 10, n. 14 (PL 76, 891)].

---

[1] Cfr. Hugo, II. *De Sacram.* p. 8, c. 12 (PL 176, 470). [2] Libro II *De Trin.* n. 3 (PL 10, 51). [3] Hilar., *De Trin.* n. 38 (PL 10, 231). [4] In Glossa ad Osee 2, 16, apud Lyranum; in *Comment.* Hieronymi non invenitur. [5] *De utilitate credendi*, c. 1, n. 1 (PL 42, 65). Can. *Haereticus* (28), c. 24, q. 3 (t. I, 998).

DISTINCTIO XIV.

Cap. I–II [a].

De poenitentia, et unde dicitur poenitentia.

Post haec de poenitentia agendum est. Poenitentia longe positis [b] necessaria est, ut appropinquent. 132

Est enim, ut ait Hieronymus [1], « secunda tabula post naufragium »; quia, si quis vestem innocentiae in baptismo perceptam peccando corruperit, poenitentiae remedio reparare potest. Prima tabula est baptismus, ubi deponitur vetus homo, et induitur novus [2]; secunda, poenitentia, qua post lapsum resurgimus, dum vetustas reversa repellitur, et novitas perdita resumitur. Post baptismum prolapsi per poenitentiam renovari [c] valent, sed non per baptismum: licet homini saepius poenitere, sed non baptizari.

Baptismus tantum est Sacramentum, sed poenitentia dicitur et Sacramentum et virtus mentis. Est enim poenitentia interior et poenitentia exterior: exterior Sacramentum est, interior virtus mentis est; et utraque salutis causa est [d] et iustificationis.

Utrum vero omnis exterior poenitentia sit Sacramentum, vel si non omnis, quae hoc nomine censenda sit, consequenter investigabimus [3].

A poenitentia coepit Ioannis praedicatio dicentis [4]: *Poenitentiam agite, appropinquabit enim regnum caelorum.* « Quod autem [e] praeco docuit, idem [f] post Veritas praedicavit, exordium sermonis [5] sumens a poenitentia [6] ».

[Cap. II]. « Poenitentia dicitur a puniendo, qua quis punit 133
illicita, quae commisit: poenitentiae virtus timore concipitur ».

---

[a] Stando codd., cc. 1 et 2 coniungimus. [b] Ita U Z; ed. add. *a Deo,* quod in D est additio posterior; in Z est glossa interl. [c] D *reparari.* [d] V om. [e] Erf. annotat: Alii, *ante.* [f] Ed. *illud.*

---

[1] Epist. 130, *Ad Demetriadem* (alias 8) n. 9 (PL 22, 1115); cfr. quoad haec et alia, quae sequuntur, Hugo, *Sum. Sent.* tr. 6, c. 10 (PL 176, 146). [2] Respic. Eph. 4, 22 et 24. [3] Dist. XXII, c. 2. [4] Matth. 3, 2. [5] Respic. Matth. 4, 17. [6] Haec et quae sequuntur usque ad locum Ambrosii sunt ex Glossa ordinaria ibid.

Unde Isaias[1]: *A timore tuo, Domine, concepimus et peperimus spiritum salutis.*

« Est autem poenitentia, ut ait Ambrosius[2], mala praeterita plangere, et plangenda iterum non committere ».

Item Gregorius[3]: « Poenitere[a] est anteacta peccata deflere et flenda[b] non committere. Nam qui sic alia[c] deplorat, ut alia tamen[d] committat, adhuc poenitentiam agere aut ignorat, aut dissimulat. Quid enim prodest, si peccata luxuriae quis defleat, et adhuc avaritiae aestibus anhelat? »

134 His verbis quidam vehementius inhaerentes, contendunt, vere poenitentem ultra non[e] peccare damnabiliter; et si graviter peccaverit, veram non praecessisse poenitentiam.

Quod etiam aliis muniunt testimoniis.

Ait enim Isidorus[f][4]: « Irrisor est, et non poenitens, qui adhuc agit quod poenitet; nec videtur Deum poscere subditus, sed subsannare superbus: *canis reversus ad vomitum*[5], et[g] poenitens ad peccatum. Multi lacrymas indesinenter fundunt[h], et peccare non desinunt. Quosdam accipere lacrymas ad poenitentiam cerno, et affectum poenitentiae non habere, quia inconstantia mentis nunc recordatione peccati lacrymas fundunt, nunc reviviscente usu, ea quae fleverunt, iterando committunt. Isaias[6] de peccatoribus[i] dicit: *Lavamini, mundi estote.* Lavatur et mundus est qui et praeterita plangit, et flenda iterum non admittit[k]. Lavatur, et non est mundus, qui plangit quae gessit, nec deserit, et post lacrymas, ea quae fleverat, repetit ».

Item Augustinus[7]: « Inanis est[l] poenitentia, quam sequens

---

[a] V *poenitentia.* [b] B add. *iterum.* [c] D om. [d] C *iterum.* [e] Ed. add. *posse.* [f] U add. *in libro de summo bono.* [g] Z add. interl. *est.* [h] Z add. *qui.* [i] Erf. *peccantibus,* sed annotat: Alii, *peccatoribus.* [k] Ed. *committit.* [l] V add. *illa.*

---

[1] Cap. 26, 18. [2] *Sermo* 25 (De s. Quadrag. 9) n. 1 (PL 17, 655); cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 6, c. 12 (PL 176, 149); Abael., *Ethica* c. 18 (PL 178, 661); Ivo, *Decret.* p. 15, c. 1 (PL 161, 857); C. *Poenitentia est* (1), De Poenitentia dist. 3 (t. I, 1211). [3] H. *Homil. in Evang.*, hom. 34, n. 15 (PL 76, 1256); cfr. Hugo, loc. cit.; C. *Poenitentiam agere* (6), ibid. (t. I, 1212). [4] Libro II *Sent.* c. 16, n. 1 (PL 83, 619; C. *Irrisor* (11), ibid. (t. I, 1213). Cfr. Hugo, loc. cit. [5] Respic. II. Petr. 2, 22. et Prov. 26, 11. [6] Cap. 1, 16. [7] Potius Isidor., I. *Synonym.* n. 77 (PL 83, 845); cfr. Hugo, loc. cit.; C. *Inanis* (12), ibid. (t. I, 1213).

culpa coinquinat [a]. Nihil prosunt lamenta, si replicantur peccata; nihil valet veniam a malis poscere et mala denuo iterare ».

Item Gregorius [1]: « Qui admissa plangit, nec tamen deserit, poenae graviori se subiicit ».

Item Ambrosius [2]: « Reperiuntur qui saepius agendam poenitentiam putant, qui luxuriantur in Christo. Nam si [b] vere in Christo poenitentiam agerent, iterandam postea non putarent; quia sicut [c] unum baptisma, ita est una poenitentia ».

His aliisque pluribus [d] utuntur in assertionem suae opinionis.

Sed Ambrosius [3] dicit [e]: « Haec est vera poenitentia, ces- 135
sare a peccato ».

Et item [f] [4]: « Magni profectus est renuntiasse errori » : « imbutos enim vitiis animos exuere atque emendare [g] virtutis est perfectae et caelestis gratiae [5] ».

Et ideo sane ita definiri potest: Poenitentia est virtus vel gratia [h], qua commissa mala cum emendationis proposito plangimus et odimus, et plangenda ulterius committere nolumus; quia [i] poenitentia vera est in animo dolere et odire vitia.

Unde illa verba praemissa: « Poenitere est anteacta [k] deflere, et flenda non committere », recte sic accipi possunt, ut non ad diversa tempora, sed ad idem referantur, ut scilicet tempore quo deflet [l] commissa mala, non committat voluntate vel opere flenda. Quod innuitur ex verbis consequentibus: « Nam qui sic alia deplorat », etc.

Hinc Augustinus [6] ait: « Cavendum est, ne quis existimet, infanda illa crimina, qualia qui agunt, *regnum Dei non possidebunt* [7], quotidie perpetranda et eleemosynis quotidie redimenda. In melius est enim vita mutanda, et per eleemosynas de peccatis praeteritis propitiandus est Deus, non ad hoc emendus [m] quodam

---

[a] B *commaculat*. [b] Z *ubi*. [c] V add. *est*. [d] V add. *auctoritatibus*. [e] D add. *super epistolam ad Corinthios*. [f] Ed. *iterum*. [g] U *emundare*. [h] V om. *c. g.* [i] Z (interl.) B add. *sic*. [k] V add. *peccata*. [l] V Z *flet*. [m] V *emendandus*; Z *est emendus*.

---

[1] *Regula pastor*. p. 3, c. 30 (PL 77, 109); C. *Qui admissa* (14), ibid. (t. I, 1213). [2] Libro II *De poenitentia*, c. 10, n. 95 (PL 16, 520); cfr. Hugo, loc. cit; C. *Reperiuntur* (2), ibid. (t. I, 1211). [3] *Super II. Epist. ad Cor*. 2, 7 (PL 17, 282). [4] Ambros., *Exposit. in Ps. 118*, serm. 22, n. 2 (PL 15, 1512). [5] Ambros., ibid. n. 3. [6] *Enchirid*. c. 70 (PL 40, 265); C. *Sane cavendum est* (18), ibid. (t. I, 1214). [7] Respic. I. Cor. 6, 9 et 10.

modo, ut ea semper liceat impune committere: nemini [a] enim dedit laxamentum peccandi, etsi miserando [b] deleat commissa peccata, si non satisfactio congrua negligatur ».

Item Pius Papa [1]: « Nihil prodest homini ieiunare et orare et alia religionis opera agere [c], nisi mens ab iniquitate revocetur ».

Qui ergo a malis sic mentem revocat, ut commissa plangat, et plangenda committere non velit, nec satisfacere negligat, vere poenitet. Nec ideo non est vera poenitentia, quia forte [d] post, non de proposito, sed [e] casu vel infirmitate peccabit. Ille autem irrisor est, et non poenitens, qui sic commissa [f] plangit, ut plangenda voluntate vel opere committere non desinat. Ille etiam, qui post lacrymas repetit quae [g] flevit, lavatur [h] ad tempus, sed non est mundus, id est, illa munditia non est ei [i] sufficiens ad salutem, quia [k] est momentanea, non perseverans.

136 Item illud [l]: « Inanis est poenitentia, quam sequens culpa coinquinat [m] », sic intelligendum est: Inanis est, scilicet [n] carens fructu illius poenitentiae, quam sequens culpa non inquinat [o]: illius enim fructus est vitatio gehennae et adeptio gloriae. Mortificatur enim [p] illa poenitentia et alia [q] anteacta bona, per sequens peccatum, ut non sortiantur mercedem quam meruerunt cum fierent, et quam haberent, si peccatum non succederet. Sed et, si de peccato succedenti poenitentia agatur, et poenitentia quae praecessit, et alia [r] anteacta bona reviviscunt; sed illa [s] tantum quae ex caritate prodierunt. Illa enim sola viva sunt [t], quae in caritate fiunt [u]; ideoque, si per sequentia peccata mortificantur, per subsequentem poenitentiam reviviscere possunt; quae vero sine caritate fiunt, mortua et inania generantur; et ideo per poenitentiam reviviscere non valent.

137 Similiter intelligendum est illud: « Nihil prosunt [v] lamenta », etc., et illud: « Nihil valet [x] », etc. Si enim replicentur peccata, nihil valet

---

[a] Erf. *non*, sed annotat: Alii, *nemini*. [b] D *miseranda*. [c] D *facere*. [d] D om. [e] D add. *de*. [f] D *peccata*. [g] V add. *non*. [h] D add. *ab ipsis*. [i] V om. [k] B *quae*. [l] B om. [m] B *commaculat*. [n] B *id est*. [o] Ita UB; ed. *coinquinat;* VZ om. *non*. [p] Z *ergo*. [q] B *illa*. [r] B add. *tamen*. [s] V *alia*. [t] D *vivunt*, pro *viva sunt*. [u] V *sunt*. [v] V add. *illa*. [x] B add. *veniam*.

---

[1] *Epist.* I, apud Isid. Mercat. (PL 130, 112); et C. *Nihil prodest* (21), ibid. (t. I, 1214). Sequentia sumta sunt ex Hugone, loc. cit.

ad salutem vel ad veniam in fine praecedens lamentum, quia nihil relinquitur de vitae munditia; quia aut peccata dimissa redeunt, ut quibusdam placet, cum replicantur; vel si non redeunt, eis tamen deletis, propter ingratitudinem ita reus et immundus constituitur, cum adhuc [a] expiandis implicatur, ut [b] si iam deleta redirent. De hoc tamen, scilicet an peccata redeant, post plenius agemus [1].

Similiter nihil valet ad salutem obtinendam vel ad munditiam vitae habendam, veniam de malis [c] factis poscere, et mala denuo iterare.

Ita etiam intelligendum est illud quod idem [d] Augustinus [2] alibi ait [e]: « Poenitentia est quaedam dolentis vindicta [f], puniens in se, quod dolet admisisse [g] ».

Et infra [3]: « Continue dolendum est de [h] peccato, quod declarat ipsa [i] dictionis virtus: poenitere enim est poenam tenere, ut semper puniat in se ulciscendo, quod commisit peccando. Ille [k] poenam tenet, qui semper vindicat quod commisisse [l] dolet. Poenitentia igitur est vindicta semper puniens in se, quod dolet commisisse ». « Quid restat nobis, nisi dolere in [m] vita? ubi enim dolor finitur, deficit et poenitentia. Si vero poenitentia finitur, quid relinquitur de venia? Tamdiu [n] gaudeat et speret de gratia, quamdiu sustentatur a poenitentia. Dicit enim Dominus [4]: *Vade, et amplius [o] noli peccare.* Non dixit: ne pecces, sed nec voluntas peccandi in te oriatur. Quod quomodo servabitur, nisi dolor in poenitentia continue custodiatur? Hic [p] semper doleat et de dolore gaudeat; et non sit satis quod doleat, sed ex fide doleat, et non semper [q] doluisse doleat [5] ».

De poenitentia perfectorum vel ad salutem sufficienti intelli- 138
gendum est quod supra dixit [r], scilicet: « Poenitentia est vindicta semper puniens quod commisit »; et alia huiusmodi.

---

[a] Ita U D; ed. add. *in*. [b] B *ac*. [c] Ita U V Z; ed. *malefactis*, pro *malis factis*. [d] V om. [e] V *dicit*; D om. *a. a.* [f] Z (interl.) B add. *semper*. [g] Ed. *commisisse*. [h] Z *pro*. [i] B *ipsius*. [k] D add. *enim*. [l] Ita U Z B; ed. add. *se*. [m] V add. *hac*. [n] Z add. *ergo homo*. [o] V add. *iam*. [p] Ed. et D *hinc*. [q] V add. *se*. [r] V *dictum est*.

---

[1] Dist. XXII, c. 1. [2] *De vera et falsa poenitentia* c. 8, n. 22 (PL 40, 1120). [3] Aug., ibid. c. 19, n. 35 (PL 40, 1128); uterque locus C. *Poenitentia est* (4), ibid. (t. 1, 1211). [4] Ioan. 8, 11. [5] Aug., ibid. c. 13, n. 28 (PL 40, 1124); C. *Si Apostolus* (5), ibid. (t. 1, 1212).

Illud vero: « Si poenitentia finitur, nihil de venia relinquitur », dupliciter accipi potest.

Si enim, iuxta quorundam intelligentiam, peccata dimissa redeunt, facile est intelligere, nihil de venia relinqui; quia peccata dimissa iterum [a] replicantur. Sicut enim ille qui ex servitute in libertatem manumittitur, interim vere liber est, et tamen propter offensam, in servitutem postea [b] revocatur; sic et poenitenti peccata vere dimittuntur, et tamen propter offensam quae [c] replicatur, iterum redeunt [1].

Si vero non redire dicantur, sane potest dici, etiam sic nihil de venia relinqui; non quod dimissa peccata iterum imputentur, sed quia propter ingratitudinem ita reus est [d] et immundus constituitur, ac si illa [e] redirent.

Cap. III.

De solemni et unica poenitentia.

139 Illud autem [f], quod Ambrosius [2] ait: « Reperiuntur », etc.; et: « Sicut unum [g] baptisma, ita et una poenitentia », non secundum generalem, sed secundum specialem morem Ecclesiae de solemni poenitentia dictum [h] intelligitur, quae apud quosdam semel celebrata non iteratur.

Item illud aliud Ambrosii [3]: « Poenitentia semel usurpata nec vere celebrata et fructum prioris aufert, et usum sequentis [i] amittit », de solemni intelligitur [k].

Solemnis vero poenitentia, ut Ambrosius in eodem ait, est quae fit extra ecclesiam in manifesto, in cinere et cilicio, quae pro gravioribus horrendisque ac manifestis delictis tantum imponitur. Et illa non est iteranda pro reverentia [l] Sacramenti, et ne vilescat et contemptibilis hominibus fiat.

---

[a] V om. [b] Z om. [c] D add. *saepe.* [d] Ed. et V Z B om. [e] Erf. annotat: Alii, *iterum.* [f] D *vero.* [g] V add. *est.* [h] D om. [i] B *consequentis.* [k] D *accipitur.* [l] V *propter reverentiam,* pro *p. r.*

---

[1] Gratianus in C. *Quamvis caute* (22), ibid. (t. I, 1215), ex quo tota haec explicatio excerpta est. [2] Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 6, c. 12 (PL 176, 150). [3] Libro II *De poenitentia,* c. 11, n. 104 (PL 16, 522); C. *In salicibus* (37) ibid. (t. I, 1223).

Unde Augustinus[1]: « Quamvis caute et salubriter provisum sit, ut locus illius humillimae poenitentiae semel in ecclesia concedatur, ne medicina vilis[a], minus utilis esset aegrotis, quae tanto magis salubris est, quanto minus contemptibilis fuerit; quis tamen audeat Deo dicere: Quare huic homini, qui post poenitentiam primam rursus se laqueis iniquitatis obstringit, adhuc iterum parcis »?

Origenes[2] quoque de hac solemni poenitentia, quae pro gravioribus criminibus iniungitur, ait: « Si non aliqua culpa mortalis[b] invenerit, quae non in crimine mortali, non[c] in blasphemia fidei, sed in sermonis vel in morum vitio consistat, haec culpa semper reparari potest, nec interdicitur aliquando de huiusmodi poenitentiam agere. Sed non ita de gravioribus criminibus: in gravioribus enim criminibus semel tantum poenitentiae conceditur locus. Communia, quae frequenter incurrimus, semper poenitentiam recipiunt[d], et semper redimuntur ».

Communia dicit peccata venialia et forte mortalia quaedam, aliis minus gravia, quae, sicut saepe committuntur, ita frequenter[e] per poenitentiam redimuntur. Sed de gravioribus criminibus[f] semel tantum agitur poenitentia, scilicet solemnis: nam et de illis, si iterentur, iteratur poenitentia, sed non solemnis[g]. Quod tamen in quibusdam ecclesiis non servatur.

Cap. IV.

Quod peccata saepe dimittuntur per poenitentiam.

Quod vero poenitentia non semel tantum agatur, sed frequenter iteretur, et per eam frequenter iterum venia praestetur, pluribus Sanctorum testimoniis probatur. 140

Ait enim Augustinus[3], scribens contra quosdam haereticos, qui peccantibus post baptismum semel tantum dicebant utilem esse

[a] D *talis*; ed. et Z add. *vel*. [b] B *moralis*. [c] Ita U V; ed. *vel*. [d] D *admittunt*. [e] D *saepe*. [f] B om. [g] D om. *s. n. s.*; et om. *tamen*.

[1] Epist. 153 (alias 54) *Ad Macedonium*, c. 3, n. 7 (PL 33, 656); C. *Quamvis caute*, supra cit. [2] Homil. 15 *In Levit.* (25, 29) n. 2 (PG L 12, 560); Magister, pluribus aliis omissis, adiecit verba: *sed non ita de gravioribus criminibus*. [3] Libro *De vera et falsa poenitentia*, c. 5, n. 11 (PL 40, 1116); C. *Adhuc instant* (32), ibid.

poenitentiam, ita: « Adhuc instant perfidi, quoniam [a] *sapiunt plus quam oportet* [1], non sobrii, sed excedentes mensuram, dicunt [b]: Etsi semel peccantibus post baptismum valeat poenitentia, non tamen saepe peccantibus proderit iterata; alioquin remissio ad peccatum esset incitatio. Dicunt enim: Quis non semper peccaret, si semper posset redire? Dicunt enim Dominum incitatorem mali, si semper poenitentibus [c] subvenit; et ei placere peccata, quibus semper praesto est gratia. Errant autem: constat enim, ei multum peccata displicere, qui semper praesto est ea destruere; si ea amaret, non ita semper ea [d] destrueret ».

Idem *Ad Macedonium* [2]: « In tantum hominum iniquitas aliquando progreditur, ut etiam post actam [e] poenitentiam, post altaris reconciliationem, vel similia vel graviora committant. Et tamen Deus facit etiam [f] super tales *oriri solem suum* [3], nec minus tribuit, quam ante tribuerat [g], largissima munera vitae ac salutis. Et quamvis eis in ecclesia locus ille poenitentiae non concedatur, Deus tamen super eos suae patientiae non obliviscitur. Ex quorum numero si quis nobis dicat: Dicite [h], utrum mihi aliquid prosit ad vitam futuram, si in ista vita illecebrosissimae voluptatis blandimenta contempsero, si me poenitendo vehementius quam prius excruciavero, si uberius flevero, si melius vixero, si pauperes largius sustentavero [i], si caritate ardentius flagravero; quis vestrum [k] ita desipit, ut huic homini dicat: Nihil tibi ista in posterum proderunt! Vade, saltem vitae huius suavitate fruere! Avertat Deus tam immanem [l] sacrilegamque dementiam ».

Item, Ioannes Chrysostomus [4] *De reparatione lapsi:* « Talis, mihi crede, talis est [m] erga homines pietas Dei: nunquam spernit poenitentiam, si ei sincere et simpliciter offeratur; etiam si ad summum quis perveniat malorum, et inde tamen velit reverti ad virtutis viam, suscipit libenter, amplectitur, facit omnia quatenus ad priorem [n] revocet statum. Quodque est adhuc praestantius

---

[a] Ed. *qui*. [b] Ed. add. *enim*. [c] Z D *peccantibus*. [d] U om. [e] Ed. et B *peractam*. [f] V om. [g] B om. [h] Ed. add. *mihi*. [i] V add. *vel suscepero*. [k] Ed. et V *nostrum*. [l] D *inanem*. [m] D om. [n] Erf. annotat: Alii, *pristinum*.

---

[1] Respic. Rom. 12, 3. [2] Loc. cit. pag. 825 in nota 1, et C. *In tantum* (33), ibid. (t. I, 1221). [3] Respic. Matth. 5, 45. [4] Libro I *Ad Theodorum lapsum adhortatio* n. 6 (PG L 47, 284); C. *Talis mihi* (28), ibid. (t. I, 1218).

et eminentius, etiam si non potuerit quis explere omnem satisfaciendi ordinem, quantulamcumque tamen et quamlibet brevi tempore gestam non respuit poenitentiam; suscipit etiam ipsam, nec patitur, quamvis exiguae, conversionis perdere mercedem ».

Exemplo [a] etiam hoc idem astrui potest.

David [1] enim per poenitentiam adulterii simul et homicidii veniam impetravit; et tamen graviter postea deliquit in populi enumeratione, quod populi multitudo prostrata ostendit. « Illud autem mirabile est, quod Angelo ferienti [b] plebem se obtulit, dicens [2]: *Grex iste quid fecit? Fiat manus tua in me et in domum patris mei.* Quo facto statim sacrificio dignus indicatus est, qui absolutione aestimabatur indignus. Nec mirum, si tali sua [c] oblatione pro populo, peccati sui adeptus est veniam; cum Moyses, offerendo se pro plebis errore, peccata diluerit [3] ».

His aliisque pluribus testimoniis evidenter ostenditur, per poenitentiam [d] non semel tantum, sed saepius nos a peccatis surgere, et veram poenitentiam saepius agi. *Voluntarie enim peccantibus nobis,* ut ait Apostolus [4], *non relinquitur hostia pro peccatis,* secunda scilicet, quia semel tantum Christum oportuit pati; nec relinquitur secundus baptismus; relinquitur vero secunda poenitentia et tertia et deinceps, ut Ioannes Chrysostomus [5] super hunc locum ait: « Sciendum, inquit, quod quidam hic exsurgunt [e], horum verborum occasione poenitentiam auferentes, quasi per poenitentiam non valeat peccator post lapsum resurgere secundo et tertio et deinceps. Verum in hoc etiam [f] poenitentiam non excludit, nec propitiationem, quae saepe fit [g] per poenitentiam, sed baptismum secundum et hostiam ».

---

[a] Ita U V; ed. *exemplis.* [b] V *percutienti.* [c] V *sui.* [d] B om. *p. p.* [e] V *insurgunt.* [f] V Z om. [g] V om.

---

[1] II. Reg. 12, 13. Cfr. Hugo, loc. cit. (P L 176, 150). [2] II. Reg. 24, 17 et I. Paralip. 21, 17. [3] Ambros., *De apologia David,* c. 7, n. 38 (P L 14, 865); C. *Illud vero* (26), (ibid. t. I, 1217). [4] Hebr. 10, 10. [5] Homil. 20, n. 1 (P G L 63, 143).

DISTINCTIO XV.

Cap. I–VII [a].

Quod pluribus irretitus peccatis non potest vere de uno poenitere, nisi et de omnibus poeniteat.

141 Et sicut praedictis auctoritatibus illorum error convincitur, qui [b] poenitentiam saepius agendam [c], et per eam a lapsu peccantes frequenter surgere diffitentur, ita eisdem illorum opinio eliditur, qui pluribus irretitum peccatis asserunt de uno vere poenitere eiusdemque veniam a Domino consequi posse sine alterius poenitentia.

Quod etiam auctoritatibus astruere conantur.

Ait enim Propheta [1]: *Non iudicabit Deus bis in id ipsum,* vel ut alii transtulerunt: *Non consurget duplex tribulatio.* Si ergo, inquiunt illi, aliquis sacerdoti fuerit confessus unum de duobus vel pluribus peccatis, et de illo iniunctam sibi a sacerdote satisfactionem expleverit [d], ceteris tacitis, non pro illo peccato amplius [e] iudicandus est, de quo satisfecit ad arbitrium sacerdotis, qui vicem Christi in Ecclesia gerit. Ideoque, si de eo iterum iudicatur, bis in id ipsum iudicat Deus, et consurgit duplex tribulatio.

142 Sed « de his [f] tantum oportet illud intelligi, qui praesentibus suppliciis commutantur in bonum et sic perseverant, super quos non consurgit duplex tribulatio. Qui vero inter flagella duriores et deteriores fiunt [g], ut Pharao [2], praesentibus aeterna connectunt, ut temporale supplicium sit eis aeternae poenae initium. Unde Augustinus: *Ignis succensus est* [3], etc. [h] — id est, vindicta hic incipiet — *et ardebit usque ad extremam damnationem* [i]. Hoc con-

---

[a] Ut textus unitas salvetur, omnes rubricas huius distinctionis supprimimus, eo vel magis quod codd. in dividendo textu aliter omnino procedant, quam capitula indicare videntur. [b] D add. *per.* [c] Ed. add. *non putant.* [d] D *poenitentiam impleverit,* pro *s. e.* [e] V *iterum.* [f] B add. *ergo.* [g] V B *fuerint.* [h] V *in furore meo.* [i] V *diem damnationis.*

---

[1] Nahum 1, 9. [2] Cfr. Exod. c. 7 seq. [3] Deut. 32, 22; cuius explicatio est secundum sensum in Glossa ibid. apud Lyranum, qui pro Augustino citat Gregorium, XVIII. *Moral.* c. 22, n. 35 (P L 76, 56).

tra illos notandum est, qui dicunt, illud, scilicet: *Non iudicabit Deus bis in id ipsum,* ad omnia pertinere flagella, quia quidam hic flagellis emendantur, alii hic et in aeternum puniuntur [1] ».

[Cap. II]. Quinque enim modis flagella contingunt: vel ut iustis 143
merita per patientiam augeantur, ut Iob [2]; vel ad custodiam virtutum, ne [a] superbia tentet, ut Paulo [3]; vel ad corrigenda peccata, sicut Mariae lepra [4]; vel ad gloriam Dei, ut de [b] caeco nato [5]; vel ad initium poenae, ut Herodi [6], quatenus hic videatur, quid in inferno sequatur, secundum illud [7]: *Duplici contritione contere eos* [c]. « Illa ergo auctoritas Nahum [d] non cogit nos sentire, omnia quae temporaliter puniuntur, non ulterius a Deo punienda [8] ».

[Cap. III]. Nam etsi super eundem locum Hieronymus dicat, 144
Aegyptios et Israelitas a Deo temporaliter punitos, ne in aeternum punirentur, non est tamen de omnibus generaliter intelligendum. Ait enim sic [9]: « Quod genus humanum diluvio, Sodomitas igne, Aegyptios mari, Israelitas in eremo perdidit, scitote ideo temporaliter pro peccatis punisse, ne in aeternum puniret [e] », quia *non iudicabit Deus bis in id ipsum.* Qui ergo [f] puniti sunt, postea non punientur; alioquin mentitur Scriptura, quod nefas est dicere.

Attende, lector, his verbis et cave, ne de omnibus generaliter intelligas, « sed de his tantum, qui inter ipsa flagella poenitentiam egerunt, credentes in Deum Hebraeorum; quam, etsi brevem et momentaneam, tamen non respuit Deus [10] ».

Quod autem qui per temporale flagellum non corriguntur, post 145
aeternaliter puniantur, ibidem ostendit, agens de fideli deprehenso in adulterio, qui decollatur; ubi ostendit, levia peccata brevi et temporali supplicio purgari, magna vero [g] diuturnis aeternisque

---

[a] V add. *eos.* [b] V D om. [c] Ed. et Z add. *Domine.* [d] V om. [e] Z *punirentur.* [f] Z *vero.* [g] Z om.

---

[1] Totus hic locus sumtus est ex Gratiano super C. *Sunt plures* (42), De Poenitentia, dist. 3, § 1, et ex C. *Ignis succensus est* (43), ibid. (t. I, 1225 et seq). [2] Respic. Iob. 1, 12 seqq. [3] Respic. II. Cor. 12, 7. [4] Respic. Num. 12, 10. [5] Respic. Ioan. 9, 3. [6] Respic. Act. 12, 23. [7] Ier. 17, 18. [8] Gratian., Can. cit. *Sunt plures,* ubi et fere totum sequens capitulum. Haec de quinque modis flagellorum sumta sunt ex Beda, *In Matth.* 9, 4 (PL 92, 46). [9] Loc. cit. *In Nahum* (PL 25, 1238); cfr. Gen. 7, 11; 19, 24; Exod. 14, 28; Num. 11, 33. [10] Ex C. *Sunt plures.*

suppliciis reservari, ita inquiens [1]: « Quaerat hic aliquis, si fidelis deprehensus in adulterio decolletur, quid de eo postea fiat? Aut enim punietur, et falsum est quod dicitur: *Non iudicabit Deus bis in id ipsum;* aut non punietur, et optandum est adulteris, ut hic brevi poena puniantur, ut frustrentur in [a] cruciatus aeternos.

« Ad quod respondemus, Deum, ut omnium rerum, ita suppliciorum quoque scire mensuras; et non praeveniri sententiam iudicis, nec illi in peccatorem exercendae dehinc poenae auferri potestatem; et magnum peccatum magnis diuturnisque lui cruciatibus. Si quis vero [b] punitus sit, ut ille qui Israelitae maledixerat [2], et qui in [c] Sabbato ligna collegerat [3], tales postea non puniri, quia culpa levis praesenti supplicio compensata sit ». Levis enim culpa levi supplicio compensatur.

Hic [d] satis innuit Hieronymus [e], gravia peccata et hic puniri gravi supplicio et in futuro punienda aeternaliter, de quibus poenitentia non agitur inter flagella; levia vero, quae hic puniuntur, levi poena compensationem recipere; quod in bonis fieri non ambigimus; et in malis forte fit etiam [f] ita.

Satis iam [g] apparet, quod illi de prophetia induxerunt non facere pro eis, qui dicunt, ei qui crimen sibi reservat, de alio veniam [h] praestari per poenitentiam.

146 Alias quoque auctoritates inducunt.

Ait enim Gregorius [4]: « *Pluit Dominus super unam civitatem, et super alteram non pluit* [5], et eandem civitatem ex parte compluit et ex parte aridam relinquit. Cum ille qui proximum odit, ab aliis vitiis se corrigit, una eademque civitas ex parte compluit et ex parte arida remanet; quia sunt quidam, qui, cum quaedam vitia resecent, in aliis graviter perdurant ».

Item Ambrosius [6]: « Prima consolatio est [i], quia *non obliviscitur misereri Deus* [7] »; « secunda per punitionem, ubi, etsi fides desit, poena satisfacit et relevat [8] ».

---

[a] Ita U B et Erf.; ed. om ; Erf. annotat: In originali, sine *in:* alii: *ut non frustrentur in aeternos cruciatus.* [b] B om. [c] V om. [d] U *his.* [e] Z add. *dicens.* [f] V om. [g] D *etiam.* [h] Z add. *sibi.* [i] D om.

---

[1] Hieron., loc. cit. parum inferius; C. *Quaerat hic aliquis* (44), ibid. (t. I, 1226). [2] Cfr. Levit. 24, 14. [3] Num. 15, 35. [4] Libro I *In Ezech.* hom. 10, n. 23 (PL 76, 895); verbotenus C. *Pluit Dominus* (40), De Poenitentia, dist. 3 (t. I, 1224). [5] Amos. 4, 7. [6] *In Ps. 118*, sermo 18, n. 3 (PL 15, 1453). [7] Respic. Ps 76, 10. [8] Ambros., ibid., n. 2; C *Prima consolatio* (41), ibid.

Ratione quoque utuntur dicentes: Si is qui unum peccatum confitetur, altero tacito, satisfactionem a sacerdote iniunctam expleverit [a], nunquid si et peccatum tacitum [b] conversus fuerit confessus, pro utroque ei poenitentia imponetur [c]? Longe hoc videtur [d] a ratione et Ecclesiae consuetudine [1], quae pro eodem peccato, nisi reiteretur, nulli bis poenitentiam imponit. Fuit ergo illa condigna peccati satisfactio, unde et peccatum deletum videtur.

His responderi potest sic. Illud Gregorii [2]: « *Pluit Domi-* 147
nus », etc., non ad criminis veniam, sed ad operis [e] peccati desertionem referendum est, ut ideo pars civitatis dicatur complui, quia ab actu et delectatione peccati, cui ante serviebat, modo cessat; non quod eius veniam habeat. Vocaturque pluvia illa talis continentia, qua [f] ab opere peccati revocatur, quia ex fonte gratiae Dei id cordi instillatur, ut vel sic paulatim ad poenitentiam veniat, vel eo minus a Deo puniatur qui diuturniori delectatione et actu peccati maius [g] sibi tormentum accumulasset [h]. Si vero ad indulgentiam reatus pluvia referatur, evangelicae sententiae [3] contraire videbitur. Si enim propter immisericordiam, qua quis proximo [i] non misetur, etiam quae sunt dimissa replicantur ad poenam, multo magis quae nondum sunt dimissa, propter odium fraternum ad poenam reservari probantur. Et si ille « qui arbiter suae voluntatis constitutus est, non potest inchoare novam vitam, ut ait Augustinus [4], nisi poeniteat eum veteris vitae, quomodo ad novitatem indulgentiae perveniet, qui odii vetustatem non deposuit? »

Illud etiam [k] quod Ambrosius ait: « Etsi fides desit, poena satisfacit », etc., non de fide intelligitur, qua creditur in Deum, sed de conscientia delicti [5]: deest enim fides cum peccati conscientia subest. Nam cum delicta omnia nemo intelligat [6], est aliquando in homine peccatum, cuius non habet conscientiam. Unde Apostolus [7]: *Nihil mihi conscius sum, sed non in hoc iustificatus sum.* Cum

---

[a] U *compleverit; Z impleverit.* [b] Z add. *tantum.* [c] V add. *non equidem quia iam de altero poenituit.* [d] B *est.* [e] V *operationis.* [f] D *quae.* [g] B *magis.* [h] Z *cumulasset.* [i] Ed. et B add. *suo.* [k] V Z *autem.*

---

[1] Ratio a defensoribus huius erroris adducta, scil. consuetudo Ecclesiae, non constat. [2] Tota seq. interpretatio fere ad litteram excerpta est ex Gratiano super C. *Quaerat hic aliquis* (44), (t. 1, 1226); cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 6, c. 13 (PL 176, 151). [3] Respic. Matth. 18, 32. [4] *Sermo* 351 (alias hom. 50) c. 2, n. 2 (PL 39, 1537). [5] Respic. Rom. 14, 23. [6] Respic. Ps. 18, 13. [7] I. Cor. 4, 4.

igitur flagellatur quis pro peccato, cuius non est conscius, si patienter fert poenam et humiliter amplectitur, cogitans se peccatum forte habere, quod non [a] intelligit, et pro eo puniri a Deo, poena illa satisfacit et relevat gravatum.

148 Ad hoc autem, quod obiicitur [b] de satisfactione illa: Si satisfactio non fuit, iterum imponenda est; si vero iterum imponenda non est, satisfactio [c] fuit; et si satisfactio fuit, veniam impetravit; responderi potest, satisfactionem non fuisse, quia ille *dignos fructus poenitentiae* non fecit [1].

« Est enim satisfactio poenitentiae, ut ait Augustinus [2], peccatorum causas excidere, nec suggestionibus earum aditum indulgere ».

149 Idem [d] [3]: « Sane qui scelerate vivunt, nec curant talem vitam moresque corrigere, et inter ipsa facinorosa sua eleemosynas frequentare non cessant, frustra ideo sibi blandiuntur, quia Dominus ait [e] [4]: *Date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis.* Hoc enim [f] quam late pateat, non intelligunt ». « Multa enim sunt genera eleemosynarum, quae cum facimus, adiuvamur: non solum enim qui dat esurienti cibum, sitienti potum, et huiusmodi [g] [5]; sed etiam qui dat veniam poenitenti [h], eleemosynam dat; et qui emendat verbere in quem potestas datur, vel coercet aliqua disciplina, vel orat, ut ei dimittatur peccatum, eleemosynam dat, quia misericordiam praestat [6] ».

150 [Cap. IV]. « Multa enim bona praestantur invitis, quando eorum consulitur utilitati et non voluntati [7] ». « Sed ea maior est, qua ex corde dimittimus, quod in nobis quisque peccavit: minus [i] enim magnum [k] est erga eum [l] esse benevolum, qui nihil tibi fecit mali; illud multo grandius [m], ut tuum etiam inimicum diligas, et ei qui tibi malum vult, et, si potest, facit, semper bonum velis, faciasque quod possis [8] ».

---

[a] V *si.* [b] D *obiiciunt.* [c] V add. *non.* [d] D add. *in Enchiridio.* [e] V *dicit.* [f] B *autem.* [g] V *etc.*, pro *e. h.* [h] Ita U D; ed. *petenti.* [i] Z (post correct.) *mundus.* [k] Erf. *bonum,* sed annotat: Alii, *magnum.* [l] D add. *nobis.* [m] V add. *est.*

---

[1] Respic. Matth. 3, 8. [2] Potius Gennad. *De ecclesiast. dogmatibus,* c. 54 (PL 58, 994); C. *Satisfactio poenitentiae* (3), ibid. (t. I, 1211). [3] August., *Enchirid.* c. 75 (PL 40, 267). [4] Luc. 11, 41. [5] Respic. Matth. 25, 37 seqq. [6] Aug., ibid. c. 72. [7] August., ibid. [8] Ibid. c. 73; cfr. III. *Sent.* dist. XXX lit. Magistri.

« Quod ergo Dominus ait: *Date eleemosynam, et omnia munda sunt vobis* [a]; itane [b] intellecturi sumus, ut non credentibus in Christum munda sint omnia, si eleemosynas istas dederint [1] »? « Qui [c] vult ordinate dare eleemosynam a se debet primum [d] incipere, et eam sibi primum dare [2] ».

[Cap. V]. « Est enim eleemosyna [e] opus misericordiae, veris- 151
simeque [f] dictum est [3]: *Miserere animae tuae, placens Deo* [4] ».

« Non ergo se fallant qui per eleemosynas largissimas fructuum suorum vel pecuniae impunitatem se emere aestimant, in peccatis permanentes, quae ita diligunt, ut in eis optent versari. *Qui vero diligit iniquitatem odit animam suam* [5], et [g] qui odit animam suam non est ei misericors, sed crudelis: diligendo quippe eam secundum saeculum, odit eam secundum Deum. Si ergo vult ei dare eleemosynam, per quam fit munda, odiat eam secundum saeculum, et diligat eam secundum Deum [6] ».

Hac eleemosyna, quam sibi homo primitus [h] debet, mundantur interiora.

Ad quod Christus hortans ait [7]: *Mundate quae intus sunt. Immundis enim nihil est mundum;* sed *polluta sunt eorum mens et conscientia* [8], ut ait Apostolus. Immundi vero sunt omnes, quos non mundat fides, qua creditur in Christum; de qua scriptum est [9]: *Mundans fide corda eorum.* « Sed ne istas eleemosynas, quae fiunt de fructibus terrae, respuere Christus videretur, *haec,* inquit, *oportuit facere,* scilicet iudicium et caritatem Dei, *et illa non omittere* [10], id est [i] eleemosynas fructuum terrenorum [11] ».

[Cap. VI]. Ex his datur intelligi, quod in peccato mortali per- 152
manentes, etsi eleemosynas largas faciant, non tamen per eas satisfaciunt, quia inordinate agunt, dum a se non incipiunt. Nec proprie dicitur eleemosyna tale opus, dum sibi ipsis crudeles existunt,

[a] Z *Date et dabitur vobis etc.* pro *D. e. e. o. m. s. v.*; V om. *e. o. m. s. v.* [b] Ed. *ita.* [c] Ed. add. *enim.* [d] Ed. om. [e] V *misericordia.* [f] Z *certissimeque.* [g] U *id est;* B om. [h] V *primus;* B *prius.* [i] Z *scilicet,* pro *id est.*

[1] Ibid. c. 75. [2] Ibid. c. 76. [3] Eccli. 30, 24. [4] Aug., ibid. [5] Ps. 10, 6. [6] Aug., ibid. c. 77. Etiam quae sequuntur secundum sententiam ibid. c. 76, n. 20 inveniuntur. [7] Matth. 23, 26. [8] Tit. 1, 15. [9] Act. 15, 9. [10] Respic. Luc. 11, 42. [11] Aug., ibid. c. 76.

non placentes Deo. Non igitur dicenda est illa peccati satisfactio, quam quis agit pro uno peccato, dum perdurat in altero; quia « nihil prodest ieiunare et orare et alia bona agere, nisi mens revocetur a peccato [a].[1] »: et si aliquando conversus tacitum peccatum sacerdoti fuerit confessus, de utroque imponenda ei est satisfactio, quia de [b] primo condigne non satisfecit.

153 Quibusdam [2] tamen videtur fuisse satisfactio, sed infructuosa, dum in peccato altero persistit [c]; percipietur autem [d] fructus eius, incipientque proficere, cum peccati alterius poenituerit. Tunc enim utrumque dimittitur peccatum, et satisfactio praecedens vivificatur, quae fuerat mortua; sicut baptismus illi [e] qui ficte accedit, tunc primitus valet, cum fictio a mente recedit per poenitentiam.

Et in huius [f] opinionis munimentum auctoritates inducunt.

Ait enim Augustinus [3]: « Pium est credere, et nostra fides hoc [g] postulat, ut, cum gratia Christi [h] in homine destruxerit mala priora, etiam [i] remuneret bona; et cum destruit quod suum non [k] invenit, diligit bonum, quod in peccante plantavit ».

Item, Hieronymus [l] [4]: « Si quando videris, inter multa peccata quemquam facere aliqua iusta opera, non est tam iniustus Deus, ut propter multa mala obliviscatur paucorum bonorum; sed faciet eum metere et in horrea congregare, quae in bona terra seminavit ».

154 Sed haec dicta intelligimus de illo qui in [m] caritate quodam tempore bona facit et bonus est, alio vero tempore malus est et multa peccata facit. Non ergo intelligendum est, eum inter multa peccata iusta opera fecisse, quasi simul eodemque tempore peccata [n] fecerit et iusta opera, sed diversis temporibus utraque egisse [o]: nisi enim bonus foret, quando bona fecit, non seminasse in terra diceretur bona. Destructis ergo malis, post opera bona commissis, priora bona, in caritate scilicet facta, quae sequentia mala mortificaverant, poenitentia de illis malis habita, vivificantur et remunerantur.

---

[a] Erf. annotat: Alii, *iniquitate*. [b] Z *pro*. [c] V *consistit*. [d] Ed. et V B *tamen*. [e] V om. [f] B *huiusmodi*. [g] Ed. om. [h] Z *Dei*. [i] V om. [k] V om. [l] D om. [m] V om. [n] V om. [o] Ed. et Z *fecisse*.

---

[1] Can. *Nihil prodest* (21) ibid. (t. I, 1214). [2] Haec interpretatio quorumdam sumta est fere ad verbum ex Gratiano in C. *Quaerat hic aliquis* (44), ibid. (t. I, 1226). [3] *De vera et falsa poenitentia* c. 14, n. 29 (PL 40, 1125). [4] *Comment. in Aggaeum* 1, 6 (PL 25, 1394).

Unde Apostolus[1]: *Iacientes fundamentum poenitentiae ab operibus mortuis;* opera mortua nominans, priora bona significat, quae per sequens peccatum erant mortua [a], quia hi [b] peccando priora bona irrita fecerunt. Haec sicut peccando fiunt [c] irrita, ita per poenitentiam reviviscunt, et ad meritum aeternitatis prodesse [d] incipiunt. Similiter et illud bonum amat Deus, quod plantavit in peccante, in illo scilicet, qui post illud bonum peccavit, non [e] simul peccans et bene [f] operans exstitit; quia talis hominis opus non diligeret [g] Deus ad remunerationem.

[Cap. VII]. Potest etiam accipi de operibus bonis, quae ab 155
aliquo fiunt, dum malus est, et in peccato mortali persistit [h] vel ad tempus, vel usque in [i] finem; quae dicuntur remunerari a Deo et non dari oblivioni, non quia proficiant ad vitam aeternam obtinendam, sed ad tolerabilius extremi iudicii supplicium sentiendum; sicut de fide et ceteris, quae sine caritate habentur, Augustinus ait[2]: « Si quis non habens caritatem, quae pertinet ad *unitatem spiritus et vinculum pacis*[3], quo Ecclesia connectitur, in aliquo schismate constitutus, ne [k] Christum neget, patitur tribulationes, famem, persecutionem, vel flammas, vel bestias, vel ipsam crucem timore gehennae [l], nullo modo ista culpanda [m] sunt, immo et hic [n] laudanda est patientia. Non enim dicere poterimus, melius ei fuisse, ut Christum negando nihil eorum pateretur, quae passus est confitendo; sed aestimandum est [o], fortasse tolerabilius ei futurum iudicium, quam si, Christum negando, nihil eorum pateretur, ut [p] illud quod ait Apostolus[4]: *Si tradidero corpus meum, ita ut ardeam, caritatem autem non habuero* [q], *nihil mihi prodest,* nihil prodesse intelligatur ad regnum obtinendum, non ad extremi iudicii tolerabilius supplicium subeundum ».

Et infra [r] [5]: « Haec propter caritatem dicta sunt, sine qua in

---

[a] Z add. *id est mortificata.* [b] V add. *in.* [c] V B *fuerint.* [d] Z *proficere.* [e] V add. *qui.* [f] C *bonum.* [g] V *diriget.* [h] Z *exstitit.* [i] D *ad.* [k] V *ut.* [l] V om. [m] Z *damnanda.* [n] Ed. *haec.* [o] B om. [p] Z *unde;* B om. *eorum.* [q] D add. *nihil sum.* [r] D om. *e. i.*

---

[1] Hebr. 6, 1. Tota haec explicatio excerpta est ex Gratiano super C. *Intermittentes* (19), De Poenitentia, dist. 4 (t. I, 1236). [2] Libro *De patientia,* c. 26, n. 23 (PL 40, 623); C. *Si quis autem* (49) ibid. d. 3 (t. I, 1228). [3] Respic. Eph. 4, 3. [4] I. Cor. 13, 3. [5] Aug., ibid. c. 23, n. 20, et Can. cit. § 1, de quo intelligitur vocabulum *infra.*

nobis non potest [a] esse vera poenitentia, quoniam in bonis caritas Dei est, quae tolerat omnia ».

Ex his ostenditur, bona [b], quae sine caritate fiunt, prodesse quidem ad tolerabiliorem poenam sentiendam, sed non ad [c] vitam obtinendam.

156 Illa etiam [d], quae in caritate quis facit, si postea prolapsus fuerit nec exsurrexerit [e], non esse in memoria Dei, Ezechiel [1] dicit: *Si averterit se iustus a iustitia* [f] *et fecerit iniquitatem, nunquid vivet? Omnes iustitiae eius* [g], *quas fecerat, non recordabuntur; in peccato suo morietur, et non erunt in memoria iustitiae, quas fecit.*

In cuius [h] loci expositione Gregorius [2] ait: « Hoc nobis maxime considerandum est, quia, cum mala committimus, sine causa ad memoriam transacta bona revocamus, quoniam [i] in perpetratione malorum nulla debet esse fiducia praeteritorum bonorum ».

Intelligendum est hic [k], ad vitam percipiendam bona praeterita non dare fiduciam, etsi ad mitiorem poenam; alioquin praemissae auctoritati Augustini [l] obviaret. Et bona igitur sine caritate facta, quae comitatur mortalis culpa, quam non delet sequens [m] poenitentia, ad sensum mitioris poenae proficiunt, non ad vitae fructum.

Satis arbitror illis esse responsum, qui asserunt, de uno crimine poenitentiam agi et veniam praestari, alio in delectatione retento, vel per confessionem non exposito.

157 Qui non modo praemissis auctoritatibus confutantur, sed et subditis.

Ait enim Augustinus [3]: « Sunt plures, quos poenitet peccasse, sed tamen omnino [n] reservantes sibi quaedam, in quibus delectentur, non animadvertentes [o], Dominum simul mutum et surdum a daemonio liberasse [4]: per hoc docet [p] nos nunquam nisi de omnibus sanari. Si enim vellet peccata ex parte reservari, haben-

---

[a] V *prodest.* [b] V om. [c] V om. [d] V *enim.* [e] V *surrexerit.* [f] V add. *sua.* [g] D om. [h] D *huius.* [i] D *quia.* [k] Ed. *hoc.* [l] D add. *haec.* [m] B om. [n] V *animo.* [o] D *advertentes.* [p] Ed. *docens.*

---

[1] Cap. 3, 20, cfr. 33, 13. [2] Libro I *Super Ezech.* homil. 11, n. 21 (PL 76, 914); C. *Si averterit* (15), et C. *Hoc nobis* (16), ibid. dist. 4 (t. I, 1236). [3] *De vera et falsa poenitentia* c. 9, n. 24 (PL 40, 1121); C. *Sunt plures* (42), De Poenitentia, dist. 3, § 1 (t. I, 1225). [4] Respic. Marc. 7, 32.

tem [a] daemonia septem, perficere [b] potuit, sex expulsis. Expulit autem septem, ut omnia crimina simul eiicienda doceret. Legionem vero daemonum ab alio eiiciens [1], nullum reliquit de omnibus, qui liberatum possideret, ostendens, quod si etiam peccata sint mille, oportet de omnibus poenitere. Nunquam aliquem sanavit Dominus, quem non omnino liberaverit. Totum enim hominem sanavit in Sabbato [2], quia et corpus ab omni infirmitate, et animam ab omni contagione; indicans, poenitentem oportere simul dolere de omni crimine: scio enim Dominum inimicum omni criminoso. Quomodo ergo qui crimen reservat, de alio reciperet [c] veniam? Sine amore Dei consequeretur [d] veniam, sine quo nemo unquam invenit gratiam: hostis enim Dei est, dum offendit perseveranter. Quaedam enim [e] impietas infidelitatis est ab illo qui iustus et iustitia est, dimidiam sperare veniam: iam enim sine vera poenitentia [f] inveniret gratiam [g]. Poenitentia enim vera ad baptismi puritatem conatur ducere [h]. Recte enim poenitens, quidquid sordis post purificationem contraxit, oportet ut abluat saltem lacrymis mentis; sed satis durus est cuius mentis dolorem oculi non declarant. Sed sciat, se culpabiliter durum, qui deflet damna temporis vel mortem [i] amici, et dolorem peccati non ostendit in lacrymis. Quem ergo poenitet, omnino poeniteat ».

Idem [3]: « Poenitentes, si vere estis poenitentes, et non estis irridentes, mutate vitam, reconciliamini Deo! Poenitentiam agis, genua figis [k], et rides, subsannans [l] patientiam Dei. Si poenitentiam agis, poenitet [m]; si non poenitet [n], non poenitens es. Si ergo [o] poenitet [p], cur facis quae male fecisti? Si fecisse poenitet, noli facere; si adhuc facis, certe non es poenitens ».

Item Innocentius II [q] [4]: « Admonemus fratres nostros, ne falsis poenitentiis laicorum animas decipi [r] et in infernum pertrahi

---

[a] Ed. *habenti.* [b] Ed. *manente uno, proficere.* [c] D *accipiet.* [d] B *non sequeretur.* [e] V om. [f] B add. interl. *poenitens.* [g] D om. *hostis enim... gratiam.* [h] D *educere*; ed. et V *adducere.* [i] Z *in morte.* [k] Erf *flectis,* sed annotat: Alii, *figis.* [l] Ed. *subsannas.* [m] Ed. et Z (interl.) add. *te*; V D *poenites.* [n] Ed. et B add. *te*; V *poenites.* [o] Z om. [p] V *poenitens es.* [q] V *quintus,* errore amanuensis ex *IJ* facto *V.* [r] V *decipiant.*

---

[1] Respic. Luc. 8, 30 et Marc. 5, 9. [2] Respic. Ioan. 7, 23. [3] *Sermo* 393 (alias 41 ex Homiliis 50) n. 1 (PL 39, 1713); C. *Poenitentes* (10), ibid. (t. I, 1213). [4] Can. *Fratres nostros* (8), De Poenitentia, dist. 5 (t. I, 1242).

patiantur. Falsam autem poenitentiam esse constat, cum, spretis[a] pluribus, de uno solo poenitentia agitur; vel cum sic agitur de uno, ut non discedatur ab alio ».

Ex praemissis[b] perspicua fit notitia verae poenitentiae et satisfactionis.

Illa enim vera est poenitentia[c], quae peccatum abolet; quod illa sola facit, quae scelus corrigit; illa vero scelus corrigit[d], quae odium commissi criminis et committendi cum desiderio satisfaciendi affert[e].

158 Iudas enim poenituisse legitur sine assecutione veniae, quia tali poenitentia non corrigit crimen.

Unde Hieronymus[1]: « Nihil Iudae profuit egisse poenitentiam, per quam scelus corrigere non potuit. Si quando frater sic peccat in fratrem, ut emendare non[f] valeat quod peccavit, potest[g] ei dimitti; sin autem permanent opera, frustra voce assumitur poenitentia; hoc est quod de eo[h] dicitur[2]: *Et oratio eius fiat in peccatum;* ut non solum emendare nequiverit proditionis nefas, sed proprii homicidii scelus addiderit ».

Cave, qualiter intelligas illud: « Ut emendare non[i] valeat[k] quod peccavit », etc. Non enim emendatio hic intelligenda est rei demptae recompensatio, sed delicti exprobratio et abominatio cum satisfactionis desiderio. Demit enim iniuste quis alicui quod restituere non valet, ut oculum vel vitam et huiusmodi[l]; et tamen, si poenituerit[m] peccati, cum amore condignae satisfactionis, veniam habet. Nec ideo quisquam putet, qui rem alienam iniuste abstulit, quam reddere potest, de illo peccato poenitere ac veniam consequi, nisi restituat ablatum. « Quamdiu enim res, propter quam peccatum est, non redditur, si reddi potest, non agitur poenitentia, sed fingitur[3] ».

---

[a] V add. *autem*. [b] V add. *auctoritatibus*. [c] V om. *est;* D om. *e. s. l. e. v. e. p.* [d] D om. *i. v. s. c.* [e] V *aufert*. [f] Ita U Z (uterque interlin.); ed. om. [g] Z add. interl. *tamen*. [h] Ed. *eodem infelicissimo*. [i] Ed. et B (post correct.) om. [k] D *nequiverit,* pro *n. v.* [l] D om. *e. h.* [m] B add. interl. *eum*.

---

[1] Libro IV *Comment. in Matth.* 27, 5 (PL 26, 204); C. *Nihil Iudae* (38), De Poenitentia, dist. 3 (t. I, 1224). [2] Respic. Ps. 108, 7. [3] August., Epist. 153 (alias 54). *Ad Macedonium,* c. 6, n. 20 (PL 33, 662); C. *Si res aliena* (1), C. 14, q. 6 (t. I, 742).

DISTINCTIO XVI.

Cap. I.

De tribus in poenitentia considerandis, scilicet compunctione, confessione, satisfactione.

In perfectione autem poenitentiae tria observanda sunt, scilicet 159
compunctio cordis, confessio oris, satisfactio operis [1].

Unde Ioannes, Os aureum [2]: « Perfecta poenitentia cogit peccatorem [a] omnia libenter ferre: in corde eius contritio, in ore confessio, in opere tota humilitas. Haec est fructifera poenitentia »; ut, sicut tribus modis Deum offendimus, scilicet corde, ore [b], manu [c], ita tribus modis satisfaciamus.

« Sunt enim tres peccati differentiae, ut ait Augustinus [3], et in corde, et in [d] facto, et in consuetudine vel verbo, tanquam tres mortes: una quasi in domo [4], scilicet cum in corde consentitur libidini; altera quasi prolata [e] iam *extra portam* [5], cum in factum [f] procedit assensio; tertia cum malae consuetudinis tanquam [g] mole premitur animus, vel noxiae defensionis clypeo armatur, quasi in sepulcro iam putens [6]. Haec sunt tria genera mortuorum, quae [h] Dominus legitur suscitasse ».

Huic igitur triplici morti triplici remedio occurritur: contritione, confessione, satisfactione.

Compunctio nobis [i] commendatur ibi [7]: *Scindite corda vestra, et non vestimenta vestra.*

Confessio [k] ibi [8]: *Iustus in principio sermonis* [l] *accusator est sui;* vere enim confitetur qui se accusat, qui exsecrando malum

---

[a] D *peccantem.* [b] Ed. et D add. *et.* [c] Z *opere.* [d] Z om. *e. i.* [e] Z (post corr.) *lata.* [f] D add. *iam.* [g] D om. [h] B *quos.* [i] V *cordis.* [k] U *Et confessio.* [l] D om.

---

[1] Pro hoc cap. cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 6, c. 10 (PL 176, 146). [2] Can. *Perfecta poenitentia* (8) De Poenitentia, dist. 3 (t. I, 1212), ubi citatur illa homilia *De poenitentia*, quae in ed. Maurina, non invenitur. [3] Libro I *De serm. Domini in monte*, c. 12, n. 35 (PL 34, 1247), et C. *Sicut tribus* (21), ibid. dist. 2 (t. I, 1197). [4] Respic. Matth. 9. 25. [5] Respic. Luc. 7, 14. [6] Respic. Ioan 11, 43. [7] Ioel 2, 13. [8] Prov. 18, 17.

sibi imputat. Et ibi [1]: *Effundite coram illo corda vestra.* Et [a] item [2]: *Confitemini alterutrum peccata vestra.*

Cap. II.

Quae sit vera satisfactio.

160 Satisfactio a Ioanne praecipitur, ubi ait [3]: *Facite fructus dignos poenitentiae,* scilicet ut secundum qualitatem et quantitatem culpae sit qualitas et quantitas poenae. « Non enim par debet esse fructus [b] boni operis eius qui nihil vel minus peccavit, et eius qui gravius cecidit [4] ».

Ideo discretio poenitenti valde necessaria est, ut illa gerat, quae Augustinus [5] tradit [c] dicens: « Consideret qualitatem criminis in loco, in tempore, in perseverantia, in varietate personae, et quali hoc fecerit tentatione, et in ipsius vitii multiplici exsecutione. Oportet enim, poenitere fornicantem secundum excellentiam sui status vel officii, vel secundum modum meretricis, et in modo operis sui, et qualiter turpitudinem egerit: si in loco sacrato [d], si in tempore orationi constituto, ut sunt festivitates et tempora ieiunii. Consideret, quantum perseveraverit [e], et defleat, quod perseveranter peccavit [f]; et quanta victus fuerit [g] impugnatione — sunt enim qui non solum non vincuntur, sed ultro se peccato offerunt [h] nec exspectant tentationem, sed praeveniunt voluptatem — et pertractet secum, quam multiplici actione vitii delectabiliter peccavit. Omnis ista varietas confitenda est et deflenda, ut, cum cognoverit, quod peccatum est, cito inveniat Deum propitium. In cognoscendo augmentum peccati inveniat, cuius aetatis fuerit, cuius sapientiae et ordinis. Immoretur in singulis istis et sentiat modum criminis, purgans lacrymis [i] omnem qualitatem vitii, defleat [k] virtutem, qua interim [l] caruit: dolendum enim est, non solum quod peccavit, sed quia se virtute privavit. Defleat

---

[a] Ed. om. [b] V add. *cultus.* [c] D *discernit.* [d] Z *sacro.* [e] D *peccaverit.* [f] V B D add. *et quantum perseveranter.* [g] D om. [h] B *ingerunt.* [i] V *criminis.* [k] V add. *inquam.* [l] V om.

---

[1] Ps. 61, 9. [2] Iac. 5, 16. [3] Matth. 3, 8; Luc. 3, 8. [4] Glossa super ult. locum. cfr. Gregor., I. *Homil. in Evang*, homil. 20, n. 8 (PL 76, 1163). [5] *De vera et falsa poenitentia* c. 14, n. 29 (PL 40, 1124); C. *Consideret* (1), ibid. dist. 5 (t. I. 1238).

etiam [a], quoniam *offendens in uno, factus est omnium reus* [1]: ingratus enim exstitit qui plenus virtutibus Deum omnino non timuit. In hoc enim quisque peccator fit culpabilior, quo est Deo acceptior; ideo enim Adam plus peccavit, quia omni [b] bono abundavit. Alio etiam modo *offendens in uno, factus est omnium reus:* quia omnis virtus patitur detrimentum ab uno vitio ».

« Ponat se omnino in iudicio et potestate [c] sacerdotis, nihil sui reservans sibi, ut omnia, eo iubente, paratus sit facere pro recipienda vita animae, quae faceret pro evitanda corporis morte, et hoc cum desiderio, quia vitam recuperat infinitam: cum gaudio enim facere debet immortalis futurus, quae faceret pro differenda morte moriturus. Semper deprecetur Deum, offerat Deo mentem et cordis contritionem, deinde et quod potest de possessione; tunc [d], quod [e] offerat, securus offerat: *Respexit* enim [f] *Dominus et Abel et ad munera eius* [2]; prius dicit ad Abel quam ad munera eius [g]. In iudicio igitur [h] cordis conferenda est eleemosyna tribuentis; nec considerandum est quantum, sed qua mente, qua affectione dat quod potest. Qui igitur sua peccata redimere vult temporalium oblatione, prius offerat mentem. Caveat, ne verecundia ductus dividat apud se confessionem, ut diversa diversis velit sacerdotibus manifestare. Quidam enim [i] uni celant quae alii manifestanda conservant; quod est se laudare et ad hypocrisim tendere et semper venia carere, ad quam [k] per frusta putant pervenire. Paveat [l] etiam, ne prius ad dominicum corpus accedat, quam confortet [m] bona conscientia [n]; et doleat, quod nondum audeat sumere quem multum desiderat cibum salutarem. Cohibeat etiam se a ludis, a spectaculis saeculi, qui perfectam vult consequi remissionis [o] gratiam. Isti sunt digni fructus poenitentiae, animam captivam elaqueantes, et in libertate servantes [3] ».

Et infra [4]: « Quaerat anima fructus dignos, etsi non dignos [p] poenitentiae. Sunt enim digni fructus virtutum, qui non sufficiunt

[a] D *ergo.* [b] V Z *maiori.* [c] Z om. *e. p.* [d] V *et.* [e] Ed. *si quid.* [f] Ed. et Z om. [g] U om. [h] V Z *enim.* [i] Z *vero;* U add. *quaedam;* D om. *uni.* [k] B add. *quam vel.* [l] Ed. et Z *caveat.* [m] V *confortetur.* [n] Z pro *c. b. c.* habet *offerat bonam conscientiam,* sed in margine: *vel sic: confortet se bona conscientia.* [o] V *remissionem,* et om. *gratiam.* [p] Z add. *fructus.*

[1] Iac. 2, 10. [2] Gen. 4, 4 [3] Aug., loc. cit. c. 15, n. 30 et 31, et can. cit. [4] Aug., loc. cit.

poenitentibus [a]: poenitentia enim graviores postulat, ut dolore et gemitibus mortuus impetret vitam ».

Ex his ostenditur, qui sint digni fructus poenitentiae, quibus vera satisfactio expletur, et quod non omnes digni fructus sunt digni fructus poenitentiae; quod de illa poenitentia intelligitur [b], quae maiorum est criminum. Non enim sufficiunt graviter delinquentibus, quae sufficiunt minus vel parum peccantibus.

Cap. III.

Quae sit satisfactio falsa.

161 Et sicut sunt digni [c] fructus poenitentiae ac vera satisfactio, ita et indigni fructus et falsa satisfactio, id est falsa poenitentia.

Unde Gregorius [1]: « Falsas poenitentias dicimus, quae non secundum auctoritates Sanctorum pro qualitate criminum imponuntur. Ideoque miles, vel negotiator, vel alicui officio deditus, quod sine peccato exerceri non possit, si culpis gravioribus irretitus ad poenitentiam venerit, vel qui bona alterius iniuste detinet, vel qui odium in corde gerit, recognoscat, se veram poenitentiam non posse peragere, nisi negotium relinquat, vel officium deserat, et odium ex corde dimittat, et bona, quae iniuste abstulit, restituat. Nec tamen desperet; interim quidquid boni facere potest, hortamur, ut faciat, ut [d] Deus cor illius illustret ad poenitentiam ».

Cum sit poenitentia interior et exterior, de utraque per praemissa satis apparet, quae sit vera, et quae sit [e] falsa.

Cap. IV.

De tribus actionibus poenitentiae.

162 Praedictis vero adiiciendum est, quod tribus modis agitur [f] poenitentia: ante baptismum scilicet de prioribus peccatis; post baptismum de gravioribus, quae post committuntur; est etiam [g]

---

[a] B *poenitentiae.* [b] D *intelligendum est.* [c] D *veri.* [d] D *et.* om. *u. f.* [e] Z om. [f] U *geritur.* [g] Z *autem.*

---

[1] Gregor. VII, Concil. Rom. V, n. 5; C. *Falsas poenitentias* (6), ibid. dist. 5 (t. I, 1241).

poenitentia venialium [a] quotidiana, quae etiam humilium est et perfectorum.

Unde Augustinus [b] [1]: « Tres sunt actiones poenitentiae, quas mecum vestra eruditio recognoscit. Una est, quae novum hominem parturit, donec per baptismum omnium praeteritorum fiat abolitio [c] peccatorum; quia nullus suae voluntatis arbiter, nisi poeniteat eum veteris vitae, novam inchoare potest; a qua parvuli sunt immunes, cum baptizantur, quia nondum possunt uti libero arbitrio, quibus tamen ad remissionem originalis peccati prodest eorum fides, a quibus offeruntur ».

« Altera est actio poenitentiae [d] post baptismum, quae fit pro illis peccatis, quae Legis [e] decalogus continet [2] ». « Agunt ergo homines poenitentiam ante baptismum de peccatis prioribus, ita tamen, ut etiam [f] baptizentur, sicut [g] Petrus ait [h] [3]: *Agite poenitentiam, et baptizetur unusquisque vestrum in nomine Domini*, etc. Agunt etiam poenitentiam, si post baptismum ita peccaverint, ut excommunicari et post reconciliari mereantur [4] ».

« Est etiam poenitentia bonorum et [i] humilium fidelium pene quotidiana, in qua pectora tundimus dicentes: *Dimitte nobis debita nostra* [k], etc. Neque ea [l] nobis dimitti volumus quae dimissa in baptismo non dubitamus, [Cap. V.] sed illa quae humanae fragilitati, quamvis parva, tamen crebra subrepunt, quae, si collecta contra nos fuerint, ita nos gravabunt et oppriment, sicut unum aliquod grande peccatum. Quid enim interest ad naufragium, an uno grandi fluctu navis operiatur et obruatur, an paulatim subrepens aqua in sentinam per negligentium culpam impleat navim, et [m] submergatur? Ideo ieiunium et eleemosynae et orationes invigilent; in quibus cum dicimus: *Dimitte nobis debita nostra* [n], etc., manifestamus, nos habere quod nobis dimittatur; et

---

[a] V add. *id est*. [b] D om. [c] Ed. et B *ablutio*. [d] B add *quae fit*. [e] D om. [f] D *ante*. [g] V *unde*. [h] D add. *in Actibus Apostolorum*. [i] V add. *etiam*. [k] Ed. add. *sicut et nos*. [l] Ed. *enim et*; D *enim ea*. [m] V *ut*. [n] V Z om. *d. n.*

---

[1] *Sermo* 351 (alias 50 inter 50 Homil.) c. 2, n. 2 (PL 39, 1537); C. *Tres sunt*, (81), ibid. dist. 1 (t. 1, 1181). [2] Aug., ibid. c. 4, n. 7, et in eodem can. [3] Act. 2, 38. [4] August. Epist. 265 (alias 108). *Ad Seleucianam*, n. 7 (PL 33, 1088); C. *Agunt homines* (97), De Consecrat., dist. 4 (t. 1, 1393).

in his verbis humiliantes animas nostras, quotidianam agere poenitentiam non cessamus [1] ».

Cap. VI.

De satisfactione venialium.

163 Quae autem pro venialibus sit satisfactio sufficiens, Augustinus insinuat, ita inquiens in *Enchiridio* [2]: « De quotidianis et brevibus levibusque peccatis, sine quibus haec vita non ducitur, quotidiana oratio fidelium satisfacit. Eorum enim est dicere: *Pater noster, qui es in caelis* [a]. Delet [b] omnino haec oratio minima [c] quotidiana peccata; delet et illa, a quibus vita fidelium, etiam scelerate gesta, sed poenitendo in melius commutata, discedit, si, ut [d] veraciter dicitur: *Dimitte nobis debita nostra,* ita [e] veraciter dicatur: *sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* [f], id est, si fiat quod dicitur; quia et ipsa eleemosyna est veniam petentibus omnino ignoscere ».

Ex his aliisque [g] praemissis iam facile est intelligere, quae pro venialibus sit exhibenda satisfactio.

Sufficit enim dominica oratio cum ieiunio aliquo et eleemosynis, sic tamen, ut praecedat contritio aliquantula, et addatur confessio, si adsit facultas; de qua confessione post [3] tractabitur.

164 Pro gravioribus vero peccatis haec etiam in satisfactione adhibenda sunt, sed multo vehementius atque districtius, quia, ut ait Augustinus [4], ad [h] agendam poenitentiam « non sufficit mores in melius commutare et a malis factis recedere, nisi et de his quae facta sunt, satisfiat [i] Domino per poenitentiae dolorem, per humilitatis gemitum, per contriti cordis sacrificium, cooperantibus eleemosynis ».

---

[a] Ed. et B add. *etc.* [b] V add. *quotidie.* [c] Ed. et V Z add. *et.* [d] V *sicut,* pro *si ut.* [e] Ed. add. *et.* [f] V om. *i. v. d. s. e. n. d. d. n.* [g] D add. *pluribus.* [h] Z om. [i] V D *satisfaciat.*

---

[1] Aug., ibid. n. 8; C. *Tres sunt,* supra cit., qui locus se extendit usque in seq. capitulum. [2] Cap. 71 (PL 40, 265); C. *De quotidianis* (20), De Poenitentia, dist. 3 (t. I, 1213). [3] Dist. XVII. [4] *Sermo* 351 (alias 50, inter 50 Homil.), c. 5, n. 12 (PL 39, 1549).

DISTINCTIO XVII.

Cap. I.

Utrum sine confessione dimittantur peccata.

Hic oritur quaestio multiplex. Primo enim quaeritur, utrum 165
absque satisfactione et oris confessione, per solam cordis contritionem, peccatum alicui dimittatur. Secundo, an aliquando sufficiat confiteri Deo sine sacerdote. Tertio, an laico fideli facta valeat confessio.

In his enim [a] etiam docti diversa sentire inveniuntur, quia super his varia ac pene adversa [b] tradidisse videntur [c] doctores.

Dicunt enim quidam, sine confessione oris et satisfactione operis, neminem a peccato mundari, si tempus illa faciendi habuerit.

Alii vero [d], ante oris confessionem et satisfactionem, in cordis contritione, peccatum dimitti a Deo, si tamen votum confitendi habeat [1].

Unde Propheta [2]: *Dixi, confitebor adversum me iniustitiam meam Domino, et tu remisisti* [e], etc. [f]. Quod exponens Cassiodorus [3] ait [g]: « *Dixi,* id est deliberavi apud me, quod [h] *confitebor, et tu remisisti.* Magna pietas Dei, quod [i] ad solam promissionem [k] peccatum dimiserit: votum enim [l] pro operatione indicatur ».

Item Augustinus [4]: « Nondum pronuntiat; promittit se pronuntiaturum, et Deus dimittit, quia hoc ipsum dicere, quoddam [m] pronuntiare est corde: nondum est vox in ore, ut homo audiat confessionem, et Deus audit ».

---

[a] V om. [b] V *diversa.* [c] D *leguntur.* [d] Ed. add. *dicunt.* [e] V om. *e. t. r.* [f] D add. *i*[mpietatem] *p*[eccati] *m*[ei]. [g] D om. *Q. e. C. a.* [h] D om. [i] V D *quae.* [k] V *remissionem.* [l] Z om. [m] V D *quodammodo.*

---

[1] De his duabus opinionibus cfr. Hugo, II. *De Sacram.* p. 14, c. 8, et *Sum. Sent.* tr. 6, c. 11 (PL 176, 564, 147); Abael, *Sic et non* c. 151; *Ethica* c. 25 (PL 178, 1599, 669); insuper Gratian., Introductio *De Poenit.* dist. 1 (t. 1, 1159). [2] Psalm. 31, 5. [3] In eund. Ps. v. 7; sed ipse hoc sumsit ex August. in seq. nota cit. [4] *Enarrat.* 2 in Ps. 31, n. 15 (PL 36, 267), et apud Lyran. loc. cit., et C. *Magna pietas* (5), De Poenit. dist. 1 (t. 1, 1159).

Item[1]: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus*[a], etc. Alibi[2] etiam legitur: *Quacumque hora peccator conversus fuerit et ingemuerit, vita vivet et non morietur;* non dicitur: ore confessus fuerit, sed *conversus ingemuerit.* « Unde datur intelligi, quod etiam ore tacente, veniam interdum[b] consequimur. Hinc etiam leprosi illi, quibus Dominus[c] praecepit ut ostenderent se sacerdotibus, in itinere, antequam ad sacerdotes venirent, mundati sunt[3]. Ex quo insinuatur, quod antequam sacerdotibus[d] ora nostra aperiamus, id est peccata[e] confiteamur, a lepra peccati mundamur. Lazarus[4] etiam[f] non prius de monumento est adductus[g] et post a Domino suscitatus, sed intus suscitatus, prodiit foras vivus; ut ostendatur suscitatio animae praecedere confessionem: nemo enim potest confiteri nisi suscitatus, quia *a mortuo,* velut qui non est, *perit confessio*[5]. Nullus ergo confitetur nisi resuscitatus; nemo vero[h] resuscitatur[i], nisi qui a peccato solvitur; quia peccatum mors animae est, quae ut est vita corporis, ita eius vita Deus est[6] ».

His aliisque pluribus probatur, ante confessionem vel satisfactionem, sola compunctione peccatum dimitti.

166 Quod qui negant eas determinare laborant, nec non in huius sententiae depressionem[k] et[l] suae opinionis assertionem, auctorum testimonia inducunt.

Ait enim Dominus per Isaiam[m][7]: *Dic tu iniquitates tuas, ut iustificeris.*

Item Ambrosius[8]: « Non potest quisquam iustificari a peccato, nisi fuerit peccatum ante confessus ».

Idem[n][9]: « Confessio a morte animam liberat; confessio aperit paradisum; confessio spem salutis tribuit, quia non meretur iustificari, qui in vita sua peccatum[o] non vult confiteri[p]. Illa con-

---

[a] Ed. et B add. *cor contritum.* [b] Z *aliquando.* [c] B om. [d] U add. *nostris.* [e] Z om.; D add. *nostra.* [f] D *vero.* [g] Ed. et V Z *eductus.* [h] D *enim.* [i] Ed. *suscitatur.* [k] Ed. *depressione;* V *expressionem.* [l] Ed. add. *ad.* [m] D add. *prophetam.* [n] Ed. add. *dicit;* D om. [o] Ed. *peccata;* D add. *suum.* [p] U *poeniteri,* sed corr. interl. *vel confiteri.*

---

[1] Ps. 50, 19. [2] Ezech. 18, 17. [3] Respic. Luc. 17, 14. [4] Ioan. 11, 44. [5] Eccli. 17, 26. [6] Gratian., super C. *Convertemini ad me* (34) ibid. (t. I, 1165), De vita animae cfr. August. *Enarrat.* 2 in Ps. 70, n. 3 (PL 36, 892). [7] Cap. 43, 26. [8] *De Paradiso,* c. 14, n. 71 (PL 14, 310); C. *Non potest* (38), ibid. (t. I, 1167). [9] Ambros., sermo 25 *De s. Quadragesima,* n. 1 (PL 17, 655); C. *Ecce nunc tempus* (39), ibid. (t. I, 1167).

fessio nos liberat, quae fit cum poenitentia. Poenitentia [a] vera est dolor cordis et amaritudo animae pro malis, quae quisque commisit ».

Item Ioannes [b] [1]: « Non potest quisquam gratiam Dei accipere [c], nisi [d] purgatus fuerit ab omni peccato per poenitentiae confessionem, et per baptismum ».

Item Augustinus [e] [2]: « Agite poenitentiam, qualis [f] agitur in Ecclesia. Nemo dicat sibi: occulte ago, apud Deum ago; novit Deus, qui mihi ignoscit, quia in corde ago. Ergo sine causa dictum est [3]: *Quae solveritis in terra* [g], *soluta erunt et in caelis?* Ergo sine causa claves datae sunt? Frustramus verbum Christi [h]. Iob [4] dicit: *Si erubui in conspectu populi* [i] *peccata mea confiteri* »!

Item Ambrosius [k] [5]: « Venialis est culpa, quam sequitur confessio [l] delictorum ».

Item Augustinus [6] super illum locum [m] [7]: *Non absorbeat me profundum, neque urgeat super me puteus os suum:* « Puteus est profunditas inquitatis, in quam [n] si cecideris, non claudet super te os suum, si tu non claudis os tuum. Confitere ergo et dic [8]: *De profundis clamavi* [o], etc.; et evades. Claudit super illum qui in *profundo contemnit* [9], a quo mortuo, velut qui non sit, *perit confessio* [10] ».

Idem [11]: « Nullus debitae gravioris poenae accipit veniam, nisi qualemcumque, etsi longe minorem, quam debeat, solverit poenam. Ita enim impertitur [p] a Deo largitas misericordiae, ut non relinquatur iustitia disciplinae [q] ».

---

[a] D *confessio et poenitentia;* ed. *vero,* pro *vera.* [b] D om. [c] V Z *percipere.* [d] V add. *qui.* [e] D om. [f] V *qualiter.* [g] Ed. *super terram,* pro *i. t.* [h] V *Domini.* [i] D *coram populo,* pro *i. c. p.* [k] U om. [l] V Z D *professio.* [m] Ed. et B add. *Psalmi.* [n] V *quem.* [o] Ita U V; ed. add. *ad te Domine.* [p] Ed. *impartitur.* [q] B C *iustitiae disciplina,* pro *i. d.*

---

[1] Locus iste non invenitur in ed. Maurina Chrysostomi, est tamen in C. *Non potest quis* (41), ibid. (t. I, 1168) ubi editores Maurini et Friedberg censent substituendum esse *Chromatium* pro Chrysostomo. [2] *Sermo* 392 (alias homil. 49 inter Homil. 50) c. 3, n. 3 (PL 39, 1711); C. *Agite poenitentiam* (44), ibid. (t. I, 1168) [3] Matth. 18, 18; Ioan. 20, 23. [4] Cap. 31, 33. [5] *De Paradiso* c. 14, n. 71; C. *Serpens* (47), ibid. (t. I, 1169). [6] *Enarrat.* in Ps. 68, 16, serm. I, n. 19 (PL 36, 853); Gratian, super C. *Voluissent iniqui* (60), ibid. § 3 (t. I, 1175), et apud Lyran. in eund. locum. [7] Ps. 68, 16. [8] Ps. 129, 1. [9] Respic. Prov. 18, 3. [10] Respic. Eccli. 17, 26. [11] Aug., *De continentia,* c. 6, n. 15 (PL 40, 358); C. *Nullus debitae* (42), ibid. (t. I, 1168).

Item Hieronymus[a] [1]: « Qui peccator est, plangat delicta propria vel [b] populi, et [c] ingrediatur Ecclesiam, de qua propter peccata fuerat egressus, et dormiat in sacco, ut praeteritas delicias, per quas Deum offenderat, vitae austeritate compenset ».

His aliisque pluribus [d] auctoritatibus nituntur assserere, sine confessione vocis [e] et aliqua solutione poenae, neminem a peccato mundari [2].

167 Quid [f] ergo super his sentiendum? quid tenendum?

Sane [g], quod sine confessione oris et solutione paenae exterioris, peccata delentur per contritionem et humilitatem cordis. Ex quo enim proponit mente compuncta, se confessurum, Deus dimittit; quia ibi est confessio cordis, etsi [h] non oris, per quam anima interius mundatur a macula et contagio [i] peccati commisi, et debitum aeternae mortis relaxatur.

Illa ergo, quae superius dicta sunt de confessione et poenitentia, vel [k] ad confessionem cordis [l] et ad interiorem poenam referenda sunt, sicut illud Augustini, « quod nullus dicitur veniam consequi, nisi prius quantulamcumque peccati [m] solverit poenam »; vel de exteriori poena [n] accipienda sunt, et ad contemnentes vel negligentes referenda, sicut illud: « Nemo dicat, occulte ago », etc. Nonnulli enim in vita peccata confiteri negligunt vel erubescunt, et ideo non merentur iustificari.

Sicut enim praecepta est nobis interior poenitentia, ita et oris confessio et exterior satisfactio, si adsit facultas: unde nec vere poenitens est qui confessionis votum non habet. Et sicut peccati remissio munus Dei est, ita poenitentia et confessio, per quam peccatum deletur, non potest esse nisi a Deo, ut Augustinus [3] ait: « Iam, inquit, donum sancti [o] Spiritus habet qui confitetur et poenitet, quia non potest esse confessio peccati et punitio in homine ex se ipso: cum enim irascitur sibi quisque et displicet, sine dono Spiritus sancti non est ». Oportet ergo, poenitentem confiteri,

---

[a] D om. [b] Z add. *etiam*. [c] V *ut*. [d] Ita U V; ed. om. [e] V *confessionis voce*, pro *c. v.* [f] V add. *sit*. [g] Ed. et B add. *dici potest*. [h] D *et*. [i] Z *a contagione*. [k] Z om. [l] V *oris*. [m] V om. [n] Z om. [o] Z om.

---

[1] *Comment. in Ioel.* I, 13 (PL 25, 958) *; C. *Qui sanctus* (66), ibid. (t. I, 1177). [2] De ultima propositione et seqq. cfr. Gratian., super C. *Quis aliquando* (87), ibid. § 14 (t. I, 1187). [3] *Enarrat.* in Ps. 50, n. 16 (PL 36, 596).

si tempus habeat; et tamen, antequam sit confessio in ore, si votum sit in corde, praestatur ei remissio.

Cap. II–III [a].

An sufficiat soli Deo confiteri.

Iam secundum [b] quaestionis articulum inspiciamus, scilicet 168
utrum sufficiat peccata confiteri soli Deo, an oporteat confiteri sacerdoti.

Quibusdam visum est sufficere, si soli Deo fiat confessio sine iudicio sacerdotali et confessione Ecclesiae, quia David dicit [1]: *Dixi, confitebor Domino* [c], *et tu remisisti,* etc.; non ait sacerdoti, et tamen remissum sibi dicit [d] peccatum.

Item Ambrosius [e] [2]: « Ideo flevit Petrus, quia culpa obrepsit ei; non invenio quid dixerit; invenio quod fleverit. Lacrymas eius lego, satisfactionem non lego. Sed [f] quod defendi non potest, ablui potest: lavant lacrymae delictum, quod voce pudor est confiteri; et veniae fletus consulunt et verecundiae ». Hoc idem etiam Maximus [3] dicit episcopus.

Item Ioannes Chrysostomus [g] [4]: « Non tibi dico, ut te prodas in publicum, neque apud alios [h] accuses, sed obedire te volo Prophetae dicenti [5]: *Revela* [i] *viam tuam ante Deum.* Ergo tua confitere peccata apud [k] verum iudicem, cum oratione delicta tua pronuntia, non lingua, sed conscientiae tuae memoria; et tunc demum spera te misericordiam posse consequi. Si habueris peccata tua in mente [l] continue, nunquam malum adversus proximum in corde [m] tenebis ».

---

[a] Ut divisio textus, ab ipso Magistro indicata, salvetur, cc. 2 et 3 coniungimus. [b] D *secundae.* [c] B D om.; V *adversum.* [d] D *ait.* [e] D om. [f] Z B om. [g] D om. *I. C.* [h] Ed. et D add. *te.* [i] Ed. add. *Deo*, et infra, mutata punctuatione, legit: *Ante Deum ergo* etc. [k] D *ante.* [l] D add. *tua.* [m] Ed. et B add. *tuo.*

---

[1] Psalm. 31, 5. [2] Libro X *Exposit. Evang. sec. Lucam*, n. 88 (P L 15, 1825); Abael., *Sic et non* c. 151; et *Ethica* loc. cit. (P L 178, 1599 et seq.); C. *Petrus doluit* (1), ibid. d. 1 (t. 1, 1159). [3] Homil. 53 (P L 57, 351). [4] Homil. 31 *In Epist. ad Hebr.* n. 3 (P G L 63, 216); cfr. Gratian., super C. *Quis aliquando* (87), ibid. § 1 (t. 1, 1184). [5] Respic. Ps. 36, 5.

Idem [1]: « Peccata tua dicito, ut deleas illa. Sed [a] si confunderis alicui dicere, dicito et quotidie in anima tua; non dico, ut confitearis ea conservo tuo, ut tibi exprobret; dicito Deo, qui curat ea. Nec enim [b], si non dixeris, ignorat ea: cum faciebas ea, praesto erat; cum admitteres ea, cognoverat. Nunquid ea vult a te cognoscere? Peccare [c] non erubuisti, et confiteri erubescis? Dicito in hac vita, ut in alia requiem habeas; dicito ingemiscens et lacrymans. In codice scripta sunt peccata tua; spongia peccatorum tuorum lacrymae tuae sint ».

Item Prosper [2]: « Illi quorum peccata humanam notitiam latent, non ab ipsis confessa nec ab aliis publicata, si ea confiteri vel emendare noluerint, Deum, quem habent testem, ipsum et habituri sunt ultorem [d]. Quodsi sui ipsi iudices fiant, et veluti [e] suae iniquitatis ultores, hic in se voluntariam poenam [f] severissimae animadversionis exerceant, temporalibus poenis mutabunt aeterna supplicia, et lacrymis, ex vera cordis contritione fluentibus, restringent aeterni ignis incendia ».

Et infra [3]: « Facilius sibi Deum placabunt illi qui aut propriis confessionibus crimen produnt, aut nescientibus aliis, ipsi in se voluntariae excommunicationis sententiam ferunt, et ab altari, cui ministrabant, non animo, sed officio separati, vitam suam quasi mortuam plangunt, certi quod reconciliati sibi efficacis poenitentiae fructibus, a Deo non solum amissa recipiant, sed etiam supernae civitatis gaudia recipiant ».

His auctoritatibus innituntur qui sufficere contendunt Deo confiteri peccata sine sacerdote. Dicunt enim, quod si quis timens, detegi culpam suam apud homines, ne inde opprobrio habeatur, vel alii suo exemplo ad peccandum accingantur, et ideo taceat homini et revelet Deo, consequitur veniam.

169 [Cap. III]. Sed quod sacerdotibus confiteri oporteat, non solum illa auctoritate Iacobi [4]: *Confitemini alterutrum peccata vestra* [g], etc., sed etiam aliorum pluribus testimoniis comprobatur.

---

[a] V *et.* [b] Z om. [c] Ed. et V B add. *enim.* [d] V D *punitorem;* D *habent,* pro *h. s.* [e] D *quasi.* [f] D *poenae.* [g] Z om.

---

[1] Homil. 2 in Ps. 50, n. 5 (inter spuria) (P G L 55, 581). [2] Potius Iul. Pomer, II. *De vita contemplat.* c. 7, n. 2 (P L 59, 451); C. *Porro illi* (31), ibid. (t. I, 1165) [3] Ibid. n. 3; C. *Facilius* (32), ibid. [4] Cap. 5, 16.

Ait enim Augustinus[1]: « Iudicet se ipsum homo voluntate[a], dum potest, et mores convertat in melius, ne, cum iam[b] non poterit, praeter voluntatem a Domino iudicetur; et cum in se protulerit severissimae medicinae sed tamen utilissimae sententiam, veniat ad antistites, per quos illi claves in Ecclesia[c] ministrantur. Tanquam bonus iam incipiens esse filius, maternorum membrorum ordine custodito, a praepositis Sacramentorum accipiat satisfactionis suae modum in offerendo sacrificio contribulati cordis devotus et supplex[d]. Id tamen agat, quod non solum sibi prosit[e] ad salutem, sed etiam ceteris ad exemplum; ut, si peccatum eius non modo in gravi eius malo, sed etiam in tanto scandalo aliorum est, atque hoc expediri utilitati Ecclesiae videtur antistiti, in notitiam multorum vel totius plebis agere poenitentiam non recuset, ne letali plagae per pudorem addat tumorem[f] ». « Cum[g] tanta est plaga peccati et impetus morbi, ut medicamenta corporis et sanguinis Domini differenda[h] sint, auctoritate antistitis debet se quis[i] removere ab altari ad agendam poenitentiam et eadem reconciliari[2] ».

Item Leo[k] [3]: « Multiplex misericordia Dei ita lapsibus humanis subvenit, ut non modo per baptismum, sed etiam per poenitentiam spes vitae reparetur, sic divinae voluntatis praesidiis ordinatis, ut indulgentiam Dei nisi supplicationibus sacerdotum nequeant obtinere. Christus enim hanc praepositis Ecclesiae tradidit potestatem, ut confitentibus poenitentiae satisfactionem darent, et eosdem, salubri satisfactione purgatos, ad communionem Sacramentorum per ianuam reconciliationis admitterent ».

Item Augustinus[4]: « Quem poenitet, omnino poeniteat, et dolorem lacrymis ostendat; repraesentet vitam suam Deo per

[a] Ed. et V *voluntarie*. [b] V *omnino*. [c] V Z *Ecclesiae*, pro *i. E.* [d] Erf. annotat: Alii, *simplex*. [e] D om. [f] V *timorem*. [g] Erf. annotat: Alii, *Idem, cum*. [h] U *deferenda*. [i] Ed. *quisque;* D om. [k] Ed. et Z add. *Papa;* D om.

[1] *Sermo* 351 (alias homil. ult. inter 50 Homil.) c. 4, n. 9 (PL 39, 1545); Ivo, *Decret.* p. 15, c. 24 (PL 161, 861); C. *Iudicet* (85), ibid. (t. I, 1183). [2] Aug., Epist. 54 (alias 118) *Ad Ianuar.* c. 3, n. 4; Abael., loc. cit.; Ivo, *Decret.* p. 15, c. 23 (PL 161, 861); C. *In actione* (84), ibid. (t. I, 1183). [3] Epist. 108 (alias 83) *Ad Theodor. Foroiul. episc.* c. 2 (PL 54, 1011); C. *Multiplex* (49), ibid. (t. I, 1170). [4] *De vera et falsa poenitentia*, c. 10, n. 25 (PL 40, 1122); C. *Quem poenitet* (88), ibid. (t. I, 1187).

sacerdotem, praeveniat iudicium Dei per confessionem. Praecepit enim Dominus mundandis, ut ostenderent ora sacerdotibus [1], docens [a] corporali praesentia confitenda peccata, non per scriptum manifestanda. Dixit enim: Ora monstrate; et omnes, non unus pro omnibus; non alium statuatis nuntium, qui pro vobis offerat munus a Moyse [b] statutum; sed qui per vos peccastis, per vos erubescatis: erubescentia enim ipsa partem habet remissionis. Ex misericordia enim hoc praecepit Dominus, ut nemo poeniteret in occulto: in hoc enim, quod per se ipsum dicit sacerdoti et erubescentiam vincit timore offensi, fit venia criminis. Fit enim veniale per confessionem, quod criminale erat in operatione; etsi non statim purgatur, fit veniale tamen quod commiserat mortale. Multum enim satisfactionis obtulit [c] qui, erubescentiae dominans [d], nihil eorum quae commisit, nuntio Dei negavit. Deus enim, qui misericors et iustus est, sicut servat misericordiam in iustitia, ita et iustitiam in misericordia: opus enim misericordiae est peccanti peccata dimittere; sed oportet, ut iustus misereatur iuste. Considerat enim, si dignus est, non dico, iustitia, sed et misericordia; iustitia enim sola damnat, sed dignus est misericordia qui spirituali labore quaerit gratiam: laborat enim mens patiendo erubescentiam; et quoniam verecundia magna est poena, qui erubescit pro Christo, fit dignus misericordia. Unde patet, quia, quanto pluribus confitebitur in spe veniae turpitudinem criminis, tanto facilius consequitur gratiam remissionis. Ipsi enim sacerdotes plus possunt iam [e] proficere, plus confitentibus parcere ».

Item Leo Papa [f] [2]: « Quamvis plenitudo fidei videatur [g] esse laudabilis, quae propter Dei timorem apud homines erubescere non veretur; tamen (quia non omnium huiuscemodi sunt peccata, ut ea qui [h] poenitentiam poscunt non timeant publicare) removeatur improbabilis consuetudo, ne multi a poenitentiae remediis arceantur, dum aut erubescunt, aut timent inimicis sua facta reserare, quibus possunt legum [i] percelli constitutione [k]. Sufficit enim con-

[a] D *docemus*. [b] Z B *ad Moysen*. [c] V *attulit*. [d] Erf. *propter erubescentiam*, pro *e. d.*, sed annotat: Alii, *erubescentiae dominans*. [e] Ed. om. [f] D om. *L. p.* [g] V *indicatur*. [h] Z *quae*. [i] D om. [k] B *institutione*.

[1] Cfr. Luc. 17, 14, et Levit. 14, 4. [2] Epist. 168 (alias 136) *Ad univers. episc. per Campaniam* c. 2 (PL 54, 1211); Ivo, *Decret.* p. 15, c. 167 (PL 161, 894); C. *Quamvis plenitudo fidei* (89), ibid. (t. 1, 1189).

fessio, quae primum Deo offertur [a], tunc etiam sacerdoti, qui pro delictis poenitentium precator accedit: tunc enim plures ad poenitentiam poterunt provocari, si populi auribus non publicetur conscientia confitentis ».

Ex his aliisque pluribus indubitanter ostenditur, oportere Deo primum et deinde sacerdoti offerri [b] confessionem, nec aliter posse perveniri ad ingressum paradisi, si adsit facultas.

Cap. IV.

An sufficiat confiteri laico.

Nunc priusquam praemissis auctoritatibus, quae his contradi- 170
cere videntur, respondeamus, tertiam quaestionem intueamur.

Quod enim secunda quaestio continebat, scilicet an sine confessione et iudicio sacerdotis soli Deo confiteri sufficeret, expeditum est, et certificatum praemissis testimoniis, quod non sufficit confiteri Deo sine sacerdote; nec est vere humilis et poenitens, si non desiderat et requirit sacerdotis iudicium.

Sed nunquid aeque valet alicui confiteri socio vel proximo suo, saltem cum deest sacerdos?

Sane ad hoc dici potest, quod sacerdotis examen requirendum est studiose, quia sacerdotibus concessit Deus potestatem ligandi et solvendi; et ideo quibus ipsi dimittunt, et Deus dimittit. Si tamen defuerit sacerdos, proximo vel socio confessio est facienda. Sed curet quisque sacerdotem quaerere, qui sciat ligare et solvere: talem enim esse oportet, qui aliorum crimina iudicat.

Unde Augustinus [c] [1]: « Qui vult confiteri peccata, ut inveniat gratiam, quaerat sacerdotem, qui sciat ligare et solvere, ne, cum negligens circa se exstiterit, negligatur ab illo qui eum misericorditer monet et petit, ne *ambo in foveam cadant* [2], quam stultus evitare noluit. Tantaque [d] vis confessionis est, ut, si deest sacerdos, confiteatur proximo: saepe enim contingit, quod poenitens non potest verecundari coram sacerdote, quem desideranti nec tempus nec locus offert. Etsi ille cui confitebitur, potestatem solvendi non habeat, fit tamen dignus venia ex sacerdotis desiderio,

[a] Ed. add. *et*. [b] U *offerendam*. [c] D om. [d] Ita U B; ed. *tanta itaque*.

[1] *De vera et falsa poenitentia*, c. 10, n. 25 (PL 40, 1122); C. *Qui vult confiteri* (1), ibid. d. 6 (t. I, 1242). [2] Respic. Matth. 15, 14.

qui confitetur socio crimen. Mundati enim sunt leprosi, dum ibant ora vel se [a] ostendere sacerdotibus, antequam ad eos pervenirent [1]. Unde patet, Deum ad cor respicere, dum ex necessitate prohibentur ad sacerdotes pervenire. Saepe quidem eos quaerunt sani et laeti, sed dum quaerunt, antequam perveniant, moriuntur. Sed misericordia Dei ubique est, qui [b] et iustis parcere novit, etsi non [c] tam cito, sicut [d] absolverentur a sacerdote. Qui ergo omnino confitetur, sacerdoti meliori quam potest confiteatur ».

171 « Et si peccatum occultum est, sufficiat referre in notitiam sacerdotis. Nam in resurrectione puellae [e] [2] pauci interfuerunt, qui viderent: nondum enim erat sepulta, nondum extra portam delata [f], nondum extra domum in notitiam portata. Intus resuscitavit, quam intus invenit, relictis solis Petro et Iacobo et Ioanne et patre et matre puellae, in quibus figuraliter continentur sacerdotes Ecclesiae.

« Quos autem extra invenit, advertendum est, quomodo suscitavit. Flebat enim turba post [g] filium viduae; flevit Martha et Maria supplicantes pro fratre, flebat et turba Mariam secuta [3]. In quo docemur, publice peccantibus non proprium, sed Ecclesiae sufficere meritum [4] ». « Laboret igitur poenitens in Ecclesia esse et ad Ecclesiae unitatem tendere: nisi enim unitas Ecclesiae succurrat, nisi quod deest peccatori sua oratione compleat, de manibus inimici non eripietur anima mortui. Credendum est [h] enim, quod omnes eleemosynae Ecclesiae et orationes et opera iustitiae et misericordiae succurrant recognoscenti mortem suam ad conversionem. Ideoque nemo potest poenitere digne, quem non sustineat unitas Ecclesiae; ideoque non petat sacerdotes per aliquam culpam ab unitate Ecclesiae divisos [5] ».

Ex his satis aperitur et absolvitur praemissae quaestionis articulus. Quaerendus est enim sacerdos sapiens et discretus, qui cum potestate simul habeat iudicium, qui si forte defuerit, confiteri debet socio.

---

[a] In U *vel se* est corr. interl. super *ora*. [b] Z *quia*. [c] V om. [d] V *quam*; ed. et V Z add. *si*. [e] Ed. *resuscitatione filiae*, pro *r. p.*; ed. et D add. *archysynagogae*. [f] Z om. *n. e. p. d.* [g] V add. *unicum*. [h] U om.

---

[1] Respic. Luc. 17, 14. [2] Respic. Matth. 9, 24; Marc. 5, 37; Luc. 7, 11. [3] Respic. Ioan. 11, 33. [4] Aug., ibid. c. 11, n. 26 (PL 40, 1123); cfr. Gratian., super C. *Quis aliquando* (87), ibid. d. 1, § 12 (t. 1, 1187). [5] Aug., ibid. c. 12, n. 27 (PL 40, 1123); C. *Qui vult*, modo cit.

Beda[1] vero inter confessionem venialium et mortalium distinguit super illum locum: *Confitemini alterutrum peccata vestra*. Ait enim: « Coaequalibus quotidiana et levia, graviora vero sacerdoti pandamus, et, quanto iusserit tempore[a], purgare curemus, quia sine confessione emendationis[b] peccata nequeunt dimitti ». 172

Sed et graviora coaequalibus pandenda sunt, cum deest sacerdos, et urget periculum. Venialia vero, etiam sacerdotis oblata copia, licet confiteri coaequali, et sufficit, ut quibusdam placet, si tamen ex contemptu non praetermittatur sacerdos. Tutius est tamen[c] et perfectius utriusque generis peccata sacerdotibus pandere, et consilium medicinae ab eis quaerere, quibus concessa est potestas ligandi et solvendi.

Cap. V.

Ad quid valeat confessio.

Cum igitur[d] ex his aliisque[e] pluribus testimoniis perspicuum fiat et indubitabiliter constet, peccata primum Deo, deinde sacerdoti esse confitenda, et si ipse defuerit, etiam socio, illud Ioannis[f] superius[2] positum non ita est intelligendum, ut liceat alicui, si tempus habeat, sacerdoti non confiteri; sed quia sufficit, ubi crimen occultum est, soli Deo per sacerdotem dicere et semel, nec oportet publicari coram multis quod occultum est; quod notavit dicens: « Non tibi dico, ut te prodas in publicum ». Sicut enim publica noxa publico eget remedio, ita occulta secreta confessione et occulta satisfactione purgatur. 173

Nec necesse est, ut, quod sacerdoti semel sumus confessi, iterum confiteamur; sed lingua cordis, non carnis, apud verum iudicem id iugiter confiteri debemus. 174

Unde idem Ioannes[3] ait[g]: « Nunc autem, si recorderis peccatorum, et frequenter ea in conspectu Dei pronunties, et pro eis depreceris, citius illa delebis. Si vero obliviscaris, tunc eorum recordaberis nolens, quando publicabuntur et in conspectu proferentur omnium amicorum et inimicorum sanctorumque Angelorum.

[a] D *ipse*. [b] V *emendatione confessionis*, pro *c. e.* [c] V *enim*. [d] U om. [e] D add. *quam*. [f] U om. [g] V *dicit*.

[1] *In Iac.* 5, 16 (PL 93, 40)*, et in Glossa interlin. ad eund. locum. [2] Cap. 2, ubi etiam seqq. loci. [3] *In Epist. ad Hebr.* homil. 31, n. 4 (PGL 63, 217); C. *Quis aliquando*, supra cit. § 1 (t. I, 1184).

175 Ita etiam illud Ambrosii: « Lacrymae lavant delictum, quod pudor est voce confiteri », ad publicam poenitentiam referendum est. Ibi enim virtutem lacrymarum et confessionis ostendens, significare voluit, quod lacrymae occultae et confessio secreta, sicut quae fit soli sacerdoti, lavant delictum, quod pudet [a] aliquem publice confiteri. Quod vero dicit, se legisse lacrymas Petri, non confessionem vel satisfactionem, per hoc non excludit illa: multa enim facta sunt, quae scripta non sunt; vel forte nondum facta erat institutio confessionis [1], quae modo est.

176 Similiter et illud Prosperi: « Si sui iudices fiant, mutabunt aeterna supplicia »; et illud: « Facilius sibi Deum placabunt qui aut propriis confessionibus crimen produnt, aut nescientibus aliis in se sententiam excommunicationis ferunt », ad publicam confessionem [b] et satisfactionem referri oportet. Non enim solis sacerdotibus ius ligandi et solvendi datum est, si cuique suo arbitrio se poena vel excommunicationis sententia ligare et absque sacerdotali iudicio se ipsum Deo vel altari reconciliare licet; quod ecclesiasticae institutioni et consuetudini penitus repugnat.

177 Potius ergo, si publice peccasti, publice confitere te reum et emenda; si vero occulte deliquisti, etiam sic non taceas: nec tamen dico, ut publices.

« Taciturnitas enim peccati ex superbia nascitur cordis. Ideo enim peccatum suum quis celat, ne reputetur foris, qualem se iam [c] divino conspectui exhibuit; quod ex fonte superbiae nascitur. Species enim [d] superbiae est se velle iustum videri, qui peccator est; atque hypocrita convincitur, qui ad instar primorum parentum vel tergiversatione verborum peccata sua levigare contendit, vel sicut Cain peccatum suum reticendo supprimere quaerit [2]. Ubi vero superbia regnat vel hypocrisis, humilitas locum non habet; sine humilitate vero alicui veniam sperare non licet. Ubi ergo [e] est taciturnitas confessionis, non est [f] speranda venia criminis [3] ».

---

[a] V Z *pudor est*. [b] V *poenitentiam*. [c] D om. [d] Z om. [e] Z *vero*. [f] U om.

---

[1] Ita Hugo, *Sum. Sent.* tr. 6, c. 10 (PL 176, 147). [2] Respic. Gen. 3, 10; 4, 9. — De opinione Magistri obsoleta, hic in fine et c. 1 in fine tacta, cfr. Bonav., *In IV Sent.* dist. 18, p. 1, a. 2, q. 1 (*Opera omnia*, t. IV, pag. 472). [3] Gratian., super C. *Quis aliquando*, supra cit. § 15 (t. 1, 1187).

Iam certissime liquet, quam sit detestabile peccati silentium, et e converso, quam sit necessaria confessio. Est enim confessio testimonium conscientiae Deum timentis: qui enim timet iudicium Dei, peccatum non erubescit confiteri. Perfectus timor solvit omnem pudorem; confessio peccati pudorem habet, et ipsa erubescentia est gravis poena: ideoque iubemur confiteri peccata, ut erubescentiam patiamur pro poena: nam hoc ipsum pars est divini iudicii.

Si ergo [a] quaeritur, ad quid confessio sit necessaria, cum in contritione iam deletum sit peccatum, dicimus, quia quaedam punitio peccati est, sicut satisfactio operis. Per confessionem etiam intelligit sacerdos, qualiter debeat iudicare de crimine; per eam quoque peccator fit humilior et cautior.

DISTINCTIO XVIII.

Cap. I.

De remissione, quam praestat sacerdos.

Hic quaeri solet, si peccatum omnino dimissum est a Deo per 178
cordis contritionem, ex quo poenitens votum habuit confitendi, quid postea dimittatur ei a sacerdote. Video enim, quo vinculo eum ligat, scilicet temporalis poenae, sed non, a quo eum absolvat; et ideo quaero: Ante [b] poenitudinem quippe cordis anima rei maculam habet et foetorem peccati, atque aeternae ultionis vinculo ligata existit; si vero ante confessionem, per cordis contritionem Deus per se ipsum, sine ministerio sacerdotis, et debitum omnino relaxat et animam interius purgat a contagio et foetore peccati, quid ergo mundat, quid dimittit sacerdos [1]? Ubi sunt claves illae, quas Dominus tradidit Petro et successoribus eius dicens [2]: *Tibi dabo claves regni caelorum; et* [c] *quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in caelo; et quodcumque solveris super terram, erit solutum et in caelis?*

Ut autem praemissa quaestio plenius [d] explicari valeat, quasi altius ducto rete [3], de his clavibus et usu earum disseramus.

[a] Z *autem.* [b] B *An ante.* [c] Z *quia.* [d] D om.

[1] Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 6, c. 11 (PL 176, 147). [2] Matth. 16, 19.
[3] Respic. Luc. 5, 4.

Cap. II.

De clavibus.

179 Claves istae sunt non corporales, sed spirituales, scilicet « discernendi scientia et potentia iudicandi », id est ligandi et solvendi [a], qua « dignos recipere [b], indignos debet excludere a regno [c] » ecclesiasticus iudex, qui sicut habet ius ligandi, ita et solvendi [1].

Unde Ambrosius [d] [2]: « Dominus par ius et solvendi esse voluit et ligandi, qui utrumque pari conditione promisit; ergo qui solvendi ius non habet, nec ligandi habet ».

Et infra [3]: « Certum est, quod Ecclesiae utrumque licet, haeresis utrumque non habet; ius enim hoc solis [e] permissum est sacerdotibus. Recte igitur Ecclesia hoc [f] vindicat, quae veros habet sacerdotes; haeresis vindicare non potest, quae veros sacerdotes non habet ».

Cap. III.

De usu clavium.

180 Usus ergo [g] harum clavium multiplex est, discernere scilicet ligandos vel solvendos, ac deinde ligare vel solvere. « Qui enim indignos ligat vel solvit, propria potestate se privat [4] », id est, dignum privatione se facit [h].

Cap. IV.

Si sacerdos potest dimittere, vel retinere peccatum.

181 Sed quaeritur, utrum a peccato solvere valeat sacerdos, id est a culpa, ut [i] culpae maculam abstergat, vel debitum aeternae mortis solvere valeat.

---

[a] D om. *i. e. l. e. s.* [b] Ed. add. *et.* [c] V add. *Dei.* [d] D om. [e] D *solum.* [f] Ed. et B add. *sibi.* [g] Ed. *vero;* D om. [h] Z *ostendit vel facit.* [i] V *si*

---

[1] Hic plura verba sumta sunt ex Glossa Bedae apud Lyranum ad locum Matthaei supra cit. Cfr. Hugo, ibid. c. 14 (PL 176, 152). [2] Libro I *De Poenitentia*, c. 2, n. 7 (PL 16, 468); Abael., *Ethica* c. 36 (PL 178, 673). [3] Ambros., ibid. inferius; vide II. *De Cain et Abel*, c. 4, n. 15 (PL 14, 348); C. *Verbum Dei* (51), De Poenitentia, dist. 1 (t. I, 1170). [4] Gregor., II. *Homil. in Evang.* homil. 26, n. 5 (PL 76, 1200)*.

Quidam [1] arbitrati sunt, cum peccator dupliciter ligatus teneatur, ut praedictum est, scilicet mentis contagione ac caecitate et debito futurae poenae, alterum curari per Deum, alterum solvi per sacerdotem. Patitur enim per peccatum quasdam tenebras interiores et maculas, a quibus nisi liberetur, proiicietur *in tenebras exteriores* [2]; cum autem liberatur ab his, suscitatur a morte peccati.

Unde Apostolus [3]: *Surge qui dormis, et illuminabit te Christus.* Solus enim Christus, non sacerdos, animam resuscitat, ac pulsis tenebris interioribus et maculis, eam illuminat et mundat, qui animae faciem lavat; debitum vero poenae aeternae solvere concessit sacerdotibus. Quod in resurrectione Lazari [4] signatum asserunt, quem Christus prius per se interius vivificavit, deinde foras exire iussit, eumque adhuc ligatum solvere Apostolis praecepit; quia, ut aiunt, ipse interius animam a caligine maculaque peccati emundat, sacerdotibus vero dedit vinculum aeternae mortis solvere.

Alii vero dicunt, solum Deum, non sacerdotem, debitum ae- 182
ternae mortis dimittere, sicut et animam interius per se vivificat; nec tamen diffitentur sacerdotibus traditam potestatem peccata remittendi [a] et retinendi, quibus dictum est [5]: *Quorum remiseritis peccata,* etc. Sicut enim tenuit [b] sibi potestatem baptismi, ita et poenitentiae; et ideo, sicut interius gratia sua animam illuminat, ita et simul debitum aeternae mortis relaxat. Ipse enim per se ipsum peccata poenitentium tegit, et tunc tegit quando ad poenam non reservat [c]; tunc ergo tegit quando debitum poenae solvit.

Quod autem [d] ipse tegat, aperte dicit Augustinus [6], expo- 183
nens illum [e] locum Psalmi [7]: *Quorum tecta sunt peccata,* id est « cooperta et abolita [f]. Si enim texit Deus peccata, noluit advertere; si noluit advertere, noluit animadvertere, id est punire, sed ignoscere. Ita ergo dicit a Deo tecta, ut Deus non videat, id est aeternaliter puniat [g] ». Videre enim Dei peccata est ad poenam

[a] Ed. *dimittendi.* [b] Ed. et Z D *retinuit;* Z om. *sibi.* [c] Z *servat.* [d] D *ergo;* Z om. *ipse.* [e] V *super illum;* Z *illud,* om. *locum.* [f] Z om. *e. a.* [g] D om. *i. e. a. p.*

[1] Haec opinio est Hugonis, II. *De Sacram.* p. 14, c. 8, ubi etiam refutare nititur sequentem opinionem; cfr. *Sum. Sent.* tr. 6, c. 11 (P L 176, 564, 148). [2] Respic. Matth. 22, 13. [3] Eph. 5, 14. [4] Cfr. Ioan. 11, 14. [5] Ioan. 20, 23. [6] *Enarrat.* 2 in Psalm. 31, 1 n. 9; cfr. *Enarrat.* in Ps. 50, n. 14, ubi explicantur quae sequuntur (P L 36, 594). [7] Ps. 31, 1.

imputare; avertere autem [a] a peccatis faciem, hoc [b] est ea ad poenam non reservare.

Item Hieronymus [1]: « Quibus Deus dimittit peccata, tegit, ne in iudicio revelentur ».

Item Cassiodorus: « Qui gravia habent peccata, aliis Deus imputat, aliis per misericordiam non imputat ».

Ex his aperte ostenditur, quod Deus ipse poenitentem solvit a debito poenae, et tunc solvit, quando intus illuminat, inspirando veram cordis contritionem.

184 Cui sententiae ratio suffragatur, et auctoritates attestantur.

Nemo enim [c] de peccato vere compungitur, habens *cor contritum et humiliatum* [2], nisi in caritate; qui autem caritatem habet dignus est vita; nemo autem [d] simul dignus est vita et morte; non est igitur tunc ligatus debito aeternae mortis: filius enim irae esse desiit, ex quo diligere et poenitere coepit. Ex tunc igitur solutus est ab ira, quae non manet super illum qui credit in Christum, sed super illum qui non credit. Non igitur postmodum per sacerdotem, cui confitetur, ab ira aeterna liberatur, a qua iam liberatus est per Dominum, ex quo dixit: *Confitebor*. Solus igitur Deus hominem interius mundat a macula peccati, et a debito poenae aeternae solvit; qui per Prophetam [3] ait: *Ego solus deleo iniquitates et peccata populi.*

Item Ambrosius [4]: « Verbum Dei dimittit peccata; sacerdos est [e] iudex. Sacerdos quidem officium suum exhibet, sed nullius potestatis iura exercet ».

Idem [5]: « Ille solus dimittit peccata, qui [f] solus pro peccatis nostris mortuus est ».

Item Augustinus [6]: « Nemo tollit peccata nisi solus Christus [g], qui est *Agnus tollens peccata mundi* [7]: tollit autem et dimittendo quae facta sunt, et adiuvando, ne fiant, et perducendo ad vitam, ubi omnino fieri non possint ».

---

[a] Z *enim.* [b] D om. [c] D *vero.* [d] V Z *enim;* D om. *simul.* [e] Ita ed. cum V et Can. cit.; alii *et.* [f] V *quia.* [g] Ed. *Deus.*

---

[1] Hic locus et seq. Cassiodori sunt in Glossa ad Ps. 31, 2. [2] Ps. 50, 19. [3] Isai. 43, 25. [4] Libro II *De Cain et Abel* c. 4, n. 15 ut supra, verbotenus in C. *Verbum Dei* (51), supra cit. [5] *Exposit. in Evang. Lucae* libr. VI, n. 109 (PL 15, 1698)*. [6] L. *De peccator. merit. et remissione,* ex cc. 23, 28 et 39 collectus (PL 44, 128 et sqq.); ad verbum in C. *Nemo tollit* (141), De Consecrat. dist. 4 (t. I, 1407). [7] Respic. Ioan. 1, 29.

His aliisque pluribus testimoniis docetur, Deum solum per se peccata dimittere; et sicut dimittit quibusdam, ita et aliorum quorundam peccata retinet.

Cap. V.

Quomodo sacerdotes dimittunt peccata, vel retinent.

Nec ideo tamen negamus, sacerdotibus concessam potestatem 185
dimittendi et retinendi [a] peccata, cum hoc Veritas in Evangelio aperte doceat.

Hinc Augustinus [1] ait: « Ecclesiae caritas, quae per Spiritum sanctum diffunditur in cordibus, eorum qui participes sui sunt, peccata dimittit; eorum qui non sunt, tenet ».

Idem [2]: « Sacerdotes possunt confitentibus parcere; quibus enim [b] remittunt, remittit Deus. Lazarum enim de monumento suscitatum [c] obtulit discipulis solvendum, per hoc ostendens, potestatem solvendi concessam sacerdotibus. Dixit enim: *Quodcumque solveritis super terram, erit solutum et in caelo* [d], hoc est [e], ego Deus et omnes caelestis militiae [f] ordines et omnes Sancti in gloria mea laudant vobiscum et confirmant quos [g] ligatis et solvitis. Non dixit: quos putatis ligare et solvere, sed in quos exercetis opus iustitiae vel misericordiae. Aliter [h] autem vel alia [i] opera vestra in peccatores non cognosco ».

Idem [k] [3]: « Cum veraciter ad Deum converso peccata dimittuntur, ab eis dimittuntur, quibus ipse veraci conversione coniungitur. Spiritus sanctus ea dimittit, qui datus est omnibus Sanctis sibi caritate cohaerentibus, sive se noverint corporaliter, sive non. Similiter cum alicuius tenentur peccata, ab eis tenentur, a quibus ille cordis pravitate disiungitur, sive notis corporaliter, sive ignotis ». « Omnes mali spiritualiter a bonis seiuncti sunt [4] ». Ecce hic dicit, peccata dimitti vel teneri a viris sanctis, et tamen Spiritum sanctum ea dimittere dicit.

---

[a] Z om. *e. r.* [b] B om. [c] D *suscitavit; Z quem de morte suscitavit,* pro *e. d. m. s.* [d] Z om. *e. s. e. i. c.;* ed. add. *etc.* [e] D om. *h. e.* [f] Ed. *curiae.* [g] U *quae vos.* [h] V *alia.* [i] V Z om. *v. a.* [k] D om.

[1] *In Ioan. Evang.* tract. 121, n. 4 (PL 35, 1958); C. *Ecclesiae* (140), ibid. (t. I, 1407). [2] *De vera et falsa poenit.* c. 10, n. 25 (PL 40, 1122); cfr. Hugo, loc. cit. (PL 176, 148). [3] Aug., VI. *De baptismo contra Donatist.* c. 4, n. 6 (PL 43, 200). [4] Aug., ibid. c. 5, n. 7.

Et quod maiori consideratione dignum est, idem etiam dicit, quod Deus per se, vel per Sanctos suos tantum [a] peccata dimittit. Ait enim sic [1]: « Sacramentum gratiae dat Deus etiam per malos, ipsam vero gratiam non nisi per se ipsum, vel per Sanctos suos. Et ideo remissionem peccatorum vel per se ipsum facit, vel per ipsius columbae membra, quibus ait [2]: *Si cui dimiseritis* [b], *dimittentur* ».

Ecce, quam varia a doctoribus super his [c] traduntur. Et in hac tanta varietate, quid tenendum?

Hoc sane dicere ac sentire possumus, quod solus Deus peccata dimittit et retinet, et tamen Ecclesiae contulit potestatem ligandi et solvendi; sed aliter ipse solvit vel ligat, aliter Ecclesia. Ipse enim per se tantum ita [d] dimittit peccatum, quod et animam mundat ab interiori macula et a debito aeternae mortis solvit.

Cap. VI.

Quomodo sacerdotes ligant, vel solvunt a peccatis.

186 Non autem hoc sacerdotibus concessit, quibus tamen tribuit potestatem ligandi et solvendi, id est, ostendendi homines ligatos vel solutos — unde et [e] Dominus leprosum prius sanitati per se restituit, deinde ad sacerdotes misit [f], quorum iudicio ostenderetur mundatus; ita etiam Lazarum iam [g] vivificatum obtulit discipulis solvendum — quia, etsi aliquis apud Deum sit solutus, non tamen in facie Ecclesiae [h] solutus habetur nisi per sacerdotis iudicium. In solvendis igitur culpis vel retinendis ita operatur sacerdos evangelicus et iudicat, sicut olim legalis in illis qui contaminati erant lepra, quae peccatum figurat [i].

Unde Hieronymus *Super Matthaeum* [3], ubi Dominus ait Petro: *Tibi* [k] *dabo claves regni caelorum, et quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in caelis; et quodcumque*

[a] B om. [b] D *remiseritis peccata.* [c] D om. *s. h.* [d] Ed. om. [e] Ed. om. [f] D *remisit.* [g] V om. [h] V om. [i] Ed. et B D *significat.* [k] D *Et tibi.*

[1] Aug., ibid. libro V, c. 21, n. 29 (PL 43, 191); C. *Quomodo exaudit* (41), De Consecrat. dist. 4, ubi et supra dicta reperiuntur (t. I, 1377). [2] Ioan. 20, 23. [3] Libr. III, c. 16, v. 19 (PL 26, 118)*; cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 6, c. 11 (PL 176, 147); Glossa apud Lyranum.

solveris super terram, erit solutum et in caelis: « Hunc, inquit, locum quidam non intelligentes, aliquid sumunt de supercilio Pharisaeorum, ut damnare innoxios vel solvere se putent noxios, cum apud Deum non sententia sacerdotum, sed reorum vita quaeratur. In Levitico [1] ostendere se sacerdotibus iubentur leprosi, quos illi non faciunt leprosos vel mundos, sed discernunt qui mundi vel immundi sunt; ita et hic ».

Aperte hic ostenditur, quod non sequitur Deus Ecclesiae iudicium, quae per surreptionem et ignorantiam interdum iudicat; Deus autem semper [a] iudicat secundum veritatem. Et in remittendis vel [b] retinendis culpis id iuris et officii habent evangelici sacerdotes, quod olim sub Lege habebant legales in curandis leprosis. Hi ergo [c] peccata dimittunt vel retinent, dum dimissa a Deo vel retenta iudicant et ostendunt. Ponunt enim sacerdotes *nomen Dei* [d] *super filios Israel, sed ipse benedicit* [e], ut legitur in Numeris [2]. Hunc modum ligandi et solvendi Hieronymus supra notavit.

Ligant quoque sacerdotes, dum satisfactionem poenitentiae confi- 187
tentibus imponunt; solvunt, cum de ea aliquid dimittunt, vel per eam purgatos ad Sacramentorum communionem admittunt; quem modum superius [3] Leo Papa [f] notavit. Secundum hunc modum etiam dicuntur sacerdotes dimittere peccata vel retinere. Unde superius Augustinus [4] dixit: « Quibus remittunt [g], remittit Deus », etc. Opus enim iustitiae exercent in peccatores, cum eos iusta poena ligant; opus misericordiae, dum de ea aliquid relaxant [h], vel Sacramentorum communioni conciliant; alia opera in peccatores exercere nequeunt.

Et notandum, quia quos satisfactione poenitentiae ligant, eo ipso a peccatis solutos [i] ostendunt, quia non imponitur alicui satisfactio poenitentialis, nisi quem sacerdos vere poenitentem arbitratur; alii non imponit [k] et eo ipso peccatum retineri a Deo indicat [l].

Quod autem hoc ad claves pertineat, Augustinus [5] ostendit dicens: « Frustrat claves Ecclesiae qui sine arbitrio sacerdotis

---

[a] Z om. [b] Ed. et Z B D add. *in.* [c] Z om. [d] Ed. *Domini.* [e] D add. *filiis Israel.* [f] U om. [g] Z om. [h] Z *laxant.* [i] D add. *esse.* [k] Ed. *imponunt.* [l] Ed. *iudicant;* Z *iudicat.*

---

[1] Cap. 14, 2. [2] Cap. 6, 27. [3] Dist. XVII, c. 3. [4] Cfr. supra, c. 5. [5] Sententialiter in *Serm.* 392 (alias homil. 49, inter Homil. 50) c. 3, n. 3 (PL 39, 1711) *; Abael., loc. cit.; verbotenus apud Gratian. in C. *Quis aliquando* (87), De Poenit. dist. 1 (t. 1184).

poenitentiam agit, si sine oris confessione criminis indulgentia [a] impetratur ».

188 Est et alius modus ligandi et solvendi, qui per excommunicationem geritur, dum [b] aliquis, secundum canonicam disciplinam tertio vocatus ad emendationem manifesti delicti, et satisfacere vilipendens, sententia Ecclesiae a loco orationis et Sacramentorum communione et fidelium consortio praeciditur [c], ut erubescat, et pudore sceleris conversus, poeniteat, ut sic spiritus eius salvus sit [1]. Quodsi poenitentiam profitens resipuerit, negatae communioni admittitur et Ecclesiae reconciliatur. Haec autem Ecclesiae anathematizatio hanc poenam illis qui digne percelluntur, infligit, quia gratia Dei et protectio illis amplius subtrahitur, ac sibi ipsis relinquuntur, ut sit eis liberum [d] ruere in interitum peccati; in quos etiam diabolo maior saeviendi potestas datur. Orationes quoque Ecclesiae et benedictionum [e] ac meritorum suffragia eis nequaquam suffragari putantur.

Cap. VII.

Quomodo intelligendum sit illud: Quodcumque solveris, etc.

189 Secundum hos ligandi et solvendi modos quomodo verum est quod dicitur: *Quodcumque solveritis super terram, erit solutum et in caelis, et quodcumque ligaveritis super terram, erit ligatum et in caelis* [f]? Aliquando [g] enim ostendunt solutos vel ligatos, qui non sunt apud Deum; et poena satisfactionis vel excommunicationis interdum indignos ligant vel solvunt, et indignos Sacramentis admittunt, et dignos admitti arcent.

Sed intelligendum est hoc in [h] illis quorum merita solvi vel ligari postulant. Tunc enim sententia sacerdotis iudicio Dei et totius caelestis curiae [i] approbatur et confirmatur, cum ita ex discretione prodit [k], ut reorum merita non contradicant. Quoscumque ergo solvunt vel ligant, adhibentes clavem discretionis reorum meritis, solvuntur vel ligantur in caelis, id est apud Deum; quia

[a] Ed. *indulgentiam.* [b] V om. [c] Ed. *praescinditur.* [d] Z *sinat eos per liberum arbitrium,* pro *s. e. l.* [e] V *beneficiorum.* [f] V om. *erit solutum... caelis.* [g] Z *aliqua.* [h] B *de.* [i] U *patriae,* sed corr. interl. *vel curiae.* [k] Ed. *procedit.*

[1] Respic. I. Cor. 5, 5.

divino iudicio sententia sacerdotis sic progressa approbatur et confirmatur. Quos ergo secundum merita sententia Ecclesiae percellit, laedit, et illi foris sunt apud Deum.

Qui autem non meruit, sententia Ecclesiae non laeditur, nisi contemnat.

Unde Origenes [a] [1]: « Exiit quis a veritate, a fide, a caritate [b], per hoc exit de castris Ecclesiae, etiam si episcopi voce non abiiciatur; sicut e contra aliquis non recto iudicio foras mittitur, sed si non egit ut [c] mereretur exire, nihil laeditur. Interdum enim qui foras mittitur intus est; et qui foris est, intus videtur retineri ».

Ecce qualis et quantus est usus apostolicarum clavium. Iam ostensum est ex parte, qualiter sacerdotes dimittunt peccata vel tenent [d], et tamen retinuit sibi Deus [e] quandam singularem potestatem dimittendi vel retinendi, quia ipse solus per se debitum aeternae mortis solvit et animam interius purgat.

Cap. VIII.

Quae sint interiores tenebrae et interior macula.

Hic quaeritur, quae sit illa macula, et quae sint illae tenebrae interiores, a quibus Deus interius animam purgat, cum veram poenitentiam immittit. 190

De tenebris et interiori caligine satis facile est [f] intelligere et respondere. Cum enim quis mortaliter delinquit, et gratia virtutis privatur, si qua praecessit, et naturalium bonorum elisionem patitur, unde [g] intellectus obtunditur, et totus homo interior obtenebratur, et ita quasi caligine quadam mens obvolvitur: quae caligo peccati poena est. Hanc ergo [h] Deus pellit, cum poenitentiam immittit, per [i] quam bona perdita restituit et vitiata reparat. Unde Propheta [2]: *Nebulam sicut cinerem spargit.*

Sed quae est macula peccati, a qua animam lavat? Ecce enim quis voluit facere homicidium et patravit; quo patrato, desinit tam velle quam facere; nondum tamen vere et humiliter poenitet, nec 191

[a] D om. [b] Ed. add. *et.* [c] D *unde.* [d] Ed. et V D *retinent.* [e] D om. [f] Ed. add. *et.* [g] Ed. et Z add. *et.* [h] Ed. *vero.* [i] D *propter.*

[1] *In Levit.* homil. 14, n. 3 (PGL 12, 556). [2] Psalm. 147, 16. Cfr. Glossa Lyrani in hunc locum.

confiteri proponit. Quae igitur remansit in anima illius macula? Mala voluntas quidem macula fuit illius [a] animae, sed illa transit; macula est etiam, si poenitere contemnit, sed hoc est peccatum aliud a praecedenti. Quaę igitur macula remansit, a qua [b] in poenitentia purgatur?

Polluta quidem est anima, quousque poenitet, sicut erat, dum in ea prava erat voluntas. Sicut enim qui tangit morticinum [1] vel aliud immundum ita pollutus est post actum [c], quousque lavatur, sicut fuerat [d], dum tangeret; ita post actum peccati ita [e] polluta remanet anima, sicut fuit in ipso actu peccati, quia ita longe est a Deo per dissimilitudinem, qui est vita et munditia mentis, sicut fuit, dum peccatum [f] ageret. Ipsa ergo [g] dissimilitudo, quae inest animae ex peccato, et est a Deo elongatio, animae macula intelligitur, a qua purgatur [h] in poenitentia. Hoc autem solus Deus facit, qui solus suscitat animam et illuminat; quod sacerdotes nequeunt, qui tamen sunt medici animarum.

Unde Propheta [2]: *Nunquid medici suscitabunt et confitebuntur tibi?* Quod exponens Augustinus [3] ait: « Boni doctores recte dicuntur medici, qui viventes curare ministerio possunt, sed non mortuos suscitare; sola enim gratia Dei reviviscunt ».

DISTINCTIO XIX.

Cap. I.

Quando hae claves dantur et quibus.

192 Postquam ostensum est, quae sint claves apostolicae, et quis earum usus, superest investigare, quando istae claves dentur et quibus [4].

Dantur hae claves per ministerium episcopi alicui in promotione sacerdotii; cum enim recipit ordinem sacerdotalem, simul etiam has claves recipit.

---

[a] B *illi.* [b] Ed. add. *ipse.* [c] Ed. et V Z *tactum.* [d] Ita U Z; ed. om. [e] U *qui.* [f] V om. [g] V *vero;* Z *etiam.* [h] D add. *anima.*

---

[1] Cfr. Levit. 11, 31 et Num. 19, 22. [2] Psalm. 87, 11. [3] *Enarrat.* in Ps. 87, n. 10 (PL 37, 1116). [4] In hoc cap. plura, quandoque verbotenus, sumuntur ex Hugone, *Sum. Sent.* tr. 6, c. 14 (PL 176, 152).

Sed non videtur, quod omnes, vel soli sacerdotes has claves habeant, quia plerique [a] ante sacram ordinationem scientiam discernendi habent, plures post consecrationem ea carent. 193

Sane dici potest, quod alteram harum [b] clavium, id est scientiam discernendi, non omnes habent sacerdotes; unde dolendum est atque lugendum. Multi enim, licet indiscreti, atque scientiae [c], qua eminere debet sacerdos [d], exsortes, sacerdotii gradum recipere [e] praesumunt, vita et scientia eo indigni, qui [f] nec ante sacerdotium nec post, scientiam habent discernendi qui ligandi sint vel solvendi. Ideoque illam clavem in consecratione non recipiunt, quia semper scientia carent. Qui vero [g] ante sacerdotium scientia discernendi praediti sunt, licet habeant discretionem, non tamen in eis clavis est, quia non valent ea claudere vel aperire; ideoque, cum promovetur in sacerdotem, clavem discretionis recte [h] dicitur accipere, quia et ante habita discretio augetur et fit in eo clavis, ut ea iam valeat uti ad claudendum vel aperiendum.

Cumque iam constet, non omnes sacerdotes illas duas [i] habere, quia scientia discernendi plerique carent, de altera, id est potentia ligandi et solvendi, quaeritur, utrum omnes sacerdotes eam habeant. 194

Quidam enim putant hanc potestatem illis solis esse [k] concessam, qui doctrinam simul ac vitam Apostolorum [l] servant. Illas enim claves promisit Dominus Petro et imitatoribus eius tantum, ut aiunt; qui etiam auctoritatibus utuntur in munimentum suae opinionis.

Hoc enim dicunt Augustinum sensisse superius [1], ubi ait: « Remissionem peccatorum vel per se ipsum facit Deus, vel per columbae membra ». Dicit etiam idem [m], peccata dimitti vel teneri a Sanctis.

Idem *Super Exodum* [2], ubi de lamina aurea legitur [3]: *Erat* [n] *autem lamina aurea semper in fronte sacerdotis:* « Haec [o], inquit, significat fiduciam bonae vitae, quam qui vere perfecteque,

---

[a] D *plerumque.* [b] Ed. *istarum.* [c] V *scientia.* [d] Ed. *debent,* pro *d. s.* [e] V Z *suscipere.* [f] V *quo.* [g] D *ergo.* [h] Ed. om. [i] Ed. add. *claves.* [k] D om. [l] B add. *habent et.* [m] V D *ibidem.* [n] Erf. annotat: Alii, *erit.* [o] D *hoc.*

---

[1] Dist. praeced. c. 5, scil. libro V *De baptismo contra Donatist.* c. 21, n. 29 (PL 43, 191). [2] Libro II *Quaestion. in Pentateuch.* q. 120 (PL 34, 638). [3] Respic. Exod. 28, 38.

non significatione, sed veritate, sacerdos habet, solus potest peccata [a] auferre ».

Item Gregorius [1]: « Illi soli habent in hac carne positi ligandi et solvendi potestatem, sicut sancti Apostoli, qui illorum exempla simul cum doctrina tenent ».

Item ex dictis Origenis [2]: « Haec potestas soli Petro concessa est et imitatoribus Petri [b]. Nam quicumque vestigia Petri imitantur, habent recte ligandi et solvendi potestatem ».

His aliisque testimoniis innituntur qui asserunt, potestatem ligandi et solvendi illis solis concessam sacerdotibus, qui vita et doctrina pollent sicut Apostoli.

195 Aliis autem videtur, quod et mihi placere fateor, cunctis sacerdotibus hanc clavem dari, scilicet ligandi et solvendi; sed non eam recte ac digne habent, nisi qui vitam et doctrinam apostolicam servant. Nec praemissae auctoritates malos sacerdotes hanc potestatem habere negant, sed illos solos digne ac recte hac [c] potestate uti significant, qui praediti sunt vita et doctrina apostolica, quia soli Apostolorum imitatores digne recteque possunt ligare et solvere; et per Deum tantum, vel per Sanctos, in quibus habitat Spiritus sanctus, digne et recte fit remissio vel retentio peccatorum. Fit tamen et per illos qui sancti non sunt, sed non digne vel recte: dat enim Deus benedictionem digne poscenti, etiam per indignum ministrum.

Quod vero hanc potestatem habeant omnes sacerdotes, Hieronymus [3] testatur [d] super illum Evangelii locum, ubi dixit Dominus Petro [4]: *Tibi dabo claves regni caelorum,* etc. [e]: « Habent, inquit, eandem iudiciariam potestatem alii Apostoli, habet et omnis Ecclesia in episcopis et presbyteris; sed ideo Petrus eam specialiter accepit, ut omnes intelligant, quod quicumque ab unitate fidei

---

[a] Z add. *dimittere vel.* [b] Z D *eius.* [c] D om. [d] D add. *dicens.* [e] Ed. et Z D om.

---

[1] Libro II *Homil. in Evang.* homil. 26, n. 4 seq. (P L 76, 1199); II. *Dialog.* c. 23 (P L 77, 215); verbotenus apud Hugon., *Sum. Sent.* tr. 6, c. 14 (P L 176, 152). [2] *Comment. in Matth.* libr. XII, n. 9 (P G L 13, 1002) *; cfr. Hugo, loc. cit. [3] Non invenimus in Hieron. hunc locum, sed verbotenus in Glossa Matth. 16, 17 et apud Rabanum, V. *Comment. in Matth.* loc. cit. (P L 107, 992) *; Rabanus primam partem sumsit ex Beda in eundem locum. Cfr. etiam Alger., l. *De mis. et iust.* c. 66 (P L 180, 886); ac C. *Si iustus* (30), C. 1, q. 1; et C. *Ut evidenter* (82), ibid. (t. 1, 371, 386). [4] Matth. 16, 17.

et societate Ecclesiae se separavit [a] nec [b] peccatis solvi, nec caelum potest [c] ingredi ».

Cap. II.

Utrum per indignos transfunditur gratia dignis.

Item quod sacerdos, etiam si malus sit, gratiam tamen trans- 196
fundat pro suae dignitatis officio, Augustinus [1] ostendit dicens [d]: « Dictum est a Domino in Numeris ad Moysen et Aaron sacerdotes [2]: *Vos ponite nomen meum super filios Israel* [e], *ego Dominus benedicam eos* [f], ut gratiam traditio [g] per ministerium ordinati transfundat hominibus, nec voluntas sacerdotis obesse vel prodesse possit, sed meritum benedictionem poscentis. Quanta autem [h] dignitas sit sacerdotalis [i] officii et ordinis [k], hinc advertamus. Dictum est de nequissimo Caipha inter cetera [3]: *Hoc autem a semetipso non dixit, sed cum esset pontifex anni illius, prophetavit;* per quod [l] ostenditur, Spiritum gratiarum non personam sequi digni vel indigni, sed ordinem traditionis; ut, quamvis aliquis boni meriti sit [m], non tamen possit benedicere, nisi fuerit ordinatus, ut officii ministerium [n] exhibeat. Dei autem est effectum tribuere benedictionis ».

Hinc evidenter ostenditur ordo non privari potestate tribuendi gratiam ob ministri indignitatem.

Huic tamen [o] Augustini sententiae videtur obviare quod 197
ait Hesychius [p] [4]: « Sacerdotes, inquit, non propria virtute benedicunt, sed quia figuram Christi gerunt, et propter eum, qui in ipsis est, benedictionis plenitudinem tribuunt; nec solum is qui sacerdotium sortitus est, sed quicumque Christum in se ipso habet et eius figuram gerit per conversationem bonam [q], sicut Moyses, idoneus est ut benedictionem praestet ».

---

[a] V B D *separaverint.* [b] Ed. et Z add. *a.* [c] V B D *possunt.* [d] D om. [e] Ed. add. *et.* [f] D om. *e. D. b. e.* [g] U *traditam.* [h] V *enim.* [i] Ed. *sacerdotis;* V om. *sit.* [k] D om. *e. o.* [l] V *hoc.* [m] V om. [n] D *officium ministerii,* pro *o. m.* [o] V *autem.* [p] D add. *super Leviticum.* [q] D om.

[1] Libro IV *Quaestion. ex veteri testam.* q. 11 (P L 35, 2223); Ivo, *Decret.* p. 2, c. 100; Ill. *Pan.* c. 79 (P L 161, 187, 1117); C. *Dictum est* (96), ibid. (t. I, 392). [2] Cap. 6, 27. [3] Ioan. 11, 51. [4] Libro II *In Levit.* (9, 23) (P G L 93, 894).

Ecce hic habes, quod non solum sacerdos, sed omnis in quo Christus habitat, benedictionem praestat.

Sed alia est benedictio, quae solis congruit[a] sacerdotibus, alia quae ab omnibus[b] bonis communiter exhibetur. Denique illi[c] sacerdotes, in quibus Christus habitat, benedictionis plenitudinem tribuere dicuntur, non quia soli illi transfundant gratiam, sed quia illi soli licite et digne id agunt. Nec subditos sacerdotis vita mala laedit, si bona faciunt quae ille dicit.

Unde Gregorius[1]: « Multi, dum plus vitam sacerdotum quam suam discutiunt, in erroris foveam dilabuntur, minus considerantes, quod non eos vita sacerdotum laederet, si humiliter bonis sacerdotum admonitionibus aurem accommodarent ».

Cap. III.

Quomodo intelligendum sit: Maledicam benedictionibus vestris.

198 Praemissae vero sententiae, qua dicitur etiam per mali sacerdotis ministerium transfundi gratia benedictionis, videtur obviare quod Dominus per[d] Prophetam[2] malis sacerdotibus comminatur: *Maledicam benedictionibus vestris*; et alibi[3]: *Vae his qui vivificant animas, quae non vivunt, et mortificant animas, quae non moriuntur.* Si enim maledicit Dominus benedictionibus eorum, et si animae, quas vivificant, non vivunt, quomodo per eos gratia benedictionis transfunditur?

Sed illud capitulum: *Maledicam*, etc., quidam referunt ad haereticos, qui ab Ecclesia praecisi sunt, et ad excommunicatos, quorum benedictiones fiunt maledictiones his qui sequuntur eorum errores[4].

Illud alterum vero, scilicet[e]: *Vivificant*, etc., super omnes illos sacerdotes exponunt, qui absque clave scientiae et forma bonae vitae praesumunt ligare vel solvere. Sed nullus officio sacerdotis uti debet, nisi immunis sit ab illis quae in aliis iudicat; alioquin se ipsum condemnat.

---

[a] B om. [b] Z *hominibus*. [c] Z om. [d] Ed. et V B add. *Malachiam*. [e] D om.

---

[1] Can. *Multi saecularium* (84), ibid. (t. I, 387). Locus hic, ut volunt editores, ab alio formatus est secundum Gregor. [2] Malach. 2, 2; cfr. supra dist. XIII, c. 1, 2. [3] Ezech. 13, 19. [4] Cfr. supra, dist. XIII, c. 1.

Cap. IV.

Qualis esse debeat iudex ecclesiasticus.

Qualem autem esse oporteat [a] qui aliorum iudex constituitur, 199
Augustinus[1] describit ita dicens: « Sacerdos, cui omnis offertur peccator, ante quem statuitur omnis languor, in nullo eorum sit iudicandus, quae in alio iudicare est promptus. Iudicans enim alium, qui est iudicandus, *condemnat se ipsum*[2]. Cognoscat igitur se, et purget in se quod alios videt sibi offerre; caveat, ut a se proiecerit quidquid in aliquo [b] damnosum reperit. Animadvertat, quod *qui sine peccato est primus in illam lapidem mittat*[3]: ideo enim liberavit peccatricem, quia non erat qui iuste proiiceret lapidem. Quomodo lapidaret, qui se lapidandum cognosceret? Nullus enim erat sine peccato; in quo intelligitur, omnes fuisse reos [c]. Nam venialia semper remittebantur per caerimonias; si quod ergo in eis peccatum erat, criminale erat. In hoc igitur patentissimum est crimen sacerdotum et [d] detestabile, qui non prius se iudicant et [e] alios alligant [f].

« Caveat spiritualis iudex [g], sicut non commisit crimen nequi- 200
tiae, ita non careat munere scientiae; oportet, ut sciat cognoscere, quidquid debet iudicare: iudiciaria enim potestas hoc postulat, ut quod debet iudicare, discernat. Diligens igitur [h] investigator sapienter interroget a peccatore, quod forsitan ignoret, vel verecundia velit occultare. Cognito vero crimine, varietates eius non dubitet investigare, et locum, et tempus, et cetera quae supra diximus [i]; quibus cognitis, adsit benevolus, paratus erigere et secum onus portare; habeat dulcedinem in affectione, discretionem in varietate; doceat perseverantiam; caveat, ne corruat, ne iuste perdat iudiciariam potestatem. Etsi enim poenitentia possit ei acquirere gratiam, non tamen mox restituit in potestatem primam. Etsi Petrus post

[a] B *deceat.* [b] Ed. et D *alio.* [c] D add. *Nam venialia hic dicit et criminalia secundum legem, ubi venialia putabant quae per caeremonias dimittebantur sine morte vel mutilatione; criminalia quae mortem vel mutilationem inferebant.* [d] V *esse.* [e] Z D *quam.* [f] Z B *ligant.* [g] Ed. add. *ut.* [h] Z *vero.* [i] V *dixi.*

[1] *De vera et falsa poenitent.* c. 20, n. 36 (PL 40, 1129); C. *Qui vult confiteri* (1), De Poenitentia dist. 6, § 2 et 3 (t. 1, 1243). [2] Respic. Rom. 2, 1. [3] Ioan. 8, 7.

lapsum restitutus fuerit, et saepe lapsis sacerdotibus reddita sit dignitatis potestas, non tamen est necesse ut omnibus concedatur quasi ex auctoritate. Invenitur auctoritas, quae concedit et quasi imperat; invenitur alia, quae non concedit, sed vetat. Quae scripturae non repugnant, sed concordant. Cum enim tot sunt qui labuntur, ut pristinam dignitatem ex auctoritate defendant, et quasi usum peccandi sibi [a] faciant, recidenda est spes ista. Si vero locus est, ubi ista non concurrant [b], restitui possunt qui peccant ».

Ex his satis perpenditur, qualis debeat esse sacerdos, qui alios ligat et solvit, discretus scilicet et iustus; alioquin mortificat saepe animas quae non moriuntur, et vivificat quae non vivunt; et ita incidit in maledictionis iudicium.

Illud autem Malachiae, scilicet: *Maledicam benedictionibus vestris,* sive super haereticos tantum et excommunicatos, sive super omnes sacerdotes, qui vita et scientia carentes benedicere praesumunt, dictum accipiatur, sic intelligi potest: *Maledicam benedictionibus vestris,* id est « his quae meis [c] benedictionibus possidetis [1] », quia faciam ea vobis cedere in maledictionem, non in benedictionem, quia, etsi benedicunt Sanctis, non hoc faciunt ex vero corde, et ideo eorum benedictio eis [d] vertitur in maledictionem. Vel *maledicam benedictionibus vestris,* id est « quod a vobis benedicitur a me erit maledictum », quia benedicunt inique agentibus, adulanturque peccantibus, dummodo divites sint [2].

DISTINCTIO XX.

Cap. I.

De his qui in fine poenitent.

201 Sciendum est etiam, quod tempus poenitentiae est usque in [e] extremum articulum vitae.

Unde Leo Papa [3]: « Nemo est desperandus, dum in [f] hoc

[a] D om. [b] B *occurrant.* [c] Ed. et Z D *in eis;* V om. *his.* [d] D om. [e] V Z *ad.* [f] D add. *in hac via et in.*

[1] Hic et seq. locus est ex Hieron. *In Malach.* 2, 2 (P L 25, 1553), et in Glossa apud Lyran. ibid. [2] Cfr. supra, dist. XIII, c. I. [3] Epist. 167 (alias 92) *Ad Rustic. Inquis.* 7 (P L 54, 1205); C. *Nemo desperandus* (1), De Poenitent. dist. 7 (t. I, 1244).

corpore constitutus est, quia nonnunquam quod diffidentia[a] aetatis differtur, consilio maturiore perficitur[b] ».

Augustinus[1] tamen de differentibus poenitentiam ita scribit: « Si quis positus in ultima necessitate[c] voluerit accipere poenitentiam, et accipit[d], et mox reconciliatur, et hinc vadit; fateor vobis, non illi negamus quod petit, sed non praesumimus[e] quia bene hinc exit; si securus hinc exierit, ego nescio. Poenitentiam dare possumus, securitatem vero[f] non. Nunquid dico: damnabitur? Sed nec dico: liberabitur. Vis ergo a dubio liberari? Age poenitentiam, dum sanus es. Si sic agis, dico tibi, quia securus es, quia poenitentiam egisti eo tempore, quo peccare potuisti. Si vis agere poenitentiam, quando iam peccare non potes, peccata te dimiserunt, non tu illa ».

Item[2]: « Duae res sunt: aut ignoscitur tibi, aut non ignoscitur; quid horum tibi futurum sit, nescio; ergo tene certum[g], dimitte incertum ».

Sed quare hoc dixit Augustinus, cum poenitentia quae in 202
fine agitur, in Psalmo appelletur *sacrificium vespertinum*[3], « quod erat acceptabilius in Lege », et cum[h], in *quacumque die invocetur*[4] Deus, adsit, et quacumque hora ingemuerit et conversus fuerit peccator, *vita vivat*[i] [5]?

Sed illa dixit Augustinus propter[k] illos qui poenitentiam usque in finem vitae protrahunt, et tunc non ex Dei amore videntur poenitere, sed timore mortis, quasi ex necessitate.

Unde idem[6], quasi aperiens quare superiora dixerit, ait: « Nullus exspectet quando peccare non potest. Arbitrii enim[l] libertatem quaerat[m], ut delere possit commissa, non necessitatem; caritatem, non tantum timorem, quia non in solo timore vivit homo. Quem ergo sero poenitet, oportet non solum timere iudi-

---

[a] Erf. annotat: Aiii, *de fiducia*. [b] D *conficitur*. [c] D *aetate*. [d] D om. *e. a.* [e] V add. *asserere*. [f] D om. [g] Ed. add. *et*. [h] B om. [i] Ed. add. *et non morietur*. [k] D *super*. [l] V *autem*. [m] V *habeat*; U add. interlin. *Deus*.

---

[1] *Sermo* 393 (alias 41 inter 50 Homil.) (PL 39, 1713), ad litteram apud Ivon., *Decret.* p. 15, c. 22 (PL 161, 861); et in C. *Si quis positus* (2), ibid. (t. I, 1245). [2] *Sermo* cit., in fine; C. *Si quis autem* (4), ibid. § 1 (t. I, 1245). [3] Psalm. 140, 2; cfr. Glossa apud Lyran., ubi verba: *quod erat*, etc. [4] Respic. Ps. 55, 10. [5] Respic. Ezech. 18, 21. [6] *De vera et falsa poenitent.* c. 17, n. 33 (PL 40, 1127).

cem, sed et diligere, quia sine caritate nemo potest salvus esse. Non ergo tantum timeat poenam, qui poenitet, sed anxietur [a] pro gloria. Quae conversio si contigerit alicui etiam in fine, desperandum non est de eius remissione. Sed quoniam vix vel raro est tam iusta conversio, timendum est de poenitente sero, maxime cum filii, quos illicite dilexit, sint praesentes, uxor et mundus ad se vocet [b]. Multos [c] solet serotina poenitentia decipere. Sed quoniam Deus semper potens est, semper, etiam in morte, iuvare valet quibus placet. Cum igitur opus sit non hominis sed Dei fructifera poenitentia, inspirare eam potest, quandocumque vult sua misericordia [d], et remunerare ex misericordia, quos damnare potest ex iustitia. Sed quoniam multa sunt, quae impediunt et languentem retrahunt, periculosissimum [e] est et interitui vicinum, ad mortem protrahere poenitentiae remedium. Sed magnum est, cui tunc Deus inspirat, si quis est [f], veram poenitentiam ».

« Sed si etiam sic conversus *vita vivat et non moriatur,* non promittimus, quod evadat omnem poenam: nam prius [g] purgandus est igne purgationis, qui in aliud saeculum distulit fructum conversionis. Hic autem ignis, etsi aeternus non sit, miro [h] modo est gravis [i]; excellit enim [k] omnem poenam, quam unquam passus est aliquis in hac vita. Nunquam in carne tanta inventa est poena, licet mirabilia Martyres passi sint tormenta; et multi nequiter [l] quanta saepe sustinuerunt supplicia [1] »!

203 Ex his satis ostenditur, quam periculosum sit differre poenitentiam usque in finem vitae. Si tamen etiam tunc vera habeatur poenitentia, hominem liberat et vitam mortuo impetrat, non sic tamen, ut nullam sentiat poenam, nisi forte tanta sit vehementia gemitus et contritionis [m], quae sufficiat ad delicti punitionem. « Licet ergo sit difficile, ut tunc sit vera poenitentia, quando [n] tam sera venit, quando cruciatus membra ligat, et dolor [o] sensum opprimit, ut vix homo aliquid cogitare valeat, melior est tamen sera quam

---

[a] Ita omnes codd.; ed. *timeatur pro poena, sed ametur*. pro *t. p. q. p. s. a.* [b] Ed. et D *vocent.* [c] Erf. annotat: Alii, post *multos* addunt *enim.* [d] V *gratia.* [e] V *periculosum.* [f] Z om. *s. q. e.;* D add. *habens.* [g] Z om. [h] Ed. et Z D add. *tamen.* [i] Z *gravius.* [k] D *autem.* [l] Ed. add. *iniqui.* [m] Erf. *attritionis,* sed annotat: Alii, *contritionis.* [n] Z *quae.* [o] V om. *e. d.*

---

[1] Aug., ibid. c. 18, n. 34; uterque Aug. locus in C. *Nullus exspectet* (6), ibid. (t. I, 1246).

nulla [1] ». « Poenitentia enim [a], si in extremo vitae hiatu advenit, sanat et liberat [2] ». « Multum [b] sera fuit latronis poenitentia, sed non fuit sera indulgentia [3] ». Sed « licet latro veniam meruisset in fine de crimine, non tamen dedit baptizatis peccandi et perseverandi auctoritatem [4] ».

Cap. II.

De his qui poenitentiam non complent.

Si vero quaeritur de illis qui in hac vita poenitentiam non 204
complent, utrum transituri sint per ignem, ut ibi quasi compleant quod hic minus fecerunt, dicimus idem [c] de istis esse sentiendum [d], et de his qui in extremis poenitent.

Si enim [e] tanta fuerit cordis contritio et delicti exprobratio, ut sufficiat ad puniendum peccatum, liberi ab aliis poenis transeunt ad vitam, etsi inexpleta fuerit poenitentia, quia perfecte poenituerunt et ingemuerunt corde.

Qui vero non adeo conteruntur [f] corde et ingemiscunt pro peccato, si ante expletionem [g] poenitentiae decesserint, ignem purgatorium sentiunt et gravius puniuntur, quam si hic implessent [h] poenitentiam: *horrendum est enim* [i] *incidere in manus Dei viventis* [5]. Deus enim, cum sit misericors et iustus, ex misericordia poenitenti ignoscit, non reservans peccatum ad poenam aeternam; ex iustitia vero impunitum non dimittit delictum [k]. Aut enim homo punit, aut Deus: homo autem [l] punit poenitendo [m].

Et est poenitentia interior et exterior. Si ergo [n] interior poe- 205
nitentia tanta fuerit, ut sit sufficiens ultio peccati, Deus, qui hoc novit, ab illo qui taliter poenitet, ulterius poenam non exigit. Si vero interior poenitudo [o] non sufficit in vindictam peccati, nec exterior poenitentia impletur, Deus, qui modos et mensuras peccatorum et poenarum novit, addit poenam sufficientem.

---

[a] Z om. [b] B add. interl. *enim.* [c] Ed. et VBD add. *et.* [d] V *sciendum.* [e] Z om. [f] V *convertuntur.* [g] Z *completionem.* [h] B *explevissent.* [i] Z om. [k] Z *peccatum.* [l] V *enim.* [m] Ed. et Z (interl.) add. *Deus autem poenam exigendo.* [n] Z *vero.* [o] U *punitudo.*

---

[1] Hugo, II. *De Sacram.* p. 14, c. 5 (PL 176, 560). [2] Aug., *De vera et falsa poenitent.* c. 17, n. 33 (PL 40, 1127); can. cit. [3] Hugo, loc. cit. De latrone cfr. Luc. 23, 42. [4] Aug., loc. cit. [5] Hebr. 10, 31. De sequentibus cfr. August., *Enarrat.* in Ps. 44, n. 18 et Ps. 58, serm. 1, n. 13 (PL 36, 504, 552).

« Studeat ergo quisque sic delicta corrigere, ut post mortem non oporteat poenam tolerare: quaedam enim peccata mortalia in poenitentia fiunt venialia, non mox tamen sanantur. Saepe [a] infirmus moreretur, si non medicaretur; nec tamen statim medicatus sanatur: languet victurus, qui prius erat moriturus. Qui autem impoenitens moritur, omnino moritur, et aeternaliter cruciatur: si enim semper viveret, semper peccaret [1] ».

Cap. III.

De illo cui sacerdos indiscretus iniungit poenitentiam.

206 Si vero de illo quaeritur, qui satifactionem iniunctam [b] impleverit, quae ignorantia vel negligentia sacerdotis peccato condigna non fuit, utrum de vita migrans ab omni poena liber sit, idem respondeo, quod supra [2] de illo qui poenitentiam non complevit [c]; dixi, quod si tantum est lamentum doloris interioris, ut sufficiat in vindictam peccati, omnino liberatus est; si vero non sufficit dolor interior simul cum poena iniuncta, addet Deus poenam.

Quod autem interdum sufficiat dolor interior ad vindictam peccati, certum documentum habemus in illo latrone, qui sola mentis contritione et confessione, statim ut [d] conversus fuit, paradisum ingredi meruit [3].

Sed quia dispensatores Ecclesiae contritionis quantitatem non perpendunt, quibus non est datum intelligere occulta cordium, omnibus leges poenitentiae constituunt, tam magis quam minus de peccato dolentibus. Quorum studium ad hoc praecipue tendere debet, ut cordis dolorem, quantum fas est, cognoscant, et secundum ipsius modum, satisfactionem iniungant.

Unde Augustinus [e] [4]: « In actione poenitentiae, ubi tale commissum est, ut is qui commisit, a Christi etiam [f] corpore separetur, non tam consideranda est mensura temporis quam doloris: *Cor enim contritum et humiliatum Deus non despicit* [5]. Ve-

---

[a] Ed. et V add. *enim*. [b] Z om. [c] V *implevit*. [d] V om.; B *cum*. [e] D add. *in Enchiridio*. [f] V Z D om.

---

[1] Aug., *De vera et falsa poenitent.* c. 18, n. 34 (PL 40, 1128); can. cit. De ultima propos. cfr. Gregor., XXXIV. *Moral.* c. 19, n. 35 (PL 76, 738). [2] Hic c. 2. [3] Cfr. Luc. 23, 43. [4] *Enchirid.* c. 65 (PL 40, 262): Ivo, *Decret.* p. 15, c. 23 (PL 161, 861); C. *In actione* (84), De Poenitent. dist. I (t. I, 1183). [5] Ps. 50, 19.

rum quia plerumque et [a] dolor alterius cordis occultus est alteri, ne in aliorum notitiam nisi per verba vel alia quaecunque signa procedit, cum sit coram illo cui dicitur [1]: *Gemitus meus a te non est absconditus,* recte constituuntur ab his qui [b] Ecclesiis praesunt, tempora poenitentiae, ut satisfiat etiam Ecclesiae, in qua remittuntur peccata ipsa; extra eam quippe non remittuntur: ipsa enim Spiritum sanctum pignus accepit, sine quo non remittuntur ulla [c] peccata [2] ».

Item Hieronymus [3]: « Mensuram temporis in agenda poenitentia ideo non satis aperte praefigunt canones pro unoquoque crimine, ut de singulis dicant, qualiter unumquodque emendandum sit, sed magis in arbitrio sacerdotis intelligentis relinquendum statuunt, quia apud Deum non tam valet mensura temporis quam doloris, nec abstinentia tantum ciborum, quantum mortificatio vitiorum. Ideoque tempora poenitentiae pro fide et conversatione poenitentium abbrevianda praecipiunt, et pro negligentia protelanda; pro quibusdam tamen culpis modi poenitentiae sunt impositi [d] ».

Cap. IV.

Quod morientibus non sit imponenda satisfactio, sed innotescenda.

Solet etiam quaeri, utrum satisfactionis lex morituris sit im- 207
ponenda.

De quo Theodorus Cantuariensis episcopus in *Poenitentiali* [4] suo sic ait: « Ab infirmis in periculo mortis positis pura est inquirenda confessio peccatorum, non tamen est illis imponenda quantitas poenitentiae, sed innotescenda, et cum amicorum orationibus et eleemosynarum largitionibus pondus poenitentiae sublevandum, si forte migraverint. Si vero convaluerint, poenitentiae modum a sacerdote impositum [e] diligenter observent ».

Aliis vero pro qualitate peccati praesidentium arbitrio poeni- 208
tentia decernenda est.

---

[a] Ed. om. [b] Ita U Z; ed. add. *in.* [c] B *illa.* [d] B *imponendi.* [e] B *iniunctum.*

---

[1] Ps. 37, 10. [2] Respic. II. Cor. 5, 5. [3] Potius Alcuin., *De divinis officiis,* c. 13 (PL 101, 1199), qui quidem citat Hieron.; cfr. Ivo, *Decret.* p. 15, c. 49 (PL 161, 869); C. *Mensuram autem* (86), ibid. (t. I, 1183). [4] In *Fragmentis* eiusdem c. 48 (PL 99, 977); Ivo *Decret.* p. 15, c. 36 (PL 161, 865); C. *Ab infirmis* (1), C. 26, q. 7 (t. I, 1041).

Unde Leo Papa[1]: « Tempora poenitudinis, habita moderatione, constituenda sunt tuo iudicio, prout conversorum animos perspexeris esse devotos. Pariter etiam habere debes aetatis senilis[a] intuitum, et respicere periculorum quorumcumque vel aegritudinum necessitates ».

Cap. V.

Quod non est poenitentia neganda vel reconciliatio in necessitate.

209 Sciendum est[b] etiam, quod tempore necessitatis non est neganda poenitentia vel reconciliatio poenitentibus.

Unde Leo Papa[c][2]: « His qui tempore necessitatis et periculi urgentis instantia praesidium poenitentiae et mox reconciliationis implorant, nec satisfactio interdicenda est nec reconciliatio deneganda[d], quia misericordiae Dei nec mensuras possumus ponere, nec tempora definire ». « Quodsi ita aliqua aegritudine aggravati sunt, ut quod paulo ante poscebant, sub praesenti significare non valeant, testimonia eis fidelium circumstantium prodesse debebunt, simulque poenitentiae et reconciliationis consequantur beneficium[3] ».

Item Iulius Papa[4]: « Si presbyter poenitentiam abnegaverit morientibus, reus erit animarum, quia Dominus ait[5]: *Cum conversus fuerit*[e], *tunc salvus erit.* Vera enim confessio ultimo tempore potest esse[f], quia non modo temporis, sed etiam cordis Deus inspector est[6], sicut latro probat ».

Cap. VI.

Quod presbyter non reconciliet aliquem, inconsulto episcopo, nisi in necessitate.

210 Non debet tamen presbyter poenitentem reconciliare, inconsulto episcopo, nisi ultima necessitas cogat.

---

[a] V *similem.* [b] B om. [c] V om. [d] Z *neganda.* [e] V *ingemuerit;* U add. *peccator.* [f] V *prodesse.*

---

[1] Epist. 159 (alias 79) *Ad Nicetam episc.* c. 6 (PL 54, 1138); Ivo, *Decret.* p. 1, c. 242 (PL 161, 117); C. *Tempora poenitudinis* (2), ibid. (t. 1, 1041). [2] Epist. 108 (alias 91) *Ad Theod.* c. 4 (PL 54, 1012). [3] Leo Papa, ibid. c. 5; uterque locus apud Ivon., *Decret* p. 15, c. 29 (PL 161, 863); et in C. *His qui tempore* (10), C. 26, q. 6 (t. 1, 1038). [4] Ivo, *Decret.* p. 15, c. 43 (PL 161, 867); C. *Si presbyter* (12), ibid. (t. 1, 1039). [5] Ezech. 18, 21 et 27. [6] Respic. I. Reg. 16, 7.

Unde in *Carthaginensi Concilio* [1]: « Presbyter, inconsulto episcopo, non reconciliet poenitentem, nisi, absente episcopo [a], ultima necessitas cogat. Cuiuscumque poenitentis publicum crimen est, quod universam commoverit urbem, ante absidam, scilicet introitum ecclesiae [b], manus ei imponatur ».

Item [2]: « Aurelius episcopus dixit: Si quis in periculo fuerit [c] constitutus et se reconciliari divinis altaribus petierit, si episcopus absens fuerit, debet presbyter consulere episcopum, et sic periclitantem eius praecepto reconciliare ».

Inconsulto vero episcopo, non potest excommunicatos vel publice poenitentes presbyter reconciliare.

Unde in *Carthaginensi Concilio secundo* [3] statutum [d] est, « ut chrisma, vel reconciliatio poenitentium et puellarum consecratio a presbyteris non fiat ».

Item [4]: « Reconciliare quemquam in publica Missa presbytero non liceat ».

Puellarum tamen consecratio, consulto episcopo, per presbyterum fieri valet.

Unde in *Carthaginensi Concilio secundo* [5]: « Presbyter, inconsulto episcopo, virgines non consecret, chrisma vero nunquam conficiat ». Sicut praecepto episcopi potest presbyter consecrare virgines, sic [e] et reconciliare poenitentes.

Cap. VII.

An oblatio eius sit recipienda, qui currens ad poenitentiam praevenitur morte.

Si autem quaeritur de illo qui ad poenitentiam festinans, sa- 211
cerdotem invenire non potuit et ita decessit, utrum oblatio eius sit recipienda, dicimus, quia est.

Unde in *Concilio Epaunensi* [6]: « Si aliquis fuerit mortuus, qui non sit confessus [f], et testimonium habet bonum, et [g] non poterat

---

[a] Z B D add. *si*. [b] In U *scilicet introitum ecclesiae* est add. interlin. [c] B om. [d] U *constitutum*. [e] D *ita*. [f] V *conversus*. [g] V *quod*.

---

[1] Ivo, loc. cit.; C. *Presbyter* (14), ibid. [2] Ivo, *Decret.* p. 15, c. 2 (PL 161, 857); C. *Aurelius episcopus* (5), ibid. (t. I, 1037). [3] Can. *Si iubet* (1), ibid. [4] Ibid. [5] Can. *Presbyter inconsulto* (2), ibid. (t. I, 1036). [6] (Alias Apanensi) Ivo, *Decret.* p. 14, c. 114; V. *Pan.* c. 120 (PL 161, 854, 1239); C. *Si aliquis* (11), ibid. (t. I, 1039).

venire ad sacerdotem, sed praeoccupavit eum mors in domo vel in via, faciant pro eo parentes eius oblationem ad altare, et dent redemptionem pro captivis ».

DISTINCTIO XXI.

Cap. I–VI [a].

De peccatis, quae post hanc vitam dimittuntur.

212 Solet etiam quaeri, utrum post hanc vitam aliqua peccata remittantur.

Quod aliqua post hanc vitam remittantur, Dominus [b] ostendit in Evangelio, ubi ait [1]: *Qui peccaverit in Spiritum sanctum, non remittetur ei* [c], *neque in hoc saeculo* [d] *neque in futuro*. Ex quo datur intelligi, sicut sancti doctores tradunt, quod quaedam peccata in futuro dimittentur. « Quaedam enim culpae in hoc saeculo relaxantur, quaedam vero [e] parvae etiam in futuro; quae quidem post mortem gravant, sed dimittuntur, si digni sunt, si bonis actibus in hac vita meruerunt, ut dimittatur [f] eis [2] ».

213 [Cap. II]. De illis etiam, qui *aedificant lignum, foenum, stipulam* [3] dicit Augustinus [4], quod ignem tribulationis transitoriae invenient, cremabilia aedificia, quae secum portaverunt, cremantem. Ait enim sic: « Post istius sane corporis mortem, donec de igne purgatorio [g] veniatur ad diem damnationis et remunerationis, si hoc temporis intervallo spiritus defunctorum, qui aedificaverunt *lignum, foenum, stipulam* [h], huiusmodi ignem dicantur perpeti, quem alii non sentiunt, qui huiusmodi aedificia non portaverunt, ut inveniant ignem transitoriae tribulationis, venialia concremantem [i]; non re-

---

[a] Codd. cc. 1 et 2 coniungunt; item cc. 3-5. Ob textus connexionem cc. 1-6 melius sub una rubrica ponuntur. [b] Ed. et B *Christus*. [c] B om. [d] B *hic*, pro *i. h. s.* [e] V *enim*. [f] Ed. et V Z D *dimittantur*. [g] B om. *d i. p.* [h] U add. *et*. [i] V *cremantem*.

---

[1] Matth. 12, 32; Luc. 12, 10. [2] Verbotenus in Glossa sup. loc. cit. Matth. apud Lyranum, sumta ex Gregor., IV. *Dialog.* c. 39 (PL 77, 393 et seq.), et est in C. *Qualis hinc* (4), d. 25 (t. I, 94). [3] Respic. I. Cor. 3, 12. [4] Libr. XXI *De civ. Dei*, c. 26, n. 4 (PL 41, 745); cfr. *Enchirid.* c. 69 (PL 40, 265).

dargno, quia [a] forsitan verum est ». « Sed quia dicitur [1]: *Salvus erit quasi per ignem,* contemnitur ille ignis. Gravior tamen erit ignis ille, quam quidquid potest homo pati in hac vita [2] ».

Hic aperte insinuatur, quod illi qui *aedificant lignum, foenum, stipulam,* quaedam cremabilia aedificia, id est venialia peccata, secum portant, quae in [b] igne emendatorio cremantur. Unde constat, quaedam peccata venialia post hanc vitam deleri.

[Cap. III]. In igne autem illo purgatorio alii tardius, alii citius 214
purgantur, secundum quod ista pereuntia magis vel minus amaverunt.

Unde Augustinus [c] [3]: « Post hanc vitam incredibile non est nonnullos fideles per ignem quendam purgatorium, quanto magis minusve bona pereuntia dilexerunt, tanto tardius citiusque salvari ».

[Cap. IV]. « Unde non frustra illa tria distinxit Apostolus: 215
lignum, foenum, stipulam, quae illi aedificant, qui [d], etsi aliena non rapiunt, rebus tamen infirmitati concessis, aliqua dilectione inhaerent; qui secundum suos amandi haec [e] modos diutius, ut *lignum,* vel minus, ut *foenum,* vel minimum, ut *stipula,* ignem sustinebunt. Qui vero superaedificant *aurum, argentum* [f], *lapides pretiosos* [g], de utroque igne securi sunt, non solum de illo aeterno, qui cruciaturus est impios in aeternum, sed etiam de illo emendatorio, quo purgabuntur quidam salvandi [4] ».

Hic obiici potest: Si per *lignum, foenum, stipulam,* venialia in- 216
telliguntur peccata, et [h] nullus est adeo perfectus, qui venialiter non peccet, ergo qui *aedificant aurum, argentum, lapides pretiosos,* aedificant etiam *lignum, foenum, stipulam;* ergo per ignem transibunt.

Ad quod dicimus, quia non omnis qui venialiter peccat, *lignum, foenum, stipulam* aedificat; sicut e converso non omnis qui contemplatur Deum et diligit proximum et opera bona facit, aedificat *aurum, argentum, lapides pretiosos.* Et tamen in *auro* intelligitur contemplatio Dei, in *argento* dilectio proximi, in *lapide pre-*

[a] U om. [b] Z om. [c] D add. *in Enchiridio.* [d] Z *quia.* [e] Ed. om. [f] Ed. add. *et.* [g] Ed. *lapidem pretiosum,* pro *l. p.* [h] V *ut.*

[1] Respic. I. Cor. 3, 15. [2] Aug., *Enarrat.* in Ps. 37, n. 3 (PL 36, 397). [3] *Enchirid.* c. 69 (PL 40, 265). [4] Haec et quae sequuntur sumta sunt ex longiore Glossa loc. cit. et apud Lombard. ibid., quae collecta est ex Augustini locis variis, ut *Enarrat.* in Ps. 80, n. 21 (PL 37, 1044); in Ps. 37, n. 3 (PL 36, 397); *De fide et operibus* c. 15, 16 (PL 40, 212 et sqq.).

tioso bona opera. Sed et [a] illi qui aedificant *lignum, foenum, stipulam,* Deum contemplantur, et proximum diligunt [b], et opera bona faciunt, nec tamen aedificant aurum, argentum, lapides pretiosos.

217 [Cap. V]. Haec enim aedificat qui sic illa tria facit, ut cogitet quae Dei sunt [c], quomodo [d] placeat Deo [e]. « *Lignum* vero et *foenum* et *stipula* accipi possunt saecularium rerum, quamvis licite concessarum, tales cupiditates, ut amitti sine animi [f] dolore non possint [1] ». Haec ergo aedificat is [g] qui cogitat quae mundi sunt, quomodo placeat mundo, « qui circa divitias suas quodam carnali tenetur affectu, et tamen ex eis multas eleemosynas facit, nec pro eis aliquid fraudis vel rapinae molitur [2] ».

Ex his igitur patet, quod non idem homo simul haec et illa aedificat. Illa enim aedificatio perfectorum tantum est, qui non cogitant placere mundo, sed tantum Deo; qui etsi venialiter aliquando [h] peccant, fervore [i] caritatis ita absumitur in eis peccatum [3], sicut gutta aquae in camino ignis; et ideo nunquam secum portant cremabilia. Haec autem inferior aedificatio minorum est, qui non tantum Deo, sed et mundo placere cogitant, Deum tamen praeponunt. Si vero mundum praeponerent, non superaedificarent, sed destruerent fundamentum [4].

Affectiones igitur carnales, quibus dediti sunt, domibus, coniugibus, possessionibus, ita [k] ut nihil praeponatur [l] Christo, illis tribus significantur; quae in mentes perfectorum non cadunt, etsi alia venialia admittant; in cordibus vero minorum interdum durant usque in finem, qui cum talibus aedificiis transeunt, sed dissolventur in igne; ipsi vero merito fundamenti salvi erunt, gravissimam tamen sentient poenam. Ex quo apparet, quantam hic misericordiam exhibet Deus, et quantam ibi exerceat severitatem [m], cum pro eodem peccato multo gravius ibi puniat quam hic.

---

[a] Ed. et D om. [b] B om. *e. p. d.* [c] Ed. et Z D add. *et.* [d] V *quae.* [e] Ed. et B add. *non mundo.* [f] D om. [g] V Z om. [h] Z *aliter.* [i] B add. *tamen.* [k] V add. *tamen.* [l] Ita U V; ed. *praeponant.* [m] Ed. *veritatem.*

---

[1] August., *Enchirid.* c. 68 (PL 40, 264). [2] August., *De fide et operibus* c. 16, n. 27 (PL 40, 215). [3] Cfr. Gregor., II. *Homil. in Evang.*, homil. 33, n. 4 (PL 76, 1241), et XVI. *Moral.* c. 67, n. 81 (PL 75, 1160) *; Guliel. Antissiod. et Petr. a Tar. hunc locum tribuunt Augustino. [4] Respic. Ps. 84, 11.

[Cap. VI]. Sed forte dices, illud esse accipiendum de poena 218
peccati, non de ipso peccato, quod Gregorius[1] dicit, quaedam levia in futuro dimittenda. Si enim veram poenitentiam habuerit quis omnia dimissa sunt ei, sed poena forte remansit; ideoque, si vere poenitens obiit [a], sine peccato transit; si autem vere poenitens non est in obitu, maculam portat, quae nunquam delebitur. Qui vero aedificat *lignum, foenum, stipulam,* vere poenitet, quia bonus est et caritatem habet, et in caritate de hac vita transit; ergo sine peccato transit.

Non sequitur. Verum quidem est, quia bonus est et caritatem habet et vere poenitet; et tamen cum veniali peccato transit, quod non delevit poenitentia: poenitentia enim non delet nisi peccatum illud, quod deserit homo. Tale autem peccatum saepe in hac vita non relinquitur ab homine, et tamen vere poenitens est, etsi non de omnibus venialibus poeniteat. Potest enim quis de omni mortali et de omni veniali poenitere, excepto uno vel pluribus venialibus quidem [b]; sicut habet quis caritatem et unum vel plura venialia; quod de criminalibus nullatenus esse potest. Est enim aliquis bonus caritatem [c] habens, sed adhuc cupiditatis quodam affectu amans haec saecularia; talis existens subita morte opprimitur, in illo terreno affectu mortuus est, et tamen salvabitur, a quo non se hic absolvit; ergo post hanc vitam ab illo purgabitur.

Constat ergo, quaedam peccata, sed levia, post hanc vitam dimitti. Si vero de poena peccati illud intelligi voluissent auctores, cur magis commemorassent levia quam gravia, cum etiam gravium poena, hic inexpleta, post hanc vitam restet?

Cap. VII.

Quid sit generalis confessio.

Post haec considerandum est utrum prosit confessio illa [d], ubi 219
singula peccata quae quis [e] fecit, non exprimuntur.

Sane dici potest, quod omnia criminalia semel saltem oportet in confessione exprimi, nisi a mente aliqua exciderint. Sed quia

---

[a] V *abiit.* [b] B om. [c] V add. *in se.* [d] B om. [e] Ed. et V D *quisque.*

---

[1] Libr. IV *Dialog.* c. 39 (P L 77, 393 seq.). Cfr. pag. 880, nota 2.

delicta nemo intelligit [1] omnia, generaliter saltem ea confitere, quorum memoriam non habes; et sic nihil celasti de sceleribus tuis. Venialia vero, quia innumerabilia sunt, sufficit generaliter confiteri, nisi aliqua sint frequenter iterata; perfectius est tamen etiam illa exprimere, si vales. Ideoque quotidie generaliter fit confessio in Ecclesia, pro venialibus scilicet [a] peccatis, quae quotidie admittimus [b], et pro illis mortiferis, quorum notitiam non habemus.

Unde Augustinus [c] [2]: « Veritatem Deo dicit poenitens, quando [d] nihil illi de commissis sceleribus celat; non quod [e], etsi voluntate celaverit, Deus ignoret, sed veritatem sibi ab eo dici vult, ut veniam consequatur. Si vero [f] mente aliqua exciderint, confitetur veritatem Deo, cum generaliter dixerit [3]: *Deus, qui nosti occulta cordis, et opera mea et delicta* [g] *a te non sunt abscondita*, quibus veniam [h] largiaris. Et haec est [i] veritas confitentis, quam diligit Deus ». Unde [k] [4]: *Ecce enim veritatem dilexisti.*

Hic insinuatur, quod generalis confessio etiam mortalia delet, quorum intelligentia non habetur.

Cap. VIII.

Quod nemo debet confiteri peccata, quae non fecit.

220 Sicut autem poenitens celare non debet peccatum, quia superbia est, ita nec humilitatis causa fateri se reum illius quod se non commisisse noscit, quia incauta est talis humilitas et peccatorem constituit.

Unde Augustinus [5]: « Cum humilitatis causa mentiris, si non eras peccator antequam mentireris, mentiendo efficeris quod vitaras [l]. Veritas in te non est, nisi ita te dixeris peccatorem, ut etiam esse cognoscas; veritas autem ipsa est, ut quod es, dicas. Nam quomodo est veritas, ubi regnat falsitas » ?

---

[a] V add. *pro*. [b] V *committimus*. [c] V om. *u. A*. [d] V *qui;* D om. *poenitens*. [e] D *numquid*, pro *n. q*. [f] U add. interl. *a*. [g] B D add. *mea*. [h] Z add. *precor*. [i] D om. [k] V add. *Psalmista*. [l] Ed. *evitaveras*.

---

[1] Respic. Ps. 18, 13. [2] Libr. V *Hypognost*. c. 1, n. 1 (PL 45, 1649). [3] Ps. 68, 6. [4] Ps. 50, 8. [5] *Sermo* 181 (alias 29 *De verbis Apost.*) c. 4, n. 5 (PL 38, 981); Ivo, *Decret*. p. 12, c. 42; VIII. *Pan*. c. 128 (PL 161, 792, 1336); C. *Cum humilitatis* (9), C. 22, q. 2 (t. 1, 870).

Cap. IX.

De poena sacerdotis, qui peccata confitentis publicat.

Caveat autem sacerdos, ne peccata poenitentium [a] aliis pro- 221
dat, alioquin deponatur.

Unde Gregorius [1]: « Sacerdos ante omnia caveat, ne de his qui ei [b] confitentur peccata sua [c], alicui recitet, non propinquis, non extraneis, nec, quod absit, pro aliquo scandalo. Nam si hoc fecerit, deponatur et omnibus diebus vitae suae ignominiosus peregrinando pergat ».

« Quod vero dictum est [2], ut poenitens eligat sacerdotem scientem ligare et solvere, videtur contrarium ei quod in canonibus reperitur, ut nemo scilicet alterius parochianum iudicare praesumat.

« Sed aliud est favore vel odio proprium sacerdotem contemnere, quod canones prohibent, aliud caecum vitare, quod Urbanus facere monet, ne, *si caecus caecum ducat, ambo in foveam cadant* [3]. Ait enim [d] [4]: Placuit, ut nulli sacerdotum deinceps liceat quemlibet commissum alteri sacerdoti ad poenitentiam suscipere, sine eius consensu cui se prius commisit, nisi pro ignorantia illius cui prius confessus est. Qui vero contra hoc facere tentaverit, gradus sui periculo subiacebit ».

DISTINCTIO XXII.

Cap. I.

Si peccata dimissa redeant.

Cumque multis auctoritatibus supra [e] [5] sit assertum, in vera 222
cordis contritione peccata dimitti ante confessionem vel satisfactionem ei etiam, qui aliquando in crimen relapsurus [f] est, quaeritur,

---

[a] Ed. *confitentium.* [b] Ed. om. [c] Ed. et B D om. [d] Ita U Z; ed. add. *Urbanus Papa.* [e] Z *superius.* [f] V *relapsus.*

---

[1] Non invenitur in Gregorio, sed in C. *Sacerdos ante* (2), De Poenitent. dist. 6 (t. I, 1244). [2] Dist. XVII, c. 4. Haec sumta sunt ex Gratian. ad can. cit. [3] Allud. ad Matth. 15, 14 [4] Urbani verba sequuntur in C. seq. [5] Dist. XVII, c. 1, et XIV, c. ult.

si post cordis contritionem confiteri contempserit, vel in peccatum idem vel simile reciderit, an peccata dimissa redeant.

Cuius quaestionis solutio obscura est et perplexa, aliis asserentibus, aliis econtra negantibus, peccata semel dimissa ulterius replicari ad poenam.

Qui vero dicunt, peccata dimissa redire, subditis se muniunt testimoniis.

Ambrosius[1] ait: « Donate invicem, si alter in alterum peccet; alioquin Deus repetit dimissa. Si enim in his contemptus fuerit, sine dubio revocabit sententiam, per quam misericordiam dederat, sicut in Evangelio[2] de servo nequam legitur, qui in conservum suum impius deprehensus est ».

Item Rabanus[3]: « Nequam servum tradidit Deus tortoribus[a], quoadusque redderet universum debitum; quia non solum peccata quae post baptismum homo egit, reputabuntur ei ad poenam, sed etiam[b] peccata originalia, quae in baptismo ei sunt dimissa ».

Item Gregorius[4]: « Ex dictis evangelicis constat, quia, si non ex corde dimittimus quod in nos[c] delinquitur, et hoc rursum exigitur, quod iam nobis per poenitentiam dimissum fuisse gaudebamus ».

Item Augustinus[5]: « Dicit Deus[6]: *Dimitte, et dimittetur tibi;* sed[d] ego prius dimisi, dimitte vel postea. Nam si non dimiseris, revocabo te, et quidquid dimiseram, replicabo tibi ».

Item[7]: « Qui divini beneficii oblitus, suas vult vindicare iniurias, non solum de futuris peccatis veniam non merebitur, sed etiam praeterita, quae iam sibi dimissa credebat, ad vindictam ei replicabuntur ».

Item Beda[e][8]: « *Revertar in domum meam*[f], etc. Timendus est iste versiculus, non exponendus, ne culpa, quam in nobis exstinctam credebamus, per incuriam nos vacantes opprimat ».

---

[a] Z *tortorius*. [b] Z om. [c] U Z *nobis*. [d] Z add. *si*. [e] D om. [f] Z om.

---

[1] *In Epist. ad Eph.* 4, 32 (PL 17, 393)*; cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 6, c. 13; H. *De Sacram.* p. 14, c. 9 (PL 176, 150, 570 et sqq.). [2] Matth. 18, 33. [3] C. *Si Iudas* (1), De Poenitent. dist. 4 (t. I, 1229). [4] Libr. IV *Dialog.* c. 60 (PL 77, 428); C. *Constat ex dictis* (2), ibid. [5] *Sermo* 83 (alias 15 *De verbis Dom.*) c. 6, n. 7 (PL 38, 518); C. *Dixit Dominus* (3), ibid. [6] Luc. 6, 37. [7] Can. *Qui divini* (4), ibid. (t. I, 1229), sententia fere occurrit in August., ibid. [8] Libr. IV. *In Evang. Luc.* 11, 24 (PL 92, 478); C. *Revertar in domum* (5), ibid.

Item[1]: « Quemcumque[a] enim post baptisma sive pravitas haeretica, seu mundana cupiditas arripuerit, mox omnium prosternet in ima vitiorum ».

Item Augustinus[2]: « Redire dimissa peccata, ubi fraterna caritas non est, apertissime Dominus in Evangelio docet in illo servo a quo Dominus dimissum debitum petiit, eo quod ille conservo suo debitum nollet dimittere ».

His auctoritatibus innituntur qui dicunt, peccata dimissa redire, si replicantur.

Quibus opponitur: Si quis pro peccato, de quo poenituit et 223
indulgentiam accepit, iterum punitur, non videtur iustum; si[b] punitur pro eo quod peccavit, et non emendavit, iustitia est aperta; si vero requiritur quod fuerat condonatum, vel iniustitia est, vel iustitia occulta. Videtur etiam Deus *bis in idipsum iudicare*, et *duplex tribulatio consurgere*[3]; quod Scriptura negat.

Sed ad hoc potest dici, quod neque duplex tribulatio consurgit, neque iudicat Deus bis in idipsum. Hoc enim fieret, si post condignam satisfactionem et sufficientem poenam iterum puniret; sed non satisfecit digne et sufficienter qui non perseveravit. Debuit enim iugem peccati habere memoriam, non ad faciendum, sed ad cavendum; debuit non *oblivisci omnes retributiones Dei*[4], quae tot sunt, quot[c] peccatorum remissiones; tot ergo debuit cogitare dona Dei, quot mala sua, ac pro illis usque in finem gratias agere. Sed quia ingratus *ad vomitum sicut canis rediit*[5], anteacta bona mortificavit, et peccatum dimissum revocavit, ut, cui humiliato Deus ante peccatum dimiserat, eidem post elato et ingrato imputet.

Sed quia absonum videtur, ut[d] peccata dimissa iterum impu- 224
tentur, placet quibusdam[6], neminem pro peccatis semel dimissis iterum a Deo puniri; sed ideo dicuntur[e] dimissa redire et imputari[f], quia propter ingratitudinem ita reus et peccator constituitur,

---

[a] D *quaecumque*; et om. *enim*. [b] D *Sed si*. [c] Ita UV; ed. add. *sunt*. [d] Z *quod*. [e] Z add. *peccata*. [f] V om. *e. i.*

---

[1] Beda, ibid. v. 26; C. *Quaecumque enim* (6), ibid. [2] Libr. I *De baptismo contra Donatistas*, c. 12, n. 20 (PL 43, 120); ad verbum in C. *Quomodo exaudit* (41), De Consecrat. dist. 4, § 6 (t. I, 1379). [3] Nahum 1, 9, cfr. supra dist. XV, c. 1. De seqq. cfr. August., *Enarrat.* in Ps. 102, n. 3 et 4 (PL 37, 1317 et seq.). [4] Respic. Ps. 102, 2. [5] Respic. II. Petr. 2, 22. [6] Scilicet Hugoni, *Sum. Sent.* tr. 6, c. 13 (PL 176, 150).

ut ante fuerat. Sic enim quod dimissum fuerat dicitur exigi, quia remissionis perceptae ingratus ita reus fit, ut ante fuerat.

225 Utrique parti quaestionis probati favent doctores; ideoque alicui parti non praeiudicans, studioso lectori iudicium relinquo, addens, mihi [a] tutum fore ac saluti propinquum sub mensa dominorum micas edere [1].

Cap. II.

Quid sit Sacramentum et res.

226 Post praedicta restat investigare, quid in actione poenitentiae sit Sacramentum et [b] res. Sacramentum enim signum est sacrae rei; quid igitur hic [c] signum est, et quae est [d] res sacra huius signi?

Quidam dicunt, Sacramentum hic esse quod exterius tantum [e] geritur, scilicet [f] exterior poenitentia, quae est signum interioris poenitentiae, scilicet contritionis cordis et humiliationis.

Quod si est, non omne Sacramentum evangelicum id efficit, quod figurat; exterior enim poenitentia non efficit interiorem [g], potius interior causa est exterioris.

Sed ad hoc inquiunt illi, hoc esse intelligendum [h] de illis Sacramentis, quae in novo Testamento instituta sunt, ut est Sacramentum baptismi, confirmationis et corporis Christi. Sacramentum vero poenitentiae [2], sicut et coniugii [3], ante tempus [i] gratiae, etiam a primordio humani generis fuit. Utrumque enim institutum fuit in primis parentibus.

Item, si exterior poenitentia Sacramentum est, et interior res Sacramenti, saepius praecedit res Sacramentum, quam Sacramentum rem.

Sed nec hoc inconveniens est: nam et in aliis Sacramentis, quae efficiunt quod figurant, hoc saepe contingit.

227 Quidam autem [k] dicunt, exteriorem poenitentiam et interiorem esse Sacramentum, nec duo [l] Sacramenta, sed unum, ut species panis et vini non duo sunt Sacramenta, sed unum. Et sicut in Sacramento corporis, ita etiam in hoc Sacramento dicunt aliud esse

---

[a] Z D om. [b] Z add. *quid.* [c] V om. [d] U om. [e] Z *sanctum.* [f] D om. [g] D add. *sed.* [h] U *investigandum,* sed corr. interl. *vel intelligendum.* [i] D *tempora.* [k] D *tamen.* [l] D add. *tamen esse.*

---

[1] Cfr. Matth. 15, 27. [2] Cfr. Gen. 3, 18 seqq. [3] Cfr. Gen. 2, 22.

tantum Sacramentum, scilicet exteriorem poenitentiam, aliud Sacramentum et rem, scilicet interiorem poenitentiam, aliud rem et non Sacramentum, scilicet remissionem peccatorum. Interior enim poenitentia et res est Sacramenti, id est exterioris poenitentiae, et Sacramentum remissionis peccati, quam et signat [a] et facit. Exterior quoque poenitentia et interioris signum est et remissionis peccati [b].

DISTINCTIO XXIII.

Cap. I–II [c].

De Sacramento unctionis extremae.

« Praeter praemissa est etiam aliud Sacramentum, scilicet unctio infirmorum, quae fit in extremis, oleo per episcopum consecrato [1] ». 228

« Et sunt tria genera unctionis [2] ».

[Cap. II]. « Est enim unctio, quae fit chrismate; quae dicitur principalis unctio, quia in ea principaliter Paraclitus datur. Unde et propter abundantiam gratiae duos liquores mixtos habet, oleum scilicet et balsamum famae. Chrisma vero Graece, unctio dicitur Latine. Nec tamen omne oleum ad unctionem sanctificatum chrisma vocatur, sed illud solum, quod miscetur cum balsamo, quo capita regum et pontificum unguntur [d], quo etiam baptizatos sacerdos ungit [e] in vertice, et pontifex per impositionem manus confirmandos ungit in fronte. 229

« Est et alia unctio, qua catechumeni et neophyti unguntur in pectore et inter scapulas in perceptione baptismi.

« Tertia vero unctio est, quae dicitur oleum infirmorum, de qua nunc agitur ».

---

[a] Ed. *significat*. [b] Ed. et U *peccatorum*. [c] Ob textus connexionem, cc. 1 et 2 coniungimus. [d] B *inunguntur*. [e] B *inungit*.

---

[1] Hugo, *Sum. Sent.* tr. 6, c. 15 (PL 176, 153). [2] Haec et totum c. 2 sunt eiusdem, II. *De Sacram.* p. 15, c. 1 (PL 176, 577).

Cap. III.

A quibus fuerit hoc Sacramentum institutum.

230 « Hoc Sacramentum unctionis infirmorum ab Apostolis institutum legitur.

« Ait enim Iacobus [a] [1]: *Infirmatur aliquis* [b] *in vobis? inducat presbyteros Ecclesiae, et orent super eum, ungentes eum* [c] *oleo in nomine Domini, et alleviabit* [d] *eum Dominus; et si in peccatis sit, dimittentur ei.* In quo ostenditur duplici ex causa Sacramentum hoc institutum, scilicet ad peccatorum remissionem et ad corporalis infirmitatis alleviationem. Unde constat, eum qui hanc unctionem fideliter devoteque percipit, et in corpore et in anima alleviari, si tamen expedit ut in utroque allevietur. Quodsi forte corporis valetudinem illi habere non expedit, illam quae est animae sanitatem in hoc Sacramento acquirit [2] ».

231 « Et sicut in aliis Sacramentis, ita et in isto aliud est Sacramentum, aliud res Sacramenti. Sacramentum est ipsa unctio exterior; res Sacramenti [e] unctio interior, quae peccatorum remissione et virtutum ampliatione [f] perficitur [g]. Et si ex contemptu, vel negligentia hoc Sacramentum praetermittitur, periculosum est et damnabile [3] ».

Cap. IV.

De iteratione huius Sacramenti.

232 Quaerunt aliqui, si hoc Sacramentum iterari possit, cum baptismus et alia quaedam Sacramenta semel suscepta non iterentur [4].

Augustinus dicit [5], « Sacramentum non iterandum, et Sacramento faciendam non esse iniuriam »; sed hoc dicit Augustinus [h], ubi agit [i] de Sacramento baptismi [k] et ordinationis.

---

[a] D add. *in Epistola canonica.* [b] Ed. *quis.* [c] Z D om. [d] V *allevabit.* [e] Z add. *ipsa.* [f] D *amplificatione.* [g] Z *perficit.* [h] Ita U Z; ed. om. [i] Z om. *u. a.* [k] Z add. *confirmationis.*

---

[1] Cap. 5, 14 et 15 [2] Hugo, II. *De Sacram.* loc. cit. [3] Hug., *Sum. Sent.* loc. cit. [4] Hugo, II. *De Sacram.* loc. cit., c. 3. [5] Libr. II *Contra epist. Parmenian.* c. 13, n. 28 (PL 43, 71).

Unde non videtur illud generaliter accipiendum, sed de Sacramento baptismi, confirmationis et ordinationis, quae nullatenus repetenda sunt, quia semel tantum non saepius datur baptismus, confirmatio et ordinatio. Sacramentum vero altaris et poenitentiae et coniugii saepe iterari videtur; quia saepe Sacramentum corporis percipitur, frequenter poenitentia agitur, coniugium saepe contrahitur.

Quare ergo unctio similiter non potest iterari? Si [a] morbus non revertitur, medicina non iteretur; si vero morbus non potest cohiberi, quare debet medicina prohiberi? Sicut oratio iterari potest, ita et unctio iterari posse videtur; utraque enim [b] illic commemorat Iacobus, et utrumque alteri [c] cooperatur ad conferendam [d] alleviationem corporis et animae. Cur ergo negetur, unctionem super infirmum posse iterari ad impetrandam saepius sanitatem mentis et corporis, cum propter idem saepe iteranda sit oratio?

Quidam autem de omni Sacramento intelligi volunt, quod non 233
sit iterandum, scilicet secundum totum illud, quod pertinet ad Sacramentum, dicentes, quaedam Sacramenta saepius posse suscipi, quaedam vero non; nec tamen quae saepius sumuntur totaliter iterantur, ut Sacramentum altaris et unctionis, quae licet saepius sumantur, tamen, quia non iterum benedicitur eadem hostia vel idem oleum, non iteratur Sacramentum cum iniuria.

Sed dicet quis [e]: Sic et baptismus non iteratur, etsi aliquis 234
frequenter baptizetur, dum eadem aqua non iterum benedicatur.

Sed aliud est, inquiunt illi, de benedictione aquae qua fit baptismus, aliud de benedictione panis et olei. Potest enim baptismus celebrari in aqua etiam non benedicta, quia illa benedictio pro reverentia tantum fit et decore, non virtute Sacramenti. Sed corpus Christi non potest confici nisi de pane consecrato, nec unctio illa fieri potest nisi de oleo ab episcopo sanctificato [f]; ideoque illa sanctificatio ad virtutem Sacramenti pertinere videtur. In coniugio quoque semel tantum benedicitur quisque, non saepius. Benedicitur enim, ut ait Ambrosius [2], cum prima et non cum secunda uxore.

---

[a] B add. interl. *scilicet.* [b] V om. [c] V *altari;* B *illi.* [d] V *confirmandam.* [e] Z *aliquis.* [f] Ed. *consecrato.*

---

[1] Hugo, locc. citt. [2] *Comment. in I. Cor.* 7, 40; et *In I. Tim.* 5, 3 (PL 17, 225, 476).

Si igitur [a], cum dicitur, Sacramentum non esse iterandum, nec iniuria ei facienda, rationem dicti referas ad sanctificationem rei, qua Sacramentum expletur, de omni Sacramento generaliter id verum est. Si vero ad susceptionem Sacramenti, de quibusdam verum est, quod non iterantur crebra susceptione; de aliis vero quibusdam non, quia frequenter sumuntur, ut hoc unctionis Sacramentum, quod [b] in omni pene Ecclesia saepe repetitur.

DISTINCTIO XXIV.

Cap. I–III [c].

De ordinibus ecclesiasticis, quot sint.

235 Nunc ad considerationem sacrae ordinationis accedamus [1].

Septem sunt spiritualium officiorum gradus sive ordines, sicut ex sanctorum Patrum dictis aperte traditur et capitis nostri, scilicet Iesu Christi, exemplo monstratur, qui omnium officia [d] in semetipso exhibuit, et corpori suo, quod est Ecclesia, eosdem ordines observandos reliquit.

236 [Cap. II]. Septem autem sunt propter septiformem gratiam Spiritus sancti, cuius qui non sunt participes ad gradus ecclesiasticos indigne accedunt; illi vero, in [e] quorum mentibus diffusa est septiformis gratia Spiritus sancti, cum ad ecclesiasticos ordines accedunt, in ipsa spiritualis gradus promotione ampliorem gratiam percipere [f] creduntur.

237 [Cap. III]. « Tales autem ad ministerium [g] spirituale eligendi sunt clerici, qui digne [h] possint dominica Sacramenta tractare. Melius est enim Domini sacerdoti [i] paucos habere ministros, qui possint digne opus Dei exercere, quam multos inutiles, qui ordinatori onus grave inducant [2] ». Tales enim decet esse ministros Christi, qui septiformi [k] gratia [l] Spiritus sancti sint decori, et quorum

[a] D *enim.* [b] Z *qui.* [c] Stando codicibus, cc. 1-3 coniungimus. [d] V *officio.* [e] Z om. [f] V *accipere.* [g] D add. *ecclesiasticum et.* [h] V *digni.* [i] V *sacerdotes.* [k] Z A *septiformis.* [l] Z *gratiae.*

[1] In hac dist. multa excerpta sunt ex Hugone, II. *De Sacram.* p. 3, (P L 176, 421 et sqq). [2] Can. *Tales ad ministerium* (4), dist. 23 (t. I, 81).

doctrina et conversionis forma eadem gratia in aliis [a] transfundatur, ne caelestes margaritas spiritualium verborum officiorumque divinorum sordidae vitae pedibus conculcent [1].

In Sacramento igitur septiformis Spiritus septem sunt gradus ecclesiastici, scilicet [b] ostiarii, lectores, exorcistae, acolythi, subdiaconi, diaconi, sacerdotes; omnes tamen clerici vocantur, id est sortiti.

Cap. IV.

De corona et tonsura.

« Corona enim signaculum [c] est, quo signantur in partem 238
sortis ministerii divini. Corona [d] regale decus significat, et servire Deo regnare est. Unde ministri Ecclesiae reges esse debent, ut se et alios regant, quibus Petrus [2] ait: *Vos estis [e] genus electum, regale sacerdotium,* etc. Summitas capitis desuper nudatur, ut eorum mens ad Deum libera monstretur, quae, *revelata facie, gloriam Dei* [3] contempletur. Summitas enim [f] capitis est eminentia mentis; denudatio capitis est revelatio mentis [4] »: « clericus enim secretorum Dei non ignarus esse debet. Tondentur etiam capilli usque ad revelationem sensuum, scilicet oculorum et aurium [5] », ut vitia in corde et opere pullulantia doceantur praecidenda, ne ad audiendum et intelligendum verbum Dei praepediatur [g], pro quo servato reddetur in excelsis corona.

« Tonsurae autem ecclesiasticae usus a Nazareis exortus videtur [h], qui, prius crine servato, denique ob vitae continentiam caput radebant, et capillos in igne sacrificii ponebant [6]. Hinc usus inolevit, ut qui divinis cultibus mancipantur quasi Nazarei, id est sancti, crine posito [i], inveniantur, sicut ad Ezechielem dicitur [7]: *Fili hominis, sume gladium acutum, et duc super caput tuum et barbam.* In Actibus etiam Apostolorum [8], Priscillam et Aquilam hoc fecisse, legimus; Paulus quoque et alii quidam discipuli Christi hoc [k] fecerunt [9] ».

---

[a] Z D *alios.* [b] D om. [c] U *signum.* [d] D add. *enim.* [e] V *autem.* [f] D om. [g] U *praepediant;* ed. et V B add. *mens,* quod deest in U D, et in Z est add. interl. [h] Z *sumpsit exordium,* pro *e. v.* [i] V B *deposito.* [k] U om.

---

[1] Respic. Matth. 7, 6. [2] Ep. I, c. 2, 9. [3] Respic. II. Cor. 3, 18. [4] Hugo, loc. cit. c. 1. [5] Hugo, ibid. c. 2. [6] Respic. Num. 6, 18. [7] Ezech. 5, 1. [8] Cap. 18, 18 et 21, 24. [9] Hugo, ibid. c. 3; cfr. Isidor., II. *De ecclesiast. offic.* c. 4 (PL 83, 179).

Recte ergo in quibuslibet gradibus constituti clerici vocantur; quorum nomina et rationes nominum Isidorus [a] [1] exponens ait: « Cleros et clericos hinc appellatos esse credimus, quia Mathias electus est sorte, quem primum per Apostolos legimus ordinatum. Cleros enim Graece, Latine sors vel haereditas dicitur [b]. Ideo ergo dicti sunt clerici, quia de sorte sunt Domini, vel quia Deum partem habent. Generaliter vero clerici nuncupati sunt omnes qui in Ecclesia Christi deserviunt [c], quorum gradus et nomina sunt haec: ostiarius, lector » etc.

Cap. V.

De ostiariis.

239 Ostiarii idem et ianitores sunt, qui in veteri Testamento [2] electi sunt ad custodiam templi, ut non ingrederetur in illud immundus; dicti [d] autem ostiarii, eo quod praesint ostiis templi. Ipsi enim, tenentes clavem, omnia intus extraque [e] custodiunt, atque inter bonos et malos habentes iudicium, dignos recipiunt, indignos [f] respuunt.

Unde et eis, cum ordinantur, claves Ecclesiae dantur ab episcopo, et dicitur eis: « *Sic agite, tanquam rationem Deo reddituri pro rebus, quae clavibus istis* [g] *recluduntur* [3] ».

Hoc officium Dominus in sua persona [h] suscepit, quando flagello de funiculis facto vendentes et ementes de templo eiecit [4]. Ipse enim, se ostiarium significans, dicit [5]: *Ego sum ostium, per me si quis introierit* [i], *et ingredietur et egredietur et pascua inveniet* [k].

[a] D add. *in libro Etymologiarum VII.* [b] D *est.* [c] Ed. *serviunt.* [d] D add. *sunt.* [e] Ed. et B *et extra.* [f] U add. *autem.* [g] D *ipsis.* [h] V *suam personam,* pro *s. p.* [i] Ed. et V add. *salvabitur.* [k] Z V om. *e. i. e. e. e. p. i.*

[1] Libro VII *Etymolog.* c. 12, n. 1 seq. (P L 82, 290 et sqq.); C. *Cleros* (1), dist. 21 (t. I, 67); cfr. August. *Enarrat.* in Ps. 67, n. 19 (P L 36, 824). [2] Libro I Paralip. 23, 5. — Quae sequuntur vel verbotenus, vel sententialiter sumta sunt ex Isidor., VII. *Etymolog.* c. 12, n. 32 (P L 82, 293), et II. *De ecclesiast. offic.* c. 15 (P L 83, 794), unde transierunt in cit. C. *Cleros*, § 19 (t. I, 69). Quae referuntur de officiis clericorum sumta sunt vel ex Isidor., Epist. *Ad Ludifredum* (P L 83, 893 et sqq.), vel ex Hugone, loc. cit. c. 6 seqq.; cfr. etiam Raban., IV. *De universo* c. 5 (P L 111, 91). [3] Ivo, *Decret.* p. 6, c. 18; III. *Pan.* c. 39 (P L 161, 448, 1138). Can. *Ostiarius* (19), dist. 23 (t. I, 85). [4] Respic. Ioan. 2, 15. [5] Ioan. 10, 9.

Cap. VI.

De lectoribus.

Secundus est gradus lectorum. 240

« Lectores a legendo, sicut psalmistae a Psalmis canendis vocati sunt. Illi enim praedicant populis, quid sequantur; isti canunt[a] ut excitent ad compunctionem animos audientium; licet quidam lectores ita miseranter[b] pronuntient, ut quosdam ad luctum lamentationemque[c] compellent. Iidem etiam pronuntiatores vocantur, quod[d] porro annuntiant, quia tam erit clara eorum vox, ut etiam longe positorum aures adimpleat[1] ». « Ad lectorem autem pertinet lectiones[e] pronuntiare et[f] ea quae Prophetae vaticinaverunt, populis praedicare[2] », ut iam ex officio legat in Ecclesia prophetias et lectiones.

« Unde et ei, vidente populo, traditur ab episcopo codex divinarum lectionum et dicitur ei: *Accipe, et esto verbi Dei relator, habiturus, si fideliter impleveris officium, partem cum his qui bene verbum Dei ministraverint.*

« Qui ad hunc gradum provehitur litterarum scientia debet esse instructus, ut sensum verborum intelligat, vim accentuum sciat, distincte legat, ne confusione prolationis intellectum auditoribus auferat. Attendat, quid indicative, quid interrogative sit legendum, ubi sit in oratione facienda distinctio: haec enim male servata intellectum turbant et alios ad risum provocant: auribus et cordi consulere debet vox lectoris.

« Hoc officium Christus implevit, cum in medio seniorum librum Isaiae aperiens, distincte ad intelligendum legit[3]: *Spiritus Domini super me,* etc. Ex quo lectoribus intelligi datur, quia gratia spirituali clarere debent qui aliis verbum Dei annuntiant.

« Hic ordo formam et initium a Prophetis accepisse videtur, quibus dicitur[4]: *Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam*[5] ».

---

[a] Ed. et Z B *cantant.* [b] Ed. Erf. et B *miserabiliter.* [c] Ed. *et lamentationem.* [d] D *qui.* [e] B add. *in veteri Testamento.* [f] V *ut.*

---

[1] Isidor., VII. *Etymolog.* c. 12, n. 24 (PL 82, 292); C. cit. *Cleros,* § 15; Hug., loc. cit. c. 7. [2] Ivo, *Decret.* p. 6, c. 20; III. *Pan.* c. 41 (PL 161, 448, 1138); C. *Perlectis* (1), dist. 25, § 5 (t. I, 90). [3] Luc. 4, 18. [4] Isai. 58, 1. [5] Hug., loc. cit.; Ivo, *Decret.* p. 6, c. 17; III. *Pan.* c. 38 (PL 161, 448, 1138); C. *Lector* (18), dist. 23 (t. I, 84).

CAP. VII.

De exorcistis.

241 Tertius ordo est exorcistarum.

« Exorcistae autem ex Graeco in Latinum adiurantes vel increpantes vocantur [a]: invocant enim super catechumenos et super eos qui habent spiritum immundum, nomen Domini [b], adiurantes per eum, ut egrediatur ab eis [1] ».

« Ad exorcistam pertinet exorcismos memoriter retinere, manusque super energumenos et catechumenos in [c] exorcizando imponere [2] ». Debet autem spiritum mundum habere qui spiritibus imperat immundis, et malignum expellere de [d] corde suo, quem expellit de corpore [e] alieno, ne medicina, quam alii fecit, sibi non prosit, et dicatur ei: *Medice, cura te ipsum* [3].

Hi cum ordinantur, accipiunt de manu episcopi librum exorcismorum, et dicitur eis: « *Accipite, et habete* [f] *potestatem imponendi manus super energumenos vel catechumenos* ».

« Hoc officio usus est Dominus, quando saliva sua tetigit aures et linguam surdi et muti, dicens [4]: *Epheta, quod est adaperire,* per hoc docens, non spiritualiter debere [g] aperire aures praecordiorum hominum ad intelligendum et ora ad confitendum, ut pulso [h] daemone, Spiritus sanctus vas suum recipiat [i] [5] ». Hoc etiam officio usus est Christus, cum daemoniacos multos sanavit. « Hic ordo a [k] Salomone videtur descendisse, qui quendam modum exorcizandi invenit, quo daemones adiurati ex [l] obsessis corporibus pellebantur; huic officio mancipati exorcistae vocati sunt. De quibus Christus in Evangelio [6]: *Si ego in Beelzebub eiicio daemonia, filii vestri,* scilicet exorcistae [m] *in quo eiiciunt?* [7] ».

---

[a] Z *dicuntur.* [b] B *Dei.* [c] D om. [d] Z *in.* [e] B *corde.* [f] Ed. et Z B *habetote.* [g] D om. [h] V *expulso.* [i] Z *suscipiat.* [k] D *de.* [l] Z *de.* [m] B om.; Z om. *s. e.*

---

[1] Isidor., loc. cit. n. 31; C. *Cleros* (1), dist. 21, § 18 (t. I, 69). [2] Ivo, *Decret.* p. 6, c. 20; III. *Pan.* c. 41 (P L 161, 448, 1138); C. *Perlectis* (1), dist. 25, § 2 (t. I, 90); Hugo, loc. cit. c. 8. [3] Luc. 4, 23. [4] Marc. 7, 34 et respicitur Matth. 8, 16; Luc. 8, 33. [5] Hugo, loc. cit.; et Gratian., introductio in dist. 21 (t. I, 67). [6] Matth. 12, 27. [7] Ivo, *Decret.* p. 6, c. 16; III. *Pan.* c. 37 (P L 161, 448, 1138); C. *Exorcista* (17) dist. 23 (t. I, 84); Hug., loc. cit. c. 8.

Cap. VIII.

De acolythis.

Quarto loco succedunt acolythi. 242

« Acolythi vero Graece, Latine ceroferarii dicuntur a deportandis cereis, quando legendum est Evangelium vel sacrificium offerendum. Tunc enim accenduntur luminaria [a] et deportantur ab eis, non ad effugandas aëris tenebras, cum sol eo tempore rutilet, sed ad signum laetitiae demonstrandum; ut sub typo luminis corporalis, illa lux ostendatur, de qua legitur [b] [1]: *Erat lux vera, quae illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* [2] ».

« Ad acolythum pertinet praeparatio luminarium [c] in sacrario; ipse cereum portat, ipse urceolum cum vino et aqua suggesta pro eucharistia subdiaconis praeparat [3] ». « Hi cum ordinantur, cum edocti fuerint ab episcopo, qualiter in officio suo agere debeant, ab archidiacono accipiunt candelabrum cum cereo et urceolum vacuum.

« Hoc officium Dominus se habere testatur dicens [4]: *Ego sum lux mundi; qui sequitur me non ambulat in tenebris* [5] ».

Huius officii formam illi gerebant in veteri Testamento [6], qui lucernas candelabri componebant et accendebant igne caelesti ad illuminandas tenebras aquilonares.

Cap. IX.

De subdiaconis.

Quintus est ordo subdiaconorum. 243

« Graece hypodiacones vocantur, quos nos subdiacones, dicimus; qui ideo sic appellantur [d], quia subiacent praeceptis et officiis levitarum. Oblationes enim in templo a fidelibus suscipiunt et levitis superponendas altaribus deferunt. Hi apud Hebraeos Nathinaei [e] vocantur [f] [7] », « id est in [g] *humilitate Domino servientes* [8] ».

---

[a] Z om. [b] D *dicitur*. [c] D *luminum*. [d] D *vocantur*. [e] U V *Nathanaei*. [f] Ed. et B *vocabantur*. [g] U om.

---

[1] Ioan. 1, 9. [2] Isidor., loc. cit. n. 29; C. *Cleros*, supra cit., § 17. [3] Ivo, *Decret.* p. 6, c. 20; III. *Pan.* c. 41; et Can. *Perlectis*, supra cit., § 3. [4] Ioan. 8, 12. [5] Hug., loc. cit. c. 9. [6] Exod. 25, 6; Levit. 6, 12. [7] Isidor., loc. cit. n. 23; C. *Cleros*, § 14. De Nathinaeis cod. Erf. addit: *De quibus II. Esdr. 3* [*v. 26*; et I. Esdr. 8, 17 et seqq.], *et dicuntur a natha, quod est aqua, quasi porrectores aquae, unde Ioan. 9* [v. 7]: *Lava in natatoria Siloe i. e. in lavacro Missi, hoc est Christi.* [8] Hug., loc. cit. c. 10; respic. Act. 20, 19.

« Ad subdiaconum pertinet calicem et patenam ad altare Christi deferre et levitis tradere [a] eisque ministrare, urceolum quoque et aqua-manile et manutergium tenere, epicopo et presbyteris et levitis pro lavandis ante altare manibus aquam praebere [1] ».

His lex continentiae imponitur; quia [b], altari propinquantes, vasa corporis et sanguinis Christi portant; unde illud implere debent [2]: *Mundamini qui fertis vasa Domini.*

« Ad hos etiam pertinet tantum de oblationibus ponere in altari, quantum sufficere possit populo, nec non et [c] corporales et pallas et substratoria lavare [3] ».

« Hi cum ordinantur, accipiunt de manu episcopi patenam et calicem vacuum; ab archidiacono vero urceolum cum aqua-manili et manutergium.

« Hoc officio usus est Dominus, quando linteo se [d] praecinxit, et mittens aquam in pelvim, pedes discipulorum lavit et linteo tersit [4] ».

Cap. X.

De diaconis.

244 « Diaconorum ordo sextum tenet locum, propter senarii perfectionem.

« Hic ordo in veteri Testamento a tribu Levi nomen [e] traxit; dicuntur enim et levitae. Praecepit quippe [f] Dominus Moysi [5], ut post ordinationem Aaron et filiorum eius prorsus tribus [g] Levi ad divini cultus ministeria ordinaretur et consecraretur Domino, et servirent pro Israel coram Aaron et filiis eius in tabernaculo, ipsique gestarent arcam et tabernaculum et omnia vasa eius, et in circuitu tabernaculi excubarent, et in transportando tabernaculo ipsi deponerent rursumque componerent. A viginti quinque [h] annis et supra iussi sunt servire in tabernaculo; quam regulam in novo Testamento sancti Patres constituerunt, quia haec aetas ad ferenda

---

[a] D *Christi tendere.* [b] Z *ad altare.* [c] Ita U Z; ed. om. [d] U om. [e] Ed. et B add. *accepit vel.* [f] Z *enim.* [g] Z om. [h] V *vero.*

---

[1] Isidor., Epist. cit. *Ad Ludifredum* (PL 83, 895); Ivo, loc. cit.; et C. cit. *Perlectis,* § 6. [2] Isai, 52, 11. [3] Hugo, loc. c. 10, qui etiam refert sequentia verba *Hi cum* etc.; et Ivo, *Decret.* p. 6, c. 14; III. *Pan.* c. 35 (PL 161, 447, 1137); C. *Subdiaconus* (15), dist. 23 (t. 1, 84). [4] Respic. Ioan. 13, 5. [5] Num. 3, 6 ac 10; 4, 5; 8, 24.

onera est robusta [1] ». « Levitae ergo ex nomine auctoris [a] vocati sunt: de Levi enim levitae exorti sunt, a quibus in templo mystici Sacramenti ministeria [b] explebantur. Hi Graece diacones, Latine ministri dicuntur, quia, sicut in sacerdote consecratio, ita in diacono ministerii [c] dispensatio habetur [2] ».

« Ad diaconum pertinet assistere sacerdotibus et ministrare in omnibus quae aguntur in Sacramentis Christi, scilicet in baptismo, in chrismate, in patena et calice, oblationes quoque inferre et disponere in altari, componere etiam mensam Domini et vestire, crucem ferre et praedicare Evangelium et Apostolum [d]. Nam sicut lectoribus vetus Testamentum, ita diaconibus novum praedicare praeceptum est. Ad ipsum etiam pertinet officium precum et recitatio catechumenorum nominum. Ipse praemonet aures habere ad Deum, ipse donat pacem et ipse annuntiat [3] ».

Quod autem huic ordini a Moyse statutum est, hoc etiam in novo Testamento repraesentatur, cum diacono super laevum humerum stola ponitur, et casula in diebus ieiunii complicatur; quia, quidquid laboris et sustinentiae in hac vita toleratur, quasi in laeva portatur, donec in dextera, id est in aeternitate, requies habeatur.

Hic ordo ab Apostolis est celebratus, quando, ut legitur in Actibus Apostolicis [e] [4], *septem viros plenos Spiritu sancto* ad hoc officium elegerunt, et oratione praemissa, manus eis imposuerunt. Unde et consuetudo inolevit, ut in omni matrice ecclesia septem diacones circa Christi aram quasi septem columnae assistant. Hi sunt septem Angeli tuba canentes in Apocalypsi [5]; qui quales esse debeant, Apostolus docet, Timotheo scribens [6].

« Hi cum ordinantur, solus Episcopus eis manum [f] imponit, quia ad ministerium applicantur [7] ». Ponit eis orarium, id est stolam, super laevum humerum, ut per hoc intelligant, se accepisse *iugum Domini suave* [8], quo ad sinistram pertinentia divino ti-

---

[a] B *actoris*. [b] Ed. *mysteria*. [c] Ed. *mysterii*. [d] Ita omnes codd., ed. *epistolam ad populum*. [e] Ita U D; ed. *apostolorum*. [f] Z D *manus*.

---

[1] Hugo, loc. cit. c. 11; cfr. Isidor., II. *De ecclesiast. officiis*, c. 8 (PL 83, 788). [2] Isidor., VII. *Etymolog.* c. 12, n. 22 (PL 82, 292); C. *Cleros*, § 13 (t. 1, 69). [3] Ivo, *Decret.* p. 6, c. 20; III. *Pan.* c. 41 (PL 161, 448 1138); Can. *Perlectis*, § 7 (t. 1, 90); quae sequuntur sunt ex Hug., loc. cit. c. 11. [4] Cap. 6, 3. De seq. cfr. C. *Episcopus Deo* (59), De Consecrat. dist. 1 (t. 1, 1310). [5] Cap. 8, 2. [6] Epist. I. 3, 8. [7] Ivo, *Decret.* p. 6, c. 13; III. *Pan.* c. 34 (PL 161, 447, 1137); Can. *Diaconus* (11), dist. 23 (t. 1, 83). [8] Respic. Matth. 11, 30.

mori subiiciant. Accipiunt et textum Evangelii, ut intelligant se esse praecones Evangelii Christi. Hi autem, antequam ordinentur, probentur, ut docet Apostolus[1], et sic ministrent, nullum crimen habentes.

« Hoc officio usus est Christus[a] quando post Coenam Sacramentum carnis et sanguinis discipulis dispensavit[2], et quando Apostolos dormitantes ad orationem incitavit[b] dicens[3]: *Vigilate et orate*[c], *ut non intretis in tentationem*[4] ».

Cap. XI–XII[d].

De presbyteris.

245 Septimus est ordo presbyterorum.

« Presbyter Graece, senior interpetratur Latine. Non modo pro aetate vel decrepita senectute, sed propter honorem et dignitatem, quam acceperunt, presbyteri nominantur[5] »; « qui morum prudentia et maturitate conversationis praecellere debent in populo, sicut scriptum est[6]: *Senectus venerabilis est, non diuturna neque annorum numero computata. Cani enim sunt sensus hominis, et aetas senectutis vita*[e] *immaculata*[7] ».

« Ideo autem et presbyteri sacerdotes vocantur, quia sacrum dant; qui, licet sint sacerdotes, tamen pontificatus apicem non habent, sicut episcopi, quia nec chrismate frontem signant, nec Paraclitum dant, quod solis deberi episcopis, lectio Actuum Apostolorum demonstrat[8] ». Unde et apud veteres iidem episcopi et presbyteri fuerunt, quia illud nomen est[f] dignitatis, non aetatis. « Sacerdos nomen habet compositum ex Graeco et Latino, qui[g] est sacrum dans, sive sacer dux. Sicut enim rex a regendo, ita sacerdos a sanctificando vocatus[h] est[i]: consecrat enim et[k] sanctificat. Antistes sacerdos dictus est ab[l] eo, quod ante stat: primus est enim in ordine Ecclesiae[9] ».

---

[a] V *Dominus*. [b] B *excitavit*. [c] Z om. *e. o.* [d] Stando codd., cc. 11 et 12 coniungimus. [e] Z add. *est.* [f] Z om. [g] Ed. et Z *quod.* [h] Ed. et V B *dictus*. [i] D add. *quia*. [k] Z add. *post;* D om. *enim*. [l] D om.

---

[1] I. Tim. 3, 10. [2] Matth. 26, 26. [3] Matth. 26, 41. [4] Hugo, loc. cit. [5] Isidor., VII. *Etymolog.* c. 12, n. 20 (P L 82, 292); C. *Cleros*, § 12 (t. I, 68). [6] Sap. 4, 8. [7] Hug., ibid. c. 12. [8] Isidor. et can., ut supra; respic. Act. 8, 14. [9] Raban., IV. *De universo* c. 5 (P L 111, 92).

« Ad presbyterum autem pertinet Sacramentum corporis et sanguinis Domini in altari Dei [a] conficere, orationes dicere, et dona Dei benedicere [1] ».

Qui cum ordinatur, inunguntur ei manus, ut intelligat se accepisse gratiam consecrandi, et caritatis opera debere ad omnes extendere. Accipit et stolam, quae tenet utrumque latus, quia debet esse munitus armis iustitiae contra adversa et prospera. Accipit etiam calicem cum vino et patenam cum hostiis, ut per hoc sciat se accepisse potestatem *placabiles Deo hostias* [2] offerendi.

Hic ordo a filiis Aaron sumsit initium. Summos enim pontifices et minores sacerdotes instituit Deus per Moysen, qui ex praecepto Dei Aaron in [b] summum sacerdotem [c], filios vero eius unxit in minores sacerdotes [3].

Christus quoque [4] *elegit duodecim discipulos* prius, *quos et Apostolos vocavit;* quorum vicem gerunt in Ecclesia maiores pontifices. Deinde *alios septuaginta* [d] *duos discipulos designavit;* quorum vicem in Ecclesia tenent presbyteri. Unus autem inter Apostolos princeps exstitit Petrus, cuius vicarius et successor est [e] Pontifex Summus, unde dicitur Apostolicus, qui et Papa vocatur, scilicet Pater patrum. Qualis autem eligi debeat presbyter, Apostolus scribens Timotheo [5] ostendit, ubi nomine episcopi presbyterum significat [f].

Hoc autem [g] officio usus est Christus, cum *se ipsum in ara crucis obtulit* [6], idem sacerdos et hostia, et quando post coenam panem et vinum in corpus suum et sanguinem commutavit.

Ecce de septem Ecclesiae gradibus breviter elocuti, quid ad quemque [h] pertineat, insinuavimus.

[Cap. XII]. Cumque omnes spirituales sint et sacri, excellenter tamen canones duos tantum sacros ordines appellari censent, diaconatus scilicet et presbyteratus; quia « hos solos primitiva Eccle- 246

[a] B om. [b] V om. [c] Ed. et V B *pontificem.* [d] Ita U D; ed. add. *et;* U om. *alios.* [e] Z om. [f] V *signavit;* D *designat.* [g] Z om. [h] Ed. *quemquam.*

[1] Ivo, *Decret.* p. 6, c. 20; Id. *Pan.* c. 41 (PL 161, 448, 1138); et C. *Perlectis,* § 8 (t. I, 90): deinde reliqua excerpta sunt ex Hug., loc. cit. c. 12. [2] Respic. Num. 5, 8. [3] Exod. 29, 5. [4] In sequentibus respic. Luc. 6, 13; 10, 1; Matth. 16, 18. [5] I. Tim. 3, 2. [6] Hebr. 10, 11.

sia legitur habuisse [1] », et de his solis praeceptum Apostoli [2] habemus. « Apostoli enim in singulis civitatibus episcopos et presbyteros ordinaverunt [3]; levitas etiam [a] ab Apostolis ordinatos legimus, quorum maximus fuit beatus Stephanus; subdiaconos vero et acolythos, procedente tempore, Ecclesia sibi constituit [4] ».

Cap. XIII.

Quid appelletur ordo.

247 Si autem quaeritur, quid sit quod hic vocatur ordo, sane [b] dici potest, signaculum quoddam esse, id est [c] sacrum quiddam [d], quo spiritualis potestas traditur ordinato et officium. Character igitur spiritualis, ubi fit promotio potestatis, ordo vel gradus vocatur.

Et dicuntur hi ordines Sacramenta, quia in eorum perceptione res sacra, id est gratia, confertur, quam figurant ea quae ibi geruntur.

Cap. XIV–XVI [e].

De nominibus dignitatis et officiis.

248 Sunt et alia quaedam, non ordinum, sed dignitatum et officiorum nomina. Dignitatis simul et officii nomen est episcopus.

249 [Cap. XV]. « Episcopatus autem vocabulum inde dictum est, quod ille qui episcopus efficitur, superintendat, curam scilicet subditorum gerens [f]. Scopein enim Graece, Latine intendere dicitur; episcopi autem Graece, Latine speculatores interpretantur: nam speculator est praepositus in Ecclesia dictus, eo quod speculetur atque prospiciat populorum infra se positorum mores et vitam [5] ».

250 [Cap. XVI]. « Pontifex princeps sacerdotum est, quasi via sequentium; ipse et summus sacerdos nuncupatur: ipse enim sacerdotes et levitas efficit, ipse omnes ordines ecclesiasticos disponit [6] ».

---

[a] U *enim.* [b] D om. [c] V *scilicet,* pro *i. e.*, om. *esse.* [d] Ed. et Z *quoddam.* [e] Stando codd., cc. 14-16 sub una rubrica ponimus. [f] Z om.

---

[1] Can. *Nullus in episcopum* (4), dist. 60 (t. 1, 227). [2] I. Tim. cit. [3] Act. 6. 5. [4] Gratian. in princip. dist. 21. [5] Isidor., loc. cit. n. 11; C. *Cleros,* § 7. Idem locus continuatur in seq. cap. [6] Locis citt.

Cap. XVII.

De quadripartito ordine episcoporum.

« Ordo autem episcoporum quadripartitus est, scilicet in patriarchis, archiepiscopis, metropolitis [a] et episcopis. 251

« Patriarcha Graece, summus patrum interpretatur [b], quia primum, id est apostolicum, tenet locum, ut Romanus, Antiochenus, Alexandrinus [1] »; sed omnium summus est Romanus.

« Archiepiscopus, princeps episcoporum: archos enim [c] princeps dicitur.

« Metropolitae autem a mensura civitatum dicuntur: singulis enim provinciis praeeminent; quorum auctoritati et doctrinae ceteri sacerdotes subiecti sunt. Sollicitudo enim totius provinciae ipsis [d] commissa est. Omnes autem superius designati ordines episopi nuncupantur [2] ».

Nota, quod archiepiscoporum nomine primates superius significasse videtur, et metropolitarum, quos nunc archiepiscopos dicimus.

« Horum autem discretio a gentilibus introducta videtur, qui suos flamines, alios simpliciter flamines, alios archiflamines, alios protoflamines appellabant [3] ». « Sacerdotes enim gentilium flamines dicebantur, qui habebant in capite pileum, in quo erat brevis virga, desuper habens lanae aliquid, quod cum per [e] aestum ferre non possent, filum tantum in capite ligare coeperunt: nudis enim [f] capitibus eis incendere nefas erat. Unde et a filo, quo utebantur, flamines dicti sunt, quasi filamines. Sed [g] festis diebus, filo deposito, pileum imponebant pro sacerdotii eminentia [h] [4] ».

Cap. XVIII.

De vate.

Vates a vi mentis appellantur [i], cuius significatio multiplex est: 252
modo enim sacerdotem, modo prophetam, modo poëtam significat.

---

[a] Ed. et D *metropolitanis*. [b] B add. *Latine*. [c] Ed. add. *graece, latine*, D et B (in margine) add. *graece*. [d] D add. *subiecta et*. [e] U *propter*. [f] Z *quoque*. [g] B add. *in* [h] D *dignitate*. [i] Ed. et B *appellati sunt*.

---

[1] Can. cit. *Cleros*, § 1. [2] Isidor., loc. cit. n. 10, et C. cit. § 6. [3] Gratian., introduct., ad dist. 21. [4] Isidor., loc. cit. n. 18; C. *Cleros*, § 11. Ex eodem Isidor., loc. cit. n. 15, et C. cit. § 9 et 16, sumta sunt plerumque verbotenus quae sequuntur in seqq. cc.

Cap. XIX.

De cantore.

353 Cantor vero vocatur qui vocem [a] modulatur in cantu. Huius sunt duo genera: praecentor et succentor; praecentor [b] qui vocem praemittit in cantu; succentor [c], qui consequenter canendo respondet; concentor autem dicitur, quia consonat; qui autem non consonat nec concinit concentor non erit.

254 His « breviter tractatis, admonendi sunt Christi ministri, quatenus, sicut excellunt ordinis dignitate, ita praecellant vitae sanctitate, ut plebs eis commissa eorumque disciplinis edocta gratanter eis obediat, et eorum imitatione de die in diem proficiat [1] », a quibus divina Sacramenta percipiunt et Missarum solemnia audiunt.

255 Missa autem dicitur, vel quia missa est hostia, cuius commemoratio fit in illo officio, unde dicitur: *Ite, Missa est,* id est, sequimini hostiam, quae missa est ad caelestia, tendentes post eam; vel quia missus caelestis venit ad consecrandum [d] dominicum corpus, per quem ad altare caeleste defertur hostia, unde et dicitur: Missa est [e] [2].

DISTINCTIO XXV.

Cap. I.

De ordinatis ab haereticis.

256 Solet [f] quaeri, si haeretici ab Ecclesia praecisi [g] et damnati possint tradere sacros ordines, et si ab eis ordinati, redeuntes ad Ecclesiae unitatem, debeant reordinari.

Hanc quaestionem perplexam ac pene insolubilem [h] faciunt doctorum verba, qui plurimum dissentire videntur.

Videntur enim quidam tradere, haereticos sacros ordines dare non posse, nec illos qui ab eis ordinati videntur [i], gratiam recipere.

---

[a] V *voce.* [b] V et B (interl.) add. *est;* Z add. *vero est.* [c] V add. *est.* [d] D add. *hostiam et.* [e] D om. *u. e. d. m. e.* [f] Ed. et D add. *etiam.* [g] Z *repulsi;* sed corr. interl. *vel praecisi.* [h] B D *indissolubilem.* [i] D repetit *videntur.*

---

[1] Hug., loc. cit. c. 12. [2] Cfr. supra dist. XIII, c. 1 circa med.

Dicit enim Innocentius[a] [1]: « Arianorum clericos non videri suscipiendos cum sacerdotii vel ministerii alicuius dignitate; quibus solum baptisma ratum esse permittit, quod *in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti* percipitur ». Dicit etiam, eos « non posse dare Spiritum sanctum, quem amiserunt [2] » ; et « ordinatos ab haereticis caput habere vulneratum; et eum qui honorem amisit, honorem dare non posse, nec illum aliquid accepisse, quoniam in dante nihil erat, quod ille posset accipere [3] ». Tradit etiam, « venientibus ab haereticis per manus impositionem laicam tantum tribuendam communionem, nec ex his aliquem in clericatus honorem vel exiguum subrogare [4] ».

Gregorius [5] etiam dicit, sacrilegam esse Arianorum consecrationem, cum ex eorum manu communio percipitur.

Cyprianus[b] [6] etiam dicit, omnia quaecumque [c] faciunt haeretici, carnalia, inania et sacrilega esse, et eorum « altaria falsa et illicita, sacerdotia et sacrificia sacrilega », qui « more simiarum, quae cum homines non sint, formam imitantur humanam, vultum Ecclesiae catholicae et auctoritatem sibi vindicant, cum ipsi in Ecclesia non sint [7] »; et cum sint sacrilegi, sacerdotium administrant et altare ponunt [d], cum nec sacrificari [e] oblatio illic possit [f], ubi Spiritus sanctus non sit; nec cuiquam [g] Dominus per eius preces et orationes prosit, qui Deum ipse [h] violavit.

Hieronymus [8] quoque asserit, « omnia quae [i] offeruntur ab haereticis, contaminata esse in conspectu Domini; quia, licet sancta videantur specie sui, tamen, qui contacta sunt ab illo qui pollutus est, polluuntur omnia ».

---

[a] D add. *Papa.* [b] D add. *martyr.* [c] D *quae.* [d] U *proponunt;* Z *componunt.* [e] Z *sacrificii.* [f] Z add. *esse.* [g] Ed. *cuidam.* [h] Ed. *ipsum.* [i] Z add. *cum.*

---

[1] Ivo, III. *Pan.* c. 129 (PL 161, 1157); et C. *Arianos* (73), C. I, q. 1 (t. I, 384). [2] Can. *Qui perfectionem* (17), ibid. (t. I, 363). [3] Ivo, *Decret.* p. 6, c. 59 (60); III. *Pan.* c. 130 (PL 161, 457, 1150). C. *Ventum est* (18), ibid. (t. I, 363). [4] Ivo, loc. cit.; et C. cit. ibid. § 2. [5] Libro III *Dialog.* c. 31 (PL 77, 289); C. *Superveniente* (72), ibid. (t. I, 383). [6] Epist. *Ad Magnum de baptizandis Novatianis,* n. 1 (PL 3, 1139); et Gratian. super C. *Manus impositio* (74), ibid. (t. I, 384). [7] Cyprian., Epist. *Ad Iubaianum* (*de haereticis baptizand.*) n. 2 (PL 3, 1111); uterque Cypriani locus in C. *Si quis, inquit* (70), ibid. (t. I, 382). Pro seqq. cfr. eiusd. Epist. *Ad Magnum,* loc. cit. n. 9 seqq. [8] *Comment. in Aggaeum* 2, 15 (PL 25, 869); C. *Sic populus* (61), ibid. (t. I, 381).

Idem[1]: « Odit Deus[a] sacrificia haereticorum et a se proiicit; et quoties in nomine eius congregati fuerint, detestatur foetorem eorum et claudit nares suas ».

Idem[2]: « Illi offerunt panem sacrilegum », etc.

Leo[3] etiam[b] testatur, « extra Ecclesiam nec rata esse sacerdotia, nec vera esse[c] sacrificia ».

Idem etiam dicit[4]: « Per crudelissimam vesaniam in Alexandrina sede omnium Sacramentorum lumen exstinctum: intercepta est sacrificii oblatio, defecit chrismatis sanctificatio et parricidalibus manibus impiorum omnia se subtraxere[d] mysteria ».

His aliisque testimoniis astrui videtur, Sacramenta ecclesiastica, praecipue corporis et sanguinis, ordinationis et confirmationis, per haereticos non posse ministrari.

257 Econtra[e] autem alii sentire[f] videntur, quod ab haereticis etiam praecisis sacri ordines, sicut et baptismus, tradi valeant; nec ab haereticis redeuntes, qui illic[g] ordinati sunt et baptizati[h], iterum ordinandi sunt[i], sicut nec baptizandi.

Unde Augustinus[5]: « De haereticis etiam damnatis quod quidam dicunt: « baptisma quod accepit non amittit qui recedit ab Ecclesia; ius dandi quod accepit amittit », multis modis apparet inaniter dici: primo quia nulla ostenditur causa, cur ille qui illud baptisma amittere non potest, ius dandi possit amittere. Utrumque enim Sacramentum est, et quadam consecratione utrumque homini datur, illud, cum baptizatur, et illud[k], cum ordinatur. Ideo non licet in catholica[l] Ecclesia utrumque iterari. Nam si quando ex ipsa parte venientes, etiam praepositi, pro bono pacis, correcto schismatis errore, suscepti sunt, et si visum est opus esse, ut eadem officia gererent quae agebant, non sunt rursus ordinandi; sed sicut baptismus in eis[m], ita ordinatio mansit integra,

---

[a] V add. *omnia.* [b] Z *Papa.* [c] D om. [d] Z *subtraxisse.* [e] Ed. *contra.* [f] Z *dissentire.* [g] Z *illi.* [h] D om. *e. b.* [i] Z om. [k] Ed. *istud.* [l] Z *sancta;* B *catholico;* V om. *Ecclesia.* [m] Z add. *constat et manet et.*

---

[1] *In Amos* 5, 22 (PL 25, 1052); C. *Odit Deus* (62), ibid. (t. I, 381). [2] *In Oseam* 6, 7 (PL 25, 1405); C. *Illi offerunt* (63), ibid. [3] Epist. 80 (alias 60) *Ad Anatolium,* c. 2 (PL 54, 914); Ivo, *Decret.* p. 2, c. 9 (PL 161, 156); C. *In Ecclesia* (68), ibid. (t. I, 382). [4] Epist. 156 (alias 125) *Ad Leonem,* c. 5 (PL 54, 1131); C. *Manifestum est* (69), ibid. (t. I, 382). [5] Libr. II *Contra epist. Parmeniani,* c. 13, n. 28 (PL 43, 70); Ivo, *Decret.* p. 2, c. 97; III. *Pan.* c. 77 (PL 161, 185, 1147); C. *Quod quidam* (97), ibid. (t. I, 393).

quia in praecisione fuerat vitium, quod unitate pacis est correctum, non in Sacramentis, quae, ubicumque sunt, ipsa sunt. Et cum ipsi expedire videtur Ecclesiae, ut praepositi eorum, venientes ad catholicam societatem, honores suos [a] ibi non administrent, non eis tamen ipsa ordinationis Sacramenta detrahuntur, sed super eos manent; ideoque non eis manus imponitur, ne non homini, sed ipsi Sacramento fiat iniuria. Sicut autem in baptismo est [b], quod per eos dari possit, sic in ordinatione ius dandi est: utrumque quidem ad perniciem suam. Sed aliud est non habere, aliud [c] perniciose habere, aliud salubriter habere ».

Idem [1]: « De his qui ab unitate Ecclesiae separati sunt, nulla iam quaestio est, quin habeant et dare possint; sed perniciose habent pernicioseque dant, quia extra *vinculum pacis* [2] sunt. Neutri Sacramento facienda est iniuria. Sicut non recte habet qui ab unitate recedit, sed tamen habet, et ideo redeunti non redditur; sic etiam non recte dat qui ab unitate recedit, sed tamen dat; et ideo qui ab eo accipit, venienti ad unitatem non iteratur ».

Idem [3]: « Aliud est non habere aliquid, aliud est [d] non iure habere vel [e] illicite usurpare. Non igitur ideo non sunt Sacramenta Christi et Ecclesiae, quia eis illicite utantur non modo haeretici, sed etiam omnes impii; sed illi corrigendi sunt et puniendi, illa autem agnoscenda [f], et veneranda ».

Item Gregorius [g] [4]: « Quod dicitis, ut qui ordinati sunt [h] iterum ordinentur [i], valde ridiculosum [k] est. Ut enim baptizatus semel, iterum baptizari non debet, ita qui consecratus est semel, in eodem ordine non valet iterum consecrari ».

His aliisque auctoritatibus videtur asseri, in omnibus impiis, etiam in [l] haereticis praecisis et damnatis, Christi Sacramenta permanere cum iure dandi: possunt enim dare, sed perniciose; et quibus dederint, non sunt iterum ordinandi. Quae praemissis ex opposito obviare videntur.

---

[a] D om.; Z *eius*. [b] Ed. add. *ius*. [c] Z add. *est*. [d] D om. [e] V *sed*. [f] V Z *cognoscenda* [g] D om. [h] Ed. et B *ordinatus est*, pro *o. e.* [i] Ed. et B *ordinetur*. [k] Ed. *ridiculum*. [l] D *et*.

---

[1] Ibid.; Ivo, loc. cit.; et C. cit. § 6 *. [2] Respic. Eph. 4, 3. [3] Aug., III. *De baptismo contra Donatist.* c. 10, n. 13 (PL 43, 144). [4] Libr. II Registr. indict. 10, epist. 46 (alias 22) *Ad Ioan. episc. Ravennat.* (PL 77, 583 seqq.); Ivo, *Decret.* p. 6, c. 82; III. *Pan.* c. 76 (PL 161, 463, 1147); C. *Sicut semel* (1), dist. 68 (t. 1, 254).

258 Haec autem quidam ita [a] determinant. Dicunt enim, haereticos, accepta sacerdotali vel episcopali unctione, ab Ecclesia recedentes, baptismi quidem dandi ius retinere, sed non habere facultatem tribuendi sacros ordines, vel consecrandi dominicum corpus, postquam praecisi sunt et damnati ab Ecclesia; sicut degradatus episcopus non habet potestatem largiendi sacros ordines, facultatem tamen baptizandi non amisit.

Quod vero Augustinus ait, intelligunt [b] dictum [c] de haereticis, qui non sententia Ecclesiae, sed pravitate sensus sui a fidei veritate ac doctrinae unitate divisi sunt; qui, licet tales sint, ius tamen consecrandi et ordinandi habent. Et qui [d] ab eis ordinantur ante manifestam praecisionem, etiam si cum eis aperte exierint, et sententia Ecclesiae damnati fuerint, tamen si redierint, iterum ordinandi non sunt. Et ubicumque legitur de ordinatis ab haereticis, quod servatis eis ordinibus ministrare valeant, vel iterum ordinandi non sint, de huiusmodi accipiendum dicunt. Nam postquam praecisi fuerint et damnati iudicio Ecclesiae, ius ordinandi et consecrandi eis detractum asserunt, ut degradatis, vel excommunicatis.

259 Alii vero dicunt, Sacramenta ab haereticis et praecisis secundum formam Ecclesiae celebrata vera esse et rata, quia recedentes ab Ecclesia ius [e] dandi et consecrandi non perdiderunt; et qui sic ab haereticis ordinantur, cum redeunt, iterum ordinandi non sunt. Quae vero ab haereticis aliter quam in Ecclesia fiunt [f], falsa sunt et inania; et qui a talibus ordinari [g] videntur non munus, sed vulnus accipiunt [h]. Et secundum hanc differentiam varie de his loquuntur doctores.

260 Quidam [1] vero dicunt, eadem Sacramenta ab haereticis praecisis posse celebrari, quae a catholicis, si ab illis forma Ecclesiae servetur; et ab eis celebrata vera esse et rata quantum ad se, quantum vero ad effectum falsa [i] et inania et in his qui male tractant, et in his qui male suscipiunt; ideo irrita et falsa, quia quod promittunt et conferre creduntur, non tribuunt; damnanda etiam dicuntur, quia illicite [k] dantibus vel accipientibus sunt in iudicium; polluta etiam dicuntur, non quantum ad se, sed propter indignam

[a] Z om. [b] Ed. *intelligitur.* [c] U add. *esse.* [d] V om. [e] U add. *ordines.* [f] Z add. *haec.* [g] V *ordinati;* D *ordinantur,* et om. *videntur.* [h] V B D *excipiunt.* [i] Ed. et V B D add. *esse.* [k] D *non licite.*

[1] Cfr. Gratian. super C. cit. *Quod quidam,* (97) § 5 et 7 (t. I, 394).

haereticorum tractationem [a]. Ideo Gregorius communionem Arii vocat exsecrationem, et Innocentius, Bonosii ordinationem [b] damnationem, non quod ita in se sint, sed quia male dantes vel accipientes tales facit; sicut etiam Hieronymus sacrificia eorum panem luctus vocat, non quantum ad se, sed quantum ad effectum.

Nonnulli [1] vero tradunt, illos haereticos, qui in Ecclesia ordi- 261
nati sunt, ius ordinandi et consecrandi, etiam cum separati fuerint, habere; qui vero, in schismate vel haeresi positi, ab eis ordinati et inuncti fuerint, illo iure carent, ideoque, cum ordinare volunt, vulnus potius infigunt, quam gratiam conferant.

Cap. II.

De simonia, unde dicitur, et quid sit.

De simoniacis vero non est ambigendum, quin sint haeretici, 262
qui tamen ante sententiam degradationis et ordinant et consecrant. Et licet simoniaci proprie dicantur qui [c] instar Simonis [2] magi impretiabilem gratiam pretio conducere volunt; et qui pro ministerio [d] sacro pretium recipiunt in modum Giezi [3], Giezitae vocandi sunt; omnes tamen et dantes et accipientes simoniaci dicuntur, et utrique eadem sententia percelluntur.

Cap. III.

De his qui a simoniacis ordinantur scienter, vel non.

Differt tamen inter eos qui ordinantur a simoniacis scienter, 263
et eos qui ignoranter.

« Qui enim scienter a simoniacis se permiserint [e] consecrari, immo exsecrari, eorum consecratio omnino irrita est. Qui vero ordinantur a simoniacis, quos, cum ordinantur, nesciunt esse simoniacos, qui et tunc pro catholicis habentur, eorum ordinatio misericorditer sustinetur [4] ».

---

[a] Z *contractationem*. [b] V om. [c] B add. *ad*. [d] D *mysterio*. [e] Z add. *ordinari vel*.

---

[1] Cfr. Gratian. super C. *Per illicitam* (3), C. 9, q. 1 (t. I. 601). [2] Cfr. Act. 8, 18 seqq. [3] Cfr. IV. Reg. 5, 25 seqq. [4] Can. *Si qui a simoniacis* (108), C. 1, q. 1 (t. I, 400).

Cap. IV.

De his qui dicunt, se emere corporalia et non spiritualia.

264 « Si vero aliqui obiecerint, se non consecrationes emere, sed ipsas res, quae ex consecratione proveniunt, penitus desipere probantur. Nam quisquis horum alterum vendit, sine quo alterum non habetur, neutrum vendere derelinquit [1] ».

Cap. V.

De distinctione simoniacorum.

265 Simoniacae autem haeresis tripartita [a] est distinctio. Alii enim simoniace a simoniacis ordinantur; alii simoniace a non simoniacis; alii non simoniace a simoniacis.

Unde Nicolaus Papa [2]: « Statuimus decretum de simoniaca tripartita haeresi, id est de simoniacis simoniace ordinatoribus vel ordinatis, et de simoniacis simoniace a non simoniacis, et [b] simoniacis non simoniace a simoniacis. Simoniaci simoniace ordinati vel ordinatores secundum canones a proprio gradu decidant; simoniaci etiam [c] simoniace a non simoniacis ordinati similiter ab officio removeantur; simoniacos vero non simoniace a simoniacis ordinatos misericorditer per manus impositionem pro temporis necessitate in officio permittimus permanere ». « Quod intelligendum est de his qui ordinantur a simoniacis, ignorantes eos esse simoniacos. Hos facit simoniacos non reatus criminis, sed ordinatio simoniaci [3] ».

---

[a] D *triplex*. [b] Ed. et Z add. *de*. [c] Z *quidem*.

---

[1] Ivo, *Decret.* p. 2, c. 84; III. *Pan.* c. 123 (PL 161, 180, 1156); C. *Si quis obiecerit* (7), C. 1, q. 3 (t. I, 413). [2] Ivo, III. *Pan.* c. 127 (PL 161, 1158); C. *Statuimus decretum* (107), C. 1, q. 1 (t. I, 400). [3] Gratian. super cit. can.

Cap. VI.

De his qui violenter ab haereticis vel ab aliis simoniacis ordinantur.

Similiter, cum [a] decernit Alexander [b] [1], « simoniacos omnino 266
damnandos ac deponendos [c], subintelligendum est: nisi violenter quis attractus fuerit. De his enim et a [d] quibuslibet haeriticis violenter ordinatis dicit Innocentius [e], quod possunt habere aliquem colorem excusationis, si statim discedunt ab eis, et pessimo eorum conciliabulo renuntiant ».

Cap. VII.

De aetate ordinandorum.

De aetate ordinandorum ita decrevit Nicolaus Papa [f] [2]: « Sa- 267
cri, inquit, canones sanxerunt, ut [g] subdiaconus non ordinetur ante quatuordecim annos, nec diaconus ante viginti quinque, nec presbyter ante triginta. Deinde, si dignus fuerit, ad episcopatum eligi potest »; quod nos etiam pari modo servare iubemus.

Item Fabianus [h] [3]: « Si quis triginta aetatis non impleverit annos, nullo modo presbyter ordinetur, etiamsi [i] valde sit dignus »; « quia et ipse Dominus triginta annorum baptizatus est [4], et sic coepit docere [5] ».

---

[a] D *dum.* [b] Ed. et B D add. *Papa.* [c] D om. *a. d.* [d] D om. [e] Z add. *Papa.* [f] Verba *De aetate ordinandorum... Papa* codd. ponunt ut rubricam supra textum, quem incipiunt sic: *De aetate sacri canones, inquit* etc. Sed ista rubrica non invenitur inter capitula ab ipso Magistro ordinata. Cfr. supra, pag. 740. Verba autem *De aetate ordinandorum* ad textum Mag. pertinere probatur ex Bonaventura, qui illa verba ut partem textus citat. (*Opera omnia*, t. IV, pag. 640). [g] Z om. [h] D add. *Papa.* [i] Ed. *etsi;* V om. *sit.*

---

[1] Locus collectus ex Ivone, *Decret.* p. 5, c. 79; III. *Pan.* c. 125 (PL 161, 352, 1158); C. *Erga simoniacos* (110), ibid. et C. *Constat multos* (111), ibid. (t. I, 401), et Gratian. ibid. [2] Can. *In singulis gradibus* (2), dist. 77 (t. I, 272); et verbotenus apud Hug. II. *De Sacram.* p. 3, c. 21 (PL 176, 432). [3] Ivo, *Decret.* p. 6, c. 30; III. *Pan.* c. 29 (PL 161, 452, 1135); et C. *Si quis triginta* (1), dist. 78 (t. I, 275). [4] Respic. Luc. 3, 21 seqq. [5] Ivo, III. *Pan.* c. 29 (PL 161, 1135); C. *Presbyter* (4), ibid. Circa aetatem ordinandorum novum ius constitutum est a Concilio Trident. (Sess. XXIII. de Reform.), quod nemo ante annum 22, ad subdiaconatum, ante an. 23 ad diaconatum, ante an. 25, ad presbyteratum promoveatur.

DISTINCTIO XXVI.

Cap. I–IV [a].

De Sacramento coniugii. De institutione eius et causa.

268 « Cum alia Sacramenta post peccatum et propter peccatum exordium sumserint, matrimonii Sacramentum etiam ante peccatum legitur institutum [b] a Domino, non tamen ad remedium, sed ad officium [1] ».

Refert enim Scriptura Genesis, in Adam misso [c] sopore, atque una de costis eius sumta, et exinde muliere formata, virum in spiritu intelligentem, ad quem usum mulier facta esset, post ecstasim prophetice dixisse [2]: *Hoc nunc os ex ossibus meis* [d] *et caro de carne mea; propter hoc relinquet homo patrem et matrem et adhaerebit uxori suae, et erunt duo in carne una.*

269 [Cap. II]. Coniugii autem institutio duplex est: una ante peccatum ad officium facta est [e] in paradiso, ubi esset *torus immaculatus et nuptiae honorabiles* [3], ex quibus [f] sine ardore conciperent, sine dolore parerent; altera post peccatum ad remedium facta extra paradisum, propter illicitum motum devitandum. Prima, ut natura multiplicaretur; secunda, ut natura exciperetur, et vitium cohiberetur. Nam et ante peccatum dixit Deus [4]: *Crescite et multiplicamini;* et post peccatum, omnibus pene hominibus per diluvium consumtis.

Quod vero ante peccatum institutum fuit coniugium ad officium, post peccatum vero ad remedium concessum, Augustinus [5] testatur dicens: « Quod sanis esset [g] officium, aegrotis est ad remedium ».

---

[a] Codices cc. 1 et 2, ac item cc. 3 et 4 coniungunt. Ob textus connexionem cc. 1-4 melius sub una rubrica ponuntur. [b] D *constitutum.* [c] D *immisso.* [d] Z add. *etc.*, et om. *e. c. d. c. m.* [e] V om. [f] D *et qui,* pro *e. q.* [g] Ed. et V add. *ad.*

---

[1] Hugo, II. *De Sacram.* p. 11, c. 1 (PL 176, 479); unde etiam quae sequuntur excerpta sunt. [2] Gen. 2, 21, 23, 24. [3] Hebr. 13, 4. Cfr. etiam Gratian. super C. *Sicut non omnis* (2), C. 32, q. 2 (t. I, 1120). [4] Gen. 1, 28 et 9, 1. [5] *Super Gen. ad litt.* libr. IX, c. 7, n. 12 (PL 34, 397).

Infirmitas enim incontinentiae, quae est in carne per peccatum mortua, ne cadat in ruinam flagitiorum, excipitur honestate nuptiarum. Si [a] non peccassent primi homines, sine carnis incentivo ac fervore libidinis ipsi ac [b] successores eorum convenirent; et sicut remunerabile est aliquod bonum opus, sic coitus eorum bonus esset et remunerabilis. Quia vero propter [c] peccatum letalis concupiscentiae lex membris nostris inhaesit [1], sine qua carnalis non fit commixtio [d], reprehensibilis est et malus coitus, nisi excusetur per bona coniugii.

[Cap. III]. Prima institutio habuit praeceptum, secunda indul- 270
gentiam.

Didicimus enim ab [e] Apostolo [2], humano generi propter vitandam fornicationem indultum esse coniugium. Indulgentia vero, quia meliora non eligit, remedium habet, non praemium; a qua si quis declinaverit, meretur exitiale iudicium. Quod secundum indulgentiam conceditur voluntarium est, non necessarium: alioquin transgressor esset qui illud non faceret. Et potest sane intelligi, illud sub praecepto dictum hominibus primis ante peccatum: *Crescite et multiplicamini;* quo etiam post peccatum tenebantur, usquequo facta est multiplicatio, postquam secundum indulgentiam matrimonium contractum [f] fuit. Ita etiam post diluvium, quo universum pene humanum genus deletum est, secundum praeceptum dictum est filiis Noe: *Crescite et multiplicamini;* multiplicato vero homine secundum indulgentiam contractum est, non secundum imperium.

[Cap. IV]. Indulgentia autem diversis modis accipitur, scilicet [g] 271
pro concessione, pro remissione, pro permissione. Et est permissio in novo Testamento de minoribus bonis et de minoribus malis. De minoribus bonis est coniugium, quod non meretur palmam, sed est in remedium; de malis minoribus, id est de venialibus, est [h] coitus, qui fit causa incontinentiae. Illud, id est coniugium, indulgetur, id est conceditur; illud vero, id est coitus talis, permittitur, id est toleratur, ita quod non prohibetur.

[a] Z add. *enim*. [b] Z om. [c] D *per*. [d] U *coniunctio*. [e] Z add. *ipso*. [f] Ed. et B D *matrimonii contractus,* pro *m. c.*; Z in margine corr. *matrimonii contractus*. [g] D om. [h] Z *id est*.

[1] Respic. Rom. 7, 15, 23. [2] Epist. I. Cor. 7, 6.

Cap. V.

Quod nuptiae bonae sint.

272 Fuerunt autem nonnulli haeretici nuptias detestantes, qui Tatiani [1] appellati sunt. « Hi nuptias omnino damnant ac pares fornicationibus aliisque corruptionibus faciunt, nec recipiunt in suorum numero coniugio utentem [a] marem vel feminam ».

« Quod autem res bona sit coniugium, non modo ex eo probatur, quod Dominus legitur coniugium instituisse [b] inter primos parentes [2], sed etiam quia [c] in Cana Galilaeae nuptiis interfuit Christus [3] easque miraculo commendavit, aqua in vinum conversa; qui etiam postea virum uxorem dimittere prohibuit nisi causa fornicationis [4]. Apostolus etiam ait [5]: *Virgo non peccat, si nubat.* Constat igitur, rem bonam esse matrimonium [6] », alioquin non esset Sacramentum; Sacramentum enim sacrum signum est.

Cap. VI.

Cuius rei Sacramentum sit coniugium.

273 Cum igitur coniugium Sacramentum sit, et sacrum signum est et sacrae rei [d], scilicet coniunctionis Christi et Ecclesiae, sicut ait Apostolus [7]: Scriptum est, inquit [e]: *Relinquet homo patrem et matrem et adhaerebit uxori suae, et erunt duo in carne una. Sacramentum autem* [f] *hoc est magnum; ego* [g] *autem dico in Christo et* [h] *Ecclesia.* Ut enim inter [i] coniuges coniunctio est secundum consensum [k] animorum et secundum permixtionem [l] corporum, sic Ecclesia Christo copulatur voluntate et natura, quia idem vult cum eo, et ipse formam assumsit de natura hominis. Copulata est igitur sponsa sponso spiritualiter et corporaliter, id est caritate ac naturae conformitate.

---

[a] U *utentes.* [b] D *constituisse.* [c] Z om. [d] V add. *signum.* [e] Z *enim.* [f] U om. [g] U om.; D om. *autem.* [h] Ed. et B add. *in.* [i] U add. *gentes.* [k] Z *sensum.* [l] V *commixtionem.*

---

[1] August., *De haeresibus,* c. 25 (cfr. infra dist. XXXI, c. 6), cuius sunt ipsa verba, quae sequuntur (PL 42, 30). [2] Gen. 2, 24. [3] Ioan. 2, 2. [4] Matth. 5, 32; 19, 9. [5] I. Cor. 7, 36. [6] Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 2 (PL 176, 155). [7] Eph. 5, 31 et 32.

Huius utriusque copulae figura est in coniugio: consensus enim coniugum copulam spiritualem Christi et Ecclesiae, quae fit per caritatem, significat; commixtio vero sexuum illam significat, quae fit per naturae conformitatem.

Inde est, quod quidam doctorum dixerunt, illam mulierem non 274
pertinere ad matrimonium, quae non experitur carnalem copulam.

Ait enim Augustinus [a] [1]: « Non dubium est, illam mulierem non pertinere ad matrimonium, cum qua docetur non fuisse commixtio sexus ».

Item Leo Papa [2]: « Cum societas nuptiarum ita a principio sit instituta, ut praeter commixtionem sexuum non habeat in se Christi et Ecclesiae Sacramentum, non dubium est, illam mulierem non pertinere ad matrimonium, in qua docetur non fuisse nuptiale mysterium ».

Item Augustinus [3]: « Non est perfectum coniugium sine commixtione sexuum ».

Haec [b] si secundum superficiem verborum quis acceperit, inducitur in errorem tantum, ut dicat, sine carnali copula non posse contrahi matrimonium, et inter Mariam et Ioseph non [c] fuisse coniugium, vel non fuisse perfectum. Quod nefas est sentire: tanto enim sanctius fuit atque perfectius, quanto a carnali opere immunius.

Sed superius posita ea ratione dicta [d] intelligendum est, non quin pertineat mulier illa ad matrimonium, cum qua non est permixtio sexuum [e]; sed non pertinet ad matrimonium, quod expressam et plenam teneat figuram coniunctionis Christi et Ecclesiae. Figurat enim illam unionem Christi et Ecclesiae, quae est in caritate, sed non illam, quae est in [f] naturae conformitate. Est ergo et in [g] illo matrimonio typus coniunctionis Christi et Ecclesiae, sed

---

[a] D add. *sic*. [b] Ed. et D *hoc*. [c] Z *nullum*. [d] D add. *esse*. [e] V *sexus*. [f] D *inest*, pro *e. i.* [g] D om.

---

[1] Hic locus non invenitur in August., sed est continuatio sequentis loci. Cfr. C. *Non est dubium* (16) C. 27, q. 2 (t. I, 1066). [2] Epist. 167, alias 2, *Ad Rustic.* inquisit. 4 (PL 54, 1204); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 74 et 139; VI. *Pan.* c. 23 (PL 161, 599, 615, 1248); C. *Cum Societas* (17) C. 27, q. 2 (t. I, 1066); hic autem depravate exhibetur a Magistro et Gratian. (lege: ut praeter sexuum coniunctionem *haberet* in se Christi et Ecclesiae Sacramentum. [3] Libro I *Soliloq.* c. 10, n. 17, sed ibi sensum habet diversum, cum agatur de *usu* matrimonii (PL 32, 878); Ivo, VI. *Pan.* c. 107 (PL 161, 1272); ac Gratian., super C. *Sufficiat* (2) ibid. (t. I, 1063).

illius tantum, qua Ecclesia Christo caritate unitur, non illius qua per susceptionem carnis capiti membra uniuntur. Nec ideo tamen minus sanctum est coniugium, quia, ut ait Augustinus[1], « in nuptiis plus valet sanctitas Sacramenti quam fecunditas ventris ».

Est etiam coniugium signum spiritualis coniunctionis et dilectionis animorum, qua inter se coniuges uniri debent. Unde Apostolus[2] ait: *Viri, diligite uxores vestras, ut*[a] *corpora vestra.*

DISTINCTIO XXVII.

Cap. I.

Quae sint consideranda in coniugio.

275 Post haec[b] advertendum[c] est, quid sit coniugium, et quae[d] sit efficiens causa coniugii, et causa propter quam contrahi debeat, et quae sint bona coniugii, et quomodo per ea[e] excusetur carnalis[f] coitus, et quae sint legitimae personae ad matrimonium. Sunt et alia plura in matrimonio consideranda, quae sub compendio perstringemus.

Cap. II.

Quid sit coniugium.

276 « Sunt igitur nuptiae vel matrimonium viri mulierisque coniunctio maritalis inter legitimas personas, individuam[g] vitae consuetudinem retinens[3] ».

« Ad individuam[h] consuetudinem pertinet, quod absque consensu alterius neuter continentiam profiteri potest, vel orationi vacare[4] »; et quod inter eos, dum vivunt, vinculum coniugale permanet, ut alii se[i] copulare non liceat[k]; et ut invicem alter alteri[l] exhibeat quod quisque sibi[m]. Hac autem descriptione legitimorum et fidelium tantum matrimonium includitur.

---

[a] V *et;* D *tamquam.* [b] Ed. *hoc.* [c] D *adiiciendum.* [d] Z *quid.* [e] D *eam.* [f] D *corporalis.* [g] Z *individuae.* [h] V C add. *vitae.* [i] Z om. [k] D *valeat.* [l] Z *alii.* [m] Z add. *requirit.*

---

[1] *De bono coniugali* c. 18, n. 21 (PL 40, 388). [2] Eph. 5, 25. [3] Cfr. Hugo, II. *De Sacram.* p. 11, c. 4 (PL 176, 483); Gratian., introductio in C. 27, q. 2 (t. I, 1062). [4] Can. *Beata Maria* (3), ibid. § 1 (t. I, 1063).

Cap. III–IV [a].

De consensu, qui efficit coniugium.

Efficiens autem causa matrimonii est consensus, non quilibet, 277
sed per verba expressus, nec de futuro sed de praesenti.

Si enim consentiunt in futurum, dicentes: Accipiam te in virum, et ego te in uxorem; non iste consensus est efficax [b] matrimonii. Item, si consentiant mente et non exprimant verbis vel aliis certis signis, nec talis consensus efficit matrimonium. Si autem verbis explicatur [c] quod tamen corde [d] non volunt; si non sit ibi coactio vel dolus, obligatio illa verborum, quibus consentiunt dicentes: Accipio te in virum, et ego te in uxorem, matrimonium facit [e].

Quod autem consensus matrimonium faciat, subditis probatur 278
testimoniis.

Ait enim Isidorus [1]: « Consensus facit matrimonium ».

Item Nicolaus [2] Papa: « Sufficiat solus secundum leges eorum consensus, de quorum coniunctionibus agitur; qui solus, si forte in nuptiis defuerit, cetera etiam cum coitu ipso celebrata frustrantur ».

Item Ioannes Chrysostomus [3]: « Matrimonium quidem non facit coitus, sed voluntas; et ideo non solvit [f] illud separatio corporis ».

Item Ambrosius [4]: « Non defloratio virginitatis facit coniugium, sed pactio coniugalis ».

Ex his apparet, quod consensus, id est [g] pactio coniugalis, matrimonium facit; et ex tunc coniugium est, etiam si non praecessit vel secuta sit copula carnalis.

---

[a] Ob textus connexionem cc. 3 et 4, et deinde cc. 5-10 coniunguntur. [b] U add. *causa*. [c] Ed. et V *explicant*. [d] U *mente*. [e] D om. [f] D *violat*. [g] Z om. *i. e.*

---

[1] Ivo, *Decret.* p. 8, c. 3; VI. *Pan.* c. 15 (PL 161, 583, 1247); C *Coniuges* (6), ibid. (t. 1, 1064). [2] Ivo, VI. *Pan.* c. 107 (PL 161, 1272); C. *Sufficiat* (2), ibid. (t. 1, 1063). [3] *In Matth.* opus imperfectum, hom. 32 (PGL 56, 802); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 233 (PL 161, 634); C. *Omnis res* (4), ibid. (t. 1, 1064). [4] *De institutione virgin.* c. 6, n. 41 (PL 16, 316); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 2; VI. *Pan.* c. 14 (PL 161, 583, 1247); C. *Cum initiatur* (5), ibid. (t. 1, 1064).

279 [Cap. IV]. Quod enim ab ipsa desponsatione, in qua pactio coniugalis exprimitur, coniuges sint, Sanctorum testimonia probant.

Ait enim Ambrosius[1]: « Cum initiatur coniugium, coniugii nomen adsciscitur; cum coniungitur viro, coniugium est, non cum viri commixtione[a] cognoscitur ».

Item Isidorus[2]: « Coniuges verius appellantur a prima fide desponsationis, quamvis adhuc inter eos ignoretur coniugalis[b] concubitus ».

Item Augustinus[3]: « Coniux vocatur a[c] prima desponsationis fide, quam concubitu non agnoverat[d] nec fuerat agniturus[e]. Nec peierat nec mendax manserat[f] coniugis[g] appellatio, ubi nec fuerat nec futura erat carnis ulla commixtio. Propter quod fidele coniugium ambo parentes Christi vocari meruerunt non solum illa mater, sed etiam ille pater eius[h], sicut coniux matris eius: utrumque mente, non carne ».

Ex his evidenter insinuatur, quod ex tempore, quo intercedit consensus voluntarius ac maritalis, qui solus coniugium facit, veri coniuges sunt sponsus et sponsa.

Cap. V–X.

De opinione quorundam, qui dicunt, coniugium non esse ante carnalem copulam.

280 Quidam tamen asserunt, verum coniugium non contrahi ante traductionem[i] et carnalem copulam, nec vere coniuges esse aliquos, antequam intercedat commixtio sexus; sed a prima fide desponsationis vir sponsus, et mulier sponsa est, non coniux. Sponsos autem et sponsas coniuges frequenter appelari dicunt[k], non quia sint, sed quia futuri sunt, cuius rei sponsionem invicem fecerunt. Et secundum hoc verba praemissarum auctoritatum intelligenda fore tradunt.

---

[a] Ita U D; ed. *admixtione*. [b] U *carnalis*, sed corr. interl. *vel coniugalis*. [c] Ita U D; ed. *ex*. [d] Ed. *cognoverat*. [e] Ed. *cogniturus*. [f] Z *fuerat*. [g] Ed. *coniugii*. [h] V *est*. [i] Ed. *traditionem*. [k] D om.

---

[1] Ivo, et Gratian., locis citt. [2] Libro IX *Etymolog.* c. 7, n. 9 (PL 82, 365); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 3; VI. *Pan.* c. 15 (PL 161, 583, 1247); Can. cit. *Coniuges*. [3] Libro I *De nuptiis et concupisc.* c. 11, n. 12 (PL 44, 420); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 14; VI. *Pan.* c. 16 (PL 161, 586, 1247); C. *Coniux vocatur* (9), ibid. (t. I, 1064).

[Cap. VI]. Quod vero inter sponsam [a] et coniugem plurimum intersit, ex eo astruunt, quia licet sponsae ante carnalem copulam, inconsulto vel nolente sponso [b], monasterium eligere; quo facto sponso etiam licet aliam ducere. Coniugatus vero vel coniugata nec continentiam, nisi ex communi consensu, servare valet, nec monasterium petere, nisi uterque continentiam pariter profiteatur. 281

Quod vero liceat sponsae monasterium eligere, auctoritatibus Sanctorum probatur.

Ait enim Eusebius Papa [1]: « Desponsatam puellam non licet parentibus alii [c] viro tradere, tamen licet sibi monasterium eligere ».

Item Gregorius [2]: « Decreta legalia desponsatam, si converti voluerit, nullo penitus censuerunt damno mulctari ».

« Refert etiam Hieronymus [3], quod Macarius, inter Christi eremitas praecipuus, celebrato nuptiarum convivio, cum vespere thalamum esset ingressurus, ex urbe egrediens transmarina petiit et eremi solitudinem sibi elegit. Beatus etiam [d] Alexius similiter ex nuptiis divina gratia vocatus, sponsam deseruit, et nudus Christo famulari coepit.

« His auctoritatibus et exemplis liquet, licere sponsis sine consensu suarum sponsarum, et e converso, continentiam profiteri ».

[Cap. VII]. Hoc autem coniugatis nullatenus licet: non enim potest vir melioris vitae propositum sumere sine uxoris consensu, et [e] e converso. 282

Unde Gregorius [4], scribens Theotistae patritiae [f]: « Sunt qui dicunt, religionis gratia coniugia debere solvi. Verum sciendum est, quia, etsi hoc lex humana concessit, tamen lex divina prohibuit. Si vero [g] utrisque conveniat continentem [h] vitam ducere, hoc quis audeat accusare [i]? Sic enim multos Sanctorum novimus

[a] V *sponsum.* [b] V *sponsa;* D *marito.* [c] D *alteri.* [d] Z *autem.* [e] D *nec.* [f] U linea delevit verba *scribens Theotistae patritiae,* quae Z habet in margine; B add. *ait.* [g] D *vere.* [h] V *convenientem;* Z *continentiam,* et om. *vitam.* [i] V *excusare.*

[1] Ivo, *Decret.* p. 7, c. 40 (PL 161, 554); C. *Desponsatam* (27), ibid. (t. I, 1071). [2] Libro VII *Regest.*, indict. 15, epist. 23 (alias 20) *Ad Fortunatum* (PL 77, 876); C. *Decreta legalia* (28), ibid. (t. I, 1071). [3] Gratian. super C. *Scripsit nobis* (26), ibid. (t. I, 1070). De re narrata nihil in Hieronymo. [4] Loc. cit. XI. indict. 4, epist. 45 (alias 39) (PL 77, 1161)*; Ivo, *Decret.* p. 8, c. 129; VI. *Pan.* c. 78 (PL 161, 612, 1259); C. *Sunt qui dicunt* (19), ibid. (t. I, 1067).

cum suis coniugibus et prius continentem vitam duxisse, et post ad sanctae Ecclesiae regimina migrasse. Si vero continentiam, quam vir appetit, mulier non sequitur, aut quam uxor appetit, vir recusat, coniugium dividi non potest, quia scriptum est [1]: *Mulier sui corporis* [a] *potestatem non habet, sed vir; similiter vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier* ».

Idem [2]: « Agathosa, latrix praesentium, questa [b] est, virum suum contra voluntatem suam in monasterium esse conversum. Quapropter experientiae tuae praecipimus, ut diligenti inquisitione discutiat [c], ne forte eius voluntate conversus sit, vel ipsa mutare se promiserit. Et si hoc tua diligentia [d] repererit: et illum in monasterio permanere provideat, et hanc, sicut promisit [e], mutare compellat. Si vero nihil horum est, nec quondam [f] fornicationis crimen, propter quod licet uxorem dimittere, praedictam mulierem commisisse cognoveris; ne illius conversio uxoris [g] relictae in saeculo fieri possit perditionis occasio, volumus, ut maritum suum illi, etiam si iam tonsuratus est, reddere debeas, omni excusatione [h] cessante; quia, nisi fornicationis causa, virum uxorem dimittere nulla ratio concedit. Postquam enim copulatione coniugii viri et mulieris unum corpus efficitur, non potest ex parte converti et ex parte remanere in saeculo ».

Item ex *Octava synodo* [3]: « Si quis coniugatus converti ad monasterium velit, non est recipiendus, nisi prius a coniuge, castimoniam profitente, fuerit absolutus. Tales igitur tunc [i] sine culpa sequuntur Christum, relicto saeculo, si habent ex pari voluntate castitatis [k] consensum ».

Item [4]: « Si vir et uxor divertere pro sola religione [l] inter se consenserint in [m] vita, nullatenus sine conscientia episcopi fiat [n], ut ab eo singulariter proviso constituantur loco. Nam uxore nolente, vel altero illorum, etiam pro tali re matrimonium non solvitur ».

---

[a] Ed. *carnis*. [b] B *conquesta*. [c] Z *discutias*. [d] B add. *mutare se*; D om. *t. d.* [e] V add. *vitam*. [f] Ed. *quoddam*. [g] Ed. *uxori*. [h] U *occasione*. [i] Z om. [k] D om. [l] Ita U V; ed. *religiosa*. [m] Ita U V; ed. om. [n] V om.

---

[1] I. Cor. 7, 4. [2] Gregor., loc. cit. epist. 50 (alias 44) *Ad Adrianum;* Ivo, *Decret.* p. 8, c. 186; VI. *Pan.* c. 84 (PL 161, 623, 1261); C. *Agathosa latrix* (21), ibid. (t. I, 1068). [3] Ivo, *Decret.* p. 8, c. 183 (PL 161, 622); C. *Si quis* (22), ibid. (t. I, 1069). [4] Ivo, *Decret.* p. 8, c. 127; VI. *Pan.* c. 76 (PL 161, 612, 1259); C. *Si vir* (23), ibid. (t. I, 1069).

[Cap. VIII]. Item Augustinus[1]: « Si abstines sive uxoris 283
voluntate tribuis ei fornicandi licentiam, et peccatum illius tuae imputabitur abstinentiae ».

Item Nicolaus Papa[2]: « Scripsit[a] nobis Thietberga regina, regia se velle dignitate vel copula exui, et sola vita privata esse contentam, desiderare. Cui scripsimus, hoc non aliter fieri posse, nisi eandem vitam vir eius Lotharius elegerit ».

Ex his patet, quod coniugati sine communi consensu[b] continentiam profiteri, vel habitum religionis sumere non valent; et si fecerint, revocari debent. Sponsi vero possunt sine communi consensu monasterium eligere; unde videtur inter sponsum et sponsam coniugium non esse.

Ideoque asserunt, a prima fide desponsationis coniuges appellari, non re praesentium, sed spe futurorum, quia ex fide, quam ex desponsatione sibi invicem debent, postea efficiuntur coniuges.

Praemissas etiam[c] auctoritates, quibus asseritur, quod consensus matrimonium facit, ita intelligi volunt, ut consensus vel[d] pactio coniugalis non ante coitum faciat matrimonium, sed in coitu. Sicut enim[e] defloratio virginitatis non facit matrimonium, nisi praecedat pactio coniugalis, ita nec pactio coniugalis, antequam adsit copula carnalis. Ex pactione igitur coniugalis sponsi et sponsae fiunt ante coitum; in coitu vero efficiuntur coniuges: facit enim pactio coniugalis, ut quae prius erat sponsa in coitu fiat coniux.

His autem ita respondemus. Fit aliquando desponsatio, ubi est 284
compromissio viri et mulieris de contrahendo matrimonio, non est autem ibi consensus de praesenti; et est desponsatio habens consensum de praesenti, id est pactionem coniugalem, quae sola facit coniugium. In illa ergo desponsatione, ubi est pollicitatio contrahendi matrimonium, sponsi tantum et sponsae fiunt, non coniuges; et talibus sponsis licet sine communi consensu continentiam pro-

[a] D add. *enim*. [b] V A add. *monasterium eligere*. [c] Z om. [d] V *id est*. [e] Z om.

[1] Sententia quidem est apud August., l. *De adulterinis coniugiis*, c. 4, n. 4 (P L 40, 453), verba autem potius invenies inter opera Chrysost., *In Ps. 49*, homil. 1, n. 8 (P G L 55, 253); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 130; Vl. *Pan.* c. 79 (P L 161, 612, 1259); C. *Si tu abstines* (24), ibid. (t. I, 1070). [2] Ivo, *Decret.* p. 8, c. 128; Vl. *Pan.* c. 77 et 83 (P L 161, 612, 1259, 1261); C. *Scripsit nobis* (26), ibid. (t. I, 1069). Quae sequuntur occurrunt etiam apud Gratian. super eundem canonem.

fiteri et monasterium eligere. In ea vero desponsatione, ubi est consensus de praesenti, coniugium contrahitur, et ab illius desponsationis prima fide veri coniuges appellantur. Secundum hanc distinctionem desponsationis, de sponsis [a] varie loquuntur doctores.

285 [Cap. IX]. Aliquando enim [b] sponsas vocant, quae talem habuerunt desponsationem, ubi fuit pactio coniugalis de praesenti; et illae vere coniuges sunt.

Unde Gregorius [1]: « Si quis uxorem desponsaverit vel subarrhaverit, quamquam postmodum, praeveniente die mortis eius, nequiverit eam ducere in uxorem, tamen nulli de consanguinitate eius licet eam accipere in coniugio; et si inventum fuerit factum, separetur omnino ».

Item Iulius Papa [2]: « Si quis desponsaverit uxorem vel subarrhaverit, et vel praeveniente die mortis [c], vel irruentibus quibusdam causis, eam non cognoverit, nec frater eius nec ullus de consanguinitate eius eandem [d] sibi tollat in [e] uxorem ullo unquam tempore ».

Item Gregorius [3]: « Qui desponsatam proximi sui puellam ceperit [f] in coniugium, anathema sit ipse et omnes consentientes ei [g], quia secundum legem Dei mori decernitur. Nam divinae legis [h] est mos, sponsas appellare coniuges, ut in Evangelio [4]: *Accipe Mariam, coniugem tuam;* et in Deuteronomio [5]: *Si quis alterius sponsam in agro vel in quolibet* [i] *loco oppresserit vel adduxerit in domum suam, moriatur, quia uxorem proximi sui* [k] *violavit,* non quae iam uxor erat, sed quae a parentibus uxor fieri debebat ».

Ex his colligitur [l], quod sponsae quaedam coniuges sunt ante commixtionem sexuum.

286 Sed forte illud movet quod in fine capituli dicitur: « Non quae iam uxor erat, sed quae uxor fieri debebat ». Quod non ita debet intelligi, quasi uxor vere non fuerit, ex quo pactio coniugalis intercessit; sed quia nondum traducta fuerat, nec res uxoria intercesserat, scilicet concubitus coniugalis.

---

[a] D om. *d. s.* [b] Z *etiam.* [c] Ed. add. *eius.* [d] U *eam;* D om. *eius.* [e] D om. [f] Z D *acceperit.* [g] Z om. [h] V *legi.* [i] D add. *alio;* U om. *in.* [k] Z om. [l] D *intelligitur.*

---

[1] Can. *Si quis uxorem* (14), ibid. (t. I, 1066). [2] Can. *Si quis desponsaverit* (15), ibid. [3] Can. *Qui desponsatam* (12), ibid. (t. I, 1065). [4] Matth. 1, 20. [5] Cap. 22, 23 seqq.

Vocatur etiam sponsa, quae sic viro desponsata est, ut non 287
intercesserit consensus de praesenti, sed sponsio futuri.

Secundum quem modum illud decretum intelligitur [a]: « Si quis sponsam filii oppresserit, et post filius eius eam duxerit, pater postea non habeat uxorem, nec mulier virum; filius, qui patris facinus ignoravit, aliam ducat [1] ». Si coniux illa fuisset, quod utique foret si in sponsalibus pactio coniugalis intercessisset, non permitteretur sponsus [b] aliam ducere. Moechis autem poena non nubendi ex rigore infligitur, ut alii terreantur.

Item ex eodem [2]: « Quidam desponsavit uxorem et dotavit, et cum ea coire non potuit, quam clanculo frater eius corrupit et gravidam reddidit; decretum est, ut, quamvis nupta non potuerit esse legitimo viro, desponsatam tamen fratri frater habere non possit; sed moechus et moecha fornicationis quidem vindictam sustineant, licita vero eis coniugia non negentur ».

De illa desponsatione hoc intelligi debet, ubi non fuit consensus coniugalis de praesenti, alioquin non liceret eis alia [c] sortiri coniugia.

Secundum hoc etiam illud intelligi debet [3]: « Statutum est a sacro conventu, ut, si [d] quis sponsam alterius rapuerit, publica poenitentia mulctetur et sine spe coniugii maneat. Et si ipsa eidem crimini consentiens non fuerit, licentia nubendi alii non negetur ». « Apparet, hanc fuisse desponsatam sine pactione coniugali de praesenti, et ideo non fuisse coniugem; cui, vivente sponso, alteri nubendi licentia non negatur [4] ».

Sunt enim quaedam nuptialia pacta [e] de futuro, ex quibus 288
sponsi et sponsae vocantur nec exinde coniuges sunt; et est quaedam pactio coniugalis de praesenti, quae sponsum et sponsam etiam coniuges facit. Et utraque pactio [f] desponsatio vel sponsalia [g] interdum dicuntur, proprie tamen sponsalia dicuntur quaedam solemnia pacta nuptialia.

[a] D *intelligi potest.* [b] Ed. *sponso.* [c] Ed *alias.* [d] Z om. [e] D *facta.* [f] D om. [g] V *desponsalia.*

[1] Can. *Si quis sponsam* (32), ibid. (t. I, 1072). [2] Ivo, *Decret.* p. 9, c. 100 (PL 161, 684); C. *Quidam desponsavit* (31), ibid. (t. I, 1072). [3] Ivo, *Decret.* p. 8, c. 175 (PL 161, 621); C. *Statutum est* (34), ibid. (t. I, 1073). [4] Gratian. super eund. canonem.

De nuptialibus pactis, ubi est tantum sponsio futuri, ait Augustinus[1]: « Institutum est, ut iam pactae sponsae non statim tradantur, ne vilem habeat maritus datam, quam [a] suspiravit sponsus dilatam ».

289 [Cap. X]. Et est sciendum, quod [b] illa sponsa, quae tantum in futuro est pacta, mortuo sponso, non remanet vidua, quia non fuerat vir eius. Unde si quis eam duxerit, ad sacros ordines conscendere non prohibetur, quia non duxit viduam: viduae enim maritus aeque sicut bigamus sacerdos fieri prohibetur; ex tali autem copula nullus arcetur a sacris ordinibus.

Secundum hoc intelligendum est quod ait Pelagius Papa[2] de illo qui, mortuo sponso eius, sponsam ducit in uxorem: « Nihil est, inquit, quantum ad hunc articulum attinet, quod ei obviet de canonicis institutis, quin ad sacros ordines promoveri valeat ».

Si vero talis sponsa fuisset, inter quam et sponsum eius consensus de praesenti intercessisset, eo mortuo, vidua remansisset; cui copulatus in coniugio ulterius ad sacros ordines non accederet, cum viduam duxerit.

Non est igitur ambigendum, quin solus de praesenti consensus coniugium efficiat, et exinde veri coniuges appellentur. Ideo post talem consensum si quis alii se copulaverit, etiam si carnis commixtio illic sequatur, ad priorem copulam revocandus est.

---

[a] Ed. add. *non*. [b] D *de*.

---

[1] Libro VIII *Confess.* c. 3, n. 7 (PL 32, 752); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 33 (PL 161, 591); C. *Institutum est* (39), ibid. (t. I, 1074). De seqq. cfr. Gratian. super C *Quod autem interrogasti* (29), ibid. (t. I, 1071). [2] Ivo, *Decret.* p. 6, c. 113 (PL 161, 473); C. *Valentino* (20), dist. 34 (t. I, 130); cfr. C. *Debitum pastoralis* (5), X. De bigamis non ordinandis, libro I, tit. 21 (t. II, 147).

DISTINCTIO XXVIII.

Cap. I–II [a].

Si consensus de futuro, etiam iuramento firmatus, faciat coniugium.

Hic quaeri debet [b], utrum consensus de futuro, addito etiam 290
iuramento, coniugium efficiat, ut « si quis promittat, vel etiam iuret alicui, se usque ad tempus placitum illam ducturum, et illa promittat vel iuret, se illi [c] nupturam, nunquid talis sponsio eos coniuges fecit? Si mutato proposito, alter vel uterque ad alienam copulam transit, nunquid ob [d] priorem sponsionem, iuramento subnixam, secundae foederationis pactum scindetur?

« Considera, quia longe est aliud promittere, et aliud [e] facere. Qui [f] promittit, nondum facit; qui ergo promisit, se in [g] uxorem ducturum aliquam, nondum eam duxit [h] uxorem; et quae spopondit, se nupturam, nondum nupsit. Quomodo ergo coniuges appellari possunt qui nondum contrahunt, sed in futuro se contracturos iurando promittunt? Item, si ex vi iuramenti ad futurum pertinentis mox efficiuntur coniuges, cur iurant, in futuro se facturos quod in praesenti efficiunt? Item, si ex quo iurant, mox [i] efficiuntur coniuges [k], tunc hanc rem efficiunt, quando [l] iurant se facturos. Ideo dico, quia coniugium tunc non fuit, sed futurum promittitur. Si vero ille post uxorem duxit, et illa marito nupsit, coniugium utrinque fuit, et non potest dissolvi. Praecedens igitur mendacium vel periurium poenitentia est corrigendum, sed coniugium sequens non est [m] dissolvendum. Non autem sic est, quando iuramentum coniugii praesentis consensus attestatione firmatur, quia post talem consensum, si quis alii se copulaverit, etiam si prolem procreaverit, irritum debet fieri, et ipse ad priorem copulam revocari [1] ».

---

[a] Ob textus connexionem, cc. 1 et 2 uniuntur. [b] V *solet.* [c] V *ipsi.* [d] V *ad.* [e] V add. *esse.* [f] D add. *enim.* [g] Ed. om. [h] Z D add. *in.* [i] Z om. [k] D om. *cur iurant... coniuges.* [l] Ed. *quam.* [m] V om.

---

[1] Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 7; H. *De Sacram.* p. 11, c. 5 (PL 176, 160, 486).

291 Praemissae autem sententiae videtur obviare illud quod leges tradunt: « Si quis, tactis divinis Scripturis, iuraverit mulieri, se eam legitimam uxorem habiturum, vel etiam [a], si tale sacramentum in oratorio dederit, sit illi [b] legitima uxor, quamvis nulla dos, nulla alia scriptura interposita sit [1] ».

Sed hic ostenditur, quid fieri vel esse debeat, non quid [c] tunc fiat: non enim per illud iuramentum tunc fit uxor, sed fieri debet, quia iuratum est. Potest etiam de illo iuramento hoc dictum intelligi, ubi de praesenti consentiunt ac se invicem suscipiunt.

292 Illi etiam sententiae, qua dictum est [2], solum consensum facere coniugium, videtur contradicere [d] quod Evaristus [e] Papa ait [f] [3]: « Aliter coniugium legitimum non fit, nisi ab eis qui super feminam dominationem habere videntur, et a quibus custoditur, uxor petatur et a parentibus sponsetur, et legibus dotetur, et a sacerdote, ut mos est, benedicatur, et a paranymphis custodiatur, ac solemniter accipiatur ».

Item [4]: « Ita legitima scitote esse connubia, aliter vero praesumta; non coniugia, sed adulteria, vel fornicationes sunt, nisi voluntas propria suffragata fuerit [g], et vota succurrerint legitima ».

Hoc autem non [h] ita intelligendum est, tanquam sine enumeratis non possit esse legitimum coniugium, sed quia sine illis non habet decorem et honestatem debitam [5].

293 [Cap. II]. In huius enim Sacramenti celebratione, sicut in aliis, quaedam sunt pertinentia ad substantiam Sacramenti, ut consensus de praesenti, qui solus sufficit ad contrahendum matrimonium; quaedam vero pertinentia ad decorem et solemnitatem Sacramenti, ut

---

[a] Z om. [b] D *illa*. [c] V *numquid*, pro *n. q.* [d] V Z B A *contraire*. [e] U *Eucharius*. [f] Z *dicit*. [g] V add. *vel suffragaverit*. [h] V om.

---

[1] Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* loc. cit.; Ivo, *Decret.* p. 8, c. 44; VI. *Pan.* c. 7 (PL 161, 594, 1245); C. *Si quis divinis* (9), C. 30, q. 5 (t. I, 1107).
[2] Cfr. dist. XXVII, c. 3. [3] Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 6 (PL 176, 159); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 4; VI. *Pan.* c. 31 (PL 161, 584, 1249); C. *Aliter legitimum* (1), ibid. (t. I, 1101). [4] Ivo, loc. cit.; et Can. cit., ibid. § 1.
[5] De hoc cap. cfr. Hugo, II. *De Sacram.* p. 11, c. 5 et 6 (PL 176, 486 et seq.).

parentum traditio, sacerdotum benedictio et huiusmodi; sine quibus legitime fit coniugium, quantum ad virtutem, non quantum ad honestatem Sacramenti.

Sine his ergo non quasi legitimi coniuges, sed quasi adulteri vel fornicatores conveniunt, ut illi qui clanculo nubunt; et utique fornicatores essent, nisi eis suffragaretur voluntas verbis expressa de praesenti quae legitimum inter eos facit matrimonium.

Nam et consensus occultus de praesenti, per verba expressus coniugium facit; licet non sit ibi honestus contractus, sed matrimonium non sanxit consensus, qui in occulto fuit. Si enim alter alterum dimiserit, non cogitur iudicio Ecclesiae redire et commanere [a] cum coniuge [b], quia non potest probari testibus contractus, qui in occulto est factus. Quodsi ipsi qui in occulto sibi consenserunt, eundem consensum voluntarie in manifesto profiteantur, tunc utique voluntas propria suffragatur, et legitima vota succurrunt ad sanciendum coniugium, quod prius occulte [c] fuerat contractum. Voluntas igitur verbis expressa in occulto ad hoc suffragatur, ut fiat coniugium; manifeste vero expressa suffragatur, ut sanciat et roboret, ac liberum fiat [d] Ecclesiae de hoc iudicare si expedierit.

Cap. III–IV [e].

Utrum consensus ille, qui facit matrimonium, sit de carnali copula, an de cohabitatione, an de alio.

Hic quaeritur, « cum consensus de praesenti matrimonium fa- 294
ciat, cuius rei consensus sit ille, an carnalis copulae, an cohabitationis, an utriusque. Si cohabitationis consensus matrimonium facit, tunc frater cum sorore [f], potest contrahere matrimonium; si carnalis copulae, tunc inter Mariam et Ioseph non fuit coniugium. Proposuerat enim Maria in virginitate manere [g], nisi Deus aliter facere iuberet, secundum quod videtur Angelo dixisse [1]: *Quomodo fiet*

[a] Ed. add. *quasi*. [b] U *quasi coniuges*, pro *c. c.* [c] D *in occulto*, om. *prius*. [d] Ed. *sit*. [e] Ob textus connexionem, cc. 3 et 4 coniungimus. [f] Ed. cum Z B D add. *pater cum filia*. [g] D *permanere*.

[1] Luc. 1, 34; cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 10 (PL 176, 163).

istud, quoniam virum non cognosco? id est, me non cognituram proposui. Neque enim, quia tunc virum non [a] cognoscebat, necesse erat inquiri, quomodo posset habere filium: sed quia nunquam se cognituram proposuerat [1] ». Dicit enim Beda [2], « quod in virginitate manere disposuerat ». Si igitur contra suum propositum [b] post consensit in carnalem copulam, videtur facta voti rea mente etsi non opere violati [3].

295 [Cap. IV]. Dicamus igitur, quod consensus cohabitationis, vel carnalis copulae non facit coniugium, sed consensus coniugalis societatis, verbis secundum praesens tempus expressus, ut cum vir dicit: Ego accipio [c] te in meam, non dominam, non ancillam, sed coniugem.

Quia enim non domina vel [d] ancilla datur, ideo nec de summo nec de imo a principio formata est, sed de latere viri [4] ob [e] coniugalem societatem. Si de summo fieret, ut de capite, videretur ad dominationem creata; si vero de imo, ut de pedibus, videretur ad servitutem subiicienda; sed quia nec in dominam nec in ancillam assumitur, facta est de medio, id est de latere, quia ad coniugalem societatem assumitur.

Cum igitur sic conveniunt, ut dicat vir: Accipio te in meam coniugem, et dicat mulier: Accipio te in meum virum; his verbis vel aliis idem significantibus exprimitur consensus non carnalis copulae, vel cohabitationis corporalis, sed coniugalis societatis; ex qua oportet eos cohabitare, nisi forte causa religionis pari voto corporaliter separentur, vel ad tempus, vel usque in finem [5].

---

[a] D om. [b] D *consensum.* [c] V *accipiam.* [d] Z *non.* [e] V *ad.*

---

[1] Gratian. super C. *Sufficiat* (2), C. 27, q. 2 (t. I, 1063). [2] *In Luc.* 1, 34 (PL 92, 318)*. [3] Gratian., loc. cit. § 1; cfr. Hugo, loc. cit. [4] Cfr. Gen. 2, 21. [5] De hoc cap. Hugo, II. *De Sacram.* p. 11, c. 4 (PL 176, 485); et Magister II. *Sent.* dist. XVIII, ubi citati sunt loci Augustini, unde Magister hanc doctrinam sumsit.

DISTINCTIO XXIX.

Cap. Unicum.

Quod non est consensus legitimus, ubi est coactio.

Oportet autem, consensum coniugalem liberum esse a coactione. 296

Coactus enim consensus, qui nec appellari consensus debet, coniugium non facit, sicut testatur Urbanus Papa [1], scribens Sanctio [a], regi Arragonum [b], in haec verba: « De neptis tuae coniugio, quam te cuidam militi daturum, necessitatis instante articulo, sub fidei pollicitatione firmasti, hoc, aequitate dictante, decrevimus, ut si illa virum illum omnino, ut dicitur [c], renuit et in eadem voluntatis auctoritate persistit, ut viro illi se prorsus deneget nupturam, nequaquam eam invitam ac renitentem eiusdem viri cogas coniugio copulari ».

Idem [d] [2]: « Si verum esse constiterit quod nobis legati Iordanis principis retulerunt, scilicet quod ipse coactus et dolens filiam suam [e], flentem et pro viribus renitentem, Rainaldo desponsaverit, quoniam legum et canonum auctoritas talia sponsalia non approbat, ne ignorantibus leges et canones nimis durum videatur, ita sententiam temperamus, ut, si princeps cum assensu filiae id quod coeptum [f] est, perficere voluerit, concedamus. Sin autem, legatus noster utrasque partes audiat, et si nihil fuerit ex parte Rainaldi, quod amplius impediat, ab ipso Iordane [g] sacramentum, quo constent haec quae dicta sunt, accipiat. Et nos canonum ac legum scripta sequentes, deinceps non prohibemus quin alii viro, si vovoluerit, praedicta eius filia, tantum in Domino, nubat ».

---

[a] V *Saulio*. [b] B Erf. *Aragorum;* Erf. annotat: Alii: *Aragonum*. [c] Z *dictum est*. [d] Ed. et Z *Item;* D *quod*. [e] Ed. add. *nolentem*. [f] Z B *inceptum*. [g] D *Iordano*.

---

[1] Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 6 (PL 176, 159); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 24; Vl. *Pan.* c. 109 (PL 161, 589, 1272); C. *De neptis tuae* (3), C. 31, q. 2 (t. I, 1113). [2] Ivo, *Decret.* p. 8, c. 23; Vl. *Pan.* c. 108 (PL 161, 588, 1272); C. *Si verum esse* (1), ibid. (t. I, 1113).

Ex his apparet, « coniugium fieri inter consentientes [a] spontaneos, non inter renitentes et invitos; verumtamen qui inviti et coacti coniuncti sunt, si postea [b] aliquo temporis spatio sine contradictione et querimonia cohabitaverint, facultate discedendi vel reclamandi habita, consentire videntur, et consensus ille consequens supplet quod praecedens coactio tulerat [1] ».

Consentire autem probatur qui evidenter non contradicit, secundum illud: « In sponsalibus eorum consensus exigendus est, quorum in nuptiis desideratur. Intelligitur tamen semper filia patri consentire, nisi evidenter dissentiat [2] ».

Item [3]: « Sponsalia, sicut nuptiae, consensu fiunt contrahentium. Et ideo, sicut in [c] nuptiis, ita et in sponsalibus patrisfamilias [d] filiam consentire oportet »; « quae, si patris voluntati non repugnat, consentire intelligitur [4] ».

DISTINCTIO XXX.

Cap. I.

De errore, qui evacuat consensum.

297 Nec solum coactio impedit vel excludit consensum, sed etiam error [5].

Non autem omnis error consensum impedit. Est enim error alius personae, alius fortunae, alius conditionis, alius qualitatis; error personae, quando hic putatur esse ille homo, et est alius; error fortunae, quando putatur esse dives qui pauper est, vel e converso; error conditionis, quando putatur esse liber qui servus est; error qualitatis, quando putatur esse [e] bonus qui malus est.

298 Error fortunae et qualitatis coniugii consensum non excludit. Error vero conditionis coniugalem consensum evacuat, de qua conditione postmodum tractabimus.

---

[a] Ita U Z; ed. add. *et*. [b] Ed. et B add. *ab*. [c] Z om. [d] Ed. et B D *familias*. [e] Z D om.

---

[1] Cfr. Hugo, loc. cit. [2] Digest. XXIII, De Sponsalibus C. 7 (tit. 1) lex 7. [3] Ibid. lex 11. [4] Ibid. lex 12. [5] Hoc 1 cap. quasi verbotenus est apud Gratian., in C. 29, q. 1 (t. I, 1091).

Error quoque personae consensum coniugalem non admittit, 299
ut si quis feminam nobilem in coniugium petat, et pro ea alia ignobilis tradatur ei; non est inter eos coniugium, quia non consensit vir in istam, sed in aliam. Ut si quis promitteret mihi, se venditurum aurum, et pro auro offerret mihi aurichalcum, et ita me deciperet; nunquid dicerer [a] consensisse in aurichalcum? Nunquam [b] volui emere aurichalcum [c], nec ergo in illud consensi, quia consensus non nisi voluntatis est. Sicut ergo error materiae [d] excludit consensum, ita et in coniugio error personae.

Sed obiicitur de Iacob [1], qui pro Rachel septem annis ser- 300
vierat, et supposita est ei Lia [e]; nunquid error [f] personae exclusit coniugium, cum non in eam [g], sed in Rachel consenserit?

Sed quod ibi factum est, in mysterio gestum non improbe [h] traditur; ibi tamen, etsi non praecessit, secutus est consensus; nec ex [i] illo concubitu, qui consensum praecessit, fornicarii iudicantur, cum ille maritali affectu eam cognoverit, et illa uxorio affectu debitum persolverit, putans, lege primogenitarum et paternis imperiis se illi iure copulatam. Excusatur [k] etiam, quia Dei consilio in mysterio ita actum est. Hodie etiam excusaretur ille cui inscio uxoris soror, lectum [l] eius ingressa, se subiiceret; quae cum sine spe coniugii perpetuo manere censeatur, ille tamen, qui cognovit eam per ignorantiam, excusatur.

Quod per simile probatur: si *enim diabolus* [m], *transfigurans se in angelum lucis* [2], credatur [n] bonus, non est error periculosus.

Quod autem vir ille in illam mulierem non consenserit, ex simili ostenditur: si quis haereticus nomine Augustini vel Ambrosii alicui catholico se offerret, eumque ad suae fidei imitationem vocaret, si ille assentiret, in cuius sententiam fidei diceretur consensisse? Non in haereticorum sectam, sed in integritatem fidei, quam ille haereticus mentiebatur se habere.

Error fortunae consensum non excludit: quae enim nubit 301
pauperi, putans illum esse divitem, non potest renuntiare priori conditioni, quamvis erraverit. Nec error qualitatis, ut si quis ducat [o]

---

[a] V D *diceret*. [b] Z D *numquid*. [c] V om. *n. v. e. a.* [d] V om. [e] Z add. *sed;* Z D om. *ei*. [f] D *ergo*. [g] Z *Liam*. [h] Z add. *factum*. [i] Z *in*. [k] Z B A *excusantur*. [l] Ed. et B D *lectulum*. [m] D *angelus malus*. [n] U add. *esse*. [o] V Z B A C add. *in*.

---

[1] Gen. 29, 24. [2] Epist. II. Cor. 11, 14.

uxorem meretricem vel corruptam, quam putat esse castam vel virginem, non potest eam dimittere.

Cap. II.

De coniugio Mariae et Ioseph.

302 Praemissis addendum est aliquid de modo illius consensus, qui inter Mariam et Ioseph intercessit [1].

Sane credi potest, non solum Mariam, sed etiam Ioseph apud se disposuisse virginitatem servare, nisi Deus aliter [a] iuberet; eosque sic consensisse in coniugalem societatem, ut uterque de altero revelante Spiritu [b], intelligeret quod virginitatem servare vellet, nisi Deus aliter inspiraret; sed illam voluntatem verbis non expresserant, postea vero expresserunt, et in virginitate permanserunt. Consensit ergo Maria in maritalem societatem, sed [c] non in carnalem copulam, nisi de ea [d] Deus specialiter praeciperet, cuius etiam consilio in maritalem consensit copulam, quia virginitatem servare volebat; et ideo non aliter consensisset in coniugalem societatem [e], nisi familiare Dei consilium habuisset.

De qua Augustinus [2] sic [f] ait: « Beata Maria proposuit, se servaturam votum virginitatis in corde, sed ipsum votum non expressit in [g] ore. Subiecit se divinae dispositioni, proposuit se servaturam virginitatem [h], nisi Deus ei aliter revelaret. Committens ergo virginitatem suam divinae dispositioni, consensit in carnalem copulam, non illam appetendo, sed divinae inspirationi in utroque obediendo; postea vero simul cum viro labiis expressit, et uterque in virginitate permansit ».

303 Inter quos, ut ait Augustinus [3], perfectum fuit coniugium; perfectum quidem non in significatione, sed in sanctitate: sanctiora enim [i] sunt coniugia pari voto continentium.

---

[a] Z *aliud.* [b] Ed. add. *sancto.* [c] D om. [d] Ed. *eadem.* [e] Z *maritalem copulam,* pro *c. s.* [f] Z om. [g] U om. [h] Ita U Z; ed. et B D *perseveraturam virginem;* V *perseveraturam in virginitate,* pro *s. v.* [i] D *ergo.*

---

[1] De hoc cap. cfr. supra dist. XXVIII, c. 3; Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 10 (PL 176, 163). [2] Can. *Beata Maria* (3), C. 27, q. 2 (t. I, 1063). [3] Libro I *De nuptiis et concupisc.* c. 11, n. 12 (PL 44, 420); verbotenus apud Gratian., super C. *Institutum est* (39), ibid. (t. I, 1074)

Unde Augustinus[1]: « Quod Deo pari[a] consensu voveratis, ambo perseveranter[b] reddere debuistis; a quo proposito si lapsus est ille, tu saltem persevera ». « Non quia pariter temperabatis a commixtione carnali, ideo maritus tuus esse destiterat, immo vero tanto sanctius coniuges manebatis, quanto sanctiora concorditer placita servabatis[2] ».

Perfectum igitur fuit Mariae et Ioseph coniugium in sanctitate; perfectum etiam fuit secundum triplex bonum coniugii, fidem scilicet, prolem et Sacramentum.

« Omne enim nuptiarum bonum, ut ait Augustinus[3], impletum est in illis parentibus Christi[c], fides, proles, Sacramentum: prolem cognoscimus, ipsum Dominum; fidem, quia nullum adulterium; Sacramentum, quia nullum divortium ».

« Solus ibi nuptialis[d] concubitus non fuit, quia in carne peccati fieri non poterat sine pudenda concupiscentia carnis, quae accidit[e] ex peccato; sine qua concipi voluit, qui sine peccato futurus erat[4] ».

Et licet non intercesserit coniugalis concubitus, coniuges tamen vere[f] fuerunt mente, non carne, sicut et parentes; quamvis Ambrosius[5] dicat, perfectum fieri coniugium per carnalem copulam. « In omni, inquit, matrimonio coniunctio intelligitur spiritualis, quam confirmat et perficit coniunctorum commixtio corporalis ». Sed intelligendum[g] est, coniugium perfici commixtione corporali, non quantum ad veritatem, vel sanctitatem coniugii, sed quantum ad significationem, quia perfectius unionem Christi et Ecclesiae tunc figurat.

Cap. III–IV[h].

De finali causa coniugii.

Exposito, quae sit efficiens causa matrimonii, consequens est 304
ostendere, ob quam causam soleat vel debeat contrahi matrimonium.

[a] U add. interl. *voto*. [b] Z add. *Deo*. [c] Z add. *scilicet*. [d] V *nuptiarum*. [e] V *accedit*. [f] Z om. [g] Z *intelligitur*, om. *est*. [h] Ob textus connexionem, cc. 3 et 4 coniunguntur.

[1] Epist. 262 (alias 199) *Ad Ecdiciam* n. 3 (PL 33, 1078); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 136; VI. *Pan.* c. 80 (PL 161, 614, 1249); C. *Quod Deo* (4), C. 33, q. 5 (t. I, 1251). [2] Ibid. n. 4; Ivo, loc. cit.; et cit. can. § 1. [3] Loc. cit. c. 11, n. 13; Ivo, *Decret.* p. 8, c. 15; VI. *Pan.* c. 30 (PL 161, 587); C. *Omne itaque* (10), C. 27, q. 2 (t. I, 1065). [4] Ibid. c. 12, n. 13; Ivo, loc. cit.; et Can. cit. [5] Non est Ambrosii; vide C. *In omni matrimonio* (36), ibid. (t. I, 1073).

« Est [a], igitur finalis causa contrahendi matrimonii principalis [b] procreatio prolis; propter hoc enim instituit Deus coniugium inter primos parentes, quibus dixit: *Crescite et multiplicamini* [1], etc. Secunda est post peccatum Adae vitatio fornicationis; unde Apostolus [2]: *Propter fornicationem unusquisque habeat uxorem* [c], *et unaquaeque habeat virum suum.* Sunt et aliae causae honestae, ut inimicorum reconciliatio et pacis redintegratio. Sunt etiam [d] aliae minus honestae causae [e], propter quas aliquando contrahitur, ut viri mulierisque pulcritudo, quae animos amore inflammatos saepe impellit inire coniugium, ut explere suum valeant desiderium; quaestus quoque [f] et divitiarum possessio frequenter est causa coniugii; et alia multa, quae cuique diligentiam adhibenti facile est discernere.

305 « Nec est assentiendum illis qui dicunt, non esse coniugium, quod propter has causas minus honestas contrahitur. Constat enim ex praemissis, coniugium fieri ex communi consensu, verbis de praesenti expresso, quamvis amor ad hoc attraxerit.

« Cuius rei documentum praestat Iacob, qui Rachel *decoram facie et venusto aspectu* adamavit [g], eamque diligens ait [3]: *Serviam tibi pro Rachel septem annis.*

« In Deuteronomio [4] etiam legitur: *Si videris in medio captivorum mulierem pulcram et adamaveris* [h] *eam, volueris que uxorem habere, introduces eam in domum tuam* [i] [5] ».

306 [Cap. IV]. Et licet fine non bono contrahatur coniugium [k], quando species [l] contrahentis movet animum, coniugium tamen bonum est, quia vita mala, vel intentio perversa alicuius Sacramentum non contaminat.

Habuit autem coniugium Mariae et Ioseph alias causas speciales, scilicet ut « Virgo solatio viri sustentaretur, et ut [m] diabolo partus celaretur, ut Ioseph esset testis castitatis, defendens eam ab infamia suspicionis, ne ut adultera damnaretur [6] ».

---

[a] D om. [b] D add. *quae est.* [c] Ed. et D add. *suam.* [d] Ed. add. *et.* [e] U om. [f] Z *vero.* [g] Ed. et BD *amavit.* [h] ZB *amaveris.* [i] Ed. et BD add. *etc.* [k] D *matrimonium.* [l] V *spes.* [m] Z add. *a.*

---

[1] Gen. 1, 28. [2] I. Cor. 7, 2. [3] Gen. 29, 17 et 18. [4] Cap. 21, 12. [5] Totum hoc cap., omissis paucis, sumtum est ex Hug., *Sum. Sent.* tr. 7, c. 1 (PL 176, 153 et sqq.). [6] Glossa in Matth. 1, 18, apud Lyranum.

DISTINCTIO XXXI.

CAP. I–III [a].

De tribus bonis coniugii.

Post haec de bonis coniugii, quae sint, et qualiter coitum ex- 307
cusent, dicendum est [1].

Tria sunt principaliter bona coniugii.

Unde Augustinus [2]: « Nuptiale bonum tripartitum est, scilicet [b] fides, proles, Sacramentum. In fide attenditur, ne post vinculum coniugale cum alio vel [c] alia coeatur: in prole, ut amanter suscipiatur, religiose educetur; in Sacramento, ut coniugium non separetur, et dimissus vel dimissa nec causa prolis alteri [d] coniungatur ».

[CAP. II]. Separatio autem gemina est, corporalis scilicet et 308
sacramentalis.

Corporaliter possunt separari causa fornicationis, vel ex communi consensu causa religionis, sive [e] ad tempus, sive usque in [f] finem.

Sacramentaliter vero separari nequeunt, dum vivunt, si legitimae personae sint: manet enim [g] vinculum coniugale inter eos, etiam si aliis a se discedentes adhaeserint.

Unde Augustinus [3]: « Usque adeo manent inter viventes semel [h] inita iura nuptiarum, ut potius sint inter se [i] coniuges etiam separati [4], quam cum aliis, quibus adhaeserunt ».

---

[a] Ob textus connexionem, cc. 1-3, et infra 6 et 7 uniuntur. [b] Z om. [c] U add. *cum.* [d] Z D *alii.* [e] D *usque.* [f] D *ad.* [g] Z *etiam.* [h] Z *simul.* [i] V om. *i. s.*

---

[1] Pro hoc et seq. cap. cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 4; H. *De Sacram.* p. 11, c. 7 et 8 (PL 176, 157, 494 et sqq.). [2] Libro IX *De Genesi ad litt.* c. 7, n. 12 (PL 34, 397). [3] Libro I *De nuptiis et concupisc.* c. 10, n. 11 (PL 44, 420); Ivo, *Decret.* p 8, c. 12; Id. *Pan.* c. 74 (PL 161, 586, 1258); C. *Usque adeo* (28), C. 32, q. 7 (t. I, 1147). Quae praecedunt sumta sunt ex Glossa ad I. Cor. 7, 1. [4] Respic. Matth. 19, 9.

Item[1]: « Manet inter viventes quoddam coniugale vinculum, quod nec separatio nec cum altero copulatio possit auferre, sicut apostata[a] anima, velut de coniugio Christi recedens, etiam fide perdita, Sacramentum fidei non amittit, quod lavacro regenerationis accepit: redderetur enim redeunti, si amisisset abscedens. Habet autem hoc qui recesserit[b] ad cumulum supplicii, non ad meritum praemii ».

Item[2]: « Quibus placuit ex consensu ab usu carnalis concupiscentiae in perpetuum continere, absit, ut vinculum inter eos[c] coniugale rumpatur, immo firmius erit, quo magis ea pacta secum gerunt, quae carius concordiusque servanda sunt, non voluptariis[d] corporum nexibus, sed voluntariis animorum affectibus ».

« Et attende, quod tertium bonum coniugii dicitur Sacramentum, non quia sit ipsum coniugium, sed quia eiusdem rei sacrae signum est, id est spiritualis et inseparabilis coniunctionis Christi et Ecclesiae[3] ».

309 Et est sciendum, ab aliquibus contrahi coniugium, quod haec tria bona non comitantur.

Deest[e] enim fides, ubi vir cum alia, vel mulier cum alio coit. « Hoc igitur bonum ita coniugio adhaeret, ut ex eo, si adsit, amplius commendetur coniugium; si non adsit, non inde annihiletur. Quae enim adultera est, non ideo coniux non est; immo, si coniux non esset, adultera non foret; quod cum fit, culpa[f] committitur, Sacramentum non cassatur.

« Bonum quoque prolis non omnibus adest coniugibus. Quidam enim pari voto continentiam servant, alii pro aetatis defectu, vel alterius rei causa generare non valent. Nec omnes illi etiam qui prolem recipiunt, bonum prolis habent[4] ». Nam bonum prolis dicitur non ipsa proles vel prolis spes, quae ad religionem non refertur, immo ad haereditariam successionem — ut cum quis terrenae possessionis[g] haeredes habere desiderat — sed spes ac desiderium, quo proles ad hoc quaeritur, ut in[h] religione informetur.

---

[a] Ed. *apostatae*. [b] D *abscesserit*. [c] Ed. et B *illos*. [d] Erf. annotat: Alii, *voluntariis*. [e] V *abest*. [f] D add. *quidem*. [g] D *haereditatis*, et om. *haeredes*. [h] Ita U Z; ed. om.

---

[1] Aug., loc. cit. [2] Aug., ibid. c. 11, n. 12. [3] Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 4 (PL 176, 157). [4] Hugo, *Sum. Sent.* loc. cit.; H. *De Sacram.* p. 11, c. 8 (PL 176, 157, 495).

Multi ergo prolem habent, qui tamen bono prolis carent; nec ideo tamen coniugium esse desinit.

Sacramentum vero ita [a] inseparabiliter coniugio adhaeret [b] legitimarum personarum, ut sine illo coniugium non esse videatur, quia semper manet inter viventes vinculum coniugale, ut, etiam interveniente divortio, fornicationis causa, coniugalis vinculi firmitas non solvatur. Ubi vero non inter legitimas personas contrahitur coniugium, non adest illud bonum, quod dicitur Sacramentum, quia potest solvi talium copula, de quibus post [1] dicetur.

Quod vero coniugium sit inter eos qui coniugali affectu non 310
tamen [c] gratia prolis, sed explendae libidinis conveniunt, nec fornicarii, sed coniuges appellentur, ostendit Augustinus [2] inquiens [d]: « Solet quaeri, cum masculus et femina, nec ille maritus, nec illa uxor alterius, sibimet non filiorum procreandorum, sed pro incontinentia solius concubitus causa copulantur, ea fide media, ut nec illa cum altero, nec ille cum altera faciat id, utrum nuptiae sint vocandae. Et potest fortasse non absurde hoc appellari connubium, si usque ad mortem alicuius eorum id inter eos placuerit, et prolis generationem, quamvis non ea causa coniuncti sunt, non tamen vitaverint, ut vel nolint sibi nasci filios, vel etiam opere aliquo malo agant, ne nascantur. Ceterum, si vel utrumque, vel unum horum desit, non invenio, quomodo has nuptias appellare possimus. Etenim si aliquam sibi ad tempus adhibuerit, donec aliquam [e] dignam honoribus aut suis facultatibus inveniat, quam in coniugio ducat [f], animo ipso [g] adulter est, nec cum illa, quam cupit invenire, sed cum ista, cum [h] qua sic cubat, ut cum ea non habeat maritale consortium ».

Ecce coniuges dicuntur qui solius concubitus causa conveniunt, si tamen prolis generationem aliquo [i] malo dolo [k] non vitent.

[Cap. III]. Qui vero venena sterilitatis procurant non coniuges, 311
sed fornicarii sunt.

---

[a] Z om. [b] D *inhaeret;* B *haeret.* [c] Z *tam;* U *tantum.* [d] Z *dicens.* [e] Ed. *aliam.* [f] Ed. et V Z *adducat.* [g] Ed. et D *ipse.* [h] D om. [i] Erf. *aliquam;* sed annotat: Alii, *aliquo.* [k] Z *modo.*

---

[1] Dist. XXXIV. [2] Libro *De bono coniugali*, c. 5, n. 5 (PL 40, 376); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 65; VI. *Pan.* c. 27 et 44 (PL 161, 597, 1248, 1252); C. *Solet quaeri* (6), C. 32, q. 2 (t. I, 1121).

Unde Augustinus[1]: « Aliquando eousque pervenit haec[a] libidinosa crudelitas vel libido crudelis, ut etiam venena sterilitatis procurent[b] et, si nihil valuerint[c], conceptos foetus intra viscera aliquo modo extinguant[d] vel fundant[e], volendo suam prolem prius interire quam vivere; aut si in utero vivebat, occidi, antequam nasci. Prorsus, si ambo tales sint, coniuges non sunt; et si ab initio tales fuerunt, non sibi per connubium, sed per[f] stuprum potius convenerunt. Si vero[g] ambo non sunt tales, audeo dicere, aut illa quodam modo est mariti meretrix, aut ille adulter uxoris ».

Cap. IV.

Quando sint homicidae qui procurant abortum.

312 Hic quaeri solet de his qui abortum procurant, quando iudicentur homicidae, vel non.

Tunc puerperium ad homicidium pertinet, quando formatum est et animam habet, ut Augustinus *Super Exodum*[h] [2] asserit[i]: « Informe autem puerperium, ubi non est anima viva, lex ad homicidium pertinere noluit ».

Dici etiam[k] Augustinus[3], quod « informe puerperium animam non habet, ideoque multatur pecunia, non redditur anima pro anima; sed iam formato corpori anima datur, non in conceptu corporis nascitur cum semine derivata. Nam si cum semine et anima existit de anima, tunc[l] et multae animae quotidie pereunt, cum semen fluxu non proficit nativitati. Primum oportet, domum compaginari et sic habitatorem induci; cum ergo lineamenta compacta non fuerint[m], ubi erit anima »?

---

[a] Z om. [b] Ed. et Z B D *procuret.* [c] Ed. *valuerit.* [d] Ita U V; ed. *extinguat;* D *extinguatur;* U *aliquando,* pro *a. m.* [e] Ed. et Z B D *fundat.* [f] V om. [g] V om. [h] Ed. *Exodo.* [i] V D *disserit;* B add. *vel disserit.* [k] D *enim.* [l] V B om. [m] U *erant.*

---

[1] Libro I *De nuptiis* etc. c. 15, n. 17 (PL 44, 423); Ivo, *Decret.* p. 10, c. 55 (PL 161, 595); C. *Aliquando eousque* (7), ibid. (t. I, 1121). [2] Quaest. 80 (PL 35, 626); Ivo, *Decret.* p. 10, c. 56; VIII. *Pan.* c. 12 (PL 161, 707, 1307); C. *Quod vero* (8), ibid. (t. I, 1122). [3] *Quaestiones ex vet. test.* q. 23 (PL 35, 2229); Ivo, *Decret.* p. 10, c. 57; VIII. *Pan.* c. 13; C. *Moyses tradidit* (9), ibid.

Item Hieronymus[a][1]: « Semina paulatim formantur in utero, et tamdiu non reputatur homicidium, donec elementa confecta suas imagines membraque suscipiant ».

Ex his apparet, tunc[b] homicidas esse qui abortum procurant, cum formatum est et animatum puerperium.

Cap. V.

De excusatione coitus, quae fit per bona coniugii.

Cum igitur haec tria bona in aliquo coniugio simul concur- 313
runt, ad excusationem coitus carnalis valent. Quando enim, servata fide tori, causa prolis coniuges conveniunt, sic excusatur coitus, ut culpam non habeat; quando vero, deficiente bono prolis, fide tamen servata, conveniunt causa incontinentiae, non sic excusatur, ut non habeat culpam, sed venialem.

Unde Augustinus[2]: « Coniugalis concubitus, generandi gratia, non habet culpam; concupiscentiae vero satiandae, sed tamen cum coniuge propter fidem tori, venialem habet culpam ».

Item[c], hoc, quod coniugati, victi concupiscentia, utuntur invicem ultra necessitatem liberos procreandi, ponam in his, pro[d] quibus quotidie dicimus: *Dimitte nobis debita nostra*, etc. Ubi autem haec[e] bona desunt, fides scilicet et proles, non videtur coitus defendi a crimine.

Unde in *Sententiolis* Sexti[3] Pythagorici legitur: « Omnis ardentior amator propriae uxoris adulter est ».

Item Hieronymus[4]: « Sapiens iudicio amat coniugem, non affectu; non regnat in eo impetus voluptatis, nec praeceps fertur ad coitum: nihil est foedius quam uxorem amare quasi adulteram. Qui dicunt se causa humani generis uxoribus iungi, imitentur saltem pecudes; et postquam venter uxoris intumuerit, non perdant filios, nec amatores se uxoribus exhibeant, sed maritos ».

---

[a] Ed. add. *ad Algasiam.* [b] Ed. add. *eos.* [c] Z add. *in eodem.* [d] U *in.* [e] Z om.

---

[1] Epist. 121 (alias 151) q. 4 (PL 22, 1015); Ivo, *Decret.* p. 10, c. 58; VIII. *Pan.* c. 14; C. *Sicut semina* (10), ibid. [2] *De bono coniugali*, c. 6, n. 6 (PL 40, 377). Propositio, quae sequitur, occurrit in Hug., *Sum. Sent.* tr. 7, c. 3 (PL 176, 156), qui citat Augustinum. [3] Num. 222 (*Bibliot. vet. Patrum*, de la Bigne t. 5, pag. 648). [4] Libro 1 *Adversus Iovinian.* n. 49 (PL 23, 284); C. *Origo quidem* (5), C. 32, q. 4 (t. 1, 1128), ubi etiam sententia Xisti.

Idem[1]: « In matrimonio opera liberorum concessa sunt; voluptates autem, quae de meretricum amplexibus capiuntur, in uxore damnatae[a] ».

Cap. VI–VII.

De indulgentia, quam facit Apostolus.

314 Sed si concubitus, qui fit causa prolis, culpa caret, quid Apostolus secundum indulgentiam permittit? Ita enim ait[2]: *Hoc autem dico secundum indulgentiam.* Cui enim praestatur[b] venia nisi culpae? Per hoc etiam quidam probare volunt, nuptias esse peccatum.

Sed ut supra[3] dictum[c] est, indulgentia alia est concessionis, alia permissionis. Egerat Apostolus de nuptiis et de carnali coitu et ad utrumque retulit illud: *Hoc autem dico secundum indulgentiam.* Indulgentur enim nuptiae secundum concessionem et concubitus nuptialis, qui fit tantum causa prolis. Concubitus vero, qui est praeter necessitatem generandi, ob incontinentiam, indulgetur secundum permissionem, quia ibi aliqua culpa est, sed levis. Ideoque non iubetur, nec conceditur, sed permittitur, quia non est laudabilis, sed venialis.

De hoc Augustinus[4] sic ait: « Forte aliquis dicet: Si veniam concessit Apostolus, ergo peccatum[d] sunt nuptiae; cui enim venia nisi peccato conceditur? Plane, quod infirmitati[e] permisit secundum veniam, audeo dicere peccatum esse; veniam namque concedens Apostolus concubitum attendit coniugatorum, ubi est incontinentiae malum ».

315 [Cap. VII]. « Incontinentiae malum est, quod vir cognoscit uxorem etiam ultra necessitatem procreandi liberos, sed et ibi[f] est nuptiarum bonum: non enim, quia incontinentia malum est, ideo

---

[a] V *damnare;* D *damnantur;* Z add. *sunt.* [b] V *paratur.* [c] Ed. *praedictum.* [d] U *peccata.* [e] Z add. *ibi.* [f] V *ubi,* pro *e. i.*

---

[1] Hieron., *Comment. super Epist. ad Eph.* 5, 27 (PL 26, 532); C. *Liberorum ergo* (14), ibid. (t. I, 1131). [2] Epist. I. Cor. 7, 6. [3] Dist. XXVI, c. 2. [4] Potius in Glossa I. Cor. 7, 6 (apud Lyran.), ubi et quae praecedunt; qui locus extenditur in seq. cap. Analoga sunt in Augustino *De bono coniugali,* c. 10, n. 11 (PL 40, 381); I. *De nuptiis et concupisc.* c. 14, n. 16 (PL 44, 423).

coniugium, ubi est concubitus praeter intentionem generationis, non est bonum. Non propter illud malum culpabile est hoc bonum, sed illud malum fit veniale propter [a] bonum nuptiale »; quod non reprehendit Apostolus, sed malum incontinentiae.

Idem [b] [1]: « Concubitum, qui non fit causa prolis, nuptiae non cogunt fieri, sed impetrant ignosci; si tamen non ita sit nimius, ut impediat tempora [c], quae orationi debentur, nec [d] immutetur in eum usum, qui est contra naturam. Concubitus enim necessarius causa generandi inculpabilis, et solus ipse nuptialis est; ille vero, qui ultra necessitatem progreditur, non rationi, sed libidini obsequitur, et hunc non exigere, sed reddere coniugi, ne fornicetur, ad coniugem pertinet. Si vero ambo tali concupiscentiae subiguntur, rem faciunt, quae non est nuptiarum; cuius delicti non sunt nuptiae hortatrices, sed deprecatrices ». « Decus quidem coniugale est castitas, procreandi et reddendi carnalis debiti fides, hoc est opus nuptiarum, quod ab omni peccato defendit Apostolus [2] dicens: *Non peccat virgo, si nupserit* [3] ».

« Cum igitur culpabilis non sit generandi intentione concubitus, qui proprie nuptiis imputandus est, quid secundum veniam concedit Apostolus, nisi quod coniuges carnis debitum exposcunt, non propaginis voluntate sed libidinis voluptate? quae tamen voluptas non propter nuptias cadit in culpam, sed propter nuptias accipit veniam. Immoderata igitur progressio secundum veniam conceditur. Quocirca et hinc laudabiles sunt nuptiae, quia etiam illud quod non pertinet ad se [e], ignosci faciunt propter se: non enim iste concubitus, quo servitur concupiscentiae, agitur [f] ut impleatur foetus, quem postulant nuptiae [4].

« Omnino igitur in genere suo [g] nuptiae bonae sunt, quia fidem tori servant, et prolis suscipiendae causa utrumque sexum commiscent, et impietatem separationis horrent [5] ».

Sanctitati etiam coniugii nec coniux infidelis obesse potest, sed potius fidelis prodest infideli, ut Apostolus [6] docet.

---

[a] D add. *illud.* [b] Ed. *item;* D om. [c] D *ea.* [d] D *aut.* [e] V om. *a. s.* [f] V D *agit.* [g] D *suae.*

---

[1] August., *De bono coniug.* c. 10, n. 11 (PL 40, 381); cfr. Hugo, II. *De Sacram.* p. 11, c. 9 (PL 176, 496). [2] I. Cor. 7, 28 et 38. [3] Aug., ibid. c. 11, n. 12. [4] Aug., I. *De nuptiis et concupisc.* loc. cit. [5] August., III. *Contra Iulian. Pelagian.* c. 16, n. 30 (PL 44, 717). [6] Respic. I. Cor. 7, 14.

Ex his ostenditur, quod coniuges, qui causa prolis tantum conveniunt, vel qui exigentibus debitum reddunt, defendit a peccato sanctitas coniugii bonumque nuptiale. « Si enim absque peccato non posset fieri concubitus coniugalis, non praecepisset Dominus post diluvium eos copulari, dicens [1]: *Crescite et multiplicamini;* cum iam sine carnali concupiscentia non commisceri possent [a] [2] ».

Cap. VIII.

De carnis delectatione, quae peccatum sit, vel non.

316 Sed forte aliquis dicet, omnem carnis concupiscentiam et delectationem, quae est in coitu, malam [b] esse et peccatum, quia ex peccato est et inordinata est [c].

Et nos dicimus, illam concupiscentiam semper malam esse, quia foeda est et poena peccati; sed non semper peccatum esse [d]: saepe enim delectatur vir sanctus secundum carnem in aliqua re, ut requiescendo post laborem, edendo post esuriem; nec tamen talis delectatio est peccatum, nisi sit immoderata. Sic et delectatio, quae est in coitu coniugali, cui adsunt illa tria bona, a peccato defenditur.

317 Videtur tamen beatus Gregorius [3] aliter sentire, scilicet quod sine peccato non possit fieri carnalis commixtio, dicens: « Vir cum propria coniuge [e] dormiens, nisi lotus aqua, ecclesiam intrare non debet. Quamvis diversae hominum nationes de hac re diversa sentiant, et alia videantur custodire, Romanorum tamen semper [f] ab antiquioribus usus fuit, post admixtionem propriae coniugis, et lavacri purificationem quaerere, et ab ingressu ecclesiae paululum temperare. Nec hoc dicentes, culpam deputamus esse coniugium; sed quia ipsa licita admixtio coniugis sine voluptate carnis fieri non potest, a sacri loci ingressu est abstinendum, quia voluptas ipsa sine culpa esse nullatenus potest ».

Hoc autem, ne praedictis obviet, intelligendum est in illis qui non gratia prolis conveniunt, quorum voluptas non est sine pec-

---

[a] Ed. *possint*. [b] Ed. *malum*. [c] Ed. et B om. [d] Ed. *est*. [e] V D *uxore*. [f] V om.

---

[1] Gen. 9, 1. [2] Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 3 (PL 176, 156). [3] Regest. XI, indict. 4 epist. 64 (alias 31) *Ad Augustin.* resp. 10 (PL 77, 1196); cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 3 (PL 176, 156); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 88 (PL 161, 602); C. *Vir cum propria* (7), C. 33, q. 4 (t. I, 1248).

cato. Et vix aliqui reperiri possunt adhuc carnales amplexus experientes, qui non interdum conveniant praeter intentionem procreandae prolis. Hoc autem quoties fit, ab ingressu ecclesiae abstinendum est.

Et quod ita intelligendum sit, Gregorius[1] consequenter ostendit[a]: « Si quis vero sua coniuge, non cupidine voluptatis raptus, sed tantum creandorum liberorum gratia utitur, iste profecto sive de ingressu ecclesiae, seu[b] de sumendo corporis dominici mysterio, suo est iudicio relinquendus, quia prohiberi a nobis non debet accipere, qui in igne positus nescit ardere. Cum vero non amor procreandae sobolis sed voluptas dominatur in opere commixtionis, habeant coniuges etiam de commixtione sua quod defleant. Tunc autem vir, qui[c] post admixtionem coniugis lotus aqua fuerit, etiam sacram communionem valet[d] accipere, cum ei secundum praefinitam sententiam ecclesiam licuerit intrare ».

DISTINCTIO XXXII.

Cap. I.

De solutione carnalis debiti.

Sciendum est etiam, quia, cum in omnibus aliis vir praesit 318
mulieri, ut caput corpori, est enim *vir caput mulieris*[2], in solvendo tamen carnis debito pares sunt.

Ideo Apostolus[3] utrique pariter praecipit in hac causa sibi invicem subiici, inquiens: *Vir debitum reddat uxori, similiter et uxor viro;* quia *mulier non habet potestatem sui corporis, sed vir; similiter*[e] *et vir non habet potestatem sui corporis, sed mulier;* quia nec mulier ad alium virum, nec vir ad aliam mulierem potestatem sui habet corporis, nec vir ad continendum nec mulier potestatem habet sine mutuo consensu; sed alter alterius potestatem habet corporis, ut poscenti alteri non liceat alteri negare debitum. In hoc enim pares sunt, quia nec viro nec mulieri corpus suum licet alii[f] tradere, sed sibi invicem debitores sunt in hac

[a] Z add. *dicens.* [b] Ed. et V *sive.* [c] C add. *cum.* [d] Ed. *valeat.* [e] V om. [f] U *alteri.*

[1] Ibid., et in Can. § 2. [2] Respic. I. Cor. 11, 3. [3] I. Cor. 7, 3.

causa, ne peccandi detur occasio; per quod non dominium tollitur viro, sed vitium [1].

« Debent enim sibi coniugati non solum ipsius sexus sui commiscendi fidem liberorum procreandorum causa, quae prima est in ista mortalitate societas, verum etiam infirmitatis invicem excipiendae ad illicitos concubitus devitandos [a] mutuam quodam modo servitutem, ut, etsi alteri eorum continentia placeat, nisi ex [b] alterius consensu non possit. Ad hoc enim neuter habet potestatem sui corporis; quod adeo verum est, ut etiam quod [c] non filiorum procreandorum, sed infirmitatis et incontinentiae causa expetit vel ille de matrimonio, vel illa, non sibi alterutrum negent, ne per hoc incidant in damnabiles corruptelas [2] ». « Reddere enim debitum coniugale nullius est criminis; exigere autem ultra [d] generandi necessitatem culpae est venialis; fornicari vero vel moechari puniendi est criminis [3] ».

Cap. II.

De continentia ex communi consensu servanda.

319 Quod vero sine consensu uxoris vir continere non valeat, subditis probatur testimoniis.

Ait enim [e] Augustinus [4]: « Si dicat vir: continere [f] iam volo; nolo [g], autem uxor [h]; non potest: quod enim tu vis, illa non vult. Nunquid per continentiam tuam illa debet fieri fornicaria? Si alii nupserit, te vivo, adultera erit. Non vult tali lucro Deus tale damnum [i] compensari. Redde debitum; et si non exigis, redde. Pro sanctificatione perfecta Deus tibi computabit, si non quod tibi debetur exigis, sed [k] reddis quod debes uxori ».

Idem [5]: « Secundum verba apostolica, etiam si vir continere voluisset, et tu noluisses, debitum reddere tibi cogeretur; et illi Deus imputaret continentiam, si [l] non suae, sed tuae concederet [m]

[a] D *evitandos.* [b] V om. [c] D *qui.* [d] V om. [e] V om. [f] V *continentiam.* [g] D *nolle.* [h] B add. *dicat;* Erf. *uxorem* sed annotat: Alii, *uxor.* [i] D *tali damno,* pro *t. d.* [k] V om. [l] V *sed.* [m] Ed. et D *cederet.*

[1] Praecedentia excerpta sunt ex Glossa ad I. Cor. 11, 3. [2] August., *De bono coniugali,* c. 6, n. 6 (PL 40, 377). [3] Aug., ibid. c. 7. [4] *Enarrat.* in Ps. 149, n. 15 (PL 37, 1959); Ivo, *Decret.* p. 9, c. 127 (PL 161, 690); C. *Si dicat* (1), C. 33, q. 5 (t. I, 1250). [5] Epist. 262 (alias 199) *Ad Ecdiciam,* n. 2 (PL 33, 1078); C. *Secundum verba* (5), ibid. (t. I, 1252).

infirmitati, ne in adulterium caderes ». « Quisquis igitur, compatiens infirmitati uxoris, reddit, non exigit debitum; aut si propter propriam infirmitatem ducit uxorem, plangens potius, quia sine uxore esse non potuit, gaudens, quia duxit, securus exspectat diem novissimum [1] ».

Idem [2]: « Una causa sola esse potest, qua te ad id quod vovisti, non modo non hortaremur, sed etiam [a] prohiberemus implere: si forte tua coniux hoc tecum suscipere animi vel carnis infirmitate recusaret. Nam vovenda talia non sunt a coniugatis, nisi ex consensu et voluntate communi; et si praepropere factum fuerit, magis est corrigenda temeritas, quam persolvenda promissio: non enim Deus exigit [b], si quis ex alieno aliquid voverit, sed potius usurpare vetat alienum ».

Idem [3]: « Apostolus nec ad tempus, ut vacent orationi, nisi ex [c] consensu voluit coniuges carnali invicem fraudari debito ».

Idem [4]: « Manifestum est, ita voluisse Legem feminam sub viro esse, ut nulla eius vota, quae abstinentiae causa voverit, reddantur ab ea, nisi auctor fuerit vir permittendo. Nam cum ad peccatum eiusdem viri pertinere voluerit Lex, si prius permiserit et postea prohibuerit, non tamen dixit, ut faciat mulier quod voverat, quia permissa iam prius a viro fuerat. Viri dixit esse peccatum, quia abnuit quod prius concesserat; nec tamen mulieri ex hoc iussum dedit, ut, cum prius vir ei concesserit, postea, si prohibuerit, contemnatur [d] ».

Ex his apparet quod vir vel mulier continentiam Deo offerre non potest sine communi assensu [e], nec alter alteri debitum negare debet.

Si vero quilibet eorum alterum a iure suo absolverit, ad prae- 320
teritam servitutem nunquid revocare poterit? Hoc enim [f] videtur Augustinus supra voluisse.

[a] V om. [b] V *eligit.* [c] Z om. [d] Erf. annotat: Alii, *condemnetur.* [e] Ed. et Z B D *consensu.* [f] Z *tantum.*

[1] *Enarrat.* in Ps. 147, n. 4 (P L 37, 1917); can. cit. § 1. [2] Epist. 127 (alias 45) *Ad Armentarium* etc. n. 9 (P L 33, 487); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 134 (P L 161, 613); C. *Una sola* (6), ibid. (t. I, 1252). [3] Libro I *De adulterinis coniugiis*, c. 2, n. 2 (P L 40, 453); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 133 (P L 161, 613); C. *Apostolus nec* (12), C. 33, q. 4 (t. I, 1250). [4] *Quaestiones in Numeros*, q. 59, n. 3 (P L 34, 745); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 98; VII. *Pan.* c. 48 (P L 161, 604, 1292); C. *Manifestum est* (11), C. 33, q. 5 (t. I, 1253). De seqq. cfr. Gratian. super hunc can.

Quibusdam videtur, quod mulier non discedens a domo viri, quae, viro permittente, continentiam promiserit [a], eodem prohibente, solvere non valeat; et hoc propter dignitatem viri, qui *est caput mulieris*. Sed melius hoc [b] intelligitur in tali casu, ubi concedit vir mulieri vovere continentiam et ante votum prohibet implere. Si vero habitum mutaverit, non potest revocari, secundum illud: « Qui uxorem suam velare permiserit, aliam non accipiat, sed similiter convertatur [1] ».

Cap. III.

Quando cessandum sit a coitu.

321 Et licet debitum poscenti [c] sit semper solvendum, non licet tamen qualibet die poscere.

Unde Augustinus [2]: « Christiano cum uxore sua aliquando licet convenire, aliquando non; propter processionis enim dies et ieiuniorum aliquando non licet convenire, quia etiam [d] a licitis abstinendum est, ut facilius impetrari possit quod postulatur ».

Idem [3]: « Quoties enim vel dies Nativitatis, vel reliquae festivitates advenerint, non solum a [e] concubinarum consortio, sed etiam a propriis uxoribus abstinete [f] ».

Item Ambrosius [4]: « Si causa procreandorum filiorum ducitur uxor, non multum tempus concessum videtur ad ipsum usum; quia et dies festi et dies processionis et ipsa ratio conceptus et partus iuxta legem cessare usum carnis his debere temporibus demonstrant ».

322 Illi autem, quod dictum est, reddere debitum non esse peccatum, videtur obviare quod ait Hieronymus [5]: « Quicumque

[a] Ed. *voverit*. [b] D *hic*. [c] V om. [d] Z om. [e] V om. [f] V *abstinere*.

[1] Ivo, *Decret.* p. 8, c. 184; VI. *Pan.* c. 82 (PL 161, 622, 1261); C. *Qui uxorem* (10), ibid. (t. I, 1253). [2] *Quaestion. ex utroque test.* mixtim q. 127 (PL 35, 2385); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 189; C. *Christiano* (5), C. 33, q. 4 (t. I, 1248). [3] *Sermo* 116 (alias 2 de Temp.) in append. n. 3 (PL 39, 1976); C. *Quotiescumque* (2), ibid. (t. I, 1247). [4] *Comment. in I. Cor.* c. 7, 5 (PL 17, 217); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 84; VI. *Pan.* c. 21 (PL 161, 601, 1247); C. *Si causa* (1), ibid. (t. I, 1248). [5] Sermo *De esu agni* c. 8 (PL 30, 224); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 87; C. *Sciatis, fratres* (1), ibid. (t. I, 1247).

uxori debitum reddit, vacare non potest orationi nec carnes Agni edere ».

Item[a] [1]: « Si panes propositionis ab his qui uxores suas[b] tetigerant, comedi non poterant[2], quanto magis *panis, qui de caelo descendit*[3], non potest ab his qui coniugalibus paulo ante haesere complexibus, violari atque contingi. Non quod[c] nuptias condemnemus[d], sed quod eo tempore, quo carnes Agni manducaturi sumus, vacare a carnalibus operibus[e] debeamus ».

Hoc capitulum proprie ad ministros Ecclesiae pertinere videtur, quibus non licebat sacra officia celebrare atque mysteria tempore coniugalis amplexus, quo etiam praesentia Spiritus sancti non datur.

Unde idem ait[4]: « Connubia legitima carent quidem peccato, non tamen tempore illo[f], quo coniugales actus geruntur, praesentia Spiritus sancti dabitur, etiam si propheta esse videatur qui officio generationis obsequitur ».

Cap. IV.

Quibus temporibus non sint celebrandae nuptiae.

Nec solum in opere carnali observanda sunt tempora, sed 323
etiam in celebrandis nuptiis, secundum illud[5]: « Non oportet a Septuagesima usque in Octavam Paschae, et tribus hebdomadibus ante festum sancti Ioannis, et ab Adventu Domini usque post Epiphaniam nuptias celebrare. Quod si factum fuerit, separentur ».

Item Nicolaus[g] [6]: « Nec uxorem ducere nec coniugia facere quadragesimali tempore convenire posse ullo[h] modo arbitror ».

---

[a] Ed. *Idem;* V om. [b] D om. [c] D *numquid,* pro *n. q.* [d] D add. *Non.* [e] Z D *desideriis.* [f] V om. [g] Ed. et D add. *Papa.* [h] D *nullo.*

---

[1] Ivo et Gratian., citt. locis. [2] Respic. I. Reg. 21, 4. [3] Respic. Ioan. 6, 51. [4] Origen., hom. 6. *In Numeros* n. 3 (PGL 12, 610); C. *Connubia legitima* (4), C. 32, q. 2 (t. I, 1120). [5] Ivo, *Decret.* p. 8, c. 142; VI. *Pan.* c. 2 (PL 161, 616, 1245); C. *Non oportet* (10), C. 33, q. 4 (t. I, 1249). [6] Ivo, *Decret.* p. 8, c. 47; VI. *Pan.* c. 3 (PL 161, 594, 1245); C. *Nec uxorem* (11), ibid. (t. I, 1250).

DISTINCTIO XXXIII.

Cap. I–II [a].

De diversis legibus coniugii.

324 Quaeritur hic de antiquis Patribus, qui plures simul leguntur habuisse uxores vel concubinas, utrum peccaverint.

Ad quod dicimus [b]: « pro varietate temporum varia invenitur dispensatio Conditoris [1] ». Ab exordio enim temporis inter duos tantum, Adam scilicet et Evam, inchoatum est [c] coniugium, Deo per os Adae dicente [2]: *Homo adhaerebit uxori suae, et erunt duo in carne una*; et secundum inchoationis modum inter duos tantum per omnem successionem temporum contraheretur [d], si primi homines in obedientia perstitissent. Post eorum vero copulam filii et filiae eorum matrimonio coniuncti sunt, sed unus uni tantum. Ideo autem fratres sororibus sunt tunc [e] copulati, quia non erant aliae mulieres vel viri, quibus Adae filii vel filiae iungerentur [f]. Primus omnium Lamech duas legitur [3] simul [g] habuisse uxores; et hoc in eo arguitur, quia pro expletione carnalis voluptatis id fecisse perhibetur. Postea vero, cum iam pene [h] homines omnes falsis diis servirent, paucis in cultu Dei permanentibus, consultum est a Deo, plures in matrimonium copulare sibi, ne illis paucis deficientibus, cultus et notitia Dei deficeret. Unde Abraham, uxore vivente, ad ancillam intravit, et ex ea genuit [4]; Iacob etiam liberis et ancillis se copulavit [5], et filiae Loth patre ebrio usae sunt [6].

« Cum enim ceteris in idololatria relictis, Abraham et filios eius in peculiarem sibi populum Dominus elegisset, rite multarum [i] fecunditate mulierum populi Dei multiplicatio quaerebatur, quia in successione sanguinis erat successio religionis. Unde etiam in Lege

---

[a] Ob textus connexionem, cc. 1 et 2 uniuntur. [b] Ed. et Z add. *quod.* [c] V *esse.* [d] A add. *coniugium.* [e] V D om. [f] D *coniungerentur.* [g] D om. [h] Z *fere.* [i] V om.

---

[1] Gratian. super C. *Recurrat nunc* (2), C. 32, q. 4 (t. 1, 1126). Quae sequuntur excerpta sunt ex Hug., *Sum. Sent.* tr. 7, c. 5; et H. *De Sacram.* p. 11, c. 10 (PL 176, 157, 496). [2] Gen. 2, 24. [3] Gen. 4, 19. [4] Gen. 16, 4. Gen. 30, 4. [6] Gen. 19, 31.

maledicta erat sterilis [1], quae non relinquebat semen super terram. Hinc etiam sacerdotibus coniugia decreta sunt, quia in successione familiae successio est officii. Non igitur Abraham vel Iacob deliquit, quia [a] praeter uxorem filios ex ancilla quaesivit; nec illorum exemplo praeter coniugale debitum fecunditatem in aliqua licet alicui quaerere, cum illorum coniugia nostrorum [b] aequantur virginitati, et immoderatus usus coniugii nostri temporis turpitudinem fere imitetur fornicationis illius temporis [2] ».

De hoc Augustinus [3] sic ait: « Antiquis iustis non fuit peccatum, quod pluribus feminis utebantur; neque contra naturam hoc [c] faciebant, cum non lasciviendi causa sed gignendi hoc facerent; neque contra morem, quia eo tempore ea fiebant; nec contra praeceptum, quia nulla lege erat prohibitum ».

Idem [4]: « Obiiciuntur Iacob quatuor uxores, quod, quando mos erat, crimen non erat ». « Sic Patriarchae coniugibus excipientibus semen suum miscebantur, non concupiscentia perficiendae voluptatis, sed providentia propagandae successionis; sicut Apostoli auditoribus suis [d] admirantibus doctrinam suam condelectabantur [e], non aviditate consequendae laudis, sed caritate seminandae veritatis [5] ».

Idem alibi [6]: « Antiquis temporibus, cum adhuc salutis nostrae mysterium velaretur, iusti officio propagandi nuptias contrahebant, non victi libidine, sed ducti pietate; qui multo facilius continere possent si [f] vellent. Utebantur tamen coniugibus, et plures uni viro habere licebat, quas castius habebat, quam nunc unam quilibet istorum, in quibus videmus quod secundum veniam concedit Apostolus [7]. Habebant enim eas in opere generandi, non in morbo desiderii ».

Item Ambrosius [8]: « Dixit Sara ad Abraham [9]: *Ecce conclusit me Dominus, ut non pariam. Intra ergo ad ancillam meam, ut filium facias ex ea;* et ita factum est. Considera pri-

---

[a] D *qui*. [b] D *nostrae*. [c] Z om. [d] V om. [e] Z D *delectabantur*. [f] Ed. et V B D *et*.

---

[1] Deut. 7. 14. [2] Gratian., loc. cit. [3] *De bono coniugali* c. 25, n. 33 (P L 40, 395). [4] Aug., XXII. *Contra Faust.* c. 47 (P L 42, 428). [5] Ibid. c. 48; duo ultimi loci sunt in C. *Obiiciuntur Iacob* (7), ibid. (t. I, 1129). [6] Aug., *De bono coniugali*, c. 13, n. 15 (P L 40, 384). [7] I. Cor. 7, 6. [8] Libro I *De Abraham Patriarcha*, c. 4, n. 23 (P L 14, 429) [9] Gen. 16, 2.

mum, quod Abraham ante Legem Moysi et ante Evangelium fuit [a]. Non ergo in Legem commisit Abraham, si [b] Legem praevenit: nondum enim interdictum videbatur ». « Secundo considera, quod non ardore aliquo vagae succensus libidinis, non petulantis formae captus decore, ancillae [c] contubernio coniugalem posthabuit torum, sed studio quaerendae posteritatis et propagandae sobolis. Adhuc post diluvium raritas erat humani generis, erat etiam religionis. Denique et Loth sancti [d] hanc filiae causam quaerendae posteritatis [e] habuerunt, ne genus deficeret humanum; et ideo publici muneris gratia privatam culpam praetexit [1] ».

Item Augustinus [2]: « Iustus, quamvis *cupiat dissolvi et esse cum Christo* [3], tamen sumit alimentum, non cupiditate vivendi, sed officio consulendi, ut maneat quod necessarium est propter alios. Sic misceri feminis iure nuptiarum officiosum fuit viris sanctis, non libidinosum ». « Quod enim est cibus ad salutem hominis, hoc est concubitus ad salutem humani [f] generis; et utrumque non [g] est sine delectatione carnali, quae tamen, modificata et refrenante temperantia in usum naturalem redacta, libido esse non potest. Quod autem in sustentando vitam illicitus est cibus, hoc est in quaerenda [h] prole fornicarius vel illicitus concubitus; et quod est in licito cibo immoderatior appetitus, hoc est in coniugibus venialis ille concubitus [4] ».

325 [Cap. II]. Quod vero castitas virginalis non praeferatur in merito coniugali castitati Abrahae, Augustinus [5] ostendit inquiens: « Sicut non est impar meritum patientiae in Petro, qui passus est, et in Ioanne, qui passus non est, sic non est impar meritum continentiae in Ioanne, qui nullas expertus est nuptias, et in Abraham, qui filios genuit. Nam illius caelibatus et istius connubium pro temporum distributione Christo militaverunt; sed continentiam Ioannes in opere, Abraham in solo habebat habitu ». « Melior est au-

[a] D om. *e. a. E. f.* [b] Ed. *sed.* [c] Erf. add. *pro;* sed annotat: Alii, sine *pro.* [d] V om. [e] D *accensae.* [f] V D om. [g] Erf. *neutrum,* sed annotat: Alii, *utrumque non.* [h] Erf. *inquirenda;* sed annotat: Alii, *quaerenda.*

[1] Ambros., ibid. n. 24; uterque locus in C. *Dixit Sara* (3), C. 32, q. 4 (t. I, 1128). [2] *De bono coniugali,* c. 15, n. 17 (PL 40, 385). [3] Respic. Phil. 1, 23. [4] Aug., ibid. c. 16, n. 18. [5] Ibid. c. 21, n. 26.

tem [a] castitas caelibum quam nuptiarum; quarum unam Abraham habebat in usu, ambas autem [b] in habitu: caste enim coniugaliter vixit. Esse autem castus sine coniugio potuit, sed tunc non oportuit [1] ».

Item Hieronymus [2]: « Quis ignoret, sub alta [c] dispensatione Dei omnes retro Sanctos eiusdem fuisse [d] meriti, cuius nunc [e] Christiani sunt? Quomodo Abraham ante placuit in coniugio, sic nunc virgines placent in castitate. Servivit ille legi et tempori suo; serviamus et nos legi et tempori nostro, *in quos fines saeculorum devenerunt* [3] ».

Ex his apparet, quod sancti Patres ante Legem sine peccato plures habuerunt uxores vel concubinas. Eas enim nunc uxores appellat Scriptura, nunc concubinas: Rachel [f] et Lia [4] ambae uxores fuere, non concubinae.

Si quis opponat, quod fidem tori non servabant illi Patres; 326
dicimus, in hoc [g] servasse fidem tori, quia non aliis, sed propriis uxoribus, vel ancillis miscebantur.

Ecce, quae fuerit consuetudo in hac re [h] ante Legem.

Cap. III.

Quae erat consuetudo coniugii sub Lege.

Legis vero tempore interdixit Moyses [5], carnalem copulam 327
fieri cum matre, cum noverca, cum sorore, cum nepte, cum amita, cum matertera, cum nuru et aliis quibusdam. Permisit autem, divortium fieri, dato libello repudii, in quo scribebat causas vir, pro quibus uxorem repudiabat. Permisit etiam [i] aliam ducere, dato priori libello [6], quod propter *duritiam cordis* [7] eorum permissum Christus dicit [k], non ut concederetur dissidium, sed ut tolleretur homicidium. Permisit, fieri mala, ne fierent peiora, et hoc permittendo non Dei iustitiam demonstravit, sed in peccatore minuit culpam.

---

[a] V *enim;* Z om. [b] Ed. et Z B D om. [c] V *sublata,* pro *s. a.* [d] Ed. *esse.* [e] D om. [f] Ed. et Z add. *tamen.* [g] D add. *bene.* [h] V om. *i. h. r.* [i] Z *autem.* [k] Erf. *permissum est sicut Christus dicit;* sed annotat: Alii, *permissum Christus dicit.*

---

[1] Ibid. c. 22, n. 27. [2] Libro II *Adversus Iovinianum,* n. 4 (PL 23, 288); C. *Quis ignorat* (6), ibid. (t. I, 1129). [3] Respic. I. Cor. 10, 11. [4] Gen. 30, 1. 9. [5] Levit. 18, 6 seqq.; cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 5 (PL 176, 158). [6] Deut. 24, 1. [7] Matth. 19, 7.

Cap. IV.

Cui licebat tunc plures habere, vel non.

328 Sed nunquid licebat sub Lege habere plures uxores?

Audi, quid scriptum est in Deuteronomio[1]: *Non habebis*[a] *uxores plurimas, quae alliciant animam tuam*[b].

Super quem locum Augustinus[2] ait: Manifestum est, Salomonem hoc praeceptum transisse; David[3] autem plures habuit, nec praeteriit. Permissum est enim plures[c] habere, non plurimas, quae alliciant animam, multiplicare; cum tamen[d] additur: *ut non elevetur cor eius*[4], alienigenas esse prohibitum videtur[e]. Veruntamen multiplicatio uxorum generaliter prohibita est; permissum est autem regi plures habere, sed non multiplicare.

« *Veniente* autem *plenitudinis tempore*[f][5], quo Christi gratia ubique est dilatata, reducta est lex nuptiarum ad priorem honestioremque institutionem[g], ut unus uni in figura Christi et Ecclesiae iungatur[6] ».

« Nec quaeritur electio muneris in successione generis, sed in perfectione vitae et sinceritate scientiae; et virginitas fecunditati praefertur, et sacerdotibus continentia indicitur[7] ».

Melior est autem[h] virginitas mentis quam carnis.

Unde Ambrosius[8]: « Tolerabilius est mentem virginem quam carnem habere; utrumque bonum est, si liceat; si non liceat, saltem non homini casti sed Deo simus ». « Virgo prostitui potest, adulterari non potest; nec lupanaria infamant castitatem, sed castitas etiam loci abolet infamiam[9] ».

Idem[10]: « Non potest caro ante[i] corrumpi, nisi mens fuerit ante corrupta ».

---

[a] Ita U V; ed. *habebit.* [b] Ita U; V *viri,* ed. *eius.* [c] Ed. add. *regi.* [d] B *autem.* [e] D add. *habere.* [f] D *plenitudine temporum,* pro *p. t.* [g] D *constitutionem.* [h] Z om. [i] Ed. et V (post correct.) om.

---

[1] Cap. 17, 17. [2] Sententia (non verba) August. est in V. *Quaestionum in Pentateuch.* q. 27 (PL 34, 760). [3] Respic. III. Reg. 11, 1. [4] II. Reg. 5, 13. [5] Gal. 4, 4. [6] Hugo, loc. cit. [7] Gratian. super C. *Recurrat* (2), ibid. (t. I, 1127). [8] Libro II *De virginibus,* c. 4, n. 24 (PL 16, 213). [9] Ibid. n. 26; Ivo, *Decret.* p. 7, c. 137 (PL 161, 578); C. *Tolerabilius* (1), ibid. q. 5 (t. I, 1132). [10] Ambros., *De lapsu virginis consecratae,* c. 4, n. 11 (PL 16, 370); Ivo, *Decret.* p. 7, c. 138; C. *Re vera* (2), ibid. (t. I, 1132).

Idem Isidorus[1]: « Non potest corpus corrumpi, nisi prius animus corruptus fuerit: munda enim a contagione anima, caro non peccat ».

In fine huius capituli aperitur, quomodo verum sit, nisi anima prius fuerit corrupta, corpus non posse corrumpi, scilicet peccato.

Illud etiam Augustini[2] advertendum est: « Sicut, inquit, sanctius est mori fame quam idolothytis vesci, ita sanctius est defungi sine liberis, quam ex illicito coitu stirpem quaerere. Undecumque vero nascantur homines, si parentum vitia non sectentur[a] et Deum recte colant, honesti et salvi erunt: semen enim ex qualicumque homine Dei creatura est; et eo male utenti male erit, non ipsum aliquando malum erit ».

DISTINCTIO XXXIV.

Cap. I.

De personis legitimis.

Nunc superest attendere[b] quae personae sint legitimae ad con- 329
trahendum matrimonium.

Legitimae iudicantur personae secundum statuta patrum, quae diversa sunt. Aliae namque fuerunt legitimae ante Legem, aliae in tempore gratiae. Item, in primitiva Ecclesia quaedam erant legitimae, quae modo non sunt. Earum vero, quae modo legitimae vel illegitimae sunt, quaedam sunt plene legitimae, quaedam omnino illegitimae, quaedam mediae.

Plene legitimae sunt, quibus non obviat votum continentiae, vel ordo sacer, vel cognatio, vel dispar cultus, vel conditio, vel naturae frigiditas, et si quid est aliud.

Penitus vero illegitimae sunt per votum, per ordinem, per cognationem, per disparem cultum.

---

[a] D *imitentur.* [b] U *ostendere.*

---

[1] Libro II *De synonymis*, n. 7 (PL 83, 847); Ivo, *Decret.* p. 7, c. 142 (PL 161, 579); C. *Non potest* (8), ibid. (t. I, 1134). [2] *De bono coniugali*, c. 16, n. 18 (PL 40, 385); C. *Sicut satius* (8), C. 32, q. 4 (t. I, 1129).

Mediae vero sunt, nec plene legitimae [a], nec omnino illegitimae, per frigiditatem [b], per conditionem. Si enim tales iunguntur ignoranter, commanere possunt, quibusdam accedentibus causis, et eisdem deficientibus, dividi.

Cap. II.

De frigidis separandis, vel non.

330 De his enim, qui causa frigiditatis debitum reddere non possunt, consulit beatus Gregorius, ut permaneant [1]. Sed si mulier causatur dicens: Volo esse mater et filios procreare, decernit ut uterque eorum septima manu propinquorum iuret, quod nunquam carnaliter convenerint; et tunc mulier secundas nuptias contrahat; vir autem, qui frigidae naturae est, absque [c] spe coniugii permaneat.

Ait enim sic [2]: « Interrogasti [d] de his qui matrimonio iuncti [e] sunt et nubere non possunt, si ille aliam, vel illa alium ducere possit; de quibus scriptum est: Vir et mulier, si se coniunxerint, et post dixerit mulier de viro, quod coire non possit cum ea, si potest probare [f] quod dicit per iustum iudicium, accipiat alium; si vero ille acceperit aliam, separentur ».

Item [3]: « De his requisisti, qui ob causam frigidae naturae dicunt se non posse invicem operam carni [g] dantes commisceri. Iste vero, si non potest ea uti pro uxore, habeat eam quasi sororem. Quodsi retinaculum coniugale voluerint rescindere [h], maneant innupti utrique [i]; nam si huic non potuit naturaliter concordare, quomodo alteri conveniet? Igitur si vir aliam uxorem vult accipere, manifesta patet ratio, quia, suggerente diabolo odii fomitem [k], exosam habuerit eam, et eam ideo dimittere mendacii falsitate molitur. Quodsi mulier causatur et dicit: Volo esse mater et filios [l] procreare, uterque eorum septima manu propinquorum, tactis sa-

---

[a] U add. interl. *sunt*. [b] Ed. et V Z add. *vel;* V D om. *per*. [c] D *sine*. [d] Z add. *me*. [e] U *coniuncti*. [f] Ed. *probari*. [g] Z *carnis*. [h] U *solvere*. [i] D om. [k] V Z B *fomite*. [l] B *liberos*.

---

[1] Cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 20 (PL 176, 170). [2] Can. *Quod autem interrogasti* (1), C. 33, q. 1 (t. I, 1149); cfr. C. *Accepisti mulierem* (1), X. *De frigidis et maleficiatis* libr. IV, tit. 15 (t. II, 704). [3] Hugo, loc. cit.; Ivo, *Decret.* p. 8, c. 182; VI. *Pan.* c. 116 (PL 161, 622, 1274); C. *Requisisti de his* (2), C. 33, q. 1 (t. I, 1149).

crosanctis reliquiis, iureiurando dicat, ut nunquam per commixtionem carnis coniuncti una caro effecti fuissent. Tunc videtur mulier secundas [a] posse contrahere nuptias: *humanum dico propter infirmitatem carnis eorum* [b] [1]. Vir autem, qui frigidae est naturae, maneat sine coniuge. Quodsi et ille aliam copulam acceperit, tunc hi qui iuraverant, periurii crimine rei teneantur, et poenitentia peracta, priora cogantur recipere [c] connubia ».

« Hoc servandum est, cum uterque idem fatetur. Sed vir si as- 331
serit se debitum reddidisse uxori, et illa diffitetur, cui potius fides habenda [d] sit, merito quaeritur [2] ».

De hoc ita statutum est [3]: « Si quis accepit uxorem, et habuit eam aliquo tempore, et ipsa femina dicit, quod nunquam coisset cum ea, et ille vir dicit, quod sic [e] fecit, in veritate viri consistat, quia *vir est caput mulieris* [4] ». « Hoc de naturali impossibilitate statutum est [5] ».

Cap. III.

De his qui maleficiis impediti coire nequeunt.

De maleficii autem impedimento hoc tenendum decernitur [6], 332
quod [f] « si per sortiarias et maleficas concubitus non sequitur, hortandi sunt quibus ista eveniunt [g], ut spiritu contrito et humiliato Deo et sacerdoti de omnibus peccatis confessionem faciant, et lacrymis atque eleemosynis, orationibus et ieiuniis Domino satisfaciant; et per exorcismos ac cetera ecclesiasticae disciplinae munimina ministri Ecclesiae tales sanare procurent. Quod si non potuerint, separari valebunt. Sed postquam alias nuptias expetierint, illis viventibus, quibus iunctae fuerant, prioribus, quos reliquerant, etiam si possibilitas concumbendi eis reddita fuerit, reconciliari nequibunt ».

Quod in fine huius capituli continetur ex rigore magis dictum intelligendum est quam ex canonica aequitate; vel intelligendum est, non posse reconciliari prioribus, nisi iudicio Ecclesiae, quo divisio facta fuerat.

---

[a] V *duas*. [b] Z om. [c] Z *accipere*. [d] U *adhibenda*. [e] Z om. [f] B D om. [g] D *conveniunt*.

---

[1] Rom. 6, 19. [2] Gratian. super ult. canonem. [3] Ivo, *Decret.* p. 8, c. 180; Vl. *Pan.* c. 119; C. *Si quis accepit* (3), ibid. (t. I, 1150). [4] Eph. 5, 23. [5] Gratianus, loc. cit. [6] Ivo, *Decret.* p. 8, c. 194; Vl. *Pan.* c. 117 (PL 161, 624, 1275); C. *Si per sortiarias* (4), ibid. (t. I, 1150).

Cap. IV.

De furiosis.

333 Furiosi quoque, dum in amentia sunt, matrimonium contrahere non valent [a].

Unde Fabianus Papa [b] [1]: « Neque furiosus neque furiosa matrimonium contrahere possunt; sed si contractum fuerit, non separentur ».

Item Nicolaus [c] [2]: « Hi qui matrimonium sani contraxerunt, et uni ex duobus, vel ambobus amentia vel furor vel aliqua infirmitas accesserit, ob hanc infirmitatem talium coniugia solvi non possunt. Similiter etiam [d] sciendum est de his qui ab adversariis excaecantur, vel membris truncantur, vel a barbaris exsecti fuerint ».

Cap. V.

De his qui dormiunt cum duabus sororibus.

334 De his etiam, qui cum duabus sororibus, vel quae cum duobus fratribus dormierint [e], videndum est, quid censeant canones.

« Qui dormierit cum duabus sororibus, et una ex illis ante fuerit uxor, neutram ex ipsis habeat; nec ipsi adulteri unquam in coniugio copulentur [3] ».

Item [4]: « Nec propriae uxori licet sibi reddere debitum, quam sibi reddidit illicitam, sororem eius cognoscendo. Nec etiam post mortem uxoris licet ei vel adulterae copulari [f] in coniugium ».

Item Zacharias Papa [5]: « Concubuisti cum sorore uxoris tuae; si fecisti, neutram habeas, et uxor tua, si non fuerit conscia sceleris et continere non vult, nubat in Domino, cui vult. Tu vero et adultera sine spe coniugii maneatis, et dum vivitis, poeni-

---

[a] D *possunt.* [b] Ita U D; ed. om. [c] D add. *Papa.* [d] Z om.; U om. *est.* [e] D om. [f] Z B add. *alicui.*

---

[1] Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 16 (PL 176, 166); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 168; Vl. *Pan.* c. 92 (PL 161, 619, 1264); C. *Neque furiosus* (26), C. 32, q. 7 (t. I, 1147). [2] Ivo, *Decret.* p. 8, c. 166; Vl. *Pan.* c. 93; C. *Hi qui matrimonium* (25), ibid. (t. I, 1146). [3] Ivo, *Decret.* p. 9, c. 69 (PL 161, 677); C. *Qui dormierit* (30), C. 27, q. 2 (t. I, 1072). [4] Gratian. super eund. can. [5] Can. *Concubuisti cum* (23), C. 32, q. 7 (t. I, 1146).

tentiam agite». Quod ait: *cui vult nubat*[a], intelligendum est post mortem viri.

Unde Gregorius[1]: «Qui uxores suas in adulterio deprehendunt, nec ille nec illa aliam uxorem accipiat, vel alium virum, quamdiu ambo vivunt. Si vero adultera mortua fuerit, vir eius, si vult, nubat; adultera vero nunquam, etsi mortuus fuerit vir eius, sed omnibus diebus[b] poenitentiae lamenta persolvat».

Hic de illo adulterio agitur, quod cum cognato viri, vel cum[c] cognata uxoris committitur.

Cap. VI.

Quod non est dimittenda uxor pro aliqua macula corporis.

Illud etiam sciendum est, quod pro aliqua infirmitate vel ma- 335
cula corporali non licet viro uxorem dimittere, et e converso, sed debet alter alteri subsidia providere.

Unde Augustinus[2]: «Si uxorem quis habeat sterilem, seu deformem corpore, sive debilem membris, vel caecam, vel claudam, vel surdam[d], vel si quid[e] aliud, sive morbis vel laboribus doloribusque confectam, et quidquid, excepta fornicatione, excogitari potest vehementer horribile, pro societate fideque sustineat».

DISTINCTIO XXXV.

Cap. I.

De iure viri et mulieris.

Hoc etiam notandum est, quod cum Dominus concedat uxorem 336
dimitti causa fornicationis viro, eadem licentia non tollitur feminis.

Unde Hieronymus[3]: «Praecepit Dominus[4], uxorem non dimitti, excepta causa fornicationis, et si dimissa fuerit, manere in-

[a] V om. [b] Ed. add. *vitae suae.* [c] Ed. om. [d] Z om. *v. s.* [e] Z *aliquid,* pro *s. q.*

[1] Can. *Hi vero qui* (22), ibid. (t. I, 1146). [2] Libro I *De serm. Domini in monte,* c. 18, n. 54 (PL 34, 1257); cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 20 (PL 176, 170); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 238; VI. *Pan.* c. 104 (PL 161, 635, 1271); C. *Si uxorem* (18), C. 32, q. 5 (t. I, 1137). [3] Epist. 77 (alias 30) *Ad Oceanum de morte Fabiolae,* n. 3 (PL 22, 691); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 240; VII. *Pan.* c. 3 (PL 161, 636, 1245); C. *Praecepit Dominus* (19), C. 32, q. 5 (t. I, 1137). [4] Matth. 19, 9.

nuptam. Quidquid viris praecipitur, hoc consequenter redundat ad feminas: non enim adultera uxor dimittenda est, et vir moechus tenendus ».

Item[1]: « Apud nos quod non licet feminis, aeque non licet viris, et eadem servitus pari conditione censetur ».

Ex his ostenditur, quod mulier potest super fornicatione virum convenire, ut vir mulierem.

Unde Innocentius Papa[2]: « Christiana religio adulterium[a] in utroque sexu pari ratione condemnat; sed viros suos mulieres[b] non facile de adulterio accusant; viri autem liberius uxores suas adulteras apud sacerdotes deferre consueverunt. Et ideo mulieribus, prodito earum crimine, communio negatur; virorum autem latente commisso, non facile quisquam ex suspicionibus arcetur, qui submovebitur, si eius flagitium detegatur ».

Cap. II.

Quod fornicariam nequit dimittere vir, nisi ipse expers fuerit fornicationis, et e converso.

337 Si vero quaeritur, an adulter adulteram possit dimittere causa fornicationis, dicimus, quod nequit adultera uxor dimitti a viro, nisi et ipse expers fornicationis existat, et e converso.

Unde Augustinus[3]: « Nihil iniquius est quam causa fornicationis dimittere uxorem, si et ipse convincitur fornicari. Occurrit enim illud[4]: *In quo alterum*[c] *iudicas, te ipsum condemnas.* Quopropter quisquis fornicationis causa vult abiicere uxorem, prior[d] debet esse a fornicatione purgatus; quod similiter et de femina dixerim ».

Idem[5]: « Indignantur mariti, si audiant, adulteros viros pendere similes adulteris feminis poenas; cum tanto gravius eos puniri

---

[a] V om. [b] D add. *pari ratione.* [c] V *adulterum.* [d] B *prius.*

---

[1] Hieron., loc. cit.; Ivo, loc. cit.; C. *Apud nos* (20), ibid. (t. I, 1138). [2] Ivo, *Decret.* p. 8, c. 214 (PL 161, 628); C. *Christiana religio* (23), ibid. (t. I, 1138). [3] Libro I *De serm. Domini in monte,* c. 16, n. 47 (PL 34, 1253); cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 19 (PL 176, 168); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 250; VII. *Pan.* c. 31 (PL 161, 639, 1279); C. *Nihil iniquius* (1), C. 32, q. 6 (t. I, 1139). [4] Rom. 2, 1. [5] Libro II *De adulterinis coniugiis,* c. 8, n. 7 (PL 40, 475); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 242; VII. *Pan.* c. 36 (PL 161, 636, 1289); C. *Indignantur mariti* (4), ibid. (t. I, 1139).

oportuerit, quanto magis ad eos pertinet et virtute vincere et exemplo regere feminas ».

Ex his apparet, quod adulter adulteram dimittere non valet, et e converso.

Cap. III.

De reconciliatione eorum qui propter fornicationem separantur.

Si quis autem fornicationis expers fornicariam dimiserit, alii 338
copulari non potest, sed continere oportet, vel ad dimissam redire; sic et de femina.

Unde Apostolus[1]: *His qui matrimonio iuncti*[a] *sunt, praecipio non ego, sed Dominus, uxorem a viro non discedere; quodsi discesserit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari;* et de viro addit: *Et vir uxorem non dimittat.*

Sed Ambrosius[2] ait: « Ideo non subdit de viro sicut de 339
muliere, quia licet viro aliam ducere ».

Sed hoc a falsariis in Ambrosii[3] libro positum creditur; supplendum enim esse in viro quod de uxore praemisit, aperte dicit Augustinus[4] sic: « Quare non addit de muliere quod praemisit de viro, nisi quod similem formam vult intelligi, ut, si dimiserit, quod causa fornicationis permittitur, maneat sine uxore, aut reconcilietur uxori ».

Idem[5]: « Si nec illi nubere conceditur, vivo viro[b], a quo recessit, nec huic alteram ducere, viva uxore, quam dimisit, multo minus fas est illicita cum quibuslibet stupra committere ».

Idem[c][6]: « Ut non facile dimittatur uxor, Dominus solam causam fornicationis excepit; ceteras vero universas molestias, si quae exstiterint, iubet pro fide coniugali et pro castitate fortiter sustineri; et moechum dixit qui a viro solutam duxerit ».

---

[a] V *coniuncti.* [b] U add. *suo.* [c] D add. *in eodem.*

---

[1] Epist. I. ad Cor. 7, 10 et 11; cfr. Ivo, *Decret.* p. 8, c. 208; VII. *Pan.* c. 2 (PL 161, 627, 1279); C. *Apostolus dicit* (3), C. 32, q. 7 (t. I, 1140). [2] *Comment. in I. Cor.* 7, 11 (PL 17, 218), et apud Lyran. ibid.; cfr. Gratian. super C. *Quod proposuisti* (18). ibid. (t. I, 1144). [3] Liber ille spurius est et pertinet ad Hilarium diaconum. [4] Libro I *De serm. Domini in monte,* c. 16, n. 43 (PL 34, 1251).; Ivo, loc. cit.; Can. cit. *Apostolus dicit.* [5] Aug., ibid. c. 14, n. 39; Ivo, *Decret.* p. 8, c. 237 (PL 161, 265); C. *Fieri potest* (4), C. 32, q. 7 (t. I, 1141). [6] Ibid.; Ivo, *Decret.* p. 8, c. 237; VII. *Pan.* c. 4 (PL 161, 265, 1279); C. *Dominus ad illud* (6), ibid. (t. I, 1141).

Ex his ostenditur, quod si causa fornicationis fit separatio, non potest vir vel mulier in aliam transire copulam; possunt autem reconciliari et cohabitare, sicut prius, si dimissum alter revocare voluerit.

340 Dicit tamen[a] Ioannes Chrysostomus *Super Matthaeum*[b][1]: « Sicut crudelis et iniquus est qui castam dimittit, sic fatuus est et iniquus qui retinet meretricem: patronus enim turpitudinis est qui celat crimen uxoris ».

Item Hieronymus[2]: « Cum mulier unam carnem in aliam diviserit et se fornicatione a marito separaverit, non debet teneri, ne virum quoque sub maledicto faciat, dicente Scriptura[3]: *Qui tenet adulteram stultus et impius est*[c] ».

Idem *Ad Amandum*[4] scribens *presbyterum* de quadam, quae, viro suo vivente, alii nupserat, sic ait: « Rem novam loquor, immo non novam, sed veterem, quae veteris Testamenti[5] auctoritate confirmatur: si reliquerit secundum virum mulier et reconciliari voluerit priori, non potest ».

Sed haec omnia intelligenda sunt de illa quae ab adulterio recedere noluerit, nec per poenitentiam peccatum delere; quod si vir scienter patitur, consentire videtur.

« Si enim in adulterio perseverare elegit[d], patronus turpitudinis et lenocinii reus maritus habebitur, nisi eam adulterii facere ream voluerit[6] ». Si autem a peccato recesserit et per poenitentiam illud purgaverit, poterit viro reconciliari.

Unde Augustinus[7]: « Quod[e] tibi durum videtur, ut post adulterium reconcilietur coniux, si fides adsit, non erit durum. Cur enim adhuc deputamus adulteros quos credimus poenitentia esse sanatos »?

---

[a] V *enim.* [b] Ita U D; ed. om. *s. M.* [c] Ed. *est et insipiens,* pro *e. i. e.* [d] Z *praeelegerit.* [e] D *quid.*

---

[1] Opus imperf. *In Matth.* hom. 32 circa med. (P G L 56, 802); Ivo, VII. *Pan.* c. 8 (P L 161, 1281); C. *Sicut crudelis* (1), C. 32, q. 1 (t. I, 1115). [2] Libro III *In Matth.* 19, 9 (P L 26, 135); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 43; VII. *Pan.* c. 7 (P L 161, 593, 1280); C. *Dixit Dominus* (2), ibid. (t. I, 1116). [3] Prov. 18, 22. [4] Epist. 55 (alias 147) *Ad Amandum,* n. 4 (P L 22, 563); cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 19 (P L 176, 168). [5] Respic. Deut. 24, 1 seq. [6] Gratian. super C. *Apud misericordem* (10), ibid. (t. I, 1117). [7] Libro II *De adulterinis coniugiis,* c. 6, n. 5 (P L 40, 474); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 242; VII. *Pan.* c. 35 (P L 161, 636, 1289); C. *Quod autem* (7), ibid. (t. I, 1117).

Idem[1]: « Non erit turpis nec difficilis, etiam post patrata et purgata adulteria, reconciliatio coniugii, ubi per claves regni caelorum non dubitatur fieri remissio peccatorum; non ut post viri divortium adultera revocetur, sed ut post Christi consortium adultera non vocetur ».

Item Gregorius[2]: « Debet recipere peccatricem, quae poenitentiam egerit, sed non saepe ».

Item Hermas[3]: « Si vir scierit uxorem suam deliquisse, et non egerit poenitentiam mulier, sed permanet in fornicatione sua[a], et vivit cum illa vir, reus erit et particeps peccati eius. Quodsi mulier dimissa egerit poenitentiam et voluerit ad virum reverti, debet recipere peccatricem, quae poenitentiam egit, sed non saepe ».

Cap. IV.

De illis qui ante coniunctionem se polluerunt per adulterium.

Solet etiam quaeri, an valeat duci in coniugium quae prius 341
polluta est per adulterium.

De hoc Leo Papa[4] ait: « Nullus ducat in matrimonium, quam prius polluit[b] adulterio ».

Item[5]: « Relatum est auribus sanctorum sacerdotum, quendam alterius uxorem stupro violasse, et insuper moechae iuramentum dedisse, quod post legitimi mariti mortem, si superviveret, duceret eam uxorem; quod et factum est. Tale ergo connubium prohibemus et anathematizamus ».

His aliisque auctoritatibus vetantur in coniugium copulari qui se prius adulterio maculaverunt.

Sed econtra[c] Augustinus[6] testatur dicens: « Denique mor- 342
tuo eo, cum quo fuit verum connubium, fieri potest coniugium cum qua praecessit adulterium ».

[a] D om. [b] V Z add. *in.* [c] D *e converso.*

[1] Ibid. c. 9, n. 8; Ivo, *Decret.* p. 8, c. 242; VII. *Pan.* c. 37; C. *Non erit* (8), ibid. [2] Non invenitur in Gregor., sed in seq. loco Hermae. [3] Libro II *Pastor*, mandato 4, c. 1 (P G L 2, 920); cfr. August., II. *De adulterin. coniugiis*, c. 13, n. 13 (P L 40, 479). Invenitur etiam in C. *Si vir sciens* (3), X. *De adulteriis* etc. lib. V, tit. 16 (t. II, 806). [4] Can. *Nullus* (1), C. 31, q. 1 (t. I, 1108). Pro his et sequentibus, cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7. c. 13 (P L 176, 165). [5] Ivo, *Decret.* p. 8, c. 202; VII. *Pan.* c. 9 (P L 161, 626, 1281). [6] Libro I *De nuptiis et concupisc.* c. 10, n. 11 (P L 44, 420); C. *Denique* (2), ibid. (t. I, 1108).

Idem[1]: « Posse fieri sane licitas nuptias ex personis illicite coniunctis, honesto placito subsequente, manifestum est ».

Sed haec ultima auctoritas de concubinis loquitur, perhibens[a], concubinam[b] posse transire ad honestum placitum nuptiarum, si castitatem et fidem servare velit[c].

Prima vero auctoritas Augustini de illis agit[d], qui de peccato poenituerunt[e] et nihil in morte[f] viri machinati sunt, nec vivente viro, fidem adulterae dedit moechus, quod eam in coniugio duceret, si superviveret. Qui vero haec[g] faciunt, aliis praemissis auctoritatibus prohibentur copulari[h].

DISTINCTIO XXXVI.

Cap. I.

De servis. Utrum propter extremam conditionem possit fieri separatio.

343 Nunc de conditione videamus, an valeat coniugium dividere.

Ad quod dicimus, quia « non negatur ingenua posse nubere servo; sed si nescitur esse servilis conditionis, libere potest dimitti, cum servitus eius fuerit deprehensa[2] », secundum illud[3]: « Si ingenuus homo[i] ancillam alterius uxorem acceperit, et aestimat quod ingenua sit, si ipsa femina fuerit postea in servitute detecta, si eam a servitute redimere potest, faciat; si non potest, si voluerit, aliam accipiat. Si vero ancillam eam scierat et collaudaverat, post eam ut legitimam habeat ».

Item ex eodem[4]: « Si femina ingenua acceperit servum, sciens, quod servus esset, habeat eum, quia omnes unum patrem

[a] V *prohibens.* [b] Ed. *concubinas.* [c] Ed. *velint.* [d] D *ait.* [e] D *poenitentiam egerunt.* [f] Ed. et D *mortem.* [g] D om. [h] Z *copulare.* [i] Z om.

[1] *De bono coniugali,* c. 15, n. 17 (PL 40, 385); Can. cit. § 1. Cfr. etiam Gratian. super C. *Illud vero* (3), ibid. (t. I, 1109). [2] Gratian., super C. *Si quis ancillam* (3), C. 29, q. 2 (t. I, 1093). [3] Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 14 (PL 176, 165); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 164; VI. *Pan.* c. 111 (PL 161, 619, 1274); C. *Si quis ingenuus* (4), ibid. [4] Ivo, *Decret.* p. 8, c. 52; VI. *Pan.* c. 42 (PL 161, 595, 1252); C. *Si femina ingenua* (5), ibid. (t. I, 1094).

habemus in caelis, una lex erit viro et feminae ». « Cum dicitur: sciens illum servum, datur intelligi, quod si nescierit illum servum esse, non cogitur manere cum ipso [a]. Si enim conditionis dolum patitur, non cogitur adhaerere ei cuius fraude decepta est. Si autem scierit vir conditionem mulieris, vel e converso, non valet eam dimittere [1] ».

Unde Zacharias Papa [2]: « Si quis liber ancillam in matrimonio acceperit, non habeat [b] licentiam dimittere [c] eam, si consensu amborum coniuncti sunt, nisi ob fornicationem » ; de illis agit [d], quibus [e] alterutrius conditio est nota, quando coniunguntur.

Cap. II.

De copula servi et ancillae diversorum dominorum.

« Quaeritur etiam, si servus unius ancillam alterius acceperit, 344
an sit inter eos coniugium [3] ».

De hoc [f] ita statutum [4] est: « Dictum est nobis, quod quidam legitima servorum matrimonia [g] potestativa quadam praesumtione dirimant, non attendentes illud [5]: *Quod* [h] *Deus coniunxit, homo non separet.* Unde nobis visum est, ut coniugia servorum non dirimantur, etiam si diversos dominos habeant; sed in uno coniugio permanentes, dominis serviant suis. Et hoc in illis observandum est, ubi legalis coniunctio fuit et per voluntatem dominorum ».

Attende finem huius capituli, ubi videtur innui, praeter voluntatem dominorum inter servum et ancillam non posse contrahi coniugium, vel si contrahitur, non esse ratum.

Quibusdam tamen videtur, inter eos posse fieri coniugium, dominis [i] ignorantibus.

---

[a] D *adhaerere ei,* pro *m. c. i.* [b] Ed. et V Z *habet.* [c] Ed. *dimittendi.* [d] D *ait.* [e] Erf. *quorum;* sed annotat: Alii, *quibus.* [f] B add. *enim.* [g] Z *coniugia.* [h] V Z B *quos.* [i] Z add. *etiam.*

---

[1] Gratian. super C. *Cuius rei* (6), ibid [2] Ivo, *Decret.* p. 8, c. 53; C. *Si quis liber* (2), ibid. (t. I, 1093). [3] Ivo, *Decret.* p. 8, c. 167; VI. *Pan.* c. 40 (PL 161, 619, 1252); C. *Dictum est* (8), ibid. (t. I, 1095). [4] Hugo, loc. cit.; Ivo, loc. cit.; C. cit. [5] Matth. 19, 6.

CAP. III.

De viro, qui se facit servum, ut dividatur ab uxore.

345 Illud etiam notandum, quod si mulier « virum liberum acceperit, et ille, ut causam praestet dissidii, se alicuius servum fecerit, nec uxorem dimittere, nec illa ob vinculum coniugii in servitutem redigi poterit [1] ».

Unde illud [2]: « Perlatum est ad sanctam Synodum, quod quidam ingenuus ingenuam acceperit uxorem, et post filiorum procreationem, occasione divortii, cuiusdam sese servum fecerit. Utrum mulierem necessario tenere debeat, et si tenuerit, an illa etiam servituti subiici debeat, quaesitum est. Iudicatum est, uxorem minime debere dimitti, non tamen ob Christi legem mulierem in servitutem [a] redigi, dum ille non ex consensu coniugis servum se fecerit, quem liberum ipsa maritum acceperat ».

CAP. IV.

De aetate contrahentium.

346 Hoc etiam sciendum est [b], quod « pueri ante quatuordecim annos et puellae ante duodecim secundum leges matrimonium inire nequeunt. Quodsi ante praedicta tempora copulam inierint, separari possunt, quamvis voluntate et assensu parentum iuncti sint [c]. Qui vero in pueritia copulati, post annos pubertatis nolunt se relinquere, sed in coniunctione permanere, iam ex hoc efficiuntur coniuges, et deinceps nequeunt separari [3] ».

Item [d] [4]: « Sponsalia ante septennium contrahi non possunt: solo enim consensu contrahuntur, qui intervenire non potest, nisi ab alterutra parte intelligatur quod inter eos agitur ».

Duo illa executi sumus cum aliorum quorundam adiectione, quibus coniugium solvi potest, nec tamen solvi semper necesse est.

---

[a] V add. *debere*. [b] B om. [c] Ed. *fuerint*. [d] V D om.

---

[1] Gratian., super C. *Cuius rei* (6), ibid. (t. I, 1094). [2] Ivo, *Decret.* p. 8, c. 212; VI. *Pan.* c. 99 (PL 161, 628, 1265); C. *Perlatum est* (7), ibid. [3] Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 15 (PL 176, 166). [4] Gratian. C. 30, q. 2, Introduct. (t. I, 1099); cfr. C. *Litteras tuae fraternitati* (4), X. *De desponsat. impuberum* libr. IV, tit. 2 (t. II, 673).

DISTINCTIO XXXVII.

Cap. I.

In quibus ordinibus nequeat contrahi matrimonium.

Nunc de aliis, quae personas illegitimas[a] penitus faciunt, ad- 347
dendum est et primum de ordine[b].

Sunt igitur quidam ordines, in quibus nullatenus potest contrahi coniugium, et si intercesserit copula, fit divortium, ut sacerdotium, diaconatus et subdiaconatus. In aliis vero permittitur sortiri coniugium, nisi religionis habitum sumserint[c], vel votum continentiae fecerint.

Unde Leo Papa[d][1]: « Clericos, lectores, ostiarios, exorcistas, acolythos, si extra votum et habitum inveniuntur et continentiam profiteri nolunt, uxorem ducere virginem Ecclesia Romana permittit, non viduam, non[e] repudiatam; quia deinceps nec ad subdiaconatum provehi poterunt, nec laicus uxorem sortitus non-virginem, vel bigamus ad clericatum ».

Item ex *Carthaginensi Concilio*[2]: « Placuit episcopos, presbyteros, diaconos, subdiaconos[f] etiam ab uxoribus abstinere; quod si non fecerint, etiam ab ecclesiastico removeantur officio; ceteros vero clericos ad hoc non cogi[g] ».

Item Leo[h][3]: « Lex continentiae eadem est ministris altaris, quae episcopis et presbyteris; qui[i] cum essent laici, vel lectores, licite uxores ducere potuerunt; sed cum ad praedictos pervenerunt gradus, coepit eis non licere quod licuit ».

Item in[k] *sexta Synodo*[4]: « Si quis eorum qui ad clerum ac-

---

[a] V *legitimas*. [b] Verba *Nunc... ordine*, ed. ponit in fine dist. praecedentis. [c] D *susceperint* [d] Z om. [e] Ed. et V Z B *vel*. [f] V om. [g] Ita U; ed. *cogit*. [h] Ed. et D add. *Papa*. [i] U add. *etiam*. [k] V Z *ex*.

---

[1] Ivo, III. *Pan.* c. 107 (P L 161, 1153); C. *Serialim* (14), dist. 32 (t. I, 121). [2] Scil. quinto c. 3; Ivo, III. *Pan.* c. 105 (P L 161, 1153); C. *Placuit* (13), ibid. (t. I, 120). [3] Epist. 167 (alias 2) *Ad Rustic. Narbon.* inquisit. 3; Ivo, III. *Pan.* c. 95 (P L 161, 1152); C. *Lex continentiae* (10), dist. 31 (t. I, 113). [4] Ivo, III. *Pan.* c. 102 (P L 161, 1153); C. *Si quis eorum* (7), dist. 32 (t. I, 119).

cedunt, voluerit nuptiali lege mulieri copulari, hoc ante ordinem subdiaconatus faciat [a] ».

CAP. II.

De interfectoribus suarum coniugum.

348 His adiiciendum est de occisoribus [b] suarum coniugum; de quibus Nicolaus [c] [1] scribit [d]: « Interfectores suarum coniugum sine iudicio, cum non addis adulterarum, vel aliquid huiusmodi, quid aliud habendi sunt quam homicidae? Ac per hoc ad [e] poenitentiam redigendi; quibus penitus denegatur coniugium ».

« Hic videtur Nicolaus permittere maritis pro adulterio vel alio huiusmodi uxores suas interficere; sed ecclesiastica disciplina spirituali gladio, non materiali, criminosos feriri [f] iubet [2] ».

Unde idem Nicolaus [g] [3]: « Inter haec vestra Sanctitas addere studuit, si cuius uxor adulterium perpetraverit, utrum marito eius liceat secundum mundanam [h] legem interficere? Sed sancta Dei Ec-

---

[a] Hic. ed. addit tres saquentes notulas, duas priores in textu, tertiam in textu, tertiam in nota. U V has omnes om.; Z habet duas priores in pleno textu, tertiam om.; B C habent omnes tres in margine; D in nota collaterali.

Calixtus Papa: « Presbyteris, diaconibus, subdiaconibus et monachis concubinas habere seu matrimonium contrahere penitus interdicimus; contracta quoque matrimonia ab huiusmodi personis disiungi, et personas ad poenitentiam debere redigi, iuxta sacrorum canonum definitionem iudicamus ». [Can. *Presbyteris* (8), d. 27 (t. I, 100)].

Gregorius: « Nullum facere subdiaconum episcopi praesumant, nisi qui se caste victurum promiserit; quia nullus debet ad ministerium altaris accedere, nisi cuius castitas ante susceptum ministerium fuerit approbata ». [I. Regest. indict. 9, epist. 44 (alias 42) *Ad Petrum subdiaconum* (P L 77, 506) *; C. *Nullum facere* (1), dist. 28 (t. I, 100)].

Innocentius II: « Decrevimus, ut ii qui in ordine subdiaconatus et supra uxores duxerint, aut concubinas habuerint, officio et ecclesiastico beneficio careant. Cum enim ipsi templum Dei, vasa Domini, sacrarium Spiritus S. debeant esse et dici, indignum est eos cubilibus et immunditiis deservire ». [Ivo, VIII. *Pan.* c. 142 (P L 161, 1162); C. *Decernimus* (2), ibid. (t. I, 101)].

[b] D *interfectoribus*. [c] Ed. add. *Papa*. [d] V *ait;* ed. add. *Radulpho Bituricensi archiepiscopo*. [e] V om. [f] Ed. *ferire*. [g] D add. *Albino episcopo*. [h] Erf. annotat: Alii, *humanam*.

---

[1] Ivo, *Decret.* p. 8, c. 125; VII. *Pan.* c. 15 (P L 161, 610, 1283); C. *Interfectores* (5), C. 33, q. 2 (t. I, 1152). [2] Gratian. super hunc can. [3] Ivo, *Decret.* p. 8, c. 124; VII. *Pan.* c. 14 (P L 161, 610, 1281); C. *Inter haec* (6), ibid. (t. I, 1152).

clesia nunquam mundanis constringitur legibus, gladium non habet nisi spiritualem ».

Item Pius Papa[1]: « Quicumque propriam uxorem absque lege et sine causa interfecerit aliamque duxerit, armis depositis, publicam[a] agat poenitentiam; et si contumax extiterit, anathematizetur, usquequo consentiat ».

DISTINCTIO XXXVIII.

Cap. I.

De votis.

Nunc de voto inspiciamus. Votum est « testificatio quaedam pro- 349
missionis spontaneae[2] », quae Deo et de his quae Dei sunt, proprie fieri debet. Sunt tamen[b] et vota stultorum, quae frangenda sunt.

Cap. II.

De votorum differentia.

Sciendum vero[c], quod votum[d] aliud commune est, aliud sin- 350
gulare: commune, ut illud quod in baptismo omnes faciunt, cum spondent renuntiare diabolo et[e] pompis eius; singulare, ut cum aliquis sponte promittit servare virginitatem vel continentiam, vel aliquid huiusmodi.

Item singulare votum aliud est privatum, aliud solemne; privatum est in abscondito factum; solemne[f] in conspectu Ecclesiae factum[g]. Item privatum votum si violatur, peccatum est mortale; solemne vero violare, peccatum et scandalum est.

Qui privatum faciunt votum continentiae, matrimonium contra- 351
here non debent, quia contrahendo[h] mortaliter peccant; si tamen contraxerint, non separentur, quia probari non potest quod occulte actum est. Qui enim[i] solemniter vovent, nullatenus coniugium inire[k] queunt; quibus non solum nubere, sed et velle damnabile est.

---

[a] U *publice*. [b] B *enim*. [c] D *est*. [d] Ed. *votorum*. [e] V add. *omnibus*. [f] Ed. add. *vero*. [g] Z om. *f. I*. [h] Z add. *matrimonium*. [i] Ed. et V Z *vero*. [k] D *contrahere*.

---

[1] Ivo, *Decret* p. 10, c. 106 (PL 161, 605); C. *Quicumque propriam* (7), ibid. (t. I, 1152). [2] Pro hoc et sequentibus cfr. Hugo, II. *De Sacram*. p. 12, c. 3 (PL 176, 521).

Unde Augustinus[1]: « In coniugali vinculo, si pudicitia servatur, damnatio non timetur; sed in viduali continentia et virginali excellentia virtus muneris amplioris expetitur; qua expetita et electa et voto oblata, iam non solum capessere nuptias, sed etiam, si non nubant[a], nubere velle damnabile est ». « Voventibus enim virginitatem vel viduitatem non solum nubere, sed et velle damnabile est[b] [2] ».

Quod Apostolus[3] ostendit, Timotheo scribens: *Adolescentiores*[c] *viduas devita; cum enim luxuriatae fuerint, in Christo nubere volunt,* id est, cum post votum continentiae in deliciis egerint vitam, non dico nubunt, sed nubere volunt in Christo, quasi tunc non sit peccatum. Sed quod sit, ostendit subdens: *Habentes damnationem;* et quare, subdit: *quia primam fidem irritam fecerunt,* etsi non nubendo, tamen volendo; ut voluntatem, quae a proposito cecidit, apparet esse damnatam, sive sequantur nuptiae, sive non. Damnatur enim propositi fraus; damnantur tales, quia continentiae fidem primam irritam fecerunt, id est votum, vel in voto violato fidem, quam in baptismo professae sunt[d]. Si autem pro voluntate nubendi damnantur, constat, si eam[e] effectui mancipaverint, revocandum id esse in irritum, easque arcendas redire ad propositum.

Unde Gregorius[4]: « Viduas a proposito recedentes viduitatis, super quibus nos consuluisti, credo te nosse a sancto Paulo, nisi convertantur, olim[f] esse damnatas; quas et nos apostolica auctoritate damnandas[g] et a communione fidelium atque a liminibus ecclesiae arcendas fore censemus, usquequo obediant suis episcopis, et ad[h] bonum, quod coeperunt[i], invite aut voluntarie revertantur[k] ».

---

[a] Ed. et V B D *nubatur.* [b] V D om. *voventibus... est,* quae Z habet in margine. [c] D *adolescentes.* [d] U add. *intellige.* [e] Ed. *ream.* [f] V *omnino.* [g] V om. *quas... damnandas.* [h] Z add. *quod.* [i] D *perceperunt.* [k] U *redeant.*

---

[1] *De bono viduitatis,* c. 9, n. 12 (PL 40, 437); Hugo, II. *De Sacram.* p. 11, c. 12 (PL 176, 501); C. *Nuptiarum bonum* (41), C. 27, q. 1, § 1 (t. I, 1060). [2] Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 10 (PL 176, 163); C. *Voventibus* (2), C. 17, q. 1 (t. I, 812). [3] I. Tim. 5, 11 et 12. [4] Hugo, loc. cit (PL 176, 162); Ivo, *Decret.* p. 7, c. 63; III. *Pan.* c. 204 (PL 161, 559, 1178); C. *Viduas a proposito* (2), C. 27, q. 1 (t. I, 1047).

« De virginibus autem non velatis, si deviaverint, a praedecessore nostro Innocentio taliter[a] decretum habemus[1]: « Hae quae, necdum sacro velamine tectae, tamen in virginali proposito semper se simulaverunt permanere, licet velatae non fuerint, tamen, si nupserint, aliquo tempore his agenda poenitentia est, quia sponsio earum a Domino tenebatur. Si enim inter homines solet bonae fidei contractus nulla ratione dissolvi, quanto magis ista pollicitatio, quam cum Deo pepigit, solvi sine vindicta non poterit »?

Item[2]: « Si virgines nondum velatae taliter publica poenitentia puniuntur, et a coetu fidelium usque ad satisfactionem excluduntur, quanto magis viduae, quae perfectioris aetatis et maturioris consilii existunt, et habitum religionis assumserunt[b], et deinde apostataverunt atque ad priorem vomitum sunt reversae[3], a nobis et ab omnibus fidelibus a liminibus ecclesiae et a coetu fidelium usque ad satisfactionem sunt eliminandae et carceribus tradendae ».

Ex his apparet, virgines vel viduas voto continentiae astrictas, sive fuerint velatae, sive non, nullatenus coniugium sortiri posse. Quod itidem[c] de omnibus intelligendum est, qui continentiam voverunt: quod enim ante erat licitum, post votum fit illicitum.

Non est hic[d] praetermittendum, quod Innocentius de vi- 352
duis et puellis decrevit[4]: « Quae Christo spiritualiter nubunt, si postea publice nupserint, non eas admittendas esse[e] ad poenitentiam, nisi hi quibus se iunxerant[f], de mundo recesserint. Si enim de hominibus[g] haec ratio custoditur, ut quaecumque, vivente viro, alteri[h] nupserit, adultera habeatur, nec ei agendae poenitentiae licentia concedatur, nisi unus de his fuerit defunctus, quanto magis de illa tenenda est, quae ante se[i] immortali Sponso coniunxerat, et post[k] ad humanas nuptias transmigravit ».

Attende, quod non solum coniugium talibus negare videtur, sed etiam locum poenitentiae. Sed non ita intelligendum est, ut aliquando excludantur a poenitentia, quae digne poenitentiam agere

---

[a] Ed. et V B *tale*. [b] Z *sumserunt*. [c] V D *videlicet*. [d] D om. [e] D om. [f] U *coniunxerant*. [g] Ed. *omnibus*. [h] B D *alii*. [i] D om. [k] Ed. add. *hoc*.

---

[1] Ibid. § 1; Hugo loc. cit. [2] Ibid. § 2. [3] Respic. II. Petr. 2, 22. [4] Hugo, *Sum. Sent.* loc. cit.; II. *De Sacram.* p. 11, c. 12 (PL 176, 503), ubi et sequentia; Ivo, *Decret.* p. 7, c. 17 (PL 161, 519); C. *Quae Christo* (10), C. 27, q. 1 (t. I, 1051).

volunt; sed illae non sunt admittendae ad poenitentiam, quae ab incesti copula discedere noluerint; quia post religionis propositum non potest Deo per poenitentiam reconciliari quae ad habitum suae professionis redire neglexerit [a]. Tunc ille cui se iunxerat [b], ei defunctus erit, cum ab eius illicitis amplexibus haec penitus recesserit. Cum igitur dicitur, eas non esse admittendas ad poenitentiam, nisi hi quibus se iunxerant, recesserint de mundo, subaudiendum est eis: tunc enim eis viri de mundo recedunt et defunguntur, cum ab eorum concupiscentia istae se alienant.

Quem sensum subdita similitudo declarat et confirmat.

Cum vir et mulier legitime coniuncti sunt, constat, alterum, altero vivente, ad aliam non posse transire copulam, alioquin adulterium committit; de quo Clemens Papa [c] [1] ait: « Quid in omnibus peccatis est adulterio [d] gravius? Secundum namque in poenis tenet locum, quem primum illi habent qui aberrant a Deo ». Gravissime igitur peccant adulteri, graviter fornicarii, sed cunctis his gravius incestuosi, quos omnes transcendunt contra naturam delinquentes [2].

Unde Augustinus [3]: « Adulterii malum vincit fornicationem, vincitur autem ab incestu: peius enim est cum matre quam cum aliena [e] uxore dormire. Sed horum omnium pessimum est quod contra naturam fit, ut si vir membro mulieris, non ad hoc concesso, utatur; hoc exsecrabiliter fit [f] in meretrice, sed exsecrabilius fit [g] in uxore ».

Cap. III.

De illis qui post longam captivitatem redeunt.

353 Hic quaeritur de illis feminis, quae putantes viros suos interemptos [h], in captivitate, vel ab iniqua [i] dominatione [k] nunquam liberandos, in aliorum coniugia transierunt, si illi qui putabantur

---

[a] U *noluerit.* [b] Ed. et D *coniunxerat.* [c] Z om. [d] D om. [e] V D *alia.* [f] U om. [g] Z om. [h] Ed. add. *vel.* [i] U *aliqua iniqua;* V *aliqua;* Z om. *ab.* [k] Erf. *damnatione;* sed annotat: Alii, *dominatione.*

---

[1] Ivo, *Decret.* p. 8, c. 99; VII. *Pan.* c. 21 (PL 161, 604, 1285); C. *Quid in omnibus* (16), C. 32, q. 7 (t. I, 1144). [2] Gratian, super C. *Quemadmodum non recte* (10), ibid. (t. I, 1142). [3] Sententia est Augustini ex libro *De bono coniugali,* c. 8, n. 8; c. 11, n. 12 (PL 40, 379, 382), sed verba sunt ex Ivone, *Decret.* p. 9, c. 110 (PL 161, 686); C. *Adulterii malum* (11), ibid. (t. I, 1143).

periisse, remeaverint[a], utrum eis reddi debeant, et an secundi fornicarii[b] sint, et ipsae reae adulterii.

De hoc Leo Papa[c][1] ait: « Necesse est, ut legitimarum foedera nuptiarum redintegranda credamus, et remotis his quae hostilitas intulit, cuique id legitime reformetur, quod intulit; procurandumque est, ut recipiat quisque quod proprium est. Nec tamen culpabilis iudicetur et quasi alieni iuris pervasor[d] habeatur qui personam eius mariti, qui iam non esse aestimabatur, assumsit. Sic enim multa, quae ad eos, qui in captivitatem ducti sunt, pertinebant[e], in ius alienum transire potuerunt; et tamen plenae iustitiae est, ut, eisdem reversis, reformentur. Ideoque, si viri, post longam captivitatem reversi, ita in dilectione suarum coniugum perseverant, ut eas cupiant in suum redire consortium, dimittendum[f] est et inculpabile iudicandum quod necessitas intulit, et restituendum quod fides poscit. Sin autem aliquae mulieres ita posteriorum virorum amore sunt captae, ut malint his cohaerere quam ad legitimum transire consortium, merito sunt notandae, ita ut ecclesiastica communione priventur, quae de re excusabili contaminationem criminis elegerunt. Redeant ergo in suum statum coniugia, quia, sicut mulieres, quae ad viros suos reverti noluerint, impiae sunt habendae, ita illae quae redeunt, merito sunt laudandae ».

Ex his ostenditur, illos qui taliter iunguntur, ut credant virum interemptum, per ignorantiam aliquam excusationem habere de peccato; et tantum primam copulam esse legitimam, non secundam; veniam tamen habere, si careat opprobrio malae voluntatis.

Sed si quis, relicta uxore in patria sua[g], in longinquam 354
abiens regionem, aliam ducat[h], deinde poenitentia ductus eam dimittere velit, asserens, se aliam habuisse, quae vivit, nec Ecclesia permittat, quae quod ille asserit ignorat; quaeritur, an in hac secunda copula sit coniugium.

Sane dici potest, non esse coniugium, et mulierem de crimine excusari per ignorantiam, virum autem adulterium admisisse[i].

---

[a] Erf. *redierint;* sed annotat: Alii, *remeaverint.* [b] Ed. et D *fornicati.* [c] Ed. et V B D add. *sic.* [d] V *persuasor;* B *invasor.* [e] D om. [f] D *omittendum.* [g] D om. [h] Ed. add. *uxorem.* [i] D *commisisse.*

---

[1] Epist. 159, (alias 129) *Ad Nicetam,* c. 1 (PL 54, 1136); cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 9 (PL 176, 161); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 244; VI. *Pan.* c. 87 et 88 (PL 161, 637, 1263); C. *Cum per bellicam* (1), C. 34, q. 1, et 2 (t. 1, 1256).

Sed ex quo, ad primam redire volens nec valens, cogitur Ecclesiae disciplina hanc tenere, incipit excusari per obedientiam et timorem de hoc, quod poscenti mulieri debitum reddit, a qua ipse nunquam poscere debet. Et sic de aliis huiusmodi sentiendum [a] est [1].

DISTINCTIO XXXIX.

Cap. I.

De dispari cultu.

355 Post haec de dispari cultu videndum est. Haec est enim una de causis, quibus personae illegitimae fiunt ad contrahendum matrimonium [2].

Non enim licet Christiano cum gentili vel Iudaea inire coniugium, quia etiam in veteri Testamemento [b] prohibitum est, fideles viros infideles ducere uxores, Domino dicente [3]: *Non accipies uxores de filiabus alienigenarum filiis tuis, ne traducant eos post deos suos.* Iuxta hoc Domini praeceptum Iudaeorum coniugia cum alienigenis inita Esdras [4] separavit. Hoc idem etiam in novo Testamento servatur.

Unde Augustinus [5]: « Ne nubat femina, nisi suae religionis viro, vel ne vir talem ducat uxorem. Id enim, ut dicis, iubet Dominus, docet Apostolus [6], utrumque praecipit Testamentum ».

Item Ambrosius [c] [7]: « Cave, Christiane, gentili vel Iudaeo filiam tuam tradere; cave, ne Iudaeam vel gentilem vel alienigenam, id est haereticam, et omnem alienam a fide tua [d] uxorem accersias tibi ».

---

[a] U *sciendum.* [b] U *Lege.* [c] D add. *in libro de Patriarchis.* [d] D om.

---

[1] Hic casus sumtus est ex Hugone, *Sum. Sent.* loc. cit. — Haec falsa solutio Magistri, postea communiter reprobata fuit. [2] Hoc capitulum sumtum est ex Hugone, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 8 (PL 176, 160). [3] Exod. 34, 16; Deut. 7, 3. [4] I. Esdr. 10, 11. [5] Libro I *De coniugiis adulterinis,* c. 21, n. 25 (PL 40, 465); Ivo, VI. *Pan.* c. 101 (PL 161, 1270); C. *Sic enim* (9), C. 28, q. 1, § 6 (t. I, 1085). [6] II. Cor. 6, 14. [7] Libro I *De Abraham,* c. 9, n. 84 (PL 14, 451); C. *Cave* (15), ibid. (t. I, 1088).

Item[1]: « Si quis Iudaeae, sive Christiana Iudaeo, sive Iudaea Christiano carnali consortio misceatur, quicumque tantum nefas admiserit, a christiano coetu penitus[a] segregetur ».

Ex his aliisque pluribus[b] apparet, non posse contrahi coniugium ab his qui sunt diversae religionis et fidei.

Cap. II–III[c].

De coniugio fidelis et infidelis et duorum infidelium.

Huic[d] autem videtur obviare[e] quod Apostolus[2] ait de im- 356
paribus coniugiis: *Ego dico, non Dominus: Si quis frater habet uxorem infidelem, et haec consentit habitare cum illo, non dimittat illam; et si qua mulier,* etc.

Sed « aliud hoc esse, aliud illud, evidenter ostendit Augustinus[3]. Ibi enim agitur de illis coniugiis fidelium et infidelium, quae contrahuntur ab eis in dispari religione et fide manentibus. Apostolus vero agit[f] de illis qui unius eiusdemque infidelitatis fuerunt, quando coniuncti sunt; sed cum venisset Evangelium, alter sine altera credidit. Intelligisne quid dicam?

« Attende, ut rem ipsam diligentius explanem. Ecce coniuges duo unius infidelitatis fuerunt, quando coniuncti sunt; nulla de his quaestio est, quae pertineat ad illud praeceptum veteris et novi Testamenti, quo prohibetur fidelis cum infideli copulare coniugium. Iam sunt coniuges, et ambo adhuc[g] sunt infideles; tales sunt adhuc, quales coniuncti sunt. Venitque Evangelii praedicator, credidit eorum unus vel una, sed ita ut infidelis cum fideli habitare consentiat; non iubet Dominus, ut fidelis infidelem dimittat taliter coniunctum[4] ». « Nec Apostolus iubet, ut non dimittat, sed consulit, ut, si quis aliter agat, non sit transgressor, sicut et de virginibus consulit[h] [5] ». « Monet ergo[i], quod est lucrandi occasio, cum possit licite relinquere, sed non expedit[6] ». « Tunc

---

[a] Ita U Z; ed. *protinus*. [b] Ed. add. *testimoniis*. [c] Ob textus connexionem, cc. 2 et 3, et infra cc. 6 et 7 uniuntur. [d] D *hoc*. [e] D add. *huic*. [f] D *quoque ait,* pro *v. a.* [g] D om. [h] U *ait*. [i] U add. *ut*.

---

[1] C. *Si quis Iudaicae* (17), ibid. (t. I, 1089). [2] I. Cor. 7, 12. [3] Loc. cit. [4] Aug., ibid. n. 26, et can. cit. § 7. [5] August., l. *De serm. Domini in monte*, c. 16, n. 44 (PL 34, 1252). [6] Libro I *De coniugiis adulterinis*, c. 13, n. 14 (PL 40, 459); Ivo, VI. *Pan.* c. 100 (PL 161, 1266); C. *Iam nunc* (8) ibid. (t. I, 1082).

enim non expedit id [a] quod licitum est, quando permittitur quidem, sed usus ipsius aliis affert impedimentum salutis, sicut discessio fidelis ab infideli, quam non prohibet Dominus, quia coram illo non est iniusta; sed Apostolus, ne [b] fiat, consilio caritatis suadet, ut nemo in ea re iussionis necessitate teneatur, sed consilii voluntate libere faciat [1] ».

Ex his monstratur, etiam [c] inter infideles coniugium esse, et consilium Apostoli non obviare praecepto Domini, quo iubet, fidelem non iungi infideli, et si coniuncti fuerint, separari. Legitur enim, quod « Esdras propheta, immo Dominus per eum, iussit Israelitis uxores dimittere alienigenas, per quas ibant ad deos alienos, non illae per maritos acquirebantur Deo. Recte hoc praecepit [d], quia per Moysen iusserat Dominus, ne quis uxorem alienigenam duceret. Merito ergo quas duxerant Domino prohibente, Domino iubente dimiserunt [2] »; quia, ut ait Ambrosius [3], « non est imputandum [e] matrimonium quod extra Dei decretum factum est; sed cum cognoscitur, emendandum [f], ut quando fidelis infideli copulatur ».

Sed ut ait Augustinus [4]: « Cum coepisset gentibus Evangelium praedicari, iam coniunctos gentiles gentilibus comperit coniugibus [g], ex quibus si non ambo crederent, sed unus vel una, et infidelis cum fideli consentiret habitare [h]; nec prohiberi a Domino debuit fidelis [i] infidelem dimittere, nec [k] iuberi: ideo [l] non prohiberi, quia iustitia permittit a fornicante discedere; et infidelis hominis fornicatio est maior in corde, nec vera eius pudicitia [m] cum coniuge dici [n] potest, quia *omne quod non est ex fide, peccatum est* [5], quamvis fidelis veram habeat pudicitiam, etiam cum infideli coniuge, quae non habet veram; ideo autem nec iuberi, quia nec contra iussionem Domini gentiles fuerunt ambo coniuncti ». « Licitum ergo erat per iustitiam fideli infidelem dimittere; sed licitum non erat faciendum propter liberam benevolentiam [6] ».

---

[a] D om. [b] D *ut.* [c] Z om.; ed. *et.* [d] Z add. *etiam Deus.* [e] Ed. *putandum.* [f] Z C add. *est.* [g] D add. *copulari.* [h] D *cohabitare.* [i] V add. *etiam.* [k] D *vel.* [l] D *item.* [m] V add. *esse.* [n] Erf. *duci;* sed annotat: Alii, *dici.*

---

[1] Ibid. c. 18, n. 22. Eosdem locos Augustini affert Glossa ad I. Cor. 7, 12, apud Lyranum. [2] August., loc. cit. c. 18, n. 20 *. [3] *Comment. in I. ad Cor.* 7, 15 (PL 17, 219); C. 28, q. 1 introductio (t. I, 1084). [4] Loc. cit. c. 18, n. 20. [5] Rom. 14, 23. [6] Aug., ibid. c. 20, n. 24; hic et praeced. locus apud Ivon., VI. *Pan.* c. 101 (PL 161, 1267); C. *Sic enim* (9), ibid. § 5 (t. I, 1084).

Evidenter apparet, et inter infideles coniugium esse, et Apostolum de illis agere, qui in infidelitate coniuncti fuerunt, et post alter ad fidem conversus est, cum quo infidelis habitare consentit; hunc non dimittere fideli consulit Apostolus, quia forte per fidelem salvabitur infidelis.

[Cap. III]. Potest tamen licite dimittere, quia in infideli est for- 357
nicatio, si non corporis, tamen mentis. Causam enim fornicationis Dominus [a] excepit; fornicationem vero generalem et universalem intelligere cogimur, non modo scilicet corporalem, sed et spiritualem.

De qua Augustinus [1] ait [b]: « Idololatria et quaelibet noxia superstitio fornicatio est. Dominus autem permisit, causa fornicationis uxorem dimitti [c], sed non iussit; et sic dedit Apostolo locum monendi, ut qui vult non dimittat »; potest tamen licite dimittere. « Si enim fornicatio carnis detestanda est in coniuge, quanto magis fornicatio mentis, id est infidelitas [2] ».

Cap IV.

Pro quibus peccatis possit fieri separatio, vel non.

Si autem quaeris, an propter aliud vitium nisi propter infi- 358
delitatem vel idololatriam possit dimitti, attende quod [d] Augustinus [3] ait: « Si infidelitas fornicatio est, et idololatria infidelitas, et avaritia idololatria; non est dubitandum, et avaritiam fornicationem esse. Quis ergo quamlibet illicitam concupiscentiam potest a fornicationis genere separare, si avaritia fornicatio est? Ex quo intelligitur [e], quod propter illicitas concupiscentias non tantum [f] quae in stupris cum alienis viris vel feminis committuntur, sed ob quaslibet, quae animam a lege Dei aberrare [g] faciunt et perniciose corrumpi, possit sine crimine et vir uxorem suam dimittere, et uxor virum ».

---

[a] Z om. [b] U *dicit;* D add. *in libro de sermone Domini in monte.* [c] Z *dimittere.* [d] Ita U B; ed. *quid.* [e] D *intelligit.* [f] D *tam.* [g] V *oberrare.*

---

[1] Libro I *De serm. Domini in monte,* c. 16, n. 45 (P L 34, 1252); cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 20 (P L 176, 169 et sqq); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 248-50; VII. *Pan.* c. 29 et 30 (P L 161, 638 et sqq., 1287); C. *Idololatria* (5), ibid. (t. I, 1080). [2] Glossa in I. Cor. 7, 15, apud Lyranum, secundum August., l. *De coniugiis adult.* c. 17, n. 19 (P L 40, 461). [3] In cit. *Sermone* c. 16, n. 46, et can. cit. § 1.

Item [1]: « Rectissime dimittitur, si viro suo dicat: non ero uxor tua nisi mihi de latrocinio divitias congeras, vel nisi solita lenocinia exerceas, aut si quid aliud facinorosum [a] vel flagitiosum a viro suo expetat. Tunc ille, si [b] veraciter poenitens est, habetque *fidem per dilectionem operantem* [2], membrum, quod eum scandalizat, amputabit ».

Ex his apparet, quod non solum infidelitas, sed et quaelibet concupiscentia, quae perniciose turpiterque corrumpit, fornicatio spiritualis est, per quam vir uxorem, vel uxor virum dimittere potest. Consulit tamen Apostolus, ne fidelis dimittat infidelem volentem cohabitare nec a Deo revocare.

Cap. V.

Quando licet fideli aliam ducere, vel non.

359 Hic quaeritur, si fidelis infidelem dimittat, vel infidelis a fideli discedat, an liceat fideli aliam ducere.

Videtur auctoritas testari, quod vivente illa, alteram [c] ducere non valeat.

Ambrosius [3] enim verba Apostoli exponens ait: « Alioquin, si disceditis ab invicem et volentes cohabitare dimittitis, et aliis vos copulatis, adulteri estis, et filii vestri, qui de [d] hac copula nascuntur, immundi, id est spurii sunt ».

Item [4]: « Si quis habuerit uxorem virginem ante baptismum, vivente illa, post baptismum alteram [e] habere non potest: crimina enim in baptismo solvuntur, non coniugia ».

360 Sed econtra Ambrosius testatur: *Si infidelis,* dicit Apostolus [5] *discedit, discedat. Non enim est servituti subiectus frater aut soror in huiusmodi;* quia « non debetur reverentia coniugii ei qui horret auctorem coniugii. Non est enim ratum matrimonium, quod sine Dei devotione est; et ideo non est peccatum

---

[a] U *perniciosum,* sed corr. interl. *vel facinorosum.* [b] Z *qui.* [c] V *aliam.* [d] D *ex.* [e] D *aliam.*

---

[1] August., *De fide et operibus,* c. 16, n. 28 (PL 40, 216); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 251; VII. *Pan.* c. 32 (PL 161, 639, 1288); C. *Uxor legitima* (4), ibid. (t. I, 1080). [2] Respic. Gal. 5, 6. [3] *Comment. in I. Cor.* 7, 14 (PL 17, 219); Gratian., introd. in C. 28, q. 2. [4] Ivo, *Decret* p. 8, c. 197; VI. *Pan.* c. 98 (PL 161, 625, 1265); C. *Si quis* (1), C. 28, q. 2 (t. I, 1089). [5] I. Cor. 7, 15.

ei qui dimittitur propter Deum, si alii se copulaverit. Contumelia enim Creatoris solvit ius matrimonii circa eum qui relinquitur, ne accusetur alii copulatus. Infidelis autem discedens et in Deum peccat et in matrimonium, nec est ei servanda fides coniugii qui ideo recessit, ne audiret Christum esse Deum christianorum coniugiorum. Si vero ambo crediderint, per cognitionem Dei confirmatur coniugium [1] ».

Attende, haec praedictis contraria posse videri, ut sibi etiam [a] Ambrosius contradicere videatur. « Sed distinguendun est hic: aliud esse dimittere volentem cohabitare, aliud dimitti propter Deum ab illo qui horret nomen Christi. Ibi lex benevolentiae non servatur, hic veritas custoditur. Et ideo, cum liceat dimittere volentem cohabitare, non tamen, ea vivente, aliam ducere [b]; discedentem vero sequi non oportet, et ea vivente, aliam ducere licet [c]. Sed hoc non est intelligendum, nisi de his qui in infidelitate sibi copulati sunt. Sed si ad fidem uterque conversus est, vel si uterque fidelis matrimonio coniunctus [d] est, et post alter eorum a fide discesserit et odio fidei coniugem reliquerit, dimissus discedentem non comitabitur; nec tamen, illa vivente, alteram [e] ducere poterit, quia inter eos fuerat ratum coniugium, quod non potest dissolvi [f] [2] ».

Cap. VI–VII.

Utrum coniugium inter infideles sit.

Sunt tamen [g] nonnulli, qui inter infideles asserunt non esse 361
coniugium, quia nec rata nec legitima est eorum copula.

Rata non est, quia solvi potest; nec legitima [h], quia Apostolus [3] dicit: « *Omne quod non est ex fide, peccatum est* ». Eorum autem coniunctio non est ex fide, et ideo peccatum est; non est igitur coniugium, quia nullum coniugium peccatum est.

---

[a] Ed. et V D om. [b] Ed. et B D add. *licet.* [c] D om. *discedentem... licet.* [d] Ed. et D *iunctus.* [e] V D *aliam.* [f] Ed. et V D *solvi.* [g] Z *enim.* [h] D om. *Rata... legitima.*

---

[1] *Comment.* cit. v. 16; cfr. pag. 976, nota 3; C. *Si infidelis* (2), ibid. (t. I, 1090), sed ibi in antiqua editione Decreti falso tributus est Gregorio. [2] Gratian. super can. cit. [3] Rom. 14, 23; cfr. Gratian. super C. *Omnes deinceps* (14), ibid. q. 1 (t. I, 1087).

Augustinus[1] etiam dicit, quia non est vera pudicitia infidelis cum fideli[a]. Sed vera negatur esse pudicitia[b], non quod infidelium coniugium non sit verum, sed quia non habet illud triplex bonum, quod excusat coitum et meretur praemium.

Item, illud Apostoli: *Omne quod non est ex fide, peccatum est,* non ita intelligendum est[c] ut quidquid fit[d] ab infidelibus peccatum sit; sed omne quod fit contra fidem, id est conscientiam, male fit et ad gehennam aedificat. Vel, in omni eo quod infidelis facit, peccat, non quia illud facit, sed quia non eo modo illud facit, quo debet, non referens ad debitum finem.

362 [Cap. VII]. Copula igitur[e] maritalis, quae est inter infideles coniugium est legitimum, sed non ratum[f]: legitimum, quia[g] est inter legitimas personas; sed non ratum, quia sine fide. Coniugium vero fidelium legitimum est et ratum, si tamen legitimae sunt personae.

Quod autem legitima sit infidelium coniunctio, Augustinus[2] testatur dicens: « Uxor legitima societate coniuncta sine ulla culpa relinquitur, si cum viro christiano permanere noluerit ».

Ex hoc etiam probatur[h], quia infideli ad fidem converso Apostolus consulit infidelem non dimittere; quod non faceret, si non esset inter eos legitimum coniugium. Legitimum est quod legali institutione vel provinciae moribus, non contra iussionem Domini contrahitur.

DISTINCTIO XL.

Cap. I.

De cognatione carnali.

363 Nunc superest de cognatione aliquid dicere.

Est autem cognatio alia carnalis[i], alia spiritualis. Primum de carnali cognatione et affinitate inspiciamus[k].

---

[a] Z *infideli.* [b] V om. [c] V om. [d] D *est.* [e] D *vero.* [f] V add. *quia sine fide.* [g] U add. *hoc.* [h] D *apparet.* [i] Ed. add. *et.* [k] V *incipiamus.*

---

[1] Libro I *De coniugiis adulterinis* c. 18, n. 20 (PL 40, 461). Quoad explicationem huius loci ad Romanos cfr. II. *Sent.* dist. XLI, c. 1. [2] *De fide et operibus* c. 16, n. 28 (PL 40, 216); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 251; VII. *Pan.* c. 32 (PL 161, 639, 1288); C. *Uxor legitima* (4), ibid. (t. I, 1080). De seqq. cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 8 (PL 176, 160).

Cognati igitur vel affines in septimo gradu vel infra copulari non debent.

Unde Gregorius[1]: « Progeniem suam unumquemque usque ad septimam observare decrevimus generationem; et quamdiu se agnoscunt affinitate propinquos, ad coniugalem copulam accedere denegamus; quod si fecerint, separentur ».

Item, Nicolaus Papa[a][2]: « De consanguinitate sua nullus uxorem ducat usque post generationem septimam, vel quousque parentela cognosci potest ».

Item[3]: « Nulli ex propinquitate sui sanguinis[b] usque ad septimum gradum uxores ducant ».

His auctoritatibus aliisque pluribus consanguineorum coniunctiones prohibentur usque ad septimum gradum.

Cap. II.

De computatione graduum consanguinitatis.

Quomodo autem gradus consanguinitatis computandi sint, Isi- 364
dorus[4] ostendit sic: « Series consanguinitatis sex gradibus dirimitur, hoc modo: filius et filia, quod est frater et soror, sit[c] ipse truncus. Illis seorsum seiunctis, ex radice illius trunci egrediuntur isti ramusculi: nepos et neptis, primus; pronepos et proneptis, secundus; abnepos et abneptis, tertius; adnepos et adneptis, quartus; trinepos et trineptis, quintus; trinepotis nepos et trineptis neptis sextus[d] ».

Attende, quod sex gradus tantum ponit Isidorus, quia truncum inter gradus non computat.

[a] V om. [b] U *generis.* [c] U *sint.* [d] Z *vel trineptis filius et trineptis filia sextus,* pro *t. n. e. t. n. s.*, quae linea delevit.

[1] Libro XIV Regest. indict. 7, epist. 17 (alias 32) *Ad Felicem* episc. (PL 77, 1326); cfr. Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 11; II. *De Sacram.* p. 11, c. 14 (PL 176, 163, 512); verbotenus apud Ivon., *Decret.* p. 9, c. 26; VII. *Pan.* c. 76 (PL 161, 662, 1299); C. *Progeniem* (16), C. 35, q. 2 (t. I, 1267); Cfr. C. *Non debet* (8), X. De Consanguinitate et affin., IV. tit. 14 (t. II, 703). [2] Can. *De consanguinitate* (17), ibid. (t. I, 1268). [3] Hugo, loc. cit.; Ivo, *Decret.* p. 9, c. 48; VII. *Pan.* c. 78 (PL 161, 668, 1301); C. *Nulli* (19), ibid.; cfr. Gratian. super eundem can. [4] Excerptum ex IX. *Etymolog.* c. 5 (PL 82, 353 et sqq.); C. *Series* (1), ibid. q. 5 (t. I, 1271).

365 Alii vero, qui septem ponunt gradus, truncum inter gradus connumerant [a] [1].

« Varie namque computantur gradus cognationis [b]. Alii enim patrem in primo gradu, filios in secundo ponunt. Alii primum gradum filios appellant, negantes gradum cognationis inter patrem et filium esse [c], cum una caro sint pater et filius. Auctoritates ergo, quae consanguinitatis cautelam usque in septimum gradum prohibent, patrem in primo ponunt gradu; illae vero, quae usque ad sextum gradum prohibent, primum gradum filios appellant. Atque ita fit, ut eaedem personae secundum hanc diversitatem inveniantur in sexto et septimo gradu [2] ». Patrem vero in primo gradu ponit qui fratres dicit esse secundum [d] gradum.

Hoc modo computat Zacharias Papa [3] inquiens: « Parentelae gradus taliter computamus: ego et frater meus una generatio sumus, primumque gradum efficimus. Rursus [e], filius meus et fratris mei filius secunda generatio sunt [f], et gradum secundum faciunt [g], atque ad hunc modum ceterae successiones [h] ».

« Inter illos vero, qui sex gradus computant, et illos qui septem [i], nulla in sensu existit diversitas, quamvis in numero graduum varietas [k] videatur. Ultima enim generatio, si a fratribus sumat initium numerandi, septima invenitur [4] ».

Cap. III.

Quare septem gradus computantur.

366 Quare vero sex gradus [l] computat Isidorus, ipse aperit dicens [5]: « Consanguinitas dum se paulatim propaginum ordinibus dirimens usque ad ultimum gradum protraxerit et propinquitas esse desierit, tunc primum lex in [m] matrimonii vinculum eam recipiet, et quodam modo incipiet revocare fugientem. Ideo autem

[a] Ed. et B *computant*. [b] D C *consanguinitatis*. [c] D om. [d] U V *primum*; V om. *esse*. [e] Z om. [f] D *est*. [g] V *efficiunt*. [h] V add. *continentur*. [i] Ed. add. *computant*. [k] U *diversitas*. [l] Ed. om. [m] V Z om.

[1] Hugo, loc. cit. [2] Gratian. super C. *Contradicimus* (21), ibid. q. 2 (t. I, 1269). [3] Can. *Parentelae* (4), ibid. q. 5 (t. I, 1275). [4] Can. *Ad sedem* (2), ibid. § 10 (t. I, 1274). [5] Loc. cit. c. 6, n. 29; Ivo, *Decret*. p. 9, c. 46; VII. *Pan*. c. 75 (P L 161, 667, 1300); C. *Consanguinitas* (1), C. 35, q. 4 (t. I, 1271). Cfr. August., XV. *De civ. Dei*, c. 16 (P L 41, 457 et sqq.).

usque ad sextum generis [a] gradum consanguinitas constituta est, ut, sicut sex aetatibus mundi generatio et hominis status finitur, ita propinquitas generis tot gradibus terminetur ».

In his sex gradibus omnia propinquitatum [b] nomina continentur, ultra [c] quos nec affinitas inveniri [d], nec successio potest amplius prorogari [e].

Secundum alios, septem gradus ideo computantur, ut ita post septem gradus sponsus sponsae iungatur [f], sicut post hanc vitam, quae septem diebus agitur [g], Ecclesia Christo iungetur.

Cap. IV.

De dispensatione Gregorii habita ad Anglos.

His autem occurrit illud, quod G r e g o r i u s [1] *Augustino, Anglo-* 367
rum episcopo, a quo requisitus fuerat, quota generatione debeant copulari, rescribit [h] sic: « Quaedam lex Romana permittit, ut sive fratris vel sororis, seu duorum fratrum germanorum seu duarum sororum filius et filia misceantur. Sed experimento didicimus, ex tali coniugio sobolem non posse succrescere. Unde necesse est, ut quarta vel quinta generatio fidelium licenter sibi coniungantur [i] ».

Sed post multum temporis idem G r e g o r i u s [2] a [k] *Felice, Messinae Siciliae praesule,* requisitus, utrum Augustino scripserit, ut Anglorum quarta generatione contracta matrimonia solverentur, inter cetera talem reddidit rationem: « Quod scripsi Augustino, Anglorum Episcopo, ipsi etiam Anglorum genti, quae nuper ad fidem venerat, ne a bono, quod coeperat [l], metuendo [m] austeriora recederet [n], specialiter et non generaliter me cognoscas scripsisse. Nec ideo haec eis scripsi, ut, postquam in fide fuerint solidati, si infra propriam consanguinitatem inventi fuerint, non separentur, aut infra affinitatis lineam, id est usque ad septimam generationem iungantur ».

---

[a] V *generationis.* [b] D add. *genera et.* [c] Z *vel.* [d] V *invenitur.* [e] V Z *propagari;* Z corr. interl. *prorogari.* [f] D om. *s. i.* [g] D *volvitur.* [h] Z add. *ergo.* [i] V Z D *iungantur.* [k] U *de.* [l] U *inceperat.* [m] V *metuenda.* [n] D om.

---

[1] Libro XI Regest., indict. 4, epist. 64 (alias 31), 6. interrogatio (PL 77, 1189); Hugo, II. *De Sacram.* p. 11, c. 14 (PL 176, 515), ubi et sequens locus; Ivo, *Decret.* p. 9, c. 55 et 56; VII. *Pan.* c. 71 et 72 (PL 161, 669, 1299); C. *Quaedam lex* (20), ibid. q. 2 (t. 1, 1268). [2] Ibid. et in can. cit. § 1.

DISTINCTIO XLI.

Cap. I.

De affinitatis gradibus.

368 Nunc de affinitate [a] videndum est; de qua Gregorius [1] ait: « Porro de affinitate, quam dicitis parentelam esse, quae ad virum ex parte uxoris, seu quae ex parte viri ad uxorem pertinet, manifesta ratio est: quia, si secundum divinam sententiam [2] ego et uxor mea sumus una caro, profecto mihi et illi mea suaque parentela propinquitas una efficitur. Quocirca ego et soror uxoris meae in uno et primo gradu erimus; filius vero eius secundo gradu erit a me, neptis vero tertio; idque utrinque in ceteris agendum est successoribus [b]. Uxorem vero propinqui, cuiuscumque gradus sit, ita me oportet attendere, quemadmodum ipsius quoque gradus aliqua femina propriae propinquitatis sit; quod nimirum uxori meae de propinquitate viri sui in cunctis cognationis gradibus convenit observare. Qui vero aliorsum [c] sentiunt, antichristi sunt ».

Item, Iulius Papa [3]: « Aequaliter vir coniungatur [d] consanguineis propriis et consanguineis uxoris ».

Item, Isidorus [4]: « Sane consanguinitas, quae in proprio viro conservanda est, etiam in uxoris parentela de lege nuptiarum custodienda est, quia constat, eos duos fuisse in carne una; ideoque communis illis est utraque parentela ».

Item, Iulius Papa [5]: « Nullum in utroque sexu permittimus ex propinquitate sui sanguinis vel uxoris usque in [e] septimum generationis gradum uxorem ducere, vel incesti macula copulari [f],

---

[a] U add. *graduum.* [b] Ed. *successionibus.* [c] Z *aliud,* sed corr. interl. *vel aliorsum.* [d] B *iungatur.* [e] D *ad.* [f] Erf. annotat: Alii, *copula maculari,* pro *m. c.*

---

[1] Can. *Porro* (3), C. 35, q. 5 (t. I, 1274). [2] Respic. Matth. 19, 5. [3] Ivo, *Decret.* p. 9, c. 43 (PL 161, 667); C. *Aequaliter* (13), ibid. q. 3 (t. I, 1267). [4] Hugo, II. *De Sacram.* p. 11, c. 14 (PL 176, 517); Ivo, *Decret.* p. 9, c. 44; VII. *Pan.* c. 69 (PL 161, 667, 1298); C. *Sane consanguinitas* (14), ibid. (ex Conc. Maciensi) (t. I, 1267). [5] Ivo, *Decret.* p. 9, c. 49; VII. *Pan.* c. 79 (PL 161, 668, 1301); C. *Nullum* (7), ibid. (t. I, 1265).

quia, sicut non licet cuiquam Christiano de sua consanguinitate, sic nec de consanguinitate uxoris coniugem ducere, propter carnis unitatem ».

Item, Gregorius[1]: « De affinitate consanguinitatis per gradus cognationis placuit usque ad septimam generationem observare. Nam et haereditas rerum, per legales instrumentorum definitiones[a] sancita, usque ad septimum gradum haeredum protendit successionem. Non enim eis[b] succederent, nisi de propagine cognationis deberetur ».

His[c] auctoritatibus insinuatur, et quae sit affinitas, et usque ad quem gradum sit observanda, scilicet usque ad septimum.

Cap. II.

De variis traditionibus affinitatis.

Sed alii[d] videntur concedere, in quinta generatione inter af- 369
fines contrahi coniugium, et in quarta etiam, si contractum fuerit, non separari.

Ait enim Fabianus Papa[2]: « De propinquis, qui ad affinitatem per virum et uxorem veniunt, defuncta uxore vel viro, in quinta generatione iungantur; in quarta si iuncti[e] fuerint, non separentur; in tertia[f] autem[g] propinquitate non licet uxorem alterius accipere post obitum eius. Aequaliter vir iungatur in matrimonio eis[h] quae sibi consanguineae sunt, et uxoris suae consanguineis, post mortem uxoris ». Ecce, hic conceditur, in quinta vel quarta propinquitate affinium fieri coniugium.

Iulius etiam Papa[3] ait: « Statutum est, ut relictam patris uxoris suae, relictam fratris uxoris suae, relictam filii uxoris suae nemo sibi in matrimonium sumat; relictam uxorem consanguineorum uxoris suae usque in tertiam progeniem nemo in uxorem sumat; in quarta vero et quinta si inventi fuerint, non separentur ».

---

[a] U *distinctiones*, sed corr. marg. *vel definitiones*. [b] Ed. *ei*. [c] U add. *aliisque*. [d] Z *aliis*. [e] Ita U et Z (intert.); ed. *inventi*. [f] D *quarta*. [g] Ed. *vero*. [h] V *eius*.

---

[1] Ivo, *Decret.* p. 9, c. 51; VII. *Pan.* c. 81; C. *De affinitate* (1), ibid. (t. I, 1264). [2] Can. *De propinquis* (3), ibid. (t. I, 1264). [3] Can. *Et hoc quoque* (12), ibid. (t. I, 1267)

Ecce, quam varie de affinitatis observatione loquuntur auctores. Alii enim usque ad septimum gradum eam observari sanciunt; alii vero in quinto vel quarto matrimonia contracta non dividunt. Sed illi veritatis rigorem, isti misericordiae dispensationem videntur proponere: potest enim Ecclesia dispensare in copula affinium usque ad tertium gradum, sicut Gregorius dispensavit in quarto gradu consanguinitatis.

370 Illud etiam non est praetereundum, quod Gregorius[1] *Venerio episcopo* scribit[a]: « Sedem apostolicam consulere decrevisti, si mulier copula nuptiali extraneo viro coniuncta, cognationi eius pertineat; si, eo defuncto, cognatio maneat[b], vel si sub alio viro cognationis vocabula dissolvantur; vel si susceptae soboles possint legitime ad prioris viri cognationis transire copulam. Si una caro fuerit, quomodo potest aliquis eorum propinquus uni pertinere, nisi pertineat alteri? Hoc minime posse fieri, credendum est. Porro, uno defuncto, in[c] superstite affinitas non deletur, nec alia copula coniugalis affinitatem prioris copulae solvere valet; sed nec alterius coniunctionis soboles placet ad affinitatis prioris viri consortium transire. Si quis ergo sacrilego et temerario ausu in defuncto quaerit propinquitatem extinguere, vel sub altero affinitatis vocabulo dissipare, vel susceptas soboles alterius copulae propinquitati prioris credit legitime sociari, hic negat Dei verbum validum esse, quod dixit: *Erunt duo in carne una* ».

Ecce, hic prohibet, si mortuo primo viro, uxor eius alii nupserit, « filios de secundo viro genitos ducere uxores de cognatione prioris viri, quia filii mediante matre ad cognationem prioris viri[d] pertinent, cum quo mater eorum una caro extiterat[2] ».

Hoc idem etiam Innocentius Papa[e][3] ait: « Si qua mulier ad secundas nuptias transierit et ex eis sobolem genuerit, nullatenus potest ad consortium cognationis prioris viri pertingere[f] ». Hoc autem observandum est usque ad septimum generis[g] gra-

[a] Ed. et D *scripsit.* [b] Z post correct. *permaneat.* [c] V *si.* [d] V om. *quia... viri.* [e] V om. [f] V *pertinere; Z contingere.* [g] U *generationis.*

[1] Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 11; H. *De Sacram.* p. 11, c. 14 (PL 176, 164, 514); Ivo, *Decret.* p. 9, c. 38; VII. *Pan.* c. 68 (PL 161, 665, 1297); C. *Fraternitatis* (1), ibid q. 10 (t. I, 1286). [2] Hugo, *Sum. Sent* loc. cit., qui addit: « Hoc autem decretum Gregorii non servat Ecclesia ». [3] Can. *Si qua* (3), ibid. (t. I, 1288).

dum, sed maxime usque ad tertium vel quartum [a], sicut supra positum est.

Cap. III–IV [b].

Si coniugium sit inter eos qui nota consanguinitate dividuntur.

Et est sciendum, quod Ecclesia infra praedictos gradus con- 371
sanguinitatis coniunctos separat.

Si autem ignoranter coniuncti fuerint in conspectu Ecclesiae, et postmodum, probata consanguinitate, eiusdem iudicio separati, quaeritur, utrum copula illa coniugium fuerit.

Quibusdam videtur non fuisse coniugium, quia non erant legitimae personae; sed tamen de crimine excusantur per ignorantiam, et quasi coniugium reputatur, quia bona fide et [c] per manum Ecclesiae convenerunt; unde et filii eorum legitimi habentur.

Alii [1] vero dicunt, fuisse coniugium, licet non essent legitimae personae, quia talium coniunctiones vocant canones coniugia, ubi de personis agunt [d] quarum testimonio consanguineorum sit dirimenda coniunctio.

[Cap. IV]. Unde Urbanus Papa [2]: « Si duo viri vel tres iu- 372
reiurando consanguinitatem firmaverint, vel ipsi forte confessi fuerint, coniugia dissolvantur. Si vero neutrum contigerit, episcopi eos per fidem Christi obtestentur, quatenus palam fateantur, si se recognoscunt consanguineos. Si se iudicio episcoporum segregaverint, alia matrimonia contrahere non prohibeantur ».

Idem [3]: « Notificamus tibi, ut, cum tres vel duo ex propinquioribus eius qui accusatur, hanc propinquitatem iuramento [e] firmaverint, vel si tres vel duo ex antiquioribus Genuensibus [f], quibus haec propinquitas est nota, qui bonae famae et veracis testimonii sint, remoto amore, timore, pretio et omni malo studio, praedicto modo firmaverint, sine mora coniugia dissolvantur ».

---

[a] V add. *gradum*. [b] Ob textus connexionem, cc. 3 et 4 et, infra 5-10 uniuntur. [c] D add. *quasi*. [d] Z *agitur*. [e] Z *iurando*. [f] Ed. *Ianuensibus*.

---

[1] Ita Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 11; H. *De Sacram.* p. 11, c. 4 (PL 176, 164, 484). [2] Ivo, *Decret.* p. 9, c. 53 (PL 161, 669); C. *Si duo* (4), ibid. q. 6 (t. I, 1278). [3] Ivo, *Decret.* p. 9, c. 33 (PL 161, 663): C. *Notificamus* (3), ibid. (t. I, 1278).

« Consanguineos vero extraneorum nullus accuset, vel consanguinitatem in Synodo computet, sed propinqui, ad notitiam quorum pertinet. Si autem progenies tota defecerit, ab antiquioribus et veracioribus [a] quibus propinquitas tota nota sit, episcopus canonice perquirat; et si inventa fuerit, separentur [1] ».

Ecce, quibus accusantibus vel testificantibus, dirimenda sit consanguineorum coniunctio, quae coniugium vocatur.

Cap. V–IX.

Quid sit fornicatio, stuprum, adulterium, incestus, raptus.

373 Hic dicendum [b] est, quod aliud est fornicatio, aliud stuprum, aliud adulterium, aliud incestus, aliud raptus [c] [2].

Fornicatio, licet sit genus omnis illiciti coitus, qui fit extra uxorem, tamen specialiter intelligitur in usu viduarum, vel meritricum, vel concubinarum.

374 [Cap. VI]. Stuprum proprie est virginum illicita defloratio.

375 [Cap. VII]. Adulterium est alieni tori violatio; unde adulterium dicitur quasi ad alterius torum [d] accessio.

376 [Cap. VIII]. Incestus est consanguinearum vel affinium abusus; unde incestuosi dicuntur qui consanguineis vel affinibus suis abutuntur.

377 [Cap. IX]. Raptus admittitur, cum puella violenter a domo patris educitur, ut corrupta in uxorem habeatur. Sive puellae, sive parentibus vis illata constiterit, hic morte mulctatur. Sed si ad ecclesiam cum rapta confugerit, privilegio ecclesiae mortis impunitatem meretur.

Attendendum est etiam illud Alexandri [3], qui [e] ait: « Quod frater sororve uxoris tuae cognati dicuntur, aequivocationis iure

---

[a] Erf. add. *et iustioribus:* sed annotat: Alii non habent hoc verbum. [b] V *distinguendum;* U om. *est.* [c] Ed. ponit verba *Hic... raptus* in fine cap. praecedentis. [d] U *tori,* om. *ad.* [e] V Z B *quod.*

---

[1] Ivo, *Decret.* p. 9, c. 57; VII. *Pan.* c. 84 (P L 161, 670, 1302); C. *Consanguineos* (1), ibid. (t. I, 1277); sed ultima propositio est ex Gratiano, super C. *Si duo* (4), ibid. (t. I, 1278). [2] Haec et quae sequuntur in cc. 5-9 Gratian. habet quasi verbotenus super C. *Lex illa* (2), C. 36, q. 1 (t. I, 1289). [3] Can. *Quod autem* (5), C. 35, q. 5 (t. I, 1275). Cfr. Isidor., IX. *Etymolog.* c. 7, n. 17 (P L 82, 366).

fit et necessitate vulgaris appellationis potius quam ulla cognationis causa. Uxor enim fratris fratrissa potius quam cognata vocatur; mariti frater levir dicitur; duorum fratrum uxores ianitrices vocantur, quasi eandem ianuam intrantes; viri soror glos appellatur; sororis autem vir non habet speciale nomen, nec uxoris frater ».

DISTINCTIO XLII.

Cap. I.

De spirituali cognatione.

De parentalium graduum famosa quaestione aliquid, licet minus 378
sufficienter, diximus. Iam [a] de spirituali cognatione addamus, quae etiam personas impedit, ut non sint legitimae ad ineundas nuptias.

« Tria quaedam sunt: consanguinitas, affinitas et spiritualis germanitas. Consanguinitas est inter eos qui iunguntur secundum lineam generis. Affinitas inter eos qui genere quidem non sunt coniuncti, sed mediante genere sunt sociati: verbi gratia, uxor filii fratris mei, quae non est de genere meo, per ipsum qui est de genere meo, affinis mihi facta est, et ego illi [1] ». « Spiritualis proximitas est inter compatrem et commatrem, et inter eos quorum unus alterum de sacro fonte levavit, vel in catechizatione aut [b] confirmatione tenuit. Est etiam inter filios eiusdem hominis carnales et spirituales [2] ».

Cap. II.

Qui sint filii spirituales.

« Spirituales filii sunt quos de sacro fonte levamus, vel in 379
catechizatione seu confirmatione tenemus. Filii etiam [c] et filiae spirituales eorum [d] sunt, qui trinae mersionis vocabulo eos sacro baptismate tingunt. Dicitur et spiritualis filia sacerdotis quae ei peccata sua [e] confitetur [3] ».

[a] Z *nunc.* [b] U add. *in.* [c] U add. *eorum.* [d] V om. [e] D om.

[1] Hugo, H. *De Sacram.* p. 11, c. 17 (PL 176, 518). [2] Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 12 (PL 176, 161). [3] Gratian. super C. *Ad limina* (7), C. 30, q. 1 (t. I, 1098); cfr. Hugo, *Sum. Sent.*, loc. cit.

Unde Symmachus Papa [1]: « Omnes quos in poenitentia suscipimus, ita nostri spirituales sunt filii, ut et ipsi quos, vel nobis suscipientibus, vel sub trinae mersionis vocabulo mergentibus, unda baptismi regeneravit. Silvester etiam admonet, ut ad suam poenitentialem nullus sacerdos accedat, quia scriptum est: Omnes quos in poenitentia accipimus, ita nostri filii sunt, ut in baptismo suscepti »; « quorum omnium flagitiosa est commixtio [2] ».

« Quod autem [a] compater et commater sibi iungi nequeant, nec pater nec mater spiritualis filiae vel filio spirituali [b], *ex Concilio Maguntinensi* docetur [3] »: « De eo quod interrogastis [c], si aliquis filiolam suam duxerit [d] uxorem, et de eo qui concubuit cum matre spirituali, et de eo qui filium suum baptizavit, et uxor eius [e] eum de [f] fonte suscepit, hac [g] causa ut dissidium fieret coniugii, si post in tali copula possunt permanere, sic respondendum est: Si filiolam aut commatrem suam aliquis in coniugio [h] duxerit, separandos esse iudicamus et gravi poenitentia plectendos. Si vero coniuges legitimi, unus vel ambo, ex industria hoc fecerint, ut filium suum de fonte susciperent, si innupti manere voluerint, bonum est; sin autem, gravis poenitentia insidiatori iniungatur, et simul maneant; et si praevaricator coniugii supervixerit, acerrima poenitentia mulctetur, et sine spe coniugii maneat [4] ».

Ex his apparet, quod aliquis [i] filiolam suam vel commatrem non potest sibi copulare nuptialiter; et si praesumtum fuerit, separandi sunt. Qui autem legitime coniuncti sunt, non ideo separandi sunt, quia alter eorum insidiose filium [k] de fonte levavit.

380 Quod etiam Nicolaus [l] [5] confirmat dicens: « Nosse desideras, utrum mulier, quae viri filium, ex alia femina genitum, de sacro fonte levaverit, postmodum possit cum eodem viro copulari. Quos

---

[a] Z *enim*. [b] V *spiritualis*. [c] Ed. et V Z *interrogasti*. [d] Z D add. *in*. [e] B D *cuius*. [f] B add. *sacro*. [g] Z add. *de*. [h] Ed. *coniugium*. [i] B *quis*. [k] U add. *suum*. [l] D add. *Papa*.

---

[1] Can. *Omnes quos* (8), ibid. (t. I, 1099). [2] Gratian. loc. cit. [3] Hugo, *Sum. Sent.*, loc. cit.; II. *De Sacram.* p. 11, c. 14 (PL 176, 518). [4] Ibid. et Ivo, *Decret.* p. 9, c. 82; VII. *Pan.* c. 66, (PL 161, 680, 1297); C. *De eo quod interrogastis* (5), ibid. (t. I, 1097). Cfr. C. *Veniens* (6), X. De cognatione spirituali lib. IV, tit. 11 (t. II, 695). [5] Hugo, *Sum. Sent.* tr. 7, c. 20 (PL 176, 171); Ivo, *Decret.* p. 1, c. 136; VI. *Pan.* c. 124 (PL 161, 92, 1276); C. *Nosse desideras* (3), C. 30, q. 1 (t. I, 1097).

ideo coniungi posse [a] decrevimus, quia secundum canones sacros, nisi [b] amborum consensu, nullius religionis obtentu debet coniux dimittere coniugem, cum Apostolus [1] praecipiat: *Nolite fraudare invicem, nisi forte [c] ex consensu ad tempus* », etc.

Item [d] [2]: « Dictum est nobis, quasdam feminas desidiose, quasdam vero fraudulenter, ut a viris suis separentur, proprios filios coram episcopis ad confirmandum tenuisse. Unde nos dignum duximus, ut, si qua mulier filium suum desidia aut fraude aliqua coram episcopo tenuit ad confirmandum, propter fallaciam vel fraudem, quamdiu vivat, poenitentiam agat; a viro tamen suo non separetur ».

Item [e] Ioannes Papa [3]: « Ad limina beati Petri homo, nomine Stephanus, veniens, nostro praesulatui innotuit, quod filium suum in extremo vitae positum, necdum baptismi unda lotum, absentia sacerdotum cogente, baptizavit, eumque propriis manibus suscepit. Atque pro huiusmodi negotio Reverentia tua praefatum hominem a sua coniuge iudicavit esse separandum. Quod fieri nullatenus debet, dicente Scriptura [4]: *Quod [f] Deus coniunxit, homo non separet;* et Dominus non dimittere uxorem nisi causa fornicationis iubet [5]. Et nos tanta auctoritate freti, dicimus [g], dimittendum esse, et inculpabile iudicandum, quod necessitas intulit: nam baptizandi opus laicis fidelibus, si tamen necesse fuerit, libere conceditur. Unde si supradictus homo filium morientem aspiciens, ne animam perpetuo perire dimitteret, unda baptismi lavit, ut eum de potestate mortis eriperet, bene fecisse laudatur. Ideoque suae uxori, sibi iam olim legitime sociatae, impune, dum vixerit, iudicamus manere coniunctum, nec ob hoc separari debere ».

His aliisque pluribus auctoritatibus edocetur, coniuges non esse separandos, si post legitimam copulam alter alterius filium de fonte levat, vel in confirmatione [h] tenet.

---

[a] V om. [b] Z add. *eorum.* [c] B *fiat;* Z D om [d] D om. [e] D om. [f] B *quos.* [g] Z om. [h] D *ad confirmationem,* pro *i. c.*

---

[1] I. Cor. 7, 5. [2] Hugo, II. *De Sacram.* p. 11, c. 14 (P L 176, 518); Ivo, *Decret.* p. 9, c. 81; VII. *Pan.* c. 65 (P L 161, 680, 1296); C. *Dictum est.* (4), ibid. (t. I, 1097). [3] Hugo, *Sum. Sent.* loc. cit.; Ivo, *Decret.* p. 1, c. 306 (P L 161, 133); C. *Ad limina* (7), ibid. (t. I, 1098). [4] Matth. 19, 5. [5] Matth. 6, 32.

381 His autem obviare videtur, quod Deusdedit Papa[1] ait: « Pervenit ad nos diaconus, Sanctitatis vestrae epistolam deferens, quod quidam viri et mulieres praeterito sabbato paschali pro magno populi incursu nescientes filios suos[a] suscepissent de lavacro. Cupis ergo scire, an propter hoc debeant viri ac mulieres ad proprium usum redire, vel non. Nos ergo[b] de hac re moesti inquisivimus priorum dicta, et invenimus in archivis, id est in armariis[c], apostolicae Sedis, iam talia contigisse in[d] pluribus ecclesiis, quarum episcopi ab[e] hac apostolica Sede[f] volentibus scire, utrum viri ac mulieres redirent ad proprium torum, beatae memoriae sancti Patres Iulius, Innocentius et Caelestinus cum episcoporum plurimorum[g] consensu in Apostolorum principis ecclesia, prohibentes talia, rescripserunt et confirmaverunt, ut nullo modo se in coniugio reciperent mulieres ac viri, quicumque aliqua[h] ratione susceperunt natos[i], sed separent se, ne, suadente[k] diabolo, tale vitium inolescat »,

Item[2]: « Si quis filiastrum vel filiastram suam ante episcopum tenuerit ad confirmationem[l], separetur ab uxore sua, et aliam nunquam accipiat ».

Haec autem vel ad terrorem dicta sunt, non quod ita[m] faciendum esset, sed ne illud fieret, summopere cavendum est[n]; vel de illis est intelligendum, qui prius filios suos vicissim de fonte susceperunt, quam fierent[o] coniuges.

Praemissis autem auctoritatibus omnino[p] consentiendum[q] est, ut « sive proprium, seu tantum viri filium mulier de fonte susceperit, non ideo a viro separetur; quod etiam de viro similiter oportet intelligi[3] ».

---

[a] Z om. [b] Ed. *vero;* ed. et V Z B om. *de.* [c] Ita U B, et V in margine; ed. om. *i. e. i. a.* [d] U *et;* Z om. [e] D *in;* U om. *episcopi.* [f] U *Apostolicae Sedis auctoritate,* pro *a. S.* [g] Z om. [h] Ed. *hac.* [i] D add. *de lavacro.* [k] B *persuadente.* [l] U *confirmandum.* [m] D *sic.* [n] Ed. et V B om. [o] D add. *etiam.* [p] U *ideo,* sed corr. interl. *vel omnino.* [q] Z *sentiendum.*

---

[1] Hugo, *Sum. Sent.* loc. cit.; Ivo, *Decret.* p. I, c. 305; VI. *Pan.* c. 127 (PL 161, 132, 1277); C. *Pervenit ad nos* (1), ibid. (t. I, 1096). De explicatione et abrogatione huius canonis cfr. C. *Qui spiritualem* (4), ibid. q. 4 (t. I, 1103), et C. *Martinus* (4), X. De cognatione spirit., lib. IV, tit. 11 (t. II, 694). [2] Ivo, *Decret.* p. I, c. 302; VI. *Pan.* c. 125 (PL 161, 132, 1277); C. *Si quis filiastrum* (2), C. 30, q. 1 (t. I, 1096). [3] Gratian., super C. *Non debet* (10), ibid. (t. I, 1099).

Cap. III–IV.

De copula spiritualium, vel adoptivorum et naturalium filiorum.

Quod autem spirituales, vel adoptivi filii naturalibus copulari 382
nequeant, Nicolaus Papa [1] testatur, ita inquiens: « Ita diligere debet homo eum qui se suscepit de sacro fonte, sicut patrem. Inter fratres et filios spirituales gratuita et sancta communio [a] est, quae dicenda non est consanguinitas, sed habenda spiritualis proximitas. Unde inter eos arbitror non posse fieri legale coniugium, quia nec inter eos qui natura, et eos qui adoptione sunt filii, venerandae leges matrimonia contrahi permittunt. Item, si inter eos non contrahitur matrimonium, quos adoptio iungit, quanto potius a carnali oportet inter se contubernio cessare, quos per caeleste Sacramentum regeneratio sancti Spiritus vincit [b] ».

[Cap. IV]. Hoc autem quidam volunt intelligere de his tantum 383
filiis, quibus compatres facti sunt; de aliis vero [c], qui ante compaternitatem vel post geniti sunt, concedunt, quod legitime et [d] licite iungi possunt.

Quibus videtur consentire Urbanus II [2] dicens: « Super quibus consuluit nos tua dilectio, hoc [e] videtur respondendum ut et [f] baptismus sit, si instante necessitate, femina puerum in nomine Trinitatis baptizaverit, et quod spiritualium parentum filii vel filiae ante vel post compaternitatem genitae possunt legitime coniungi, praeter illam personam, qua compatres effecti sunt ».

Paschalis vero II [3] post compaternitatem genitos copulari prohibet, scribens *Rhegino episcopo:* « Post susceptum filium de fonte vel filiam spiritualem qui [g] ex compatre vel ex commatre fuerint nati, matrimonio iungi [h] non possunt ».

---

[a] V *cognatio.* [b] Ed. *iungit.* [c] V *ut.* [d] V Z D om. *l. e.* [e] Ed. *hic.* [f] Ed. om. [g] V *quae.* [h] Ed. et V D *coniungi.*

---

[1] Ivo, *Decret.* p. 1, c. 135, et p. 9, c. 34; VI. *Pan.* c. 123 (PL 161, 91, 664, 1276); C. *Ita diligere* (1), ibid. q. 3, § 1 et 2 (t. 1, 1100). [2] Can. *Super quibus* (4), ibid. (t. 1, 1101). [3] Can. *Post susceptum* (5), ibid. (t. 1, 1102).

Illud etiam notandum est [a], quod in *Tiburiensi Concilio* legitur [1]: « Si quis suae spiritualis commatris filiam fortuito, et ita contingente rerum casu, in coniugium duxerit, consilio maturiori servato, habeat, atque legitimo connubio honeste operam det ».

Cap. V.

Si cui liceat duas commatres ducere, unam post alteram.

384 Solet etiam quaeri, si commatrem uxoris post eius obitum quis ducere valeat.

De hoc [b] Nicolaus Papa [2] sic scribit [c]: « Sciscitatur a nobis Sanctitas vestra, si quis duas commatres habere valeat, unam post alteram. In quo meminisse debet, scriptum esse [3]: *Erunt duo in carne una.* Cum igitur constet, quod vir et mulier una caro efficiuntur [d], restat, virum compatrem constitui [e] mulieri, cuius assumta uxor commater erat; et ideo virum illi feminae non posse coniungi, quae commater erat eius, cum qua idem fuerat una caro effectus ».

385 Huic autem illud contrarium videtur [4]: « Qui spiritualem habet compatrem, cuius filium de lavacro acceperit, et eius uxor commater non est, licet ei, defuncto compatre suo, eius viduam ducere in uxorem; quos nulla generatio spiritualis secernit ».

Item, ex *Epistola* Paschalis [f] Papae [5]: « Post uxoris obitum cum commatre uxoris coniugio copulari, nulla videtur ratio vel auctoritas prohibere: non enim per carnis unionem ad unionem spiritus pertransitur [g] ».

Sed sciendum est [h], quod « auctoritas Nicolai de illo agit, qui uxori suae debitum reddidit, postquam illius commater exstitit. Aliae vero auctoritates de illo agunt, cuius uxor, postquam a viro suo derelinquitur, illius commater efficitur, nec post compa-

[a] Z D om. [b] D *quo.* [c] D add. *Constantiensi episcopo.* [d] D *sint.* [e] Ed add. *illi.* [f] V *Paschasii.* [g] V *transitur;* Z *pervenitur,* sed corr. interl. *pertransitur.* [h] Ed. om.

[1] Ivo, *Decret.* p. 9, c. 97 (P L 161, 683); C. *Illud etiam* (7), ibid. (t. I, 1102). [2] Hugo, II. *De Sacram.* p. 11, c. 14 (P L 176, 517); Ivo, *Decret.* p. 1, c. 137; VII. *Pan.* c. 63 (P L 161, 92, 1295); C. *Sciscitatur a nobis* (1), ibid. q. 4 (t. I, 1102). [3] Respic. Gen. 2, 24. [4] Ivo, *Decret.* p. 9, c. 96; VII. *Pan.* c. 67 (P L 161, 682, 1298); *Qui spiritualem* (4), ibid. (t. I, 1103) [5] Can. *Post uxoris* (5), ibid. (t. I, 1103).

ternitatem a viro suo cognoscitur [1] »; vel de illo potius agunt [a], cuius uxor ante defungitur, quam ab eo cognoscatur.

Cap. VI.

Si vir et uxor simul valeant tenere puerum.

Solet etiam quaeri, si uxor cum viro simul debeat in baptismo 386
suscipere puerum.

De hoc Urbanus [b] [2] ita scribit [c]: « Quod uxor cum marito in baptismo simul non debeat suscipere puerum, nulla auctoritate reperitur [d] prohibitum; sed ut [e] puritas spiritualis paternitatis ab omni labe et infamia conservetur immunis, decrevimus, ut utrique simul ad hoc aspirare non praesumant. Quia vero piaculare flagitium commisit qui duabus commatribus velut sororibus nupsit, magna poenitentia ei debet iniungi ».

Cap. VII.

De secundis et tertiis et deinceps nuptiis.

Sciendum est etiam, quod non solum primae vel secundae 387
nuptiae sunt licitae, sed etiam tertiae et quartae non sunt damnandae [3].

Unde Augustinus [4]: « Secundas nuptias omnino licitas Apostolus concedit ». « De tertiis autem et quartis et de ultra pluribus [f] nuptiis solent homines movere quaestionem. Sed quis audeat definire, quod nec Apostolum video [g] definisse? Ait enim [5]: *Si dormierit vir eius, cui vult nubat.* Non dicit: primus, vel secundus, vel tertius, vel quotuslibet; nec [h] nobis definiendum est quod non definit Apostolus. Unde ut breviter respondeam: nec illas nuptias debeo damnare, nec eis verecundiam numerositatis au-

[a] Z *agitur.* [b] V Z D add. *secundus,* quod in B est add. posterior. [c] Ed. et D *ait,* pro *i. s.* [d] Ed. et D *invenitur.* [e] D *ulut;* ed. add. *ipsa.* [f] V *plurimis.* [g] V *audeo.* [h] V add. *a.*

[1] Gratian. super ult. can. [2] Can. *Quod autem* (6), ibid. (t. 1, 1104). [3] Hoc cap. sumtum est ex Hug., *Sum. Sent.* tr. 7, c. 21 (PL 176, 172) [4] *De bono viduitatis,* c. 4, n. 6 (PL 40, 433); lib. II. *Contra adversar. Legis et Prophet.* c. 11, n. 37 (PL 42, 661); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 269; Id. *Pan.* c. 22 et 61 (PL 161, 644 1248, 1255), C. *Deus masculum* (12), C. 31, q. 1 (t. 1, 1112). [5] I. Cor. 7, 39.

ferre [a], nec contra humanae verecundiae sensum audeo dicere, ut, quoties voluerint, nubant, nec ex meo corde praeter Scripturae auctoritatem quotaslibet nuptias damnare [1] ».

Item testatur Hieronymus [2]: « Ego nunc libera voce exclamo, nec damnari in Ecclesia digamam [b] immo nec [c] trigamam [d]; et ita licere quinto et sexto, quemadmodum secundo nubere marito ».

Apostolus [3] tamen bigamos a sacerdotali honore excludit. Sed hoc non facit pro vitio digamiae [e], immo pro Sacramenti virtute, ut sit una unius, sicut unica unici.

388 Illud tamen *Caesariensis Concilii* [4] videtur innuere, digamiam [f] esse peccatum: « Presbyterum, inquit [g], in nuptiis digami [h] prandere [i] non convenit, quia, cum poenitentia indigeat bigamus [k], quis erit presbyter, qui talibus nuptiis possit praebere consensum »?

Sed hoc de illo intelligi potest, qui primae uxori insidiatus putatur desiderio secundae [l]; vel pro signaculo Sacramenti illud dicitur, quod in bigamo non servatur.

Ambrosius [5] etiam dicit, quod « primae nuptiae tantum a Domino sunt institutae, secundae vero sunt permissae; et primae nuptiae sub benedictione Dei celebrantur sublimiter, secundae vero etiam in praesenti carent gloria ».

DISTINCTIO XLIII.

Cap. I.

De resurrectionis et iudicii conditione.

389 Postremo de conditione resurrectionis et modo resurgentium, nec non et de iudicii ac misericordiae qualitate breviter disserendum est.

---

[a] D C *afferre.* [b] V B D *digamiam;* ed. *bigamiam.* [c] B om. [d] Ita U Z; ed. *trigamiam.* [e] Ed. et Z B *bigamiae.* [f] Ed. *bigamiam.* [g] B add. *igitur;* Z om. *in.* [h] Ed. *bigami.* [i] D add. *non oportet.* [k] V *digamus.* [l] V *secundo.*

---

[1] Ivo, *Decret.* p. 8, c. 268; VI. *Pan.* c. 59 (PL 161, 643, 1255); C. *Quod si dormierit* (13), ibid. (t. I, 1112). [2] Epist. 48 (alias 50) *Ad Pammachium*, n. 18 (PL 22, 508); Ivo, *Decret.* p. 8, c. 270; VI. *Pan.* c. 62; C. *Aperiant quaeso* (11), ibid. § 2 (t. I, 1112). [3] Respicitur I. Tim. 3, 2. [4] Ivo, *Decret.* p. 8, c. 160 (PL 161, 618); C. *De his* (8), ibid. (t. I, 1110). [5] *Comment. in I. Cor.* 7, 40 (PL 17, 225).

« Omnibus quaestionibus, quae de hac re moveri assolent [a], satisfacere non valeo; resurrecturam tamen [b] carnem omnium quicumque nati sunt atque nascentur et mortui sunt atque morientur, nullatenus ambigere debet Christianus [1] ».

Ait enim Isaias [2]: *Resurgent mortui, et resurgent qui erunt in sepulcris.*

Et Apostolus [3]: *Nolumus [c] vos ignorare, fratres [d], de dormientibus, ut non contristemini, sicut et ceteri, qui spem non habent,* « scilicet resurrectionis ». *Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quia nos, qui vivimus, qui residui sumus [e], non praeveniemus eos qui dormierunt. Quoniam ipse Dominus [f] in iussu et in [g] voce Archangeli et in [h] tuba Dei descendet de caelo, et mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi. Deinde nos qui vivimus, qui relinquimur [i], simul rapiemur cum illis in nubibus [k] obviam Christo in aëra; et sic semper cum Domino erimus.*

His verbis et veritas resurrectionis et causa atque ordo resurgentium praeclarissime insinuatur.

Cap. II.

De voce tubae.

Causa enim [l] resurrectionis mortuorum erit vox tubae, quae 390
in adventu Iudicis ab omnibus audietur, et cuius virtute excitabuntur mortui et de monumentis resurgent.

Unde Propheta [4]: *Dabit voci suae vocem virtutis,* id est effectum resuscitandi mortuos.

Et Ioannes Evangelista [5] ait: *Venit hora, in qua omnes qui in monumentis sunt, audient vocem Filii Dei [m], et procedent boni [n] in resurrectionem vitae, mali vero in resurrectionem iudicii.*

---

[a] Ed *solent.* [b] Z om. [c] Ed. add. *autem.* [d] V D om. [e] V B add. *in adventu Domini;* D om. *q. r. s.* [f] B om. [g] V om. [h] D om. [i] D *residui sumus.* [k] B om. *i. n.* [l] U *autem.* [m] Z om. [n] Ed. *qui bona fecerunt,* pro *boni.*

---

[1] August., *Enchirid.* c. 85 (PL 40, 272). [2] Cap. 26, 19. [3] I. Thess. 4, 13, cum verbis Glossae interlinearis, et vv. 15, 17. [4] Psalm. 67, 34. [5] Cap. 5, 28 seqq.

391 Si vero quaeritur: cuius vel qualis erit vox illa? Apostolus dicit, quia erit Archangeli, id est ipsius Christi, qui est princeps Archangelorum [a]; vel vox erit alicuius vel plurium Angelorum; eademque dicitur tuba, quia « erit [b] manifesta; et [c] novissima, quia post eam non erit alia [1] ».

« Haec tuba, ut ait Augustinus [2], est clamor, de quo dicitur in Evangelio [3]: *Media nocte clamor factus est; ecce sponsus venit; exite obviam ei.* Tubae nomine aliquod evidens [d] et praeclarum signum intelligitur, quod vox Archangeli et tuba Dei ab Apostolo dicitur, et in Evangelio vox Filii Dei et clamor appellatur; quod mortui audient et resurgent ».

Cap. III.

De nocte media.

392 *Media* autem *nocte* dicitur venturus, ut ait Augustinus [4], non pro hora temporis, sed « quia tunc veniet, cum non sperabitur ». *Media* ergo *nocte,* scilicet cum « valde obscurum erit, id est occultum, veniet ». *Dies enim Domini, sicut fur in nocte, ita veniet* [5].

Potest tamen non incongrue intelligi mediae noctis tempore venturus, quia ut ait Cassiodorus [6], « hoc tempore primogenita Aegypti percussa sunt [7], quando etiam sponsus venturus est ».

Cap. IV.

De libris qui tunc aperientur.

393 Pluribus etiam locis contestantur auctores, quod adventus Christi dicitur *dies Domini,* non pro qualitate temporis, sed rerum, quia tunc cogitationes et consilia singulorum patebunt [e] [8].

---

[a] D *angelorum.* [b] D om. [c] B *id est.* [d] D add. *et manifestum.* [e] In ed. verba *Pluribus... patebunt* ponuntur ad finem cap. praecedentis.

[1] Glossa interlinearis in II. Cor. 15, 53. [2] Epist. 140 (alias 120) *Ad Honoratum,* c. 34, n. 78 (PL 33, 573). Cfr. etiam August., *83 Quaestion.* q. 59, n. 3 (PL 40, 45). [3] Matth. 25, 6. [4] Loc. cit., ubi et verba sequentia. [5] I. Thess. 5, 2 [6] *Expos.* in Ps. 118, 62 (PL 70, 856). [7] Respic. Exod. 12, 29. [8] Respic. Matth. 25, 6.

Unde in Daniele[1]: *Vetustus dierum sedit, et libri aperti sunt* coram eo. Libri sunt conscientiae singulorum, quae tunc aperientur aliis. Et tunc implebitur[2]: *Nihil occultum, quod non reveletur.* Adveniente enim summo Iudice non solum tenebrae aëris illuminabuntur, sed etiam *abscondita cordium manifestabuntur*[3].

« Virtute igitur divina fiet, ut cuique opera sua[a], bona vel mala, cuncta in memoriam revocentur et mentis intuitu mira celeritate cernantur; ut accuset vel excuset hominem conscientia, eaque teste salvetur vel damnetur[4] ».

Cap. V.

De memoria electorum, si tunc praeterita mala teneat.

Hic quaeritur, utrum electis tunc adsit memoria praecedentium malorum, sicut bonorum. 394

Quaedam auctoritates videntur tradere, bonos non habituros[b] tunc memoriam praecedentium malorum, id est peccatorum vel tormentorum.

Ait enim Isaias[5]: *Ego creo caelos novos et terram novam, et non erunt in memoria priora et non ascendent super cor, sed gaudebitis in aeternum.*

Item[6]: *Oblivioni traditae sunt angustiae priores et absconditae ab oculis nostris.* Quae de futuro exponens Hieronymus[7], ait: « Oblivioni tradentur priora mala, quia forsitan in futuro pristinae conversationis memoria omnino delebitur, succedentibus bonis aeternis, ne sit pars malorum prioris angustiae memorari ».

Sed haec et his similia possunt accipi sic, ut non excludant memoriam praecedentium malorum, sed ex ea molestiam et laesionem amoveant. Non enim eorum memoria Sanctos contristabit vel eorum beatitudinem obfuscabit, sed gratiores Deo reddet.

Unde *Super Psalmum 88* ait Gregorius[8]: « Quomodo misericordias in aeternum canit qui miseriae non meminit? Quo-

---

[a] Ed. et V D add. *vel.* [b] U add. *esse;* D om. *tunc.*

---

[1] Cap. 7, 9; cfr. Lyranus, ibid. [2] Matth. 10, 26. [3] I. Cor. 4, 5. [4] August., XX. *De civ. Dei,* c. 14 (PL 41, 680); cfr. Hugo, loc. cit. c. 22 (PL 176, 607). [5] Cap. 65, 17 et 19. [6] Cap. 65, 16. [7] Explicatio Hieronymi est ibid. (PL 24, 644). [8] Libro IV *Moral.* c. 36, n. 72 (PL 75, 678); verbotenus apud Lyranum, loc. cit. v. 1.

modo autem plena [a] beatitudo, si memoria reatus mentem tangit? Sed saepe laeti tristium meminimus sine dolore, et inde amplius laeti et grati sumus ».

Ex his apparet, quod si priorum malorum memoriam Sancti habebunt in futuro, non erit tamen eis ad poenam vel gloriae derogationem, sed ad gratiarum actionem.

395 Si vero quaeritur, utrum peccata, quae fecerunt electi, tunc prodeant in notitiam omnium, sicut mala damnandorum omnibus erunt nota, non legimus [b] hoc expressum in Scriptura. Unde non irrationabiliter putari potest, peccata, hic per poenitentiam tecta et deleta, illic etiam tegi aliis, alia vero cunctis propalari.

Cap. VI.

De his qui vivi reperiuntur.

396 Quaeri solet etiam [c], « utrum illi quos vivos inveniet Christus [d], nunquam omnino morituri sint, an ipso temporis puncto, quo rapientur obviam Christo [e], ad immortalitatem mira [f] sint celeritate transituri. Non enim dicendum est, fieri non posse, ut [g] per aëra in sublime portentur, in illo spatio et moriantur et reviviscant [1] ».

« Ad hunc autem sensum, quo aestimemus, illos in parvo spatio et passuros mortem et accepturos immortalitatem [h], Apostolus nos urgere videtur, ubi dicit [2]: *Omnes in Christo vivificabimur;* et alibi [3]: *Quod seminas non vivificatur, nisi prius moriatur* [4] ».

« Cur autem nobis incredibile videatur, illam multitudinem corporum in aëre quodam modo seminari atque ibi [i] protinus immortaliter et incorruptibiliter reviviscere, cum credamus, *in ictu oculi* futuram resurrectionem, et in membra sine fine victura tanta velocitate [k] rediturum antiquissimorum cadaverum pulverem [5] ». « Sed vellem de his potius audire doctiores [l] [6] ». « Si igitur Sanc-

---

[a] D add. *erit.* [b] Ed. et V B *legi.* [c] Ed et Z B D om. [d] Ed. add. *si.* [e] Z add. *in aëra.* [f] U *nimia,* sed corr. interl. *vel mira.* [g] Ed. add. *dum.* [h] Z om. *e. a. i.* [i] B om. [k] D add. *converti et.* [l] V Z D *doctores.*

---

[1] August., XX. *De civ. Dei,* c. 20, n. 2 (P L 41, 688). Pro hoc cap. cfr. Hugo, II. *De Sacram.* p. 17 c. 11 (P L 176, 601) [2] I. Cor. 15, 22 et 36. [3] Respic. I. Cor. 15, 52. [4] Aug., ibid. [5] Aug., ibid. n. 3. [6] August., Epist. 193 *Ad Mercatorem,* c. 4, n. 10 (P L 33, 873).

tos, qui reperientur [a], Christo veniente, viventes, eique obviam rapientur, crediderimus in eodem raptu de mortalibus corporibus exituros et ad eadem mox immortalia redituros, nullas in verbis Apostoli patiemur angustias [1] », generaliter illud accipientes quod dictum est [2]: *Omnes quidem resurgemus,* scilicet « tam boni quam mali »; *sed non omnes immutabimur,* scilicet in solemnitatem resurrectionis.

De hoc etiam Ambrosius [3] ait: « In ipso raptu eorum qui vivi reperientur, mors erit et resurrectio, ut anima, quasi per soporem egressa de corpore, eidem in momento reddatur ».

Econtra vero, scribens *Ad Marcellam* [b], Hieronymus [4] testari videtur dicens, quosdam in fine saeculi, adveniente Christo, non esse morituros, sed vivos repertos in immortalitatem repente mutandos.

Horum autem quid verius sit, non est humani iudicii definire.

Cap. VII.

Quomodo intelligitur Christus iudex vivorum et mortuorum.

His autem adiiciendum est, dupliciter intelligi, quod dicitur [c] 397
Christus iudicaturus *vivos et mortuos.* Aut enim *vivi* accipiuntur qui in adventu eius vivi reperientur, licet in raptu moriantur; et *mortui,* qui ante decesserant; vel *vivi* et *mortui* accipiuntur iusti et iniusti [5].

Cumque ex praedictis credi sane valeat, omnes resurrecturos, credendum est etiam, quod omnes resurgent incorrupti, non utique impassibiles, quia [iniqui] [d] mortem patientur aeternam, sed sine diminutione membrorum, omnia humani corporis habituri [e] membra, nec tamen gloria ac specie impassibilitatis induentur.

---

[a] D om. [b] D om. *a. M.* [c] D *est.* [d] Ed. *reprobi*; omnes codd. om. tam *iniqui* quam *reprobi,* quod tamen necessario subaudiendum est. In Z *iniqui* est glossa interl. [e] Z add. *sunt.*

---

[1] Aug., *De civ. Dei,* loc. cit. n. 3. [2] I. Cor. 15, 51 cum Glossa interlineari. [3] *Comment. in I. Thess.* 4, 14 (PL 17, 450); et apud Lyranum, ibid. [4] Epist. 59 (alias 148) n. 3 (PL 22, 587 seq.). [5] Cfr. August., *Enchirid.* c. 55 (PL 40, 258); Hugo, loc. cit. c. 12 (PL 176, 601).

DISTINCTIO XLIV.

Cap. I–III [a].

De aetate et statura resurgentium.

398 Solent autem nonnulli percontari et quaerere, an in eadem aetate et statura corporis omnes resurrecturi sint.

Quidam putaverunt, omnes resurrecturos secundum mensuram aetatis et staturae Christi, ideo quia Apostolus[1] ait: *Donec occurramus omnes in virum perfectum, in mensuram aetatis plenitudis Christi.*

Sed his verbis non eadem resurgentibus assignatur statura, sed aetas. « Omnes enim in eadem aetate resurgent, in [b] qua Christus mortuus est et resurrexit, cuiuscumque aetatis mortui fuerint[2] »; *virum* autem posuit, non ut distingueret sexum, sed ut significaret perfectionem virium, quam tunc habebunt. Sed non omnes eandem staturam corporis obtinebunt.

Unde Augustinus[3]: « Non ait, in mensuram corporis vel staturae, sed *aetatis,* quia unusquisque suam recipiet mensuram corporis, quam vel habuit in iuventute, etiam si senex obiit, vel fuerat habiturus, si ante est defunctus. Aetas vero erit illa, ad quam pervenit Christus, scilicet iuvenilis, ut circa triginta annos »: triginta enim duorum annorum et trium mensium aetas erat Christi, in qua mortuus est et resurrexit. « Non est autem fas dicere, quod in resurrectione accedat corpori magnitudo, quam [c] nec habuit hic, nec erat habiturum diu vivendo, nec maiora corpora redigenda sunt ad modum dominici corporis. Periret enim multum de illis corporibus, cum nec periturus sit capillus, ut ait Dominus[4]: *Capillus de capite vestro non peribit*[5] ».

399 [Cap. II]. « Non enim perit Deo terrena materies, de qua mortalium creatur caro; sed in quemlibet pulverem cineremve solvatur,

---

[a] Ob textus connexionem, cc. 1-3 uniuntur. [b] V D om. [c] B add. *homo.*

---

[1] Eph. 4, 13. [2] Haymo, *In ep. ad Eph* loc. cit. (PL 117, 720). [3] Libro XXII *De civ. Dei,* c. 15 (PL 41, 777)*; verbotenus apud Lyranum in Glossa ad Eph. 4, 13. [4] Luc. 12, 21. [5] Locis citt. Augustini et Glossae; cfr. Hugo, loc. cit. c. 18 et 19 (PL 176, 605).

et[a] in quoslibet halitus aurasque diffugiat, in quamcumque aliorum corporum substantiam, vel in ipsa elementa vertatur, in quorumcumque[b] animalium etiam hominum cibum carnemque mutetur, illi animae[c] puncto temporis redibit, quae illam primitus, ut homo fieret, cresceret, viveret, animavit[1] ».

« Ipsa igitur terrena materies, quae, discedente anima, fit cadaver, non ita resurrectione reparabitur, ut ea quae dilabuntur et in alias atque alias rerum species vertuntur, quamvis ad corpus redeant[d], unde dilapsa sunt, ad easdem quoque corporis partes, ubi fuerunt, redire necesse sit. Alioquin, si capillus redit quod tam crebra tonsura detraxit, si unguibus quod toties[e] depressit[f] exsectio, immoderata et indecens cogitantibus resurrectionem carnis, et ideo non credentibus, occurrit informitas[g]. Sed quemadmodum, si statua cuiuslibet[h] solubilis metalli igne liquesceret, vel contereretur in pulverem, vel confunderetur in massam, et eam vellet artifex rursum ex illius[i] materia et quantitate reparare, nihil interesset ad eius integritatem, quae particula materiae cui membro statuae redderetur, dum tamen totum, ex quo constituta fuerat, restituta resumeret. Ita Deus, mirabiliter atque ineffabiliter artifex, de toto quo caro nostra extiterat[k], eam mirabili celeritate restituet[l]; nec aliquid attinebit ad eius redintegrationem, utrum capilli ad capillos redeant, et ungues ad ungues; an quidquid eorum perierat, mutetur in carnem et in partes alias corporis revocetur, curante artificis providentia, ne quid indecens fiat ». « Indecorum quippe ibi aliquid non erit, sed quidquid futurum est, hoc decebit, quia nec futurum est, si non decebit ».

[Cap. III]. Hoc autem in corporibus Sanctorum intelligendum 400
est, de quibus consequenter adiungit: « Resurgent igitur[m] Sanctorum corpora sine ullo vitio, sine ulla deformitate, sicut sine ulla corruptione, onere, difficultate; in quibus tanta facilitas, quanta felicitas erit; propter quod et spiritualia dicta sunt, cum procul dubio corpora sint futura, non spiritus[2] ».

[a] Ed. et V B D om. [b] B add. *corporum*. [c] Ed. et B add. *in*. [d] B om. *q. a. c. r.* [e] U *tam crebro*. [f] Ed. *dempsit;* D *expressit*. [g] U V B *infirmitas*. [h] Z *alicuius*. [i] D *eadem*. [k] Ed. et V B D *constiterat*. [l] D *constituet*. [m] B *inquit*.

[1] Totum hoc cap. et duo seqq. sumta sunt ex August. *Enchirid.* c. 88, 89, 90 (P L 40, 273 et seq.), cfr. Hugo, loc. cit. c. 15 (P L 176, 603). [2] Aug., ibid. c. 91, n. 23; cfr. Hugo, loc. cit. c. 17 (P L 176, 604).

Ex his apparet, quod una erit aetas omnium resurgentium, scilicet quam quisque habuit in iuvenili aetate, vel erat habiturus, si ante est defunctus.

Nec de substantia, de qua hominis caro creatur, aliquid peribit, sed omnium particularum ante dispersarum collectione redintegrabitur naturalis substantia corporis. Sanctorum quoque corpora sine omni vitio fulgida sicut sol resurgent[a], praecisis cunctis deformitatibus, quas hic habuerunt.

Cap. IV.

Utrum reproborum corpora cum deformitatibus resurgant, quas hic habuerunt.

401 De reprobis autem quaeri solet, an cum deformitatibus hic habitis resurgant.

Hoc autem Augustinus[1] non asserit, sed dubium relinquit, ita inquiens: « Quicumque ab illa perditionis massa, quae per Adam facta est, non liberantur per Christum, resurgent quidem etiam[b] ipsi, unusquisque cum carne sua, sed ut cum diabolo eiusque angelis puniantur. Utrum vero ipsi[c] cum vitiis et deformitatibus suorum corporum resurgant, quaecumque in eis gestarunt, in requirendo[d] laborare quid opus est? Non enim fatigare nos debet incerta eorum habitudo vel pulcritudo, quorum erit certa et sempiterna damnatio ».

Ecce, non definit, an tunc habeant deformitates, quas hic[e] habuerunt, reproborum corpora.

Cap. V.

Quod non consumentur malorum corpora, quae tunc ardebunt.

402 Si vero quaeritur de corporibus malorum, quomodo in[f] igne ardeant et non consumantur, Augustinus[2] variis exemplis astruit, et sempiternis ignibus ea ardere et non consumi illa combustione;

---

[a] D *refulgebunt.* [b] D om. [c] D om. [d] Ed. et Z D *inquirendo.* [e] D om. [f] U om.

---

[1] Ibid. c. 92, n. 23; cfr. Hugo, loc. cit. c. 20 (PL 176, 605). [2] Libro XXI *De civ. Dei,* c. 5, n. 1 (PL 41, 715).

sicut animus, cuius praesentia vivit corpus, et dolorem pati potest, et mori non potest. Hoc enim erit tunc etiam [a] in corporibus damnatorum, quod nunc esse scimus in animis omnium.

Cap. VI.

Si daemones corporali igne cremantur.

Quaeri etiam solet, an daemones corporali igne ardeant. 403
Ad quod Augustinus [b] [1] respondens ait: « Cur non dicamus, quamvis miris, veris tamen modis, etiam spiritus incorporeos posse poena corporalis ignis affligi, si spiritus hominum, etiam ipsi incorporei, et nunc potuerunt suorum vinculis insolubiliter [c] alligari »? « Gehenna illa, quae *stagnum ignis et sulphuris* [2] dicta est, corporeus ignis erit, et cruciabit damnatorum corpora, hominum, vel daemonum, sed solida hominum, aërea daemonum [d]. Unus enim utrisque ignis erit, ut Veritas ait [3] ».

De quo igne si quaeritur, qualis vel ubi sit, Augustinus [4] sic respondet: « Ignis aeternus cuiusmodi sit, et in qua mundi vel rerum parte futurus sit, hominem scire arbitror [e] neminem, nisi forte cui Spiritus divinus ostendit ».

Cap. VII.

Si animae sine corporibus sentiant ignem materialem.

Cum autem constet, animas igne materiali in corporibus cru- 404
ciandas, quaeri solet, an interim, ante resurrectionem corporum, animae defunctorum reproborum materiali igne crementur [f].

De hoc Iulianus [5], Toletanae Ecclesiae episcopus, Gregorii [g] dicta secutus, ita scripsit: « Si viventis hominis incorporeus spiritus tenetur in corpore, cur non post mortem etiam corporeo igne teneatur? Teneri autem per ignem spiritum dicimus, ut in tormento ignis sit videndo atque sentiendo. Quod autem non solum videndo, sed etiam experiendo [h] anima ignis tormentum patiatur,

[a] D om. [b] D add. *super Genesim.* [c] D om. [d] Z om. *s. s. h. a. d.* [e] V *puto.* [f] B D A *concrementur.* [g] B add. *episcopi.* [h] D om. *autem... experiendo.*

[1] Loc. cit. c. 10, n. 1. [2] Apoc. 20, 9. [3] Ibid. n. 2, respic. Matth. 25, 41. [4] Aug., ibid. XX, c. 16. [5] Libro II *Prognosticon*, c. 17 (P L 96, 482); cfr. Gregor., IV. *Dialog.* c. 28 et seq. (P L 77, 365 et sqq.); Hugo, II. *De Sacram.* p. 6, c. 5 (P L 176, 589).

ex Evangelio colligitur, ubi Veritatis voce dives mortuus dicitur *in inferno sepultus;* cuius anima, quod in igne teneatur, insinuat, cum Abraham deprecatur dicens [1]: *Mitte Lazarum, ut intingat extremum digiti sui in aquam, et* [a] *refrigeret linguam meam, quia crucior in hac flamma.* Dum ergo peccatorem divitem damnatum in ignibus Veritas perhibet, quis sapiens reproborum animas teneri ignibus neget»? Praecipue cum animam humanam corporis similitudinem habere doceat Augustinus [b] [2], ita inquiens: « Profiteri, animam habere posse similitudinem corporis et corporalium omnino membrorum, quisquis renuit, potest negare animam esse quae in somnis videt, vel ambulare se vel sedere vel huc atque illuc gressu vel etiam volatu ferri; hoc sine quadam similitudine corporis non fit: proinde, si hanc similitudinem etiam apud inferos gerit, non corporalem, sed corpori similem, ita etiam in locis videtur esse non corporalibus, sed corporalium similibus, sive in requie, sive in doloribus ».

In Cassiani [3] etiam voluminibus legitur, quod « non sint otiosae neque [c] nihil non sentiant, cum dives ille [d] in inferno se flamma cruciari clamat ». « Unde probatur, animas defunctorum non solum suis sensibus non privari, sed nec istis affectibus, scilicet spe, tristitia, gaudio ac metu carere, et ex [e] his quae sibi in illo generali examine reservantur, quiddam eas iam incipere [f] praegustare [4] ».

Cap. VIII.

De abortivis foetibus et monstris.

405 Illud etiam investigari oportet, si abortivi fetus et monstra resurgent, et qualia.

De quo [g] Augustinus [5] ita ait: « Occurrit de abortivis fetibus quaestio, qui iam nati sunt in uteris matrum, sed non ita

---

[a] Ed. et V Z D *ut.* [b] D add. *super Genesim.* [c] Ed. *atque;* Z om. *nihil.* [d] D om. [e] V om. [f] U repetit *iam.* [g] U *hoc.*

---

[1] Luc. 16, 22-24. [2] Libro XII *De Gen. ad litt.* c. 33, n. 62 (PL 34, 481); cfr. Iulian, loc. cit. c. 16. [3] *Collatio* I, c. 14 (PL 49, 500), et apud Iulian., loc. cit. c. 15. [4] Ibid., parum inferius. [5] *Enchirid.* c. 85 (PL 40, 272). Haec et quae sequuntur, habet etiam Hugo, II. *De Sacram.* p. 17, c. 13 et 14 (PL 176, 602).

ut iam possint renasci. Si enim resurrecturos eos dixerimus de his qui iam formati sunt, tolerari potest utcumque quod dicitur. Informes vero quis non proclivius perire arbitretur, sicut semina, quae concepta non fuerunt »?

« Scrupulose quidem inter doctos [a] quaeri ac disputari potest, quando incipit homo in utero vivere; an sit quaedam vita occulta, quae nondum motibus viventis appareat. Negare [b] enim, vixisse [c] puerperia, quae ideo membratim exsecantur, ut eiiciantur ex uteris praegnantium, ne matres etiam, si mortua ibi relinquantur, occidant, impudentia nimia videtur. Ex quo autem incipit homo vivere, ex illo utique iam potest mori; mortuus vero, ubicumque illi mors potuit evenire, quomodo ad resurrectionem non pertineat, reperire nequeo [1] ».

« Neque enim et monstra, quae nascuntur et vivunt, quamtumlibet cito moriantur, aut resurrectura negabuntur, credenda sunt; sed potius correcta emendataque natura. Absit enim, ut illum [d] bimembrem, quem nuper natum in oriente fratres fidelissimi, qui eum viderunt, retulerunt, et sanctus Hieronymus scriptum reliquit, ut unum [e] hominem duplicem, ac non potius duos, quod futurum erat, si gemini nascerentur, resurrecturos existimemus. Ita et cetera, quae nimia deformitate monstra dicuntur, ad humanae naturae figuram [f] resurrectione revocabuntur [2] ».

DISTINCTIO XLV.

Cap. I.

De diversis animarum receptaculis post mortem.

Praeterea sciendum est, quod omnes animae, ut ait Augu- 406
stinus [3], « cum de hoc [g] saeculo exierint [h], diversas habent receptiones: bonae habent gaudium, malae tormenta. Sed cum facta fuerit resurrectio, et bonorum gaudium amplius erit, et malorum tormenta graviora, quando cum corpore torquebuntur ».

[a] Ed. et V Z D *doctores*. [b] Ed. *negari*. [c] D add. *quaedam*. [d] Z add. *natum*. [e] D *eum*. [f] Z D add. *in*. [g] Ed. et V B D om. [h] V *transierint*.

[1] Ibid. c. 86. [2] Ibid. c. 87, n. 23. [3] *In Evang. Ioan.* tr. 49, n. 10 (PL 35, 1751).

Ex his ostenditur, quod maius erit gaudium Sanctorum in resurrectione et post, quam ante fuerit; et quod diversa receptacula habebunt animae Sanctorum.

De quibus idem Augustinus[1] ait: « Tempus, quod inter hominis mortem et[a] ultimam resurrectionem interpositum est, animas abditis receptaculis tenet[b], sicut unaquaeque digna est vel requie vel aerumna, pro eo quod sortita est in carne, cum[c] viveret ».

Cap. II.

De suffragiis defunctorum.

407 « Neque negandum est, ut ait Augustinus[2], defunctorum animas pietate suorum viventium relevari, cum pro illis sacrificium Mediatori[d] offertur, vel eleemosynae fiunt in Ecclesia[e]. Sed eis haec prosunt, qui, cum viverent, haec sibi ut postea possent prodesse, meruerunt. Est enim quidam vivendi modus, nec tam bonus ut non requirat ista post mortem, nec tam malus, ut ei non prosint ista post mortem; est vero[f] talis in bono, ut ista non requirat; et est rursus talis in malo, ut nec his valeat, cum haec vita transierit, adiuvari. Quocirca hic omne meritum comparatur, quo possit post hanc vitam quispiam gravari, vel relevari. Nemo autem speret, quod hic neglexit, cum obierit, apud Deum promereri. Non igitur ista quae pro defunctis commendandis frequentat Ecclesia, illi apostolicae sunt adversa sententiae, qua dictum est[3]: *Omnes astabimus ante tribunal Christi, ut referat unusquisque secundum ea quae per corpus*[g] *gessit,* scilicet[4] *bona vel mala;* quia etiam hoc[h] meritum sibi quisque, cum in corpore viveret, comparavit[i], ut possent ei ista prodesse: non enim omnibus prosunt. Et quare non? Nisi propter differentiam vitae, quam quisque gessit in corpore[k]. Cum ergo sacrificia, sive altaris, sive quarumcumque eleemosynarum, pro baptizatis omnibus offeruntur, pro valde bonis

---

[a] U add. *inter.* [b] Ed. et V B D *continet.* [c] Ed. et V B D *dum.* [d] Ita omnes codd.; ed. *Mediatoris.* [e] Z om. *i. E.* [f] Z *enim.* [g] D *in corpore,* pro *p. c.* [h] V *hic.* [i] V *paravit.* [k] Z om. *i. c.*

---

[1] *Enchirid.* c. 109 (P L 40, 283), et C. *Tempus* (23), C. 13, q. 2 (t. I, 728). [2] Ibid. c. 110, n. 29; et in eodem can.; cfr. Hugo, II. *De Sacram.* p. 16, c. 6 (P L 176, 593). [3] Rom. 14, 10. [4] II. Cor. 5, 10.

gratiarum actiones sunt; pro non valde malis propitiationes [a]; sed pro valde malis, etiamsi nulla sunt adiumenta mortuorum, tamen qualescumque vivorum consolationes sunt. Quibus vero prosunt, vel ad hoc prosunt, ut sit plena remissio, vel certe ut [b] tolerabilior sit ipsa damnatio ».

« Orationibus ergo sanctae Ecclesiae et sacrificio salutari et [c] eleemosynis, quae pro eorum spiritibus offeruntur, non est dubium mortuos adiuvari, ut cum eis misericordius agatur a Domino, quam eorum peccata meruerint. Hoc enim a Patribus traditum tota observat Ecclesia, ut pro eis qui in communione Corporis et Sanguinis [d] defuncti sunt, cum ad ipsum sacrificium loco suo commemorentur, oretur, ac pro illis quoque id offerri commemoretur. Non est igitur ambigendum, ista prodesse defunctis, sed talibus, qui ita vixerunt ante mortem, ut possint eis haec utilia esse post mortem. Nam qui sine *fide operante per dilectionem* [1] eiusque Sacramentis de corpore exierunt, frustra illis a suis huiusmodi pietatis officia impenduntur, cuius [e], dum hic essent, pignore caruerunt, non misericordiam sibi thesaurizantes, sed iram [f] [2]. Non ergo mortuis nova merita comparantur, cum pro eis aliquid boni operantur sui, sed eorum praecedentibus consequentia ista redduntur. Nam istam quisque finiens vitam, nisi quod in ea meruerit, non poterit habere post eam [3] ».

Ecce, quibus et qualiter prosint illa quae pro defunctis celebrat [g] Ecclesia: mediocriter malis suffragantur ad poenae mitigationem; mediocriter bonis ad plenam absolutionem, qui non habent tantae perfectionis merita, ut non indigeant iuvari per *pauperes, quorum est regum caelorum* [4], quos sibi fecerunt *amicos de mammona iniquitatis* [5]; quorum [h] tanta est perfectio, ut his adiutoriis non indigeant, quales sunt Apostoli et Martyres.

Ut enim ait Augustinus [6]: « Iniuria est pro Martyre in Ecclesia orare, cuius [i] debemus orationibus commendari; pro aliis autem defunctis oratur ».

---

[a] Ed. add. *sunt;* V B om. *sed.* [b] B om. [c] D *cum.* [d] Ed. et D, add. *Christi.* [e] D *quibus.* [f] D *poenam.* [g] Ed. et V Z B *frequentat.* [h] Z *quorumdam.* [i] Ed. add. *nos.*

---

[1] Respic. Gal. 5, 6. [2] Respic. Rom. 2, 5. [3] Aug., Sermo 172 (alias 32) *De verbis Apostoli,* c. 2, n. 2 (PL 38, 936), habetur etiam in Glossa apud Lyranum, I. Thess. 4, 13). [4] Respic. Matth. 5, 3. [5] Respic. Luc. 16, 9. [6] Sermo 159 (alias 17) *De verbis Apostoli,* c. 1, n. 1 (PL 38, 868).

Cap. III.

De officiis sepulturae.

408 De pompis vero exsequiarum idem[a] Augustinus[1] ita dicit: « Pompa funeris, agmina exsequiarum, sumptuosa diligentia sepulturae vivorum sunt qualiacumque solatia, non adiutoria mortuorum. Si aliquid prodest impio sepultura pretiosa, oberit pio vilis vel nulla. Praeclaras exsequias in conspectu hominum purpurato illi diviti exhibuit turba famulorum, sed multo clariores in conspectu Domini ulceroso illi pauperi[2] ministerium exhibuit Angelorum, qui eum extulerunt non in marmoreum tumulum, sed in Abrahae gremium ».

« Sit tamen cura mortuos sepeliendi et sepulcra construendi, quia haec in Scripturis sanctis inter bona opera deputata[b] sunt, non solum in corporibus Patriarcharum aliorumque Sanctorum, sed etiam in[c] ipsius Domini corpore qui ista fecerunt, laudati sunt. Impleant igitur haec homines erga suos officia postremi muneris et sui humani lenimenta moeroris[d]. Verum illa quae adiuvant spiritus defunctorum, scilicet oblationes, orationes, multo observantius procurent[3] ».

Cap. IV.

De duobus aeque bonis, quorum alter post mortem plura habet auxilia.

409 Solet moveri quaestio de duobus, uno divite, altero paupere, pariter, sed mediocriter bonis, qui praedictis suffragiis indigent, et meruerunt pariter post mortem iuvari; pro altero vero, id est pro divite, speciales et communes fiunt orationes multaeque eleemosynarum largitiones[e], pro paupere vero non fiunt nisi communes orationes[f]. Quaeritur ergo, an tantum iuvetur pauper paucioribus subsidiis, quantum dives amplioribus. Si non pariter iuvatur, non

---

[a] V Z om. [b] D *computata.* [c] Z D om. [d] V *doloris.* [e] V D *largitates.* [f] D om. *pro paupere... orationes.*

---

[1] *De cura gerenda pro mortuis,* c. 2, n. 4 (PL 40, 594); cfr. l. *De civ. Dei,* c. 12, n. 1 (PL 41, 26); Hugo, loc. cit. c. 8 (PL 176, 595). [2] Respic. Luc. 16, 22 seqq. [3] Aug., *Sermo* supra cit. 172, c. 2, n. 3 (PL 38, 937).

ei redditur secundum merita: meruit enim pariter iuvari, quia pariter boni exstiterunt; si vero tantum suffragii consequitur [a], quantum dives, quid contulerunt diviti illa specialiter [b] pro eo facta?

Sane dici potest, non ei magis [c] valuisse generalia et specialia, quam pauperi sola generalia suffragia. Et tamen profuerunt diviti specialia, non quidem ad aliud vel maius aliquid, sed ad idem ad quod generalia, ut ex pluribus et diversis causis unum perciperetur [d] emolumentum.

Potest tamen dici [e] illa plura subsidia contulisse diviti celeriorem absolutionem, non pleniorem.

Cap. V.

Quibus suffragiis iuvabuntur in fine reperti.

Sed iterum quaeritur de aliquo mediocriter bono, qui, talibus 410
indigens suffragiis, in ipso consummationis saeculi [f] articulo cum reliquis[1] migrabit, si [g] salvus fuerit. Pro [h] eo non offertur ulterius sacrificium vel oratio vel eleemosyna, nec habebat tantae perfectionis merita, quae his suffragiis non egerent. Nunquid ergo salvabitur?

Aestimo, eum, quasi per ignem transeuntem, salvari meritis et intercessionibus caelestis Ecclesiae, quae pro fidelibus semper intercedit voto et merito, donec *impleatur Christus* [2].

Cap. VI.

Quomodo Sancti et glorificati et Angeli audiunt preces supplicantium et intercedunt pro eis.

Sed forte quaeris: Nunquid preces supplicantium [i] audiunt, 411
et vota postulantium in eorum notitiam perveniunt?

Non est incredibile, animas Sanctorum, quae in *abscondito faciei Dei* [3] veri luminis illustratione laetantur, in ipsius contemplatione ea quae foris aguntur, intelligere, quantum illis vel ad

[a] C add. *pauper*. [b] U *specialia*. [c] D *amplius*. [d] Z *patietur*.
[e] Ed. et B add. *aliter*. [f] B D om. [g] B add. *ipse*. [h] Z *cum pro*.
[i] Ed. et Z add. *sancti*.

[1] Respic. I. Cor. 3, 15. [2] Allud. ad Eph. 3, 19. [3] Respic. Ps. 30, 21; quoad rem cfr. Hugo, II. *De Sacram.* p. 16, c. 11 (PL 176, 596).

gaudium, vel nobis ad auxilium pertinet. Sicut enim Angelis, ita et Sanctis, qui Deo assistunt, *petitiones nostrae innotescunt* [1] in Verbo Dei, quod contemplantur. Unde et dicuntur Angeli orationes et vota nostra offerre Deo [2], non quia eum doceant, sed quia eius voluntatem super eis consulunt.

Unde Augustinus [3]: « Angelis, qui sunt apud Deum, innotescunt petitiones nostrae, ut quodam modo eas offerant Deo et de his consulant, et quod, Deo iubente, implendum esse cognoverint, hoc nobis vel evidenter vel latenter reportent. Unde et Angelus hominibus ait [4]: *Cum oraretis, orationem vestram obtuli Deo* ».

« Ad omnia quidem scienda sufficit Deo sua perfectio; habet tamen nuntios, id est Angelos, non qui ei quae nescit, annuntient — non enim sunt ulla, quae nesciat — sed bonum eorum est de operibus suis eius consulere veritatem, et hoc est, quod ei dicuntur nonnulla nuntiare, non ut ipse ab eis discat, sed ut ab eo ipsi per Verbum eius sine corporali [a] sono. Nuntiant etiam [b] quod voluerit [c], ab eo missi ad quos voluerit, totum ab illo per illud Verbum eius audientes, id est in eius veritate invenientes, quid sibi faciendum, quid, quibus et quando nuntiandum sit. Nam et nos, orantes eum [d], non eum docemus, quia *novit* [e], ait Verbum eius [f], *Pater vester, quid vobis necessarium sit* [g], *priusquam petatis ab eo* [5]. Nec ista ex tempore cognovit, sed futura omnia temporalia atque in eis etiam [h] quid et quando ab illo petituri fueramus, et quos et de quibus rebus vel exauditurus, vel non exauditurus esset, sine initio ante praescivit [6] ».

« Non ergo dicitur Angelus orationes nostras offerre Deo, quasi Deus tunc non [i] noverit, quid velimus et quo indigeamus, qui [k] omnia, antequam fiant, sicut et postquam facta sunt, novit; sed quia necesse habet rationalis creatura temporales [l] causas ad aeternam veritatem referre, sive petendo quid erga se fiat, sive consulendo quid faciat [7] ».

---

[a] Z add. *vocis.* [b] Z D *ergo.* [c] B *volunt.* [d] V *cum.* [e] Z add. *ut.* [f] V add. *scit.* [g] Z add. *novit.* [h] Z om. [i] Ita U et Z (corr. marg.); ed. om. [k] V *quia;* ed. *quae.* [l] D om.

---

[1] Phil. 4, 6. [2] Respic. Tob. 3, 24. [3] Epist. 130 (alias 121) *Ad Probam,* c. 9, n. 18 (PL 33, 501). [4] Tob. 12, 12. [5] Matth. 6, 8. [6] Aug., XV. *De Trin.* c. 13 (PL 42, 1075). [7] Epist. 140 (alias 120) *Ad Honoratum,* c. 29, n. 69 (PL 33, 568). Cfr. Eccli. 23, 29.

Si autem [a] Angeli a Deo per Verbum eius discunt petitiones nostras [b], et quid de eis implendum sit vel [c] non, cur non credamus, et animas Sanctorum Dei faciem contemplantium in eius veritate intelligere preces hominum, et quae implendae sint, vel non? 412

Inde est, quod Deus dicitur exaudire preces quorundam, non solum, quando effectui mancipat, sed etiam, quando innotescit curiae Angelorum et sanctarum animarum, quid inde futurum sit, vel non; et quod cognoscunt in Dei voluntate esse, volunt et ipsi. Adeo enim supernae Veritati [d] addicti sunt, ut nihil praeter eius voluntatem queant [e] velle. Intercedunt igitur ad Deum pro nobis Sancti et merito, dum eorum merita suffragantur nobis, et affectu, dum vota nostra cupiunt impleri; quod tamen non faciunt, nisi in voluntate Dei implenda didicerint. Oramus ergo, ut intercedant pro nobis, id est, ut merita eorum nobis suffragentur, et ut ipsi velint bonum nostrum, quia, eis volentibus, Deus vult, et ita fiet.

Ex praemissis constat, quod cum [f] quibusdam misericordius agit Deus, quam aliqua eorum peccata meruerint, scilicet cum mediocriter malis, qui suffragiis Ecclesiae iuvantur.

DISTINCTIO XLVI.

Cap. I.

Si valde malis praestatur mitigatio poenae.

Sed quaeritur hic de valde malis, utrum et ipsi in aliqua poenarum mitigatione Dei misericordiam sentiant, ut minus quam meruerint, puniantur. 413

Quidam autumant, eos nullam relevationem poenae habituros; quod confirmant Iacobi [1] auctoritate dicentis: *Iudicium sine misericordia fiet* [g] *illi qui non fecit misericordiam.*

Augustinus [2] etiam [h] ait: « Misericordia hic, iudicium in futuro ».

---

[a] Z om. [b] V *vestras.* [c] Ed. *et quid.* [d] Erf. *civitati.* [e] V *quaerant.* [f] D om. [g] Ed. om. [h] D add. *super Octonarium.*

---

[1] Cap. 2, 13. [2] *Enarrat.* in Ps. 100, n. 1 (PL 37, 1282).

Idem [1] distinguens, quomodo omnes viae Domini sint [a] *misericordia et veritas,* ait: « Erga Sanctos omnes viae Dei [b] misericordia [c], omnes [d] veritas; quia et in iudicando subvenit, et ita non deest misericordia, et in miserando id [e] exhibet, quod promisit [f], ne desit veritas. Erga omnes autem, quos liberat et [g] damnat, omnes viae sunt misericordia et veritas, quia, ubi non miseretur, vindictae veritas datur ». Dicens: « ubi non miseretur », dat intelligi, aliquid a Deo fieri, ubi ipse non miseretur.

414 Sed his occurrit quod ait Cassiodorus *Super Psalmum 50* [2], loquens de misericordia et pietate Dei: « Hae duae, inquit, res iudicio Dei semper adiunctae sunt ». Ergo et in punitione malorum non est iustitia sine misericordia.

Idem [3] de iudicio et misericordia ait: « Haec duo mutua societate sibi iunguntur ». In his breviter omnia opera Dei includit.

Augustinus [4] quoque respondens illis qui reproborum supplicia finem habitura contendunt, ita illorum repellit opinionem, asserens reprobos perpetuo puniendos, ut eorum supplicia aliquatenus mitigari non neget. « Frustra, inquit [h], nonnulli aeternam damnandorum poenam et cruciatus sine intermissione perpetuos humano miserantur affectu, atque ita futurum esse non credunt, non quidem Scripturis adversando divinis, sed pro suo motu dura quaeque molliendo et in leniorem flectendo sententiam, quae putant in eis terribilius esse [i] dicta quam verius. *Non enim,* inquiunt, *obliviscetur misereri Deus, aut* [k] *continebit in ira sua misericordias suas* [5]. Hoc quidem in Psalmo legitur, sed de his intelligitur, qui sunt *vasa misericordiae* [6], quia et ipsi non pro meritis suis, sed Deo miserante, de miseria liberantur. Aut si hoc ad omnes aestimant pertinere, non ideo necesse est, ut damnationem opinentur finiri posse eorum, de quibus dictum est [7]: *Ibunt hi in supplicium aeternum;* ne hoc modo putetur habitura finem felicitas illorum, de quibus e contrario dictum est: *Iusti autem*

---

[a] Z om. [b] U *Domini;* Z add. *sunt.* [c] Ita omnes codd.; ed. add. *erga iniquos.* [d] Z *et.* [e] V om. [f] D add. *et ita.* [g] B add. *quos.* [h] D add. *in Enchiridio.* [i] Z om. [k] D *nec.*

---

[1] *Enarrat.* in Ps. 118 (v. 151) serm. 29, n. 8 (PL 37, 1588). [2] Vers. 15 (PL 70, 368). [3] Cassiodorus, *Expositio in Ps.* 100, 1 (PL 70, 700). [4] *Enchirid.* c. 122 (PL 40, 289). [5] Ps. 76, 10. [6] Rom. 9, 23. [7] Matth. 25, 46.

in vitam aeternam. Sed poenas damnatorum certis temporibus aestiment, si eis hoc placet, aliquatenus mitigari. Etiam sic quippe intelligi potest *manere* [a] *ira Dei* [1] in illis, id est ipsa damnatio. Haec [b] enim vocatur ira Dei, non divini animi perturbatio, ut in ira sua, id est manente ira sua, non contineat miserationes suas, non aeterno supplicio finem dando, sed levamen adhibendo vel interponendo cruciatibus; quia nec Psalmus [c] ait ad finiendam iram suam, vel post iram suam, sed *in ira sua.* Quae si sola esset alienari a regno Dei, carere magna multitudine dulcedinis Dei, tam grandis tamen est poena, ut ei possint nulla tormenta, quae novimus, comparari, si illa sit aeterna, ista autem sit quamlibet multis saeculis longa [d] ». « Manebit ergo sine fine mors perpetua damnatorum, et omnibus erit ipsa communis, sicut manebit communiter omnium vita aeterna Sanctorum [2] ».

Ecce, ita asserit hic, poenas reproborum non esse finiendas, quod non improbat, si dicatur eorum supplicio aliquod levamen adhiberi. Unde non incongrue dici potest, Deum, etsi iuste id possit, non omnino tantum punire malos in futuro [e], quantum meruerunt, sed aliquid eis, quantumcumque mali sint, de poena relaxare.

Quod ergo dictum est: *iudicium sine misericordia illi fiet* [f] 415
qui non fecit misericordiam, ita intelligi potest, quod iudicium damnationis fiet illi qui non fecit misericordiam, pro eo quod fuit sine misericordia; vel fiet ei iudicium sine misericordia liberante et salvante, qui tamen in aliqua poenae alleviatione misericordiam Dei sentiet. Ita cum dicitur: misericordia [g] hic, iudicium in futuro, non negatur quin in futuro sit misericordiae effectus [h], et in electis, qui per misericordiam ab omni miseria liberabuntur, et in reprobis, qui minus quam meruerint, cruciabuntur. Sed hic non sine causa [i] dicitur fieri [k] misericordia, et iudicium in futuro, quia et hic multis modis miseretur Deus, quibus non miserebitur tunc: vocat enim nunc [l] peccatores et iustificat, quod tunc non faciet; et tunc, reddens singulis secundum merita, manifeste iudicabit qui nunc occulte iudicat.

---

[a] D om. [b] V B *hoc.* [c] U *Psalmista.* [d] D *longata.* [e] Z om. *i. f.*
[f] Ed. et Z *fieri.* [g] U add. *Dei.* [h] D *affectus.* [i] U *tantum,* pro *n. s. c.*
[k] Ed. add. *Dei.* [l] D om.

---

[1] Respic. Ioan. 3, 36. [2] Aug., ibid. c. 113 (PL 40, 285).

Cap. II.

De occulto Dei iudicio.

416 « Cuius occultum iudicium, ut ait Augustinus[1], intelligitur poena, qua quisque vel exercetur ad purgationem, vel movetur ad conversionem, vel, si contemnit, excaecatur ad damnationem ».

« Occultum igitur Dei iudicium dicitur poena, qua[a] iudicat purgando, convertendo, excaecando. Iudicia quoque Dei interdum appellantur dispositiones eius de omnibus rebus; unde[2]: *Quam incomprehensibilia sunt iudicia eius!* et[3] *iudicia eius abyssus multa.* Iudicium autem, quo in futuro iudicabit, intelligitur sententia[b] qua[c] *ventilabitur area*[4], id est, dividentur localiter boni a malis, ministerio Angelorum[5]; et illi in vitam ducentur, illi[d] in supplicium mittentur, qui nunc simul mixti sunt.

Cap. III.

De iustitia et misericordia Dei.

417 Sed quomodo iustitiam Dei et pietatem, id est[e] misericordiam, supra Cassiodorus duas res esse[f] dixit, quae semper adiunctae sunt Dei iudicio? Iustitia enim Dei et misericordia non duae res, sed una res, id est divina essentia, est, sicut supra[6] pluribus auctoritatibus ostensum est: quia non est[g] Deo aliud esse misericordem quam misericordiam, nec iustum quam iustitiam, sed idem prorsus; nec aliud est esse misericordem quam iustum, vel misericordiam quam iustitiam, sed omnino idem[h]; quia non denominative[i], sed essentialiter haec de Deo dicuntur. Cur igitur dicit Scriptura de operibus Dei, quaedam esse misericordiae, quaedam iustitiae? Si enim iustitia Dei misericordia est, quaecumque sunt opera misericordiae, esse videntur iustitiae, et e converso.

---

[a] Ed. *quia.* [b] U add. *iudicis.* [c] Ed. *quia.* [d] Ed. *isti.* [e] V add. *Dei.* [f] Ed. om. [g] D add. *in.* [h] V add. *est.* [i] V *determinate.*

---

[1] *Enarrat.* in Ps. 9, n. 1 (P L 36, 117). [2] Rom. 11, 33. [3] Ps. 35, 7. [4] Matth. 3, 12. [5] Respic. Matth. 25, 64. [6] Libr. I, dist. VIII, XIX, XXII.

His responderi potest sic: Illis locutionibus, quibus huiusmodi operum fiunt distinctiones, ut alia misericordiae, alia iustitiae, alia bonitati tribuantur [a], non diversitas subiacentis, id est rei his vocabulis significatae, exprimitur, sed varietas sensuum et effectuum in creaturis monstratur. Cum enim dicitur Deus iustus vel iustitia, essentia divina praedicatur; et etiam, quod ipse sit distributor et iudex meritorum, intelligi datur. Ita et cum dicitur misericors, essentia divina praedicatur, et insuper, quod ipse sit miserorum liberator intelligi datur. Similiter, cum dicitur bonus, essentia divina praedicatur, ut cum dicitur Deus, et insuper auctor omnium bonorum ostenditur. Ita et [b] cum dicitur Deus, essentia divina praedicatur, et ipse timendus ostenditur. Inde ergo quaedam opera misericordiae, quaedam iustitiae dicuntur, non quin essentia divina haec et illa operetur, et quin haec et illa sint opera divinae essentiae, quae dicitur [c] misericordia et iustitia, sed quia quaedam sunt, quibus ostenditur iudex et aequus distributor, quaedam, quibus ostenditur miserator — misericors enim dicitur in natura, miserator in exhibitione — et in [d] quibusdam operibus dicitur effectus esse misericordiae, in quibusdam effectus iustitiae, non quod aliud efficiat iustitia, aliud misericordia Dei, si ad essentiam referas, sed quia ex quibusdam effectibus intelligitur iudex, ex quibusdam miserator, vel ut quibusdam placet, iustus et misericors.

Sed secundum hoc occurrit quaestio, quomodo ex aliis osten- 418
datur iustus et ex aliis misericors, cum sit ei idem esse iustum et misericordem esse. Si enim secundum eandem rationem dicitur iustus et misericors, ex eo opere, quo intelligitur iustus [e], intelligitur misericors, et e converso.

Sed dixi supra, quia [f], cum dicitur Deus iustus et misericors, ita eadem divina essentia significatur, et secundum eam idem praedicatur, ut etiam quaedam diversa intelligantur. Intelligimus enim per hoc eum miseratorem [g] et iustum iudicem.

Quod evidenter Origenes [h] [1] ostendit dicens: « Omnia quae Dei sunt, Christus est: ipse sapientia eius, ipse fortitudo, iustitia,

---

[a] Ed. *attribuantur*. [b] D *ut*. [c] D *sunt*. [d] Z om. [e] Z om. *i. i.*
[f] D om. [g] B *misericordem*. [h] D add. *super Ieremiam*.

---

[1] *In Ieremiam*, homil. 8; n. 2 (PGL 13, 338).

sanctitas, ipse prudentia. Sed cum [a] unum sit in subiacenti, pro varietate sensuum diversis nuncupatur vocabulis: aliud enim significat sapientia, aliud iustitia. Quando enim sapientia [b] dicitur disciplinis te divinarum humanarumque rerum instruere intelligitur; quando iustitia, distributor vel iudex meritorum insinuatur. Ita et prudentia cum dicitur, doctor et demonstrator bonarum et malarum rerum vel neutrarum intelligitur ».

Cap. IV.

Quare quaedam opera dicuntur iustitiae, quaedam misericordiae vel bonitatis Dei.

419 Quod autem quaedam opera misericordiae, quaedam iustitiae, quaedam bonitati attribuantur, in Scripturis facile est reperire.

Et de misericordia quidem et iustitia manifestum est, de bonitate vero et misericordia amplius latet.

Sed Augustinus [1] docet illa opera proprie [c] ad misericordiam [d] pertinere, quibus aliqui a miseria liberantur; ad bonitatem vero non solum illa, sed facturam et gubernationem naturalium, ita dicens: « Ad misericordiam pertinet, quod a peccatis mundat et de miseria liberat; ad bonitatem vero, quod caelum et terram et omnia valde bona creavit, ut essent ».

Idem [e] [2]: « Caeli non indigent misericordia, ubi nulla est miseria; in terra hominis abundat miseria, et superabundat Domini misericordia. Miseria igitur hominis et *misericordia Domini plena est terra* [3], non caeli, qui non indigent misericordia, indigent tamen regente Domino. Omnia enim indigent Domino, et felicia et misera, quia sine illo miser non sublevatur, felix non regitur ».

Item alibi [4]: « Misericordia est erga [f] miseros, bonitas erga quoslibet ».

Interdum tamen misericordia large accipitur ut bonitas.

---

[a] D *quod.* [b] D repetit *sapientia.* [c] D om.; Z om. *opera.* [d] V add. *Dei.* [e] D om. [f] D *apud.*

---

[1] *Enarrat.* in Ps. 135, n. 4 (PL 37, 1758). [2] *Enarrat.* 2, in Ps. 32, serm. 2, n. 4 (PL 36, 287). [3] Respic. Psalm. 135, 5. [4] *Enarrat* in Ps. 24, n. 10 (PL 36, 185)*; verbotenus in Glossa apud Lyranum ibid.

Cap. V.

Quomodo universae viae Domini dicuntur misericordia et veritas.

Post haec considerari oportet, ex quo sensu *universae viae Domini* dicantur *misericordia et veritas.* 420

Hoc multiplicem recipit expositionem. Universae enim viae Domini [a], quibus ad nos venit, ut ait Augustinus *Super Psalmum*, intelliguntur duo adventus: primus, in qua manifestam et multiplicem misericordiam nobis exhibuit; et secundus, in quo requirendo merita iustitiam exhibebit. Universae etiam viae Domini, id est, quibus ad Deum ascendimus, sunt iustitia, qua a malo declinamus, et misericordia, qua bonum facimus: in his enim duabus omne bonum meritum includitur.

Sed cum superius Cassiodorus dixerit, in his duabus omnia opera Dei [b] includi, merito quaeri potest, an in omni opere Domini haec duo mutuo sibi iungantur. 421

Quibusdam placuit, non in omni opere Domini haec duo concurrere, secundum effectum dico; nam secundum essentiam non dividitur misericordia [c] a iustitia, sed unum est; verum [d] secundum effectum non in omni opere [e] dicunt esse misericordiam et iustitiam, sed in quibusdam tantum [f] misericordiam, in aliis iustitiam, atque in aliis misericordiam et iustitiam. Fatemur tamen, Deum omnia quae facit, misericorditer agere et iuste, referentes rationem dicti ad Dei voluntatem, quae iustitia est et misericordia, non ad [g] effectus misericordiae et iustitiae, qui [h] sunt in rebus.

Aliis autem videtur quod sicut dicitur Deus omnia opera sua facere iuste et misericorditer, ita concedendum sit in omni opere Domini iustitiam esse et misericordiam, id est clementiam, secundum effectum vel signum, quia nullum opus Dei est, in quo non sit effectus vel signum aequitatis et clementiae, sive occulte, sive aperte: aliquando enim manifesta est clementia sive benignitas, et occulta aequitas, aliquando e converso.

---

[a] Ed. add. *misericordia et veritas.* [b] V om. [c] Z om. [d] U *unde.* [e] B add. *Domini.* [f] D *tamen.* [g] V om. [h] V *quibus;* Z *quae.*

---

[1] Psalm. 24, 10; verba Augustini sunt loc. cit.

DISTINCTIO XLVII.

Cap. I.

De sententia iudicii.

422 Solet etiam quaeri, qualiter dabitur iudicii sententia?

Sed non est perpicuum id explanare[a]. Non enim Scriptura aperte definit, an voce illa proferantur[1]: *Venite benedicti*[b], et: *Ite maledicti;* an virtute iudicis ita fiat, conscientiis singulorum[c] attestantibus, ut modo dicitur futurum, ut iudicis potentiae effectus ipsius dictione significetur.

Illa etiam[2]: *Esurivi, et non dedistis mihi manducare,* et huiusmodi, magis conscientiis exprimenda plurimi putant quam verbis, quia Apostolus[3] *in momento, et*[d] *in ictu oculi* mysterium consummandum tradit. Sed illud ad resurrectionis statum tantum referunt, non ad iudicium, qui iudicii sententiam et malorum increpationes et bonorum praeconia verbis exprimenda asserunt.

Cap. II.

Quod Sancti iudicabunt, et quomodo.

423 Non autem solus Christus iudicabit, sed et Sancti cum eo *iudicabunt nationes*[4]. Ipse enim Apostolis ait[5]: *Sedebitis et vos super sedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Israel.*

Nec est[e] putandum, quod duodecim Apostolis tantum hoc promiserit Christus. Ubi enim[f] sedebit Paulus, qui plus omnibus laboravit, si non ibi sedebunt nisi duodecim[6]?

« Per duodecim igitur sedes[7] » perfectio tribunalis, id est « universitas iudicantium intelligitur », scilicet omnes perfecti, qui

---

[a] Ed. et Z B D *explicare.* [b] Z add. *Patris mei.* [c] U add *ita.* [d] Ed. et Z D om. [e] B D add. *hic.* [f] Z om.

---

[1] Matth. 25, 34. [2] Matth. 25, 41 et 42. [3] I. Cor. 15, 52. [4] Sap. 3, 8. [5] Matth. 19, 28 et I. Cor. 15, 10. [6] August., *Enarrat.* in Ps. 86, n. 4 (PL 37, 1111); XX. *De civ. Dei,* c. 5, n. 3 (PL 41, 663). [7] Hic et duo seqq. loci sunt ex Beda, Homil. *in festo S. Benedicti,* et *Super Matth.* 19, 28 (PL 92, 87), etiam apud Lyranum.

relictis omnibus, secuti sunt Christum[1]; « per duodecim tribus universitas iudicandorum ».

Iudicabunt vero eos Sancti, non modo comparatione, sed etiam auctoritate et potestate; unde *gladii ancipites in manibus eorum*[2], id est sententia de bonis et malis in potestate eorum.

Si vero quaeritur: quae sit eorum potestas vel auctoritas in 424
iudicando? puto, non posse ante sciri, quam videatur, nisi divina revelatione quis didicerit.

Cap. III.

De ordinibus eorum qui erunt in iudicio.

Erunt autem quatuor ordines in iudicio. Duae quippe[a] sunt 425
partes, electorum scilicet et reproborum, ut ait Gregorius[b][3], «sed bini ordines eisdem singulis partibus continentur. Alii enim iudicantur et pereunt, alii non iudicantur et pereunt; alii iudicantur et regnant[c], alii non iudicantur et regnant. Iudicantur et pereunt quibus dominica inclamatione dicitur[4]: *Esurivi, et non dedistis mihi manducare,* etc. Non iudicantur et pereunt[d] quibus Dominus ait[5]: *Qui non credit, iam iudicatus est:* eorum enim damnatio toti Ecclesiae nota est et certa, et ideo dicuntur tunc non iudicari, quia ad conspectum districti iudicis cum aperta damnatione suae infidelitatis accedent. Qui vero professionem fidei sine operibus habent iudicabuntur et peribunt, id est, redarguentur, ut pereant. Qui vero nec fidei Sacramenta[e] tenuerunt, increpationem iudicis in se fieri non audient, quia, infidelitatis suae tenebris praeiudicati, eius quem despexerant invectione redargui non merentur. Illi autem[f] verba iudicis audient, qui eius fidem saltem[g] verbo tenuerunt. Illi[h] in damnatione sua aeterni iudicis nec verba percipient, qui eius reverentiam nec verbotenus servare voluerunt »; et ideo illi iudicandi, isti non iudicandi dicuntur.

« Ex electorum vero parte alii iudicantur et regnant, scilicet qui vitae maculas lacrymis tergunt et eleemosynarum superinduc-

---

[a] V *proprie.* [b] Ed. add. *in Moralibus* [c] V om. *alii non... regnant.* [d] D add. *de.* [e] D add. *in se.* [f] Ed. et V Z B *saltem.* [g] V om. [h] Ed. et Z add. *autem.*

---

[1] Respic. Matth. 19, 27; Marc. 10, 28. [2] Ps. 149, 6. [3] Libro XXVI *Moral.* c. 27, n. 50 (P L 76, 378). [4] Matth. 25, 42. [5] Ioan. 3, 18.

tione operiunt; quibus iudex veniens in dextera consistentibus dicet: *Esurivi, et dedistis mihi manducare.* Alii autem non iudicantur et regnant, qui etiam praecepta legis perfectionis virtute transcendunt; quia [a] non hoc solum, quod lex praecipit, implere contenti sunt, sed et quod ad perfectionem consulitur implere student. De quibus Propheta ait [1]: *Dominus ad iudicium veniet cum senatoribus populi sui;* et Salomon, de Ecclesiae sponso loquens, ait [2]: *Nobilis in portis vir eius, quando* [b] *sederit cum senatoribus terrae.* Et Iob. [3]: *Non salvat impios et pauperibus iudicium tribuit.* Hi ergo recte [c] sub generali iudicio non tenentur, sed iudices veniunt, quia et praecepta generalia vivendo vicerunt, et omnibus relictis, Christum secuti sunt. Recte pauperibus iudicium tribuit, qui quanto huic mundo magna humilitate despecti sunt, tanto tunc maiori culmine potestatis excrescent [d] [4] ».

« De talibus dicitur [e] [5]: *Qui vicerit, dabo illi sedere mecum in throno meo; sicut et ego vici et sedi cum Patre meo in throno eius.* Vincens Dominus cum Patre in throno sedit, quia post passionis certamen et resurrectionis palmam, quod Patri esset aequalis, omnibus claruit. Nobis vero in throno Filii sedere est ex eiusdem Filii potestate iudicare; quia enim iudicandi principatum ex eius virtute percipimus, quasi in throno eius residemus [6] ».

Ex his apparet, quod etiam perfectiores Sancti cum Christo indicabunt potestate, et quare quidam dicuntur iudicandi, alii non iudicandi [f].

Cap. IV.

De ordine iudicii et ministerio Angelorum.

426 Cum autem in Evangelio [7] legatur, quod *Dominus mittet Angelos suos, qui colligent de regno eius omnia scandala et mittent* iniquos *in caminum ignis;* et item [8]: *Exibunt Angeli et separabunt malos de medio iustorum et mittent eos in caminum ignis* [g]; et item [9]: *Mittet Angelos suos* [h] *cum tuba et congregabunt electos*

---

[a] V *qui.* [b] U *cum.* [c] V add. *cum.* [d] V *exercent.* [e] D add. *in Apocalypsi.* [f] U om. [g] D om. *e. m. e. i. c. i.* [h] D om.

---

[1] Isai. 3, 14. [2] Prov. 31, 23. [3] Cap. 36, 6. [4] Gregor., ibid. n. 51. [5] Apoc. 3, 21. [6] Gregor., ibid. c. 28, n. 53. [7] Matth. 13, 41 et seq. [8] Matth. 13, 49. [9] Matth. 24, 31.

a quatuor ventis; et Propheta[1] dicit: *Congregate illi Sanctos eius:* ministerio Angelorum illa impleri, dubitandum non est.

Domino enim veniente ad iudicium, praecedet ante[a] eum ignis, quo comburetur facies mundi huius, et peribit caelum et terra, non secundum substantiam, sed secundum speciem, quae immutabitur, caelum quidem aëreum, non aethereum. Tantum enim ascendet ignis in iudicio, quantum ascenderunt aquae in diluvio.

Ille autem ignis malis, qui reperti fuerint vivi[b], erit consumtio, bonis vero non.

Ut enim Augustinus ait[2], hoc erit incendium mundi Sanctis, quod fuit caminus[c] tribus pueris; in quibus[d] aliquid purgandum fuerit, per illum ignem purgabitur; aliis vero nullam ingeret molestiam.

Purgato vero per ignem mundo, et ad iudicium veniente Domino, emittetur vox illa magna, qua resurgent omnes mortui; et tunc ministerio Angelorum ventilabitur area[3], quia boni congregabuntur ei de quatuor partibus orbis angelico ministerio; quo et rapientur *obviam Christo in aëra*[4], reprobis in terra, quam dilexerunt, remanentibus.

Et tunc praeconia illa bonorum[5]: *Esurivi, et dedistis mihi manducare,* et increpationes illae malorum: *Esurivi, et non dedistis mihi manducare,* etc. proferentur vel sono vocali, vel alio modo.

Denique proferetur sententia super utrosque: *Venite benedicti*[e], etc.[f]; *Ite maledicti,* etc.; et ministerio Angelorum, virtute Dei cooperante, mittentur mali in caminum ignis, id est in infernum.

Cap. V.

Si post iudicium daemones praeerunt hominibus ad puniendum.

Et solet quaeri, utrum in inferno malis ad puniendum prae- 427
sint daemones post iudicium, quos carnifices tortoresque animarum Scriptura[6] appellat.

---

[a] D om. [b] D om. *q. r. f. v.* [c] U add. *ignis.* [d] Ed. add. *si.* [e] D add. *Patris mei.* [f] Ed. add. *et.*

---

[1] Ps. 49, 5. [2] Libro XX *De civ. Dei,* c. 18 (PL 41, 684)*. [3] Respic. Matth. 3, 12. [4] I. Thess. 4, 16. [5] Matth. 13, 42. [6] Videtur alludere ad Matth. 18, 34.

Apostolus [1] dicit, quod Christus tunc evacuabit *omnem principatum et potestatem et virtutem.* Dum enim durat mundus, Angeli Angelis, daemones daemonibus, homines hominibus praesunt; sed omnibus collectis, iam omnis praelatio cessabit.

Hinc quidam putant, post iudicium daemones non habere potestatem cruciandi homines, sicut modo, sed ut daemones virtute Dei cruciari sine creaturae ministerio asserunt, sic reprobos homines ibi non per operationem daemonum, sed virtute divina tantum aeternis subiici cruciatibus.

Praemissa tamen auctoritas non id cogit sentire, quae, etsi asserat tunc non daemones daemonibus, nec homines hominibus praeesse, non definit tamen, an daemones hominibus praesint ad torquendum.

Unde quibusdam videtur, eos sic extare hominibus tortores in poena, sicut exstiterunt incentores [a] in culpa.

DISTINCTIO XLVIII.

Cap. I.

De forma iudicis.

428 Solet etiam quaeri, in qua forma Christus [b] iudicabit.

In forma utique servi iudicabit, quae omnibus in iudicio apparebit, ut videant mali, *in quem pupugerunt* [2]. Divinitatem vero eius mali non videbunt; unde Isaias [3]: *Tollatur impius, ne videat gloriam Dei.* « Humanitatem [c] videbunt, ut timeant; Divinitatem vero non, ne gaudeant: Divinitas enim sine gaudio videri non potest [4] ».

Cap. II.

Qualis apparebit forma servi.

429 Sed cum in forma humana constet eum appariturum, quaeritur, an [d] forma illa gloriosa appareat, sicut vere est, an infirma [e], qualis in passione exstitit.

[a] D *viciniores.* [b] Z *ipse.* [c] V add. *vero.* [d] Ed. et Z add. *in.* [e] Ed. et V D *in forma.*

[1] I. Cor. 15, 24. [2] Respic. Apoc. 1, 7; cfr. Zach. 12, 10. [3] Cap. 26, 10. [4] Isidor., I. *Sent.* c. 27, n. 8 (PL 83, 596) *; cfr. August., *In Evang. Ioannis,* tr. 21, n. 13 (PL 35, 1571).

Quidam [a] putant, a malis talem videri, qualem crucifixerunt, id est infirmam, quia dicit Scriptura, ut videant, *in quem pupugerunt* [b].

Sed aperte Augustinus [1] dicit, formam servi glorificatam a bonis et a malis tunc videri, sic: « Cum in forma servi clarificata [c] iudicantem viderint boni et mali, tolletur impius, ut non videat claritatem Dei, qua Deus est, quam soli *mundi* [d] *corde videbunt* [2]; quod erit eis vita aeterna ».

Forma [3] igitur humana in Christo glorificata videbitur a cunctis; unde et Christus dicitur iudicaturus, quia filius hominis est. Ita enim legitur in Evangelio Ioannis [4]: *Et potestatem dedit ei iudicium facere, quia filius hominis est;* non quod ipse ex virtute hominis sit iudicaturus, vel quod ipse solus sine Patre et Spiritu sancto sit iudicium facturus, sed quia ipse solus in forma servi iudicans bonis et malis videbitur. Cum ergo dicitur [e] [5]: *Pater non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio,* non ita est intelligendum, quasi Filius solus iudicet et non Pater, sed quia forma Filii humana cunctis in iudicio apparebit, non infirma, sed gloriosa. Iudicabit autem ex virtute Divinitatis, non sine Patre et Spiritu sancto, et apparebit terribilis impiis et mitis iustis: erit enim terror malis et lumen iustis.

Cap. III.

Quare secundum formam servi dicitur Christus suscitaturus corpora.

Et sicut dicitur Christus secundum formam servi iudicaturus 430
propter causam praemissam, ita etiam dicitur suscitaturus corpora mortuorum secundum humanitatem, cum tamen virtute Divinitatis sit suscitaturus, non humanitatis. Sed hac ratione illud dicitur, quia in humanitate [f] suscepit quod est causa nostrae resurrectionis,

---

[a] Z add. *enim.* [b] D om. *id... pupugerunt.* [c] Ed. et Z B D *glorificata.* [d] Ed. *mundo.* [e] D *Deus.* [f] D *humanitatem,* et om. *in.*

---

[1] Libro I *De Trin.* c. 13, n. 28 (P L 42, 840); *Enarrat.* in Ps. 85, n. 21, et in Ps. 100, n. 12 (P L 37, 1096, 1291). [2] Respic. Matth. 5, 8. [3] Quae sequuntur excerpta sunt ex August., l. *De Trin.* loc. cit. n. 28 seq. cfr. Hugo, II. *De Sacram.* p. 17, c. 7 (P L 176, 599). [4] Cap. 5, 27; cfr. August., in hunc locum, tr. 19, n. 15 seq., et tr 22, n. 11 (P L 35, 1552, 1581). [5] Ioan. 5, 22.

id est passionem et resurrectionem. Ideo ei adscribitur secundum hominem suscitatio mortuorum.

Unde Augustinus [a] [1]: « Per Verbum, Filium Dei, fit animarum resurrectio; per Verbum, factum in carne filium hominis, fit corporum resurrectio ».

Item [2]: « Iudicat et suscitat corpora [b] non Pater, sed Filius, secundum dispensationem humanitatis, in qua est minor Patre Christus ». « In eo, quod est Filius Dei, est vita, quae vivificat animas; in eo quod filius hominis, iudex [c] [3] ».

Ecce secundum formam humanitatis dicitur suscitaturus corpora et iudicaturus: iudicaturus autem, quia illa forma cunctis in iudicio apparebit; et suscitaturus, quia in eadem forma meritum et causam nostrae resurrectionis suscepit, et quia secundum eandem formam vocem dabit, qua mortui de monumentis surgent [d] et procedent [e]. Sed [f] secundum quod Deus est, vivificat animas [g], non Pater tantum, quia non tantum Pater vita est, sed et Filius cum eo et Spiritus sanctus eadem vita est, quae pertinet ad animam, non ad corpus. « Corpus enim [h] non sentit vitam sapientiae, sed anima, quae illuminatur a lumine aeterno [4] ». Licet igitur Christus potentia deitatis [i] vivificet animas et suscitet [k] corpora et iudicet, non otiose tamen et praeter rationem ei [l] secundum formam Dei tribuitur vivificatio animarum, et secundum formam servi iudicium et resuscitatio [m] corporum.

Cap. IV.

De loco iudicii.

431 Putant quidam, Dominum descensurum in vallem Iosaphat in iudicio, eo quod ipse per Ioel [5] prophetam sic loquitur: *Congregabo omnes gentes et deducam eas in vallem Iosaphat et disceptabo ibi cum eis.* In cuius capituli expositione ita reperi:

---

[a] D add. *super Ioannem.* [b] U add. *mortuorum.* [c] Ed. et V Z D add. *est.* [d] Ed. et V Z *resurgent.* [e] D om. *et quia... procedent.* [f] Ita U; V Z *et;* ed. om. [g] D om. [h] Z om. [i] Ed. *divinitatis.* [k] D om. [l] Ed. et D add. *et.* [m] B *resurrectio.*

---

[1] Loc. cit. tr. 19, n. 15. [2] Aug. loc. cit. tr. 23, n. 13 (PL 35, 1591); verbotenus apud Lyranum in Ioan. 5, 21, ubi et quae sequuntur. [3] Aug., loc. cit. tr. 19, n. 15; tr. 22, n. 11 (PL 35, 1552, 1581). [4] Aug. ibid. tr. 19, n. 14. [5] Cap. 3, 2.

« Hoc quidam pueriliter intelligunt, quod in valle [a], quae est in latere montis Oliveti, descensurus sit Dominus ad iudicium; quod frivolum est, quia non in terra, sed in spatio huius aëris sedebit contra locum montis [b] Oliveti, ex quo ascendit. Et sicut Ioannes Chrysostomus[1] dicit [c], Angeli deferent ante eum signum crucis[2] ». Unde in Evangelio[3] Veritas ait: *Et tunc apparebit* [d] *signum Filii hominis,* etc. « Iosaphat autem interpretatur iudicium Domini; in vallem ergo Iosaphat, id est iudicii [e] Domini, congregabuntur omnes impii. Iusti vero non descendent in vallem iudicii, id est damnationis, sed in nubibus elevabuntur *obviam Christo*[4] ».

Cap. V.

De qualitate luminarium et temporis post iudicium.

Veniente autem ad iudicium Domino in fortitudine et *potestate* 432
magna[5], sol et luna dicuntur obscurari, non sui luminis privatione, sed superveniente maioris luminis claritate. Virtutes quoque caelorum, id est Angeli, dicuntur moveri, non metu damnationis vel aliqua perturbatione pavoris, sed quadam admiratione eorum quae viderint.

Unde Iob[6]: *Columnae caeli pavent adventum eius.*

Ante diem vero iudicii sol et luna patientur eclipsim, sicut Ioel[7] testatur dicens: *Sol convertetur in tenebras, et luna in sanguinem, antequam veniat dies Domini magnus et horribilis* [f]; *magnus* vero [g] dicitur propter magna, quae ibi fient.

Cum autem fuerit factum *caelum novum et terra nova*[8], *tunc erit lux lunae sicut lux solis,* testante Isaia[9], *et lux solis septempliciter, id est sicut lux septem dierum,* quia, quantum luxit sol in prima conditione septem dierum ante peccatum primi hominis, tantum lucebit post iudicium. Minorata enim fuit lux solis et [h] lunae aliorumque siderum per [i] peccatum primi hominis; sed

---

[a] B add. *Iosaphat.* [b] V *montem,* et om. *locum.* [c] D *ait;* Z *ostendit.* [d] U add. *signum crucis.* [e] V Z *iudicium.* [f] D *terribilis.* [g] D om. [h] U add. *lux.* [i] U *post.*

---

[1] Libro I homil. *De cruce et latrone,* n. 4 (P G L 49, 404). [2] Glossa ibid. [3] Matth. 24, 30. [4] Respic. I. Thess. 4, 17, cum Glossa interl. [5] Luc. 21, 27; Matth. 24, 29. [6] Cap. 26, 11. [7] Cap. 2, 31. [8] Apoc. 21, 1. [9] Cap. 30, 26.

tunc recipiet sol mercedem sui laboris, quia septempliciter lucebit; et tunc non erit vicissitudo diei et noctis, sed tantum dies.

Unde Zacharias[1]: *Et erit dies una, quae nota est Domino, non dies neque nox, et*[a] *in tempore vesperi*[b] *erit lux;* quia non erit tunc varietas diei et noctis, quae modo est, sed continua dies et lux.

433 Isaias[2] tamen videtur dicere, quod tunc non luceat sol vel luna, loquens congregationi Beatorum[c]: *Non erit tibi*[d], inquit, *amplius sol ad lucendum per diem, nec splendor lunae illuminabit te; sed erit tibi Dominus in lucem sempiternam.*

Sed[e] his verbis non negat, solem et lunam tunc lucere, sed significat, his qui erunt in aeterna beatitudine, nullum lucis usum praestare; quia, ut ait Hieronymus[3] super eundem locum, « caeli terraeque, solis atque lunae nobis cessabit officium, et erit ipse Dominus lumen suis in perpetuum ».

Potest etiam illud Isaiae intelligi ea ratione dictum, quia sol et luna non tunc habebunt ortum et occasum, sicut nunc.

Unde Isidorus[4] illud Isaiae quasi exponens, ait: « Post iudicium sol mercedem laboris sui suscipiet »; unde Propheta: *Lucebit septempliciter;* et non veniet ad occasum nec sol nec luna, sed in ordine, quo creati sunt, stabunt, ne impii, in tormentis sub terra positi, fruantur luce eorum.

Unde Habacuc[5]: *Sol et luna steterunt in ordine suo.*

Ecce aperte dicit, solem et lunam tunc lucere, sed stabiliter permanere; ubi etiam significat, infernum esse[f] sub terra.

434 Si vero quaeritur, quis sit[g] usus lucis solis et lunae tunc, fateor me ignorare, quia in Scripturis non memini me legisse[h].

---

[a] D *quia*. [b] Ed. *vesperae*. [c] Ed. et Z *sanctorum*. [d] Ed. et D *ibi*. [e] Z add. *in*. [f] D *positum*. [g] Z add. *ille*; D om. *lucis*. [h] U *invenisse*.

---

[1] Cap. 14, 7. [2] Cap. 60, 19. [3] Libro XVII *Comment.* in Isai. (PL 24, 596 seq.). [4] *De ordine creaturarum*, c. 5, n. 6 et 7 (PL 83, 924). [5] Cap. 3, 11.

DISTINCTIO XLIX.

Cap. I.

De differentia mansionum in caelo et in inferno.

« Post resurrectionem vero, facto universo impletoque iudicio, 435
suos fines habebunt civitates duae: una Christi, altera [a] diaboli, una bonorum [b], altera malorum, utraque tamen Angelorum et hominum. Istis voluntas, illis facultas non poterit esse peccandi, vel ulla conditio moriendi; istis in aeterna vita feliciter viventibus, illis infeliciter in aeterna morte sine moriendi potestate durantibus, quoniam utrique sine fine; sed isti in beatitudine, alius alio praestabilius; in miseria vero illi, alius alio tolerabilius permanebunt [1] ».

Ex his [c] apparet, quod sicut boni differenter glorificabuntur, alii magis, alii minus, ita et mali differenter in inferno punientur. Sicut enim *in domo Patris,* id est in regno caelesti [d] *mansiones multae sunt* [2], id est praemiorum differentiae, ita et in gehenna diversae sunt mansiones, id est suppliciorum differentiae. Omnes tamen aeternam patientur poenam, sicut omnes electi eundem habebunt denarium, quem *Paterfamilias dedit omnibus qui operati sunt in vinea* [e] [3]. Nomine denarii aliquid omnibus electis commune intelligitur, scilicet vita aeterna, Deus ipse [f], quo omnes fruentur, sed impariter. Nam sicut erit differens clarificatio corporum, ita differens erit gloria animarum. *Stella enim a stella* [g], id est electus ab electo, *differt in claritate* [4] mentis et corporis. Alii enim aliis vicinius clariusque Dei speciem contemplabuntur, et ipsa contemplandi differentia diversitas mansionum vocatur. Domus ergo est una, id est, denarius est [h] unus; sed diversitas est ibi mansionum, id est differentia claritatis [i], quia unum est [k] et summum bonum beatitudo et vita omnium, scilicet ipse Deus. Hoc bono omnes electi perfruentur, sed alii aliis plenius; perfruentur vero videndo

[a] Ed. *alia.* [b] D *beatorum.* [c] B add. *patet vel.* [d] Z *caelorum.* [e] D add. *sua.* [f] U add. *est.* [g] Z add. *differt.* [h] V om. [i] Z *clarificatis.* [k] V om.

[1] August., *Enchirid.* c. 111 (PL 40, 284). [2] Ioan. 14, 2. [3] Respic. Matth. 20, 1. [4] I. Cor. 15, 41.

per speciem, non *per speculum in aenigmate* [1]. Habere ergo vitam est videre vitam, id est cognoscere Deum in specie. Unde Veritas in Evangelio ait [2]: *Haec est vita aeterna, ut cognoscant te, et quem misisti Iesum Christum, esse unum et solum verum Deum;* hoc est, habere vitam est [a] cognoscere te: non enim [b] est ipsa cognitio, quod tu es, sed per cognitionem habetur [c] bonum, quod tu es, id est vita [d].

436 Solet etiam quaeri de beatitudine, utrum omnes eam velint, et sciant quae sit vera beatitudo.

De hoc Augustinus in libro XIII *De Trinitate* [3] ita disserit: « Mirum est, cum capessendae retinendaeque beatitudinis voluntas una sit omnium, unde tanta existat de ipsa beatitudine rursus diversitas voluntatum; non quod eam aliquis nolit, sed quod non eam omnes norint. Si enim omnes eam noscerent, non ab aliis putaretur esse in virtute animi, ab aliis in voluptate [e] corporis, ab aliis atque aliis alibi atque alibi. Quomodo ergo omnes amant quod non omnes sciunt? Quis potest amare quod nescit, sicut supra disputavi? Cur ergo beatitudo amatur ab omnibus, nec tamen scitur ab omnibus? An forte sciunt omnes, quae ipsa sit, sed non omnes sciunt, ubi sit, et inde contentio est »?

« An forte falsum est quod pro vero posuimus [f], beate vivere omnes homines velle? Si enim beate vivere est, verbi gratia, secundum animi virtutem vivere, quomodo beate vivere vult qui hoc non vult? Nonne verius dixerimus: homo iste non vult [g] beate vivere, quia non vult secundum virtutem [h] vivere, quod solum est beate vivere? Non igitur beate vivere volunt omnes, immo [i] pauci hoc volunt, si [k] non est beate vivere, nisi secundum virtutem animi vivere, quod multi nolunt. Itane falsum erit, unde nec ipse Cicero dubitavit? Ait [4] enim: Beati certe omnes esse volumus. Absit, ut hoc esse falsum dicamus. Quid igitur? An dicendum est, etiam si nihil sit aliud beate vivere, quam secundum virtutem animi vivere; tamen et qui hoc non vult, beate vivere vult? Nimis quidem videtur hoc absurdum. Tale est enim, ac si dicamus: qui

---

[a] Z add. *aeternam;* ed. et V D om. *est.* [b] Ed. om. [c] Ed. et Z *habere.* [d] U *vitam.* [e] U *voluntate;* Z *virtute,* sed corr. marg. *voluptate.* [f] U *proposuimus.* [g] D add. *vere.* [h] D add. *animi.* [i] D *sed.* [k] U *sed.*

---

[1] I. Cor. 13, 12. [2] Ioan. 17, 3. [3] Cap. 4, n. 7 (P L 42, 1018).
[4] In *Hortensio,* ut ait August.

non vult beate[a] vivere, beate vult vivere. Istam repugnantiam quis audiat, quis ferat? Et tamen[b] ad hanc contrudit necessitas. Si et omnes beate vivere velle verum est, et non omnes sic volunt vivere, quomodo solum[c] vivitur beate[1] »?

« An illud ab his angustiis nos[d] poterit eruere, si dicamus, nihil esse beate vivere nisi vivere secundum delectationem suam; et ideo falsum non esse[e], quod omnes beate vivere velint, quia omnes ita volunt, ut quemque[f] delectat? Sed id quidem falsum est: velle enim quod non deceat est esse miserrimum; nec tam miserum est non adipisci quod velit[g], quam adipisci velle quod non oportet. Quis ita sit caecus, ut dicat aliquem ideo beatum, quia vivit ut vult, cum profecto, etsi miser esset, minus tamen esset, si nihil eorum quae perperam voluisset, habere potuisset. Mala enim voluntate vel sola miser quisque efficitur; sed miserior, cum desiderium malae voluntatis impletur. Quapropter, quoniam verum est, quod omnes homines esse beati velint, idque ardentissimo amore appetant, et propter hoc cetera quaecumque appetunt; nec quisquam potest amare, quod omnino quid vel quale sit, nescit, nec potest nescire, quid sit quod se velle scit: sequitur, ut omnes beatam vitam sciant. Omnes autem beati habent quod volunt, quamvis non omnes qui habent quod volunt, continuo sint beati. Continuo autem miseri sunt qui vel non habent quod volunt, vel id habent quod non recte volunt. Beatus igitur non est, nisi qui et habet omnia quae vult, et nihil vult male[h] [2] ». « Ille quippe beate vivit, qui vivit ut vult, nec male aliquid vult[3] ». « Cum igitur ex his[i] duobus constet beata vita, licet in malis sit aliquis bonus, non tamen, nisi finitis omnibus malis, est beatus[4] ».

« Cum vero ex hac vita qui in his miseriis fidelis et bonus est, venerit ad beatam, tunc erit vere quod nunc esse nullo modo potest, ut sic homo vivat, quomodo vult. Non enim ibi volet male vivere, aut volet aliquid, quod deerit, aut deerit[k] quod voluerit. Quidquid amabitur aderit, nec desiderabitur quod non aderit. Omne quod ibi erit, bonum erit, et summus Deus summum bonum erit;

---

[a] Z om. [b] Z *cum.* [c] Z add. *sic.* [d] Z *non;* B add. *non.* [e] D om. [f] U add. *vivere.* [g] Ed. *velis.* [h] Ed. *mali.* [i] D om. [k] Ed. et Z D add. *aliquid.*

---

[1] Aug., parum inferius. [2] Aug., ibid. c. 5, n. 8. [3] Ibid. c. 8, n. 11. [4] Ibid. c. 6, n. 9.

et quod est omnino beatissimum, ita semper fore certum erit [1] ». « Beatos autem esse se velle omnium hominum est [a]. Beatos esse se velle omnes in corde suo vident, nec tamen omnium est fides, qua ad beatitudinem pervenitur [2] ».

Cap. II.

Si quid ibi cognoscitur ab aliquo, quod non intelligant omnes.

437 Solet etiam [b] quaeri, utrum aliquid de Deo cognoscat aliquis magis meritus, ut Petrus, quod non cognoscat aliquis minus meritus, ut Linus.

Pluribus videtur, quod omnia de Deo ad beatitudinem spectantia omnes communiter electi cognoscant, sed differenter. Nihil enim in Deo noscibile maius digniusque videtur, quam eum intelligere trinum et unum; hoc autem omnes tunc per speciem cognoscent. Unde sequitur, ut non sit aliquid beatitudini pertinens incognitum alicui Beatorum. Omnes igitur cuncta illa videbunt, quorum cognitio beatitudini servit, sed in modo videndi differunt. Alius enim alio magis, alius alio minus fulgebit [3].

Cap. III.

De paritate gaudii.

438 Solet etiam quaeri, an in gaudio dispares sint, sicut in claritate cognitionis differunt.

De hoc [c] Augustinus [4] ait [d]: « *Multae mansiones in una* [5] vita [e] erunt, scilicet variae praemiorum dignitates; sed ubi Deus *erit omnia in omnibus* [6], erit etiam in dispari claritate par gaudium, ut quod habebunt singuli, commune sit omnibus; quia etiam gloria capitis omnium erit per vinculum caritatis ».

Ex his datur intelligi, quod par gaudium omnes habebunt, etsi disparem cognitionis claritatem, quia per caritatem, quae in sin-

[a] V om. *Beatos... est.* [b] U om. [c] D add. *autem.* [d] B om. [e] Ed. *domo.*

[1] Ibid. c. 7, n. 10. [2] Ibid. c. 20, n. 25. [3] Cfr. I. Cor. 15, 41. [4] Potius Prosper, *Sentent.* n. 362 (PL 45, 1892). [5] Respic. Ioan. 14, 2. [6] I. Cor. 15, 28.

gulis [a] erit perfecta, « ita [b] quisque gaudebit de bono alterius, qualiter [c] gauderet si in se ipso haberet [1] ».

Sed si par erit cunctorum gaudium, videtur, quod par sit 439
omnium beatitudo; quod constat omnino non esse.

Ad quod dici potest, quod beatitudo par esset, si ita esset par gaudium, ut etiam par esset cognitio; sed quia hoc non erit, non faciet paritas gaudii paritatem beatitudinis.

Potest etiam sic accipi par gaudium, ut non referatur paritas [d] ad intensionem affectionis gaudentium, sed ad universitatem [e] rerum, de quibus gaudebitur [f]; quia de omni re, unde gaudebit unus, gaudebunt omnes.

Cap. IV.

Si maior sit beatitudo Sanctorum post iudicium.

Post haec quaeri solet, si beatitudo Sanctorum maior sit fu- 440
tura post iudicium quam interim.

Sine omni scrupulo credendum est, eos habituros maiorem gloriam post iudicium quam ante, quia et maius erit eorum [g] gaudium, ut supra [2] testatur Augustinus, et amplior erit eorum cognitio.

Unde Hieronymus [3]: « Peracto iudicio ampliorem gloriam suae claritatis Deus monstrabit [h] electis ».

« Si quem movet, quid opus sit spiritibus defunctorum corpora sua in resurrectione recipere, si eis potest sine corporibus summa beatitudo praeberi, difficilis quaestio est, nec potest a nobis perfecte definiri. Sed tamen dubium non est, et raptam a carnis sensibus hominis mentem, et post mortem, ipsa carne deposita, non sic videre [i] posse incommutabilem substantiam [k], sicut sancti Angeli vident, sive [l] alia latentiori causa, sive [m] ideo, quia inest ei

---

[a] D *omnibus*. [b] Ed. et V Z *tantum*. [c] Ed. et V Z *quantum*. [d] D *caritas*. [e] V *unitatem*. [f] V D *gaudebunt*. [g] Z om. [h] Ed. *demonstrabit;* D *ostendit*. [i] D *videtur*. [k] Ed. add. *id est Deum*. [l] V D *sine*. [m] D *sine*.

---

[1] Libro *De spiritu et anima* c. 57 (P L 40, 822). [2] Dist. XLV, c. 1, ubi etiam August. locus invenitur. [3] Libro II *Comment. in Osee* 6, 1 (P L 25, 862 et seq.), ubi illa sententia indicatur, quae verbotenus est ibi in Glossa apud Lyranum.

naturalis quidam appetitus corpus administrandi, quo retardatur quodam modo, ne tota intentione pergat in illud summum caelum, donec ille appetitus conquiescat. Porro si tale sit corpus, cuius sit difficilis et gravis administratio, sicut haec caro, quae corrumpitur, multo magis avertitur mens ab illa visione summi caeli. Proinde [a], cum hoc corpus iam non animale, sed spirituale [1] receperit, Angelis aequata perfectum habebit naturae suae modum, obediens et imperans, vivificata et vivificans, tam ineffabili facilitate [b], ut sit ei gloriae, quod fuit sarcinae [2] ».

DISTINCTIO L.

Cap. I.

Si mali in inferno peccabunt.

441 Hic oritur quaestio ex praemissis ducens originem. Supra enim [c] [3] Augustinus, loquens de malis in inferno damnatis et bonis in caelo glorificatis dixit, quod nec bonis voluntas, nec malis facultas peccandi esse poterit. Et de bonis quidem constat; sed de malis, a quibus voluntatem malam non removet, quaeritur, quomodo verum sit, eos non posse peccare, immo quomodo verum sit, eos non peccare [d], cum malam habeant voluntatem.

Quidam autumant, illam malam voluntatem non esse peccatum, sed supplicium tantum; alii vero peccatum esse fatentur, sed per illud eos non mereri aliquam poenam, quia non est ibi locus merendi. Illud ergo peccatum dicunt [e] non esse meritum supplicii, sed supplicium mali meriti, quod in hac vita praecessit.

De hoc autem [f] Augustinus [4] ita dicit [g]: « Tempus acquirendi vitam aeternam in hac tantum vita Deus hominibus dedit,

---

[a] U add. *etiam.* [b] Erf. *satietate*; sed annotat: Alii, *facilitate.* [c] D add. *ait.* [d] D om. *immo... peccare.* [e] D *dicitur.* [f] V D om. [g] D *sic dicit in libro de fide ad Petrum,* pro *i. d.*

---

[1] Respic. I. Cor. 15, 44. [2] August., XII. *De Gen. ad litt.* c. 35, n. 68 (PL 34, 483)*. [3] Dist. praeced. c. 4. [4] Potius Fulgent., *De fide ad Petrum,* c. 3, n. 38 (PL 40, 765).

ubi voluit etiam esse poenitentiam [a] fructuosam. Ideo hic poenitentia fructuosa est [b], quia potest hic homo, deposita malitia [c], bene vivere, et mutata voluntate, merita simul operaque mutare, et ea gerere, quae Deo placeant. Quod qui in hac vita non fecerit, habebit quidem poenitentiam in futuro saeculo de malis suis, sed indulgentiam in conspectu Domini [d] non inveniet; quia, etsi erit ibi stimulus poenitudinis [e], nulla ibi [f] erit correctio [g] voluntatis. A talibus enim ita culpabitur iniquitas sua, ut nullatenus ab eis possit vel diligi vel desiderari iustitia. Voluntas enim eorum talis erit, ut habeat in se semper malignitatis suae supplicium, nunquam tamen recipere possit bonitatis affectum: quia, sicut illi qui cum Christo regnabunt, nullas in se malae voluntatis reliquias habebunt, ita illi qui erunt [h] supplicio ignis aeterni cum diabolo et angelis eius deputati, sicut nullam [i] habebunt ulterius [k] requiem, sic bonam habere nullatenus poterunt voluntatem; et sicut cohaeredibus Christi dabitur perfectio [l] gratiae ad aeternam gloriam, ita consortibus diaboli cumulabit ipsa malignitas poenam, quando, exterioribus deputati tenebris, nullo [m] illustrabuntur interiori lumine veritatis ».

Ex his apparet, reprobos in inferno sic poenitentiam gesturos, ut per eam pravam voluntatem non deserant; et illa maligna voluntas erit eis [n] ad cumulum poenae, per quam tamen non merebuntur, quia nullus meretur nisi in hac vita.

Cap. II.

Quare dicuntur tenebrae exteriores.

Hic quaeri potest, quare illae tenebrae, quibus involventur 442
mali in gehenna, dicuntur exteriores [1].

Quia tunc mali penitus extra lucem corporalem et spiritualem, scilicet Deum, erunt. Nunc enim, etsi patiantur tenebras in caecitate mentis, non tamen penitus extra lucem Dei sunt, nec corporali luce privantur.

[a] D *poenam*, quod et deinceps pro *poenitentia* habet. [b] D *dicitur*. [c] Z *nequitia*. [d] Ed. et B D *Dei*. [e] Ed add. *tamen*. [f] Ed. om. [g] U add. *pravae*. [h] Ed. et V Z D add. *in*. [i] Z *nulli*. [k] V *alterius*. [l] D *plenitudo*. [m] Z add. *ulterius*. [n] Z om.

[1] Matth. 22, 13; 25, 30.

De hoc Augustinus[1] sic ait: « Ira Dei et in iudicio erit, et hic est in caecitate mentis, cum dantur mali *in reprobum sensum*[2]. Ibi exteriores tenebrae erunt, quia tunc peccatores erunt penitus extra Deum. Quid est enim[a] penitus esse extra Deum, nisi esse in summa caecitate? Siquidem Deus *habitat lucem inaccessibilem*[3]. Hae autem tenebrae hic iam incipiunt in peccante[b], cum ab interiori Dei luce secluditur, sed non penitus, dum in hac vita est ».

Ecce, quare peccator ibi dicitur pati exteriores tenebras, et non hic; quia ibi secludetur penitus a luce Dei, quod non hic.

443 Sed quomodo intelligenda est illa seclusio? An quia non videbunt Deum per speciem? Sed nec aliquis hic videt Deum per speciem. An per dissimilitudinem, quam facit peccatum inter Deum et hominem? Sed et hic multi per gravia peccata elongantur a Deo. An quia Deum odiunt, ita ut velint, eum non esse? Sed et hic Deum multi oderunt, de quibus scriptum est[4]: *Superbia eorum qui te oderunt, ascendit semper*. Quae est igitur illa[c] elongatio?

Sane exteriores tenebrae intelligi possunt[d] quaedam malignitas odii et voluntatis, quae tunc excrescet in[e] mentibus reproborum, et quaedam oblivio Dei, quia tormentorum interiorum et exteriorum doloribus adeo afficientur[f] et turbabuntur, ut ab illis ad cogitandum aliquid de Deo vix vel raro vel nunquam mentem revocent; ut qui nimio pondere premuntur adeo stupescunt et turbantur, ut interim in aliam cogitationem[g] non[h] extendant, sed illuc tendit impetus cogitationis, ubi sentitur vis doloris. Sed in hac vita nullus adeo malus est, ut penitus secludatur a cogitatione Dei, qui[i] nec perdit appetitum beatitudinis et quendam boni amorem, quem naturaliter habet rationalis creatura.

Illas autem exteriores et profundissimas tenebras reprobos perpessuros[k] post iudicium, dicit Augustinus[5], opponens de illo divite, qui in inferno positus, elevans oculos, vidit Abraham et

---

[a] V om. [b] Z *peccatore*. [c] D om. [d] U *tenebras intelligere possumus*, pro *t. i. p.* [e] V *etiam*. [f] V *efficientur*. [g] Ed. add. *mentem*, quod in U est add. posterior interlin. [h] Z add. *se*. [i] Ed. et V *quia*. [k] D *passuros*.

---

[1] *Enarrat.* in Ps. 6, n. 8 (PL 36, 94). [2] Respic. Rom. 1, 28. [3] I. Tim. 6, 16. [4] Psalm. 73, 23. [5] *Enarrat.* cit. n. 6.

in sinu eius Lazarum [1], cuius comparatione coactus est confiteri mala sua « usque adeo, ut et fratres [a] roget ab his praemoneri, quod ante iudicium factum legitur. Sed [b] post iudicium in profundioribus [c] tenebris erunt impii, ubi nullam Dei lucem videbunt, cui confiteantur ».

Cap. III.

Si damnatorum animae notitiam habent eorum quae hic fiunt.

Praeterea quaeri solet, si reproborum animae, quae nunc in 444
inferno cruciantur, notitiam habeant eorum quae circa suos [d] in hac vita geruntur; et si aliquo modo doleant super infortuniis suorum carorum [e].

Hanc quaestionem Augustinus [2] commemorat [f], ex parte eam explicans, ex parte vero insolutam relinquens. Ait enim: « Quaeret aliquis, an ullus dolor tangat mortuos de his quae in suis post mortem contingunt, vel quomodo ea quae circa nos aguntur, noverint spiritus defunctorum. Cui respondeo, magnam esse quaestionem, nec in praesenti disserendam [g]. Verumtamen breviter dici potest, quod est cura mortuis de suis caris, ut de divite legitur, qui [h], dum tormenta apud inferos pateretur, *levavit oculos ad Abraham* [3] et inter alia dixit: *Habeo enim quinque fratres* [i]; *ut testetur illis, ne et ipsi veniant in hunc locum* [k] *tormentorum*. Habent enim mortui curam de vivis, quos sciunt vivere, quia nec in locis poenarum vident eos, ubi dives sine fratribus erat; nec in requie beatorum [l], ubi Lazarum et Abraham, quamvis [m] longe, agnoscebat [n]. Non tamen ideo consequens est, eos scire quae [o] circa caros suos aguntur hic, vel laeta, vel tristia ».

---

[a] Z add. *eius*. [b] D add. *cum*. [c] D *profundissimis*. [d] B add. posterior *caros*. [e] D *amicorum*. [f] B *in Enchiridion*. [g] Z *deserendam*. [h] Z om. [i] Ed. add. *mitte aliquem ex mortuis*. [k] Z om. [l] Z *sanctorum*. [m] U add. *a*. [n] U *cognoscebat*. [o] Z *quia*.

---

[1] Respic. Luc. 16, 27 seqq. [2] *Enarrat.* in Ps. 108, n. 17 (PL 37, 1437). [3] Luc. 16, 23.

Cap. IV.

De Lazaro et divite.

445 Si quis autem quaerat[a], quomodo intelligatur quod de Lazaro et divite legitur; audiat[b] Augustini[1] reponsum dicentis: « Si quis putat, animas corpore exutas locis corporalibus contineri, cum sint[c] sine corpore; non deerunt qui faveant et divitem sitientem in loco fuisse corporali contendant, ipsamque animam coerpoream[d] praeparasse linguam, et stillam de Lazari digito cupiisse. Sed melius est dubitare de occultis, quam litigare de incertis. Divitem in supplicio, pauperem in refrigerio esse, non dubito. Sed quomodo intelligatur lingua[e] divitis, digitus Lazari[f], flamma inferni, sinus Abrahae et eiusmodi, vix a mansuetis, a contentiosis nunquam invenitur ».

Cap. V.

Si boni et mali invicem se vident.

446 Quaeri etiam solet, utrum vicissim se videant illi qui sunt in gloria, et illi qui sunt in inferno.

Sicut Sancti tradunt, et boni malos, et mali bonos vident usque ad iudicium; post iudicium vero boni videbunt malos, sed non mali bonos.

Unde Gregorius[2]: « Infideles in imo positi ante diem iudicii fideles super se[g] in requie attendunt, quorum gaudia post contemplari non possunt ».

Cap. VI.

De chaos inter bonos et malos.

447 Sed cum Sancti malos in tormentis videant, nonne aliqua compassione erga eos moventur? Nonne eos de tormentis liberari cupiunt?

---

[a] D *quaeritur*, om. *quis*. [b] Z add. *hoc*. [c] D om. [d] Z *corporalem*. [e] V add. *Lazari vel*. [f] Verba *digitus Lazari*, in U Z B sunt add. multum posterior. [g] B Z add. *positos*.

---

[1] Libro VIII *De Gen. ad litt.* c. 5, n. 9 (P L 34, 376). [2] Libro II *Homil. in Evang.*, homil. 40, n. 2 (P L 76, 1303).

Recole illud Evangelicum, quod Abraham diviti respondit[1]: *Inter nos et vos chaos magnum firmatum est, ut hi qui volunt hinc ad vos transire, non possint, neque inde huc transmeare.* Quid est illud [a] chaos inter bonos et malos, nisi hinc iustitia, inde iniquitas, quae nullatenus sociari valent [b]? Adeo enim Sancti Dei iustitiae addicti sunt, ut nulla compassione ad reprobos transire valeant, nulla pro eis inter Sanctos fiat intercessio.

Quomodo ergo inde aliqui volunt transire ad illos, sed non possunt? 448

Quia, si iustitia Dei admitteret, non fieret eis molesta liberatio eorum. Vel ita dicuntur velle et non posse, non quia velint et non possint, sed quia, etsi vellent, non possent eos iuvare [c].

De hoc ita Gregorius[2] ait: « Sicut reprobi a poenis ad gloriam Sanctorum transire volunt et non possunt, ita iusti per misericordiam mente ire [d] volunt ad positos in tormentis, ut eos liberent; sed non possunt, quia iustorum animae, etsi in naturae suae bonitate misericordiam habent, iam tunc auctoris sui iustitiae coniunctae, tanta rectitudine constringuntur, ut nulla ad reprobos compassione moveantur ».

Cap. VII.

Utrum visa impiorum poena minuat, vel augeat Bonorum gloriam.

Postremo quaeritur, an visa poena reproborum decoloret gloriam Beatorum, an beatitudini eorum proficiat. 449

De hoc ita Gregorius[3] ait: « Apud animum iustorum non fuscat [e] beatitudinem aspecta poena reproborum, quia, ubi [f] iam compassio miseriae non erit, minuere Beatorum laetitiam non valebit. Et licet iustis sua gaudia sufficiant, ad maiorem tamen gloriam vident poenas malorum, quas per gratiam [g] evaserunt; quia qui Dei claritatem vident, nihil in creatura agitur quod videre non possint ».

« Non est autem mirandum, si Sancti iam immortales reprobos videant mentis intelligentia [h], cum Prophetae adhuc mortales vi-

[a] V om. [b] D *possunt.* [c] D *adiuvare.* [d] D *introire.* [e] Z *offuscat.* [f] V *ibi.* [g] D add. *Dei.* [h] V *indulgentia.*

[1] Luc. 16, 26. [2] Loc. cit. n. 7. [3] Loc. cit. n. 8.

dere haec omnia meruerunt. Egredientur enim [a] electi, non loco, sed intelligentia vel visione manifesta, ad videndum impiorum cruciatus; quos videntes non dolore afficientur, sed laetitia satiabuntur, agentes gratias de sua liberatione, visa impiorum ineffabili calamitate [1] ».

Unde Isaias[2], impiorum tormenta describens et ex eorum visione laetitiam bonorum exprimens, ait: *Egredientur,* electi scilicet, *et videbunt cadavera virorum, qui praevaricati sunt in me. Vermis eorum non morietur, et ignis non extinguetur, et erunt usque ad satietatem visionis omni carni,* id est electis. *Laetabitur enim iustus, cum viderit vindictam* [b] [3].

Exultativa operis [c].

450 Haec de *pedibus Sedentis super solium excelsum, quos Seraphim duabus alis velabant* [4], scriptori, etsi non auditori, commemorasse sufficit, qui a facie exorsus sedentis, per media ad pedes usque, Via duce, pervenit.

---

[a] Ed. *ergo.* [b] Z add. *peccatorum.* [c] Ita U; V *Explicit liber IV magistri Petri Parisiensis episcopi;* D *Explicit liber Sententiarum quartus. Deo gratias;* B A C om.; ed. *epilogus.*

---

[1] Glossa in Isai. 66, 24, apud Lyranum. [2] Loc. cit. cum Glossa interlineari. [3] Ps. 57, 11. [4] Isai. 6, 1 seqq.

INDEX

LOCORUM SACRAE SCRIPTURAE

QUOS CITAT VEL AD QUOS ALLUDIT MAGISTER

Primo numero remittitur ad *capitulum* s. Scripturae: secundo, ad *versum;* tertio (romano), ad *librum Sententiarum;* aliis, ad *numeros marginales;* littera p, ad *paginam prologi Magistri.*

Proverbia Salomon.

Canticum Canticor.

Liber Sapientiae

Ecclesiasticus

Isaias

Evangelium secundum Marcum

Evangelium secundum Lucam

Evangelium secundum Ioannem

Actus Apostolorum

Pauli Epist. ad Romanos

I Ad Corinthios

II Ad Corinthios

Ad Galatas

Ad Ephesios

INDEX AUCTORUM

Asterisco (*) notamus auctores, qui a Magistro non citantur expresse, sed a nobis ut fontes adducuntur.

Litteris *italicis* imprimuntur *numeri* marginales locorum ubi quaedam, illustrationis gratia, afferimus, et *tituli* operum quae ut *spuria* habentur.

Gregorius

* Gualter. a S. Victore

* Guitmundus

Haymo

Hermas

Hesychius

Hieronymus

Pagina	Errata	Corrige
14, nota *d*	desciptam	descriptam.
38, » *b*	quemadmodum... Pater	quemadmodum Pater.
58, lin. 17	Iohannem	Ioannem.
77, nota 5	Iona	Ioan.
96, » 5	P L 10	P L 16.
126, notae 1 et 2 ordine inverso ponantur.		
141, nota *o*	vel solus	D vel solus.
159, » 1	Num. 14	Libro IV, n. 14.
191, » 4	q. 54 r, m. 1, a. 5	q. 54 m. 1, a. 1.
203, » 1	Num. 48	Libro IX, n. 48.
275, » 1	I Sum. Sent. c.	Sum. Sent. tr. 1, c.
316, » *l*	V om. s. a. e. f. s. a.	V om. e. f. s. a.
317, lin. 2	informen	informem.
320, nota *c*	Du Cange Dictionn.	Du Cange Glossar.
320, » 2	Cap. 40, 19	Cap. 40, 14.
327, lin. 19	ei	eis.
328, » 27	beatitudinen	beatitudinem.
347, » 20	congnoscit	cognoscit.
456, nota 1	P L 30, 176	P L 39, 2183.
471, » 1	I Sent.	Sum. Sent.
485, » *f*	Ed. cum V D	Ed. cum D.
503, » 3	P L 32, 1295	P L 39, 2187.
554, » 1	P L 30, 176	P L 39, 2182.
Eundem errorem eodem modo corrigas pp. 565, n. 1; 569, n. 1; et 615, n. 1.		
631, n. 1	P L 42, 686	P L 42, 747.
» n. 3 sic corrigatur: Cfr. Lombardus, *In Epist. ad Philipp.* 2, 9 (P L 192, 236); Denifle, *Die abendl. Schiftausl. b. Luther*, Mainz 1905, pp. 65, 356 et sqq.		
631, n. 4 sic corrigatur: Cfr. Lombardus et Denifle, locc. citt.		
652, lin. ult.	Ambros.	[4] Ambros.
762, » penult.	P L 161, 1847	P L 161, 970.
801, » ult.	178, nota 7	789, nota 1.
818, » 19	in VII	in VIII.
966, » 16	saquentes	sequentes.